

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI
ELM VƏ TƏHSİL NAZİRLİYİ

100

Ümummilli Lider Heydər Əliyevin
100 illiyinə həsr olunmuş

"DÖRDÜNCÜ SƏNAYE İNQİLABI
VƏ İNNOVATİV TEXNOLOGİYALAR"

Beynəlxalq Elmi-Praktiki Konfransın
Materialları
4-CÜ HİSSƏ

The Proceedings of The International
Scientific-Practical Conference on

"THE FOURTH INDUSTRIAL REVOLUTION
AND INNOVATIVE TECHNOLOGIES"

dedicated to the 100th anniversary of
National Leader Heydar Aliyev

PART 4

3-4 May 2023
GƏNCƏ/GANJA

9 7 8 - 9 9 5 2 - 3 9 - 0 0 3 - 2

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI ELM VƏ TƏHSİL NAZİRLİYİ

Azərbaycan Texnologiya Universiteti

Təşkilat Komitəsinin sədri

Yaşar Ömərrov

Sədr müavini

Mayis Güllaliyev

Üzvlər

Muzaffər Elmas – Kocaeli Səhiyyə və Texnologiya Universiteti (Türkiyə)
Kərəm Karabulut – Atatürk Universiteti (Türkiyə)
Katerina Kriklou – Birmingham Şəhər Universiteti (Böyük Britaniya)
Alastair Creelman – Linnaeus Universiteti (İsveç)
Ajna Jodanovic – Bihac Universiteti (Bosniya və Hersoqovina)
Byung Chang Yull – Koreya Milli İnformasiya Texnologiyaları Sənayesinin Təşviqi Agentliyi (Cənubi Koreya)
Saleh Taşpulatov – Daşkənd Tekstil və Yüngül Sənaye İnstitutu (Özbəkistan)
Umida Maksudova – Daşkənd Tekstil və Yüngül Sənaye İnstitutu (Özbəkistan)
Ramilə Bəşirzadə – Saratov Dövlət Texniki Universiteti (Rusiya Federasiyası)
Sədat Akleylək – Ondokuz Mayıs Ünversitesi (Türkiyə)
İqor Leuşin – Nijni Novqorod Dövlət Texniki Universiteti (Rusiya Federasiyası)
Sema Akyıl Erentürk – İstanbul Teknik Üniversitesi (Türkiyə)
Elvira Janqojayeva – Şahmərđan Yesenov adına Xəzər Dövlət Texnologiyalar və Mühəndislik Universiteti (Qazaxıstan)
Liya Şubladze – Gürcüstan Aqrar Universiteti (Gürcüstan)
Yelena Vankeviç – Vitebsk Dövlət Texnologiya Universiteti (Belarusiya)
Niçora Xolikova – Buxara Mühəndis Texnologiya İnstitutu (Özbəkistan)
Lyudmila Popkovskaya – Vitebski Dövlət Texnologiya Universiteti (Belarus)
Merab Datuaşvili – Ak.Tsereteli adına Dövlət Universiteti (Gürcüstan)
Nino Dalidze – Kutaisi Dövlət Universiteti (Gürcüstan)
Mimoza Karkadze – Kutaisi Dövlət Universiteti (Gürcüstan)
Natali Lomtadze – Kutaisi Dövlət Universiteti (Gürcüstan)
Vyaçeslav Boxonka – Xmelnitski Milli Universiteti (Ukrayna)
Apajeva Aslana Karalbieviça – Kabardin-Balkar Dövlət Aqrar Universiteti (Rusiya)
Fatimat Sultanovna Zumakulova – Kabardin-Balkar Dövlət Aqrar Universiteti (Rusiya)
İndira Djurinskaya – Almata Texnologiya Universiteti (Qazaxıstan)
İlkin Orucov – Yessenov Universiteti (Qazaxstan)
Anna Vorobyova – Polodskiy Dövlət Universiteti (Belarusiya)
Teymuraz Babunaşvili – Gürcüstan Biznes Akademiyası (Gürcüstan)
Quram Marxuliya – Suxumi Dövlət Universiteti (Gürcüstan)
Viktor Mişakov – Kosigin adına Rusiya Dövlət Universiteti (Rusiya Federasiyası)
Rahid Ələkbərli – Azərbaycan Kiber Təhlükəsizlik Təşkilatları Asosiyası
Vüqar Mikayılov – Mərəndi Şərab Zavodu
Məmmədli Nuriyev – Azərbaycan Dövlət İqtisad universiteti
Məzahir Fərzəliyev – Azərbaycan Dövlət İqtisad universiteti
Qasım Qasimov – Respublika “Rəssamlar ittifaqı”nın üzvü, əməkdar rəssam

Azərbaycan Texnologiya Universiteti

Üzvlər

Rauf Bağirov
Rəqif Hüseynov
Şahmar Həsənov
Qalibə Məmmədova
Sevda Qurbanova
Ulduz Babayeva
Ramidə Xəlilova
Mətləb Əliyev
Asif Həsənov
Arzu Əsgərov
Xudayar Məmmədov
Namiq Əsgərov
Rövşən Hacıyev
Mehman İsmayılov
Fazil Kərimov
Əhəd Nəbiyev
Məntiq Cəfərov
Fizuli Məmmədov

Sakit Verdiyev
Məmməd Urkayev
Tofiq Mirzəyev
Musa Cəfərov
Fuad Yusifov
Hamlet Kəsəmənli
Yusif Hümbətov
Şakir Əliyev
Qabil İsmayılov
Maarif Qarayev
Könül Vəliyev
Elşad Məmmədov
Cahangir Hacıyev
Cəmil Səfərov
Ələmdar Əlbəndov
Xəyalə Məmmədova
Nofəl Hacıyev

Redaksiya Heyəti

Fəxrəddin Həsənov
Nigar Əmiraslanova
Afət Qasıмова
Elmir Cəfərov
Vüsal Bayramov
Hafiz Əsgərov
Tural Rüstəmov
İlahə Qurbanova
Zeynəb Həsənzadə
Gülşən Namazova
Zəminə Novruzova

Mətanət Mustafayeva
İmami Əliyeva
Adilə Həsənova
Aqşin Hüseynov
Leyla Hüseynova
Nilufər Orucova
Zeynəb Qocayeva
Aynur Sadıqova
Zeynəb Məmmədova
Məleykə Bədəlova

MÜNDƏRİCAT

Ön söz	13
--------------	----

VIII BÖLMƏ. TURİZM SƏNAYESİNDƏ İNNOVATİV TEXNOLOGİYALAR VƏ EKOLOGİYA

ИННОВАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ И ИХ ВЛИЯНИЕ НА ЭКОЛОГИЮ. M.A. Гончарова, B.A. Стурова, A.A. Ливенцева.....	14
İSRAİL SELEKSİYASINDAN OLAN HOLŞTİN CİNSLİ İNƏKLƏRİN BİOLOJİ VƏ TƏSƏRRÜFAT XÜSUSİYYƏTLƏRİ. V.A. Mizrəyev	16
ИССЛЕДОВАНИЯ ПРИМЕНЕНИЯ НОВОГО СПОСОБА ПОДГОТОВКИ ХЛОПКОВЫХ СЕМЯН К ПОСЕВУ. X.A. Абдурахмонович	18
GENERATION ADSORBENTS DEVELOPED FOR THE REMOVAL OF POLLUTIONS IN PROSPECTIVE ECOLOGICAL APPLICATIONS. S.A. Erentürk.....	21
USAGE OF SATELLITE DATA TO TRACK AND PREDICT CLIMATE CHANGE PATTERNS. N. Hasanova, Z. Gasimova	23
ВЛИЯНИЕ ОРГАНИЧЕСКИХ УДОБРЕНИЙ НА ЭКОЛОГИЮ. A.B. Брусенков.....	26
QARABAĞ VƏ ŞƏRQİ ZƏNGƏZUR İQTİSADİ RAYONLARINDA TURİZMİN DAVAMLI İNKİŞAFI ÜÇÜN AIRBNB PLATFORMASININ TƏTBİQİ. S.Y. Mustafayeva, A.A. Qasimova	29
ЭКОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ВОЗДЕЙСТВИЯ БУРОВЫХ РАСТВОРОВ И БУРОВЫХ СТОЧНЫХ ВОД. Э.Б. Абдурахмонов, A.A. Аслонов.....	31
TURİZMDƏ RƏQƏMSALLAŞMA: TURİZM 4.0. T.H. Həsənova, S.M. Məmmədova	35
ŞƏMKİR ŞƏHƏRİNİN TƏBİİ-İQLİM VƏ TARİXİ-İQTİSADİ ŞƏRAİTLƏRİNİN TƏDQIQ EDİLMƏSİ. B.M. Xəlilov, M.R. Mustafayev, A.K. Şirinova.....	37
TURİZMİN İNKİŞAFINA TƏSİR EDƏN AMİLLƏR. E.E. Abbasov, X.N. Cavadzadə... GƏNCƏ ŞƏHƏRİ VƏ ƏTRAF RAYONLARDA ATMOSFER HAVASININ TƏDQIQI. İ.M. Əliyeva. M.Z. Azayev, R.İ. Xəlilov	39
MİNGƏÇEVİR SU ANBARININ EKOLOJİ GÖSTƏRİCİLƏRİ. E.E. Arifzadə, E.Ə. Məmmədov	43
REGIONAL İNKİŞAFDA TURİZMİN ƏHƏMİYYƏTİ VƏ TURİZM BAZARINDA MARKETİNG TƏDQIQATLARININ ROLU. A.N. Fərəcova, F.Ə İsgəndərov	45
YERÜSTÜ SUARMADA BİTKİ KÖKÜNÜN SU İLƏ QİDALANMASINA TƏSİR EDƏN FAKTORLAR. G.Q. Qədirova, N.K. Davudov.....	46
AZAD OLUNMUŞ ƏRAZİLƏRİN KURORT VƏ İSTİRAHƏT YERLƏRİNİN İQLİMİ. M.S. Süleymanova	48
TURİZM FİRMASINDA MALİYYƏ ƏMƏLİYYATLARININ TƏHLİLİ. T.İ. Məhərrəmov, A.N. Həsənov	50
TURİSTLƏR VƏ YERLİ İCMALAR ARASINDA MÜNASİBƏTLƏRİN TƏNZİMLƏNMƏSİNDƏ ETNİK TURİZMİN ROLU. A.N. Həsənov, N.X. Həsənova....	52
AZAD OLUNMUŞ ƏRAZİLƏRDƏ ÇAYLARIN EKOCOĞRAFİ VƏZİYYƏTİ. X.B. Məmmədov.....	54
	57

FROM INDUSTRY 4.0 TO INDUSTRY 5.0 IN ENERGY SECTOR: A SHORT ARGUMENT. J.V. Andrei, M.L. Emek, R. Huseynov, L. Nicolae.....	59
AZƏRBAYCANDA TURİZM SAHƏSİNDƏ OTEL BİZNESİNİN FƏALİYYƏTİNİN ARAŞDIRILMASI. F.M.Musayev, Y.M. Qəhrəmanova, R.F. Xəlilova.....	62
ŞƏKİ-ZAQATALA ZONASINDA İSTİRAHƏT VƏ TURİZM KOMPLEKSLƏRİNİN AĞILLI TURİZM PRİNSİPLƏRİ ƏSASINDA FORMALAŞDIRILMASI. A. Həsənlı, M. Mehrabova.....	64
OPTİMALLAŞDIRILMIŞ TORPAQ DAXİLİ SUVARMA SİSTEMİ. L.S. Hüseynova, M.M. Mirsalahov.....	67
TURİZM SAHƏSİNDƏ RƏQƏMSAL TEXNOLOGİYALARIN TƏTBİQİ TENDENSIYALARI. S.Ə. Məmmədova, S.N. Həsənova, N.R. Hüseynzadə.....	70
ZƏNGİLANDA ÇINAR MEŞƏLƏRİNİN QIRILMASININ ƏTRAF MÜHİTƏ TƏSİRİ. M.T. Həsənova, L.Ş. Xəlilova.....	72
ŞİRİMLARLA SUVARMANIN YENİ TEXNOLOGİYASI. N.İ. İsmayılov, M.Q. Həsənov.....	74
TƏRKİBİNDƏ ÜZVİ ÇİRKƏNDİRİCİLƏR OLAN SƏNAYE MÜƏSSİSƏLƏRİNİN TULLANTI SULARININ ELEKTROKİMYƏVİ ÜSULLARININ TƏDQIQI. S.M. Qəhrəmanova, Ş.S. Nuhuyeva, E.Ə. Məmmədov.....	76
ИССЛЕДОВАНИЯ И ВЫЯВЛЕНИЕ ЭКОЛОГИИ НА СИТУАЦИЮ КОРОНОВИРУСОМ В АТЫРАУСКОЙ ОБЛАСТИ. К.Ж. Кулбатыров, Д. Камысбаевич.....	78
TURİZİMDƏ İDMAN TURİZMİNİN PAYI. Ş.N. Xurşudov, R.R. Mustafayev.....	81
TURİZM SƏNAYESİNDƏ AQROTURİZM SAHƏSİNƏ TEXNOLOGİYANIN TƏTBİQI. M.A. Quliyev, A.N. Həsənov.....	83
BİTKİ SIXLIĞININ PAMBIQ SORTLARININ CÜCƏRTİLƏRİNİN ALINMASINA TƏSİRİ. A.R. Babazadə.....	85
EKOLOJİ TURİZİMDƏ İNNOVASİYALAR. Ç. Hüseynzadə.....	87
AZ TULLANTILI ÇAY TEXNOLOGİYALARININ İNNOVATİV XÜSUSİYYƏTLƏRİNİN TƏDQIQI. O. Novruzlu.....	90
TRANSSƏRHƏD SULARIN ÇİRKƏNMƏ PROBLEMLƏRİ. U.A.Yaqublu, E.Ə.Məmmədov.....	93
AZƏRBAYCANDA SU İSTEHLAKININ STATİSTİK TƏDQIQI. Ş. Mustafayev, T. Xanlarov.....	95
MARKETİNG STRATEGİYALARININ TURİZİMDƏ QIDA SEKTORUNUN İNKİŞAFINA TƏSİRİ. M.H. Urkayev, V.X. Baxışlı.....	98
QARABAĞ VƏ ŞƏRQİ ZƏNGƏZUR İQTİSADİ COĞRAFİ RAYONLARINDA ÇAYLARA QARŞI TÖRƏDİLMİŞ HİDROTERROR SİYASƏTİNİN AĞIR NƏTİCƏLƏRİNİN TƏHLİLİ. G.A. Əsədova, Ö.S.Fətəliyev.....	100
GORANBOY RAYONUNUN SUVARMA SİSTEMLƏRİNİN MÖVCUD VƏZİYYƏTİNİN TƏHLİLİ VƏ SƏMƏRƏLİLİYİNİN YÜKSƏLDİLMƏSİ YOLLARI. B.A. Əsədov, M.Q. Həsənov.....	102
TURİZMİN İQTİSADİ-COĞRAFİ TƏŞKİLİNDƏ İNNOVATİV TEXNOLOGİYALARIN ROLU. N.T. Ağaməmmədov, C.A. Bağırov.....	104
QUBA RAYONUNUN TURİZM POTENSİALININ TƏŞKİLİ. C.S. Zeynalov,	

Z.E. Ziyadxanov	106
TURİSTLƏR VƏ YERLİ İCMALARIN MÜNASİBƏTLƏRİNİN TƏNZİMLƏNMƏSİNİN İNNOVASİYA VASİTƏLƏRİ. A.N. Həsənov, N.X. Həsənova	108
İÇMƏLİ SUYUN KEYFİYYƏTİNİN MONİTORİNQİ SİSTEMLƏRİNDƏ ƏDƏDİ MEYARLARIN ORTA GÖSTƏRİCİLƏRİNİN TƏYİNİ ÜÇÜN İSTİFADƏ OLUNAN ÖLÇÜLƏR. İ.A. Qəmbərli	110
İNVESTİSİYALARIN TURİZM FƏALİYYƏTİNƏ TƏSİRİNİN TƏTQIQI. A.Ə.Hüseynova, X.N. Cavadzadə	112
QARABAĞ İQTİSADI RAYONUNUN TƏBİİ RESURSLARININ VƏ MƏDƏNİ ZƏNGİNLİKLƏRİNİN BÖLGƏDƏ TURİZMİN İNKİŞAFINA TƏSİRİ. A.N. Namazov, Z.T. Əhmədov	113
AZƏRBAYCANIN QƏRB REGIONUNUN ATMOSFER ÇÖKÜNTÜLƏRİNDƏ OLAN ƏSAS VƏ İZ ELEMENTLƏRİNİN MAMIRLARLA ÖYRƏNİLMƏSİ. Ş.S.Nuhuyeva, A.İ.Mədədzadə, M.V. Frontasyeva, E.Ə.Məmmədov	116
XƏZƏR DƏNİZİNİN EKOLOJİ PROBLEMLƏRİ. İ.Ə. Abbasova	118
YÜNGÜL SƏNAYE MÜƏSSİSƏLƏRİ ÇİRKƏNDİRİCİLƏRİNİN İNSAN SAĞLAMLIĞINA TƏSİRİ. N.F. Əliyev, S.H. Hüseynova	120
SU MÜTİNİN ÇİRKƏNDİRİCİLƏRİ. N.F. Əliyev, S.H. Hüseynova	121
KİÇİK QAFQAZIN ŞİMAL-ŞƏRQ YAMACI TORPAQLARININ LANDAŞFT QURŞAQLARI ÜZRƏ PROFİL QALINLIĞI VƏ QRANULOMETRİK TƏRKİBİNİN QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ. L.Ş. Xəlilova.....	122
AZƏRBAYCANDA FƏALİYYƏT GÖSTƏRƏN UNİVERSİTETLƏRDƏ STARTAP MÜƏSSİSƏLƏRİNİN YARADILMASININ MAHİYYƏTİ VƏ ONLARIN FORMALAŞMASININ ƏSAS AMİLLƏRİ. A. Həsənzadə.....	125
РЕКОМБИНАЦИОННЫЕ ПРОЦЕССЫ В ТОНКОПЛЕНОЧНЫХ ГЕТЕРЕКТРУКТУРАХ CdTe/CdFeTe. M.A. Мехрабова, Н.И.Гусейнов, А.А.Абдуллаева, Р.М.Садыгов	127
DAYANIQLI TURİZMİN İNKİŞAF KONSEPSİYASI. İ.Y. Xusayinova, İ.İ. Məmmədova	130
QARABAĞ VƏ ŞƏRQİ ZƏNGƏZUR İQTİSADI RAYONLARINDA İNVESTİSİYA QOYULUŞUNUN SPESİK XÜSUSİYYƏTLƏRİ VƏ FORMALARI. A.E. Abbasova... 133	
ENERJİ TEXNOLOGİYALARININ KARBON İZİ. A. Cavadova, X. Hüseynzadə, M. Əsədova.....	135
ИССЛЕДОВАНИЕ ПОЛУЧЕНИЯ КЕРАМЗИТА ИЗ ПРОМЫШЛЕННЫХ ОТХОДОВ. М. Шарифова, Э. Гаджиева, С. Гасанов, К. Ибрагимов, З. Асланова.....	138
İŞĞALDAN AZAD EDİLMİŞ ERAZİLƏRİN MÖVCUD TURİZM POTENSİALININ ARAŞDIRILMASI. A.R. Qurbanova, Ş.E. Cavadova	141
NEFTDƏ AZOT BİRLƏŞMƏLƏR VƏ ONLARIN EKOLOJİ TƏSİRİ. V.N. Məmmədov, A.Q. Əsgərova, H.X. Novruzova.....	143
IX BÖLMƏ. MULTİKULTURAL TƏHSİLDƏ İNNOVATİV TEXNOLOGİYALAR QLOBALLAŞMA ŞƏRAİTİNDƏ AZƏRBAYCANIN SOSIAL-İQTİSADI İNKİŞAFININ HEYDƏR ƏLİYEV MODELİ. A.M.Bayramov	145

HEYDƏR ƏLİYEV MULTİKULTURALİZMİN SİYASİ BANİSİDİR. H.T.Budaqov, E.M.Aslanov	147
DİL, DÜŞÜNCƏ VƏ MƏDƏNİYYƏT SOSIAL MÜNASİBƏTLƏR SİSTEMİNDƏ	149
Z.R.Novruzova	149
MÜASİR İNFORMASIYA TEXNOLOGİYALARINA ƏSASLANAN TƏHSİL.....	152
T.Əhmədova.....	152
MULTİKULTURAL DÜNYADA TÜRKÇÜLÜK	154
M.E.Mustafayeva	154
AZƏRBAYCAN MULTİKULTURAL DÖVLƏTDİR	156
L.İ.Bayramova	156
SEÇİLMİŞ MƏNTƏQƏDƏ YAŞAYAN ƏHALİNİN ORADA YERLİ OLMAQ ŞƏRTİ ..	158
C.Ə.Hacıyev	158
BƏZİ DEYİMLƏRİMİZİN TƏHLİLİ	160
C.Ə.Hacıyev	160
ГЕЙДАР АЛИЕВ – 100	162
АРХИТЕКТОР И СОЗИДАТЕЛЬ НЕЗАВИСИМОГО АЗЕРБАЙДЖАНА	162
Г. Мархулия.....	162
ЗНАЧЕНИЕ ИДЕОЛОГИИ МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛИЗМА В ПРЕПОДАВАНИИ ИНОСТРАННЫХ ЯЗЫКОВ.....	164
А.Б. Рагимова	164
РАЗВИТИЕ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ В РЕСПУБЛИКЕ БЕЛАРУСЬ В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВОЙ ТРАНСФОРМАЦИИ	166
Ж.О. Владимировна	166
IMPROVING LEARNER’S LISTENING SKILL BY USING ENGLISH SONGS	169
T. Nabiyeva	169
REVOLUTIONIZING LEARNING: THE FLIPPED CLASSROOM APPROACH FOR GENERAL STUDIES. C. Kaur, A. Kaur.....	171
WORD STRESS. Kh. Babayeva	174
THE HISTORY OF ENGLISH DICTIONARIES: A BRIEF OVERVIEW. S. Rzayeva.	175
XIX ƏSRİN SONLARINDA “ROTŞİLDLƏR” FİRMASININ AZƏRBAYCAN İQTİSADİYYATINA MÜDAXİLƏSİ. Ş.U. Həsənov.....	177
HEYDƏR ƏLİYEV İDEYALARI YAŞAYIR VƏ QALIB GƏLİR. H.T.Budaqov, F.Y.Yusifov.....	180
MƏNƏVİ DƏYƏRLƏRİN ƏSAS DETERMİNANTLARI. Z.R.Novruzova, M.İ.Tağiyeva	182
MÜASİR AZƏRBAYCAN CƏMİYYƏTİNDƏ MİLLİ VƏ DİNİ TOLERANTLIQ. Z.X. Əhmədova, S.F. Abdinova.....	185
DAVAMLİ İNKİŞAF VƏ TƏHSİL TEXNOLOGİYALARI. M.İ.Tağiyeva, R.A.Hüseynov	188
XARİCİ DİLLƏRİN TƏDRİSİ ZAMANI TƏLƏBƏLƏRƏ MULTİKULTURAL DƏYƏRLƏRİN AŞILANMASINDA İSTİFADƏ OLUNAN ÇALIŞMALAR VƏ ONLARA VERİLƏN TƏLƏBLƏR. G.T. Namazova, R.A. Həşimova.....	191
NİZAMİ GƏNCƏVİ YARADICILIĞINDA YER ALAN MULTİKULTURALİZM VƏ BİRGƏYAŞAYIŞ KONSEPSİYASININ MİLLİ TƏHSİL STANDARTLARINDA TƏTBİQİ. Ə. Muxtarov.....	194

TƏBİİ DİLİN EMALI: KOMMUNİKASIYASI VƏ QRAMMATİKASI. D.Ş. İslamova, M.İ. Məmmədov	196
ERMƏNİ TERRORİZMİNƏ QARŞI MÜBARİZƏ PROBLEMİ. F.Y.Yusifov, A.R.Tağiyeva	199
HEYDƏR ƏLİYEVİN AZSAYLI XALQLARA MÜNASİBƏTİ. S. H. Abbasova, N.M.Əhmədov	201
РАЗВИТИЕ НАВЫКОВ ПИСЬМА В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ. Р.Б. Шахмурадова	203
DÜNYA LİDERLƏRİ SIRASINDA ÖN CƏRGƏDƏ DAYANAN BÖYÜK ŞƏXSİYYƏT VƏ DAHİ RƏHBƏR-HEYDƏR ƏLİRZA OĞLU ƏLİYEV. F.C. Kərimov	205
TƏHSİLDƏ İNFORMASIYA TEXNOLOGİYALARINDAN İSTİFADƏ. M.İ. Məmmədov, L.İ. Camalova	208
HEYDƏR ƏLİYEV İRSİNİN GƏNC NƏSLİN TƏLİM-TƏRBİYƏSİNDƏ ROLU. E.İ. Gərayzadə	210
УСКОРЕННОЕ МЫШЛЕНИЕ У СОВРЕМЕННЫХ ПОДРОСТКОВ ПРИ РАЗНЫХ ФОРМАХ ИЗЛОЖЕНИЯ ИНФОРМАЦИИ. К. Диана, М.-Ш. Лора	212
ВОЗМОЖНОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ЦИФРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ ПРИ ПРЕПОДАВАНИИ ПРОФИЛЬНЫХ ДИСЦИПЛИН В ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЯХ. А.Х. Гофурова	214
МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ ФОРМИРОВАНИЯ МЕЖКУЛЬТУРНЫХ КОМПЕТЕНЦИЙ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ КРОСС-КУЛЬТУРНОГО ТИПА. С.Ф. Абдинова, Г.Т. Намазова	217
RİYAZİ MƏNTİQ VƏ ALQORİTMLƏR NƏZƏRİYYƏSİ. S.T. Mustafayev, H.C. Kəsəmənli, R. İ. Əsgərova	219
ИЗУЧЕНИЕ ИНОСТРАННОГО ЯЗЫКА КАК КОМПОНЕНТ УСТНО-РЕЧЕВОГО ОБЩЕНИЯ. А.А. Маммадли, С.Х. Юзасиф	222
STARTAPLARIN YARADILMASINDA UNİVERSİTETLƏRİN ROLU. A.A. Məmmədli, S.X. Yüzasif	225
FƏNLƏRARASI ƏLAQƏNİN RİYAZİYYATIN TƏLİMİNDƏ POTENSİAL İMKANLARI. M. Ş. Qurbanov	226
ПОВЫШЕНИЕ ФУНКЦИОНАЛЬНОЙ МОБИЛЬНОСТИ РАБОЧЕЙ СИЛЫ – ГЛАВНЫЙ ПРИНЦИП СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ СРЕДЫ ДЛЯ ОБЕСПЕЧЕНИЯ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ ГОСУДАРСТВА. E. B. Гуторова	229
ANCIENT ROOTS OF THE ENGLISH LANGUAGE: A BRIEF OVERVIEW. G. Hasanova	232
X BÖLMƏ. YAŞIL İQTİSADİYYAT VƏ DAYANIQLI İNKİŞAF ГЛОБАЛИЗАЦИЯ КОНЦЕПЦИИ ЗЕЛЕННОЙ ЭКОНОМИКИ. О. Голикова, İQTİSADİ İNKİŞAFA İNNOVASIYALI BAXIŞ: GƏLƏCƏK PERSPEKTİVLƏR. N.N. Abbasova-Zeynalova	236
AZƏRBAYCANDA TAXİL-UN İSTEHSALI PROBLEMLƏRİNİN ARAŞDIRILMASI. L.Z. Mehdiyeva, Y.Ə. Hübətov	238
EXPLORING THE CHALLENGES AND IMPACTS OF ESG INVESTING.	

A.N. Chiek	240
AQRAR SAHADƏ İNNOVASİYALARIN TƏTBİQİNİN STİMULLAŞDIRILMASI.	
N. Mirzəzadə	242
DAYANIQLI İNKİŞAFIN TƏMİN OLUNMASI ÜÇÜN TURİZMDƏ ALTERNATİV MƏNBƏLƏRDƏN İSTİFADƏ EDƏRƏK DESSTİNASİYALARIN YARADILMASI.	
A.R. Qurbanova, Z.İ. Tağıyeva, M.A. Nağıyev	244
ВВЕДЕНИЕ В РАБОТУ НОВОГО РЕВЕРСИВНОГО ПРОКАТНОГО СТАНА 1770 НА ПАО «НЛМК». Д.С. Полунин, С.М. Бельский, И.И. Шопин.....	246
POST-PANDEMİYA DÖVRÜNDƏ FRANSADA TURİZMİN DAYANIQLI İNKİŞAF İSTİQAMƏTLƏRİ. Ş.N. Qasimov, A.N. Abbasova	248
KƏND TURİZMİNİN DAYANIQLI İNKİŞAFDA ROLU. Q.H. Əsgərov, A.N. Həsənov	250
РАЗВИТИЕ РЫНКА ТРУДА МОЛОДЕЖИ В КОНТЕКСТЕ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ ЭКОНОМИКИ. С.О.Горовой.....	252
RESURSQORUYUCULUQ VƏ EKOSİSTEMİN MÜHAFİZƏSİ “YAŞIL İQTİSADİYYATIN” ƏSAS PRİNSİPLƏRİDİR. A.F.Həsənov.....	254
RURAL DEVELOPMENT THROUGH SMART VILLAGE INITIATIVES. B. Florentina, M.E. Kalgı, S.Özyurt.....	257
BƏRPA OLUNABİLƏN ENERJİSİ MƏNBƏLƏRİNİN İQLİM DƏYİŞMƏLƏRİNƏ ZƏİFLİYİNİN KƏMİYYƏTCƏ QİYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ METODLARI.	
G.Y. Mehdiyeva.....	262
AZƏRBAYCANDA YAŞIL İQTİSADİYYATIN İNKİŞAF PROBLEMLƏRİ. A. Mustafayev, T. Qurbanov	265
TURİZMDƏ DAYANIQLI İNKİŞAFIN TƏMİNİ. Z.T.Məmmədli, S.V.Tahirov	268
INNOVATIVE TECHNOLOGIES IN TOURISM. G.A. Mammadli	270
NEW DESIGNED WORLD STATE ACCORDING TO THE MODEL OF FAMOUS ENGLISH PHILOSOPHER AND WRITER ALDOUS HUXLEY. D. Mikeladze	273
MYSTERY SHOPPING – ИЗМЕРЕНИЕ КАЧЕСТВА СЕРВИСА В ТУРИЗМЕ. E.M. Гахраманова, P.Ф. Халилова, M.Д. Юсибова.....	275
МЕТОД ПОДАЧИ МАТЕРИАЛА ОДНОГО ИЗ РАЗДЕЛОВ ФИЗИКИ.	
K.З. Хужамуродович	277
TRANSITIONING TO A GREEN ECONOMY IN AZERBAIJAN. R.F. Kalilova, S.V. Aliyeva.....	280
QARABAĞ İQTİSADİ RAYONUNDA AQRAR SEKTORUN DÖVLƏT TƏNZİMLƏNMƏSİ MEXANİZMİ. S.O.Babayeva	282
THE INNOVATIVE IMPORTANCE OF ALUMINUM IN THE SOLAR PHOTOVOLTAIC SYSTEMS. R.I. Hasanov	284
RƏQƏMSAL MARKETİNQİN TURİZMDƏ ROLU. G.Q. Hüseynova, T.H. Həsənova	286
ENERJİ TƏHLÜKƏSİZLİYİNDƏ YAŞIL ENERJİNİN ƏHƏMİYYƏTİ. R.M. Cəfərova, H.K. Məhəmmədi	288
AZƏRBAYCANDA GÜNƏŞ ENERJİSİNDƏN İSTİFADƏNİN İNKİŞAF PERSPEKTİVLƏRİ. C.S. Zeynalov, S.F. Babakışiyeva	290
GƏNCƏ ŞƏHƏR MÜHİTİNİN FORMALAŞMASI. V.İ. Məmmədov, H.H. Yusifova, S.Ə. Hüseynova	293

QIDA SƏNAYESİNDƏ İNVESTİSİYALARIN MÜASİR VƏZİYYƏTİ. L.E. Məmmədova, Y.Ə. Hübətov	296
ƏTRAF MÜHİTİN DİZAYN OBYEKTlərİNİN FORMASININ STRUKTURUNUN MÜRƏKKƏBLİYİNİ MÜƏYYƏN ETMƏK ÜÇÜN MÖVCUD ÜSULLAR. S.B. Zalı	298
СТЕКЛОКРИСТАЛЛИЧЕСКИЕ МАТЕРИАЛЫ НА ОСНОВЕ МЕСТНОГО МИНЕРАЛЬНОГО СЫРЬЯ. М.Ю. Юнусов, А.У. Тухтамушова	300
SANATORİYA-KURORT MÜƏSSƏLƏRİNDƏ HEYƏTİN İDARƏ EDİLMƏSİ SƏMƏRƏLİLİYİNİN TƏHLİLİ. E.A. Verdiyeva, X.E.Əhmədov, Y.Ə. Hübətov	302
AQRAR SAHƏ MƏHSULLARININ İXRACININ PROBLEMLƏRİ VƏ İNKİŞAFININ ƏSAS İSTİQAMƏTLƏRİ. N. Aslanova, F.Z. Abbasov	303
AZƏRBAYCAN YÜNGÜL SƏNAYE SAHƏLƏRİNİN İNVESTİSİYALAŞMASINDA BEYNƏLXALQ TƏCRÜBƏNİN ROLU. Ş.R. Abbasova.....	305
AZƏRBAYCANDA YAŞIL İQTİSADİYYATA KEÇİD VƏ DAYANIQLI İNKİŞAF. U.A. Nəbiyev, F.C. Kərimov	308
ИЗУЧЕНИЕ КРИТЕРИЙ РАЗВИТИЯ УСТОЙЧИВОГО ТУРИЗМА. И.Ю. Хусаинова, Е.М. Гахраманова, И.И. Мамедова	310
STATUS AND PROSPECTS FOR THE USE OF BIOGAS. N. Abdiyeva	313
ÖLKƏNİN DAVAMLI İNKİŞAFINA TƏSİR EDƏN AMİLLƏR. A.A. Hacıyeva, N.Ə. Abbaszadə	315
«ЗЕЛЁНЫЕ» ГОРОДА. Е.К. Грачева	317
RESPUBLİKAMIZADA YENİ TEXNOLOGİYALARDAN İSTİFADƏNİN QEYRİ NEFT SEKTORUNUN İNKİŞAFINA TƏSRİRİ. Ş.R. Abbasova	319
AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA AZAD İQTİSADİ ZONALARIN FORMALAŞDIRILMASI VƏ İNKİŞAFIN SOSIAL- İQTİSADİ ASPEKTLƏRİ. J.E. Nəzərli, A.H. Həmidov	322
ТЕАТРАЛЬНЫЙ ПЛАКАТ КАК ЭЛЕМЕНТ ВИЗУАЛЬНО-ГРАФИЧЕСКИЙ ПОДДЕРЖКИ ДЛЯ МОГИЛЕВСКОГО ОБЛАСТНОГО ТЕАТРА ДРАМЫ И КОМЕДИИ ИМЕНИ В.И. ДУНИНА-МАРЦИНКЕВИЧА. А. Попова, К. Шилко	324
ÇEХİYADA TİBBİ TURİZM DAVAMLI İNKİŞAF AMİLİ KİMİ. A.N. Həsənov, G.A. Əhməzadə.....	326
ÖLKƏDƏ ƏT İSTEHLAKININ STATİSTİK MODELLEŞDİRİLMƏSİ. H. İsayeva	328
QIDA SƏNAYESİ MÜƏSSİSƏLƏRİNİN İNNOVASIYA FƏALİYYƏTİNİN ARAŞDIRILMASI. K.Ə. Abdullayev, P.M. Orucov, Y.Ə. Hübətov	331
MARKETİNQ FƏALİYYƏTİNDƏN İSTİFADƏNİN QIDA SƏNAYESİNİN DAYANIQLI İNKİŞAFINA TƏSİRİ. F.Q. Əliyeva, F.A. İsgəndərov	333
VİRTUAL REALLIQ – GƏLƏCƏK NƏSİL TURİZM. İ.V. Qurbanova, Y.Ə.Hübətov	335
ŞUŞADA İŞGÜZAR TURİZMİN İNKİŞAF PERSPEKTİVLİKLƏRİ. V.X.Mustafazadə, Y.Ə.Hübətov	337
QARABAĞ İQTİSADİ RAYONUNDA TURİZMİN İNKİŞAF PERSPEKTİVLƏRİNİN ARTIRILMASI YOLLARI. A.S. Əhmədova, F.C. Kərimov.....	339
İŞĞALDAN AZAD OLUNMUŞ ƏRAZİLƏRDƏ SAĞLAMLIQ TURİZMİNİN İNKİŞAF PERSPEKTİVLƏRİ. V.F. Qapaqov, X.E. Əhmədov	341
AZƏRBAYCANDA TURİZM POTENSİALINDAN SƏMƏRƏLİ İSTİFADƏ OLUNMASI YOLLARI. C.S. Zeynalov, F.M. Musayev, S.N. Həsənova	343

TURİZMİN GƏLƏCƏK PERSPEKTİVLƏRİ: AZƏRBAYCANDA İNKİŞAFIN POTENSİALI. G.B. Mehdizadə, F.C. Kərimov.....	345
ÖLKƏMİZDƏ MÜALİCƏ TURİZMİNİN İNKİŞAFININ YAXŞILAŞDIRILMASI. Ə.F. Paşayeva, C.S. Zeynalov	347
AZƏRBAYCAN İQTİSADİYYATINDA TURİZMİN YERİ VƏ ONUN İNKİŞAFININ ARTIRILMASI YOLLARI. C.S. Zeynalov, F.M.Musayev, A.A.Həsənova, N.R. Hüseynzadə	348
DÜNYA SAĞLAMLIQ VƏ TİBBİ TURİZM BAZARINDA NAFTALAN NEFTİNİN REAL İMKANLARI. R.M. Mürşüdoğ, C.S. Zeynalov	350
GƏNCƏ-QAZAX BÖLGƏSİNDƏ ŞƏRAB TURİZMİNİN İNKİŞAF PERSPEKTİVLƏRİ. M.M.Tağıyev	353
QIDA SƏNAYESİNDƏ SAHİBKARLIQ FƏALİYYƏTİNİN ROLU. E.A.Tağızadə, Y.Ə.Hümbətov	356
GƏLƏCƏK LANDŞAFT DİZAYNI MÜTƏXƏSSİSLƏRİN PEŞƏKAR, MƏDƏNİYYƏTİNİN FORMALAŞMA SƏVİYYƏLƏRİNİN DİAQNOSTİKASI. H.H. Yusifova, S.Ə. Hüseynova, A.X. Allahverdiyeva	358
XARİCİ VƏ DAXİLİ MƏKANLARIN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ NÖVLƏRİ. B.M. Xəlilov, A.K. Şirinova, S.S. Həşimova	361
FORMALAŞDIRMA TEXNİKASININ METODİK TƏQDİMƏTİ. V.İ. Məmmədov, M.R. Mustafayev, S.İ. Kərimova.....	365
СТИЛИЗАЦИЯ ГРУЗИНСКОГО ТРАДИЦИОННОГО ЖЕНСКОГО ГОЛОВНОГО УБОРА В СОВРЕМЕННОМ КОСТЮМЕ. Н. Долидзе, Х. Дарсавелидзе	368
АКТУАЛЬНЫЕ ТЕНДЕНЦИИ УСТОЙЧИВОГО ПОТРЕБЛЕНИЯ. Е.Г. Страчкова	370
ОСОБЕННОСТИ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ ИННОВАЦИОННОЙ АКТИВНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЙ ЛЕГКОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ В РОССИИ. П.Е. Пришляк, Л.В. Нефедова.....	374

Ön söz

Azərbaycan Texnologiya Universitetində Ümummilli lider Heydər Əliyevin anadan olmasının 100 illiyinə həsr olunmuş “Dördüncü sənaye inqilabı və innovativ texnologiyalar” mövzusunda hibrid formatda keçirilən Beynəlxalq Elmi-Praktik Konfransın bütün iştirakçılarını salamlayıram. 2023-cü il 10 may tarixində Azərbaycan xalqının Ümummilli Lideri, müstəqil Azərbaycan dövlətinin qurucusu, görkəmli siyasi və dövlət xadimi Heydər Əliyevin anadan olmasının 100 ili tamam olur. Bu münasibətlə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyev 29 sentyabr 2022-ci il tarixdə 2023-cü ilin ölkəmizdə “Heydər Əliyev İli” elan edilməsi haqqında sərəncam imzalayıb. Bu sərəncam Heydər Əliyev şəxsiyyətinə, onun tarixi xidmətlərinə yeni dəyərlər əsasında verilən qiymətdir. Sərəncamda qeyd edildiyi kimi, Azərbaycan xalqı yeni əsrə və yeni minilliyə məhz Heydər Əliyev zəkasının işığında qədəm qoyub. Ümummilli lider Heydər Əliyevin fəaliyyəti, Azərbaycan xalqının milli sərvəti və xəzinəsidir. Bundan sonra da neçə-neçə nəsillər bu xəzinədən bəhrələnərək Azərbaycanın davamlı inkişafına öz töhfəsini verəcəkdir. Onun fəaliyyətinin hər bir mərhələsi - istər Azərbaycanda hakimiyyətinin birinci dövrü (1969-1982), istərsə də müstəqilliyimizin bərpasından sonrakı dövr ayrı-ayrılıqda tədqiqat mövzudur. Fəxarət hissi ilə qeyd etmək lazımdır ki, Ulu Öndər Heydər Əliyev hər bir azərbaycanlının qəlbində özünə bir abidə ucaldıb və bu abidənin adı müasir müstəqil Azərbaycan dövlətidir. Müstəqil Azərbaycan Ulu Öndərin indiki və gələcək nəsillərə əmanəti, onun zəngin və çoxşaxəli irsi isə xalqımızın milli sərvətidir. Bu müqəddəs mirası qoruyub saxlamaq hər bir azərbaycanlının şərəfli vəzifəsidir.

Ölkəmizdə "Heydər Əliyev İli" ilə bağlı yerli və beynəlxalq əhəmiyyətli konfranslar keçirilir. Belə mötəbər tədbirlərdən biri də bu gün təməli Ulu Öndər Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə qoyulmuş Azərbaycan Texnologiya Universitetində reallaşır. Qeyd edim ki, müdrik xalqımızın XX əsrdə dünya siyasi arenasına bəxş etdiyi nadir şəxsiyyət kimi Ümummilli Liderlik zirvəsinə ucalmış Heydər Əliyev ölkəmizin dördüncü sənaye inqilabı istiqamətində inkişaf modelinin banisi kimi ehtiramla xatırlanır.

Əminəm ki, Ümummilli Lider Heydər Əliyevin 100 illik yubleyinə həsr edilən bu beynəlxalq konfrans dördüncü sənaye inqilabı və innovativ texnologiyalar mövzusunda müxtəlif aspektlərdən nəzər yetirməyə imkan verəcək.

Dos. Yaşar Ömərov

Azərbaycan Texnologiya Universitetinin rektoru v.m.i.e.

VIII BÖLMƏ. TURİZM SƏNAYESİNDƏ İNNOVATİV TEXNOLOGİYALAR VƏ EKOLOGİYA

ИННОВАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ И ИХ ВЛИЯНИЕ НА ЭКОЛОГИЮ

М.А. Гончарова

magoncharova777@yandex.ru

В.А. Стурова

v-livenceva@mail.ru

А.А. Ливенцева

alivencevaa@mail.ru

ФГБОУ ВО Липецкий государственный технический университет

Глобальная безопасность современной цивилизации – это та основа, которая заставляет сплотиться человечество на современном этапе развития. При этом необходима разработка фундаментальных подходов для долгосрочного прогнозирования будущего экосистемы Липецкого региона с позиции решения глобальных вызовов.

Экотехнологии относятся к ряду экологически чистых и устойчивых технологий, которые используются в частности при проектировании, строительстве и эксплуатации зданий и других сооружений. Целью экотехнологий является снижение воздействия застройки на окружающую среду и создание зданий, которые являются более энергоэффективными, более здоровыми и менее вредными для окружающей среды и экологии в целом.

Примерами применения экотехнологий в строительной отрасли могут быть:

Зеленые крыши - это крыши, покрытые растительностью, обеспечивающие изоляцию, уменьшающие сток ливневой воды и улучшающие качество воздуха.

Пассивный солнечный дизайн. Это стратегия проектирования, которая уменьшает потребность в отоплении и искусственном освещении за счет использования солнечной энергии.

Сбор дождевой воды. Это метод, который улавливает и сохраняет дождевую воду для последующего использования, снижая спрос на питьевую воду и уменьшая нагрузку на муниципальные системы водоснабжения.

Геотермальное отопление и охлаждение, основано на том, что, используя постоянную температуру земли для обогрева и охлаждения зданий геотермальные системы, уменьшают потребность в энергоемких системах отопления и охлаждения.

Энергоэффективное освещение включает в себя использование светодиодного освещения, благодаря которому, потребление энергии снижается, а период использования увеличивается.

Экологически чистые материалы, такие как бамбук, переработанные материалы и материалы с низким уровнем выбросов, снижают воздействие строительства на окружающую среду и способствуют созданию более здоровой среды внутри помещений.

С каждым годом количество отходов человеческой деятельности увеличивается в геометрической прогрессии, что пагубно влияет на экологическую ситуацию. Данная проблема способствует развитию исследований, связанных с возможностью интеграции вторичного сырья в состав строительных материалов.

Современные металлургические комбинаты постоянно совершенствуют систему природоохранных объектов, непрерывно внедряют ресурсосберегающие и малоотходные технологии. Особое значение уделяется экологическому контролю выбросов и загрязнений. Тем не менее, проблема использования отходов производства остаётся крайне актуальной, решить которую можно путем их применения в составах строительных материалов [1].

К примеру, применения в составах матрицы строительных материалов пластиковых отходов производств будет способствовать уменьшению количества

пластиковых отходов, попадающих на свалки, и производство строительных материалов, тем самым сохраняя ограниченные природные ресурсы.

Также, в состав композиционных материалов, взамен существующих традиционных сырьевых компонентов можно применить техногенное сырье, в том числе шлаки металлургического производства.

Шлаки будут с одной стороны выступать в качестве компонентов, придающих специальные свойства, а с другой стороны их внедрение будет способствовать решению экологических задач [2, 3].

В целом, экотехнологии в строительстве предлагают широкий спектр преимуществ, включая снижение энергопотребления, улучшение качества воздуха в помещениях, снижение воздействия на окружающую среду и повышение устойчивости. Ухудшение состояния окружающей среды в последнее время вызвано происходящими природными и техногенными чрезвычайными ситуациями. Липецкая область не является исключением.

В современном мире все большую популярность приобретают механизмы организации строительного производства, известные как контрактные модели (EPC или EPCM) или контракты жизненного цикла (life cycle contracts - LCC). Актуальность использования строительных объектов определяется многотоннажностью отходов и потенциально эффективным их использованием (рециклингом). А это в свою очередь позволит рассматривать техногенное сырье как альтернативу исчерпаемому природному (в рамках рационального природопользования).

ЛИТЕРАТУРА

1. Аль-Суррайви, Х. Г. Х. Синтез композитов на основе местного сырья при воздействии агрессивной среды / Х. Г. Х. Аль-Суррайви, М. А. Гончарова, А. Г. Заева // Строительные материалы. – 2021. – № 5. – с. 69-74
2. Гончарова, М.А. Сталефибробетон: новые возможности и перспективные разработки: монография / М.А. Гончарова, В.А. Стурова – Елец: ООО «Типография». 2023, – 162 с
3. Стурова В.А. Сталефибробетон с применением отходов местных производств для транспортных сооружений. - Строительные материалы. 2023. № 1-2. с. 44-49.
4. Goncharova, M. A. Optimization of fine-grained concrete composition in order to improve the quality of units' front surface / M. A. Goncharova, V. V. Simbaev, O. V. Karaseva // Solid State Phenomena. – 2018. – Vol. 284. – p. 1052-1057

INNOVATIVE TECHNOLOGIES AND THEIR IMPACT ON THE ENVIRONMENT

M.A. Goncharova

magoncharova777@yandex.ru

V.A. Sturova

v-livenceva@mail.ru

A.A. Liventseva

alivencevaa@mail.ru

Lipetsk State Technical University

Progress and science do not stand still. Every year there are new technologies and materials aimed at improving the properties or at facilitating the technological process. However, on their way, not all of them think about the impact of the invention on the environment. Therefore, it is necessary and important to know what eco-technologies exist today and strive to expand them tomorrow. Green technologies are becoming increasingly important as the construction industry seeks to create more sustainable and environmentally responsible buildings, which undoubtedly affects the country's economy, as they are healthier and less harmful to the environment and the environment in general.

Also, after analyzing the considered innovative technologies, it can be concluded that their use contributes to the improvement of the environmental situation by solving the issues of storage and disposal of industrial waste.

İSRAİL SELEKSİYASINDAN OLAN HOLŞTİN CİNSLİ İNƏKLƏRİN BİOLOJİ VƏ TƏSƏRRÜFAT XÜSUSİYYƏTLƏRİ

V.A. Mizrəyev

vusal.mirzayev@adau.edu.az

Azərbaycan Dövlət Aqrar Universiteti

İribuynuzlu heyvanların məhsuldar uzunömürlülüüyü seleksiya prosesi ilə bağlıdır və son illərdə buna daha çox diqqət yetirilir. Belə ki, məhsuldar uzunömürlülüüyün bütün ölkə təsərrüfatları üzrə aşağı düşməsi müşahidə olunur. Deməli, inəklər genetik cəhətdən proqramlaşdırılmış məhsuldarlıq potensialını maksimum dərəcədə reallaşdıracaq yaşa qədər sağ qalmırlar [2,3]. İnəklərdən davamlı istifadə seleksiya-damazlıq işlərinin daha yüksək səviyyədə aparılmasına imkan verir. Ümumilikdə həm ana, həm də ata (buğalar, buğaların atası və anası) əsas kimi məhsuldar uzunömürlülük seleksiyasının olmaması, balaverən inəklərin yaşının azalmasına gətirib çıxarmaqla iribuynuzlu heyvan naxırının istehsalının genişləndirilməsini təhlükə altına qoya bilər [1].

İlk dəfə olaraq Şəki – Zaqatala və Dağlıq Şirvan iqtisadi rayonlarında Almaniya seleksiyasına mənsub Holştin cinsli qaramalın İsrail seleksiyalı heyvanların toxumları ilə süni mayalandırılması həyata keçirilmişdir. Alınan heyvanlar intensiv sağım qabiliyyətinə malik olmuş, süd vermək qabiliyyətini qoruyub saxlanmış, eləcə də, intensiv bəslənmə texnologiyalarına uyğunlaşmışdır.

İsrail seleksiyalı Holştin cinsli heyvanların genetik resursları Şəki – Zaqatala və Dağlıq Şirvan iqtisadi rayonunun müxtəlif naxırlarında heyvanların məhsuldarlıq və damazlıq keyfiyyətlərinin təkmilləşdirilməsi üçün geniş istifadə oluna bilər. Müxtəlif yaş dövrlərində düyələrin optimal yetişdirilmə göstəriciləri, yaşları, birinci mayalanmada diri çəkisi eləcə də, birinci laktasiya üzrə sağım səviyyəsi müəyyənləşdirilmişdir.

Alınmış nəsil heyvanlarının yetişdirilməsində Şəki – Zaqatala və Dağlıq Şirvan iqtisadi rayonunun 2 əsas baza təsərrüfatı iştirak etmişdir. Bunlar “Şirvan aqro” MMC və “ASK Heyvandarlıq” MMC – nin heyvandarlıq təsərrüfatlarıdır. Bu təsərrüfatlar Şəki və Şamaxı rayonlarının ərazisində yerləşirlər. Baza təsərrüfatlarının naxırdakı heyvanları demək olar ki eyni genetik şəcərəyə sahib olmuşdurlar.

Alınmış nəsil heyvanlarının formalaşması İsrail seleksiyalı Holştin cinsindən olan törədici buğa toxumlarından istifadə edilməklə baş vermişdir. Birincisi təmizqanlı Qara-ala cins inəkləri təmizqanlı Holştin buğalarının toxumu ilə süni mayalandırılmışdır. Bu zaman təmizqanlı İsrail seleksiyası üzrə arzuolunan 7/8 genotip alınmışdır. Bu sxem yüksək süd məhsuldarlığına malik heyvanların alınması məqsədilə həyata keçirilir. Eyni zamanda kərə yağının və pendirin hazırlanması üçün südün keyfiyyətinin saxlanmasına imkan verirdi. Tədqiqat nəticələrindən alınmış məlumatlara əsasən alınmış İsrail seleksiyasına mənsub heyvanların seçimi üçün məqsədyönlü standartlar müəyyənləşdirilmişdir (Cədvəl 1).

Cədvəl 1.

Holştinləşmiş Qara-ala cinsli heyvanların damazlıq təsərrüfatlar üçün standart hədəfləri

Göstəricilər	Laktasiya		
	1	2	3
305 günün sağımı, kq	6500	7500	8000
Süddə yağ, %	3,83-3,85		
Süddə zülal, %	3,21-3,39		
Orta südvermə sürəti, kq/dəq.	1,80	1,85	1,90
Yelin indeksi, %	45	47	48
Diri çəki, kq	500	530	560
Cidov hündürlüyü, sm	130	131	132
Gövdənin çəp uzunluğu, sm	170	175	180
Döş qucumu, sm	200	205	210
İncik qucumu, sm	19	19	20
Döşün dərinliyi, sm	69	70	72

Südlük istiqamətli heyvanların möhkəm bədən quruluşu olmuşdur. İnəklər intensiv südvermə qabiliyyətinə malik olmaqla, südləri özündə yüksək süd və zülal göstəricilərini birləşdirmişdir. Kərə yağı və pendir hazırlamaq üçün keyfiyyətini qoruyub saxlamışdır. Heyvanlar yüksək məhsuldar uzunömürlülüklə fərqlənmiş və intensiv bəslənmə texnologiyalarına asanlıqla uyğunlaşmışdırlar.

ƏDƏBİYYAT

1. Abdullayev Q.Q., Salmanov Z.M. Kənd təsərrüfatı heyvanlarının yetişdirilməsi. Bakı, Mütərcim, 2018, -352 s.
2. Abdullayev Q.Q., Mirzəyev V.A. Intensiv və ekstensiv maldarlıq. Bakı, Ecoprint, 2022, 248 s.
3. <https://www.bayern-genetik.de>

БИОЛОГИЧЕСКИЕ И ХОЗЯЙСТВЕННЫЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ КОРОВ ГОЛШТИНСКОЙ ПОРОДЫ ИЗ ИЗРАИЛЬСКОГО СЕЛЕКЦИЯ

В.А. Мирзоев

vusal.mirzayev@adau.edu.az

Азербайджанский Государственный Аграрный Университет

Продуктивное долголетие крупного рогатого скота связано с процессом селекции, и в последние годы этому уделяется все больше внимания. Так, наблюдается снижение продуктивного долголетия по хозяйствам всей страны. Это означает, что коровы не доживают до возраста, когда они максимально реализуют свой генетически запрограммированный потенциал фертильности. Устойчивое использование коров позволяет проводить селекционно-племенную работу на более высоком уровне. В целом, отсутствие продуктивного отбора долголетия в качестве основы как для матери, так и для отца (быки, отец и мать быков) может поставить под угрозу расширение производства кормов крупного рогатого скота, что приведет к снижению возраста коров, дающих потомство.

BIOLOGICAL AND ECONOMIC CHARACTERISTICS OF HOLSTEIN COWS FROM ISRAELI SELECTION

V.A. Mirzayev

vusal.mirzayev@adau.edu.az

Azerbaijan State Agrarian University

The productive longevity of cattle is associated with the breeding process, which has received more and more attention in recent years. Thus, there is a decrease in productive longevity on farms throughout the country. Consequently, cows do not live to an age when they maximize their genetically programmed fertility potential. Sustained use of cows allows breeding and pedigree work to be carried out at a higher level. In general, the lack of productive longevity selection as a basis for both maternal and paternal (bulls, father and mother bulls) may jeopardize the expansion of cattle forage production, resulting in a decrease in the age of cows that give offspring.

ИССЛЕДОВАНИЯ ПРИМЕНЕНИЯ НОВОГО СПОСОБА ПОДГОТОВКИ ХЛОПКОВЫХ СЕМЯН К ПОСЕВУ

**Х.А. Абдурахмонович
abdurahim5700@mail.ru**

Наманганский инженерно-технологический институт

В предварительных исследованиях нами установлено, что при заливании смеси, содержащей мочевины, аммиачную селитру, коровий навоз, бараний навоз, помёт птиц (далее смесь), наблюдалось переход госсипола с семядоли к кожуре семени. При этом, оптимальная продолжительность намачивания семян составило 25 минут. За указанное время смесь успевает оказать достаточное воздействие на очищение семядоли от госсипола. Причём, влияние смеси на разные разновидности хлопка одинаковое [1]. Анализы на наличие госсипола в семени проводились в лаборатории областного санэпидстанции. (Есть другие способы [2]). В таблице 1 представлены некоторые данные из серий экспериментов.

Таблица 1

№	Разновидность хлопка	Соотношение компонентов смеси, кг						Содержание госсипола, %	
		Вода	Мочевина	Аммиачная селитра	Коровий навоз	Бараний навоз	Помёт птиц	В семядоли	В кожуре семени
1. Прототип									
1.1	С-6524	Не применяются						1,0	0,4
1.2	Бухара-6	Не применяются						0,8	0,3
1.3	Наманган-77	Не применяются						0,8	0,4
1.4	Аккурган - 2	Не применяются						0,7	0,4
2. Предлагаемый способ									
2.1	С-6524	2000	11	9	20	20	12	0,03	1,1
		2000	12	10	21	21	13	0	1,4
		2000	13	11	22	22	14	0	1,4
2.2	Бухара-6	2000	11	9	20	20	12	0,2	0,9
		2000	12	10	21	21	13	0	1,1
		2000	13	11	22	22	14	0	1,1
2.3	Наманган-77	2000	11	9	20	20	12	0,025	0,85
		2000	12	10	21	21	13	0	1,1
		2000	13	11	22	22	14	0	1,1
2.4	Аккурган - 2	2000	11	9	20	20	12	0,02	0,5
		2000	12	10	21	21	13	0	0,7
		2000	13	11	22	22	14	0	0,7

Видно, что оптимальная концентрация компонентов смеси, достаточной для полного перехода госсипола от семядоли к кожуре составляет: мочевины - 12 кг, аммиачная селитра – 10 кг, коровий навоз – 21 кг, бараний навоз – 21 кг, помёт птиц – 13 кг, вода – 2000 л.

Серия экспериментальных исследований показал зависимость всхожести семян от содержания госсипола. При наличии госсипола в семядоли замедлялась всхожесть, зачастую это приводило к гниению семени в почве в зависимости от влажности среды. В таблице 2 представлены данные по влиянию предлагаемого

Ümummilli Lider Heydər Əliyevin anadan olmasının 100 illiyinə həsr olunmuş “Dördüncü sənaye inqilabı və innovativ texnologiyalar” Beynəlxalq elmi-praktik konfransı

способа на всхожесть семян после посева. Семена, у которых госсипол полностью перешёл с семядоли к кожуре в солнечные дни вырастали за 4 часа, а в пасмурные дни за 6 часов после посева.

Таблица 2

№	Разновидность хлопка	Всхожесть	
		дни	часы
1. Прототип			
1.1	С-6524	6/8	-
1.2	Бухара-6	7/8	-
1.3	Наманган-77	5/7	-
1.4	Аккурган - 2	6/8	-
2. Предлагаемый способ			
2.1	С-6524	-	4/6
2.2	Бухара-6	-	4/6
2.3	Наманган-77	-	4/6
2.4	Аккурган - 2	-	4/6

Примечание. В числителе представлены данные при солнечном дне, в знаменателе – пасмурные дни.

Исследования показали, что предлагаемый способ подготовки семян к посеву способствует выращиванию здорового хлопчатника с сильно развитой системой корня.

В таблицу 3 сведены некоторые результаты экспериментов, проведённые в течение шести лет в лабораторных условиях и на хлопковых полях Наманганского, Туракурганского и Касансайского районов. Как видно из таблицы, в процессе выращивания хлопка – сырца из семян, подготовленных по предлагаемому способу в отличие от прототипа химические и биологические методы борьбы против заболеваний хлопчатника и вредителей (курачная гусеница и др.) не применялись.

Таблица 3

№	Разновидность хлопка	Расход црепарата ИСО, циперметрин, гр.	Расход бракона и золотоглазки, шт/га	Заболевание вильтом, гоммозом, гниение корня и др., %	Нашествие курачных гусениц, %
1. Прототип					
1.1	С-6524	150	500	16	20
		200	500	18	23
		300	500	17	21
1.2	Бухара-6	150	500	19	22
		200	500	17	19
		300	500	18	18
1.3	Наманган-77	150	500	19	22
		200	500	18	28
		300	500	16	25
1.4	Аккурган - 2	150	500	20	26
		200	500	19	23
		300	500	19	24

2. Предлагаемый способ					
2.1	C-6524			-	-
2.2	Бухара-6	Не	Не	-	-
2.3	Наманган-77	применяется	применяется	-	-
2.4	Аккурган - 2			-	-

Видно из таблицы 3, при применении предлагаемого способа не наблюдалось заболевания хлопчатника вильтом, гоммозом, гниением корней и другими заболеваниями, тогда как при выращивание хлопка по способу, предложенному на прототипе, такими болезнями покрывалось повсеместно четвертая часть хлопкового поля.

Химические препараты оказались малоэффективными, несмотря на неоднократного их применения.

ЛИТЕРАТУРА

1. Хожиев А.А. Проблемы первичной переработки хлопка и биотехнологический способ их решения. // Аграрная наука. № 5, М.: 2021. Стр.64-70. <https://doi.org/10.32634/0869-8155-2021-349-5-64-70>
2. Mirghani, M. E. S., & Che Man, Y. B. (2003). A new method for determining gossypol in cottonseed oil by FTIR spectroscopy. Journal of the American Oil Chemists' Society, 80(7), 625-628.

PAMBAQ TOXUMUNUN ƏKİNƏ HAZIRLANMASININ YENİ ÜSULUNUN TƏTBİQİ ÜZRƏ TƏDQIQATLAR

X.A. Abdurahmonoviç
abdurahim5700@mail.ru

Namanqan Mühəndislik və Texnologiya İnstitutu

Tədqiqatın məqsədi pambıq lifinin və toxumun keyfiyyətinin yaxşılaşdırılmasıdır. Toxumların səpinə hazırlanmasının işlənilmiş yeni biotexnoloji üsulu əlverişsiz mühitin təsiri altında mutagen dəyişikliklərə məruz qalmış pambıq toxumlarının bərpasına imkan verir, yüksək keyfiyyətli lif və toxumla sağlam pambıq yetişdirilməsinə şərait yaradır.

STUDIES ON THE APPLICATION OF A NEW METHOD OF PREPARING COTTON SEEDS FOR SOWING

X.A. Abdurakhmonovich
abdurahim5700@mail.ru

Namangan Institute of Engineering and Technology

The aim of the research is to improve the quality of cotton fiber and seeds. The developed new biotechnological method of preparing seeds for sowing allows the recovery of cotton seeds that have undergone mutagenic changes under the influence of an unfavorable environment, and promotes the cultivation of healthy cotton with high-quality fiber and seed.

GENERATION ADSORBENTS DEVELOPED FOR THE REMOVAL OF POLLUTIONS IN PROSPECTIVE ECOLOGICAL APPLICATIONS

S.A. Erentürk

Istanbul Technical University

The most important component of the ecosystem and the basic component of our life is water. Due to the increasing world population, the demand for clean water resources is increasing day by day. Drinkable water quality deteriorates due to the addition of unwanted pollutants to existing water resources. The variety of hazardous pollutants originating from the developing industry is increasing day by day. These pollutants have reached a level that threatens human health.

It is of great importance to remove such pollutants from aquatic sources and to remove these pollutants from the water before they are offered to the public. The most important pollutants for aquatic environments are heavy metals, which have high toxicity and carcinogenicity. Among the heavy metals, the most notable in terms of toxicity are As, Cd, Co, Cu, Hg, Pb, and Zn. Heavy metals above a certain concentration seriously affect human health.

Various methods are being developed for the removal of pollutants from water sources. Some of these methods are filtration, sieving, oxidation, precipitation, coagulation, centrifugation, flotation, crystallization, precipitation, distillation, evaporation, reverse osmosis, electrochemical, ion exchange, and adsorption. The adsorption method is the most preferred method because the preparation of adsorbents is cost-effective and they are easy to use in practice.

In recent years, studies on the development of new generation adsorbents with the application of advanced techniques have attracted attention. Developed new generation adsorbents can remove all kinds of pollutants even at trace levels in natural environmental conditions due to their high adsorption capacity, ion selective separation properties and ease of application. In the light of this information, in this study, information will be given about the latest advanced technologies developed for the removal of man-made pollutants that occur in natural environments by using new generation adsorbents.

The selective transfer of pollutants from an aqueous medium to a solid surface is known as the adsorption process. Solid materials used in the adsorption process are called adsorbents. Pollutants are attached to the adsorbent surface by physical or chemical bonds.

There are various parameters that affect the adsorption process. These are the concentration of the pollutant, the pH of the environment, the chemical types of the pollutant, the contact time, and the temperature.

Depending on the capacity of the adsorbent, an equilibrium state occurs between the pollutant in the water and the adsorbent. Depending on this balance, adsorption isotherms are formed for pollutants at different concentrations. The most important adsorption isotherms are Langmuir, Freundlich, Dubinin Radusckewish, Halsey, Henderson, Smith, Elovich liquid film diffusion, intraparticle diffusion and Lagergren. Each isotherm model reveals different characteristics of the interaction of pollutant and adsorbent. While the approaches to constructing these isotherm models differ, most are based on similar principles. Adsorption studies of the aquatic environment depending on the temperature give information about the enthalpy, entropy, free Gibbs energy and activation energy of the reaction between the pollutant and the adsorbent.

In the characterization of the adsorption process, time is also an important parameter in maintaining the balance between the pollutant and the adsorbent. The determination of all these parameters for each pollutant will enable a pilot study to be

conducted before its industrial application. Afterwards, it allows the necessary designs to be made for application on an industrial scale.

Nanoparticle adsorbents are the most popular adsorbents in recent years that have been evaluated as potential in removing pollutants from waters. Nanoparticles are 1–100 nm in size. Due to their unique properties, many nanoparticle adsorbents have been prepared and used for the treatment of pollutants from water.

The most important features that make nanoparticle materials ideal adsorbents are their small size, high reactivity, large surface areas, and a large number of active sites for interaction with different pollutants. Nanoparticles commonly used in the removal of pollutants from waters are carbon nanotubes, multiwalled carbon nanotubes, alumina, anatase, acaganite, cadmium sulfide, cobalt ferrite, copper oxide, gold, maghemite, iron oxide, iron hydroxide, nickel oxide, silica, tin oxide, titanium oxide, titanium oxide, zinc sulfide, zinc oxide, zirconia and some alloys.

The composite adsorbents are a special class of adsorbents developed to improve processes of separation, concentration or removal of metal ions from solutions. They have attracted attention as adsorber materials in recent years.

In composite adsorbents, inorganic materials are active components to which all the pollutants are bound and organic materials are simply binders. Therefore, contrary to the organic ion exchange resins no radionuclides are released even in the case of the decomposition of organic binding matrix. The use of composite ion exchangers for the purification of pollutants from water has recently become more likely again. These ion exchangers promise advanced new technologies that should provide greater safety and lower cost. At the same time, its exact requirements have been determined by studies due to its advantages over potential sorbents.

The advantages of using new generation nanomaterials and composite adsorbents for the successful removal of radionuclides, heavy metals and organic pollutants from water were evaluated. These materials can be used to remove pollutants from the aquatic environment, even at low concentrations. The use of new generation adsorbents in such applications makes the process economical as the processing time is short.

Therefore, such adsorbents are ideal materials for industrial applications that require fast and inexpensive water treatment technologies. More research is needed on next-generation adsorbents for the purification of different pollutants from water on an industrial scale.

USAGE OF SATELLITE DATA TO TRACK AND PREDICT CLIMATE CHANGE PATTERNS

N. Hasanova

natavan.hasanova@azercosmos.az

Z. Gasimova

zahra.gasimova@azercosmos.az

Space Agency of the Republic of Azerbaijan – Azercosmos

Climate change is one of the most pressing issues facing the world today, with devastating impacts on our planet and its inhabitants. It is critical that we use all available resources to track and predict climate change patterns to mitigate its impacts and develop effective strategies for adaptation. Satellite technology has emerged as an essential tool in this effort, providing a unique perspective on climate change patterns that would not be possible through other means.

Satellite data can be used to study the earth's atmosphere, oceans, and land masses, providing detailed information on temperature, moisture, and vegetation levels. This information can be used to identify areas at high risk of climate-related disasters and predict future climate change patterns and their potential impacts.

This research paper explores the use of satellite data to track and predict climate change patterns, examining its potential benefits. The paper provides an overview of current research on the use of satellite technology in addressing climate change, including its various methods and applications.

Overall, the study aims to contribute to the growing body of research on the use of satellite technology in combating climate change. By providing a comprehensive understanding of the potential benefits of satellite data in tracking and predicting climate change patterns, this research paper can help inform future efforts to address this urgent global challenge.

The use of satellite data in tracking and predicting climate change patterns has become increasingly important as the impacts of climate change continue to be felt around the world. In the paper “Utilization of Geospatial Technology to Track Effects of Global Warming on Climate Changes in India”, Professor at Johns Hopkins University Aybars Oztuna explains that satellite data and geospatial tools are helpful in highlighting the weather changing patterns, sea level risks, and increasing risk towards human health, and proves by remote-sensing data analysis that India is facing issues of global warming (Oztuna, 2022). Another research is done by the Professors at the University of Brasilia where researchers detect yearly changes in the vegetation cover in the region of the Brazilian Amazon with the help of satellite data, and call for action to promote deforestation in a global sustainability agenda (De Bem et al., 2020). The above mentioned and similar studies prove the effective usage and capability of satellite data to detect, hence, fight the global climate change crisis.

The methodology of this research paper involves a systematic literature review of relevant academic sources on the use of satellite data to track and predict climate change patterns. A search of academic databases such as Elsevier and Google Scholar were conducted using keywords related to satellite data, satellite technology, and climate change. The search was narrowed down to include peer-reviewed articles published in the last decade. The selected articles were then analyzed and synthesized to identify key themes and findings related to the use of satellite technology in climate change research.

The literature review has identified several key findings related to the use of satellite data in tracking and predicting climate change patterns. Firstly, satellite technology has proven to be an effective tool for monitoring a range of climate

variables, including temperature, sea level rise, and land use change (Yang et al., 2013). This data can provide valuable insights into the causes and impacts of climate change and support the development of effective adaptation and mitigation strategies.

Secondly, satellite data has been used to support early warning systems for extreme weather events, such as floods and droughts. This can help to reduce the impact of these events on communities and support effective emergency response planning (Sorooshian et al., 2014).

Thirdly, the use of satellite data has the potential to support climate change adaptation and mitigation strategies in vulnerable communities, particularly in developing countries. Satellite imagery can support land use planning, natural resource management, and disaster risk reduction efforts (Sarker et al., 2020).

Overall, the findings of this literature review demonstrate the potential of satellite technology in tracking and predicting climate change patterns, such as change in temperature, sea level rise, and land use, as well as supporting effective adaptation and mitigation strategies.

The analysis and discussion of the literature review highlight several key points related to the use of satellite data in tracking and predicting climate change patterns. Firstly, the use of satellite technology has demonstrated its ability to provide valuable insights into climate change patterns and support effective adaptation and mitigation strategies. Satellite data can be used to monitor a range of climate variables across large areas and at frequent intervals, providing a unique perspective on the environment.

Secondly, the analysis highlighted the potential of satellite data to support early warning systems for extreme weather events, such as floods and droughts. Satellite data can provide valuable information on the intensity, location, and movement of these events, allowing for more accurate and timely warnings and responses. This in its turn can help to reduce the impact of these events on communities and support effective emergency response planning.

Thirdly, the discussion highlights the potential of satellite technology to support vulnerable communities in adapting to the impacts of climate change. The use of satellite data can support land use planning, natural resource management, and disaster risk reduction efforts, particularly in developing countries.

Overall, the analysis and discussion provide valuable insights into the potential of satellite technology in tracking and predicting climate change patterns. Equitable access as well as continued investment and innovation from both public and private sectors will be essential in realizing the full potential of this technology in supporting effective climate change adaptation and mitigation strategies.

In conclusion, the literature review and analysis highlight the potential of satellite data in tracking and predicting climate change patterns and supporting effective adaptation and mitigation strategies. Satellite technology has demonstrated its ability to provide valuable insights into a range of climate variables and support early warning systems for extreme weather events.

Overall, the findings of this literature review suggest that satellite technology has significant potential to support effective climate change adaptation and mitigation strategies. However, realizing this potential will require continued investment and innovation in satellite technology.

By leveraging the unique capabilities of satellite technology and working together to address its challenges and opportunities, we can better understand and address the challenges of climate change and support more resilient and sustainable communities and ecosystems around the world.

REFERENCES

1. De Bem, P. P., De Carvalho Júnior, O. A., Guimarães, R. F., & Gomes, R. a. T. (2020). Change Detection of Deforestation in the Brazilian Amazon Using Landsat Data and Convolutional Neural Networks. *Remote Sensing*, 12(6), 901. <https://doi.org/10.3390/rs12060901>
2. Oztuna, A. (2022). Utilization of Geospatial Technology to Track Effects of Global Warming on Climate Changes in India. *Journal of Geographic Information System*, 14(06), 600–611. <https://doi.org/10.4236/jgis.2022.146034>
3. Sarker, N. I., Yang, B., Yang, L., Huq, E., & Kamruzzaman, M. M. (2020). Climate Change Adaptation and Resilience through Big Data. *International Journal of Advanced Computer Science and Applications*, 11(3). <https://doi.org/10.14569/ijacsa.2020.0110368>
4. Sorooshian, S., Nguyen, P., Sellars, S., Braithwaite, D., AghaKouchak, A., & Hsu, K. (2014). Satellite-based remote sensing estimation of precipitation for early warning systems. In Cambridge University Press eBooks (pp. 99–112). Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/cbo9781139523905.011>
5. Yang, J., Gong, P., Fu, R., Zhang, M., Chen, J., Liang, S., Xu, B., Shi, J., & Dickinson, R. E. (2013). The role of satellite remote sensing in climate change studies. *Nature Climate Change*, 3(10), 875–883. <https://doi.org/10.1038/nclimate1908>

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ СПУТНИКОВЫХ ДАННЫХ ДЛЯ ОТСЛЕЖИВАНИЯ И ПРОГНОЗИРОВАНИЯ ХАРАКТЕРИСТИК ИЗМЕНЕНИЯ КЛИМАТА

Н. Гасанова

natavan.hasanova@azercosmos.az

З. Гасымова

zahra.gasimova@azercosmos.az

Космическое Агентство Азербайджанской Республики — Азеркосмос

В этом исследовании рассматривается использование спутниковых данных для отслеживания и прогнозирования моделей изменения климата. В документе рассматриваются преимущества спутниковых технологий в борьбе с изменением климата и то, как они обеспечивают уникальную перспективу моделей изменения климата, которая была бы невозможна с помощью других средств. В исследовании подчеркивается потенциал спутниковых данных для отслеживания масштабов изменений и выявления областей с высоким риском стихийных бедствий, связанных с климатом. В исследовании сделан вывод о том, что для полной реализации преимуществ спутниковых данных в борьбе с изменением климата необходимо обеспечить равный доступ к этой технологии и инвестировать в инновационные исследования для повышения их точности и эффективности.

ВЛИЯНИЕ ОРГАНИЧЕСКИХ УДОБРЕНИЙ НА ЭКОЛОГИЮ

А.В. Брусенков

aleksei_brusenkov@mail.ru

Тамбовский государственный технический университет

В сельском хозяйстве нашей страны из 200 известных традиционных и новых видов органических удобрений используется в основном около 30, которые отличаются исходным сырьем, физико-химическим составом и в итоге эффективностью при внесении под сельскохозяйственные культуры [2]. Основным органическим удобрением является подстилочный и бес подстилочный навоз, которые в отличие от минеральных удобрений, при разложении в почве постепенно освобождают питательные вещества в течение всего вегетационного периода, не создавая повышенной концентрации солей в почвенном растворе.

Одним из основных требований эффективного, экологически безопасного использования органических удобрений является организация систематического и периодического контроля их качества, которая в соответствии с установленным в Российской Федерации порядком (за исключением полученных на основе отходов производств, осадков сточных вод, твердых бытовых отходов, сапропелей и других) по ветеринарно-санитарным, гигиеническим показателям должна соответствовать всем требованиям, предъявляемым к чистой почве сельхозугодий, селитебных и рекреационных территорий. Применение органических удобрений не должно сопровождаться ухудшением свойств почвы, качества растительной продукции, поверхностных, грунтовых вод, воздушного бассейна [2].

Например, в Дании до 1984 года включительно не регламентировались технологии хранения, обработки и использования навоза. Однако в связи с загрязнением питьевой воды пестицидами и выделениями животных более чем в 30 раз выше допустимых норм, в конце 1984 года, были разработаны мероприятия по хранению навоза, в частности, запрещено хранить его в буртах на полях, вносить на замерзшую или заснеженную почву, а в 1997 году был разработан новый план охраны водных ресурсов с более жесткими требованиями к охране окружающей среды, в частности, путем резкого сокращения минеральных удобрений в два раза. При этом, в течение пяти лет предусматривалось сократить объемы вносимого азота практически на 50%. При этом экологические налоги и платежи дают около 10% от общего объема налоговых поступлений в государственную казну [3].

Анализ показывает, что в настоящее время качество применяемых в России органических удобрений неудовлетворительное. Приблизительно 70% их не соответствует нормативным требованиям и оказывает негативное влияние на окружающую среду.

Согласно отечественному и зарубежному опыту, при нарушениях регламентов производства, транспортировки, хранения и внесения наиболее опасными для биосферы представляются органические удобрения, произведенные на основе бытовых и промышленных отходов. По данным Европейского Совета более 80% аммиака, загрязняющего атмосферный воздух, и 10% метана, разрушающего озоновый слой, поступает из органических отходов при их хранении и внесении [1]. Этот фактор является одной из причин образования азотосодержащих кислотных дождей. В Дании в сфере обращения с отходами промышленности, сельского хозяйства и быта отдается предпочтение стратегии ЕС: предотвращение образования отходов, вторичная переработка, сжигание и размещение на полигонах [3]. В настоящее время в стране повторно

перерабатывают или используют около 60% отходов, 20% – сжигают, а оставшиеся – размещают на свалках. Около 1000 датских фирм занимаются разработкой технологий, проектированием и производством различных видов природоохранного оборудования.

При неправильном использовании органосодержащие продукты могут являться главным источником поступления в почву многочисленных токсических соединений (тяжелых металлов, остаточных количеств дезинфицирующих, моющих, медикаментозных, полициклических органических синтетических веществ), болезнетворных микроорганизмов, жизнеспособных яиц гельминтов. В 1 мл свежих навозных стоков содержится до 10^8 аэробных и 10^7 анаэробных бактерий, из которых 6×10^5 относятся к энтеробактериям [4]. В зависимости от зараженности поголовья, содержание гельминтов в жидком свином навозе меняется от сотни до десятков тысяч в одном литре, причем 95% из них находятся в жизнеспособном состоянии.

Применение плохо подготовленных органических удобрений на основе твердых бытовых отходов, осадков сточных вод приводит к загрязнению не только почвы, но грунтовых и поверхностных вод, атмосферного воздуха, снижению качества и величины урожая, повышению риска заболеваемости животных и человека. Негативный опыт использования различных видов удобрений, произведенных на основе бытовых и промышленных отходов, осадков сточных вод ставит под сомнение целесообразность их широкого применения в современных сельскохозяйственных условиях с целью повышения плодородия почв. В Германии, к примеру, порядка 50% осадков остаточных вод используется в качестве источника энергии, более 10% – в ландшафтном благоустройстве [5].

Другими потенциально опасными для окружающей среды видами органосодержащих отходов являются бесподстилочный навоз и помет. По данным Минсельхоза России, в агропромышленном комплексе генерируется более 770 млн. тонн отходов, из которых 56% приходится на животноводство, 3,7 – на птицеводство, 35,6 – растениеводство и 4,7% – на долю перерабатывающих отраслей [6]. Ненормированное, бесконтрольное применение бесподстилочного навоза, помета, особенно стоков, усиливает эрозионные процессы в почве, повышает накопление в ней химических токсикантов, что вызывает частичную или полную утрату плодородия почв.

Поэтому, в целях снижения воздействий на окружающую среду, предотвращения её загрязнения при использовании органики в качестве удобрений необходимо: совершенствовать нормативную базу по использованию органических удобрений; выполнять периодический мониторинг состояния окружающей среды; разрабатывать и применять современные низкочастотные экологически безопасные ресурсосберегающие технологии отечественного производства и технические средства нового поколения для содержания животных, уборки, хранения и транспортирования навоза.

ЛИТЕРАТУРА

1. Т.Ю. Анисимова, К.К. Каскин. Машины и оборудование для производства твердых органических удобрений // Вестник ВНИИМЖ. – 2016. – №4(24). – С.137-143.
2. А.И. Еськов, М.Н. Новиков, С.И. Тарасов [и др.]. Научно-методические рекомендации по оценке качества, учету и отчетности использования органических удобрений в хозяйствах АПК России // М.: ФГНУ «Росинформрабтех». – 2006. – 72с.

3. В.П. Коваленко, И.Г. Лысых. Промышленное производство молока и свинины в Дании // Краснодар, «Советская Кубань». – 2005. – 354с.
4. В.Г. Самосюк, Л.Я. Степчук, В.Р. Петровец [и др.]. Проблемы применения навоза в Беларуси, России и пути их решения // Вестник ВНИИМЖ. – 2011. – №4(4). – С.16-26.
5. Тарасов С.И. Актуальные вопросы охраны окружающей среды при использовании органических удобрений // Техника и технологии в животноводстве. – 2021. – №2(42). – С.82-92.
6. В.Ф. Федоренко, Д.С. Буклагин, С.А. Нагорнов [и др.]. Инновационные технологии производства биотоплива второго поколения // М.: ФГНУ «Росинформагротех». – 2009 – 68 с.

ÜZVİ GÜBRƏLƏRİN ƏTRAF MÜHİTƏ TƏSİRİ

A.V. Brusenkov

aleksei_brusenkov@mail.ru

Tambov Dövlət Texniki Universiteti

Məqalədə iqlimin istifadəsi zamanı ətraf mühitin və su ehtiyatlarının çirklənmədən qorunması məsələləri yer alıb ki, bu da ilk növbədə qida itkisinin qarşısını almağa yönəlmiş bütöv aqrotexniki tədbirlər kompleksini əhatə edir. Yetiştirilən bitkilərin qidalanma elementlərinə ehtiyacına görə hesablanmış qozun tətbiqinin elmi əsaslandırılmış normalarının tətbiqi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bu bitkilərdə nitratların çoxluğunun toplanmasını aradan qaldırır və onların qrunt sularına infiltrasiyasını məhdudlaşdırır.

THE INFLUENCE OF ORGANIC FERTILIZERS ON ECOLOGY

A.V. Brusenkov

aleksei_brusenkov@mail.ru

Tambov State Technical University

The article outlines the issues of environmental protection and water resources from pollution when using manure, which include a whole range of agrotechnical measures, primarily aimed at preventing nutrient losses. The application of scientifically based manure application rates calculated according to the needs of cultivated crops in food elements is of the utmost importance. This eliminates the accumulation of excess nitrates in plants and limits their infiltration into groundwater.

QARABAĞ VƏ ŞƏRQİ ZƏNGƏZUR İQTİSADİ RAYONLARINDA TURİZMİN DAVAMLI İNKİŞAFI ÜÇÜN AIRBNB PLATFORMASININ TƏTBİQİ

S.Y. Mustafayeva
ffidan096@gmail.com

A.A. Qasimova
Azərbaycan Texnologiya Universiteti
a.qasimova@uteca.edu.az

İstənilən ölkədə turizm fəaliyyətinin həyata keçirilməsi üçün 3 əsas infrastruktur amilinin mövcudluğu şərtidir. Birincisi nəqliyyat, ikincisi yerləşdirmə vasitələri və nəhayət, üçüncüsü qidalanma müəssisələridir [1].

Hələ minalardan təmizlənmə, quruculuq və abadlıq işləri davam edən Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonlarında turizm infrastrukturunu yeni-yeni yaradılmağa başlanmışdır. Bu sahədə təcrübəsi olan nəhəng turizm şirkətləri və otellər şəbəkəsi təbii ki, standart və bildiyimiz otel ya da digər yerləşdirmə vasitələrinə üstünlük verərək öz fəaliyyətlərini bu iqtisadi rayonlarda davam etdirəcəklər. Bu yerləşdirmə vasitələrindən istifadə etmək üçün hələ ölkəmizdə cüzi miqdarda istifadə edilən Airbnb platformasının tətbiq olunmasının səmərəliliyi şübhə doğurmur.

Yerləşdirmə vasitələri turizm fəaliyyəti yaranandan mövcud olmuş və günümüze kimi inkişaf edib təkmilləşdirilmişdir. Bəzi mütəxəssislər yerləşdirmə vasitələrini ənənəvi və müasir olmaqla iki yerə bölürlər. Ənənəvi yerləşdirmə vasitələrinə bildiyimiz mehmanxana tipli müəssisələr, yeni otellər, motellər, pansionatlar, hostellər və s. aiddir. Müasir yerləşdirmə vasitələrinə isə çadırlar, qləmpinqlər, traylerlər, kotteclər, kənd evlərinin hər bir növü və s. kimi vasitələr daxildir. Ancaq turistlər yerləşdirmə vasitəsini seçərkən çox çətinlik çəkirlər. Çünki hər birinin reklamını görür, lakin hansını seçəcəyində qərarlı qalırlar. Bu proses Airbnb platformasının yaradılmasına kimi davam edirdi [1, 2].

Airbnb ev sahiblərinin eyni adlı platformada qeydiyyatdan keçərək açdıqları bloq vasitəsilə müəyyən müddətə öz yaşayış evlərində bir otağı ya da bütün evi icarəyə verdikləri bir proqramdır. Airbnb saytında hər ölkədən milyardlarla ev tapmaq mümkün olduğu üçün bu regionlarda da bu proses qaçılmazdır. Səyahət zamanı otellərə külli miqdarda pul xərcləməkdən bezən turist bir kliklə müasir, qeyri-ənənəvi yerdə qalmaq istəyirsə, Airbnb onun üçün mükəmməl seçim ola bilər. Beləliklə, Airbnb hər bir turistə onun büdcəsinə uyğun ev tapmaqda kömək edə biləcək bir vasitədir. Tətbiqdə turist təyinat yerində hansı tarixlərdə qalacağını və bir gecəlik qalmaq üçün nə qədər ödəyə biləcəyini seçə bilər. İstər çox aşağı büdcəli evdə, istərsə də at fermasının içərisində böyük bir evdə qalmaq istəsə, burada hər bir seçim mövcuddur [3].

2008-ci ildə iki dizaynerin gecələməyə yer axtaran üç səyahətçiyə ev sahibliyi etməsi ilə Airbnb fəaliyyəti başladı. İndi milyonlarla ev sahibləri və qonaqlar dünyanın bənzərsiz mənzərəsindən zövq almaq üçün pulsuz Airbnb hesabları yaratmışlar. Rahat kotteclərdən tutmuş, zərif penthauslara qədər ev sahibləri öz məkanlarını bölüşməkdən məmnundurlar. İstər işgüzar səfər, həftə sonu qaçışı, ailəvi tətillər, istərsə də uzun müddətə qalmaq və ziyarət etmək üçün milyonlarla heyvətəmiz məkanlar vardır. Daha sonra bu sahədə ixtisaslaşmış mütəxəssislərdən ilhamlanan yeni-yeni Airbnb sahibkarları meydana gəlməyə başladılar. Bu sahədə təcrübəsi olan turistlər öz rəylərini və maraqlarını bu platformada bölüşürlər. Yerli bələdçilər də Airbnb Adventures ilə kiçik qruplar şəklində turistləri kəşf edilməmiş ərazilərə tam immersion ekspedisiyalar üçün aparırlar [1, 3].

Dünyanın istənilən bölgəsindən kompüter, telefon vasitəsilə daxil olmaqla turist Qarabağ və Şərqi Zəngəzurda ev və ya otaq kirayə edə bilər. Airbnb

platformasının tətbiqi gələcəkdə Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonlarında turizm fəaliyyəti üçün əvəz olunmaz satış və tanıtım kanalı ola bilməsi regionun iqtisadiyyatının davamlı inkişafı üçün bir zəmindir.

ƏDƏBİYYAT

1. Guttentag D., Smith S. Assessing Airbnb as a disruptive innovation relative to hotels: substitution and comparative performances expectations. *International Journal of Hospitality Management*, 2018, Vol. 64, pp. 1-10.
2. Osés Fernández N., Kepa Gerrikagoitia J., Alzua-Sorzabal A. Sampling method for monitoring the alternative accommodation market. *Current Issues in Tourism*, 2017, Vol. 21 No 7, p. 721-734.
3. <https://craft.co/airbnb/metrics>

ПРИМЕНЕНИЕ ПЛАТФОРМЫ AIRBNB ДЛЯ РАЗВИТИЯ УСТОЙЧИВОГО ТУРИЗМА В КАРАБАХЕ И ВОСТОЧНОМ ЗАНГЕЗУРЕ

С.Ю. Мустафаева
ffidan096@gmail.com

А.А. Касумова
Азербайджанский Технологический Университет
a.qasimova@uteca.edu.az

В Карабахском и Восточно-Зангезурском экономических районах, где еще продолжаются работы по разминированию, строительству и благоустройству, туристическая инфраструктура только начинает создаваться. Крупные туристические компании и гостиничные сети, имеющие опыт в этой области, конечно же, продолжат свою деятельность в этих экономических регионах, отдавая предпочтение стандартным и известным гостиницам или другим средствам размещения. Нет никаких сомнений в эффективности использования платформы Airbnb, которая все еще в небольшом количестве используется в нашей стране для использования этих инструментов размещения.

APPLYING THE AIRBNB PLATFORM TO DEVELOP SUSTAINABLE TOURISM IN KARABAKH AND EASTERN ZANGEZUR

S.Y. Mustafayeva
ffidan096@gmail.com

A.A. Gasimova
Azerbaijan Technological University
a.qasimova@uteca.edu.az

In Karabakh and Eastern Zangezur economic regions, where demining, construction and improvement works are still ongoing, tourism infrastructure has just started to be created. Huge tourism companies and hotel chains with experience in this field will of course continue their activities in these economic regions, preferring the standard and well-known hotel or other means of accommodation. There is no doubt about the effectiveness of using the Airbnb platform, which is still used in a small amount in our country to use these accommodation tools.

ЭКОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ВОЗДЕЙСТВИЯ БУРОВЫХ РАСТВОРОВ И БУРОВЫХ СТОЧНЫХ ВОД

Э.Б. Абдурахмонов

А.А. Аслонов

aaslonov@inbox.ru

Ташкентский технический университет

Для бурения скважин применяются растворы на водной и углеводородной основах. Подавляющее большинство (более 95%) используемых при бурении растворов составляют растворы на водной основе, химически обработанные, с добавками нефти (нефтеэмульсионные).

В связи с тем, что нефть является устойчивым загрязнителем окружающей среды, ее применение как основного компонента бурового раствора в последнее время ограничено. Все химические добавки подразделяются на два класса:

1. неорганические реагенты;
2. органические соединения.

Буровые растворы, насыщенные химическими реагентами, являются для окружающей среды загрязняющими или токсичными продуктами длительного действия.

Для большинства веществ, входящих в состав буровых растворов, необходимая кратность разбавления свежей водой достигает 2000. Попадание их в грунтовые воды даже в небольших количествах представляет серьезную экологическую опасность.

Значительный ущерб буровыми растворами водным объектам наносится и при бурении, и при ремонтных работах на скважинах. Засыпка земляных амбаров с раствором и шламом после окончания бурения скважин не оправдана как природоохранное мероприятие в связи с тиксотропностью буровых растворов. Земляные амбары после их засыпки в течение нескольких лет не затвердевают, и этот участок земли длительное время является источником загрязнения почвы и водных ресурсов.

Особенно опасно загрязнение подрусловых вод в пустынных районах, где микробиологическая деятельность подавляется действием высоких температур. Эти районы наиболее подвержены нарушению естественной экологической обстановки в связи замедлением восстановления природной среды.

Влияние производственных процессов геологоразведочных работ на малые водотоки наблюдается в зоне от 5 до 10 км. Буровые сточные воды представляют собой устойчивые многокомпонентные суспензии, содержащие минеральные и органические примеси, нефть и нефтепродукты.

Физико-химический состав буровых сточных вод изменяется в широких пределах. Буровые сточные воды сильно загрязнены диспергированной глиной, нефтью, смазочными маслами, поверхностно-активными веществами, выбуренной породой, солями и т.д. Непостоянство состава стоков создает трудности при их очистке.

До последнего времени, кроме отстоя в амбарах, буровые сточные воды не подвергались никакой очистке. Большое количество сточных вод, содержащих токсичные реагенты, выбуренную породу, масла, нефть и т.д. фильтруется вблизи буровых в подземные воды через зону аэрации. На буровые сточные воды приходится наибольший объем отходов бурения. В ходе бурения на территории буровых (особенно при кустовом бурении) в земляных амбарах скапливается значительное количество буровых сточных вод (до нескольких тыс. м³), при этом в

сточных водах амбаров установлено высокое содержание нефтепродуктов (80 мг/л).

Часто из-за плохого обвалования не обеспечивается должная герметичность котлованов-отстойников, в результате чего неочищенный раствор попадает на территорию кустовых площадок, в овраги и поверхностные водоемы. В паводковый период уровень в котловане повышается, и в результате переполнения и отсутствия прочной обваловки загрязненная нефтесодержащая сточная вода растекается по территории и по уклону местности попадает в водоемы.

Наиболее высокое загрязнение водных объектов происходит при бурении разведочных скважин. Если при бурении эксплуатационных, поглощающих и других скважин имеется возможность использования металлических емкостей, имеющих нефте- и водоводов, то при разведочном бурении для утилизации сточных вод (содержащих нефтепродукты, ПАВ и буровой шлам) приходится пользоваться незкранированными земляными амбарами и котлованами. Присутствие химреагентов в утилизируемой сточной воде еще более увеличивает опасность загрязнения поверхностных водоемов и подземных вод.

На многих территориях, где проводилось поисково-разведочное бурение, брошенные буровые амбары напоминают о проводимых работах. Котлованы являются вторичными источниками загрязнения. Загрязняющие вещества в виде природных углеводородов, добавок к буровому раствору, химреагентов оседают и скапливаются на дне и стенках амбаров и затем путем инфильтрации и перетока через промоины обваловки попадают в подземные и поверхностные воды.

ENVIRONMENTAL ASPECTS OF THE IMPACT OF DRILLING FLUID AND DRILLING WASTEWATER

E.B. Abdurakhmonov

A.A. Aslonov

aaslonov@inbox.ru

Tashkent Technical University

Most drilling fluids are water-based, chemically treated, with oil additives. Due to the fact that oil is a persistent environmental pollutant, its use as the main component of the drilling fluid has recently been limited. Drilling fluids saturated with chemicals are long-term polluting or toxic products for the environment. Their entry into groundwater, even in small quantities, poses a serious environmental hazard.

REGIONAL TURİZMİN STRATEJİ PLANLAŞDIRILMASI

S.M.Huseynova

C.A. Əhmədov

Y.Ə. Hümbətov

Azərbaycan Texnologiya Universiteti

Sefurehuseynova1995@gmail.com

Ölkədə turizmin bir iqtisadi sahə kimi inkişaf etməsi üçün onun regionlarında ayrı-ayrılıqda turizm inkişaf etməlidir. Turizmi regionlarda inkişaf etdirmək üçün həmin regionun xüsusiyyətlərini bilmək lazımdır. Müasir Azərbaycan turizmi bu dövrə gəlib çatana qədər xeyli yol qət etmiş, bir zamanlar münaqişələrlə əlaqədar geriləmələr yaşamış, sonralar bir qədər dirçəlmiş, 2020 zəfərindən sonra isə daha da irəliləyişlər əldə etməsi gözləniləndir. Hal-hazırda regionlarda turizmin inkişaf etdirilməsinin əsas məqsədi turizmi iqtisadiyyatın əsas aparıcı sahələrindən birinə çevirməkdən ibarətdir. Bilindiyi kimi, turizm dünyada ən çox gəlir gətirən sahələrdən biridir və Azərbaycan da bu sahədə xeyli potensiala malikdir [1]. Turizmin inkişafına təkan verən təbii, coğrafi, texnoloji, sosial və digər amillər Azərbaycanda mövcuddur. Həmin əlverişli amillərdən istifadə edərək regional turizmin təkmilləşdirilməsi prosesi isə dövlət tərəfindən aparılmaqdadır.

Prezident İlham Əliyevin sərəncamı ilə təsdiq edilən “2022-2026-cı illərdə sosial-iqtisadi inkişaf strategiyası”nın tədbirlər planında dturizmin inkişafı üzrə dövlət proqramlarının hazırlanması və icrası öz əksini tapmışdır. Sənəddə dövrün sonuna qədər turizm üzrə daxilolmaların 20% artması nəzərdə tutulub, Bununla da turizmin qeyri-neft sənayeində xüsusi çəkisi artacaqdır. Daxili və gəlmə turizmin qeyri-mövsüm dövründə təşviqi əsas olmaqla ölkə və beynəlxalq əhəmiyyətli keçirilməsi nəzərdə tutulub. Hazırda turizm mövsümü 4 ay olaraq bilinir. Buna görə də turizm dövrünü daimi etmək qarşıya məqsəd qoyulmuşdur. Dövrün sonunda qeyri-mövsümi müddətin 15% azalması gözlənilir. Beləliklə, qeyri-mövsüm turizm gəlirləri də artacaqdır.

Bütün bunlarla yanaşı Azərbaycan regionlarında əcnəbi turistlərə tibbi turizm çərçivəsində xidmət göstərən müəssisələrin sayının artırılması da nəzərdə tutulur. Naftalan şəhərinin adı burada xüsusi qyd olunmalıdır. Məlumdur ki, Naftalanın müalicəvi nefti bütün dünyada məşhurdur. Planı əsas icra edən isə İcbari Tibbi Sığorta üzrə Dövlət Agentliyi və Dövlət Turizm Agentliyidir.

Bütün bunlarla yanaşı Azərbaycan regionlarında əcnəbi turistlərə tibbi turizm çərçivəsində xidmət göstərən müəssisələrin sayının artırılması da nəzərdə tutulur. Naftalan şəhərinin adı burada xüsusi qyd olunmalıdır. Məlumdur ki, Naftalanın müalicəvi nefti bütün dünyada məşhurdur. Planı əsas icra edən isə İcbari Tibbi Sığorta üzrə Dövlət Agentliyi və Dövlət Turizm Agentliyidir.

Dövr bitənə qədər 2 tibb müəssisəsinin “Joint Comission International” aakkreditasiyasını əldə etməsi, Azərbaycanın Medical Tourism Index (MTİ) üzrə reyting cədvəlinə daxil olması və nəticədə tibbi turizmin turizm sahəsində xüsusi çəkisinin artması planlaşdırılır.

Ümumilikdə 2004-2008, 2008-2014, 2014-2018, 2018-2022, 2022-2026-cı illəri əhatə edən dövlət proqramları ölkədə iqtisadiyyatın inkişafında böyük rol oynamaqla, iqtisadi sabitliyin təmin olunması, regionlarda sahibkarlığın inkişafı üzrə şəraitin yaradılması yeni iş yerlərinin açılması, infrastrukturaların inşası ilə yoxsulluq səviyyəsinin aşağı salınmasına yönəldilmişdir[2]. Ölkə başçısının sərəncamı ilə “Azərbaycan Respublikası regionlarının 2019-2023-cü illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı” təsdiq edilmişdir. Proqramda regionların iqtisadi və sosial inkişafına geniş yer ayrılmışdır.

Qəbul edilmiş dövlət proqramları sahəsində ölkəmiz dünya miqyasında stabil, dayanıqlı inkişaf dinamikasına malik ölkə kimi tanınır, dövlətlərin beynəlxalq iqtisadi meyarları arasında yüksək mövqə tutur, beynəlxalq donorların və investorların ölkəyə marağı xeyli artır.

ƏDƏBİYYAT

1. M.K. Abadov. “Azərbaycan turizmi və onun inkişaf problemləri”. Bakı, Şərq-Qərb nəşriyyat evi, 2014. s.5
2. Y.Ə. Hübətov. “Məhsuldar qüvvələrin yerləşdirilməsi”. Bakı, Uniprint, 2013. s.55

СТРАТЕГИЧЕСКОЕ ПЛАНИРОВАНИЕ РЕГИОНАЛЬНОГО ТУРИЗМА

С.М. Гусейнова

Д.А. Ахмедов

Ю.А. Гумбатов

Sefurehuseynova1995@gmail.com

Азербайджанский Технологический Университет

В настоящее время основной целью развития туризма в регионах является превращение туризма в одну из основных ведущих сфер экономики. Как известно, туризм является одной из самых прибыльных сфер в мире, и Азербайджан имеет большой потенциал в этой области. Существуют природные, географические, технологические, социальные и другие факторы, стимулирующие развитие туризма, использование этих благоприятных факторов осуществляется государством.

STRATEGIC PLANNING OF REGIONAL TOURISM

S.M. Huseynova

J.A. Ahmadov

Y.A. Humbatov

Sefurehuseynova1995@gmail.com

Azerbaijan Technological University

Currenctly the main goal of developing tourism in the regions is to make tourism one of the main leading areas of the economy. As it is known tourism is one of the most profitable areas in the world and Azerbaijan has a lot of potential in this area. There are natural, geogaphical, technological, social and other factors that encourage the development of tourism using these favorable factors is being carried out by the state.

TURİZMDƏ RƏQƏMSALLAŞMA: TURİZM 4.0.

T.H. Həsənova

turane.hesanova@gmail.com

S.M. Məmmədova

memmedovas941@gmail.com

Azərbaycan Texnologiya Universiteti

Dünyada günü-gündən artan texnoloji inkişaf bütün sektorlara öz təsirini göstərmiş olur. Bu inkişafdan təsirlənən sahələrdən biri də Turizm sənayesidir. Turizmdə müştərilərə ən yaxşı səviyyədə xidmət göstərilməsi baxımından, texnoloji imkanlardan səmərəli istifadə mühüm məsələdir. Buna görə də inkişaf edən texnologiya ilə ortaya çıxan rəqəmsal alətlərdən turizm müəssisələrində düzgün və məqsədə uyğun istifadə etməklə əhəmiyyətli faydalar əldə etmək olur.

Digər tərəfdən texnologiyanın inkişafı ilə müştərilərin turizm müəssisələrindən gözləntiləri artır və şaxələnir. Araşdırmanın məqsədi, rəqəmsal turizm və Turizm 4.0 anlayışları ilə birlikdə turizmdə rəqəmsallaşmanı əhatə edən konseptual tədqiqatdır.

Turizm sektorunda informasiya-kommunikasiya texnologiyaları ilk növbədə telefon və digər kommunikasiya texnologiyaları ilə, daha sonra isə kompüterlərin istifadəsi ilə ortaya çıxmışdır.

Sənaye 4.0 çərçivəsində texnoloji yeniliklər digər sektorlarda olduğu kimi, həmçinin turizm sektorundakı xidmət təminatçılara və müəssisələrin gəlirlilik səviyyələrinə əhəmiyyətli təsirini göstərir. Buna görə də, sənaye 4.0-ın turizm sahəsinə uyğunlaşdırılması ilə bəzi müəlliflər "xüsusi səyahət təcrübəsi yaratmaq, səyahət və turizm sənayesində xidmətlərdən istifadə etmək, çox sayda insandan əldə edilən nəhəng məlumatların işlənməsi imkanı" mənasını verən Turizm 4.0 anlayışını da irəli sürdülər [5].

Turizm 4.0 (turizmdə rəqəmsal transformasiya) - süni intellekt, destinasiyaların idarə edilməsi sistemləri, müştəri münasibətlərinin idarə edilməsi, mərkəzi rezervasiya sistemləri, ağıllı otel idarəetmə sistemləri, həm müştərinin, həm də turizm işçisinin həyatını praktik edən smart bilet (kart) sistemi, ağıllı səyahət agentliyi sistemi, ağıllı tur bələdçisi sistemi, turistlərə getməyi planlaşdırdıqları məkanı önizləmə imkanı verən virtual reallığı, son dəqiqə otaq rezervasiyalarını və mobil tətbiqləri ehtiva edən bir dövr olaraq təyin olunur [1].

Turizm sənayesində istifadə edilən süni intellektə əsaslanan chatbotlar, xidmət robotları, 7/24 işləyən özünəxidmət köşkləri, və bu kimi rəqəmsal infrastruktura malik maşınların bu günümüzdə turizm sahəsində geniş xidmətlərini görmək olar. Bu kimi xidmətlərdə, limitsiz iş vaxtı və ilkin xidmət etmə haqları ilə yanaşı müəyyən fasilələrlə xidmət və texniki qulluq xərclərindən başqa daimi əmək haqqı və şəxsi sığorta xərcləri kimi daimi xərclərin olmaması yönündən baxsaq onların istifadəsi insan kapitalından daha səmərəlidir.

Bu gün destinasiyaların turizm planlamasını əsasən rəqəmsal medianı nəzərə alaraq həyata keçirdikləri, internet üzərindən marketing strategiyalarını inkişaf etdirərək rebrendinqə üstünlük verdikləri görülür.

Məsələn, Qazaxıstan yeni bir oyun inkişaf etdirərək ölkənin təbii və tarixi gözəlliyini bütün dünyaya tanımaq istədi. Ölkənin səyahət olunacaq 100 müxtəlif destinasiyalarında qurulan oyunda, əldə edilən virtual sikkələr uçuş biletini birinci sinfə yüksəltmək üçün istifadə edilə bilər və oyunda nəzərdə tutulan bəzi bölgələri aktivləşdirmək üçün Qazaxıstanı ziyarət etmək şərti var.

ABŞ isə "Go USA" adlı onlayn televiziya şəbəkəsi vasitəsilə turistlərə getmək istedikləri yerlərlə bağlı filmlər və sənədli filmlər təqdim edir. Ukrayna nüvə fəsadının baş verdiyi Çernobildə virtual turlar təşkil edir. O, ərazini görmək istəyənləri virtual tur vasitəsilə gəzdirir, yaşanmış hekayələrdən istifadə edərək ziyarətçilərə təcrübəli tur imkanı verir. İtaliyanın Friuli Venezia Giulia bölgəsində yaşayan 300 yerli yazıçı bölgəyə aid hekayələr yazır və onları italyan, ingilis və alman dillərində bir bloqa yükləyir. Səyahət edənlər yazıçılarla əlaqə saxlayaraq bu yerlərlə bağlı məlumat əldə edə bilərlər [4].

Turizm 4.0 çərçivəsində həyata keçirilən virtual turların, xüsusən muzey və destinasiya ziyarətlərində istifadə nisbətinin gündən-günə artdığı görülür. Virtual turlarla yanaşı, turiz-

mdə robotların istifadəsi turistlər və vasitəçilər arasında əlaqəni asanlaşdırmaqla, səyahət edən turistlərin əsas problemlərindən biri olan xarici dil probleminin həll edilməsində istifadəsi gözlənilir.

Rəqəmsallaşmanın bu gün gəldiyi nöqtəyə əsaslanaraq, gələcəkdə turizm müəssisələrində daha çox süni intellekt, əsasən fərdi xidmətlər və robotların istifadəsinin geniş yayılacağını söyləmək olar.

Bu tətbiqlərə nümunə olaraq, Yaponiyanın Nagasaki şəhərində açılan dünyanın ilk robot otelində müştərilərini yapon dilində salamlayaraq qarşılayan robotlar, müştərilərlə söhbət edərək çamadan və çantaları otelin bütün otaqlarına apara bilir [2].

Turizmdə rəqəmsallaşmanın mühüm tətbiq sahələrindən biri də turizm fəaliyyətlərində iştirak etmək istəyən, lakin bu fəaliyyətlərdə iştirak edə bilməyən əlilliyi olan şəxslərin həyatını asanlaşdıracaq rəqəmsal turizm vasitəsilə turistik imkanlar təqdim etməkdir.

Bu mövzuda aparılan araşdırmalarda avatar, robot və holoqram kimi tətbiqlərin əlil turistlərin səyahət fəaliyyətlərində iştirak etmələrini və bu fəaliyyətlərə qatılmasını təmin edəcəyi müəyyən edilmişdir [3].

Turizm müəssisələri ağıllı turizm tətbiqlərinə müraciət edərək rəqibləri üzərində rəqabət üstünlüyü təmin edə bilirlər. Çünki ağıllı turizm tətbiqləri tərəfindən vaxta qənaət edilməsi və texnologiyalardan istifadə müştəriləri məmnun edə və fərqlilik hissi yarada bilər.

Destinasiya menecerləri turizmdə rəqəmsallaşmanın gətirdiyi texnoloji imkanlardan istifadə edərək, məsələn, virtual reallıq və oyun proqramı yaratmaqla destinasiyaların tanıtımını təmin edə bilirlər.

ƏDƏBİYYAT

1. E. Bağçı, O. İçöz, Z ve alfa kuşağı ile dijitalleşen turizm. Güncel Turizm Araştırmaları Dergisi 3(2), 2019, s. 232-256
2. Boneval Z.(2019) - <http://www.yolculukterapi.com/dunyadaki-ilk-robot-otel-tabii-kijaponyada-acildi>
3. C.W. Cheung, I.T Tsang., K.H. Wong Robot avatar: A virtual tourism robot for people with disabilities. International Journal of Computer Theory and Engineering, 9(3),2017, 229-234
4. Euronews(2020)-<https://tr.euronews.com/2018/03/17/turizm-sektorunde-dijital-devrim>
5. D. Tüzünkan. Turizm 4.0, Editörler: O. İçöz ve M. Uysal, Detay Yayıncılık, s. 521, 2019, Ankara.

DIGITALIZATION IN TOURISM: TOURISM 4.0.

T.H. Hasanova

turane.hesanova@gmail.com

S.A. Mammadova

memmedovas941@gmail.com

Azerbaijan Technological University

The technological development that is increasing day by day in the world has its influence on all sectors. One of the areas affected by this development is the tourism industry. Effective use of technological capabilities is an important issue in terms of providing the best level of service to customers in tourism. The aim of the study is a conceptual study covering digitization in tourism along with the concepts of digital tourism and Tourism 4.0.

ЦИФРОВИЗАЦИЯ В ТУРИЗМЕ: ТУРИЗМ 4.0.

Т. Г. Гасанова

turane.hesanova@gmail.com

С.А. Мамедова

memmedovas941@gmail.com

Азербайджанский Технологический Университет

Технологическое развитие, которое растет день ото дня в мире, оказывает влияние на все сектора. Одной из областей, затронутых этим развитием, является индустрия туризма. Эффективное использование технологических возможностей является важным вопросом с точки зрения обеспечения наилучшего уровня обслуживания клиентов в туризме. Целью исследования является концептуальное исследование, охватывающее цифровизацию в туризме наряду с концепциями цифрового туризма и туризма 4.0.

ŞƏMKİR ŞƏHƏRİNİN TƏBİİ-İQLİM VƏ TARİXİ-İQTİSADI ŞƏRAİTLƏRİNİN TƏDQIQ EDİLMƏSİ

B.M. Xəlilov

baheddinxelilov@gmail.com

M.R. Mustafayev

A.K. Şirinova

Azərbaycan Dövlət Aqrar Universiteti

Şəmkir toponiminin mənası haqqında müxtəlif mülahizələr mövcuddur. Orta əsr ərəb və fars mənbələrində Şəmkür, türk mənbələrində isə Şəmkür, Şəmkir kimi göstərilmişdir. 1924-cü ildə İstanbulda "Müxtəsər Azərbaycan tarixi" kitabının çap etdirən Zeynalıoğlu bu adı aşağıdakı kimi izah etmişdir. Şəms-Günəş-Kür-Tapınan, yəni Günəşə tapınanlar yurdu deməkdir.

Dilçi alim Cahangirov isə bu adı "Şamkür", yəni "Kürqırağı" kimi izah etmişdir. Şəmkir erkən orta əsr şəhərlərindəndir. Qədim Şəmkir şəhərinin xarabalıqları Şəmkir çayının sol sahilindədir. Şəhərin qala yerinin sahəsi 20 hektar olmuşdur. Şəhərqala yeri çayın sağ sahilində iki körpü vasitəsilə birləşmişdir. Bu körpünün qalıqları indi də qalmaqdadır.

VII əsrin ortalarında Şəmkir ərəblər tərəfindən işğal olundu. Ərəb xəlifəsi Mütəvəkkilin şərəfinə Mütəvəkkiliyə adlandırıldı. Şəhərin adı sonralar özünə qaytarıldı.

Şəmkir haqqında yazan bütün tədqiqatçıların yekdil fikri belədir ki, şəhərin çiçəklənmə dövrü IX-XII əsrləri əhatə edir. Bu dövrdə Şəmkir səlcuqlar tərəfindən işğal olundu. X-XII əsrlərdə Şəmkir özünün yüksəliş dövrünü keçirdi. XII əsrdə Eldəgizlərin hakimiyyəti dövründə Şəmkirə xüsusi diqqət yetirildi.

XIII əsrdə monqol işğalçılarına qarşı qanlı döyüş gedən Azərbaycan şəhərlərindən biri Şəmkir olmuşdur. Şəhər əhalisi Bəhram hakimiyyətindən işğalçılara qarşı ciddi müqavimət göstərməyi tələb etmişdir. XVI əsrin əvvəllərindən Şəmkir mahalı Azərbaycanın Zülqədər tayfa başçısının irsi hakimiyyətinə keçdi. Azərbaycanda xanlıqlar dövründə Şəmkir, Gəncə xanlığının tərkibində olmuşdur. 1803-cü ildə çar qoşunları tərəfindən tutulan Şəmkir Rusiyaya birləşdirildi. 1826-1828-ci illərdə, yəni sonuncu Rusiya-İran müharibəsinin qanlı səhifələrindən biri də Şəmkir yaxınlığında olmuşdur.

1826-cı il sentyabrın 3-də Şəmkir yaxınlığında baş vermiş döyüşdə çar qoşunları İran ordusunu məğlub etdi. XIX əsrin I yarısında çar hökumətinin icazəsi ilə Zaqafqaziyaya köçürülmüş alman kolonistlərindən bir qrupu Şəmkirdə məskunlaşdı. Həmin dövrdən Şəmkir adlandırıldı. 1918-ci il yanvarın 8-10-da Şəmkir (indiki Şəmkir) stansiyası yaxınlığında Türkiyə cəbhəsindən geri qayıdan Rusiya hərbi hissələri tərk-silah edilmiş və bir çoxu güllələnmişdir. Bu hadisə tarixdə Şəmkir hadisəsi kimi yadda qalıb. 1938-ci ildə şəhərin köhnə adı bərpa edildi. 1991-ci ildə isə yenidən Şəmkir şəhəri adlandırılmışdır [1].

Şəmkir rayonu xüsusi potensiala malik olmaqla kənd təsərrüfatı dinamik olaraq inkişaf etmişdir. Rayonun iqtisadiyyatında ənənəvi olaraq taxılçılıq, kartofçuluq, tərəvəzçilik, üzümçülük və heyvandarlıq sahələri aparıcı rol oynayır.

Eyni zamanda təsərrüfatlarda bostan və günəbaxan məhsulları da istehsal edilir. Şəmkir rayonunda quşçuluq sahəsi də inkişaf etmişdir.

Şəmkir quşçuluq fabriki rayonun Yeni həyat kəndi ərazisində yerləşməklə qərb bölgəsində ən iri istehsal müəssisəsidir. 300 min baş quş tutumu olan Şəmkir" quşçuluq fabriki ildə 50 milyon yumurta və 1000 ton ət istehsalı gücünə malikdir. Sahəsi 12 hektar olan Quşçuluq fabrikində 4 istehsal sexi mövcuddur. Yem istehsal sexi ildə 50 ton yem istehsal edir. Bundan başqa fabrikdə yumurta çeşidləyən kəsim və inkubasiya sexləri də fəaliyyət göstərir. Fabrikdə 132.834 baş quşun 49.105 başı yumurta verəndir. Fabrik Şəmkir rayonunu və qərb bölgəsini yumurta və quş əti ilə təmin edir [2].

Şəmkir rayonu ərazisində IX-XI əsrlərə aid Şəmkir şəhər xarabalıqları, IX-XI əsrlərə aid Şəmkir körpüsü, Şəmkir qalası (Muxtariyyə kəndi), XI-XII əsrlərə aid Baydar şəhər xarabalıqları-(Bayramlı kəndi), XI-XII əsrlərə aid Qız qalası (Seyfəli kəndi), XVI-XVII əsrlərə aid məscid (Abbaslı kəndi), XI əsrə aid Qız qalası (Tatarlı kəndi), XVI-XVII əsrlərə aid körpü (Təhnəli kəndi), XVII əsrə aid Divan bürcü (Yeni Həyat kəndi), XVI-XVII əsrlərə aid Koroğlu

qalası (Şəmkir (şəhər)), dəmir dövrünə aid Qalaboynu qalaçası (Atabəy kəndi), erkən orta əsrlərə aid Pir (Alman abidəsi) (Dağ-Daşbulaq), 1909-cu ildə tikilmiş Alman kilsəsi (Şəmkir (şəhər)), XI-XII əsrlərə aid oğuz qəbiristanlığı (Yeni Seyfəli kəndi), XVI-XVII əsrlərə aid körpü (Zəyəm çayı üzərində) mövcuddur. Şəmkir şəhərində 1975-ci ildə inşa edilmiş Qələbə kompleksi, Düyərli kəndində 1975-ci ildə tikilmiş məscid binası, Cinarlı qəsəbəsində 1980-ci ildə inşa edilmiş Qələbə kompleksi, Şəmkir şəhərində, şəhərin Sərxan hissəsində və Naxırçılar hissəsində 1990-cı ildə qoyulmuş "20 Yanvar" abidələri, 1991-ci ildə şəhərdə ucaldılmış Asıq Hüseyn Şəmkirolinin heykəli, Əliaga Şıxlinskiinin büstü, Keçili kəndində 1992-ci ildə tikilmiş məscid, Muxtariyyə kəndində 1993-cü ildə ucaldılmış, Koroğlunun abidəsi, Azərbaycanın Milli Qəhrəmanı Zaur Sarıyevin büstü, Şəhidlər parkı, İrmaşlı kəndində 1998-ci ildə inşa edilmiş məscid, Şəmkir şəhərində 1998-ci ildə inşa edilmiş Heydər Əliyev bulağı, 2001-ci ildə qoyulmuş 31 mart soyqırım abidəsi və Qurtuluş bulağı, Əliyaqublu kəndində 1998-ci ildə tikilmiş məscid, Qapanlı kəndində 2001-ci ildə inşa edilmiş 31 mart soyqırım abidəsi, Dəllər-Cırdaxan kəndində 2001-ci ildə ucaldılmış Yəhyabəy Dilqəmin abidəsi, Çənlibəldə 1997-ci ildə ucaldılmış Asıq Ələsgərin heykəli kimi memarlıq abidələri var [3].

Şəmkir şəhərinin landşaft və memarlığı, bağ – park quruculuğu landşaft memarlığı pozisiyasından bu vaxta kimi tədqiq edilməmişdir. Şəhərin müasir inkişaf mərhələsini və landşaft mühitinin uzunömürlülüyünü nəzərə alaraq mövzunun işlənməsi aktuallığı aydın görünür.

Şəhər ətrafı ərazilər çoxsaylı təbii landşaft potensialına malikdirlər, şəhər landşaftının tarixi tiplərini özlərində əks etdirirlər və müasir şəhər mühitinin identifikasiyası üçün bir əsas kimi götürülə bilər. Lakin bu ərazilər gərgin texnogen təzyiqa məruz qalmışlar və təsəvvürün yüksək səviyyəsi ilə xarakterizə edirlər.

Landşaftın tətbiqinə şəhərsalma mövqeyindən yanaşma xüsusiyyətləri layihələndirmə ilə müəyyənləşdirilir. Qarşılıqlı əlaqəli komponentlər sistemi kimi landşaftın hər tərəfli təhlili coğrafiya elmi üçün xarakterikdir.

Burada şəhərsalma obyektlərinin istismarı və tikintisi üçün böyük əhəmiyyətli olan komponentlər tədqiq olunur. Şəhərin planlaşdırma quruluşuna relyef, hidroqrafiya və hidroloji şərait təsir edir ki, bunlardan da şəhərin kompaktlıq dərəcəsi, nəqliyyat yollarının yerləşdirilməsi, planın ümumi kompozisiyası asılı olur.

Tikintidə binaların və qurğuların seçilməsində, yaşıllaşdırma üsullarında iqlim xüsusiyyəti nəzərə alınmalıdır.

Şəmkir şəhərində mövcud olan funksional – planlaşdırma quruluşu və özünəməxsus təbii iqlim xüsusiyyətləri ilə xarakterizə edilir.

Landşaftın həndəsi forması elə bir planlaşdırma şəraiti yaradır ki, ondan həm ilkin plan şəraiti kimi, həm də, şəhərsalma fəaliyyəti prosesində məqsədyönlü olaraq yeni şəkile salınır. Bunun da əsasını yaşayış məskənlərinin plan quruluşuna və məskunlaşması şəklinə aktiv təsir edən hidroqrafiya şəbəkəsi və relyef təşkil edir.

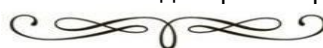
Şəhərsalma layihələndirilməsinin əsas məsələlərindən biri estetik cəhətdən mükəmməl olan ətraf mühitin məqsədyönlü formalaşmasıdır.

Landşaft şəhərsalma üçün hər şeydən əvvəl şəhəri genişləndirmə resursudur. Onun komponentlərinin kompleksi və xassələr həmişə seçimlə nəzərdən keçirilir. Şəhərsalmada landşafta daha bir yanaşma ətraf mühitin mühafizəsinin gigiyenik cəhətləri ilə bağlıdır.

Şəhərin yaşıllaşdırılmış məkanlarının təşkili üçün ekoloji sabitliyin prinsiplərinin həyata keçirilməsinə, şəhər mühitinin humanistləşməsinə və sosial baxımdan istiamətlənməsinə nəzər yetirmək lazımdır. Şəhər landşaftının təbii və antropogen komponentlərinin balansının saxlanması və şəhər əhalisinin istirahət tələblərinin ödənilməsinə imkan verən sistemli kompleks yanaşma yoxdur [4].

ƏDƏBİYYAT

1. <https://az.wikipedia.org/wiki/>
2. <https://az.wikipedia.org/wiki/>
3. <https://az-az.facebook.com/permalink.php?story...idi>
4. А.П. Вергунов, М.Ф.Денисов, С.С. Ожечов. Ландшафтное проектирования. Высшая школа, 1991.

TURİZMİN İNKİŞAFINA TƏSİR EDƏN AMİLLƏR

E.E. Abbasov

Elcin2472@gmail.com

X.N. Cavadzadə

Azərbaycan Texnologiya Universiteti

Son zamanlar inkişaf tempini daha da sürətləndirən Azərbaycan öz mövqeyi, eləcə də potensialı ilə dünyanın qabaqcıl və inkişaf etməkdə olan ölkələri sırasında seçilir, özünəməxsus yer tutur. Ölkənin milli maraqları, o cümlədən dövlət tərəfindən həyata keçirilən milli strategiya, ictimai, siyasi və mədəni mövqə əsasında formalaşan qısa müddətdə əldə edilmiş nailiyyətlər Azərbaycan ətrafında belə bir imicin yaranmasına səbəb olmuşdur. Sözsüz ki, bu uğur və nailiyyətlər Azərbaycanın iqtisadiyyatının və sosial rifahının yaxşılaşmasına səbəb olub. Azərbaycan iqtisadiyyatının əsasını təşkil edən neft və bununla bağlı imzalanan beynəlxalq müqavilə və müqavilələr dövlətin maliyyə imkanlarının artmasına və öz növbəsində bütövlükdə ölkənin fəaliyyətinin dəyişməsinə səbəb olub. Dövlət başçısı İlham Əliyev Azərbaycan iqtisadiyyatına neft sektorundan gələn gəlirlərə bərabər gəlir gətirə bilən və daha çox turizmin inkişafını zəruri hesab edir ki, bu da təbii ki, müəyyən amillərə əsaslanır. Ölkənin yeraltı və yerüstü sərvətləri, mövcud iqlim şəraiti Azərbaycan turizmi üçün lazımı şəraitin yaradıldığını göstərir. (5)

Turizmə təsir edən amillər aşağıdakılardır: (2; s. 67) təbii-coğrafi amillər - ərəzidə yerləşən dağ və su (çay, göl) şəbəkələri, meşələr, iqlim və s. amillər aydındır. Təbii və coğrafi faktorlar turizmə ən çox təsir edən hesab edilir; mədəni-tarixi amillər dedikdə qalalar, türbələr, saraylar, yaşayış məntəqələri, ibadət yerləri (kilsə, məscid və s.), hamamlar kimi tarixi tikililər başa düşülür; demografik amillərə əhalinin sayı, yaş qrupları, şəhərlər və kəndlər üzrə paylanma əmsalı, orta ailənin sayı kimi amillər daxildir; sosial amillərə əhalinin təhsil səviyyəsinin yüksəldilməsi, mədəniyyətinin və dünyagörüşünün inkişafı kimi amillər daxildir; iqtisadi amillər - iqtisadi cəhətdən inkişaf etmiş ölkələrdə milli gəlir yüksək olduğu üçün insanların həyat səviyyəsi yüksəlir. İqtisadi böhranların yaranması, sənaye istehsalının azalması, valyuta məzənnəsinin qeyri-sabitliyi turizmə mənfi təsir göstərir. Buna görə də iqtisadi cəhətdən inkişaf etmiş ölkələrin vətəndaşları qlobal turizm bazarında liderdirlər. İqtisadi cəhətdən zəif inkişaf etmiş və ya iqtisadi böhran yaşayan ölkələrin vətəndaşları turizmə daha az pul xərcləyirlər; ətraf mühit faktorları ərəzinin səyahət üçün nə dərəcədə uyğun olmasına böyük təsir göstərir; siyasi amillər ölkədəki siyasi vəziyyətlə izah olunur; texnoloji amillər texnologiyanın inkişafına əsaslanır. Texnologiyanın inkişafı virtual turizm kimi yeni sahələrin yaranmasına gətirib çıxarır.

Bu zəruri inkişaf amillərinin düzgün həyata keçirilməsi xidmətin konkret standartlara uyğunlaşdırılmasından çox asılıdır. (4;s. 2) Xidmət sahəsi dünya standartlarına uyğun təşkil edilmədikdə, belə bir ölkədə və ya regionda turizmin dinamik inkişafını təşkil etmək mümkün deyil. İnfrastrukturun zəif təşkili reklam əleyhinədir. (3; səh. 126) Ölkəmizdə turizmin inkişafını yüksək qiymətləndirən Prezident İlham Əliyev qeyd etmişdir ki, Azərbaycanda bütün amillər turizmin sürətli inkişafını şərtləndirir. İlham Əliyev bildirib ki, turizm sektorunda yaxşı nəticələr var: “Artıq qeyd etdiyim kimi, ötən il 6% artım olub, ölkəmizə 2 milyon 850 min xarici qonaq gəlib. Biz turizm sənayesi yaratmalıyıq. Azərbaycanda bütün amillər turizmin sürətli inkişafını şərtləndirir. Təhlükəsizlik, tarixi abidələrimiz, gözəl iqlimimiz, qonaqpərvərlik, dəniz və xizək turizmi, müalicə turizmi bizdə çox sürətlə inkişaf edə bilər. Əla mətbəx, müasir infrastruktur, yollar, otellər, nəqliyyat infrastrukturunu- bütün bu amillər turizmin sürətli inkişafına təkan verir”.

Qeyri-neft sektorunun inkişafına xüsusi önəm verildiyi bir vaxtda turizm ölkəmiz üçün ən gəlirli sahələrdən birinə çevrilə bilər. Bunun üçün müəyyən işlər görmək, turistlərə güzəştlər etmək lazımdır. Əslində, turizm sektorunda böyük kapital qoyuluşlarına ehtiyac yoxdur. (1; s. 108) Çünki ən böyük kapital ölkənin özüdür. Yeni ölkənin iqlimi, təbiəti, coğrafi mövqeyi onun turistlərin cəlb edilməsi baxımından ən böyük üstünlüyüdür. Amma biletlərin və otellərin münasib qiymətləri - bu, ikinci mərhələdir. Turizm elə bir sahədir ki, dövlət

tərəfindən dəstək olunarsa, böyük uğurlar əldə edilə bilər. Bu cür güzəştlər turizmin inkişafı üçün çox vacibdir. Turistlər səyahət edərkən onlar üçün ən yaxşı endirimlər təklif edən ölkələrə üstünlük verirlər. (5)

Son dövrlər Azərbaycan iqtisadiyyatının inkişafında qeyri-neft sektoru, xüsusən də turizm mühüm rol oynayır. Turizm dünyanın əksər ölkələrində ən sürətlə inkişaf edən sahələrdən biridir. Beləliklə, bu inkişaf paralel olaraq iqtisadiyyatın digər sahələrinə də öz təsirini göstərir. İstər paytaxt Bakıda, istərsə də turizm bölgələrində yaradılan infrastruktur hər il Azərbaycana daha çox turistin gəlməsinə xidmət edir.

Digər tərəfdən, il ərzində Azərbaycanda bir sıra beynəlxalq əhəmiyyətli siyasi, iqtisadi, mədəni-humanitar tədbirlərin keçirilməsi də turistlərin ölkəmizə marağını artırır. Prezidentin sərəncamları Azərbaycan turizminin inkişafında böyük rol oynayır.

Bu sərəncamlar turizmin inkişafını sürətləndirdi, nəticədə turizm infrastrukturunu yaradıldı. Bu, yeni otellərin tikintisinə təkan verdi. Qeyd etmək istərdim ki, turizmin hazırkı inkişafı daha da sürətləndirilə bilər. Bunun üçün yeni turizm növləri inkişaf etdirilməlidir.

ƏDƏBİYYAT

1. Bilalov B.Ə., Güləliyev Ç., G., Turizmin əsasları. Bakı: "QHT Nəşriyyatı", 2015, 496 səh.
2. Əlirzəyev Ə. Q. Turizmin iqtisadiyyatı və idarə olunması. Bakı: "İqtisad Universiteti" Nəşriyyatı, 2011, 494 səh.
3. Köçərli Y.Ə., Turizmin əsasları, Bakı, 2015, 135 səh.
4. Loğmanlı S., Azərbaycanda turizmin inkişaf istiqamətləri geniş və çoxsahəlidir, Bakı
5. <https://gsaz.az/articles/view/97/Azərbaycanda-turizm>

ФАКТОРЫ, ВЛИЯЮЩИЕ НА РАЗВИТИЕ ТУРИЗМА

Э.Э. Аббасов

Elcin2472@gmail.com

Х.Н. Джавадзаде

Азербайджанский Технологический Университет

Во всем мире существует большой интерес к развитию туризма на уровне государств и цивилизаций. Именно поэтому международные финансовые институты и организации в настоящее время повышают свой интерес и внимание к развитию туризма.

Обеспечение устойчивого экономического развития с подъемом ненефтяных секторов – важная задача, стоящая перед нашей страной в современное время. Многочисленные исследования показывают, что туризм является одной из ведущих ненефтяных отраслей по своим перспективам.

В настоящее время туризм является одним из самых быстрорастущих секторов бизнеса в мире. На международный туризм приходится 10 процентов валового национального продукта и 8 процентов экспорта. Около трети предоставляемых услуг реализуется за счет международного туризма. 8,1 процента трудоспособного населения мира работает в сфере туризма и смежных отраслях.

FACTORS AFFECTING THE DEVELOPMENT OF TOURISM

E.E. Abbasov

Elcin2472@gmail.com

X.N. Javadzade

Azerbaijan Technological University

All over the world, there is great interest in the development of tourism at the level of states and civilizations. That is why international financial institutions and organizations are currently increasing their interest and attention to the development of tourism.

Ensuring sustainable economic development with the rise of non-oil sectors is an important task facing our country in modern times. Numerous studies show that tourism is one of the leading non-oil sectors in terms of its prospects. Currently, tourism is one of the fastest growing business sectors in the world. International tourism accounts for 10 percent of the gross national product and 8 percent of exports. About one third of the provided services are realized through international tourism. 8.1 percent of the world's working population works in tourism and related industries.

BRICK BASED ON SOLID INDUSTRIAL WASTE - METALLURGICAL SLAG

N.E. Jabbarova

nata.him@mail.ru

E.N. Gulusoy

qulusoy98@mail.ru

Azerbaijan State Oil and Industry University

Green technologies in the construction industry are now becoming increasingly important to address the problems of environmental pollution and sustainable development. This forces engineers to use waste in construction [1-3]. This waste must be properly handled and disposed of without causing any harmful effects on the environment.

The industry of ceramic building materials is one of the most material-intensive sectors of the national economy [4,5]. Therefore, the rational use of fuel, raw materials and other material resources is becoming a decisive factor in its successful development in the context of the ongoing economic reform. In this regard, the problem of using industrial waste in ceramic materials is of particular relevance. The use of non-ferrous metallurgy and energy waste is one of the effective ways to save natural materials, while at the same time recycling by-products and contributing to environmental protection [6,7].

The purpose of this study is to evaluate the possibility of processing steel slags in the production of clay bricks through laboratory tests.

Slag samples for testing were taken from the steel plant of the AZERTEXNOLINE association, and clay from the Khirdalan brick plant of Azerbaijan. Clay-slag mixtures were developed with the addition of waste 10-30 wt.%.

The slag was preliminarily crushed by jaw crushing and hammer grinding (99% <3 mm, ~20% <0.1 mm). Slag and clay samples were characterized by chemical, phase composition, bulk density and particle size distribution. The firing process was carried out in a laboratory electric chamber furnace. The maximum temperature reached 1000 °C during a 24-hour cooling cycle in a laboratory oven.

A slight decrease in the strength of the samples is associated with the low reactivity of the slag, which has a structure that is poorly involved in physical and chemical processes at a firing temperature of 1000°C, which leads to the formation of disparate aggregates with low strength. Nevertheless, taking into account environmental and economic factors, the replacement of natural clay with solid waste up to 20% fully satisfies the requirements of the M200 brand brick, which can be used for its intended purpose.

The results of the research create the possibility of developing innovative energy-saving, cost-effective and safe technologies, their improvement to obtain effective ceramic materials based on natural raw materials and technogenic industrial products.

As a result of the study, a technique has been developed for producing bricks with the addition of metallurgical slags, activated with mineral additives, which make it possible to regulate the physical and chemical properties of bricks. The influence of the addition of metallurgical slags on the strength, density, porosity and water absorption of slag bricks was studied. With a slag content of up to 20%, the compressive strength of the slag brick reaches 20 MPa at a firing temperature of 1000°C, which fully meets the requirements of the M200 brand brick, which can be used for its intended purpose.

REFERENCES

1. Kowalski, P.R., Kasina, M., &Michalik, M. Metallic Elements Fractionation in Municipal Solid Waste Incineration Residues. Energy Procedia 2016. 97, P.31–36.

2. Brunner, P.H., & Rechberger, H. Waste to energy - key element for sustainable waste management. Waste Manag. 2015. 37, P.3–12.
3. Cimpan, C., & Wenzel, H. Energy implications of mechanical and mechanical-biological treatment compared to direct waste-to-energy. Waste Manag. 2013. 33, P.1648–1658.
4. He, R., Wei, X.-M., Tian, B.-H., Su, Y., & Lu, Y.-L. Characterization of a joint recirculation of concentrated leachate and leachate to landfills with a microaerobic bioreactor for leachate treatment. Waste Manag. 2015. 46, P.380–388.
5. Sat D. X., Seren Sh. V., Monqush D. S. Stenovaya keramika iz netraditsionnıx sırevıx materialov// Stroitelnie materialı. 2016. №4. P.33-36.
6. Столбоушкина О. А., Иванов А. И., Сыромьясов В. А., Пляс М. А. Stenovie keramicheskie materialı matrıchnoy strukturu na osnove otходov uqleoboqatsheniya uqlıstıx arqıllıtov. İzvestiya vıstıx uchebnıx zavedeniy. Stroitelstvo.2013. №2-3. С. 28-36.
7. Ryshchenko M.I., Belostotskaya L.A., Shchukina L.P., Trusova Yu.D., Pavlova L.V., Galushka Ya.O. Utilizatsiya metallurqıcheskix shlakov v proizvodstve stenovoy keramiki. Ekoloqiya i promıshlennost. 2017. № 2. P. 78–84.

**КИРПИЧ НА ОСНОВЕ ТВЕРДЫХ ПРОМЫШЛЕННЫХ ОТХОДОВ -
МЕТАЛЛУРГИЧЕСКИХ ШЛАКОВ**

Н.Э. Джаббарова

nata.him@mail.ru

Э.Н. Гулусой

qulusoy98@mail.ru.

Азербайджанский государственный университет нефти и промышленности

Зеленые технологии в строительной отрасли в настоящее время приобретают все большее значение для решения проблем загрязнения окружающей среды и устойчивого развития. С этими отходами необходимо надлежащим образом обращаться и утилизировать, не оказывая никакого вредного воздействия на окружающую среду. В связи с этим проблема применения в керамических материалах промышленных отходов приобретает особую актуальность. В результате проведенного исследования установлено влияние добавки твердых отходов - металлургических шлаков в количестве 10-30% масс. производственного объединения AZERTEXNOLINE на свойства керамического кирпича Хырдаланского завода Азербайджана. Изучены прочность на сжатие, плотность, пористость и водопоглощение шлакового кирпича. Установлено, что прочность при сжатии шлакового кирпича находится в пределах 20-26 МПа при содержании в них до 20% металлургического шлака, что соответствует нормативным требованиям ГОСТа.

GƏNCƏ ŞƏHƏRİ VƏ ƏTRAF RAYONLARDA ATMOSFER HAVASININ TƏDQIQI

İ.M. Əliyeva¹

i.aliyeva@uteca.edu.az

M.Z. Azayev¹

azayevmusviq6@gmail.com

¹Azərbaycan Texnologiya Universiteti

R.İ. Xəlilov²

hrovshan@hotmail.com

²Bakı Dövlət Universiteti

Hazırda ölkədə atmosfer çirklənməsinin qarşısının alınması, ətraf mühitə dəymiş zərərin aradan qaldırılması, mühafizə olunması, ekoloji sabitliyin saxlanması üçün müvafiq tədbirlər həyata keçirilir. Ölkə başçısının sərəncamı ilə atmosfer havasına nəqliyyat vasitələrindən atılan zərərli tullantılarla çirkləndirilməsinin qarşısının alınması yolunda bir sıra tədbirlər həyata keçirilir. Lakin bu atmosfer havasını qorumaq üçün kifayət deyil. Çünki atmosfer havasına tək nəqliyyat vasitələrindən deyil, sənaye müəssisələrindən də xeyli miqdarda çirkləndirici daxil olur.

Nəzərə alsaq ki, atmosfer çirklənmələri bütövlükdə iqlimin dəyişməsinə səbəb olan amillərdəndir ki, bu da Günəş şüalarının axın sürətinə, onun Yer səthində əks olunmasına, atmosferdə gedən təbii proseslərin dinamikasına təsir edir ki, son olaraq, biosferdə gedən həyat proseslərinin normal inkişafına əngəl olur. Bütün baş verəcək bu kimi problemlərin qarşısını alınması və ətraf mühiti qorunması üçün mütləq şəkildə lokal, regional, milli monitoring sistemlərinin təşkili labüddür. Bu məqsədlə Gəncə və ətraf ərazilərdə ekoloji vəziyyəti tədqiq etmək və monitoring sistemini həyata keçirmək üçün monitoring sistemi bir sıra üsullarla həyata keçirilməsi məqsədəuyğundur.

Gəncə şəhərində uzun illər fəaliyyət göstərmiş sənaye müəssisələri ərazinin çirklənməsinə səbəb olmuşdur ki, bu çirkləndiriciləri təyin etmək üçün təyin edilmiş məntəqələrdə həm radiasiya dozası müəyyənləşdirilmişdir, həm də ətraf ərazilərin bəzilərindən xammal gətirməsinə (Daşkəsən), digərlərinə iqlim amillərinin təsiri nəzərə alaraq həmin ərazilərdə də radiasiya dozası müəyyənləşdirilmişdir.

Sənaye sahələrinin günü gündən inkişaf etməsi ətraf mühitin çirklənməsinə səbəb olan amillərdəndir ki, Gəncə şəhəri və sərhəd ərazilərin iqtisadi çiçəklənməsi bir sıra ekoloji problemlərin olduğuna dəlalət edir. Bu baxımdan da tərəfimizdən aparılan tədqiqatlar nəticəsində Gəncə şəhəri və ətraf ərazilərdə atmosfer havasında bəzi maddələrin (O₂, NO₂, NO, NH₃, H₂S, SO₂, Cl₂, CO, HCN, LEL) konsentrasiyasını müəyyən etdik. Atmosfer havasının tərkibində oksigenin miqdarı bütün ərazilərdən norma daxilindədir 20.9 %. (Cədvəl 2).

Cədvəl 2.

Gəncə şəhəri və ətraf ərazilərdə atmosfer havasında bəzi maddələrin konsentrasiyası

No	Ərazi	O ₂ (%)	NO ₂ (%)	NO (%)	NH ₃ (%)	H ₂ S (%)	SO ₂ (%)	Cl ₂ (%)	CO (%)	HCN (%)	LEL (%)
1.	Gəncə	20.9	0.0	1.0-4	0.0	0.3-0.7	0.0	0.0	1-2	0-0.5	0.0
2.	Göygöl	20.9	0.3	0.5	0.0	0.2	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0
3.	Şəmkir	20.9	0.2	0.5	0.0	0.2	0.0	0.0	0-1	0.0	0.0
4.	Samux	20.9	0.3	0.5	0.0	0.2	0.0	0.0	1-2	0.0	0.0
5.	Daşkəsən	20.9	0.0	1.0	0.0	0.1	0.0	0.0	3-4	0.0	0.0
6.	Goranboy	20.9	0.1	0.5	0.0	0.3	0.0	0.0	1	0.0	0.0

Mənbə: Tərəfimizdən tərtib edilib

Aparadığımız araşdırma nəticəsində müəyyənləşdirdik ki, bütün ərazilərdə həm nəqliyyatın intensiv hərəkəti, həm də sənaye sahələrinin mövcudluğu nəticəsində atmosfer havasına müəyyən faiz nisbətində çirkləndiricilər daxil olur. Gəncə şəhəri atmosfer havasında azot oksidləri 0.0-4 % (NO₂, NO), 1-2% karbon 2 oksid – dəm qazı (CO), 0.3-0.7% - hidrogen sulfid (H₂S), 0-05 % miqdarında sianid turşusu (HCN) aşkarlandı.

Göygöl rayonu atmosfer havasında azot oksidləri 0.3-0.5 % (NO₂, NO), 0.2% miqdarında hidrogen sulfid (H₂S) aşkarlandı.

Şəmkir rayonu atmosfer havasında azot oksidləri 0.2-0.5 % (NO₂, NO), 0-1% karbon 2 oksid – dəm qazı (CO), 0.2% miqdarında hidrogen sulfid (H₂S) aşkarlandı.

Samux rayonu atmosfer havasında azot oksidləri 0.3-0.5 % (NO₂, NO), 1-2% karbon 2 oksid – dəm qazı (CO), 0.2% miqdarında hidrogen sulfid (H₂S) aşkarlandı.

Daşkəsən rayonu atmosfer havasında azot oksidləri 0.0-1.0 % (NO₂, NO), 3-4% karbon 2 oksid – dəm qazı (CO), 0.1% miqdarında hidrogen sulfid (H₂S) aşkarlandı.

Goranboy rayonu atmosfer havasında azot oksidləri 0.3-0.5 % (NO₂, NO), 1% karbon 2 oksid – dəm qazı (CO), 0.3% miqdarında hidrogen sulfid (H₂S) aşkarlandı.

ИЗУЧЕНИЕ АТМОСФЕРНОЙ ПОГОДЫ В ГОРОДЕ ГЯНДЖА И ОКРЕСТНЫХ РАЙОНАХ

И.М. Алиева¹

i.aliyeva@uteca.edu.az

М.З. Азаев¹

azayevmusviq6@gmail.com

¹Азербайджанский технологический университет

Р.И. Халилов²

hrovshan@hotmail.com

²Бакинский государственный университет

В городе Гянджа и приграничных районах (Дашкасан, Самух, Шамкир, Гейгель, Геранбой) организована система экологического мониторинга, определены дозы облучения и концентрации атмосферных газов в районах.

STUDY OF ATMOSPHERIC WEATHER IN GANJA CITY AND SURROUNDING REGIONS

I.M. Aliyeva¹

i.aliyeva@uteca.edu.az

M.Z. Azayev¹

azayevmusviq6@gmail.com

¹Azerbaijan Technological University

R.I. Khalilov²

hrovshan@hotmail.com

Bakı Dövlət Universiteti

An environmental monitoring system was organized in Ganja city and border areas (Dashkasan, Samukh, Shamkir, Goygol, Goranboy), the atmospheric gas concentration of the areas were determined.

MİNGƏÇEVİR SU ANBARININ EKOLOJİ GÖSTƏRİCİLƏRİ

E.E. Arifzadə

E.Ə. Məmmədov

elshad1952@mail.ru

Azərbaycan Texnologiya Universiteti

Mingəçevir su anbarı Orta Kürün sonu, Aşağı Kürünbaşlanqıcı sayılan sahədə (Boz dağ silsiləsində yaradılanbəndlə) yerləşir. Onun uzunluğu - 75 km, dərinliyi 75 m, sututumu 16 km³, sahəsi isə 600 km² -ə bərabərdir. Şerti olaraq su anbarı çay vadiləri, mərkəzi hissə və Xanabad körfəzinə bölünür. Onun ən enli akvatoriyası (20 km) çayvadiləri hissəsidir, bu ərazidə tuqay, terras meşələrinin izləri indiyə kimi qalır. Su anbarının hər üç hissəsinin özünəməxsus limnoloji xüsusiyyətləri vardır. Şəmkir, Yenikənd suanbarları yaranana gədər çay vadiləri sahə həmişə öz bulanlıqlığı ilə seçilmişdir. İlk məhsula görə Xanabad körfəzi ən məhsuldar sahə sayılmışdır.

Qeyd etmək lazımdır ki, Mingəçevir su anbarını qidalandıran Kür, Qanıx və Qabirri çayları hər 18-20 milyon m³ bərk çöküntülər nəql etmişdir (Tarverdiyev, 1974; Salmanov, 1996). Ona görə həmin sahədə dərinlik azalmış, ali su bitkilərinin kütləvi inkişafına əlverişli şərait yaranmışdır. Bir növ, qamış, daraqlı cil bitkilərindən, əsl mənada keçilməz-cəngəllik formalaşmış və nəticədə su mühiti detritlə zənginləşmiş, üzvi maddələr çoxalmışdır.

Beləliklə, suda və dib çöküntülərində (lil-qrunt) oksigen rejimi dəyişmiş ərazidə balıq ovu öz əhəmiyyətini itirmişdir. Ekosistemdə baş verən ekoloji vəziyyət fauna-florada davamlı suksessiya yaratmışdır. Qeyd etmək lazımdır ki, su anbarları yaradılan andan maksimum dərəcədə istifadə nəzərdə tutulur. Mingəçevir su anbarında irriqasiya-suvarma, enerji istehsalı və başqa məqsədlərlə yanaşı, vətəgə balıqçılığının da inkişaf etdirilməsi nəzərə alınmışdır.

Məhsur ixtioloq, akad.A.N.Derjavinin proqnozuna görə Mingəçevir su anbarında hər il 400-450 min sentner balıq ovlamağın mümkün olması əsaslandırılmışdır. Həmçinin onun elmi tövsiyyəsində illər üzrə hansı vətəgə əhəmiyyətli balıq növlərinin üstünlük təşkil etməsi də göstərilmişdir.

Bir qayda olaraq su anbarlarında balıq ovu əsas çay vadiləri və körfəzlərdə təşkil edilir. Lakin, yuxarıda göstəriləyi kimi, Mingəçevir su anbarının çay vadilərində ali su bitkiləri kütləvi inkişaf etdiyi üçün (özü də iqlimlə əlaqədar olaraq bütün il boyu) həmin akvatoriyada yırtıcı balıqlar üçün olduqca əlverişli biotop yaradılmışdır. Təəssüflər olsun ki, son illər çay vadilərindən başqa, su anbarının mərkəz hissəsində çox saylı axmaz buxtalarda da qeyd olunan su bitkilərinin yayılması genişlənməsi müşahidə olmuşdur.

ЭКОЛОГИЧЕСКИЕ ПОКАЗАТЕЛИ МИНГЯЧЕВИРСКОГО ВОДОХРАНИЛИЩА

Э.Э. Арифзаде, Э.Э. Мамедов

elshad1952@mail.ru

Азербайджанский Технологический Университет

Реки Кура, Ганых и Габирри, питающие Мингячевирское водохранилище, перенесли по 18-20 млн м³ твердых наносов каждая (Тарвердиев, 1974; Салманов, 1996). Поэтому глубина в том районе уменьшилась, создались благоприятные условия для массового развития водных растений. Из одного вида камыша и гребенчатых растений образовались поистине непроходимые джунгли, в результате чего водная среда обогатилась детритом и увеличилась органическими веществами..

ECOLOGICAL INDICATORS OF THE MINGACHEVIR RESERVOIR

E.E. Arifzade, E.E. Mammadov

elshad1952@mail.ru

Azerbaijan Technological University

Kura, Ganikh and Gabirri rivers feeding the Mingachevir reservoir transported 18-20 million m³ of solid sediments each. Therefore, the depth in that area has decreased, favorable conditions have been created for the mass development of aquatic plants. A truly impenetrable jungle has been formed from one kind of reeds and comb plants, and as a result, the aquatic environment has been enriched with detritus and organic substances have increased.

REGIONAL İNKİŞAFDA TURİZMİN ƏHƏMİYYƏTİ VƏ TURİZM BAZARINDA MARKETINQ TƏDQIQATLARININ ROLU

A.N. Fərəcoca

F.Ə İsgəndərov

Azərbaycan Texnologiya Universiteti

Müasir iqtisadiyyatın ən dinamik, tez inkişaf edən və gəlirli sahələrindən biri də turizm sahəsidir. Bu biznes növü yüksək sürətlə inkişaf edir və digər sahələrdən fərqli olaraq, iqtisadi böhranın təsirinə daha az məruz qalır. Bir çox ölkələrin, o cümlədən, inkişaf etmiş ölkələrin iqtisadiyyatının əsasını təşkil edən turizm dövlət büdcəsinə xeyli pul vəsaitinin axınıni təmin edir.

Dövlət başçımız 2020-ci ildə sosial-iqtisadi inkişafın yekunlarına həsr olunmuş video konfransda demişdir: “Qarabağ bölgəsinin çox zəngin turizm potensialı vardır. Hazırda Prezidentin tapşırığı ilə Dövlət Turizm Agentliyi işğaldan azad edilmiş ərazilərin turizm inkişaf strategiyası və siyasətini hazırlayır. Söz yoxki, turizm məhsullarının hazırlanması həmin ərazilərdə turizm infrastrukturunun qurulması ilə paralel aparılacaq. Əlbəttə, turistlərin təhlükəsizliyinin təmin olunması başlıca vəzifədir. Əhalinin geri qayıdışı, yaşayışın və infrastrukturun bərpası ilə paralel olaraq orada turizm məhsulları da yaradılacaq. Nəqliyyat infrastrukturunun, mülki infrastrukturun yaradılması və investisiyalar üçün şəraitin qurulmasına artıq start verilmişdir. Sənəd də turizmin inkişafına dövlət dəstəyinin göstərilməsi, ölkənin ən cazibəli turizm məkanlarından birinə çevrilməsi, turizm xidmətlərinin keyfiyyət və rəqabət qabiliyyətliliyinin artırılması, investisiya layihələrinin cəlb edilməsi və ölkədə regional turizmin inkişafı nəzərdə tutulur. Mahiyyət baxımında turizm bir sıra meyarlarla qiymətləndirilərək ölçülür. Bunlara aiddir:

Turizmin inkişafı hər bir ölkənin iqtisadi strategiyasının tərkib hissəsi olduğuna görə onun formalaşması, dinamikası, strukturu həmin ölkənin müvafiq strukturları ilə bağlıdır.

Marketinq bütün təşkilatlarda zəruri rol oynayır, o cümlədən turizm sahəsində fəaliyyət göstərən təşkilatlarda. Marketinqin mahiyyəti – lazım olan vaxtda və məkanda uyğun qiymətə zəruri məhsul və xidmətlərin təklif edilməsidir. Güclü inkişaf etmiş bazar münasibətləri marketinqin səmərəli fəaliyyəti üçün zəmin yaradır, bu isə istehsal ilə istehlak arasında sıx əlaqələrin yaranmasını təmin edir.

Bazar iqtisadiyyatında turizmin marketinqini etibarlı bir vasitə kimi istifadə etmək üçün turist müəssisələrinin rəhbərləri və mütəxəssisləri marketinqin metodologiyasını və konkret şəraitdə yaradıcı şəkildə mənimsəməlidirlər. Turizm fəaliyyəti çox mürəkkəb və dinamikdir. Ona çoxlu təsir göstərən daxili və xarici faktorların özləri belə çox dəyişkəndirlər. “Marketinq” isə turizm sahəsində məqsədə çatmaq üçün təhlükəsiz yolları axtarır. Eyni zamanda “marketinq” yaradıcı prosesdir, onun bütün elementlərini qabaqcadan müəyyən etmək olmur.

Turizm öz spesifik xüsusiyyətlərinə görə xidmətlərin və malların (onların nisbəti (75:25) %-dir) satılmasında fərqlənir. Turizmdə marketinq turist xidmətlərinin və mallarının istehsalı və satışı ilə nəticələnir. Turist məhsulu turistə göstərilən və qiyməti

turist tərəfindən ödənilən müxtəlif xidmət növləridir. Bura mehmanxana, nəqliyyat, transfer, ekskursiya, əyləncə, qidalanma və s. xidmət növləri aiddir.

Marketing konsepsiyasının reallaşdırılmasının əsas məqsədi – bazar tələblərindən irəli gələrək turizm şirkətinin idarə edilməsi, istehlakçılar üçün dəyər kəsb edən turizm məhsulunu onlara lazım olan vaxtda və məkanda təklif etməkdir. Bunun üçün isə turizm müəssisəsi idarəetmə qərarları üçün zəruri olan informasiyaya malik olmalıdır. Məlumdur ki, idarəetmə qərarlarının qəbul edilməsinə bir sıra daxili və xarici amillər təsir edir. Bu amillərin təsirini öyrənmək, bazardakı qeyri-müəyyənlik səviyyəsini və riskləri azaltmaq üçün turizm müəssisəsi bazardakı situasiya haqqında etibarlı, hər tərəfli və aktual məlumatlar əldə etməlidir. Peşəkarcasına həyata keçirilən marketing tədqiqatları turizm müəssisəsinə öz bazar imkanlarını obyektiv qiymətləndirməyə və daha səmərəli və az riskli fəaliyyət istiqamətlərini seçməyə imkan verir.

THE IMPORTANCE OF TOURISM IN REGIONAL DEVELOPMENT AND THE ROLE OF MARKETING RESEARCH IN THE TOURISM MARKET

A.N. Farajoca

F. A. Iskanderov

Azerbaijan Technological University

Since the development of tourism is an integral part of the economic strategy of each country, its formation, dynamics and structure are related to the relevant structures of that country. In our country, the Karabakh region has a very rich tourism potential, and in order to turn it into one of the most attractive tourist destinations in the country, it is planned to attract investment projects and develop regional tourism in the country. "Marketing" is looking for safe ways to achieve the goal in the field of tourism. Marketing in tourism results in the production and sale of tourist services and goods.

ЗНАЧЕНИЕ ТУРИЗМА В РЕГИОНАЛЬНОМ РАЗВИТИИ И РОЛЬ МАРКЕТИНГОВЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ НА ТУРИСТСКОМ РЫНКЕ

А.Н. Фарахока

Ф. А. Искандеров

Азербайджанский Технологический Университет

Поскольку развитие туризма является неотъемлемой частью экономической стратегии каждой страны, его формирование, динамика и структура связаны с соответствующими структурами этой страны. В нашей стране Карабахский регион имеет очень богатый туристический потенциал, и для того, чтобы превратить его в одно из самых привлекательных туристических направлений страны, планируется привлечение инвестиционных проектов и развитие регионального туризма в стране. «Маркетинг» ищет безопасные пути достижения цели в сфере туризма. Маркетинг в туризме заключается в производстве и продаже туристических услуг и товаров.

YERÜSTÜ SUVARMADA BİTKİ KÖKÜNÜN SU İLƏ QİDALANMASINA TƏSİR EDƏN FAKTORLAR

G.Q. Qədirova

govherqedirova04@gmail.com

N.K. Davudov

Azərbaycan Dövlət Aqrar Universiteti

Bitkilərin su ilə qidalanmasına təsir edən amillər mühit amilləri və bitki faktorları kimi iki əsas qrupa bölünür.

1. Ətraf Mühit Faktorları: Ətraf mühit faktorları bitkilərin su qəbuluna böyük təsir göstərir. İlk növbədə, torpaqda bitkilərin götürə biləcəyi qədər su olmalıdır. Bitkinin kapilyar kökləri tərəfindən torpağın nəmini udmaqla avtomatik olaraq gərginlik qradienti əmələ gəlir və aktiv kök səthinə doğru su axını başlayır. Ancaq bu, həmişə baş verə bilməz. Bitkilərə torpaqda böyük miqdarda hamar və sürətli su axını lazımdır.

Su torpaqda suyun kütləvi hərəkəti və ya yayılması yolu ilə hərəkət edərək, köklərin daha tez və istənilən miqdarda yerləşdiyi nöqtəyə gələ bilər. Halbuki, bitki kökləri torpaqdakı suyun onlara çatmasını gözləmədən həmişə özləri böyüyərək suyun olduğu istiqamətə doğru hərəkət edirlər. Bitkilərin suyun torpaqda olduğu yerə doğru hərəkəti də hidrotropizm kimi müəyyən edilir. Bu vəziyyət bitki köklərinin torpaqda yayılması, miqdarı və dərinliyi ilə əhəmiyyət qazanır. Torpaqdakı duzların miqdarı və növləri də suyun qəbuluna təsir göstərir. Torpaqda duz konsentrasiyasının artması osmotik təzyiğin (həllolan maddə və həlledici maye molekullarının qarşılıqlı diffuziyası nəticəsində qatılığının azalmasına meylini xarakterizə edir) artmasına səbəb olur. Köklərdə osmotik təzyiqdən yüksək təzyiq yaranarsa, köklər torpaqdan suyu ala bilmir və hətta öz köklərindəki suyu buraxmağa başlayır. Lakin burada aktiv su qəbulu işə salınır və bəzi bitkilər müəyyən miqdarda torpağın şoranlığına (yüksək təzyiq) baxmayaraq suyu qəbul etməyə davam edə bilirlər. Bu bitkilər qismən quraqlığa və şoranlığa davamlı bitkilər kimi göstərilir.

Torpağın temperaturu da bitkilərin su tutma qabiliyyətinə təsir göstərir. Bu baxımdan, torpağın temperaturunun orta hesabla 8-25 dərəcə arasında olması arzu edilir. Temperaturun azalması xüsusilə istiliyi sevən bitkilərdə suyun qəbulunu azaldır. Məsələn, istixana pomidorlarında temperatur 20 dərəcədən 10 dərəcəyə düşəndə suyun qəbulu 20-30% azalır. Digər tərəfdən sərin iqlim bitkiləri olan kələmlərdə su qəbulu 30-40% artır. Lakin kələmdə torpağın temperaturu 5 dərəcədən aşağı düşəndə suyun qəbulu azalır. Buradan aşağıdakı nəticəyə gələ bilərik: Hər bir bitki müəyyən bir temperaturda su almaq üçün ən yaxşı imkana malikdir.

Aşağı temperaturda bitkilərin su qəbulunu məhdudlaşdıran amilləri aşağıdakı kimi sadalaya bilərik.

- Kök böyüməsi məhdudlaşdırılır və kök fəaliyyəti azalır.
- Kök hüceyrələrin membran keçiriciliyi azalır.
- Hüceyrə protoplazmasının aktivliyi və keçiriciliyi azalır.
- Suyun özlülüyü artır və suda buxar təzyiqi azalır.
- Torpaqdan kökə suyun hərəkəti azalır

2. Bitki Faktorları: Bitkilər tərəfindən torpaqda suyun mənimsənilməsi təbii olaraq bəzi bitki xüsusiyyətlərinə görə əhəmiyyətli dərəcədə dəyişə bilər. Bitkinin yayılması və struktur xüsusiyyətləri müxtəlif ətraf mühit faktorları altında dəyişə bildiyi üçün onun funksiyalarında da fərqliliklər ola bilər. Müvafiq olaraq, inkişaf dövründə bitki su istehlakı miqdarı dəyişəcəkdir. Bu vəziyyət bitki cinsinə və növlərinə, eləcə də ətraf mühit faktorlarına və bitkinin həyat prosesində tətbiq olunan mədəni proseslərə görə dəyişəcək. Bitkinin inkişaf dövrü, anatomik quruluşu, kök inkişafının miqdarı və dərinliyi, köklərin su udma gücü və s. kimi bir çox amillər vardır.

Yuxarıda qeyd etdiyimiz amillər arasında bitki-su əlaqəsi baxımından xüsusilə bitki kökünün inkişafı ən təsirli və böyük rol oynayır. Bundan əlavə, kök böyümə sürəti, kök dərinliyi, kökün botanik quruluşu bir çox yan faktorlar da hesablana bilər. Bir çox amillərə misal olaraq suvarma üsulu, suvarma suyunun miqdarı və sayı, temperatur, havanın nisbi rütubəti, küləyin sürəti, günün və mövsümün vəziyyəti və s. göstərə bilərik. Bitki suyu istehlakı "Buxarlanma" ilə sinonim olaraq istifadə olunur. Buna görə də, suvarma buxarlanma və transpirasiya birlikdə ölçülür və ya qiymətləndirilir. Bitki suyu istehlakı: Gündəlik, aylıq və mövsümi kimi müxtəlif vaxt intervalları üçün müəyyən edilir. Göstərilən dövrlərin hər biri suvarma sistemlərinin layihələndirilməsi və istismarında veriləcək bəzi qərarlar üzərində yüksək təsir göstərir.

Suvarma vaxtının təyin olunması həmçinin önəmli faktorlardan biri olaraq nəzərə alınır beləki, suvarma vaxtının planlaşdırılmasında məqsəd suvarmağa başlama vaxtını və tətbiq olunacaq suvarma suyunun miqdarını müəyyən etməkdir. Bu prosesləri həyata keçirmək üçün becərilən bitkinin xüsusiyyətləri, islanacaq torpağın dərinliyi, torpağın istifadəyə yararlı su tutma qabiliyyəti, suvarmağa başlamaq üçün nəmlik səviyyəsi, suvarma suyunun xalis miqdarı kimi əsas indikatorlar nəzərə alınır. Suvarma vaxtının planlaşdırılmasında əsas prinsip, suvarmağa başlamaq üçün torpağın rütubəti nəmlik səviyyəsinə düşdüyü zaman sahənin tutumudur. Onu çıxarmaq üçün kifayət qədər suvarma suyu tətbiq etməkdir. Suvarma vaxtı müxtəlif üsullarla planlaşdırıla bilər: Torpağın rütubətinə əl ilə nəzarət etməklə suvarma vaxtının planlaşdırılması: Bitkinin kök zonasından götürülmüş torpaq nümunələri suvarmanın əvvəlində rütubət səviyyəsinə düşüb-düşmədiyini müəyyən etmək üçün əl ilə yoxlanılır. Torpağın rütubətini ölçməklə suvarma vaxtının planlaşdırılması: Suvarma başlanacaq rütubət qravimetrik üsul, tensiometrlər və ya neytron üsulu ilə ölçülməklə müəyyən edilir. Hər şeydən əvvəl, bitkinin kök zonasında suvarma başlanacaq rütubət səviyyəsi faizlə ifadə edilməlidir.

Bitkilərin su sərfiyyatından istifadə edərək suvarma vaxtının planlaşdırılması: Bu metodun əsası su balans modelinə uyğun olaraq su balansı hazırlanaraq kök zonasında torpaqda gündəlik nəmlik dəyişikliklərinin hesablanmasıdır. Bu məqsədlə bitkinin effektiv kök dərinliyində sahə tutumu və suvarmanın başlanacağı rütubət səviyyəsi müəyyən edilir. Dərinlik baxımından ifadə edilməli və gündəlik bitki su sərfi dərəcələri hesablanmalıdır. Bitkinin su qəbuluna təsir edən digər amil torpaq havasıdır. Torpaqda oksigenin miqdarı azaldıqca və karbon qazının miqdarı artdıqca köklər suyu daha yavaş qəbul edir. Havasız torpaq mühiti kök hüceyrələrində özlüklüyünü artırır və suyun kökə daxil olmasını azaldır. Buna görə də bitkilər suyu götürə bilmirlər. Güclü və uzunmüddətli yağışlar, qrunut sularının səviyyəsinin qalxması və şüursuz şəkildə həddindən artıq və tez-tez suvarmalar torpaqda suyun miqdarının artmasına, torpaqdakı bütün boşluqların su ilə doldurulmasına səbəb olur və nəticədə torpaq havasızlaşır. Məlum olduğu kimi, bitkilərin normal inkişafını davam etdirmək üçün torpaqda müəyyən miqdarda hava ilə yanaşı, suya da ehtiyacı var. Torpaqda suyun miqdarının artması və müvafiq olaraq oksigenin miqdarının azalması nəticəsində aşağıdakı hallar baş verir:

1. Kök hüceyrələrin bölünərək çoxalması ləngiyir və kök inkişafı istənilən səviyyədə əldə oluna bilmir. Bununla belə, bitkilərdə yerüstü orqanların adekvat inkişafı üçün ilk şərt kök sisteminin yaxşı inkişafıdır.
2. Torpaqdakı üzvi maddələri parçalayaraq bitkilər üçün qida maddəsi formasına çevirən torpaq mikroorqanizmlərinin fəaliyyəti ləngiyir.
3. Torpaqda bitki qidalılarının mənimsənilməsinə mane olan zərərli birləşmələr əmələ gəlir.

**AZAD OLUNMUŞ ƏRAZİLƏRİN KURORT VƏ İSTİRAHƏT
YERLƏRİNİN İQLİMİ
M.S. Süleymanova
m.suleymanova@mail.ru
Gəncə Dövlət Universiteti**

Təbii ehtiyatlar icərisində iqlim ehtiyatları görkəmli yer tutur. İqlim ehtiyatları hər bir coğrafi rayonun malik olduğu günəş enerjisi, külək enerjisi, isti və rutubətin miqdarı və reyimidir. Təsərrüfatın inkişaf səviyyəci, həm də məhz bu ehtiyatlardan nə dərəcədə istifadə edilməsindən asılıdır. Mövcud iqlim ehtiyatlarını rekreasia ehtiyatlarına çevirməyi bacaran təsərrüfatçılar onlardan düzgün və səmərəli istifadə etmək yolu ilə bu ərazilərin kurort və istirahət imkanlarını daha yüksək səviyyəyə çatdırı bilərlər.

İşğaldan azad olunmuş ərazilərin landşaft-iqlim zonaları müxtəlif olduğu kimi onun sağlamlıq ocaqlarının təbii müalicə vasitələri və profili də müxtəlifdir. Bu ərazilərin kurort ehtiyatlarına didət təsadüfi deyildir. Bura özünün əlverişli relyef şəraiti, yaşıl meşələri, qiymətli mineral bulaqları, ən başlıcası isə yaxşı iqlim şəraiti, bol günəş radiasiyası fərqlənir.

Kurort sərvətləri icərisində iqlim ən qüdrətli amillərdən biridir. Burada insan səhhəti üçün faydalı olan quraq-subtropik başlamış bir sıra qış idman növlərini inkişaf etdirmək üçün əlverişli təbii şəraitli yüksək dağ, tundra landşaftına müvafiq iqlim tipləri təmsil olunur. Mineral sular ilə yaxşı təmin olunmuş balneoloji kurortlar əlverişli iqlim şəraitinə malikdir. Belə sağlamlıq ocaqlarının ümumi istiqaməti «balneoiqlim» və ya «iqlim-balneoloji» kurortları kimi müəyyənləşdirilir.

Məlum olduğu kimi, kurort təbii sağlamlaşdırıcı amilləri olan və bunlardan müalicə, yaxud profilaktika məqsədləri üçün istifadə edilən yer deməkdir. Təbii sağlamlaşdırıcı amilləri olub, lakin müalicə-profilaktika işləri hələlik tətbiq edilməyən məntəqələr kurort yox, kurort yeri, istirahət yeri və ya müalicə yeri adlandırılır. Ona görə də işğaldan azad olunmuş ərazilərimizi, hələlik kurort yerləri hesab etmək olar [4].

İşğaldan azad olunmuş ərazilər kurort sərvətləri çox müxtəlif olan ərazilərdən biridir. Tərkibcə bir-birindən fərqlənən şəfəli mineral bulaqlar qrupu, iqlim-müalicə vasitələri, mənşərəli dağ gölləri, zənkin bitki örtüyü burada çoxprofilli kurort rayonları, yeni sağlamlıq ocaqları yaratmağa imkan verir.

Sadalanan amillərin icərisində bol günəş radiasiyası və şəfəli mineral bulaqlar təbii kurort sərvəti kimi böyük əhəmiyyətə malikdir. Ata-babalarımız əsrlər boyu orta və yüksək dağlıq zonanın sərin iqlimini üstün tutaraq isti yay aylarında ailələri ilə birlikdə yaylağa köçmüş və payızın əvvəllərində yenə də arana qayıtmışlar. Yəni, bu ərazilər özünün kurort müalicəsi və profilaktik tədbirlər üçün əlverişli olan iqlim sərvəti ilə fəxr etməyə bilməz. Şuşada vaxtı ilə helio-aeroterapiya geniş miqyasda tətbiq olunurdu. Qeyd edək ki, helioterapiya – günəş şüaları, aeroterapiya—açıq hava vasitəsilə müalicə deməkdir. Lakin balneoloji kurortlarda da iqlim sərvətinin əhəmiyyəti az deyildir.

Dağ havasının keyfiyyətini burada ultrabənövşəyi şüaların çoxluğu da müəyyən edir. Ultrabənövşəyi şüalar orqanizm üçün zərərli olan bakteriyaların çoxunu qırır, havanın təmizliyini təmin edir. Lakin həddən artıq miqdarda bu şüalar insan üçün də zərərli ola bilər [1].

Dağ havasının saflığını təmin edən səbəblərdən biri də burada havanın tərkibində toz, his və başqa asılı hissəciklərin az olması, oksigenin zənginliyi, asılı hissəciklərin və rütubətliyin az olmasıdır.

İqlim yaradan amillərdən ən qüdrətli olan günəş radiasiyasının başlıca göstəriciləri günəşli saatların miqdarı, ümumi, düz, səpələnmiş radiasiya və radiasiya balansının miqdarıdır [3].

Azad olunmuş ərazilərin əsas əsas kurort və istirahət yerlərində Günəşli saatların

aylıq və illik miqdarı aşağıdakı kimi paylanır (Cədvəl 1).

Cədvəl 1.

Günəşli saatların aylıq və illik miqdarı

Məntəqə	Aylar												
		I	II	V		I	II	III	X		I	II	I
Şuşa	50	35	42	48	72	21	27	25	36	40	13	26	955
Xankəndi	38	32	34	50	93	31	64	37	65	46	24	58	072
İstisu	8	10	33	41	86	97	02	01	63	42	9	7	749

Cədvəldəki rəqəmlərin təhlili göstərir ki, ərazidə ən çox Günəş işığı Xankəndində, ən az isə İstisuda olur.

Tədqiq olunan ərazilərdə iqlimlə müalicənin tətbiq edilməsi üçün ən əlverişli şərait Şuşa – Kəlbəcər rayonunda vardır. Turşsu mineral suyunun Şuşaya gətirilməsi onun profilini daha da genişləndirib iqlim-balneoloji kurort adlandırmağa imkan vermişdir. Şuşada yay aylarında sərin və komfort şəraitli havalar üstünlük təşkil edir. Yay kurort mövsümündə Şuşada günəşli havaların təkrarlanması mayda 36 faiz, iyunda 48 faiz, iyulda 52 faiz, avqustda 62 faiz, sentyabrda isə 42 faizdir. Demək Şuşada istirahət və müalicə üçün ən əlverişli ildə 127 gün duman olur. Havanın orta nisbi rütubətliyi iyul ayında Xankəndində 56 faiz, Şuşada isə 63 faizdir. Bu, yay aylarında Şuşada havanın eyni hündürlükdə yerləşən başqa rayonlara nisbətən daha quru olduğunu göstərir [2].

Yay müalicə və istirahət dövrü (iyun- avqust) dağ çəmənlandşaftı üstünlük təşkil edən Laçın –Minkənd rayonunda daha quru və günəşli keçir. Belə ki, Minkəndin ətrafları yayının daha günəşli və az yağıntılı olmasına görə Şuşadan daha da üstündür. Minkənd və onun ətrafları əlverişli iqlim və balneoloji amillər əsasında Azərbaycanın ən yaxşı iqlim-balneoloji kurortu kimi inkişaf etməyə layiq olduğu üçün müvafiq elmi-tədqiqat işləri aparılmalıdır.

Ərazinin yüksək dağ hissəsi, xüsusilə Böyük Ala göl ətrafı özünün davamlı qar örtüyü, şaxtalı havaları və relyefin şəraitinə görə qış idmanının xizəksürmə, konkisürmə, trampilindən tullanma, böyük slalon kimi kimi növlərinin inkişaf etdirilməsi üçün çox əlverişlidir.

ƏDƏBİYYAT

1. BMT-nin İqlim Dəyişmələri üzrə Çərçivə Konvensiyasına İkinci Milli Məlumat. Azərbaycan Respublikası Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi. Bakı, 2010, 94 s.
2. Əyyubov Ə.C., Hacıyev Q.Ə. Azərbaycan SSR-in iqlim ehtiyatları. Bakı, Elm, 1984, 133 s.
3. Əyyubov Ə.C. Azərbaycan SSR-nin kurort və istirahət yerlərinin iqlimi. Bakı: “Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı”, 1987, 93 s.
4. Soltanova H. Azərbaycanda turizm və onun inkişafı. Bakı: 2015

TURİZM FİRMASINDA MALİYYƏ ƏMƏLİYYATLARININ TƏHLİLİ

T.İ. Məhərrəmov

tehminemoffa11@gmail.com

A.N. Həsənov

arzu_hasan@mail.ru

Azərbaycan Texnologiya Universiteti

Turizm geniş mənada ölkənin və ya konkret regionun iqtisadiyyatının digər sahələrinin inkişafına nəzarət edən və ümumi milli (regional) məhsulun formalaşmasında fəal iştirak edən əsas sektordur. Turizmi həmçinin vahid texnoloji rejimdə turistlərə xidmət göstərməklə bağlı bir çox digər sənaye sahələrini birləşdirən xidmət sahəsi kimi təsvir etmək olar. Əslində söhbət vahid turizm kompleksindən gedir. Əslində turist funksiyalarını dörd növə bölmək olar: turistləri təyinat yerinə çatdırma, qidalanma, yerləşməsinə və istirahətini təmin etmək. Turizm sənayesi, yerləşdirmə obyektlərinin, nəqliyyat vasitələrinin, qidalanma obyektlərinin, eləcə də əyləncə, təhsil, biznes, sağlamlıq, idman və digər xidmətlərin, turoperator və turagent təşkilatlarının, habelə ekskursiya xidmətləri, tərcüməçilər və bələdçi xidmətləri göstərən təşkilatların məcmusudur [1].

Turizm kompleksinin vəziyyəti maddi-texniki bazanın, yəni əmək obyektlərinin və əmək vasitələrinin olması ilə əlaqələndirilir. Turizmin maddi-texniki bazası yalnız əmək vasitəsinə (əsas və dövriyyə fondları) əsaslanır. Bunlar bina və tikililər, onların texniki təchizatı, nəqliyyat vasitələridir. Əgər turizm xidmət sahələrinin kompleksi kimi baxılsa, onda onun maddi-texniki bazasına tarixi abidələri, rekreasiya ehtiyatlarını və s. əlavə etmək olar [2].

Maddi-texniki baza mütəşəkkil turizmin inkişafının əsasını təşkil edir, belə ki, burada turistlərə hərtərəfli xidmət göstərmək üçün bütün lazımi şərait yaradılır. Rəqabət və müəssisələrin maksimum mənfəət əldə etmək istəyi şəraitində maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinin təhlili idarəetmənin ayrılmaz funksiyası hesab olunur.

Hal-hazırda müəssisənin idarə edilməsi aspekti ən vacib məsələyə çevrilib, çünki bazarın fəaliyyət təcrübəsi göstərir ki, maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinin təhlili olmadan müəssisə səmərəli fəaliyyət göstərə bilməz. Məhz bu da tədqiqat işimizin əsas aktuallığını əks etdirir.

Tədqiqat işinin əsas məqsədi turizm müəssisəsində maliyyə menecmentini nəzərdən keçirmək, həmçinin şirkətin maliyyə vəziyyətini araşdırmaq, maliyyə fəaliyyətinin əsas problemlərini müəyyən etməkdən ibarət olmuşdur. Bu məqsəse nail olmaq üçün qarşıya aşağıdakı məsələlər qoyulmuşdur: müəssisənin maliyyə sistemini və funksiyalarını nəzərdən keçirmək; turizm şirkətində maliyyə idarəçiliyinin xüsusiyyətlərini müəyyən etmək; turizm müəssisəsinin gəlirliliyini və maliyyə sabitliyini təhlil etmək.

Tədqiqat metodu kimi üfqi və şaquli analiz, əmsalların təhlili (nisbi göstəricilər), faktorial təhlil götürülmüşdür. Ədəbiyyat xülasəsində metodik, elmi və tədris ədəbiyyatı, əsasnamələr, qanunvericilik aktları, balans hesabatı, ərizələr, federal statistik müşahidə formaları, uçot məlumatlarından istifadə edilmişdir.

Turizm müəssisənin maliyyəsi dövlət maliyyə sisteminin strukturunda əsas element kimi çıxış edir. Maliyyə münasibətlərinin strukturunda müəssisələrin maliyyəsi həlledici mövqe tutur, belə ki, ictimai istehsalın əsas həlqəsinə xidmət edir ki, burada da maddi ehtiyatlar formalaşır. Müəssisələrin maliyyəsinin tərkibinə aşağıdakı pul münasibətləri qrupları daxildir: müəssisədə vəsaitlərin məqsədli fondlarının (nizamnamə fondu, istehsalın inkişafı fondu, həvəsləndirmə fondları və s.) formalaşması və istifadəsi ilə bağlı olanlar; müəssisələr arasında yarananlar (müqavilə öhdəlikləri pozulduqda cərimələrin ödənilməsi və alınması, birlik üzvlərinin pay ayırmaları və s.)

Təsərrüfat mahiyyəti baxımından turizm müəssisəsinin maliyyəsi, müəssisənin pul gəlirlərinin və fondlarının istifadəsi və formalaşdırılması üzrə pul münasibətlərindən ibarətdir. Maliyyə menecmenti və ya maliyyə resurslarının və münasibətlərinin idarə edilməsi, təsərrüfat subyektinin rəqabətqabiliyyətini artırmaq məqsədilə maliyyə sahəsində bazar mexanizminin tənzimlənməsi prinsipləri, metodları, formaları və üsulları sistemini əhatə edir.

Turizm müəssisəsində maliyyənin idarə edilməsi üsullarına aiddir:

- Kredit vermə, kassa və hesablaşma əməliyyatları sistemi, amortizasiyanın istehsalı sistemi, sığorta sistemi, vergitutma sistemi və s. Belə metodların ümumi məntiqi, onların əsas parametrləri, icra imkanı və ya öhdəliyi dövlət idarəetmə sistemi iqtisadiyyatı çərçivəsində mərkəzləşdirilmiş qaydada müəyyən edilir.

- Maliyyə planlaması, vergi planlaması, proqnozlaşdırma üsulları, faktor təhlili, modelləşdirmə.

- cari və operativ maliyyə fəaliyyəti, hansı ki, öz növbəsində, planlaşdırma və təhlilə əsaslanır, təşkilati aspekt - maliyyə idarəçiliyi üçün maliyyə və hüquqi şəraitin yaradılması, mənfəətin və rentabelliğin (nisbi mənfəətin) yekun maliyyə göstəricilərinin meyar kimi seçilməsi.

Turizm firmasının maliyyəsi - təsərrüfat subyektinin maliyyəsidir. Turizm firmasının maliyyə vəzifələrinə istehsal, xidmət və maliyyə fəaliyyətini həyata keçirmək, mənfəət əldə etmək, maliyyə sabitliyini təmin etmək üçün pul vəsaitlərinin səmərəli idarə edilməsi əsasında pul vəsaitlərinin formalaşdırılması və onlardan istifadə edilməsi aiddir. Turizm firmasında istehsal və xidmət prosesi zamanı maliyyə münasibətləri yaranır: turagentlə turoperator arasında alınan yollayış və rəqələri üzrə hesablaşmalar və digər ödənişlər; həmin turagentin yollayış və rəqəsini bir turagentin digərinə satdığı zaman edilən ödənişlər və s. Turizm firmasında maliyyə menecerinin fəaliyyətinin xüsusiyyətləri turizmdə maliyyə münasibətlərinin xüsusiyyətlərindən asılıdır. Bu münasibətlərin turizmdə maliyyənin təşkili ilə müəyyən edilən özünəməxsus xüsusiyyətləri vardır [3].

Tədqiqatlar zamanı belə nəticəyə gəlinmişdir ki, turizm firmasının maliyyə sağlamlaşdırılmasının əsas və ən radikal istiqamətlərindən biri turizm fəaliyyətinin rentabelliğini artırmaq və zərərsizliyə nail olmaq üçün aşağıdakılara nail olmaq lazımdır: daxili ehtiyatların axtarılması, bazara çıxarılan əmtəənin keyfiyyətinin və rəqabətqabiliyyətinin yaxşılaşdırılması, onların maya dəyərinin aşağı salınması, maddi, əmək və maliyyə resurslarından səmərəli istifadə, qeyri-məhsuldar xərclərin və itkilərin azaldılması; borc vəsaitlərinin rəşional idarə edilməsi.

ƏDƏBİYYAT

1. М.Б. Биржаков Введение в туризм. СПб.: Издательский дом "Герда", 2000, 192 с.
2. Б.Т. Кузнецов. Финансовый менеджмент. Учебное пособие. М., ЮНИТИ-ДАНА, 2008, 405 с.
3. И.Т. Балабанов. Основы финансового менеджмента. Учеб. Пособие. 3-е изд., перераб. и доп. М.: Финансы и статистика, 2007, 528 с.

АНАЛИЗ ФИНАНСОВЫХ ОПЕРАЦИЙ В ТУРИСТИЧЕСКОЙ ФИРМЕ

Т.И. Магеррамова

tehminemoffa11@gmail.com

А.Н. Гасанов

arzu_hasan@mail.ru

Азербайджанский Технологический Университет

В статье рассматриваются вопросы связанные с тем, что одним из основных и наиболее радикальных направлений финансового оздоровления туристской компании является достижение для повышения рентабельности туристской деятельности и выхода на безубыточность. Для достижения данной цели требуется поиск внутренних ресурсов, повышение качества и конкурентоспособности выпускаемых на рынок товаров, снижение их себестоимости, эффективное использование материальных, трудовых и финансовых ресурсов, снижение непроизводственных затрат и потерь; рациональное управление заемными средствами.

ANALYSIS OF FINANCIAL OPERATIONS IN A TOURIST COMPANY

T.İ. Maharramova

tehminemoffa11@gmail.com

A.N. Hasanov

Azerbaijan Technological University

arzu_hasan@mail.ru

The article deals with issues related to the fact that one of the main and most radical areas of financial recovery of a travel company is the achievement to increase the profitability of tourism activities and break even. To achieve this goal, it is necessary to search for internal resources, improve the quality and competitiveness of goods put on the market, reduce their cost, efficient use of material, labor and financial resources, reduce non-production costs and losses; rational management of borrowed funds.

TURİSTLƏR VƏ YERLİ İCMALAR ARASINDA MÜNASİBƏTLƏRİN TƏNZİMLƏNMƏSİNDƏ ETNİK TURİZMİN ROLU

A.N. Həsənov

arzu_hasan@mail.ru

N.X. Həsənova

Gəncə Dövlət Universiteti

Müasir dövrdə bir çox ölkələrdə ərazinin turizm ehtiyatlarının mənimsənilməsində və bu ehtiyatların səmərəli istifadə edilməsində, icmaların həyat tərzinin öyrənilməsində ənənəvi üsulların əsas amil kimi tətbiqi üstünlük təşkil edir. Bu meyilə üstünlük verilməsi bəzən ərazinin ümumi təsərrüfat fəaliyyəti ilə turizmin harmonik inkişafına nail olmağa imkan versə də, bəzi hallarda yerli landşaftın ilkin təbii vəziyyətinin qismən pozulmasına, yerli icmaların etnik, mədəni dəyərləri və ənənəvi həyat təzi ilə ziddiyyət təşkil etdiyinə görə münaqişələrin meydana gəlməsinə səbəb olur.

Maraqlıdır ki, hər iki halda turist-ekskursantların əraziyə səyahət etmələrinin motivini məhz mədəni-etnik dəyərlər və normalar, uzun illər ərzində formalaşmış ənənəvi məişət kompleksi, icma üzvlərinin həyat təzi və spesifik təsərrüfat fəaliyyəti forması, yəni, ümumi halda regionun ümumi mədəni landşaftı təşkil edir. Belə ərazilər həm də mühüm global mədəni əhəmiyyətə malik olan obyektlər kimi dəyərləndirilirlər və onların mövcudluğunun davamlılığının təmin edilməsi global mədəni-humanitar siyasətin mühüm vəzifələrdən biri hesab edilir.

YUNESKO-nun rəhbər sənədlərindən biri olan və 16 noyabr 1972-ci ildə qəbul edilən “Ümumdünya Mədəni və Təbii İrsin Mühafizəsi Haqqında Konvensiya”nın 1-ci maddəsində qeyd edilir ki, mədəni landşaftlar insan və təbiətin birgə yaradıcılığının nəticəsində meydana gələn və bəşəri əhəmiyyətə malik olan xüsusi anlayışdır. Onlar təbii yaşayış mühitinin əlverişli və əlverişsiz təbii, fiziki, xarici, daxili, sosial, iqtisadi və mədəni amillərin təsiri altında baş vermiş hadisələrin, icmaların və məskunlaşma ərazilərinin əsrlər boyu təkamülünü əks etdirir [4].

Ümumi mədəni landşaft dedikdə regionun, lokal ərazinin təbii, antropom ehtiyatlarının və mədəni dəyərlərinin məcmusu başa düşülür [2]. Mədəni landşaft ona xas olan bütün təbii və antropogen komponentləri əhatə edən, müəyyən sərhədləri olan, lokallaşmış ərazi, coğrafi məkandır.

Mədəni landşaft uzunmüddətli dövrdə müəyyən tələbatların ödənməsi üçün müəyyən spesifik həyat təzinə malik insanların şüurlu, məqsədyönlü fəaliyyəti nəticəsində formalaşır və mövcud olur [1].

Xüsusi məkan kimi formalaşan və spesifik əlamətləri ilə fərqlənən belə məkanlar həm də aşağıdakı xüsusiyyətlərə malik olurlar: mənzərə görünüşünün yüksək bədii, estetik vəziyyəti; təbii, sosial və istehsal altsistemlərinin harmoniyası; optimal və davamlı fəaliyyət üçün şərtlərin mövcudluğu; ətraf mühitə və təbii quruluşa dağıdıcı proseslərin ən aşağı səviyyədə olması; yaşayış üçün ekoloji cəhətdən sağlam, əlverişli mühitin olması; antropogen təsirlərin tənzimləməsi, sağlamlığın qorunması və qayğı göstərilməsi; sağlam həyat təzinə şəraitin və stimulun olması; rayonlaşdırmada funksional əlamətlərin prioritet olması; qütbləşmə funksional prinsiplərin ön plana çəkilməsi; yaranmış mühitin qorunması üçün daimi monitorinqin aparılması və inkişafa fokuslanma.

Belə ərazilərin sadalanan bütün göstəriciləri və xüsusiyyətləri sosial-iqtisadi, mədəni, mənəvi ehtiyaclara cavab verir və onun əhəmiyyətliliyini müəyyən edir. Onlar həm də yüksək məhsuldarlığa və iqtisadi səmərəliliyə nail olmağa zəmin yaradır, insanın sağlamlığının qorunmasına, fiziki və mənəvi inkişafına, istirahət və əyləncəsinə, mədəni, intellektual və psixoloji səviyyəsinin qorunub saxlanmasına və yüksəldilməsinə imkan verən optimal və keyfiyyətli mühit şərtlərinə malik olurlar.

Qeyd edilən keyfiyyətlərə malik olan ərazilər yerli icmaların hərtərəfli inkişafına, təbii ətraf mühitlə harmoniyada yaşamaqlarına və məhsuldar fəaliyyətlə məşğul olmalarına hərtərəfli, əlverişli imkan yaratmaqla yanaşı, turistlərin kütləvi axınlarına da stimül verirlər.

Müasir, qloballaşan və sənayeləşən cəmiyyətdə insanların müxtəlif fiziki, ekoloji, psixoloji, mənəvi və s. təsirlərdən izafi yüklənmələri və əziyyət çəkmələri məlumdur.

Belə yüklənmə nəticəsində yaranan müxtəlif səviyyəli yorğunluq vəziyyətindən xilas olmaq üçün insanlarda məhz belə yaşayış şərtlərinə malik olan ərazilərdə dincəlmək, fiziki, psixoloji, emosional və intellektual güclərinin təkrar istehsalına və bərpasına nail olmaq istəyi yaradır və tələbatlarını ödəmək üçün tərəddüd etmədən bu ərazilərə səfər edirlər.

Eyni zamanda turistlərin getdikcə kütləvi xarakter alan istəkləri və seçimləri belə ərazilərdə spesifik həyat tərzini, norma və dəyərləri, təsərrüfatçılıq və məişət ənənələrini tədricən öz təbii mahiyyətindən çıxarmağa başlayır. Bundan başqa təbii ətraf mühitə antropogen təsir nəticəsində bitki örtüyünə və biomüxtəlifliyə ziyan dəyir, ərazinin ekosisteminə ziyan dəyir.

Antropogen təsirin yaratdığı neqativ nəticələr yerli icmaların diqqətindən qaçmır və onlar bu təsirlərin qarşısının alınması üçün ərazidə səfərdə olan turistlərə iradlarını bildirir, yaranan mənfi və dağıdıcı təsirlərin səbəbinin onların olmasını birbaşa ifadə edirlər. Bu isə yerli icma nümayəndələri ilə turistlər arasında mübahisələrə, zidiyyətlərə, bəzən isə münaqişələrə səbəb olur.

Yerli icma nümayəndələri ərazidə formalaşmış mədəni landşaftın və onun spesifik xüsusiyyətlərinin aşındırılmasının, turistlərlə münasibətlərdə yaranan zidiyyət və qarşıdurmaların, münaqişələrin qarşısının alınması üçün turist səfərlərinə müəyyən məhdudiyyətlərin tətbiq edilməsini əsas çıxış yolu hesab edirlər.

Çünki, bu tip təbii-mədəni özəlliklərə malik ərazilər nisbətən zəif dayanıqlılığa malik olurlar və onların cari vəziyyətinin qorunub saxlanması müəyyən məhdudiyyətlərin tətbiqini və yerli icmaların və etnik qrupların davamlı dəstəklənməsi tədbirlərinin həyata keçirilməsini tələb edir.

Adətən, bütün dünyada ənənəvi təbii-mədəni xüsusiyyətləri ilə fərqlənən ərazilərin özünəməxsusluğunun qorunub saxlanması üçün milli hökumətlər və beynəlxalq təşkilatlar lazımi miqdarda maliyyə dotasiyaları ayırırlar. Dotasiyaların ayrılmasında məqsəd təkə spesifikliyi qoruyub saxlamaq, “muzeyləşdirmək” yox, həm də inkişaf etdirməkdir. Təcrübə göstərir ki, seçkin etnik, mədəni, məişət və digər əlamətləri ilə səciyyələnən və turizm marağı yaradan ərazilərin özünəməxsus simasının qorunub saxlanması, maliyyə dəstəyi ilə yanaşı, əraziyə turist səfərlərinin limitlənməsi və antropoloji yüklənmənin idarə edilməsi tədbirlərinin həyata keçirilməsindən də asılıdır.

Limitləmə tədbirləri kimi əsasən etnik turizmin təşkili, izafi antropoloji yüklənmənin qarşısının alınması üçün isə yüksək turizm mövsümündə say məhdudiyyətinin tətbiqi məqsədəuyğundur. Bəzən isə müəyyən müddətə əraziyə kənar şəxslərin daxil olması qadağan edilə bilər.

Dünya təcrübəsində son illər səfər məhdudiyyətlərinin o cümlədən “geriyə turizm” (back tourism) konsepsiyasının tətbiqi geniş yayılmışdır. Fikrimizcə, daha əlverişli tədbir kimi etnik turların təşkili daha məqsədəuyğundur.

Etnik turizm əsasən müəyyən etnosların, etnik qrupların həyat tərzini, məişəti və mədəniyyəti ilə tanışlığı və onların təbliğini nəzərdə tutur [3, s. 721; 5, s. 23]. Belə turlar həm də ona görə əlverişli hesab edilir ki, iştirakçılar əsasən ata-babalarının real həyat tərzini və mədəni dəyərlər kompleksi ilə yaxından tanış olmaq istəyən eyni etnosun nümayəndələri olurlar. Yerli etnosun başqa ərazilərdə və ölkələrdə yaşayan nümayəndələri əcdadlarının mədəni, məişət və həyat tərzinə, ətraf mühitə daha ehtiyatlı və mühafizəkar yanaşırlar. Belə yanaşma antropogen təsirlərin minimallaşmasını təmin edir.

Eyni etnik kökə malik olan və etnik köklərə bağlı həyat tərzini qoruyub saxlamış turistlər həm də “özünükü” hesab etdikləri yerli ayinlərin icrasında, sənətkarlıq məhsulları istehsalında, bayram tədbirlərində, mətbəx nümunələrinin hazırlanması və dequstasiyasında təsərrüfat işlərində daha fəal iştirak edir, spesifik həyat tərzini və yaşadıkları təsərrüfatları kənar yerlərdə qürurla, fəal təbliğ edirlər. Ən vacib məsələ isə turistlərlə yerli icma nümayəndələri arasında mehriban münasibətlərin yaranmasıdır. Təbii

ki, eyni dəyərləri və normaları paylaşan insanlar arasında narazılıq və zidiyyətlərin yaranması ehtimalı, yad etnik, dini, mədəni dəyər və norma daşıyıcılarına nisbətən daha az olur. Bu işə turistlərlə yerli icmalar arasında münasibətlərin tənzimlənməsində etnik turizmin üstünlüyünü arqumentləşdirən əlavə amil hesab edilə bilər.

Beləliklə, müasir turizm fəaliyyətində əsas problemlərdən biri olan mədəni landşaftların qorunması və turistlərlə yerli icma üzvləri arasında münasibətlərin tənzimlənməsində və narazılıqların aradan qaldırılmasında etnik turizmin rolu və əhəmiyyətinin nəzərə alınmasını tövsiyə edirik.

ƏDƏBİYYAT

1. Кусков А.С. Культурные ландшафты и туризм: эволюция концепций и представлений, пространство взаимодействия. География и туризм: Сборник научных трудов. Пермь: ПГУ, 2006. С. 115-134.
2. Мулярова Е.В. Культурный ландшафт как правовая категория. Журнал института наследия. 2016, № 4(7), с. 1-17. <http://nasledie-journal.ru/ru/journals/105.html>.
3. Chistyakova O. Ethnic tourism as knowing other. RUDN Journal of Philosophy, 2020, № 24(4): pp. 720-729.
4. Convention concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage. UNESCO, 1972; Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention. UNESCO, WHC-99/2, 1999 (February).
5. Young L., Wall G. Ethnic tourism: impacts, challenges and opportunities. Copyright, 2021.-264 p.

РОЛЬ ЭТНИЧЕСКОГО ТУРИЗМА В РЕГУЛИРОВАНИИ ОТНОШЕНИЙ МЕЖДУ ТУРИСТАМИ И МЕСТНЫМИ СООБЩЕСТВАМИ

А.Н. Гасанов
arzu_hasan@mail.ru

Н. Х. Гасанова

Гянджинский Государственный Университет

В статье обращено внимание на важность предотвращения негативных последствий, вызванных развитием туризма и его массовостью. Среди проблем, вызванных негативным воздействием туризма, на первый план выдвигается предотвращение споров и конфликтов между местными сообществами и туристами, охрана первобытной формы окружающей среды. Сообщается, что хотя для решения задач применяются различные ограничения и концепции, добиться желаемого результата все же не удастся. Считается, что организация этнотуризма на территории может быть более эффективной в целях охраны культурных ландшафтов и регулирования отношений между туристами и членами местного сообщества, устранения недовольства и конфликтов. Поэтому рекомендуется приоритизировать концепцию организации этнического туризма.

THE ROLE OF ETHNIC TOURISM IN REGULATING RELATIONS BETWEEN TOURISTS AND LOCAL COMMUNITIES

A.N. Hasanov
arzu_hasan@mail.ru

N.K. Hasanova

Ganja State University

In the article, the importance of prevention of negative effects caused by the development of tourism and its mass nature is brought to attention. Among the problems caused by the negative effects of tourism, it is noted that the prevention of disputes and conflicts between local communities and tourists and the protection of the primitive form of the environment are at the forefront. It is reported that although various limitations and concepts are applied to solve the problems, it is still not possible to achieve the desired result. It is believed that the organization of ethnic tourism to the area can be more effective in order to protect cultural landscapes and regulate relations between tourists and local community members, to eliminate dissatisfaction and conflicts. Therefore, it is recommended to prioritize the concept of organizing ethnic tourism.

AZAD OLUNMUŞ ƏRAZİLƏRDƏ ÇAYLARIN EKOCOĞRAFİ VƏZİYYƏTİ

X.B. Məmmədov

x.mamedov@mail.ru

Azərbaycan Texnologiya Universiteti

Azad olunmuş ərazilərin hidroqrafik şəbəkəsinin və çaylarının hidroloji rejiminin şaquli landşaft qurşaqları ilə sıx əlaqəsi mövcuddur.

Kiçik Qafqazın yerli çaylarından ən böyüyü Tərtər çayıdır. Bu çay Kürün sağ qoludur, öz mənbəyini Qarabağ yaylasından götürür və Qarabağ düzündə Kür çayına tökülür. Orta sulu ildə axım norması $32,3 \text{ m}^3/\text{s}$ -dir ($1,04 \text{ km}^3$). Bu çayın təbii rejimi antropogen amillərin təsiri nəticəsində tamamilə pozulmuşdur. Çay üzərində həyata keçirilən ən böyük layihə həm suvarma, həm də energetika əhəmiyyətli Sərsəng su anbarının istifadəyə verilməsidir. Bu su anbarının istifadəyə verilməsi Tərtərin aşağı hissəsində olan 120 min ha əkin sahəsinin suvarılmasına imkan yaratmışdır [5].

Qarabağın çayları şərti olaraq iki qrupa – yerli və transsərhəd çaylara bölünə bilər. Nisbətən iri təsərrüfat əhəmiyyətinə malik olan transsərhəd çaylara Bazarçay və Oxçuçay aiddir.

Qarabağda su anbarlarının kütləvi inşasına ötən əsrin 50-ci illərindən başlanılıb. Su anbarları başlıca olaraq suvarma və enerji məqsədləri üçün tikilsə də, bir sıra su anbarı balıqçılıq, rekreasiya və turizm əhəmiyyətinə də malikdir.

Təsərrüfat fəaliyyətinin çayların rejiminə təsirinin başlanğıc illərini müəyyən etmək üçün başlıca olaraq statistik metodlara əsaslanan müqayisəli təhlildən istifadə olunur. Bu metodlar rejimi pozulmuş çayların axımının təbii rejimə malik olan çayların axımı, yaxud da hövzəyə düşən yağıntılarla müqayisəsinə əsaslanır [1].

Antropogen amillərin çay axımına təsirini qiymətləndirmək üçün başlıca olaraq statistik və su balans üsullarından istifadə olunur.

Statistik üsullarla qiymətləndirmələr aparmaq üçün həm təbii axım, həm də antropogen təsirin artıq mövcud olduğu dövr ərzində çayın əzsulu dövr axım xarakteristikaları üzərində müşahidələrin olması vacibdir. Təbii axım üzərindəki müşahidələrə əsasən çay axımının əsas axım yaradan amillərdən asılılığı öyrənilir və bu amillərlə axım arasında olan analitik əlaqələr tapılır. Daha sonra, həmin asılılıqlara görə antropogen amillərin mövcud olduğu dövr üçün də təbii axım hesablanır. Son mərhələdə təbii axımla müşahidə olunmuş axımın fərqi əsasən antropogen amillərin axıma təsiri kəmiyyətə qiymətləndirilir [3].

Əgər əsas axım yaradan amillər üzərində müşahidələr yoxdursa, bu zaman hidroloji oxşarlıq üsulunu tətbiq etməklə təbii rejimə malik olan qonşu çayın axım məlumatlarından istifadə edib öyrənilən çayın təbii axım göstəricilərini hesablamaq olar.

Təsərrüfat fəaliyyətinin yay-payız minimal axımına təsirini qiymətləndirmək üçün F.Ə. İmanov [2] qış və yay minimal axımları arasında əlaqələr qurmağı təklif etmişdir. Bu əlaqələrdə qış minimal axımı şərti olaraq təbii götürülür və onun qiymətinə görə çoxillik dövr üçün yay-payız minimal axımı, daha sonra isə axımın antropogen dəyişməsi hesablanır.

Su balans üsulunu tətbiq edərkən, statistik üsullarda olduğu kimi çayın təbii axımı hesablanmalıdır. Təbii axım hesablanarkən hövzədə çay axımına təsir edən bütün amillərin axıma təsiri qiymətləndirilməli, müxtəlif ehtiyaclar üçün hövzədən götürülən suyun kəmiyyəti haqqında dəqiq məlumatlar olmalıdır.

Qeyd etmək lazımdır ki, su balans üsullarına görə antropogen amillərin çayların rejiminə təsirini qiymətləndirmək daha etibarlıdır. Lakin, bu üsulların əsas çatışmazlığı lazımi məlumat bazasının olmaması və mövcud məlumatların keyfiyyətinin aşağı olmasıdır [4].

Qarabağ çaylarının əksəriyyəti orta və kiçik çaylar qrupuna aiddir.

İri çaylardan fərqli olaraq kiçik çayların antropogen amillərin təsirinə həssaslığı daha böyükdür. Buna görə də Qarabağ ərazisində olan kiçik çayların çoxu təsərrüfat fəaliyyətinin təsiri altında kəskin rejim və kəmiyyət dəyişmələrinə məruz qalmışlar.

Təsərrüfat fəaliyyətinin təsirinə güclü şəkildə məruz qalan digər çaylara misal olaraq Tərtərçay, Qarqarçay, Köndələnçay və digər çayları göstərmək olar. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, bu çayların mənsəb hissəsində ilin əksər dövrü axım olmur və bunun da antropogen amillərin təsiri ilə bağlı olduğu müəyyən edilmişdir.

F.Ə.İmanovun tədqiqatlarına görə çayların minimal yay-payız axımı orta hesabla 28 % azalmışdır [2].

Qarabağın bütün çayları boyu antropogen təsir mənbədən mənsəbə doğru artır. Müəyyən edilmişdir ki, çay hövzələrində su ehtiyatlarına əsas təzyiç növləri aşağıdakılardır:

- Suvarma və içməli su təchizatı məqsədləri ilə sugötürmələr (həm çay suları, həm də yeraltı sular);
- Meşələrin qırılması;
- Məişət tullantılarının çay dərələrinə atılması;
- Çay boyu yerləşən yaşayış məntəqələrində əhali tərəfindən istifadə olunmuş suların çaya axıdılması;
- Çay dərəsində hidromorfoloji dəyişikliklər.

Ölkə ərazisindən axan iri çaylarda olduğu kimi, kiçik və orta çaylarda da təsərrüfat fəaliyyətinin təsirinin başlıca istiqaməti suvarma əkinçiliyi, sənaye və məişət ehtiyacları üçün sudan istifadədir.

Çay hövzələrində həyata keçirilən təsərrüfat fəaliyyətinin (təzyiçin) su ehtiyatlarına əsas təsirləri aşağıdakılardır:

- Çayın təbii su rejiminin pozulması;
- Suyun keyfiyyətinin və ekoloji şəraitin pisləşməsi;
- Azsulu dövrlərdə çayın mənsəb hissəsində ekoloji axımın təmin olunmaması səbəbindən antropogen quruma hadisəsinin baş verməsi.

Qarabağ bəzi çaylarında (Tərtər, Xaçınçay, Köndələnçay) su anbarından aşağıda müəyyən dövr ərzində axım olmur və ya çaylar quruyur. Yay aylarında, hətta üzərində su anbarı olmayan bir qrup çayın aşağı axımında da axım olmur. Bu, müxtəlif məqsədlər, xüsusilə suvarma üçün çaydan su götürülməsi ilə bağlıdır. Çayların su ehtiyatlarından daha səmərəli istifadə olunmalı və çaylarda ekoloji axımın kəmiyyəti təmin edilməlidir.

ƏDƏBİYYAT

1. İmanov F.Ə., Ələkbərov A.B. Azərbaycanın su ehtiyatlarının müasir dəyişmələri və inteqrasiyali idarə edilməsi. – Bakı: Mütərcim, 2017
2. Иманов Ф.А. Минимальный сток рек Кавказа. Баку, «Нафта-пресс», 2000
3. Рустамов С.Г., Кашкай Р.М. Водный баланс Азербайджана. Баку, Элм, 1978
4. Шикломанов И.А. Влияние хозяйственной деятельности на речной сток.
5. www.eco.gov.az

FROM INDUSTRY 4.0 TO INDUSTRY 5.0 IN ENERGY SECTOR: A SHORT ARGUMENT

J.V. Andrei

andrei_jeanvasile@yahoo.com
Petroleum-Gas University of Ploiesti

M.L. Emek

mustafalatifemek@gmail.com
Institute of Economic Development and Social Research

R. Huseynov

r.huseynov@uteca.edu.az
Azerbaijan Technological University

L. Nicolae

r.huseynov@uteca.edu.az

istratoiui@yahoo.com

The Bucarest University of Economic Studies

The determinant and irreversible transformation of the contemporary economic paradigm has highlighted the fourth Industrial revolution as a major factor in reshaping new economic approaches and business development. The fourth digital revolution is transforming the market economy, offering indisputable benefits such as increased efficiency, productivity, and innovation. However, it also poses significant challenges for businesses and the wider economy. The impact on market economy, including the energy sector, the need for up- skilling and reskilling, data protection, and regulation and standards are all important challenges that need to be addressed in the current paradigm. To ensure that the benefits of the fourth digital revolution are realized, it is essential that these challenges are tackled in a proactive and collaborative way. The fourth digital revolution is disrupting many industries, including energy and renewables sector and there is a growing need for regulation and standards to ensure that economic and ecological demands operate in a fair and safe way.

From Industry 4.0 to Industry 5.0

As a global approach, Industry 4.0 and the newest and updated version - Industry 5.0 are representing two different and distinct stages in the evolution processes imposed by the transformation of both industry and manufacturing sector as [6] presents in their study. While Industry 4.0 enhances the strong emphasis on the seamless incorporation of cutting-edge digital technologies such as the Internet of Things (IoT), artificial intelligence (AI), and cloud computing into manufacturing processes, Industry 5.0 takes this a step further by emphasizing the importance of human-machine collaboration and the integration of social and environmental considerations into production. In literature [1] [9], [11-12] the main key future differences between Industry 4.0 and Industry 5.0 are synthesized as following:

- **Human-machine collaboration:** Industry 4.0 is characterized by the integration of digital technologies into manufacturing processes, often with the goal of automating tasks previously performed by human workers. Industry 5.0, on the other hand, emphasizes the importance of human-machine collaboration, with the goal of enhancing the capabilities of both human workers and machines.

- **Social and environmental considerations:** Industry 4.0 focuses primarily on optimizing production processes and improving efficiency, often with the goal of reducing costs and increasing profits. Industry 5.0, however, places a greater emphasis on social and environmental considerations, such as the well-being of workers, the impact of production on the environment, and the social and ethical implications of new technologies.

- **Personalization:** Industry 4.0 often involves the use of advanced data analytics to optimize production processes and improve quality control. Industry 5.0 takes this a step further by emphasizing the importance of personalized production, in which products are customized to meet the specific needs and preferences of individual consumers.

- **Decentralization:** Industry 4.0 often involves the use of centralized control systems, such as a single control center or a cloud-based platform. Industry 5.0, however, emphasizes the importance of decentralized production systems, in which production takes place closer to the point of consumption, and decision-making is distributed across a network of stakeholders.

- **Sustainability:** Industry 4.0 is focused on optimizing production processes and reducing waste and energy consumption, often with the goal of increasing efficiency and reducing costs. Industry 5.0 takes a more holistic approach to sustainability, emphasizing the importance of reducing the environmental impact of production, promoting social and economic sustainability, and creating products and services that meet the needs of both present and future generations.

As it is remarked in literature [3] [7], Industry 5.0 represents a forward-thinking paradigm for revolutionizing the energy, manufacturing, mobility, and supply chain sectors, building upon and complementing the significant progress established by the principles of Industry 4.0. According to [5], [6] and [8] the Industry 4.0 and Industry 5.0 are both industrial revolutions that aim to improve manufacturing processes. Industry 4.0 is centered on greater level of automation, using artificial intelligence, and connectivity between machines through the Internet of Things (IoT). [10] is arguing that Industry 5.0 has a more value-driven approach than Industry 4.0.

Industry 5.0 and the energy sector transformation

The energy sector is in the process of transitioning to a more sustainable model, and Industry 5.0 has the potential to play a critical role in this transformation. Industry 5.0 promotes a more localized and personalized approach to manufacturing, which can be applied to energy production. The traditional energy systems that rely on fossil fuels are not sustainable and contribute significantly to greenhouse gas emissions. As it is argued in literature [2] and [4], one of the key challenges facing the energy sector is to reduce its environmental impact while meeting the growing energy needs of the global population. Decentralized energy production systems such as microgrids can be created to provide energy to local communities, reducing reliance on traditional centralized energy systems.

The implementation of Industry 5.0 could facilitate a radical transformation of the energy sector, ushering in a new era of sustainability and operational efficiency in energy production. In the energy sector, Industry 5.0 can be applied to various aspects of energy production and distribution, including:

- **Renewable energy production:** The use of renewable energy sources such as solar, wind, and hydropower is rapidly increasing, and Industry 5.0 can help to make the production of renewable energy more efficient and cost-effective. For example, Industry 5.0 technologies can be used to optimize the placement and operation of wind turbines, improve the efficiency of solar panels, and increase the reliability and safety of hydropower systems.

- **Smart grid systems:** Industry 5.0 can also be applied to the development of smart grid systems, which use advanced digital technologies to improve the efficiency and reliability of energy distribution. Smart grid systems can be used to monitor and manage energy usage in real-time, reduce energy waste, and enable the integration of renewable energy sources into the grid.

- **Energy storage:** Industry 5.0 can also be applied to the development of energy storage systems, which are essential for the effective integration of renewable energy sources into the grid.

- **Energy efficiency:** Industry 5.0 can also help to improve energy efficiency in a variety of settings, including industrial processes, buildings, and transportation. For example, Industry 5.0 technologies can be used to optimize the operation of HVAC systems, reduce energy waste in manufacturing processes, and improve the efficiency of electric vehicles.

- Energy management: Finally, Industry 5.0 can be applied to energy management systems, which help to optimize energy usage and reduce costs. Energy management systems can be used to monitor and control energy usage in buildings, factories, and other settings, and can help to identify opportunities for energy savings.

- Industry 5.0 has the potential to transform the energy sector by applying, the development of smart grid systems, and the optimization of energy usage in buildings, transportation, and industry, Industry 5.0 can help to create a more sustainable and prosperous future.

While the implementation of Industry 4.0 in the energy sector offers significant opportunities for optimization and efficiency, it also presents significant challenges. The energy sector has, much of which was not designed to integrate with digital technologies. As a result, retrofitting existing infrastructure to accommodate Industry 4.0 technologies can be a significant challenge. There are no universal standards for Industry 4.0 technologies. The lack of standardization makes it difficult to integrate technologies from different vendors and creates interoperability issues. Also, the energy sector is heavily regulated, and the integration of Industry 4.0 technologies may require regulatory changes. Ensuring that regulatory changes are made in a timely and effective manner can be a significant challenge. While Industry 4.0 presents significant opportunities for the energy sector to optimize and improve efficiency, it also presents significant challenges. Addressing these challenges is critical to successfully implementing Industry 4.0 in the energy sector and realizing its full potential.

REFERENCES

1. Alexa, L., Pîslaru, M., & Avasilcăi, S. (2022). From Industry 4.0 to Industry 5.0—an overview of European Union enterprises. *Sustainability and Innovation in Manufacturing Enterprises: Indicators, Models and Assessment for Industry 5.0*, 221-231.
2. Bhagwan, N., & Evans, M. (2023). A review of industry 4.0 technologies used in the production of energy in China, Germany, and South Africa. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 173, 113075.
3. Coelho, P., Bessa, C., Landeck, J., & Silva, C. (2023). Industry 5.0: The Arising of a Concept. *Procedia Computer Science*, 217, 1137-1144.
4. da Silva, F. S. T., da Costa, C. A., Crovato, C. D. P., & da Rosa Righi, R. (2020). Looking at energy through the lens of Industry 4.0: A systematic literature review of concerns and challenges. *Computers & Industrial Engineering*, 143, 106426
5. Jafari, N., Azarian, M., & Yu, H. (2022). Moving from Industry 4.0 to Industry 5.0: what are the implications for smart logistics?. *Logistics*, 6(2), 26.
6. Jafari, N., Azarian, M., & Yu, H. (2022). Moving from Industry 4.0 to Industry 5.0: what are the implications for smart logistics?. *Logistics*, 6(2), 26.
7. Paschek, D., Mocan, A., & Draghici, A. (2019, May). Industry 5.0—The expected impact of next industrial revolution. In *Thriving on future education, industry, business, and Society*, Proceedings of the MakeLearn and TIIM International Conference, Piran, Slovenia (pp. 15-17)
8. Raja Santhi, A., & Muthuswamy, P. (2023). Industry 5.0 or industry 4.0 S? Introduction to industry 4.0 and a peek into the prospective industry 5.0 technologies. *International Journal on Interactive Design and Manufacturing (IJIDeM)*, 1-33.
9. Skobelev, P. O., & Borovik, S. Y. (2017). On the way from Industry 4.0 to Industry 5.0: From digital manufacturing to digital society. *Industry 4.0*, 2(6), 307-311.
10. Xu, X., Lu, Y., Vogel-Heuser, B., & Wang, L. (2021). Industry 4.0 and Industry 5.0—Inception, conception and perception. *Journal of Manufacturing Systems*, 61, 530-535.
11. Yavari, F., & Pilevari, N. (2020). Industry revolutions development from Industry 1.0 to Industry 5.0 in manufacturing. *Journal of Industrial Strategic Management*, 5(2), 44-63.
12. Zizic, M. C., Mladineo, M., Gjeldum, N., & Celent, L. (2022). From industry 4.0 towards industry 5.0: A review and analysis of paradigm shift for the people, organization and technology. *Energies*, 15(14), 5221.

AZƏRBAYCANDA TURİZM SAHƏSİNDƏ OTEL BİZNESİNİN FƏALİYYƏTİNİN ARAŞDIRILMASI

F.M.Musayev

f.musayev@uteca.edu.az

Y.M. Qəhrəmanova

y.qehremanova@uteca.edu.az

R.F. Xəlilova

r.xelilova@uteca.edu.az

Azərbaycan Texnologiya Universiteti

Müasir turizm sənayesi dünya iqtisadiyyatının ən böyük, yüksək gəlirli və dinamik sektorlarından biridir [1]. Ümumdünya Turizm Təşkilatının məlumatına görə turizm dünya məhsul və xidmətlərin ixracında birinci yerlərdən birini tutur. Nəzərə alsaq ki, bu göstəricilərə dünyanı təlatümə gətirən, bütün dünyada tüğyan edən “koronavirus” xəstəliyi ciddi təsir göstərmişdir. Belə ki, Dünya Turizm Sənayesi bu xəstəlik dövründə trilyon dollardan çox zərər çəkmişdir.

Artıq 2022-ci ildən başlayaraq Dünya Turizm Sənayesi iqtisadiyyat sahəsində öz inkişaf tempini yenidən yüksəltməyə başlamışdır. Bundan əlavə, iqtisadiyyatın bütün sahələri arasında iş yerlərinin açılması baxımından turizm sənayesi liderlik edir. Təssüflər olsun ki, Azərbaycanın yüksək rekreasiya potensialı hazırda tam istifadə olunmur. Bu isə turizm sənayesinin regional və milli səviyyədə intensiv inkişafına mühüm maneədir.

Onu da qeyd etməliyik ki, bu intensiv inkişafa respublikamızın bu gündə müharibə vəziyyətində olmasının böyük təsiri vardır.

Azərbaycanda turizm iqtisadi seqmentinin daha da genişləndirilməsi üçün əsas vəzifələrdən biri ölkələr arasında viza prosedurlarının sadələşdirilməsidir. Azərbaycan üçün beynəlxalq problemlərdən biri Avropa İqtisadi (Aİ) ölkələri ilə vizasız rejimin olmaması qalır ki, bu da ölkələrin, insanların, məhsulların, kapitalın və xidmətlərin sərbəst hərəkəti hüququnu, o cümlədən ləğvini təmin edə bilər [2].

Aİ və digər Avropa ölkələrinin üzv ölkələri kimi Şengen zonası daxilində pasport nəzarəti də bura aid ola bilər. Qeyd edək ki, Azərbaycan Şengen sazişinin üzvi ola bilər və Aİ-nin üzvü olmaya da bilər və s. Şengen sazişi Şengen müqaviləsi Avropanın bütün ölkələrində sərbəst səyasət hüququnu nəzərdə tutur.

Son illər Azərbaycanın paytaxtı Bakı şəhərində və digər şəhər və rayonlarda müxtəlif bayramların keçirilməsi yerli və əcnəbi turistlərin sayının artmasına ciddi təsir göstərir. Məsələn, Bakıda Novruz Bayramı şənliklərini, Göyçayda “Nar” bayramı, Qubada “Alma” bayramını və s. buna misal göstərmək olar.

Azərbaycanda prioritet layihələrdən biri turizmin inkişaf strategiyasında nəzərdə tutulmuş kurort zonalarının yaradılmasıdır. Artıq Naftalan şəhərində fəaliyyət göstərən Avropa standartlarına cavab verən müasir sanatoriyalar fəaliyyət göstərir. Bu sanatoriyalar respublikamızda turizm sahəsində otel biznesinə müsbət mənada ciddi təsir göstərir.

Öz xüsusiyyətlərinə görə zəngin təbii və rekreasiya ehtiyatlarının mövcudluğuna görə Qarabağ iqtisadi zonası turizm və rekreasiyanın inkişafı üçün perspektivli regionlardan biridir. Məhz buna görə Qarabağda turizmin inkişafı üçün geniş və əhatəli strategiya işlənib hazırlanmışdır.

Bu strategiyanın gələcəkdə həyata keçirilməsi Qarabağda turizm-rekreasiya kompleksi yaradacaq ki, bu da tək-cə güclü iqtisadi canlanmaya deyil, həm də regionun əlverişli imicinə gətirib çıxaracaq.

Qeyd etmək lazımdır ki, turizm və qonaqpərvərlik anlayışlarını ayrıca nəzərdən keçirmək olmaz: bunlar bir-biri ilə əlaqəli iki termdir [3].

Mehmanxanalar təyinatından, xidmət göstərilən turistlərin kateqoriyalarının xüsusiyyətlərindən və bəzi digər amillərdən asılı olaraq aşağıdakı növlərə bölünürlər: akvarel, apart-otel, motel, pansionat, turist sığınacağı və s [4,5].

Azərbaycanda otellərin Avropa təsnifatı qəbul edilib, lakin bütün otellər aid olduq-

ları ulduz kateqoriyasına uyğun gəlmir. Təhlil göstərir ki, 5 ulduz mehmanxanalarda dəyişikliklər baş verib, yəni beşulduzlu otellərin tikintisinin rentabelli olmaması, ikiulduzlu otellərin sayının az olması səbəb kimi göstərilir. Otel və restoran biznesi sahələrində Azərbaycanda bir işçi Gürcüstandan 4 dəfə az məhsul istehsal edir və 10 dəfə az vergi ödəyir. İlk növbədə, Azərbaycandakı otellərin qazanc əldə etməsi üçün (yəni vergi ödəməklə) onları turistlər üçün yerləşdirmə obyektinə kimi qeydiyyatla almaq lazımdır.

Turizmdə mehmanxana biznesinin rolu əsasdır. Əgər ev sahibi (otel sahibi) yerləşdirmə obyektlərinə diqqət yetirmirsə, turist ya tətili yarımçıq qoyur, ya da həmin otelə qayıtmır.

Paytaxt Bakıdan fərqli olaraq bölgələrdə turizmin tam inkişafına mane olan bir çox amillər var: yüksək ixtisaslı kadr çatışmazlığı, mehmanxana xidmətinin aşağı səviyyədə olması, reklamın olmaması. Turizmin və əlaqəli otel sənayesinin inkişafı baxımından Azərbaycanın potensial imkanları əhəmiyyətlidir. Turizm obyektlərinin - otellərin yaradılması layihələrinin həyata keçirilməsi dövlətdən turizm infrastrukturunun inkişaf etdirməyi, ərazilərdə bələdiyyə orqanlarının razılaşdırılmış büdcə, vergi, pul və kredit siyasətini həyata keçirməsini tələb edir. Vacib məqamlardan biri də turizmin inkişafı məsələlərinin dövlətin nəzarətində olmasıdır. Bunun üçün dövlət səviyyəsində turizmin inkişafı üçün uzun müddətli proqramlar və konsepsiyalar işlənilib hazırlanmışdır. Konsepsiyada həlledici amil əhalinin məşğulluq səviyyəsindən yüksəldilməsinə töhfə verəcək turizm sənayesində xidmətlərin keyfiyyətinin yüksəldilməsi üçün zəruri şərt kimi elmi və kadr işçilərinin təminatı əks olunmuşdur.

ƏDƏBİYYAT

1. Soltanova H.B., Ağakərimov M.M., Babazadə S.İ. Mehmanxana təsərrüfatı. Bakı 2004. "Parni İz Bakı", 215 səh.
2. Кучер Л.С, Шкуратова Л.М. Организация обслуживания общественного питания: Учебник. М.: Деловая литература, 2015, 544 с.
3. Ляпина, И.Ю. Организация и технология гостиничного обслуживания. Учебник. М.: Академия, 2016, 208 с.
4. Сорокина А.В. Организация обслуживания в гостиницах и туристских комплексах: Учебное пособие. Альфа-М: НИЦ ИНФРА-М, 2014, 304 с.
5. Тимохина Т.Л. Организация приема и обслуживания туристов: Учебное пособие. ИНФРА-М, 2013, 352 с.

ИЗУЧЕНИЕ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ОТЕЛЬНОГО БИЗНЕСА В СФЕРЕ ТУРИЗМА В АЗЕРБАЙДЖАНЕ

Ф.М. Мусаев

f.musayev@uteca.edu.az

Е. М. Гахраманова

y.qehremanova@uteca.edu.az

Р. Ф. Халилова

r.xalilova@uteca.edu.az

Азербайджанский Технологический Университет

Современная индустрия туризма является одной из крупнейших, высокодоходных и динамично развивающихся отраслей мировой экономики. Начиная с 2022 года, мировая индустрия туризма снова начала наращивать темпы своего развития в сфере экономики. Одной из основных задач по дальнейшему расширению экономического сегмента туризма в Азербайджане является упрощение визовых процедур между странами. Одним из приоритетных проектов в Азербайджане является создание курортных зон, предусмотренных в стратегии развития туризма.

STUDY HOTEL BUSINESS ACTIVITY IN THE FIELD OF TOURISM IN AZERBAIJAN

F.M.Musayev

f.musayev@uteca.edu.az

Y.M. Qahramanova

y.qehremanova@uteca.edu.az

R.F.Xalilova

r.xalilova@uteca.edu.az

Azerbaijan Technological University

The modern tourism industry is one of the largest, highly profitable and dynamically developing sectors of the world economy. Starting from 2022, the global tourism industry has again begun to increase the pace of its development in the economic sphere. One of the main tasks for further expansion of the economic segment of tourism in Azerbaijan is the simplification of visa procedures between countries. One of the priority projects in Azerbaijan is the creation of resort areas provided for in the tourism development strategy.

ŞƏKİ-ZAQATALA ZONASINDA İSTİRAHƏT VƏ TURİZM KOMPLEKSLƏRİNİN AĞILLI TURİZM PRİNSİPLƏRİ ƏSASINDA FORMALAŞDIRILMASI

A. Həsənlı¹

aygul.hasanli7@gmail.com

¹Azərbaycan Memarlıq və İnşaat Universiteti

M. Mehrabova^{2,3}

metanet.mehrabova@aztu.edu.az

²Azərbaycan Texniki Universiteti

³Radiasiya Problemləri İnstitutu

Turizm komplekslərində yeni texnologiyaların tətbiqi şəhərsalmanın tərkib hissəsi kimi formalaşır. Əlverişli landşaftın olması, infrastrukturaların əlaqəsi və nəqliyyatın münasibliyi ilə yanaşı ekologiya, ətraf mühit, yaşıl enerji problemləri ön plana keçir.

Turist kompleksləri ayrıca bina və ya qurğu olmaqla müyyən ixtisaslaşmış funksiyalara malikdir. İxtisaslaşma funksiyalarına və yerləşdiyi mühitin iqliminə uyğun komplekslərin ixtisaslaşmasının böyük əhəmiyyəti vardır. Bu baxımdan turizm komplekslərinin ərazi - planlaşdırma üzrə yerləşdirilməsinin formalaşması vacibdir. Digər tərəfdən bərpa olunan enerji mənbələrinin (BOEM) və yeni texnologiyaların inkişafı “ağıllı turizmin” yaranmasını şərtləndirir [1].

Məlum olduğu kimi, Şəki-Zaqatala zonasında bərpa olunan enerji mənbələrindən istifadə imkanları olduqca genişdir və bu ərazilərin yerləşdiyi əlverişli coğrafi mövqe bu potensialdan kifayət qədər istifadə etməyə şərait yaradır.

Qeyd edək ki, hal-hazırda bərpa olunan enerji mənbələrindən biri olan Günəş panelləri bütün dünyada çox geniş istifadə olunur. Azərbaycanın iqlim şəraiti bu enerji mənbəyindən səmərəli istifadə üçün çox əlverişlidir. Son illərdə günəş elementləri üçün yeni növ materiallardan istifadə edilir. Məsələn, mis-indium-diselenid, GaAs, CdS, CdTe və s. əsasında olan nazik təbəqəli fotovoltaiq elementlər son illər kommersiya məqsədi ilə istifadə edilən günəş elementlərinin əsasını təşkil edir və onların elmi əsasları, istehsal texnologiyası daim inkişaf edir [2-5].

Azərbaycan enerji təhlükəsizliyi baxımından Avropa İttifaqının strateji tərəfdaşdır. Ölkəmiz Avropanın elektrik enerjisi, əsasən, yaşıl enerji təchizatçısına çevrilir, Azərbaycan Avropa bazarına enerji ixracında yeni mərhələyə qədəm qoymağa başlayır. Hökumətlərarası saziş Azərbaycan və Rumıniya arasında “yaşıl enerji”nin ötürülməsi üçün Gürcüstan və Qara dənizdən keçəcək sualtı kabelin çəkilməsi layihəsinin reallaşdırılmasını nəzərdə tutur. Bu kəbellə ötürülən elektrik enerjisinin daha sonra Macarıstana və Avropa nəqletmə sistemi vasitəsilə qitənin qalan hissəsinə nəql edilməsi planlaşdırılır.

Qeyd edilən faktlar ölkənin inkişafında, o cümlədən ölkə iqtisadiyyatının inkişafının əsas hissəsi olan turizmin inkişafında BOEM və smart texnologiyaların rolunu artırır. Tezisdə Şəki-Zaqatala zonasında müasir turizm kompleksinin yaradılması imkanları təhlil edilmişdir və müasir “ağıllı turizm” modeli təklifi verilmişdir.

1) Ətraf mühit, təmiz, yaşıl və dayanıqlı bir turizm kompleksinin öz təbiətinə uyğun yaradılması üçün antropogen faktorlarla yanaşı, mövcud təbii ətraf mühitin ekoloji komponentlərinin həmahəngliyinin davamlılığı təklif edilir.

Turizm kompleksinin yerləşəcəyi ərazidə nəqliyyat sistemində avtomobil yolları ilə yanaşı, elektron kartla idarə olunan elektroskuter və velosiped minik vasitələrinə əsaslanan ekonəqliyyat modelindən istifadə olinması nəzərdə tutulur.

2) Turizm kompleksində turistlərin və personalın həyat səviyyəsi şəhər əhalisinin mədəni-ictimai, iqtisadi həyat fəaliyyəti ilə birbaşa bağlıdır.

3) Kompleksin ərazisində parklar, idman zalları, mağazalar, aptek, restoranlar, hovuzlar, söhbətqahlar və maraqlı qovşaqlar, uşaq oyun meydançalarının salınması, kölgəliklərin üstündə günəş panellərinin quraşdırılması, evlərin dam örtüyündə quraşdırılan günəş panellərinin həm istilik, həm də elektrik təminatında istifadə olunması nəzərdə tutulur.

4) Piyada nəqliyyatının istifadə olunma üstünlüyü qeyd edilir. Avtodayanacaq və velosiped kirayə məntəqələri, internet, oxu zalı, avadanlıqların (telefon, kompyuter və s.) enerji təminatı, ictimai nəqliyyat qovşaqları, qısa məsafəli təhlükəsiz piyada yolları şəbəkəsi və s..

Şəki-Zaqatala bölgəsinə səfər edən turistlərin sayı artdıqca bu ərazi daha çox cəlbedici məkana çevrilir. Turistlərə yüksək standartlara uyğun xidmətin göstərilməsi isə bir çox amillərdən asılıdır. Bu cəhətdən turizm xidmətinin ayrılmaz hissəsi kimi ekskursiya və əyləncə xidmətlərinin rolu böyükdür. Bu, həm yerli turistlər, həm də respublikaya səfər edən xarici turistlər üçün eyni dərəcədə əhəmiyyətlidir. Bölgəyə artırılan diqqət burada bir çox tədbirlərin keçirilməsinə imkan vermişdir. 2015-ci ildə Avropa oyunlarının Məşəli Zaqatala rayonunda Zaqatala Tarix-Mədəniyyət Qoruğunun ərazisində alovlandırılmışdır. Həmçinin Zaqatala rayonu Avropa İrs Günlərinin məkanı kimi Zaqatala rayonu seçilmiş, keçiriləcək yer Zaqatala Qalası olmuşdur.

Qeyd olunanları analiz edərkən bölgədə turizm sahəsində aparılacaq işlərin daha da, artırılmasına ehtiyac duyulur. Kənd yerlərində asfalt salınması işi tam başa çatdırılmamışdır. Dağ kəndlərinin xüsusilə Qalal, Qas, Qarqay kəndlərində şəhərlə əlaqəsi çətin vəziyyətdədir. Turizm sahəsində İqtisad Universitetinin fakültəsi açılarsa da, yerli əhalinin tərkibində olan gənclərdən ibarət bələdçilərin hazırlanması işi qənaətbəxş deyildir. Dağ yerlərində bələdçilik edən şəxslərin xarici dili bilməmələri müəyyən çətinliklər yaradır.

Bununla bərabər bir çox dağ kəndlərində turizm komplekslərinin yaranmasına ehtiyac var. Mamrix, Yuxarı-Çardaxlar və Meşləş kəndlərində turizm komplekslərinin yaranması vacibdir. Xüsusilə Zaqatala rayonunda yerləşən turist bazasının yenidən təmir olunaraq istifadəyə verilməsi məqsədə uyğun olardı. Zaqatala Qalasında mövcud binləri restavrasiya etməklə burada turizm kompleksinin yaradılması bu sahədə olan boşluğu doldurmağa imkan verir. Ekoturizm, kənd turizmi və məcara turizmi inkişaf etdirilməlidir.

ƏDƏBİYYAT

1. A.N. Hasanli. Analysis of smart tourism development in Azerbaijan. 2nd International Workshop on Reliability Engineering and Computational Intelligence, Delft, Netherlands. 14 – 15 November 2022, p.26
2. M.A. Mehrabova, I.R. Nuriyev, R.N. Hasanli. Obtaining of perfect $Cd_{1-x}Mn_xTe$ epitaxial thin films and their use potentials. 5th WSEAS International Conference on Nanotechnology, Cambridge, UK, February 20-22, 2013, p.316-320
3. M.A. Mehrabov., H.S. Orujov, V.N. Poladov. First principles calculations for the electronic structure of $Cd_{1-x}Mn_xTe$ diluted magnetic semiconductors. 8th Int. Conf. "Circuits, systems, signal and telecommunications", Tenerife, Spain. 2014, p.177-182
4. I.R. Nuriyev, M.A. Mehrabova., A.M. Nazarov, N.H. Hasanov, R.M. Sadigov, S.S. Farzaliyev, N.V. Farajov. Structure and surface morphology of $Cd_{1-x}(Mn,Fe)_xSe$ epitaxial films. Journal of surface investigation: X-ray, synchrotron and neutron techniques, 2019, v.13, № 6, p. 1083-1085
7. I.R. Nuriyev, M.A. Mehrabova, A.M. Nazarov, R.M. Sadigov, N.G. Hasanov. On the growth, structure, and surface morphology of epitaxial CdTe films. Semiconductors. 2017, 51, 1, 34-37

ФОРМИРОВАНИЕ ТУРИСТИЧЕСКО-РЕКРЕАЦИОННЫХ КОМПЛЕКСОВ В ШЕКИ-ЗАКАТАЛЬСКОЙ ЗОНЕ ПО ПРИНЦИПАМ УМНОГО ТУРИЗМА

А. Гасанлы¹

aygul.hasanli7@gmail.com

¹Азербайджанский Университет Архитектуры и Строительства

М. Мехрабова^{2,3}

metanet.mehrabova@aztu.edu.az

²Азербайджанский технический университет

³Институт радиационных проблем

В статье на основе анализа Шеки-Закатальской зоны приведена важность обосновывания на принципы умного туризма и зеленой энергетики при проектировании туристическо-рекреационных комплексов и санаториев. Были проанализированы климатические, экологические, транспортные, инфраструктурные и другие технические факторы региона, оценены возможности использования зеленой энергетики, изучены перспективы применений новых технологий.

FORMATION OF TOURIST AND RECREATION COMPLEXES IN SHEKI-ZAKATALA ZONE ON THE SMART TOURISM PRINCIPLES

A. Hasanli¹

aygul.hasanli7@gmail.com

¹Azerbaijan University of Architecture and Construction

M. Mehrabova^{2,3}

metanet.mehrabova@aztu.edu.az

²Azerbaijan Technical University

³Institute of Radiation Problems

Based on the analysis of the Sheki-Zakatala zone, the article shows the importance of substantiating the principles of smart tourism and green energy in planning and urban design of tourist and recreational complexes and sanatoriums. The climatic, environmental, transport, infrastructure and other technical factors of the region were analyzed, the possibilities of using green energy were assessed, and the prospects for the application of new technologies were studied.

OPTİMALLAŞDIRILMIŞ TORPAQ DAXİLİ SUVARMA SİSTEMİ

L.S. Hüseynova

abbasoval266@gmail.com

M.M. Mirsalahov

Azərbaycan Dövlət Aqrar Universiteti

Tezisdə iqlim dəyişikliyi müvafiq suvarma qurğuları tətbiq edilmədən bitkinin böyüməsinə və məhsuldarlığına vurulan zərərin və bu zərərin aradan qaldırılması üçün yeni suvarma üsulları zəruriliyindən bəhs edilir. Sudan istifadənin səmərəliliyini artırmaq və istismar xərclərini azaltmaq üçün yeni metodlar inkişaf etdirilməlidir. OPTDS (Optimallaşdırılmış Torpaq Daxili Suvarma Sistemi) günəş enerjisi ilə işləyən yeni avtomatik yeraltı suvarma sistemidir. Bitki köklərinin altında freatik zona yaradır və kök zonasını su ilə təmin etmək üçün kapilyarlığa əsaslanır. Şəkər qamışı kimi dağlıq bitkilər üçün nəzərdə tutulmuşdur. Yazda və yayda əkilən əsas bitkilər və yazlıq əkilmiş iki ratun bitkiləri zamanı ölçmələr aparılmışdır. Çiləmə üsulu ilə suvarma ilə müqayisədə OPTDS əhəmiyyətli dərəcədə yüksək məhsul verir. Ümumiyyətlə iqlim dəyişikliyi əkinçilik sistemlərinin davamlılığını təhlükə altında saxlayır. Vegetasiya dövründə optimal torpaq rütubətini saxlamaq və maksimum məhsula nail olmaq üçün sahələrdə həm müvafiq suvarma, həm də drenaj qurğuları həyati əhəmiyyət kəsb edir.

Suvarma sistemlərinin performansını məhsulun məhsuldarlığına, sudan istifadənin səmərəliliyinə, istehsalın dəyərinə və mənfəətə birbaşa təsir edir və buna görə də fermerlər üçün böyük maraq kəsb edir. Eyni suvarma üsulu və eyni miqdarda su müxtəlif su tətbiqi nümunələri ilə məhsuldarlıqda əhəmiyyətli fərqlər yarada bilər. Buna görə də, daha vahid suvarma tətbiqi dizayn, davamlı qiymətləndirmə və baxım təcrübələri vasitəsilə hədəflənməlidir. Yeraltı damcı suvarma yalnız düzgün miqdarda suyun dəqiq tətbiqi ilə deyil, həm də kök zonasının adekvat aerasiyasını təmin etməklə böyüməni və məhsuldarlığı artırır.[1]

Bundan əlavə, digər suvarma üsulları ilə baş verə biləcək denitrifikasiya (denitrifikasiya- nitrat və nitritin azotun qaz formalarına, əsasən azot oksidi (N₂O) və azot (N₂) halına salınması üçün mikrobioloji prosesidir.), dərin süzülmə və axıntı kimi proseslər zamanı itkiləri minimuma endirməklə tətbiq olunan gübrələrin effektivliyini artırır. Yeraltı damcı xətlərinin optimal dərinliyi torpağın növündən, torpağın dərinliyindən və məhsul növündən asılı olaraq 10 ilə 80 sm arasında dəyişir, çünki kapilyar hərəkət suyun yuxarıya doğru hərəkəti ilə suyun udulmasını təmin edir. Eyni miqdarda su ilə yeraltı damcı suvarma səthi damcı suvarma ilə müqayisədə təxminən 50% daha böyük ərazini isladır. Yeraltı suvarmada yerüstü suvarma ilə müqayisədə təqribi olaraq 31% suya qənaət edilir. [2]

Optimallaşdırılmış yeraltı suvarma sistemi (OPTDS) dağlıq əkinlərin suvarılması üçün yeni yeraltı suvarma sistemidir. Bitkinin kök zonasını kapilyar yolla suvaran OPTDS-in iki əsas göstəricisi var: Əsas suya nəzarət sistemi (günəş enerjisi ilə işləyən sualtı nasos, su çəni, su təchizatı sütunu və gübrə çəni daxil olmaqla) və su paylayıcı sistem (su daxil olmaqla) sahənin baş ucunda paylayıcı sütun, sahəni suvarmaq üçün sahənin səthinə paralel basdırılmış perforasiya edilmiş borular və sızma itkilərinə nəzarət etmək üçün PVC (Polivinilxlorid) və ya metal təbəqə. Digər yeraltı suvarma sistemləri kimi, OPTDS səth axını və buxarlanmanı aradan qaldırmaq qabiliyyəti ilə diqqəti çəkir. Bundan əlavə, digər yeraltı suvarma sistemlərində ümumi problemlər olan süzülmə itkilərini əhəmiyyətli dərəcədə azaldır. Kiçik günəş enerjisi ilə işləyən nasos, suyu qaldırmaq və təzyiq başlığı yaratmaq üçün istifadə edildiyindən və minimum əməliyyat fəaliyyətləri tələb olunduğundan, OPTDS fermerlər üçün suvarma əməliyyat xərclərini kəskin şəkildə azaltmaq potensialını təklif edir. OPTDS-də su axını heç bir əl əməliyyatı olmadan günəş radiasiyası (günəş enerjisi ilə işləyən nasosdan istifadə etdiyi

üçün) tərəfindən avtomatik olaraq işə salınır. Bununla belə, OPTDS hələ sistem olaraq yenidir və kifayət qədər məlumat olmadığı üçün az mənimsənilib. Buna görə də OPTDS həm məhsuldarlıq göstəriciləri, həm də suya qənaət baxımından digər suvarma üsulları ilə müqayisə edilməlidir, çünki su ilə məhdudlaşan dünyada suyun qorunması eyni dərəcədə vacibdir. Buna görə də, OPTDS və suvarma sistemləri arasında su sərfiyyatı və bir sıra artım və məhsuldarlıq parametrləri baxımından fərqləri ölçmək üçün təcrübələr keçirilməlidir. OPTS qurulması üçün aralıq məsafələri 1,3 m olan beş ədəd borudan istifadə edilir ki, hər borunun diametri 6,5 x 50 m-dir. Əkindən əvvəl əsas su idarəetmə sistemi qurulmuşdur. [3]

Beton su anbarında su yığılmış və 100 mm-lik PVC borulardan su təchizatı sütunu, su paylayıcı sütun və gübrə çəni düzəldilmişdir. Su təchizatı sütununun suya nəzarət mexanizmində 50 mm PVC boru (daxili boru) və 6,5 mm çevik boru istifadə edilmişdir. Avtomatik gübrə çəni suvarma sisteminə qoşulur. Beş suvarma xəttini qidalandıran supaylayıcı sütun tarlanın baş ucunda şaquli şəkildə quraşdırılır. Suvarma xətləri torpağın səthindən 45 sm aşağıda çəkilir. [4] [5]

Nəticə: Torpağın optimal rütubəti və qida maddələrinin tədarükü iqtisadi məhsuldarlığa əhəmiyyətli töhvə verir. Optimal torpaq nəmliyi və qida maddələrinin mövcudluğu optimallaşdırılmış torpaq daxili suvarmada əsas keyfiyyətə təsir göstərən faktorlardandır hansı ki, bitkilərinin fotosintez sürətinə birbaşa təsir göstərir.

ƏDƏBİYYAT

1. Bağırov Ş.N., Suvarma meliorasiyası. Bakı (1985): Maarif nəşriyyatı.
2. Goldberg D. Genetic Algorithms in Search, Optimization, and Machine Learning D. Goldberg. — Massachusetts: Addison-Wesley, 1989. — ISBN 0201157675
3. Holland J. H. Adaptation in Natural and Artificial Systems: An Introductory Analysis with Applications to Biology, Control, and Artificial Intelligence J. H. Holland. — The MIT Press, Cambridge, 1992. — ISBN 0262581116
4. Knox, J.W.; Rodríguez Díaz, J.A.; Nixon, D.J.; Mkhwanazi, M. A preliminary assessment of climate change impacts on sugarcane in Swaziland. *Agric. Syst.* 2010, 103, 63–72.
5. Gunarathna, M.H.J.P.; Sakai, K.; Nakandakari, T.; Kazuro, M.; Onodera, T.; Kaneshiro, H.; Uehara, H.; Wakasugi, K. Optimized subsurface irrigation system (OPSIS): Beyond traditional subsurface irrigation. *Water* 2017, 9, 599.

OPTIMIZED SUBSURFACE IRRIGATION SYSTEM

L.S. Huseynova

abbasoval266@gmail.com

M.M. Mirsalahov

Azerbaijan State Agrarian University

The thesis talks about the damage caused by climate change to plant growth and productivity without applying appropriate irrigation facilities and the need for new irrigation methods to eliminate this damage. New methods should be developed to improve water use efficiency and reduce operating costs. OPTDS (Optimized Soil Internal Irrigation System) is a new automatic solar-powered subsurface irrigation system that creates a phreatic zone beneath plant roots and relies on capillarity to supply water to the root zone. Designed for upland crops such as sugarcane. Measurements were made during spring and summer to plant the main crops and two spring-planted return crops. Compared to sprinkler irrigation, OPTDS produces significantly higher yields. In general, climate change threatens the sustainability of farming systems. Both proper irrigation and drainage facilities are vital in fields to maintain optimum soil moisture during the growing season and achieve maximum yields.

ОПТИМИЗИРОВАННАЯ СИСТЕМА ПОДЗЕМНОГО ОРОШЕНИЯ

Л.С. Гусейнова

abbasoval266@gmail.com

М.М. Мирсалахов

Азербайджанский Государственный Аграрный Университет

В диссертации говорится об ущербе, наносимом росту и продуктивности растений изменением климата без применения соответствующих ирригационных сооружений и необходимости устранения этого ущерба. Необходимо разработать новые методы для повышения эффективности использования воды и снижения эксплуатационных расходов. OPTDS (Optimized Ground Indoor Irrigation System) — это новая автоматическая система подпочвенного орошения, работающая от солнечной энергии. на основе капиллярности Предназначен для горных культур, таких как сахарный тростник. Измерения проводились во время весеннего и летнего посева основных культур и двух весенних посевов ратунины. OPTDS дает значительно более высокие урожаи. В целом изменение климата угрожает устойчивости сельскохозяйственных систем. Надлежащие ирригационные и дренажные сооружения жизненно важны на полях для поддержания оптимальной влажности почвы в течение вегетационного периода и получения максимального урожая.

TURİZM SAHƏSİNDƏ RƏQƏMSAL TEXNOLOGİYALARIN TƏTBİQİ TENDENSIYALARI

S.Ə. Məmmədova

memmedovas941@gmail.com

S.N. Həsənova

hesenovasabina93@gmail.com

N.R. Hüseynzadə

Azərbaycan Texnologiya Universiteti

Qlobal rəqəmsallaşma turizm sənayesinə birbaşa təsir göstərir. Turizmdəki qlobal tendensiyalar dörd əsas tendensiyanı əhatə edir: platformalar, Sharing Economy, təcrübə inqilabı və texnoloji qurğular:

Rəqəmsal platformalar	Sharing Economy	Təcrübə inqilabı	Texniki qurğular
istehlakçılara bütün dünyaya çıxış imkanı verir, səyahət şirkətləri isə ən yaxşı qlobal təcrübələri tətbiq etmək üçün stimül yaradır.	səyahət xidmətlərinin təminatçıları və istehlakçıları arasında rolları əsaslı şəkildə dəyişir	onlayn rəylər, həmyaşıdların rəyləri və turistlər tərəfindən yaradılan məzmun istehlakçıların mövqeyini gücləndirir	geyilə bilən cihazlar, əşyaların interneti, chatbotlar, virtual reallıq – turizmin gələcəyini yenidən formalaşdırır.

Hazırda rəqəmsal həllər dəyər zəncirinin bütün elementlərində turizmin inkişafında əsas elementdir. Turizm və mehmanxana fəaliyyətlərində aşağıdakı rəqəmsal texnologiyalardan istifadə olunur: Big Data, Internet of Things, süni intellekt, söhbət botları, artırılmış reallıq, mobil cihazlar və s.

Big Data texnologiyası böyük həcmdə informasiyanı emal etməyə, müxtəlif növ marketing analitik tədqiqatlar aparmağa, səyahətçilər haqqında hərtərəfli məlumat əldə etməyə imkan verir ki, bu da turoperatorun inkişaf strategiyasının hazırlanması üçün son dərəcə vacibdir. Bundan əlavə, məlumatların və turistlərin böyük həcmdə olması müştərilərlə işləyərkən fərdi yanaşmaya imkan verir ki, bu da turoperatorun rəqabət qabiliyyətini təmin edən amillərdən biridir. Internet of Things texnologiyaları əsasən otel biznesində istifadə olunur və ağıllı ev texnologiyaları ilə birlikdə qonağın mehmanxanada rahat qalmasını təmin edir. Booking.com araşdırması göstərib ki, dünya səyahət auditoriyasının üçdə biri səyahətin planlaşdırılmasında və fərdiləşdirilmiş xidmətdə süni intellekt yardımını ilə maraqlanır.

Nümunələr	
Voice of Customer (NeosVoc)	fərdiləşdirilmiş xidmət göstərmək üçün müştəri seçimləri haqqında məlumat toplamaq və emal etməyə imkan verir
Mezi	tətbiqi istifadəçi mesajları, axtarış sorğuları və digər onlayn fəaliyyətlər əsasında ideal səyahət marşrutu yaradır.

Çatbotlar səyahətləri planlaşdırarkən turistlərə virtual köməkçi kimi çıxış edirlər. Onlar potensial turist, onun üstünlükləri və istəkləri haqqında məlumat toplaya, sonra ondan sonrakı sorğular üçün istifadə edərək daha fərdiləşdirilmiş təkliflər verə bilirlər.

Nümunələr	
FCM Travel Solutions, SnapTravel	artırılmış reallıq texnologiyaları ekskursiyaların təşkili və keçirilməsi üçün innovativ vasitə kimi istifadə olunur.
Booking.com	planetin seçilmiş nöqtəsinə virtual turlar təşkil edir. Turistlərin 64%-i səyahət haqqını ödəməzdən əvvəl getdikləri yerə VR turu etməyi üstün tuturlar.

Mobil cihazlar turistlərin vacib atributuna çevrilib. Mövcud mobil proqramlar sifariş xidmətləri göstərə, fon məlumatı verə bilər. Turizm sənayesində müəssisələrin rəqabət qabiliyyətini artırmaq və müştərilərin rahatlığını təmin etmək üçün turoperatorların öz mobil əlavələrini yaratması məqsəduyğundur. İnsanların indiki nəslə daşınan mobil cihazlardan fəal şəkildə istifadə edir və potensial müştərilər üçün dərhal tətbiqə daxil olmaq və turizm şirkətinin təklif etdiyi turizm məhsullarının siyahısı, elektron müqavilə forması və digər arayış məlumatlarına baxmaq daha rahatdır. Tətbiq turist məhsulu üçün müxtəlif ödəmə üsullarını və əvvəlcədən ödəməni təmin edə bilər, çünki müştərilər üçün mobil proqram vasitəsilə ödəniş etmək daha rahat olacaqdır.

Mobil proqramda iki turu müqayisə etməyə imkan vermək üçün qiymət, müddət və istiqamətlər üzrə axtarış filtrlərini təqdim etmək məsləhətdir. Biz həmçinin şirkət menecerləri üçün proqramın CRM sistemi ilə qarşılıqlı əlaqədə olacağı iş hesabları yarada bilərik. Menecer bəzi funksiyaları hətta smartfondan da yerinə yetirə biləcək, məsələn, turistlərlə ünsiyyət, tur zamanı yaranan problemlərin həlli və s. Mobil proqrama və veb-sayta intellektual çat botunu tətbiq etmək məsləhətdir. turizm müəssisəsi. Çatbot sizə menecerlərin vaxtını itirmədən müştəri üçün turu cəld seçməyə, tur sifariş etmək üçün ərizəni doldurmağa və müştəriyə geri zəng etməyə kömək edəcək.

APPLICATION TENDENSES OF RAGEMBER TECHNOLOGIES IN THE FIELD OF TOURISM

S.A. Mammadova

memmedovas941@gmail.com

S.N. Hasanova

hesenovasabina93@gmail.com

N.R. Huseynzada

Azerbaijan Technological University

Global digitalization has a direct impact on the tourism industry. Therefore, the use of new technologies in terms of customer service in tourism and for the effective organization of business activities at enterprises in accordance with modern times is an important issue. The main purpose of the study was to develop a system of digital technologies used in tourism and hotel activities: Big Data, Internet of Things, artificial intelligence, chatbots, augmented reality, mobile devices, etc. about is research.

ТЕНДЕНЦИИ ВНЕДРЕНИЯ ЦИФРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В СФЕРУ ТУРИЗМА

С.А. Мамедова

memmedovas941@gmail.com

С.Н. Гасанова

hesenovasabina93@gmail.com

Н.Р. Гусейнзаде

Азербайджанский Технологический Университет

Глобальная цифровизация оказывает непосредственное влияние на индустрию туризма. Поэтому использование новых технологий является важным вопросом с точки зрения обслуживания клиентов в туризме и для эффективной организации предпринимательской деятельности на предприятиях в соответствии с современной эпохой. Основная цель исследования – использование цифровых технологий в туристической и гостиничной деятельности: Big Data, Internet of Things, искусственный интеллект, чат-боты, дополненная реальность, мобильные устройства и др.

**ZƏNGİLANDA ÇINAR MEŞƏLƏRİNİN QIRILMASININ
ƏTRAF MÜHİTƏ TƏSİRİ**

M.T. Həsənova

medine.hesenova2003@gmail.com

L.Ş. Xəlilova

lamiyex@list.ru

Azərbaycan Texnologiya Universiteti

Ölkəmiz təbii zənginliklərə malikdir ki, onun özünə məxsus biomüxtəlifliyi var. Yer planetində 11 iqlim tipinin 9-nun Azərbaycanda mövcud olması və hər bir iqlim tipinin özünəməxsus təbii gözəlliyi elə “sənət əsəri”dir ki, bu əsəri görməmək və duymamaq özü insanlıqdan kənardır. Zərər verdiyimiz hər bir bitkinin fərqlində olmasaq da, o da canlıdır, onun da yaşamaq haqqı var.

Meşələr təbiət abidələri olmaqla, xüsusi mühafizə olunan nadir, relik, əsrlərlə yaşlı olan flora və fauna nümayəndələrini özündə cəmləşdirir.

Meşələrin ekoloji cəhətdən təmiz qida əldə olunmasında rolu əvəz edilməzdir. Meşədə yetişən meyvələrdən və qida üçün yararlı digər bitkilərdən istifadə edilir ki, bu da müəyyən miqdarda ərzaq qıtlığının qarşısını alır.

Aparılmış tədqiqatlar göstərir ki, bir hektar ardıc meşəsi Paris boyda bir şəhərin havasını mikrolardan təmizləmə qabiliyyətinə malikdir. Bir çinar ağacının verdiyi oksigen miqdarı isə 58 nəfər üçün kifayətdir. Bundan başqa, 1 hektar meşə il ərzində 70 tona yaxın toz və zərərli maddələri süzgecdən keçirərək məhv edir və 1 saatda 8 kiloqram karbon qazı udur ki, bu da 1 saatda 200 nəfər tərəfindən havaya buraxılan karbon qazının həcminə bərabərdir.

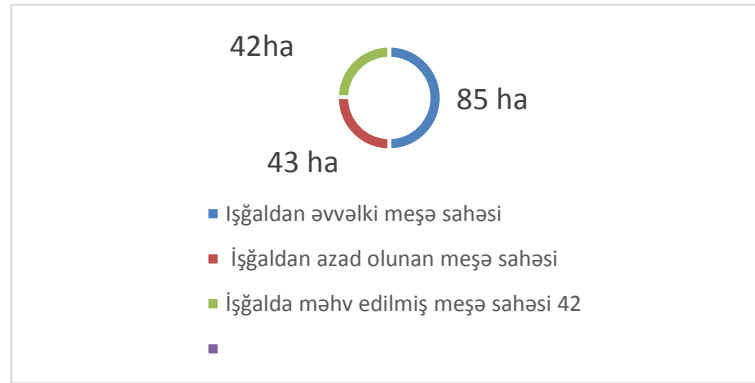
Yaşıllıqların çox olduğu sahədə xəstəlik törədən mikroorqanizmlər 8, zərərli qazlar isə 5 dəfə az ifraz olunur. Həmçinin, çoxsaylı ağac əkilmi və meşə zolaqlarının salınması global istiləşmə və iqlim dəyişməsinin qarşısını ala bilər.

Zəngin biomüxtəlifliyə malik ölkəmizdə təbiət abidələrindən yaşı 300-ü ötmüş 2083 sayda ağac qeydə alınmışdır. Akademik Həsən Əliyevin rəhbərliyi altında aparılan tədqiqatlar zamanı 2469 nadir qədim ağacın olması müəyyən edilmişdir ki, bu tarixi abidələrdən bir qismi erməni işğalı altında olan ərazilərdən azad olunan meşələrdədir.

Hazırda Azərbaycanda 893 min hektar sahəni əhatə edən mühafizə olunan təbiət əraziləri fəaliyyət göstərir. Bunlardan 10 milli park, 10 dövlət təbiət qoruğu, 24 dövlət təbiət yasaqlığıdır. Ümumilikdə, xüsusi mühafizə olunan təbiət əraziləri ölkə ərazisinin 10,31 %, ayrılıqda milli parklar ölkə ərazisinin 4,87 %, dövlət təbiət qoruqları 1,39 %, dövlət təbiət yasaqlıqları isə 4.05 %-ni təşkil edir.

Belə xüsusi mühafizə olunan sahələrdən biri də Bəsit çay Dövlət qoruğudur. Qoruq Azərbaycanın cənub-qərbində, Zəngilan rayonu ərazisində Bəsitçay dərəsində yerləşir. Qoruq ərazisinin landşaft kompleksini, xüsusilə nadir təbii çinar meşəliyini qorumaq məqsədilə təşkil edilmişdir. Qoruğun adı dərəsində yerləşdiyi çaydan götürülüb ki, respublika qoruqlarının ən kiçiyidir, sahəsi 107 hektardır.

Azərbaycanda yayılan çinar növünün əsasını Zəngilan çinarları təşkil edir. Bu çinar növü Şərqi çinarı və ya barmaqyarpaqlı çinar adlanır. Azərbaycanda isə onun yalnız bir növü Şərqi çinarı inkişaf edir ki, meşə ilə örtülü sahənin əsas ağac cinsi də məhz bu çinardır. Şərqi çinarının çoxsahəli əhəmiyyətini, dünyada az yayılmasını, nadir bitki olmasını və son əsrlərdə xeyli azalmasını nəzərə alaraq, onun adı Azərbaycanın “Qırmızı Kitabı”na yazılmışdır. Bəsitçay Dövlət Təbiət Qoruğunun 100 hektarını çinar meşələri tutur ki, 30 ilə yaxın müddət ərzində erməni təcavüzkarlarının nəzarətində olan Şərqi çinarlarının qorunduğu əraziyə aid olan 85 hektar meşə ilə örtülü sahəsinin 42 hektardan çox hissəsinin tamamilə məhv edilmişdir. Meşədə olan bitki örtüyü xüsusilə Şərqi çinarı, palıd və digər ağaclar doğranıb, ağacların köklərinin məhv edilməsi üçün partlayıcı maddələrdən istifadə olunmuş, oduncaq şəklində düşmən tərəfindən xaricə ixrac edilmişdir. Bu sadaladıqlarımız düşmənin meşələrə vurduğu ziyan ekoloji cinayət, ekoloji terrorudur.

Şəkil 1. Bəsitçay Dövlət Təbiət qoruğu ərazisində erməni vandalizminə məruz qalan meşə sahəsi

İşğaldan azad olunmuş Zəngilan 42 hektar ərazidə çinarların məhv edilməsi bu gün ekoloji cəhətdən ətraf mühitə öz təsirini göstərmişdir ki, cədvəl 1-də qeyd edilənlər dəqiq şəkildə verilib.

Cədvəl 1.

Bəsitçay meşələrinin məhv edilməsindən ətraf mühitə dəyən zərər

1 ha meşə ərazisinin ekoloji təsiri	Toz və zərərli qazın udulması	CO ₂ –nın udulması	Dəyən ekoloji zərər
Sahə vahidi ilə (ha) ifadəsi	1 ha	1 ha	42 ha
İllər üzrə	1 il	1 il	30 il
Udma qabiliyyəti	70 ton	90 ton	88 200 t zərərli qaz 113 400 t CO ₂

Beləliklə, əldə etdiyimiz hesablamalara görə deyə bilərik ki, 42 hektar meşənin məhv edilməsi ətraf mühitə atılan 88200 ton CO₂-nin və 11340 ton toz və zərərli qazların tutulmamasına səbəb olur. Bu da ətraf mühitdə müəyyən ekoloji problemlərin yaranmasına gətirib çıxarır.

Həmçinin meşələrin məhv edilməsi havada oksigen qazların azalmasına, Zəngilanda olan torpaq ehtiyatlarının eroziyasına, meşənin torpaqəmələgətirici və iqlim tənzimləyici rolunun azalmasına, biomüxtəlifliyin azalmasına, həmçinin su dövrəsinə öz mənfi təsirini ekoloji cəhətdən göstərəcəkdir.

DESTRUCTION OF PLANE FORESTS IN ZANGILAN ENVIRONMENTAL IMPACT

M.T. Hasanova
medine.hesenova2003@gmail.com
L.S. Khalilova
lamiyex@list.ru

Azerbaijan Technological University

Destruction of forests has a negative effect on the environment, on the reduction of oxygen gases in the air, on the erosion of soil resources in Zangilan, on the reduction of the role of the forest in soil cultivation and climate regulation, on the reduction of biodiversity, as well as on the water cycle.

УНИЧТОЖЕНИЕ ПЛАНОВЫХ ЛЕСОВ В ЗАНГИЛАНЕ ВОЗДЕЙСТВИЕ НА ОКРУЖАЮЩУЮ СРЕДУ

M.T. Гасанова
medine.hesenova2003@gmail.com
Л.С. Халилова
lamiyex@list.ru

Азербайджанский Технологический Университет

Уничтожение лесов оказывает негативное влияние на окружающую среду, на снижение кислородных газов в воздухе, на эрозию почвенных ресурсов Зангилана, на снижение роли леса в обработке почвы и регулировании климата, на снижение биоразнообразия, а также на круговорот воды

ŞIRIMLARLA SUVARMANIN YENİ TEXNOLOGİYASI

N.İ. İsmayılov

nihad.ismayilov020@gmail.com

M.Q. Həsənov

Azərbaycan Dövlət Aqrar Universiteti

Kənd təsərrüfatı bitkilərinin şırımlarla suvarılması torpağın nəmləndirilməsinin ən sadə və əlçatan yerüstü üsuludur. Hopma (udulma) qravitasiya və kapilyar qüvvələrin təsiri altında torpaqda suyun qeyri-müntəzəm hərəkətinin torpağın nəmlənməsinə və suyun səth üzərində hərəkətinə təsir edən əsas mürəkkəb fiziki prosesin təzahürüdür. Udulma adətən yüngül torpaqlarda, boş torpaq quruluşunda, tarlada becərmədən sonra, səthində böyük su dərinliyi olduqda, suyun və torpağın yüksək temperaturlarında daha çox olur [2].

Suvarmaların təsiri altında suyun udulması torpağın kipləşməsi, aktiv məsaməliliyin azalması, həmçinin də torpağın şumaltı horizontları sıx olduqda azalır. Torpaq laylarının sukeçiricilik qabiliyyəti fərqli olduğu üçün şırımdan suyun udulması prosesi olduqca mürəkkəbdir. Şırımın yamaclarında suyun udulması onun dib hissəsinə nisbətən daha intensiv baş verir. Belə ki, yamaclarda suyun udulması qumlu və qumluca torpaqlarda 1,2...1,7; gillicə torpaqlarda isə 1,75...2,5 dəfə daha intensiv olur. Bu isə , kapilyar qüvvələrin böyük hərəkət sərbəstliyi və havanın torpaqdan müstəqil şəkildə şırımdan uzaqlaşması ilə izah olunur. Suyun torpaq tərəfindən udulmasının qanunauyğunluqları uzun illərdir tədqiqinə, müxtəlif hesabat sxem və modellərinin təklif olunmasına baxmayaraq, prosesin mürəkkəb olması təsir edən bütün amilləri nəzərə almaqla udulan suyun miqdarının nəzəri olaraq hesablanması olduqca çətindir. Lakin bütün bunlara baxmayaraq istehsalat şəraitində şırımlarla suvarma daha geniş tətbiq olunur ki, bu da onun bir sıra üstün cəhətləri ilə izah olunur:

Bütün bunlarla eyni zamanda, şırımlarla suvarma üsulunun bir sıra çatışmazlıqları da mövcuddur ki, bunlardan da böyük mailliyə malik tarlalarda və sukeçiriciliyi kiçik olan torpaqlarda əhəmiyyətli dərəcədə su itkilərinin və sudan istifadə əmsalının aşağı olmasını, suvarılan sahənin nəmlənməsinin qeyri-müntəzəmliyini qeyd etmək vacibdir. Alimlərin tədqiqatları [1] göstərir ki, şırımlarla suvarma zamanı müvəqqəti suvarıcılardan su 15-20% süzülmə və buxarlanmaya, 15-20% tullanmaya, o cümlədən də 8%-ə qədər suvarma cəbhəsi üzrə qeyri-müntəzəm paylanmaya və 5% təşkilati səbəblərdən təkrar suvarılmaya itirilir. Uzunluğu 100-200m olan şırımlarda suvarma normasının paylanma müntəzəmliyi 0,5...0,7 intervalında dəyişir ki, bu da 2%-dən 15%-ə qədər məhsuldarlığın azalmasına səbəb olur. Uzunluğu daha böyük olan (300-400m) şırımlarla suvarma zamanı torpağın nəmlənməsinin müntəzəmliyi daha kiçik olur [1]. Suvarılan tarla torpağının müntəzəm nəmlənməsinə nail olmaq məqsədilə şırımlara verilən suyun sərfi artırılır. Bu zaman, artıq su şırımın sonluğunda toplanır və sukənarlaşdıran şəkəyə axıdılır. Azərbaycan şirin su ehtiyatları az olan bir ölkədir və suvarma suyunun qıtlığı getdikcə daha çox hiss olunur. Akademik B.A.Şumakov şırımlarla suvarma zamanı artıq suyun atılmasının qarşısını almaq üçün şırımlara verilən su sərfinin tənzimlənməsini təklif edir. Bu halda, şırnağının şırımın sonuna çatdığı anadək su şırnağa ilkin sərfə verilir. Bundan sonra suvarma prosesini çətinləşdirməmək üçün su sərfi azaldılır. Tənzimlənmiş (azaldılmış) bu su sərfi şırım torpağı tam nəmlənənə qədər ötürülür. Tədqiqatlar göstərir ki, su sərfinin tənzimlənməsi nəticəsində sutullayan şəkəyə axıdılan suyun miqdarı azalır və şırım torpağı bərabər səviyyədə nəmlənir. Lakin, bu zaman suvarma müddəti artır.

Sukeçiriciliyi kiçik olan torpaqlarda böyük suvarma norması ilə nəmləndirmə üçün yarıqlı şırımlarla suvarmadan istifadə olunur. Belə şırımlar adi şırımlardan onunla fərqlənir ki, şırımın dibindən aşağıya doğru eni 3,5sm, dərinliyi 17sm olan yarıq kəsilir

və bu zaman şırımın ümumi dərinliyi 35...40sm təşkil edir. Yarıqlı şırımların islanmış perimetri adi şırımlara müqaisədə 2,5 dəfə artdığı üçün torpağın sukeçiricilik qabiliyyəti əhəmiyyətli dərəcədə artır. Təcrübələr göstərir ki, bu halda torpağın nəmlənməsinin müntəzəmlik əmsalı 0,8-0,9 təşkil edir və atılan artıq suyun miqdarı ilkin sərfin 5%-ni təşkil edir [1].

Avstraliyada aparılmış təcrübələr göstərmişdir ki, şırımlarla suvarma zamanı suvarma müddətinin 4 saatdan 16 saata qədər uzadılması torpağın aerasiyasının pisləşməsinə və məhsuldarlığın 8% azalmasına səbəb olur. [5] Şırımlarla suvarma zamanı bütün tarla üzrə suyun qeyri-müntəzəm paylanmamasının səbəblərindən biri də bütün şırım torpaqlarının sıxlığının eyni olmamasıdır. Belə ki, istər səpin, istərsə də sonrakı becərmə proseslərində traktorun arxa təkərlərinin hərəkət etdiyi şırımların dib hissəsində torpağın sıxlığı daha böyük və sukeçiriciliyi daha kiçik olur. Deməli, suyun bütün şırımlarda udulmasının müntəzəmliyini təmin etmək üçün bütün şırımların dib hissəsində torpağın sıxlığını bərabərləşdirmək tələb olunur. Bunun üçün becərmə prosesində traktorlar üzərində bütün şırımlarda dib torpağının sıxlığının eyniliyini təmin etmək üçün iki arxa təkər arasındakı məsafəyə düşən şırımların sayı qədər əlavə rezin təkərlərin yerləşdirilməsi təklif olunmuşdur.

ƏDƏBİYYAT

1. Безбородов Ю.Г. Теоретическое обоснование и практическая реализация полива пропашных культур по экранированным бороздам. Дис.докт.техн.наук: М., 2010. – 331 с.
2. Дубенок Н.Н. Гидротехнические сельскохозяйственные мелиорации: практикум для студентов высших учебных заведений, / Н. Н. Дубенок, К. Б. Шумакова ; под ред. Н. Н. Дубенка ;МСХА им. К. А. Тимирязева. - Москва : Проспект, 2016. - 336 с.
3. Ермаганбет А.Ж., Джакешов К.С., Иманбаев К.К. Орошаемое земледелие и их анализ в Республике Казахстан//Материалы7-й международной научно-практической конференции «Achievementofhighschool», 17–25 November, 2011.

THE NEW TECHNOLOGY OF FURROW IRRIGATION

N.I. Ismayilov

nihad.ismayilov020@gmail.com

M.Q. Hasanov

Azerbaijan State Agrarian University

To improve crop irrigation furrows on the area proposed to equip the new cultivator working body in the form of additional wheels with different pitches density pattern on the rubber. Described the construction of the proposed working party are the advantages of its use.

НОВАЯ ТЕХНОЛОГИЯ БОРОЗДКОВОГО ПОЛИВА

Н.И. Исмаилов

nihad.ismayilov020@gmail.com

М.К. Гасанов

Азербайджанский Государственный Аграрный Университет

Для совершенствования полива сельскохозяйственных культур по бороздам предложено оснастить культиватор новым рабочим органом в виде дополнительных колес с различными шагами плотности рисунка на резине. Описана конструкция предложенного рабочего органа, приведены преимущества его применения.

**TƏRKİBİNDƏ ÜZVİ ÇİRKƏNDİRİCİLƏR OLAN SƏNAYE MÜƏSSİSƏLƏRİNİN
TULLANTI SULARININ ELEKTROKİMYƏVİ ÜSULLARININ TƏDQIQI**

S.M. Qəhrəmanova

Saida.b.83@mail.ru

Ş.S. Nuhuyeva

Nuhuyeva83@mail.ru

E.Ə. Məmmədov

Elshad1952@mail.ru

Azərbaycan Texnologiya Universiteti

Su hövzələrinə çirkab sularla müxtəlif üzvi və qeyri-üzvi birləşmələr qətran, fenollar, aldehidlər, kükürd birləşmələri, kationu, anionu və s. daxil ola bilər. Bu maddələrin atılması su ehtiyatlarının onlarla, yüzlərlə kilometr boyunca çirklənməsi ilə nəticələnir. Onların su hövzələrinə daxil olması burada suyun fiziki və fiziki-kimyəvi xassələrini pisləşdirir.

Təmizləmənin ən geniş yayılmış fiziki-kimyəvi üsullarında elektrokimyəvi oksidləşmə və katalizatorun iştirakı ilə oksigenlə oksidləşmədir. [3].

Müsir dövrdə lateks istehsalının çirkab sularının təmizlənməsi üçün xüsusi qurğular mövcuddur.

Bu qurğularda anodlar həll olunandır və təmizləmə elektrokimyəvi oksidləşmə yolu ilə aparılır. Tərkibində sianid olan çirkab suların təmizlənməsində istifadə olunan qurğuların konstruksiyasının müxtəlifliyi hər bir fərdi hal üçün əlverişli sxemi çəkməyə imkan verir.

Ancaq, çirkab suların tərkibində olan üzvi qarışıqların elektrokimyəvi üsulla oksidləşməsi axtarış mərhələsindədir, çünki paralel olaraq çox sayda əlavə reaksiyalar gedir, yəni prosesin optimal şəraitini və anodun materialını seçmək çətinləşir.

İstifadə edilən elektrokatalitik sistemlər çoxvariantlıdır, bu isə çirkab suların təmizlənməsi ilə bağlı məsələlərin həllində geniş dairəni əhatə edir. Elektrokatalitik sistemlərdə elektrod – katalizator rolunda platin qrupunun metalları, ilk növbədə platin istifadə edilir. [2].

Real çirkab suların tərkibində yüksək miqdarda xlorid – ionlarının (5q/l qədər) olması, onların model boya məhlullarının elektrokimyəvi rəngsizləşdirilməsinə təsirinin öyənilməsi böyük maraq kəsb edir.

Təcrübə nəticələrindən müəyyən edilmişdir ki, anod material kimi təmiz qrafitdən və platinləşdirilmiş platindən istifadə edildikdə xlorid – ionlarının iştirakı ilə elektrokimyəvi rəngsizləşmənin effekti artır. [4].

Alınan nəticələr əsas verir ki, kompleks elektrokatalitik və adsorbsiya üsullarının tətbiqi nəticəsində göstərilən maddələrin aromatik strukturlarının destruksiyasına nail almaq mümkündür.

ƏDƏBİYYAT

1. Э.А.Мамедов, Ш.С.Нугуева. Электрокатали-тические системы в очистке сточных вод Баку: Издательство «Elm və təhsil», 2018, 128 стр.
2. S. Gahramanova, E. Mammadov. Electrochemical wastewater treatment from organic pollutants. Journal of science. Lyon №39/2023 France pag.3-8
3. С.М. Гахраманова, Э.А. Маммадов. Электрокаталитическая очистка сточных вод for attending the international scientific –Practical journal “Endeless light in science” 21 November 2022 Almaty Kazakhstan.
4. Э.А. Маммадов, М.Т. Шарифова, Ш.А. Амиров, Л.Ш. Халилова. Электрокаталитическое поведение платины в растворах глюкозы. Материалы международной заочной научно-практической конференции «Тенденции развития биологии, химии, физики», Новосибирск, 2012, стр. 95-99.

STUDY OF ELECTROCHEMICAL METHODS OF WASTEWATER OF INDUSTRIAL ESTABLISHMENTS CONTAINING ORGANIC POLLUTANTS

S.M. Kahramanova

Saida.b.83@mail.ru

Sh.S. Nuhuyeva

Nuhuyeva83@mail.ru

E.E. Mammadov

Elshad1952@mail.ru

Azatbaycan Technological University

One of the most urgent problems of the modern era is the strengthening of the struggle for the protection of water and water basins. The rapid development of industry and agriculture, as well as the rise of the sociocultural level of the population, have a negative impact on the environment. Most of the pollutants enter water bodies with wastewater from residential areas and industrial enterprises. The article reflects the relevance of the problem of prevention of environmental pollution and effective treatment of wastewater from organic and inorganic pollutants.

ИССЛЕДОВАНИЕ ЭЛЕКТРОХИМИЧЕСКИХ МЕТОДОВ ОЧИСТКИ СТОЧНЫХ ВОД ПРОМЫШЛЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ, СОДЕРЖАЩИХ ОРГАНИЧЕСКИЕ ЗАГРЯЗНИТЕЛИ

С.М. Кахраманова

Saida.b.83@mail.ru

Ш.С. Нухуева

Nuhuyeva83@mail.ru

Э.Э. Мамедов

Elshad1952@mail.ru

Азатбайканский технологический университет

Одной из актуальнейших проблем современности является усиление борьбы за охрану водных ресурсов и предотвращение загрязнения вод и водоемов. Бурное развитие промышленности и сельского хозяйства, а также повышение социокультурного уровня населения оказывают негативное влияние на окружающую среду. Большая часть загрязняющих веществ поступает в водные объекты со сточными водами жилых массивов и промышленных предприятий. В статье отражена актуальность проблемы предотвращения загрязнения окружающей среды и разработки методов эффективной очистки сточных вод от органических и неорганических загрязнителей.

**ИССЛЕДОВАНИЯ И ВЫЯВЛЕНИЕ ЭКОЛОГИИ НА СИТУАЦИЮ
КОРОНОВИРУСОМ В АТЫРАУСКОЙ ОБЛАСТИ**

К.Ж. Кулбатыров

Gulgaisha_1984@mail.ru

Казахский национальный аграрный исследовательский университет

Д. Камысбаевич

dkkd@mail.ru

НАО "Атырауский университет нефти и газа им. С. Утебаева"

Первые случаи коронавирусной инфекции COVID-19 были зарегистрированы на территории Республики Казахстана 13 марта 2020 года. Об эпидемиологической ситуации по коронавирусу с положительным результатом ПЦР-теста на 21 декабря 2020 года в Казахстане, подтверждено 147 975 случаев.

Согласно статистическим данным по Казахстану количество заболевших коронавирусом, в процентном соотношении на количество населения составляет-- 0,8-0,9, а по Атырауской области --3,4-3,5 с плотностью населения - 1,5-2,0 чел/ кв.км., когда как мегаполисах страны с миллионными жителями, данный показатель не превышают 1,0.

Атырауская область расположена на прикаспийской низменности, к северу и востоку от Каспийского моря между низовьями Волги на северо-западе и плато Устюрт на юго-востоке. Поверхность равнинная, небольшие горы на севере. Климат резко континентальный, крайне засушливый, с жарким летом и умеренно холодной зимой.

Каспийское море в прилегающей к области части имеет глубины менее 50 м. Береговая линия изрезана мало, встречаются небольшие песчаные косы и прибрежные острова.

Богатая минерально-сырьевая база (в области находятся 88 нефтяных месторождений, что составляет 73% запасов углеводородного сырья страны и 21 свободных месторождений общераспространенных полезных ископаемых) На долю области приходится около 25% (5,7 трлн. тенге в 2017 году) промышленного производства РК, из них добывающем секторе — 5,1 трлн. тонн. Область является одним из основным донором бюджета страны (23-25%).

Основными нерешенными проблемами области остаются: загрязнение атмосферного воздуха, загрязнение водных ресурсов, накопление отходов производства и потребления, сохранение биологического разнообразия. До настоящего времени сохраняется зависимость области от объемов и качества внешних водных ресурсов. В последние годы обострилась проблема использования воды, поступающей с территории Российской Федерации.

Охрана атмосферного воздуха. Загрязнение атмосферного воздуха остается одним из ведущих факторов воздействия на окружающую среду, оказывающих негативное влияние на здоровье населения. Наибольшее негативное воздействие на состояние атмосферного воздуха в Атырауской области оказывают выбросы загрязняющих веществ от предприятий нефтегазового сектора и энерго-коммунальных хозяйств. Выбросы промышленных предприятий (42 крупных) области в атмосферу составляют порядка сто тысяч тонн в год, из которых 80-85% приходится на предприятия нефтегазового сектора. Следовательно, загрязнение атмосферы зависит от деятельности предприятий, занимающихся нефтегазодобычей и их переработкой. При этом удельный валовый выброс загрязняющих веществ в атмосферу в расчете на одного жителя составил 292 кг, что значительно выше среднего показателя по республике, составляющего 226 кг/на душу населения. Ожидается, что к 2015 году выбросы загрязняющих веществ в атмосферный бассейн области увеличатся в 2 раза в связи с вводом в эксплуатацию крупнейших объектов, как заводы третьего поколения ТОО «Тенгизшевройл», «Болашак» компании НКОК, комплексы по

производству бензола и ароматических углеводородов ТОО «АНПЗ», нефтехимический комплекс. Все более угрожающими становятся объемы загрязнения воздуха автомобильным транспортом, что обусловлено стремительным ростом численности автотранспортных средств. Данная проблема наиболее актуальна для областного центра, где доля автотранспорта в загрязнение воздушного бассейна достигает 50 % и более от общегородского валового выброса.

В главную водную артерию Атырауской области – реку Урал, в связи с запретом сбросов сточных вод в поверхностные водоемы, осуществляются сбросы только нормативно-чистых вод, в области их осуществляют три предприятия: КГП «Атырау Су Арнасы» и два Урало-Атырауских осетровых рыбозаводов. Более 80% сбросов от промышленных предприятий и коммунально-бытовых хозяйств транспортируются на поля испарения, размещенные в городе Атырау, в г. Кульсары Жылыойского района и Индерском районе. Фактическое содержание загрязняющих веществ в сточных водах в 2009 году по области составило 95,7 тыс. тонн, что выше показателей 2008 года на 3 тыс. тонн. На сегодняшний день во всех районных центрах области отсутствуют канализационно-очистные сооружения, а существующие системы изношены, что негативно влияет на окружающую среду.

Дефицит водных ресурсов для Атырауской области становится с каждым годом ощутимее. Положение усугубляется тем, что западный регион зависим от водохозяйственной политики Российской Федерации, с территории которой в регион протекают такие водные артерии, как Урал и Кигач, имеющие наибольшее значение в хозяйственной жизни области. В результате природная среда Урала подверглась существенным изменениям, река мелеет и загрязняется, качество воды ухудшается, погибают пойменные леса. Качество поверхностных вод, являющихся источниками водообеспечения области, контролируется ДГП «Атыраугидрометцентр». Уровень загрязнения поверхностных вод оценивается по величине комплексного индекса загрязненности воды (ИЗВ), который используется для сравнения и выявления динамики изменения качества вод. Как свидетельствует анализ, по величине ИЗВ качество воды реки Урал не стабильно. В настоящее время нависла реальная угроза флоре, фауне и экосистеме Каспийского моря, в связи с предстоящим широким освоением углеводородного сырья в казахстанском секторе моря. Положение усугубляется и с возникшим риском утечки от затопленных нефтяных скважин, находящиеся в аварийном состоянии. Таких сегодня в регионе более тысячи и они стали одной из серьезных причин загрязнения на море. С особой остротой встал вопрос строительства Северо-Каспийской экологической базы реагирования на разливы нефти. Как известно, планируемая база предназначена ликвидировать разливы нефти первого и второго уровней, а высокое содержание сероводорода и пластовое давление Кашаганского месторождения требует, кроме нее, наличие вблизи месторождения дополнительной базы, предназначенной для ликвидации крупномасштабных аварий. Подземные воды в общем балансе водопотребления области занимают незначительный объем, что обусловлено их ограниченным распространением или полным отсутствием вод нужного качества в ряде районов области. В целом, использование подземных вод в общем балансе водопотребления области составляет всего 5,6 %, согласно данных карты обеспеченности и использования подземных вод Атырауской области, необходимо довести до 6 % к 2015 году.

Накопление отходов производства и потребления. Одной из приоритетных экологических направлений остается переработка отходов производства и потребления. В 2009 году в области образовано 154,7 тыс. тонн отходов, из них промышленных отходов – 132,6 тыс. тонн, бытовых – 22,1 тыс. тонн. На долю одного жителя области в среднем приходится порядка 297 кг накопленных промышленных и бытовых отходов.

С увеличением роста уровня благосостояния населения региона, наблюдается и увеличение объема образования коммунальных отходов, в основном в областном центре, так как в результате миграции рабочей силы значительная часть сельского населения переместилась в поисках работы в город. Практически во всех населенных пунктах области, а особенно в городах Атырау и Кульсары остро стоит вопрос хранения и переработки все возрастающих объемов бытовых отходов.

При этом эксплуатация большинства полигонов и свалок твердых бытовых отходов не соответствует нормативным критериям. Отсутствие достаточной инфраструктуры по сбору и вывозу отходов является одной из причин образования стихийных свалок в населенных пунктах. Основная масса коммунальных отходов без разделения на фракции вывозится и складывается на открытых свалках, что является причиной загрязнения почв, поверхностных и грунтовых вод, атмосферного воздуха.

Охрана, защита, воспроизводство лесов и развитие сети особо охраняемых природных территорий. Государственный лесной фонд Атырауской области равен 52449 гектаров, что составляет всего лишь 0,4 % всей территории области. Покрытая лесом площадь еще меньше – 14952 гектаров или 28,5 % от общей площади. Лесной фонд региона расположен в основном по берегам реки Урал, на островках дельты реки Кигач.

Проведенные исследования показали, что растительный покров Атырауской области сильно трансформирован под влиянием деятельности человека. Ненарушенных территорий в пределах области мало, к ним можно отнести участки тростниковых зарослей и плавни по берегу Каспийского моря в дельте Урала и Волги. Слабо нарушенные участки растительного покрова занимают значительные пространства, это преимущественно низкие плоские равнины, образованные многолетнесолянковыми сообществами иногда в комплексе с полынными. Средненарушенные территории приурочены к зонам активной деятельности человека, местам концентрации поселков (район трассы Атырау-Астрахань), вокруг городов (Атырау) и вдоль рек (Урал), вокруг нефтепромыслов.

Радиационная обстановка. По данным Управления государственного санитарно - эпидемиологического надзора Атырауской области радиационная обстановка в целом по области находится в пределах нормы и составляет 7-14 мкр/час. При этом одной из сложных проблем остается оценка и ликвидация последствий деятельности Азгирского полигона.

Однако, для определения последствий и причинной связи полигона здоровью населения необходимо провести «Комплексное радиоэкологическое, эколого-экономическое и медицинское исследование воздействия полигона Азгир на окружающую среду и здоровье населения», а также работу по ликвидации карстовых провалов в близи технологических площадок.

RESEARCH AND IDENTIFICATION OF ECOLOGY ON THE SITUATION CORONOVIRUS IN ATYRAU REGION

K. Zhuniskankyzy

Kazakh National Agrarian Research University

D.K. Kulbatyrov

NAO "Atyrau University of Oil and Gas named after S. Utebaev

However, in order to determine the consequences and causal relationship of the polygon to public health, it is necessary to conduct an “Integrated radioecological, ecological, economic and medical study of the impact of the Azgir polygon on the environment and public health”, as well as work to eliminate karst failures near technological sites.

TURİZİMDƏ İDMAN TURİZMİNİN PAYI

Ş.N. Xurşudov

R.R. Mustafayev

raminmustafayev572@gmail.com

Azərbaycan Texnologiya Universiteti

İdman turizmi böyük ticarətdir. Bu yazıda idman turizminin nə olduğunu aydınlaşdıracağam. Sizə idman turizminin demək olar ki, müxtəlif növlərini izah edəcəyəm və idman turizminin faydalarından danışacağam. İdman turizmi idman fəaliyyəti və ya tədbiri ilə əlaqədar hansısa şəkildə iştirak etmək niyyəti ilə bir bölgədən digərinə səyahət etməkdir. Bir çox insanlar idman turizminin yalnız idman tədbirinə baxmaqla əlaqəli olduğuna inanırlar. Lakin bu düzgün deyil. İdman sənayesi bundan qat-qat artıqdır. İdman turizmi həmişə çox populyar olmasa da, son onillikdə xaricdə keçirilən idman tədbirlərinə gedən insanların sayı kəskin şəkildə artmışdır. İnsanlar indiki dövrdə idman tədbirlərində iştirak etmək üçün olduqca uzaq məsafələrə səyahət edirlər və bu artım artıq təəccüblü deyil. Qlobal turizmdə artım 4-5 faiz olduğu halda, idman turizmində bu rəqəm 14 faizə çatır [1]

Bu gün idman dünyanın ən böyük sosial fenomeni kimi qəbul edilir və gələn əsrin əvvəllərində, turizmin dünyanın ən böyük sənayesinə çevriləcəyi proqnozlaşdırılır. Beləliklə, idman turizminin olduqca böyük bir iş olduğunu anlamaq üçün dahi olmaq tələb olunmur. İdman turizmi sənayesi son illərdə xeyli inkişaf etmişdir. 2016-cı ildə idman turizmi sənayesi 1,41 trilyon dollar dəyərində idi və bu rəqəmin 2021-ci ilə qədər təxminən 5,72 trilyon dollara yüksəlmişdir. Bu, cəmi dörd il ərzində 41% artım deməkdir. İdman turizmi sənayesi ümumi turizm sənayesinin əhəmiyyətli hissəsini təşkil edir. Bəzi tədqiqatçılar bu rəqəmin 25%-ə qədər yüksək olduğunu iddia edirlər, yeni dünyadakı bütün turizmin dördüdə biri idmanla bağlıdır. [2]

İştirak məqsədlərinə görə idman turizminin növləri aşağıdakı kimidir:

İştirak növlərinə baxdıqda ümumilikdə bu əsasən 2 əsas hissəyə bölünür. İdmançıların yarışda iştirak etmək üçün etdikləri səyahət “Aktiv idman turizmi” və tamaşaçı olaraq edilən səyahət “İdman tədbirləri turizmi”. [3]

“Aktiv idman turizmi”

Aktiv idman turizmi insanların hər hansı bir idman növünü icra etmək məqsədi ilə səyahət etməsidir. Sezon başı və sezon ortası futbol klublarının düşərgəyə getməsi, olimpiyatlarda və beynəlxalq çempionatlarda iştirak edən idmançılar, aktiv idman turizminin böyük çoxluğunu təşkil edir. Aktiv idman turizmi iştirakçıları əsasən tək formada deyil komanda formasında səyahət edirlər. Bu idman turizmi növüdə özlüyündə 2 hissəyə bölünür. [3]

Sərt idman turizmi - Sərt idman turizmi, rəqabətli idman tədbirləri üçün səyahət edən və iştirak edən insanlara aiddir. Buraya bəzən yüz minlərlə insanı cəlb edən bir çox böyük hadisələr daxildir. Nümunələrə Super Bowl, Tour de France və Dünya Kuboku daxildir. Bunlar sərt idman turizminin ən böyük nümunələrindən bəzilərini təmsil etsə də, daha kiçik tədbirlər də bu kateqoriyaya daxildir. Basketbol turnirində iştirak etmək üçün başqa bir ştata səfər edən yerli NBA komandası, minlərlə adam əvəzinə bir neçə onlarla insan gətirməsinə baxmayaraq, sərt idman turizmi hesab olunur. [3]

Yumuşaq idman turizmi - Yumuşaq idman turizmi, istirahət maraqlarını və ya istirahət idmanını yaşamaq istəyən həyəcan axtaranlara aiddir. Eyni anda çoxlu sayda insanı cəlb edən tək tədbirlər əvəzinə, bu atraksionlar ümumiyyətlə il boyu davamlı turist axınına cəlb edəcəkdir. Yumuşaq turizm hesab ediləcək tədbirlərə yürüyüş, avarçəkmə, xizək sürmə və digər istirahət və ya ekstremal idman növləri daxildir. Bəlkə də yumşaq idman turizminin ən böyük ümumi nümunəsi qolfdür, çünki insanlar müxtəlif kurslar oynamaq üçün dünyanın hər yerinə səyahət edirlər. [3]

“İdman tədbirləri turizmi”

İqtisadi gəlir cəhətdən daha rahat olan şəxslərin maraqlandıqları idman növünü izləmək üçün etdikləri səyahətlər. Olimpiyatlar, Dünya və Avropa çempionatları, Grand Slam tennis turnirləri və Formula 1 yarışları kimi tədbirlər dünyada ən çox turist çəkən idman tədbirləridir. Tamaşaçı sayının çox olmağı həmin idman növünün daha çox inkişaf etməsinə təsir edən amillərdən ən mühümüdür.

ƏDƏBİYYAT

1. <http://anl.az/down/meqale/palitra/2019/may/652296.htm>
2. <https://tourismteacher.com/sports-tourism/>
3. <https://sportsfacilities.com/what-is-sports-tourism/>

SHARE OF SPORTS TOURISM IN TOURISM

S.N. Khurshudov

R.R. Mustafayev Ramin Ramis

raminmustafayev572@gmail.com

Azerbaijan Technological Univesity

Sports tourism is important in Azerbaijan, as it is in the whole world. The holding of Formula 1 and the European football championship in 2020 and many important games in Azerbaijan shows us that sufficient attention is paid to this field in the country. Such measures have a direct positive effect on the country's economy. Sports tourism is currently a very big phenomenon in the world and it is necessary to use this phenomenon in a positive way. By developing sports in the regions, great support can be given to the development of inter-regional tourism in this form.

ДОЛЯ СПОРТИВНОГО ТУРИЗМА В ТУРИЗМЕ

Ш.Н.Хуршудов

Р.Р. Мустафаев

raminmustafayev572@gmail.com

Азербайджанский технологический университет

Спортивный туризм важен в Азербайджане, как и во всем мире. Проведение Формулы-1 и чемпионата Европы по футболу в 2020 году, многих важных игр в Азербайджане показывает нам, что этой сфере в стране уделяется достаточное внимание. Такие меры оказывают прямое положительное влияние на экономику страны. Спортивный туризм в настоящее время является очень большим явлением в мире, и необходимо использовать это явление в положительном ключе. Развивая спорт в регионах, можно оказать большую поддержку развитию межрегионального туризма в этой форме.

TURİZM SƏNAYESİNDƏ AQROTURİZM SAHƏSİNƏ TEXNOLOGİYANIN TƏTBİQİ

M.A. Quliyev

maarifquliyev88@gmail.com

A.N. Həsənov

Azərbaycan Texnologiya Universiteti

arzu_hasan@mail.ru

Süni intellekt həyatımızın demək olar ki, bütün sahələrinə daxil olub. Dronların geniş imkanları, artırılmış və virtual reallıqların tətbiqi, üçölçülü printerlərin imkanları, mobil tətbiqlər sürətlə inkişaf edən texnologiyalar olduğu üçün texnoloji sıçrayışlara səbəb olur. İqtisadiyatın bütün sahələrinin inkişafı üçün yeni texnologiyalarla ayaqlaşmaq, rəqəmsal dünyamızda innovasiya etmək, süni intellekt və robotlar dövrünə uyğun texnoloji bacarıqlar əldə etmək getdikcə daha çox əhəmiyyət kəsb edir. [1].

Turizm sənayesi sahələrinə süni intellekt, artırılmış reallıq və mobil texnologiya kimi texnoloji imkanların tətbiq edilməsi bu sahənin inkişaf perspektivini artırır.

Turizm sənayesində yeni bir istirahət növü olan, dincəlmək, kənd həyatından zövq almaq, tətillər təcrübəsi kimi aqroturizm sahəsi yaranmaqda və inkişaf etməkdədir. Aqroturizm kəndlərdən birində qalmaqla heyrətamiz mənzərədən ilhamlanmaq, flora və faunasını seyr etmək, yerli sakinlərlə görüşə və onların hekayələrini dinləmək, bağları ziyarət etmək, təsərrüfat sahələrində gedən işləri canlı izləmək, təbii kənd məhsullarından hazırlanmış təamların dadına baxmaq və kənd bitkisindən, meyvəsindən həzz almaq, gəzərək yeni yerləri, aktivlikləri kəşf etmək, sənətkarlıq məhsullarından hədiyyələr almaq, yerli mədəniyyət ilə tanış olmaq imkanı yaradır. Aqroturizm getdikcə populyarlaşır. Kənd təsərrüfatını turizmle birləşdirən aqroturizm yeni gəlir axınları təmin edir. Aqroturizm dörd əsas elementi özündə birləşdirir. Birincisi, turizm və kənd təsərrüfatı sektorlarının əsas xüsusiyyətlərini birləşdirir. İkincisi, insanları kənd təsərrüfatı işlərinə baş çəkməyə cəlb edir. Üçüncüsü, təsərrüfat gəlirlərinin artırılması nəzərdə tutulur. Dördüncüsü isə, ziyarətçilərə zövq, əyləncə və tətillər təcrübəsi təqdim edir. Kənd təsərrüfatı ilə məşğul olan əhəlinin turizm sektoru ilə əlaqənin düzgün qurulması regionların sosial-iqtisadi inkişafında və iqtisadiyyatın şaxələndirilməsində əsaslı rol oynayan amillərdən biri kimi göstərilə bilər. Çünki aqroturizm kənd təsərrüfatı və turizm sektorlarının kəsişməsindən meydana gələn xidmət sahəsi olub və fermerlər üçün əsaslı investisiya tələb etməyən, mövcud resurslardan istifadə edərək yeni gəlir mənbəyidir. Turizm sənayesinin potensialından əsasən kənd əhalisinin məşğulluğunu artırmaq, gəlirlərini yaxşılaşdırmaq və şaxələndirmək üçün istifadə etmək mümkündür. Bu gün Azərbaycanda turizmin digər turizm növləri ilə yanaşı, aqroturizmin inkişafı üçün də münbit şərait mövcuddur. Lakin bu sahənin inkişafı hələlik digərlərindən zəifdir. Aqroturizmi inkişaf etdirmək üçün dünya təcrübəsinin öyrənilməsi böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Dünya təcrübəsinə diqqət etsək görərik ki, aqroturizm yerli icmaların, kənd və rayonların, bütünlükdə ölkənin davamlı sosial-iqtisadi və mədəni inkişafında önəmli rol oynayır. Müasir dövrdə turistlərin əksəriyyəti online platforma üzərindən aparılan təbliğat və təşviqata daha çox maraqlıdırlar. Təbliğatın əsas məqsədi turistləri təsərrüfata cəlb edilməsidir. Diqqəti cəlb etmək, maraq yaratmaq və xidmətlərə tələbi artırmaq üçün reklam vasitələri yaradılmalıdır. Sosial media vasitəsi ilə böyük kütləyə xitab edə bilər. Sosial şəbəkələr cəmiyyətin görünən üzüdür. Bura Facebook, Instagram, Twitter, YouTube və s. kimi platformalar daxildir. Facebook vasitəsi ilə hər hansı bir fərmanın tarixi, iş saatları, maraqlı hekayələri, məlumatları, fotosəkilləri, videoları səhifədə yerləşdirmək və sual vermək, rəy bildirmək mümkündür. Twitter vasitəsi ilə fikir və düşüncələri mikrobloqer kimi qısa paylaşma bölüşülə bilər. Burada təsərrüfatda olan yeniliklər, endirim kompaniyaları və sair məlumatlar paylaşıla bilər. Instagram vasitəsilə yaşanmış xoş anların foto paylaşımı edilir. Həmçinin göstərilən xidmətləri və məhsulları bir neçə cümlə ilə ifadə edilə bilər. Youtube kanalı vasitəsilə təsərrüfatla bağlı göstərilən məhsul və xidmətlərin videoları yüklənərək paylaşım edilə bilər. [2, 3] Bunlar kompüter, mobil telefon və internetin ixtirası dövrünü əhatə edən üçüncü sənaye inqilabının imkanlarıdır. Artıq dördüncü sənaye inqilabı dövründəyik.

Innovativ texnologiyaların tətbiqi vasitəsi ilə səyahət və turizm sənayesinin imkanları da dəyişir.

Dördüncü Sənaye İnqilabı, keçən əsrin ortalarından bəri baş verən üçüncü rəqəmsal sənaye inqilabı üzərində qurulur. O, fiziki, rəqəmsal və bioloji sferalar arasındakı xətləri pozan texnologiyaların birləşməsi ilə xarakterizə olunur. [4].

Məlumdur ki, mobil texnologiyalar insan həyatının ayrılmaz hissəsinə çevrilmişdir. Smartfonlar vasitəsi ilə onlayn ödəmə, xəritə izləmə, vizual baxış, şəxsi səyahət bələdçiliyi və lokator kimi bir çox imkanları yaradır. QR kod ilə skan edərək təfərrüatlara daxil ola və menyuları görə bilirlər. Kontaktsiz ödəniş üsulları da turizm sənayesində getdikcə populyarlaşır. Çatbotlar vasitəsi ilə onlayn insan söhbətini simulyasiya edə bilirlər. Virtual turlar vasitəsi ilə turistlərə istədikləri məkana səyahət etməzdən əvvəl həmin yerləri araşdırmaq imkanı verir. Pilotsuz uçuş aparatları turizm obyektlərini havadan video və fotoqrafiyada nümayiş etdirmək üçün ən yeni və effektiv üsullardan biridir.

Potensial səyahətçilərin diqqətini cəlb etmək, onları gəlməyə həvəsləndirmək və inandırmaq üçün ən yaxşı və ən səmərəli üsullardan biri olan dron ilə çəkilən video çarxlarla məkanı, ərazini, təsərrüfatı, kəndin fisunkar gözəlliyi təsvir etmək olar. 3 D printerlər və 3 D qələmlər vasitəsilə qeyri-adi aqroturizm məhsullarının kiçik maketi olaraq hədiyyələr hazırlana bilər ki, bu da gələn turistlərin marağını cəlb edə bilər. Müasir virtual reallıq texnologiyaları vasitəsi ilə turistlərə faktiki turdan əvvəl virtual tur təqdim etmək mümkündür ki, bu da turistlərin səyahət həvəsini stimullaşdırmaq üçün çox güclü alətə çevilir. Beləliklə, turizm sənayesində innovativ texnologiyaların tətbiqi insanların səyahət tərzini dəyişə bilər.

ƏDƏBİYYAT

1. <https://www.weforum.org/focus/fourth-industrial-revolution>
2. Uğurlu Aqroturizm Müəssisələri üçün Bələdçi (A Guide to Successful Agritourism Enterprises); Müəllif: Təsərrüfat əsaslı Təhsil Şəbəkəsi, Shelburne təsərrüfatı, Vermont Extension Universiteti (The Farm-Based Education Network, Shelburne Farms, University of Vermont Extension);
3. Kənd turizminin qurulması üçün 12 addım (12 steps to establish rural tourism) Müəllif: Yunan milli turizm təşkilatı (Greek National Tourism Organization)
4. Dördüncü Sənaye İnqilabı. Klaus Şvab. 2020. Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti.

THE APPLICATION OF TECHNOLOGY TO THE FIELD OF AGROTOURISM IN THE TOURISM INDUSTRY

M.A. Guliyev
maarifquliyev88@gmail.com

A.N.Hasanov
arzu_hasan@mail.ru

Azerbaijan Technological University

Almost every area of our life now includes artificial intelligence. Drones, augmented and virtual reality software, 3D printers, smartphone apps, and other fast evolving technologies have a wide range of characteristics that enable technical advances. The advancement of all economic sectors depends increasingly on keeping up with new technologies, inventing in the digital era, and developing technological skills for the age of robotics and artificial intelligence.

The expansion potential of the tourism business is increased by the use of technological advancements like artificial intelligence, augmented reality, and mobile technology

ПРИМЕНЕНИЕ ТЕХНОЛОГИЙ В СФЕРЕ АГРОТУРИЗМА В ИНДУСТРИИ ТУРИЗМА

М.А. Гулиев
maarifquliyev88@gmail.com

А.Н. Гасанов
arzu_hasan@mail.ru

Азербайджанский технологический университет

Почти каждая область нашей жизни теперь включает искусственный интеллект. Дроны, программное обеспечение для дополненной и виртуальной реальности, 3D-принтеры, приложения для смартфонов и другие быстро развивающиеся технологии обладают широким спектром характеристик, которые обеспечивают технические достижения. Развитие всех секторов экономики все больше зависит от того, чтобы идти в ногу с новыми технологиями, изобретать в эпоху цифровых технологий и развивать технологические навыки для эпохи робототехники и искусственного интеллекта.

Потенциал расширения туристического бизнеса увеличивается за счет использования технологических достижений, таких как искусственный интеллект, дополненная реальность и мобильные технологии.

BİTKİ SİXLİĞİNİN PAMBIQ SORTLARININ CÜCƏRTİLƏRİNİN ALINMASINA TƏSİRİ

A.R. Babazadə

arzu.babazade94@mail.ru

Azərbaycan Dövlət Aqrar Universiteti

Müstəqil ölkəmizin aqrar sahəsi üçün dünya əkinçiliyində uzun illərin sınaqlarından çıxmış iqtisadiyyatın bazar münasibətləri formasında tətbiq edilən əkinçilik texnologiyasından istifadə etmək çox faydalıdır. İnsanlar kənd təsərrüfatı bitkilərinin becərilməsinə milyon illər bundan əvvəl başlasalar da zaman dəyişdikcə bitkilərdə məhsuldarlığı artıran istehsal texnologiyası da dəyişir və daim təkmilləşir. Belə dəyişmə texnologiyası aqrar bölmədəki dəyişikliklərə müvafiq olmalıdır. Bunları nəzərə alan ölkə prezidenti İ.H. Əliyev respublikamızda gedən aqrar islahatlara bilavasitə rəhbərlik etməklə yanaşı, indi torpağın tam sahibi olan Azərbaycan kəndlisinə yeni texnologiya tətbiq etməklə onu öz xalqının xeyrinə işlətməyi tövsiyə edir və qeyd edir ki, bunsuz kənd təsərrüfatında inkişafa nail olmaq olmaz.

Bitkiçiliyin inkişaf etdirilməsi hər hansı bir məsələyə yeni baxış tələb edir. Bu birinci növbədə pambıq, qarğıdalı və günəbaxan əkilən rayonlarda torpaqların qranulometrik tərkibi, şorlaşma dərəcəsi və keçmişdə həddindən artıq maşın – mexanizmlərin təsirinə məruz qalmasından irəli gəlir. Keçmiş illərdə bitkilərin tirəyə səpini üzrə öyrənilən çoxşaxəli işlər onu deməyə əsas verir ki, tirə, sözün əsil mənasında qida, su, istilik və hava deməkdir. Bitki sıxlığının cücərtilərin, pambığın boy və inkişafına, eləcə də məhsulunun səviyyəsinə təsir göstərən amillərdən biri hesab olunur.

Məlumdur ki, seyrək səpinlərdə bitkilər güclü inkişaf edir və onların hər birinin ayrı-ayrılıqda məhsulları yüksək olur. Lakin vahid sahədə seyrək səpinlərdə bitkinin sayı az olduğu üçün ümumi məhsulu da az olur və əksinə sahədə bitkinin miqdarı çox olarsa və onların yerləşməsi müəyyən qida sahəsinə malik olarsa, boyları nisbətən alçaq olacaq, lakin məhsulun səviyyəsi yüksək olacaqdır. Normadan çox sıxlıqda becərilən bitkilərin boyları alçaq özləri olduqları kimi, məhsulları da az olur.

Cədvəl 1

Bitki sıxlığından asılı olaraq variantlar üzrə pambıq cücərtilərinin alınma dinamikası %-lə (2019-2021-ci illər üzrə)

Sıra sayı	Sortlar	Səpin müddəti, aprel	Bitki sıxlığı	Cücərtilərin alınması %-lə
1	Gəncə-114	5-10	60x15	80,6%
2	Gəncə-114	5-10	60x20	80,8%
3	Gəncə-114	15-20	60x15	84,7 %
4	Gəncə-114	15-20	60x20	79,6%
5	Gəncə-114	25-30	60x15	78,0%
6	Gəncə-114	25-30	60x20	82,0%
7	Gəncə-160	5-10	60x15	84,5%
8	Gəncə-160	5-10	60x20	82,4%
9	Gəncə-160	15-20	60x15	86,0%
10	Gəncə-160	15-20	60x20	87,5%
11	Gəncə-160	25-30	60x15	88,3%
12	Gəncə-160	25-30	60x20	85,2%

Hazırda müxtəlif torpaq-iqlim şəraiti üçün pambıq bitkisinin sıxlığı nisbətən yaxşı öyrənilib və təsərrüfatlara təklif edilmişdir. Səmərəli bitki sıxlığını müəyyən etdikdə torpağın münbitliyi, onun şorlaşma dərəcəsi, su ilə təminatlığı, qurunt sularının yerləşmə

dərinliyi, əkiləcək pambıq sortunun xüsusiyyəti, aqrotexniki zəmini və s. nəzərə alınmalıdır. Çıxışların alınma dinamikası variantlar üzrə 83 min, 111 min bitki sıxlığında öyrənilmişdir. İlk cücərtilərin gümrah alınmasına ilk dövrdə təsir edən amillərdən səpinin vaxtında və eyni dərinlikdə, yüksək keyfiyyətli toxum materiallarından istifadə etməklə aparılmasıdır. Müxtəlif səpin müddətləri və bitki sıxlıqları məhsuldarlığa eyni dərəcədə təsir göstərmir. 1-ci cədvəldən görüldüyü kimi, 5-10 aprelə 60 x 15 sm bitki sıxlığında Gəncə -114 pambıq cücərtilərin alınması 80,6% bərabər olmuşdur. Bu göstərici həmin müddətdə 60 x 20 sm bitki sıxlığında səpilmiş bitkilərdə orta hesabla 80,8% olmuşdur.

Səpini 15-20 aprelə, 60 x 15 sm bitki sıxlığında apardıqda Gəncə -114 pambıq cücərtilərin alınması 84,7 % olmuşdur. Bu göstərici həmin müddətdə 60 x 20 sm bitki sıxlığında səpilmiş bitkilərdə orta hesabla 79,6% olmuşdur.

Cədvəldən görüldüyü kimi, 25-30 aprelə 60 x 15 sm bitki sıxlığında Gəncə -114 pambıq cücərtilərin alınması 78,0% bərabər olmuşdur. Bu göstərici həmin müddətdə 60 x 20 sm bitki sıxlığında səpilmiş bitkilərdə orta hesabla 82,0% olmuşdur.

Təcrübə göstərir ki, 5-10 aprelə, 60 x 15 sm bitki sıxlığında səpilmiş Gəncə -160 pambıq cücərtilərin alınması 84,5% bərabər olmuşdur. Bu göstərici həmin müddətdə 60 x 20 sm bitki sıxlığında səpilmiş bitkilərdə orta hesabla 82,4% olmuşdur.

Səpini 15-20 aprelə, 60 x 15 sm bitki sıxlığında apardıqda Gəncə -160 pambıq cücərtilərin alınması 86,0% bərabər olmuşdur. Bu göstərici 25-30 aprelə 60 x 20 sm bitki sıxlığında səpilmiş bitkilərdə orta hesabla 87,5% olmuşdur.

Cədvəldən görüldüyü kimi, 25-30 aprelə 60 x 15 sm bitki sıxlığında Gəncə -160 pambıq cücərtilərin alınması 88,3% bərabər olmuşdur. Bu göstərici həmin müddətdə 60 x 20 sm bitki sıxlığında səpilmiş bitkilərdə orta hesabla 85,2% olmuşdur.

Cücərtilər tam alındıqdan sonra variantlar üzrə bitki sıxlığına uyğun olaraq seyrəltmə aparılmışdır.

ВЛИЯНИЕ ЗАГУСТАННОСТИ РАСТЕНИЙ НА ВСХОЖЕСТЬ СОРТОВ ХЛОПЧАТНИКА

А.Р. Бабазаде

arzu.babazade94@mail.com

Азербайджанский Государственный Аграрный Университет

В результате проведенных исследований были изучены влияние сроков посева и густоты стояния растений на урожайность сортов хлопчатника Гянджа – 114 и Гянджа – 160. Для получения высоких урожаев сортов хлопчатника оптимальным сроком посева является 15-20 апреля, а густота стояния растений для сорта Гянджа-114-оптимальным является 60x15-1, а для сорта Гянджа-160 - 60x20-1.

EFFECT OF PLANT DENSITY ON GERMINATION OF COTTON VARIETIES

A.R. Babazade

arzu.babazade94@mail.com

Azerbaijan State Agrarian University

As a result of the studies, the influence of planting dates and plant stand density on the productivity of cotton varieties Ganja - 114 and Ganja - 160 was studied to obtain high yields of cotton varieties, the optimal planting period is April 15-20, and plant density for varieties Ganja-114 is optimal is 60x15-1, and for the Ganja-160 variety 60x20-1.

EKOLOJİ TURİZMDƏ İNNOVASIYALAR

Ç. Hüseynzadə

Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi

Elmi-Tədqiqat və Statistik İnnovasiyalar Mərkəzi

chichak.huseynzade@stat.gov.az

“Ekoloji turizm” terminini XX-ci yüzilin 80-ci illərində meksikalı iqtisadçı-ekoloq Qektar Tseballos-Laskureyn elmi ədəbiyyata gətirmişdir. Termin az bir zamanda şöhrət tapdı. Təbiət özü ekoloji turizmin inkişafı üçün böyük potensiala malik imkanlar yaradır. Azərbaycanda böyük ekoloji və mədəni dəyərə malik olan ənənəvi, aborigen, təsərrüfat formaları olan ərazilər qorunub saxlanılmışdır. Azərbaycanda 9 milli park, 11 dövlət təbiət qoruğu, 2 qeydiyyatda olmayan qoruq, 24 dövlət təbiət yasaqlığı, yaşı 100-dən yuxarı 2083 ağac, 37 geoloji və paleontoloji obyektlər və 15 min hektar endemik və qiymətli meşə növü sahələri vardır. Respublikada xüsusi mühafizə olunan təbiət ərazilərinin sahəsi 594939,1 hektardır və ümumi ərazinin 7%-ni təşkil edir. Bununla yanaşı bir Qobustan Dövlət Tarixi-Bədii Qoruğu və Bakı Dənizkənarı Milli Park (ərazisi 80 hektar) fəaliyyət göstərir [1].

Ekoloji turizm dünya turizm sənayesinin ən inkişaf etmiş sahələrindən biridir. Ekoloji turizmi təbiətdə (açıq havada) istirahətin təşkili və aparılmasının əvvəllər istifadə edilən formalarından fərqləndirən cəhət rekreasiya zonalarının resurslarından istifadə, “dayanıqlı” inkişaf və riayət edilməsində mənalı, ekoloji və iqtisadi cəhətdən əsaslandırılmış siyasətdir. Rekreasiya təbiət zonalarının bioloji müxtəlifliyinin qorunması deyil, eyni zamanda turizm fəaliyyətinin özünün davamlılığını təmin etmək üçün nəzərdə tutulmuş təbiətdən istifadə rejimidir [2].

Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2016-cı il 1 avqust tarixli 286 nömrəli qərarı ilə Xızı, Siyəzən, Şabran rayonlarının, Xızı-Xaçmaz, Quba, Qusar turizm və rekreasiya zonaları yaradılmış, həmin turizm və rekreasiya zonalarının hüduqları təsdiq edilmişdir.

Ekoloji turizm əhalini iş yerləri və sabit yüksək gəlirlərlə təmin edəcək və ölkənin vəhşi təbiətini toxunulmaz saxlayacaq unikal həlli yolunu təklif edir. Ekoturizmin inkişafının məqsədlərindən biri də xüsusi mühafizə olunan təbiət ərazilərinə, ilk növbədə milli park və qoruqlara dəstək verməkdir. Ekoturizmin inkişafı bu sahədə mütəxəssislərin, habelə ixtisaslaşmış turoperatorların kifayət qədər olmasından, siyasi və iqtisadi sabitlikdən, münasib nəqliyyat xidmətləri, aşağı xidmət və xidmət səviyyəsindən asılıdır.

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində turizm təşkilatları yeni məhsul və xidmətlərin inkişaf etdirilməsi zərurətindən və bununla bağlı üstünlüklərdən xəbərdardırlar. Yeni turizm məhsulundan gələn mənfəəti müəyyən etmək innovasiya menecmentinin vəzifəsidir.

Innovasiya - marketinq və kəşf nəticəsində istehsalatda tətbiq edilmiş, əvvəlki analoqundan keyfiyyətcə fərqlənən bir obyektədir. Turizmdə innovativ dəyişikliklər səmərəli artımın daxili enerjisini yaradır. Bu dəyişikliklər tarazlığı pozur, lakin gələcək inkişafın, sistemin yeni keyfiyyətə keçidinin əsasını qoyur. Məhz buna görə də, innovasiyaların peşəkarcasına həyatda tətbiqi bu və ya digər sahənin inkişafıdır. Müasir sosial inkişaf ekspertləri iddia edirlər ki, bu gün biznesin üzvləşdiyi problemlərin heç biri innovasiya problemindən daha vacib və mürəkkəb ola bilməz [3].

Turizmdəki yeniliklər bütövlükdə sahənin vəziyyətinə təbii təsir göstərir. Onlar sahənin aşağıdakı əsas xüsusiyyətlərini dəyişdirir; istehsalın və satışın həcmi (yeni turist brendlərinin); innovasiya ilə məşğul olan şirkətin cari xərclərini; yaradılmış və fəaliyyət göstərən əmlakın ölçüsünü; bazarda yeni turizm məhsulunun layihələndirilməsi və həyata keçirilməsində işləyən mütəxəssislərin sayını; istehlakçıların innovasiyaları mənimsəməsi və tətbiq etməsi müddətini.

Turizmdə innovasiyanı keyfiyyətli yeniliyə malik olan və regionda sahənin dayanıqlı fəaliyyəti və inkişafını təmin edən müsbət dəyişikliklərə gətirib çıxaran sistemli tədbirlər kimi nəzərdən keçirmək lazımdır. Belə ki, başlanğıcda ciddi gəlir gətirməyən turizm layihələrinin yaradılması və həyata keçirilməsi fikri belə, turizmin inkişafına təkan verə bilər və bununla da əlavə iş yerlərinin yaradılmasına və əhali gəlirlərinin artmasına səbəb ola bilər [4].

Turizmdə innovasiyaların əsas prinsiplərinə aşağıdakılar aiddir:

1. Turistlərin tələbatlarına uyğun olan innovasiyaların həyata keçirilməsi üçün elmi bilik və metodlardan ibarət elmi prinsiplər;
2. Sistemlilik prinsipi. Regionda innovativ inkişaf istirahət zamanı insanların tələbatlarını qarşılayan faktor və şəraiti; regionun resurs imkanlarını; ətraf mühit faktorlarını nəzərə almalıdır;
3. İnnovasiyaların turistlərin tələbatlarına uyğunluğu prinsipləri;
4. Turist, konkret müəssisə, biosfer və bütövlükdə cəmiyyət üçün təhlükəli ola biləcək innovasiyaların əsassız, düşünülməmiş yaradılması və həyata keçirilməsinin qarşısının alınmasından ibarət olan müsbət nəticələr prinsipi;
5. İnnovasiya fəaliyyətinin və onun nəticələrinin cəmiyyətin inkişaf səviyyəsinə uyğunlaşdırılması;
6. Əlaqə prinsipi. İnnovasiya prosesi, həyat dövrünün müəyyən mərhələsində növbəti yeniliyin yaradılması və bu layihəyə maliyyə dəstəyinin təmin edilməsi zərurətini doğurmalı olan məhsulun bazara çıxması ilə başa çatır;
7. Təhlükəsizlik prinsipi. İstənilən innovasiya insana və onu əhatə edən mühitə zərərin dəyməməsinə zəmanət verməlidir.

Turizmdə innovasiya - yeni turist marşrutlarının, layihələrinin işlənməsi, yaradılmasıdır. Bu, əhalinin məşğulluğunu, əhali gəlirlərinin artımını təmin etmək imkanı verir [3].

Əvvəllər ölkəmizdə turizm məhsulunun təşviqi məqsədilə Mədəniyyət və Turizm Nazirliyinin tabeliyində yaradılmış 15-ə qədər Turizm İnformasiya Mərkəzləri ləğv edildikdən sonra bu il fevralın 8-də prezident İlham Əliyev Dövlət Turizm Agentliyinin fəaliyyətinin genişləndirilməsi barədə fərman imzalayıb. Fərmana əsasən Dövlət Turizm Agentliyinin 8 regional bölməsi - Bakı-Abşeron, Gəncə, Şəki, Lənkəran, Mingəçevir, Quba, Qarabağ və İsmayılı Regional Turizm İdarələri yaradılmışdır. Bu idarələrin yaradılmasında məqsəd turizmin inkişaf etdirilməsi, yerli və xarici turistlərin bölgəyə cəlb olunması, informasiya texnologiyaları vasitəsilə ölkəmizin müvafiq regionlarının turizm potensialı haqqında məlumatları dünyanın hər bir nöqtəsinə çatdırmaqdır [4].

Hələ işğaldan əvvəl turizm-rekreasiya sahəsindəki geniş inkişaf potensialına görə fərqlənən Qarabağ və ətraf rayonlarımızda hazırkı dövrdə erməni işğalı nəticəsində təhlükəsizliyin təminatında yaranan problemlər, infrastrukturun dağıdılması səbəbindən turizmin təşkili hələlik mümkünsüzdür.

Qarabağ və ətraf rayonların turizm imkanlarından tam istifadə üç əsas amil təmin edildikdən sonra mümkün olacaq: ərazilərdə təhlükəsizliyin təminatı, əhalinin oraya qayıdışı və infrastrukturun yaradılmasıdır.

Bu məsələlər həll edildikdən sonra Qarabağın Azərbaycanın turizmində öz hegemonluğu ilə seçiləcəyi heç kimdə şübhə doğurmur. Hətta inamla söyləmək olar ki, Qarabağ regional əhəmiyyətli, daha sonra dünya əhəmiyyətli ekoturizm mərkəzinə çevriləcək [5].

Qarabağda turizmin çox növlərinin – eko, dağ, qış, ov, sağlamlıq turizminin inkişafı üçün böyük imkanlar var. Şuşa Azərbaycan turizminin simvol şəhərlərindən biri olacaq. Şuşa mülayim iqlim şəraitinə, mineral suları isə müalicəvi xüsusiyyətlərə malikdir. Bunlar da turizm üçün çox yararlı istiqamətlərdir.

Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonlarında ekoloji turizmin həyata keçirilməsi yalnız ilkin mərhələdədir. Bu regionlarda ekoloji turizmin inkişafı üçün cəlbedici olan Şuşa, Kəlbəcər, Laçın rayonlarını, eləcə də tarixi dini-mədəni ənənələri, muğamı ilə zəngin olan Ağdam rayonunu göstərmək olar.

Belə nəticəyə gəlmək olar ki, ekoloji turizm təbii mühitdə həyata keçirilən və təbiətə, mədəniyyətə və yerli əhaliyə tam uyğunlaşdırılmış turizm növüdür. Ekoturizmin əsas vəzifəsi ekoloji maarifləndirmə, turistlərdə təbiətə sevginin tərbiyəsidir və bu cür səyahətlərin məqsədi turistlər üçün səfər etdikləri regionun təbiəti haqqında yeni məlumatlar əldə etməkdir. Səyahət zamanı ətrafdakı ekosistemlərin bütövlüyü pozulmur.

Turizm sahəsində innovasiya dövlət dəstəyinin köməyi: regionlarda məqsədyönlü proqramların həyata keçirilməsi üçün vəsaitin ayrılması; turizm sahəsində və iqtisadiyyatın əlaqəli sektorlarında tətbiqi ilə elmi işlərin həyata keçirilməsi üçün qrantlar, subsidiyalar və investisiyalar şəklində maliyyə yardımının göstərilməsi ilə həyata keçirilir.

Azərbaycanda innovasiyaları tətbiq etməklə ekoloji turizmi daha yüksək səviyyəyə qaldıra bilən səriştəli mütəxəssislərin olması vacibdir. Bakı Ekspo Mərkəzində keçirilən 19-cu Azərbaycan Beynəlxalq Turizm və Səyahətlər (“AITF 2023”) Sərgisində “Turizm sahəsinin mütəxəssisi ol” mövzusunda panel müzakirə də olmuşdur.

ƏDƏBİYYAT

1. www.stat.gov.az
2. В.А. Гладилин, В.П. Юрина, С.Е. Грицай Некоторые проблемы и приоритетные направления развития туризма и рекреации КМВ. Вестник Института дружбы народов Кавказа. Теория экономики и управления народным хозяйством. 2015.
3. В.С. Новиков. Инновации в туризме. Учебное пособие. М.: Академия, 2007.
4. <https://medeniyyet.az/page/news/8123/>
5. <https://ikisahil.az/post/213185>

AZ TULLANTILI ÇAY TEXNOLOGİYALARININ İNNOVATİV XÜSUSİYYƏTLƏRİNİN TƏDQIQI

O. Novruzlu

oqtay.novruzlu0@gmail.com

Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti

Azərbaycanda çay sənayesinin əvvəlki vəziyyətinin bərpası və optimallaşdırılması üzrə genişmiqyaslı proqramın həyata keçirilməsi məqsədilə uzun illər aparılan tədqiqatlar nəticəsində Meyvəçilik və Çayçılıq Elmi Tədqiqat İnstitutunda az tullantılı çay texnologiyası işlənilib hazırlanmışdır. Bu texnologiya xammalın xüsusilə zərif komponentlərindən yüksək keyfiyyətli bayx çayının istehsalını, yüksək təsirə malik nazik, incə dispers (birdəfəlik istifadə üçün) və dənəvərləşdirilmiş (ikinci dərəcəli ekstruziya) qara və yaşıl çayların, eləcə də kərpic çayının istehsalını nəzərdə tutur. Çeşidləmə-ayırma prosesində əmələ gələn keyfiyyətsiz kütlədən, yəni yaşıl kərpic çayı, konsentratlar və qida əlavələri (boyalar, ekstraktlar), bioloji məhsullardan (vitamin P, kofein), tonlaşdırıcı içkilər istehsal olunur. Ekstraksiyadan alınan jom- pektin maddələri, qida lifi və biosintetik zülal almaq üçün qiymətli bioloji xammaldır.

Tədqiqat obyektini olaraq seçilən uzun yarpaqlı, incə, zərif və dənəvər (ekstruziya) və plitə (briketləmə) qara və yaşıl çay istehsalının texnoloji sxemlərinin və aparat-texnoloji vahidlərinin aparılmış geniş sınaqlarının nəticələri 1 və 2-ci cədvəllərdə göstərilmişdir.

Cədvəl 1.

Göstərici	Qara	Yaşıl
Birinci növ sortların məhsuldarlığı, %	61.1	57.0
Nazik çay məhsuldarlığı (BOP, BT), %	58.1	27.3
Fenol birləşmələrinin miqdarı, %	9.3	12.1

Cədvəl 1 və 2-də verilmiş məlumatlar göstərir ki, təklif olunan texnologiya ilə istehsal olunan müxtəlif növ çaylar dövlətlərarası (QOST 1937-9, QOST 3716-90, QOST 1940-75) və beynəlxalq (İSO 3720) standartlarının tələblərinə tam cavab verir. Eyni zamanda, ən yüksək və birinci sort məhsulların, həmçinin zərif və incə dispers çayın istehsalı artır.

Cədvəl 2.

Göstərici	Qranullaşdırılmış		Plitə	
	qara	yaşıl	qara	yaşıl
Ekstraktiv maddələrin miqdarı, %	28.4	30.7	7.0	13.1
Kofein, %	3.01	2.2	1.89	2.4

Cədvəl 3-də ekstraktın iki mərhələli ultra-filtrasiyasından sonra sprey qurutma yolu ilə əldə edilən çay fenol birləşmələri (vitamin P) preparatının kimyəvi tərkibi göstərilir.

Cədvəl 3.

Göstərici, %	Biopreparat		kobud çay yarpaqlarından
	aşağı xammaldan	keyfiyyətli	
Katexinlərin miqdarı	80.5		77.6
Teflavin	0.11		0.15
Tearubiqin	1.72		1.54

Bioloji məhsul suda və etil spirtində asanlıqla həll olunan, hiqroskopik, cüzi spesifik xoş qoxu və turş dadı olan sarımtıl çalarlı ağımtıl-boz rəngli tozudur. Onun aşağı dərəcəli və kobud çay yarpaqlarından məhsuldarlığı müvafiq olaraq 10,5-9,5% təşkil edir.

Tərkibində katexinlərin (teaflavinlər və tearubiqinlər) və karbohidratların (saxaroza, melibioza, maltoza) oksidləşmə məhsulları var. Texnoloji proses son məhsulda saxaroza üstünlük təşkil edən (3,80-3,90%) disakaridlərin olmasını istisna etməyə imkan vermir.

Çay tumurcuqlarının ayrı-ayrı elementlərində pektin maddələrinin miqdarı 8,91-9,88% təşkil edir. Cədvəl 4-də çay xammalının müxtəlif komponentlərindən alınan pektin maddələrinin xüsusiyyətləri göstərilir. Cədvəl 4-dəki məlumatlar göstərir ki, çay yarpaqlarının texnoloji emalı zamanı, xüsusən də qara çay istehsalında eterifikasiya dərəcəsi azalır ki, bu da qurumuş yarpaqda aktiv pektin metil-esterazanın olması ilə izah olunur. Çəpərlərin fermentativ hidroliz-ekstraksiyası vasitəsilə yüksək keyfiyyətli konsentratların hazırlanması üçün ekstrakt və pektin konsentratı alınır.

Cədvəl 4.

Pektin maddələrinin ayrılma obyektı	Eterifikasiya dərəcəsi, %
Qara çayın aşağı dərəcəli məhsulları və ikinci dərəcəli xammalı (qarışıq)	34-37
Yaşıl çayın aşağı dərəcəli məhsulları və ikinci dərəcəli xammalı (qarışıq)	53-56

Çayın təbii mikroflorasından təcrid olunmuş göbələklərin becərilməsi yolu ilə çay konsentratlarının (ekstraksiya jomu) istehsalının sellüloza və liqnin tərkibli tullantılarının zülal və digər fizioloji aktiv maddələrlə zənginləşdirilməsinin mümkünlüyü müəyyən edilmişdir.

Belə ki, xammalın emalı üçün müasir fiziki, mexaniki və biotexnoloji üsulların tətbiqinə əsaslanan çay yarpaqlarının emalı üçün resurs qənaət edən intensiv az tullantılı texnologiya və aparat-texnoloji sxemlər təklif olunur.

ƏDƏBİYYAT

1. Ревишвили Т. О., Хомерики М. Т. Технология получения препарата фенольных соединений из чайного сырья в опытно-производственных условиях. Субтропические культуры. 2013. № 1–2. С. 46–53.
2. Орагвелидзе Н. И., Приудзе Г. И. Производство растворимого чая непосредственно из чайного листа. Хранение и переработка сельхозсырья. 2015. №11.
3. Ревишвили Т. О., Запрометов М. Н., Лагвилава В. Р., Хомерики М. Т. Витамин Р из чая. Пищевая промышленность, 2017.

ИССЛЕДОВАНИЕ ИННОВАЦИОННЫХ ХАРАКТЕРИСТИК МАЛООТХОДНЫХ РЕЧНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ

О. Наврузлу

oktay.novruzlu0@gmail.com

Азербайджанский Государственный Экономический Университет

Чайная промышленность является одним из высокоматериалоемких направлений агропромышленного комплекса, требующим рационального и комплексного использования всех видов сырья. Чай неоднороден по своему сырьевому составу, биохимическим и технологическим свойствам. Каждая его часть требует соответствующего использования для производства того или иного вида чая по соответствующей технологии. Полученное отсюда вторичное сырье и промышленные отходы представляют собой очень ценный биологически активный материал, что характеризует актуальность обозначенной выше темы исследований. В данной статье отражены результаты исследований по

эффективному использованию речных отходов. В качестве нормативно-методической базы используются стандарты ГОСТ 1937-9, ГОСТ 3716-90, ГОСТ 1940-75 и ИСО 3720.

INVESTIGATION OF THE INNOVATIVE CHARACTERISTICS OF LOW WASTE RIVER TECHNOLOGIES

O. Nowruzlu

oktay.nowruzlu0@gmail.com

Azerbaijan State Economic University

The tea industry is one of the highly material-intensive areas of the agro-industrial sector, which requires rational and complex use of all types of raw materials. Tea is heterogeneous due to its raw material composition, biochemical and technological properties. Each part of it requires appropriate use for the production of one or another type of tea according to the appropriate technology. The secondary raw materials and industrial waste obtained from here are very valuable biologically active material. It characterizes the relevance of the research topic listed above. In this article, the results of research on the effective use of river waste products are reflected. GOST 1937-9, GOST 3716-90, GOST 1940-75 and ISO 3720 standards are used as a normative-methodical basis.

TRANSSƏRHƏD SULARIN ÇİRLƏNMƏ PROBLEMLƏRİ

U.A.Yaqublu

yaqubov.uldaz@gmail.com

E.Ə.Məmmədov

elshad1952@mail.ru

Azərbaycan Texnologiya Universiteti

Transsərhəd sular dünya şirin su axınının 60 faizini təşkil edir. 153 ölkə 286 transsərhəd çay və göl hövzəsindən və 592 transsərhəd sulu hövzə sistemindən ən azı birinin daxilində əraziyə malikdir.

Tədqiqatlar nəticəsində müəyyən olunmuşdur ki, transsərhəd çaylar insanların fəaliyyətinə daha çox məruz qalır. Antropogen fəaliyyət nəticəsində çaylar drenaj sistemindən yüksək çirklənmə səviyyəsinə çataraq çirkab arxına çevrilir. Transsərhəd çaylar keyfiyyət göstəricilərinə görə digər çaylardan kəskin fərqlənir. Buna görə də bu çayların hidrokimyəvi problemlərinin tədqiq olunmasına böyük ehtiyac vardır.

Beləliklə tədqiq edilən bu çayların hidrokimyəvi problemlərindən biri də antropogen fəaliyyətlə əlaqədar çay sularının qaz tərkibində, fiziki xassəsində, codluğunda, minerallaşmasında baş verən dəyişikliklərin müəyyən olunmasıdır. Həmçinin əldə olunan göstəricilərin çoxillik orta qiymətləri hesablanmışdır. Tədqiqatlar göstərir ki, asılı maddələrin çoxillik orta qiyməti 100-600 mq arasında dəyişir. Azərbaycan ərazisində transsərhəd çayların hamısında asılı maddələrin kəmiyyətində artım müşahidə edilir. Belə ki, Oxçuçayın Qacaran məntəqəsində asılı maddələrin çoxillik orta qiyməti təqribi 290 mq təşkil edir. Asılı maddələrin çoxillik orta kəmiyyətində artım Tovuzçay və Ağstafaçayda nisbətən az olub, 1,3 dəfə təşkil edir. [2]

Transsərhəd suların keçdiyi ölkələrdən bu sulara axıdılan tullantılar və çirkab suların tərkibində olan vacib ionların konsentrasiyasına mənfi təsir göstərir və suların kimyəvi tərkibini dəyişməsinə səbəb olur. Dəyişikliyə ən çox natrium - kalium cəmi (Na+ K) və sulfat (SO₄) məruz qalır.

Arpaçayda digər çaylardan fərqli olaraq, əsas ionların kəmiyyətində kəskin artım müşahidə olunmur, ən çox artım isə kalsium ionunda baş verir. Belə ki, Arpaçayın Cermuk məntəqəsində kalsium ionunun miqdarı 10,3 mq/l -dir. Qanıx və Qabırriya Gürcüstan ərazisindəki, Ağstafaçay və Oxçuçaya isə Ermənistan ərazisindəki dağ-mədən, məişət - kommunal, yüngül-yeyinti müəssisələrindən daha çox çirkab suları axıdılır. Buna görə də bu çayların suları Azərbaycan ərazisinə yüksək minerallaşmış şəkildə daxil olur. [3]

Ermənistan ərazisindən məişət və sənaye çirkab suları axıdılan çayların (Razdan, Oxçuçay çayı və s.) tökülməsi nəticəsində çay yüksək dərəcədə çirklənir. Çay suyunun orqanoleptik xüsusiyyətləri 2012-ci ilin yaz-yay aylarının gursululuğu dövründə pisləşmiş, həmçinin asılı maddələrin qatılığı da normanı keçmişdir. [1]

Ermənistan və Gürcüstan ərazisində Kür çayı və onun transsərhəd qollarında yaranmış ekoloji gərginlik nəticəsində, il ərzində bu çayların axını ilə külli miqdarda çirkləndirici maddələr ölkəmiz ərazisinə gətirilir.

Azərbaycana daxil olanda Kür çayı artıq müxtəlif dərəcədə və müxtəlif növ çirklənmiş su sinfinə aid olur. Belə ki, bu çirklənmə prosesi çayın mənəsinə doğru artır. Araz çayının isə Ermənistan ərazisinə daxil olan qollarını isə çirkli; Naxçıvan MR ərazisindəki qollarını orta dərəcədə təmiz; İran və Türkiyə dövlətləri ərazisindəki qollarını isə təmiz kateqoriyalarına ayırmaq olar.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan Coğrafiya Cəmiyyətinin əsərləri. XV cild. Xəzər dənizi və ətraf regionların ekosistemləri: təhlükə və risklər. Elm-Təhsil Nəşriyyatı, Bakı 2010, s. 43 – 47.

2. “Azərbaycan Hava Yolları” QSC Milli Aviasiya Akademiyası. Elmi məcmuələr cild 17. Bakı 2015, s. 209 – 211.
3. eco.gov.az

TRANSBOUNDARY WATERS POLLUTION PROBLEMS

U.A.Yagublu

yagubov.ulduz@gmail.com

E.A.Mammadov

elshad1952@mail.ru

Azerbaijan Technological University

Most of the water resources of our republic are formed at the expense of transboundary waters. Transboundary waters mainly pass through the territory of Georgia and Armenia and are heavily polluted due to industrial enterprises located there. Thus, when these rivers enter the territory of Azerbaijan, they become significantly polluted.

ПРОБЛЕМЫ ЗАГРЯЗНЕНИЯ ТРАНСГРАНИЧНЫХ ВОД

У.А. Ягублу

yagubov.ulduz@gmail.com

Э.А.Мамедов

elshad1952@mail.ru

Азербайджанский технологический университет

Большая часть водных ресурсов нашей республики формируется за счет трансграничных вод. Трансграничные воды в основном проходят по территории Грузии и Армении и сильно загрязнены из-за расположенных там промышленных предприятий. Таким образом, попадая на территорию Азербайджана, эти реки значительно загрязняются.

AZƏRBAYCANDA SU İSTEHLAKININ STATİSTİK TƏDQIQI

Ş. Mustafayev

shahin.mustafayev@stat.gov.az

T. Xanlarov

togrul.khanlarov@stat.gov.az

Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi

Elmi-Tədqiqat və Statistik İnnovasiyalar Mərkəzi

İndiki dövrdə su çatışmazlığı ümumdünya problemlərindən biri sayılır. Alimlərin hesablamalarına görə dünyada olan su ehtiyatlarının çox az hissəsi içməli və təsərrüfatda istifadə edilə bilən şirin sulardır. Yer səthində olan şirin su ehtiyatlarının ölkələr və regionlar üzrə qeyri-bərabər paylanması və onların çirkənlənməsi də mühüm problemlərdən hesab olunur. Əhalinin suya olan tələbatı artdıqca çirkənlənən suların miqdarı da artır. Dünyada 50 minə yaxın kimyəvi maddə istehsal edilir. Bu məqsədlə böyük həcmdə su istehlak edilir və böyük hissəsi tullantı kimi su obyektinə axıdılır [1]. Azərbaycan Respublikasında Su Məcəlləsi Azərbaycan Respublikasının Prezidenti tərəfindən 1997-ci il 26 dekabr tarixində təsdiq edilmişdir.

Dünya üzrə cəmi su ehtiyatı 1386 milyon kub kilometrdir. Su ehtiyatlarının 95.5%-i duzlu, yalnız 2.5% içməli sudur. İçməli suyun 47 min kub kilometrini çaylar təşkil edir. Bunun da ancaq 50%-i istifadə edilir. Cəmi istifadə edilən suyun 69%-i kənd təsərrüfatının, 21%-i sənaye sahələrinin, 6%-i kommunal təsərrüfatların və anbarların payına düşür. Su ehtiyatlarından istifadə səviyyəsi Misirdə 97.1%, İsraildə 84.4%, Ukraynada 40%, İtaliyada 33.7%, Almaniya 27.1%, Polşada 21.9%, ABŞ-da 18.9%, Türkiyədə 17.3%, Rusiyada 2.7%-dir [3]. Təhlil göstərir ki, dünyanın müxtəlif regionlarında su ehtiyatlarından istifadə olduqca müxtəlifdir. Sudan ən çox kənd təsərrüfatında istifadə olunur. Hazırda dünyada 250 milyon hektara yaxın kənd təsərrüfatı bitkiləri, bağlar və plantasiyalar suvarılır [3]. Azərbaycan Respublikasında əsas iqtisadi fəaliyyət növləri üzrə istehlak olunmuş suyun miqdarı və onun qrafiki aşağıdakı kimidir:

Cədvəl 1

2011-2021-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında əsas iqtisadi fəaliyyət növləri üzrə su istehlakı, milyon m³-lə [2]

İllər	Kənd təsərrüfatı, meşə təsərrüfatı və balıqçılıq	Mədən-çixarma sənayesi	Emal sənayesi	Elektrik enerjisi, qaz və buxar istehsalı, bölüşdürülməsi və təchizatı	Su təchizatı, tullantıların təmizlənməsi və emalı	Digər sahələrdə xidmətlərin göstərilməsi
2011	5716.5	188.2	117.3	1605.2	252.6	132.0
2012	5745.0	190.6	52.2	1949.1	225.5	86.1
2013	5813.2	186.3	52.2	1820.9	239.2	117.1
2014	5931.4	222.5	48.8	1558.7	244.5	109.4
2015	6457.7	264.8	42.6	1507.7	239.5	54.0
2016	6320.3	277.7	46.0	1861.2	228.0	90.7
2017	6531.3	304.1	26.4	1974.2	225.0	92.7
2018	6700.8	337.7	35.6	1843.5	233.9	53.03
2019	7005.5	342.1	39.5	1802.8	241.03	41.2
2020	7236.8	344.1	67.9	1751.8	248.2	44.3
2021	7587.9	342.6	66.4	2240.2	240.1	49.04

Cədvəldən göründüyü kimi, 2011-ci illə müqayisədə 2021-ci ildə əsas iqtisadi fəaliyyət növləri üzrə su istehlakı: kənd təsərrüfatı və balıqçılıqda 1871.4 milyon m³ (32.7%); mədənçixarma sənayesində 154.4 milyon m³ (82.0%); elektrik enerjisi, qaz və

Ümummilli Lider Heydər Əliyevin anadan olmasının 100 illiyinə həsr olunmuş “Dördüncü sənaye inqilabı və innovativ texnologiyalar” Beynəlxalq elmi-praktik konfransı

buxar istehsalı, bölüşdürülməsi və təchizatında 635.0 milyon m³ (39.6%) artmış; emal sənayesində 50.9 milyon m³ (33.4%); su təchizatı, tullantıların təmizlənməsi və emalında 12.5 milyon m³ (4.9%) və digər sahələrdə xidmətlərin göstərilməsində isə 83.0 milyon m³ (62.8%) azalmışdır.

İsveçin paytaxtı Stokholmda “Dünya su həftəsi forumu”nda Birləşmiş Millətlər Təşkilatı tərəfindən hazırlanaraq təqdim edilən “İqlim dəyişiklikləri və su” mövzusunda hesabatla görə dünyadakı iqlim dəyişiklikləri su qaynaqlarına da təsir edir.

Hesabatla görə 2050-ci ildə dünyadakı 2 milyard insanın sudan məhrum olacağı gözlənilir və 30 il sonra isə 3 milyard insan istifadə edə biləcəyi su ehtiyatlarını itirə bilər.

Hazırda dünya əhalisinin 20%-ni təşkil edən 30 ölkə su qıtlığı ilə üzləşir. 2025-ci ildə isə bu ölkələrin sayı 50-yə çatacaq və dünya əhalisinin 25%-i su problemi ilə üz-üzə gələ bilər [2].

Azərbaycan Respublikasında təbii mənbələrdən götürülən və istifadə olunan suyun həcmi aşağıdakı kimidir.

Cədvəl 2

2011-2021-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında təbii mənbələrdən götürülən və istifadə olunan şirin su [2]

İllər	ÜDM, milyon manatla	Əhalinin sayı, min nəfər	Daxili axını, milyon m ³	Qonşu ölkələrdən səth sularının axını, milyon m ³	Bərpa olunan şirin su ehtiyatları, milyon m ³	İstehlak olunan su, milyon m ³
2011	52082,0	9111.1	5630	20263	25893	8011.8
2012	54743.7	9235.1	5058	15565	20623	8248.5
2013	58182,0	9356.5	4751	14340	19091	8228.8
2014	59014,1	9477.1	3965	13967	17932	8115.3
2015	54380.0	9593.0	4150	14217	18367	8566.3
2016	60425.2	9705.6	4976	14854	19830	8823.9
2017	70337.8	9810.0	4613	12373	16986	9153.7
2018	80092.0	9898.1	4810	14774	19584	9205.0
2019	81896.2	9981.5	4853	11371	16224	9472.0
2020	72578.1	10067.1	4503	9412	13915	9693.0
2021	93203.2	10119.1	5067	11498	16565	10526.0

Cədvəldən görüldüyü kimi, 2011-ci ilə müqayisədə 2021-ci ildə əhalinin sayı 11.1%, ÜDM 79.0%, su istehlakı 31.4% artdığı halda, daxili mənbələrdən su axını 10%, qonşu ölkələrdən səth sularının axını 43.3%, bərpa olunan şirin su ehtiyatları 36.0% azalmışdır.

Sadə statistik modellər əsasında hesablanmış əsas demografik, iqtisadi, sosial göstəricilərin (ÜDM, əhalinin sayı və su istehlakı) proqnozu aşağıdakı kimidir (Cədvəl 3)

Proqnoz göstərir ki, ÜDM-in orta artım sürəti dəyişməz qalarsa və iqtisadiyyatın strukturunda köklü dəyişiklik aparılmazsa, 2050-ci ildə 2021-ci ilə nisbətən ÜDM 20.6%, su istehlakı 20.2%, əhalinin sayı isə 20.1% artacaqdır.

Keçmiş SSRİ dövründə təbii sərvətlər dəyersiz olduğu üçün onların iqtisadi səmərəliliyini müəyyən etmək mümkün deyildi.

Lakin ölkəmiz müstəqillik əldə etdikdən sonra istehlak olunan suyun iqtisadi qiymətləndirilməsi və iqtisadi metodlarla idarəçilik sudan səmərəli istifadə problemini qarşıya qoymuşdur.

İnkişaf etmiş dövlətlərdə sudan istifadənin səmərəliliyini müəyyən etmək üçün inteqral göstəricilər (su tutumu -1000 dollar əlavə dəyərə istehlak olunan suyun miqdarı

və su verimi – 1 m³ suyun yaratdığı əlavə dəyər) hesablanır. Bu göstəricilərdən ölkənin dayanıqlı inkişaf strategiyasının hazırlanmasında istifadə edilir.

Cədvəl 3

2025-2050-ci illərə Azərbaycan Respublikası üzrə ÜDM, əhalinin sayı və su istehlakının proqnozu

İllər	ÜDM, milyon manatla	Əhalinin sayı, min nəfər	İstehlak olunan su, milyon m ³
2025	95930.1	10378	10795.3
2030	99525.5	10767	11199.9
2040	105996.0	11467	11928.1
2050	112411.3	12161	12650.0

Mənbə: Cədvəl müəllifin hesablamaları əsasında qurulmuşdur.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycanda əhalinin və kənd təsərrüfatının su ilə təminatının vəziyyəti. Birdəfəlik statistik müayinə. Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi. Bakı-2001
2. Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin saytı: www.stat.gov.az
3. İ.H.İbrahimov. Ətraf mühitin iqtisadiyyatı. Bakı-2015, səh.357

MARKETİNG STRATEGİYALARININ TURİZMDƏ QIDA SEKTORUNUN İNKİŞAFINA TƏSİRİ

M.H. Urkayev

V.X. Baxışlı

baxislivusale@gmail.com

Azərbaycan Texnologiya Universiteti

İstirahət və əyləncənin ən fəal formalarından biri olan turizm sektoru, müasir və qloballaşan dünyada hər bir ölkə üçün ən dinamik inkişaf edən sahələrindən biridir. Turistlərin hər hansı bir ölkəyə səyahəti zamanı ilk növbədə mehmanxana, restoran, nəqliyyat və ekskursiya xidmətləri ön plana çıxsa da, getdikləri ölkədə yerli qida məhsulları və mətbəxi ilə tanış olmaq üçün müxtəlif kanallarla ilkin məlumatlar əldə etməyə çalışırlar. Bunu nəzərə alan hər bir turizm şirkəti tursitlərə yeni, ağız dadına uyğun qidalanma imkanı təklif edir. Buna görə şirkətlər turizm bazarında effektiv marketing araşdırmaları edir.

Marketing, turizm qida sektorunun inkişafında və məhsullarının satışında əhəmiyyətli bir rol oynayır. Bildiyimiz kimi, hər bir ölkə özünün milli və regional mətbəxi ilə tanınır. Məsələn İngiltərə balıq və çips ölkəsi, İtaliya makaron və pizza vətəni kimi tanınır. Azərbaycan Respublikasının da milli və regional ikonik mətbəxi ilə tanınması istiqamətində tədbirlər görülməlidir. Bu istiqamətdə uğur əldə etmək, hədəflərə çatmaq üçün marketing strategiyalarından geniş istifadə olunmalı, bazar münasibətləri şəraitində turizm şirkətləri tərəfindən marketingin metodologiyası mənimsənməli və strategiyaları situasiyaya uyğun istifadə olunmalıdır.

Qeyd edək ki, turizmdən yaxşı pay almaq istəyən ölkələrin turizm sektorunda inkişaf yolu destinasiya brendləşməsindən keçir. Brend məlumatlılığı istehlakçıların şüurunda məhsul və xidmətlərin keyfiyyəti haqqında təsəvvür yaradır. Buna görə də, brend şüurunu yaratmaq üçün müəssisələr öz brend adlarını, loqolarını və şüarlarını düzgün seçməli və onlardan ardıcıl istifadə etməlidirlər. Bunun üçün hər bir turizm şirkəti, turistlərə qida turlarında, qida festivallarında iştirak etmək təklif edə bilərlər. Bu tədbirlərdə iştirakçılara həmin ərazinin kulinariya sənətini daha yaxından tanımaq imkanı yaranır. Bu səbəbdən, turizm şirkətləri və ölkənin dövlət təşkilatları ölkədə keçiriləcək qida festivalları barədə əvvəlcədən məlumatlandırmakə reklam çarxları hazırlayaraq bölgənin milli mətbəxi, kulinariya sənətinin incəliklərini təşviq edə bilərlər. Bu növ marketing strategiyaları tursitlərin ölkənin kulinariya sənətini, mətbəx mədəniyyətini tanımasına, daha yaxşı təcrübə yaşamasına imkan yaradır. Turizm bir çox dövlətlərdə, o cümlədən Azərbaycan Respublikasında da region iqtisadiyyatının çoxpilləli inkişafında əsas rol oynayır. Azərbaycanda tam turizm potensialı var və şüpəsizki 44 günlük Vətən müharibəsində qazanılan zəfər Azərbaycan turizminin inkişafına yeni təkan verəcəkdir.

Hazırda Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin sərəncam və tövsiyələrinə əsasən, Dövlət Turizm Agentliyi işğaldan azad edilmiş ərazilərin turizm inkişaf strategiyası və siyasətini hazırlayır. Bu ərazilərdə qida turizminin inkişafı istiqamətində görülən tədbirlərdən biri on bir ölkənin nümayəndə heyətinin iştirakı ilə Azərbaycanın mədəniyyət paytaxtı Şuşada keçirilən Birinci Beynəlxalq Kulinariya Festivalıdır. Festivalda Azərbaycanın on bir iqtisadi regionun mətbəx nümunələri nümayiş olundu. [1]

Bu cür qida festivallarının keçirilməsi yerli ərzaq məhsullarının bazara çıxarılmasına, məhsula tələbatın artmasına, Azərbaycanda qida sektorunun, turizmin, iqtisadiyyatın inkişafına kömək edə bilər. Azərbaycan Respublikasında turizmdə qida üzrə məhsul və xidmətlərin inkişaf istiqamətlərinə dair aparılan araşdırmalardan belə nəticəyə gəlmək olar ki, bu sahənin inkişafı üçün müəyyən istiqamətlər üzrə tədqiqatlar

davam etdirilməli, bazar iqtisadiyyatı şəraitində mühüm aspektlər müəyyənləşdirilməli və ən əsası marketing strategiyalarından geniş istifadə olunmalıdır. Bugün qarşıda duran mühim vəzifələrdən biri Azərbaycanda turizm sektorunun mövcud potensialından istifadə edərək ölkənin davamlı inkişafına nail olmaq, Azərbaycanı dünyanın qabaqcıl turizm mərkəzlərindən birinə çevirməklə, ölkənin iqtisadi inkişafına təkan verəməkdir.

Beləliklə, turistlərin diqqətini Azərbaycan mətbəxinə cəlb etmək üçün milli mətbəx mədəniyyətinin brendləşməsi istiqamətində daha çox tədbirlər görülməli, tanıtım videoları çəkilməli, festivallar, qida turları təşkil edilməlidir.

ƏDƏBİYYAT

1. <https://report.az/amp/medeniyyet-siyaseti/susada-birinci-beynelxalqkulinariya-festivali-baslayib/>

ВЛИЯНИЕ МАРКЕТИНГОВЫХ СТРАТЕГИЙ НА РАЗВИТИЕ ПРОДОВОЛЬСТВЕННОГО СЕКТОРА В ТУРИЗМЕ

М.Х. Уркаев

В.Х.Бахышлы

baxislivusale@gmail.com

Азербайджанский Технологический Университет

Таким образом, для привлечения внимания туристов к азербайджанской кухне необходимо предпринять дополнительные меры в направлении брендинга культуры национальной кухни, сделать рекламные видеоролики, организовать фестивали и гастрономические туры.

THE INFLUENCE OF MARKETING STRATEGIES ON THE DEVELOPMENT OF THE FOOD SECTOR IN TOURISM

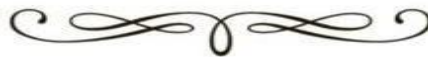
M.H. Urkayev

V.X. Bakhishli

baxislivusale@gmail.com

Azerbaijan Technological University

Thus, in order to attract the attention of tourists to Azerbaijani cuisine, it is necessary to take additional measures in the direction of branding the culture of national cuisine, make promotional videos, organize festivals and gastronomic tours.

**QARABAĞ VƏ ŞƏRQİ ZƏNGƏZUR İQTİSADI COĞRAFİ RAYONLARINDA
ÇAYLARA QARŞI TÖRƏDİLMİŞ HİDROTERROR SİYASƏTİNİN AĞIR
NƏTİCƏLƏRİNİN TƏHLİLİ**

G.A. Əsədova

g.esedova@uteca.edu.az

Ö.S.Fətəliyev

fataliyevomar@gmail.com

Azərbaycan Texnologiya Universiteti

Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi coğrafi rayonları 30 il ərzində təkcə işğalçılıq siyasətinə məruz qalmıyıb eyni zamanda bütün təbii sərvətlərimizin səmərəsiz istismar edilməsi torpaq örtüyünün məhv olmasına, su ehtiyatlarının hədsiz dərəcədə radioaktiv çirklənməyə məruz qalması hidrobioloji mühitin məhvinə, meşələrdən vəhşicəsinə istifadə edilməsi ətraf mühitə mənfi təsir etmişdir. Bunların ağır nəticələrinin aradan qaldırılması üçün hələ də mübarizə aparırıq. 30 illik əsarətdən sonra çaylarımız, göllərimiz, füsunkar təbiətimiz, su anbarları və kanallar da işğaldan azad edilmişdir. [5] Qarabağ zonasının 780 milyon kubmetr yerli su ehtiyatları ölkəmizin 20 %-ə qədərini təşkil edir. Məlum olduğu kimi Ermənistandan çirklənmiş sular 30 il ərzində Azərbaycan ərazisinə daxil olaraq birbaşa Kür və Araz çaylarının da çirklənməsinə səbəb olmuşdur. Azərbaycan çaylarının çirklənməsi ilə bağlı vəziyyət hər zaman dövlətimizin nəzarəti altında olub və bununla bağlı nümunələr götürülüb, təhlillər aparılıb. Bütün çaylarda yüksək çirklənmə səviyyəsi müşahidə olunub.[3] Hal-hazırda Qarabağdan keçən 14 çay (Tərtərçay, Bərgüşadçay, Lev, Zabux, Tutqun, Turqay, Bəsitçay, Qarqarçay, Quruçay, Köndələnçay, Oxçuçay, Xaçınçay, Qaracaçay) və eyni zamanda digər xırda çaylar da daxil olmaqla ekoloji fəlakət zonasına çevrilib.

Oxçuçay, Bəsitçay və Bərgüşadçay üzvi və qeyri-üzvi maddələrlə daha çox çirklənməyə məruz qalıb. Torpaqlarımız işğalda olduğu zamanlarda Tərtərçay, Həkəriçay, Levçay, Tutqunçay, Xaçınçay bu çayların qarşısı qəsdən kəsilir, qışda isə açılırdı və nəticədə əhaliyə, təsərrüfata böyük zərər verirdi. Araza axan Oxçuçay Ermənistanın sənaye müəssisələrinin zərərli tullantıları ilə çirklənməyə məruz qalmış və hələ də davam etməkdədir.

Zəngilan şəhəri, Sarıqışlaq kəndi ərazilərindən (Oxçuçayın müəyyən hissələrindən) nümunələr götürülüb, çirklənmə göstəriciləri araşdırılıb.[4] Götürülən su nümunələrinə əsasən fiziki-kimyəvi parametrlər araşdırılıb və ağır metalların miqdarı təyin edilib. Nəticədə mis, molibden, qurğuşun, manqan, kobalt yol verilən qatılıq həddindən dəfələrlə artıq çıxıb.

Cədvəl 1.

Götürülən su nümunələrinə əsasən fiziki-kimyəvi parametrlər

Oxçuçayın keçdiyi ərazilər	Ağır metallar	
Cahangirbəyli Tağlı	Dəmir	2,8 dəfə 3,4 dəfə
Cahangirbəyli Tağlı	Manqan	2,1 dəfə 3,2 dəfə
Tağlı Bürünlü	Molibden	1,1 dəfə 1,3 dəfə
Tağlı Bürünlü	Sulfat ionu	1,1 dəfə 1,2 dəfə

Ümumilikdə 60-dan artıq monitoring keçirilib. Ağır metal tullantılarının kimyəvi turşuların Oxçuçaya axılması bu çayın ölü çaya çevrilməsinə səbəb olub. Buna səbəb Qacaran mis-molibden zavodunun, Qafan mis filiz saflaşdırma zavodunun

tullantılarının birbaşa axıdılması buna səbəb olur. [1] Çayların çirklənməsi təkəcə bizim respublikamız üçün deyil, digər ölkələr üçün də böyük ekoloji problemlər yaradır. Ona görə də bu problemin həlli zamanın tələbidir və onun aradan qaldırılması bu gün çox ciddi məsələlərdən biridir. Çayların bu şəkildə çirklənməyə məruz qalması suyun florasının məhv olmasına səbəb olmuşdur. Çaylardakı su zərərsiz hala düşərək kənd təsərrüfatı üçün də yararsız hala salınmışdır. Bununla bağlı dövlət qurumları təmizlənmə ilə əlaqədar layihələr planlaşdırıblar. Ən böyük qarşısı alınmalı məsələ isə zərərli tullantıların axıdılmasına mane olmaqdır. Bu ümumi ekoloji problemdir, çünki nəticədə bu ekoloji çirklənmələr iqlimin dəyişməsinə səbəb olur. [2]

ƏDƏBİYYAT

1. <https://fed.az/az/ekologiya/ilham-eliyev-oxcucayi-zehherleyen-cronimet-sirketi-gelsin-zibilini-temizlesin>
2. ©Ermənistanın Oxçuçay terroru davam edir („Azərbaycan“ qəzeti Əsmər Qardaşanova)
3. ©Oxchuchayin_chirklenme_gostericileri_arasdirilib-2412557
4. ©Ermənistanın ekoloji terroruna təzyiç göstərilmir (millət vəkili Azər Badamov)
5. ©Isgal_dovrunde_Oxchuchay_ciddi_ekoloji_tesirlere_meruz_qalib

АНАЛИЗ ТЯЖЕЛЫХ ПОСЛЕДСТВИЙ ГИДРОТЕРРОРИСТИЧЕСКОЙ ПОЛИТИКИ, ПРОВОДИМОЙ В ОТНОШЕНИИ РЕК В ЭКОНОМИКО-ГЕОГРАФИЧЕСКИХ РАЙОНАХ КАРАБАХА И ВОСТОЧНОГО ЗАНГЕЗУРА

Г. Асадова

g.esedova@uteca.edu.az

О.С.Фэталиев

fataliyevomar@gmail.com

Азербайджанский Технологический Университет

Вода в реках стала безвредной и также непригодной для сельского хозяйства. В связи с этим государственные органы запланировали проекты, связанные с уборкой. Самой большой проблемой является предотвращение сброса вредных отходов. Это общая экологическая проблема, потому что в конечном итоге эти загрязнения окружающей среды приводят к изменению климата.

THE DANGER OF THE SEVERE CONSEQUENCES OF THE HYDROTERRORISM POLICY AGAINST THE STREAMS IN THE ECONOMIC GEOGRAPHICAL REGIONS OF KARABAKH AND EASTERN ZANGEZUR

G.Asadova

g.esedova@uteca.edu.az

Ö.S.Fətəliyev

fataliyevomar@gmail.com

Azerbaijan Technological University

The water in the rivers has become harmless and also unsuitable for agriculture. In this regard, state bodies have planned projects related to cleaning. The biggest problem is preventing the disposal of harmful waste. This is a general ecological problem, because ultimately these environmental pollutions lead to climate change.

GORANBOY RAYONUNUN SUVARMA SİSTEMLƏRİNİN MÖVCUD VƏZİYYƏTİNİN TƏHLİLİ VƏ SƏMƏRƏLİLİYİNİN YÜKSƏLDİLMƏSİ YOLLARI

B.A. Əsədov

bhramsdo@gmail.com

M.Q. Həsənov

Azərbaycan Dövlət Aqrar Universiteti

Goranboy rayonunun suvarma sistemləri 66500 hektar sahənin suvarılmasını təmin edir ki, bunun da 46214 hektarı kənd təsərrüfatı bitkilərinin əkin sahələrindən ibarətdir.

Goranboy suvarma sistemlərinin əsasən rayon ərazisindən keçən dörd çaydan (Kürək çay, Qara-Goran çay, İncə çayı və Kor çay) suvarma suyu götürmək üçün su obyektini kimi istifadə edir ki, onlardan da 37 adda qurğu vasitəsilə su götürülür.

Rayon ərazisindəki kanalların uzunluğu 2219,55 km təşkil edir ki, bunlardan da baş kanalların uzunluğu 55 km, təsərrüfatlararası kanalların uzunluğu 99,04 km və təsərrüfatdaxili kanalların uzunluğu 2064,01 km təşkil edir

Suvarma kanallarının istismar müddəti çox uzun – 40-75 il olduğu üçün suvarma sistemlərinin (SS) 41,2 %-ə qədər qeyri-qənaətbəxş, 17%-i qeyri-kafi və texniki vəziyyəti aşağı olduğu halda, cəmi 7,4 % - yaxşı vəziyyətdədir

Suvarma sistemlərinin texniki vəziyyətinin səciyyəvi göstəricisi suvarma kanallarının faydalı iş əmsəlidir. Magistral və iri paylayıcı kanalların əksəriyyətinin faydalı iş əmsəli 0,60-0,90 arasındadır. Bu isə, suvarma sistemlərinin əsas elementlərinin – magistral və bölüşdürücü kanalların texniki səviyyəsinin aşağı olduğu barədə nəticəyə gəlməyə imkan verir ki, bunun da əsas səbəblərindən biri kanalların böyük əksəriyyətinin (85%-dən çoxunun) torpaq məcralı olması, digər tərəfdən də, üzlüklü kanalların üzlüyünün də ənənəvi və kifayət qədər səmərəli olmamasıdır [1].

Aparılmış təhlillər göstərir ki, suvarma sistemlərinin 85,7 %-də yenidən qurulmasına və ya təkmilləşdirilməsinə ehtiyac var ki, bu da ümumi suvarılan sahənin 90%-nə qədərini təşkil edir. Suburaxma qabiliyyəti 0,231...0,260 m³/san olan torpaq məcralı kanalların bir kilometr uzunluğunda suvarma suyunun süzülmə itkiləri 0,017 m³/san təşkil etməsini və Goranboy rayonunda ərazisində kanalların uzunluğunun 2219,55 km olmasını nəzərə alsaq, suyun süzülmə itkiləri 135837 m³/saat təşkil edir. Əgər, suvarma suyunun sudan istifadə edənlər birliklərinə satış qiymətinin 0,05 man/m³ olmasını da nəzərə alsaq, dəymiş iqtisadi zərərin 6792 man/saat olduğunu görürük. Torpaq məcralı kanalların il ərzində iki dəfə lildən təmizlənməsi tələb olunur. Suvarma sistemləri idarəsinin hesabatlarından görsənir ki, kanalların lildən təmizlənməsi 2,05 man p.m-ə babasa gəldiyi üçün bu prosesin tam həcmdə yerinə yetirilməsi üçün ildə 450min man vəsait tələb olunur. Digər tərəfdən isə Goranboy rayonunun suvarma suyu ilə təminatındakı qıtlığı nəzərə alıqda, bu itkilərin qarşısının alınmasının əhəmiyyəti daha aydın hiss olunur.

Təsərrüfatlararası kanalların səmərəliliyinin yüksəldilməsi üçün tərəfimizdən bu kanallara blok tipli konstrusiyalı beton üzliklərin çəkilməsinin yeni texnologiyası təklif edilmişdir. Bu texnologiya əsasən ilk öncə kanalın xəndəyi qazılır. Bundan sonra kanal xəndəyinin dibini qurunt yastığının qalınlığı qədər dərinləşdirilir. Kanalın qazılmış en kəsinə plyonka ekran döşənir. Berma və yamacların mühafizəsi zavod şəraitində hazırlanmış və xüsusi avtomobillərlə tikinti meydançasına gətirilmiş \-şəkilli bütöv formalaşdırılmış qoruyucular vasitəsilə həyata keçirilir. \-şəkilli bloklar avtokran

vasitəsilə berma və yamaclara düzülür. Bundan sonra bloklar xüsusi ankerlər vasitəsilə dəşiklərdən kanalın bermasına bərkidilir. Daha sonra betonqarışdırın maşınlarla tikinti meydançasına gətirilən beton məhlulu kanalın dibinə tökülərək tələb olunan dib mailliyi verilir.

Yeni texnologiya ilə kanallara beton üzlüklərin çəkilməsinin maya dəyəri 368 man/p.m, layihənin özünü ödəmə müddəti isə 4 il təşkil etmişdir ki, bu da iqtisadi cəhətdən olduqca səmərəli hesab edilir.

ƏDƏBİYYAT

1. Ольгаренко, В. И. Эксплуатация и мониторинг мелиоративных систем / В. И. Ольгаренко, В. Н. Рыбкин; под ред. В. И. Ольгаренко. – Коломна, 2006. – 391 с.

STATE AND WAYS TO IMPROVE THE TECHNICAL LEVEL OF IRRIGATION SYSTEMS IN THE GORANBOY DISTRICT

B.A. Asadov

bhramsdov@gmail.com

M.Q. Hasanov

Azerbaijan State Agrarian University

The paper gives brief analysis of the state of irrigation systems in the Goranboy district and concluded the low technical level for most of them. Decision making about the need of reconstruction and modernization of the irrigation systems is offered to realize by the conformance evaluation of consumer qualities of the irrigation system to the modern technical level.

СОСТОЯНИЕ И ПУТИ ПОВЫШЕНИЯ ТЕХНИЧЕСКОГО УРОВНЯ ОРОСИТЕЛЬНЫХ СИСТЕМ ГЕРАНБОЙСКОГО РАЙОНА

Б.А. Асадов

bhramsdov@gmail.com

М.К. Гасанов

Азербайджанский Государственный Аграрный Университет

В статье дан краткий анализ состояния оросительных систем Юга России и сделан вывод о низком техническом уровне большинства из них. Принятие решения о необходимости реконструкции и модернизации оросительных систем предлагается проводить на основе оценки соответствия потребительских качеств оросительной системы современному техническому уровню.

TURİZMİN İQTİSADI-COĞRAFİ TƏŞKİLİNDƏ İNNOVATİV TEXNOLOGİYALARIN ROLU

N.T. Ağaməmmədov

Dağlıq Şirvan Regional Təhsil İdarəsi
naqamemmedov@mail.ru

C.A. Bağirov

jalilbagirov@gmail.com

İsmayilli Dövlət Peşə Təhsil Mərkəzi

Azərbaycanda qeyri-neft sektorunun dayanıqlı inkişafında turizm sektorunun rolu getdikcə artmaqdadır. Elmi-texniki tərəqqinin sürətlənməsi sosial infrastruktur obyektlərinin modernləşməsi getdikcə vacib şərtlərdən birinə çevrilir. Turist cəlbediciliyinin yüksəldilməsi üçün innovative texnologiyalardan istifadə olunması bu sahədə əsaslı dönüşün olmasını labüd edir. Çünki turizm, tarix və mədəniyyət abidələrinin əhəmiyyətini, kommersiya dəyərini ictimailəşdirir, dünya miqyasına çıxarmağa imkan verir. Turizmin dayanıqlı məqsədyönlü olması üçün turizm inkişaf modeli formalaşdırılmalıdır. Məsələn, ABŞ-ın Yellüston Milli Parkında modellər məqsədlər üzrə qruplaşdırılır [4, s.5] Müasir dövrün tələbləri nəzərə alınmaqla turizmin strateji inkişaf modelində aşağıdakı amillərin diqqətə alınması tövsiyə olunur:

- Əhalinin iqtisadi və mədəni səviyyəsini yüksəldən variantlar layihələndirilməlidir;
- Müasir turizm yanaşmaları “trekking” və “hiking” marşrutlarının sayı artırılmalıdır;
- Ekoloji mühit gözəlləşdirilməli, yollar abadlaşdırılmalı, turistlərin rahatlığı təmin olunmalı, iş prosesində sosial, mədəni, təbii sahələr arasında əlaqə qurulmalıdır və s.

Turizm obyektlərində innovative tədbirlər kimi-fasiləsiz WiFi şəbəkəsi ilə təminat, binaların lift qurğuları ilə təchiz olunması, şirkətə məxsus nəqliyyat vasitələrində elektron-navigasiya sistemlərinə çıxış, təhlükəsizlik üçün web-kameralardan istifadə, şirkətin internet saytının və social şəbəkə hesabının (“facebook”, “Whatsaap”, “instagram”, “twitter”, “Youtube” və s.) olması, iaşə xidmətlərinin müasir elmi-texniki avadanlıqlarla təşkilini qeyd etmək olar [3, s.36]. Beynəlxalq praktikada geniş tətbiq olunan metodlardan biri də e-turizmdir. E-turizmin mahiyyəti ondan ibarətdir ki, müştəri iş yerindən ayrılmadan öz istirahət məkanını və zamanını özü sərbəst müəyyənləşdirə bilər. Rabitə və informasiya vasitələri ilə təminatın yaxşı olması, e-turizmlə yanaşı e-ticarətin idarə olunmasına stimullaşdırır. Turizmdə son dövrlərdə kompyuter rezervasiya sistemlərinin geniş tətbiqi internetdən istifadə etməklə turizm xidmətlərini online sifariş edən müştərilərin sayını çoxaldır. Sistemin üstün keyfiyyətləri ilə müştərilər gediləcək yer, səyahət turları və paketləri, mehmanxana və otel xidmətləri, qiymətlər, son dəqiqə rezervasiya etmə xidmətlərindən istifadə ilə vaxt itkisini azaldırlar. Mövsümi turizmin ilboyu fəaliyyətinə tətbiq edilən texnologiyalardan biri də dağlıq ərazilərdə nisbətən isti dövrdə xizəksürmənin baş tutması üçün süni qarın yağdırılmasıdır. Qar generasiyası Azərbaycanda əsasən “Tufan” Qış-Yay Turizm İstirahət Kompleksində və “Şahdağ” İstirahət Mərkəzində həyata keçirilir. Prezident İlham Əliyev həmişə turizm sektorunun müasir standartlara uyğun inkişafını diqqət mərkəzində saxlamışdır. Qəbələ rayonunda yerləşən “Tufan” Qış-Yay Turizm İstirahət Kompleksi bu mənada xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Kompleksin inşası dövlətin turizm sektorunun beynəlxalq tələblər uyğun inkişafında maraqlı olduğunu sübut edir (Şəkil 1).

Dünya turizm sənayesinin innovasiyalaşmasında inkişaf etmiş, keçid dövrü keçirən və inkişaf etmiş ölkələr arasında dərin fərqlər özünü göstərir. İntellektual kapital innovasiya sahibkarlığının təşkili və idarəedilməsinin bazisini özündə ehtiva edir [2, s.92]. Sadələşdirilmiş vergi sistemi və gömrük nəzarətinin texnoloji təminatı turistlərdə xidmətlərin keyfiyyətli təşkilinə inamı artırır. Mövzunun araşdırılmasının nəticələri belədir:

1. Turizm obyektlərində innovativ tətbiqlər günün reallığına çevrilmişdir;
2. İnnovativ tətbiqlər turistlərin vaxtdan səmərəli istifadəsinə səbəb olur;
3. Prezident İlham Əliyev turizm sektorunun inkişafını diqqət mərkəzində saxlayır.

Şəkil 1. Prezident İlham Əliyev və Birinci vitse-prezident Mehriban Əliyev “Tufan” Qış-Yay Turizm İstirahət Kompleksinin açılışında
Mənbə:<https://president.az/az/articles/view/10785>

ƏDƏBİYYAT

1. “Azərbaycanda turizm” / Statistik məcmuə / “Narınçı Nəşriyyat Evi” Bakı, 2022, 101 səh.
2. Əbdürrəhmanova A.F. İnnovasiya sahibkarlığı və onun qiymətləndirilməsinə sistemli yanaşma // AMEA-nın Xəbərləri: İqtisadiyyat seriyası.-2020.- №1.- S.92-97.
3. Qasımlı H. Regionlarda Turizmin kitabxana-informasiya təminatına dair dövlət siyasəti// Turizm və qonaqpərvərlik tədqiqatları -Bakı: “Delta Uni” MMC, 2022.- №3.-122 səh.
4. Corbin A., Russell M. A. Historical archeology of tourism in Yellowstone National Park / New York: Springer, 2010, 253 p.
5. <https://president.az/az/articles/view/10785>

THE ROLE OF INNOVATIVE TECHNOLOGIES IN ECONOMIC-GEOGRAPHIC ORGANIZATION OF TOURISM

J. Bagirov

jalilbagirov@gmail.com

Ismayilli State Vocational Education Center

N. Agamammadov

nagamammedov@mail.ru

DaglikShirvan Regional Education Department

The role of the tourism sector in the sustainable development of the non-oil sector in Azerbaijan is increasing. The acceleration of scientific and technical progress makes the modernization of social infrastructure facilities one of the important conditions. Innovative measures in tourism facilities, such as provision of uninterrupted Wi-Fi network, equipping buildings with elevators, access to electronic navigation systems in company vehicles, use of web cameras for security.

РОЛЬ ИННОВАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ЭКОНОМИКО-ГЕОГРАФИЧЕСКОЙ ОРГАНИЗАЦИИ ТУРИЗМА

Д. Багиров

jalilbagirov@gmail.com

Исмаиллинский Государственный Центр Профессионального Образования

Н. Агамаммадов

nagamammedov@mail.ru

Горно Ширванское областное управление образования

Роль туристического сектора в устойчивом развитии ненефтяного сектора в Азербайджане возрастает. Ускорение научно-технического прогресса делает модернизацию объектов социальной инфраструктуры одним из важных условий. Инновационные мероприятия на объектах туризма, такие как обеспечение бесперебойной сети Wi-Fi, оснащение зданий лифтами, доступ к электронным навигационным системам в служебных автомобилях, использование веб-камер для обеспечения безопасности.

QUBA RAYONUNUN TURİZM POTENSİALININ TƏŞKİLİ

C.S. Zeynalov

Z.E. Ziyadxanov

ziyadxanovziyadxan38@gmail.com

Azərbaycan Texnologiya Universiteti

Hal-hazırda ölkəmiz neft sektorunda inkişaf etdiyi kimi qeyri-neft sektorunda da nəzərəcarpan böyük irəliləyişlər əldə etmişdir ki, bu sahələrdən biri də turizm sahəsidir. Ölkəmizin demək olar ki, bütün regionlarında turizm günü gündən inkişaf edir.

Qədim şəhərlərimizdən olan Quba Böyük Qafqazın Şahdağ dağının şimal-şərqində, dəniz səviyyəsindən 600 m-dən çox yüksəklikdə yerləşir [6]. Quba regionunda da turizm sahəsində bir sıra nailiyyətlər əldə edilmişdir. Bu nailiyyətlər ölkə başçımızın turizm sahəsinə yetirdiyi xüsusi diqqəti nəticəsindədir ki, 2006-cı ildə Quba Regional Turizm mərkəzinin yaradılması, Quba Turizm İnkişaf Mərkəzi bölgəmizə gələn turist axınının statistika məlumat bazasının yaradılması üzrə bir sıra tədbirlər görür.

Quba şəhəri təkcə özü deyil, ona yaxın olan kəndləri çoxlu turist cəlb edir. Bizim gözəl guşələrimizdən biri olan Quba alması ilə də dünyada tanınmışdır. Bu meyvə tarixi olaraq da Adəmlə Həvvanın vaxtına gedib çıxır. Bu meyvə demək olar ki, bütün regionlarımızda geniş olaraq yayılsa da öz “vətəni” kimi Quba hesab edilir. Bu da turizmin inkişafına təkan yaradan məsələlərdən biridir. Alma bayramı ilk dəfə olaraq Quba şəhərində və 2012-ci ildə keçirilmişdir. Alma bayramı Qubada oktyabr ayında təşkil olunur. Oktyabr ayının 6-da Qubada “Alma bayramı” keçirilmişdir ki, bu bayram Quba Rayon İcra Hakimiyyəti, Mədəniyyət Nazirliyi və Turizm Nazirliyi birgə təşkil etdiyi bayramda bizim xalqımızla yanaşı xarici ölkələrdən gələn qonaqlar da iştirak edirdi. Bu tədbir çərçivəsində adət-ənənələrimizi yansıdan kompozisiyalar, milli rəqslərimiz və Quba rayonunda yetişdirilən alma sortları, bu meyvələrdən hazırlanan şirniyyatlar və s. nümayiş etdirir.

Bayramda bir sıra yarışlar keçirilir ki, bunlara ən böyük meyvə, ən ləzzətli alma mürəbbəsi, ən ləzzətli meyvə şirəsi, kompot, cem üçün yarışmalar keçirilir. Festival açıq-səma altında keçirilir ki, bu da turistlərin və gələn qonaqların daha da marağına səbəb olur. Milli mental dəyərlərimizin də bu Bayramda nümayiş etdirilməsi ölkəmizə gələn turistlərin marağ dairəsində olur.

2017-ci il “ V Alma bayramı” ilə yanaşı “I Xalça festivalı” da açılışı olub. Quba şəhərində olan keçirilən festivalda xalçaçılığın tarixi, inkişaf mərhələləri ilə bağlı olan guşələrin və Qubaya aid olan xalçaların sərgisi və eyni zamanada satışı həyata keçirilib. Xalça Festivalı orada olan xarici turistlərin diqqətini xüsusi şəkildə cəhd etmişdir ki, hətta orada olan xarici turistlər xalçaların satışından yararlanaraq öz ölkələrinə aparmışlar.

Bundan başqa Quba Xınalıq turizm marşrutu ölkəmizə gələn xarici qonaqların arasında baş çəkilib səyahət edilən istiqamətlərdəndir. Xınalıqda əsrarəngiz təbiət məznzərələri bununla yanaşı dağ yamacı boyunca axan bol sulu Qudyalçay, Qafqaz dağlarının sıldırım qayalıqları arasındakı unikalığı ilə bütün dünyada tanınan qədim kənd turistləri cəld edir.

Nəzərə alsaq ki, Ümumdünya Turizm Təşkilatının elan etmiş olduğu “Ən yaxşı turistik kənd” müsabiqəsinə Azərbaycandan Xınalıq kəndinin namizədliyi irəli sürülmüşdür. Ümumdünya Turizm Təşkilatının bu layihəsinin əsas məqsədi kənd ərziləri üzrə ən yaxşı kəndləri üzə çıxarıb aşkarlamaqdır. Bu da onun nəticəsidir ki, ölkə başçımızın turizm sahəsinə xüsusi diqqətinin göstəricisidir.

Ölkəmizdə turizmin inkişafı üçün tez-tez festivallar təşkil olunmas, bu festivallarda turistlərin marağına səbəb olması üçün festivalda təqdim olunan məhsulları dequstasiya etmək, maraqlı xalçaların sərgisini təşkil etmək lazımdır.

ОРГАНИЗАЦИЯ ТУРИСТИЧЕСКОГО ПОТЕНЦИАЛА ГУБИНСКОГО РАЙОНА

К.С. Зейналов

З.Э. Зиядханов

ziyadxanovziyadxan38@gmail.com

Азербайджанский Технологический Университет

Для развития туризма в нашей стране необходимо часто устраивать фестивали, чтобы вызвать интерес туристов к этим фестивалям, необходимо продегустировать представленную на фестивале продукцию и организовать демонстрацию интересных ковров.

ORGANIZATION OF TOURISM POTENTIAL OF GUBA REGION

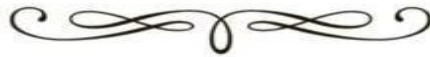
C.S. Zeynalov

Z.E. Ziyadkhanov

ziyadxanovziyadxan38@gmail.com

Azerbaijan Technological University

For the development of tourism in our country, it is necessary to organize festivals often, in order to arouse the interest of tourists in these festivals, it is necessary to taste the products presented at the festival and organize a demonstration of interesting carpets.

**TURİSTLƏR VƏ YERLİ İCMALARIN MÜNASİBƏTLƏRİNİN TƏNZİMLƏNMƏSİNİN
INNOVASIYA VASİTƏLƏRİ**

A.N. Həsənov

arzu_hasan@mail.ru

N.X. Həsənova

Gəncə Dövlət Universiteti

Müasir dövrdə turizmin inkişafı ərazinin harmonik inkişafına təsir etməklə yanaşı, yerli landşaftın və mədəni dəyərlər kompleksinin ilkin təbii vəziyyətinin qismən pozulmasına, yerli icmaların etnik, mədəni dəyərləri və ənənəvi həyat təzi ilə ziddiyyət təşkil etdiyinə görə münaqişələrin meydana gəlməsinə səbəb olur. Maraqlıdır ki, turist-ekskursantların əraziyə səyahət etmələrinin motivini bir çox halda mədəni-etnik dəyərlər və normalar, uzun illər ərzində formalaşmış ənənəvi məişət kompleksi, icma üzvlərinin həyat təzi və spesifik təsərrüfat fəaliyyəti forması təşkil edir [2].

Ərazilərin sadalanan bütün göstəriciləri və xüsusiyyətləri sosial-iqtisadi, mədəni, mənəvi ehtiyaclara cavab verir və onun əhəmiyyətliliyini müəyyən edir. Onlar həm də yüksək məhsuldarlığa və iqtisadi səmərəliliyə nail olmağa zəmin yaradır, insanın sağlamlığının qorunmasına, fiziki və mənəvi inkişafına, istirahət və əyləncəsinə, mədəni, intellektual və psixoloji səviyyəsinin qorunub saxlanmasına və yüksəldilməsinə imkan verən optimal və keyfiyyətli mühit şərtlərinə malik olurlar. Qeyd edilən keyfiyyətlərə malik olan ərazilər yerli icmaların hərtərəfli inkişafına, təbii ətraf mühitlə harmoniyada yaşamalarına və məhsuldar fəaliyyətlə məşğul olmalarına hərtərəfli, əlverişli imkan yaratmaqla yanaşı, turistlərin kütləvi axınlarına da stimül verirlər. Müasir, qloballaşan və sənayeləşən cəmiyyətdə insanların müxtəlif fiziki, ekoloji, psixoloji, mənəvi və s. təsirlərdən izafi yüklənmələri və əziyyət çəkmələri, insanlarda məhz belə yaşayış şərtlərinə malik olan ərazilərdə dincəlmək, fiziki, psixoloji, emosional və intellektual güclərinin təkrar istehsalına və bərpaasına nail olmaq istəyi yaradır və tələbatlarını ödəmək üçün tərəddüd etmədən bu ərazilərə səfər edirlər.

Eyni zamanda turistlərin getdikcə kütləvi xarakter alan istəkləri və seçimləri belə ərazilərdə spesifik həyat təzini, norma və dəyərləri, təsərrüfatçılıq və məişət ənənələrini tədricən öz təbii mahiyyətindən çıxarmağa başlayır. Antropogen təsirin yaratdığı neqativ nəticələr yerli icmaların diqqətindən qaçmır və onlar bu təsirlərin qarşısının alınması üçün ərazidə səfərdə olan turistlərə iradlarını bildirir, yaranan mənfi və dağıdıcı təsirlərin səbəbinin onların olmasını birbaşa ifadə edirlər. Bu isə yerli icma nümayəndələri ilə turistlər arasında mübahisələrə, ziddiyyətlərə, bəzən isə münaqişələrə səbəb olur.

Təcrübədə bu problemin həlli məqsədilə bir çox innovativ yanaşmalar tətbiq edilir. Seçkin etnik, mədəni, məişət və digər əlamətləri ilə səciyyələnən və turizm marağı yaradan ərazilərin özünəməxsus simasının qorunub saxlanması, maliyyə dəstəyi ilə yanaşı, əraziyə turist səfərlərinin limitlənməsi və antropoloji yüklənmənin idarə edilməsi kimi innovativ tədbirlərinin həyata keçirilməsindən də asılıdır. Dünya təcrübəsində son illər səfər məhdudiyyətlərinin o cümlədən “geriyə turizm” (back tourism) konsepsiyasının tətbiqi geniş yayılmışdır. Fikrimizcə, daha əlverişli innovativ tədbir kimi etnik turların təşkili daha məqsədəuyğundur. Etnik turizm əsasən müəyyən etnosların, etnik qrupların həyat təzi, məişəti və mədəniyyəti ilə tanışlığı və onların təbliğini nəzərdə tutur [1, s.721; 3, s.23]. Belə turlar həm də ona görə əlverişli hesab edilir ki, iştirakçılar əsasən ata-babalarının real həyat təzi və mədəni dəyərlər kompleksi ilə yaxından tanış olmaq istəyən eyni etnosun nümayəndələri olurlar. Yerli etnosun başqa ərazilərdə və ölkələrdə yaşayan nümayəndələri əcdadlarının mədəni, məişət və həyat təzinə, ətraf mühitə daha ehtiyatlı və mühafizəkar yanaşırlar. Belə yanaşma antropogen təsirlərin minimallaşmasını təmin edir. Eyni etnik kökə malik olan və etnik köklərə bağlı həyat təzini qoruyub saxlamış turistlər həm də “özünükü” hesab etdikləri yerli ayinlərin

icrasında, sənətkarlıq məhsulları istehsalında, bayram tədbirlərində, mətbəx nümunələrinin hazırlanması və dequstasiyasında təsərrüfat işlərində daha fəal iştirak edir, spesifik həyat tərzini və yaşadıqları təssüratları kənar yerlərdə qürurla, fəal təbliğ edirlər. Ən vacib məsələ isə turistlərlə yerli icma nümayəndələri arasında mehriban münasibətlərin yaranmasıdır. Təbii ki, eyni dəyərləri və normaları paylaşan insanlar arasında narazılıq və zidiyyətlərin yaranması ehtimalı, yad etnik, dini, mədəni dəyər və norma daşıyıcılarına nisbətən daha az olur. Bu isə turistlərlə yerli icmalar arasında münasibətlərin tənzimlənməsində etnik turizmin üstünlüyünü arqumentləşdirən əlavə amil hesab edilə bilər. Beləliklə, müasir turizm fəaliyyətində əsas problemlərdən biri olan turistlərlə yerli icma üzvləri arasında münasibətlərin tənzimlənməsində və narazılıqların aradan qaldırılmasında innovasiyalı; yana.ma kimi etnik turizmin rolu və əhəmiyyətinin nəzərə alınmasını tövsiyə edirik.

ƏDƏBİYYAT

- 1.Chistyakova O. Ethnic tourism as knowing other. RUDN Journal of Philosophy, 2020, № 24(4): pp. 720-729.
- 2.Convention concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage. UNESCO, 1972; Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention. UNESCO, WHC-99/2, 1999 (February).
- 3.Young L., Wall G. Ethnic tourism: impacts, challenges and opportunities. Copyright, 2021.-264 p.

ИННОВАЦИОННЫЕ СРЕДСТВА РЕГУЛИРОВАНИЯ ОТНОШЕНИЙ ТУРИСТОВ И МЕСТНЫХ СООБЩЕСТВ

А.Н. Гасанов

arzu_hasan@mail.ru

Н. Х.Гасанова

Гянджинский Государственный Университет

В статье обращается внимание на один из инновационных методов предотвращения негативных последствий, вызванных массовостью туризма. Проблемы, вызванные негативным воздействием туризма, требуют инновационных подходов для предотвращения споров и конфликтов между местными сообществами и туристами.

INNOVATIVE MEANS OF REGULATING THE RELATIONSHIPS OF TOURISTS AND LOCAL COMMUNITIES

A.N. Hasanov

arzu_hasan@mail.ru

N.K. Hasanova

Ganja State University

In the article, one of the innovative methods of preventing the negative effects caused by the mass nature of tourism is brought to attention. The problems caused by the negative impacts of tourism require innovative approaches to prevent disputes and conflicts between local communities and tourists.

İÇMƏLİ SUYUN KEYFİYYƏTİNİN MONİTORİNQİ SİSTEMLƏRİNDƏ ƏDƏDİ MEYARLARIN ORTA GÖSTƏRİCİLƏRİNİN TƏYİNİ ÜÇÜN İSTİFADƏ OLUNAN ÖLÇÜLƏR

İ.A. Qəmbərli

ilkin_qemberli@bk.ru

Azərbaycan Texnologiya Universiteti

İçməli suyun keyfiyyətinin qiymətləndirilməsində hansı meyarların iştirak etməsi və həmin meyarların hansı miqdarının təhlükəsiz olmasının göstərilməsi üçün dünyanın müxtəlif ərazilərində fərqli beynəlxalq standartlar yaradılmışdır. Bu standartların yarandığı tarixlər fərqli olmaqla bərabər, onların təklif etdiyi meyar miqdarları da bir-birindən fərqlilik göstərməkdədir. Bu səbəbdən içməli suyun keyfiyyətinin bütün standartlara nəzərən hansı dərəcədə olmasının təyini məqsədilə həmin meyarların miqdarı bütün standartları özündə ehtiva edən orta qiymətlərlə müqayisə edilməlidir. Həm mövcud beynəlxalq standartların, həm də gələcəkdə istifadə olunacaq digər standartların sistemə daxil edilməsi və orta göstəricilərin avtomatik təyini üçün Data Analizi sistemlərinin tətbiqi perspektivli istiqamət kimi diqqəti cəlb edir.

Günümüzdə Data Analizi kifayət qədər mürəkkəb bir sahə kimi qəbul edilir. Halbuki, data analizi prosesini addımlara bölərək bu prosesin necə baş verdiyi ilə bağlı daha geniş məlumat əldə etmək, onun əslində göründüyündən daha sadə olduğunu anlamaq olar.

Data analizi dedikdə faydalı məlumatları tapmaq, həmin məlumatardan nəticə əldə etmək və qərarların qəbul edilməsi üçün həmin məlumatların doğruluğunu təsdiq etmək, yararsız datanı təmizləmək, dəyişmək və modelləşdirmək üçün istifadə olunan bir proses nəzərdə tutulur [2]. Data analizi müxtəlif sahələrdə (Məsələn: biznes, elm və sosial sahələrdə) fərqli adlarla dəyişkən üsulları əhatə edən bir çox yanaşmalara malikdir.

Mərkəzi tendensiya ölçüləri sıra və ya sətir halında yerləşdirilmiş dəyişənlərin bütün müxtəlif dəyərlərinin toplandığı mərkəzi dəyəri göstərir [2]. Bəzi hallarda mərkəzi tendensiya ölçüləri ilə variasiya ölçüləri bir-birləri ilə qarışdırılır. Lakin, onu da bilmək lazımdır ki, variasiya ölçüləri mərkəzi tendensiya ölçülərinin əksinə dəyişənin qəbul etdiyi dəyərlərin bir-birindən nə qədər fərqli olduğunu göstərən ölçü növləridir. Bu səbəbdən variasiya ölçüləri vahid göstəricinin təsviri məqsədilə istifadə olunmamalıdır. Bu tezisdə Mərkəzi tendensiya ölçüləri, onları bir-birindən fərqləndirən əlamətləri, istifadəsi zamanı diqqət edilməli nöqtələr ilə bağlı məlumatlar qeyd edilmişdir.

Gündəlik həyatımızda da tez-tez qərar vermək, bəzi məsələlər haqqında hər hansı bir fikir irəli sürmək və əksər hallarda müəyyən bir informasiyanı xarakterizə edən orta göstərici təyin etmək lazım olur. Bu tip hallarda qarşılaşdığımız suallara cavab tapmaq üçün mərkəzi tendensiya göstəriciləri böyük əhəmiyyət kəsb etməkdədir [3]. Bu göstəricilər sadəcə gündəlik həyatımızın bir parçası olmaqla qalmır, eyni vaxtda Data Analizi üçün nəzərdə tutulan sistemlərdə əmsalların təyində tətbiq olunurlar.

1. Ədədi orta (Mean)

İlk mərkəzi tendensiya ölçümümüz ədədi ortadır. O cümlədən, ədədi orta mərkəzi tendensiya ölçüləri arasında ən sadəsidir. Mərkəzi tendensiya ölçülərindən hansının ilk tətbiq olunacağına qərar verə bilmədikdə birinci ədədi ortanı tətbiq etmək daha məqsəduyğundur [4]. Ədədi orta hesablananda populyasiyanın və ya nümunənin elementləri toplanır, ardından alınan cəm populyasiyadakı və ya nümunədəki elementlərin sayına bölünür.

$$\mu = \frac{\sum_{i=1}^n x_i}{N}$$

$$\bar{x} = \frac{\sum_{i=1}^n x_i}{n}$$

Yuxarıda qeyd olunan düsturlarda μ – populyasiya üçün \bar{x} isə nümunələr üçün ədədi ortanın hesablanması düsturunu əks etdirir. Populyasiya və nümunə anlayışları statistika elminin terminləridir. Statistika elmi seçilmiş nümunənin məlumatlarını istifadə edərək populyasiya haqqında mülahizə yürütmə, ümumiləşdirmə aparma və qiymətləndirmə haqqında elmdir [2].

Populyasiya (əsas çoxluq, ana müşahidə) baxılan mövzunun əlaqəli bütün elementlərini daxilində saxlayan çoxluqdur. Populyasiyanın ölçüsünü N hərfi ilə işarə olunur. Nümunə populyasiyanın təhlil etmək və qərar vermək üçün ayrılmış hissəsi və ya alt

çoxluğudur. Nümunənin ölçüsü n hərfi ilə işarə olunur. Nümunəyə bəzən seçmə müşahidə də deyilir.

Ədədi orta istifadə edilərkən diqqətli olmaq lazımdır, çünki ədədi orta sıradakı böyük ədədlərdən təsirlənir və sıramız simmetrik deyilsə, bu halda ədədi orta bizə yanıldıcı nəticə verə bilər.

2. Median

Elementləri artan və ya azalan sıra kimi təsvir edilmiş ədədi sıranı ortadan tam ikiyə bölən elementə median deyilir. Median ədədi ortadan fərqli olaraq sıranın elementlərindən asılı deyildir. Bu səbəbdən simmetrik olmayan sıralar ilə bağlı hesablamalar aparıldıqda ədədi orta yox median istifadə edilir.

Median sıranın elementləri sayından asılı olaraq iki fərqli üsulla hesablanır:

Sıranın element sayı təkdirsə median sıradakı $\frac{n+1}{2}$ -ci yerdə duran elementin qiymətinə bərabər olur.

Sıranın element sayı cütdürsə, median $\frac{n}{2}$ və $\frac{n}{2} + 1$ ci yerdə duran elementlərin qiymətlərinin ədədi ortasına bərabər olur.

3. Moda (Mode)

Sıradakı ən çox təkrarlanan qiymət həmin sıranın modasıdır. Modanın hesablanması üçün xüsusi alqoritm yaradılıb, təkrarlanan ədədlər sayılmalı və onlar təkrarlanma sayından (digər adı ilə tezliyindən) asılı olaraq tez-tez rast gəlinən digər qiymətlər ilə müqayisə edilməlidir. Modaya Median və Ədədi ortaya nisbətən daha az etibar olunmalıdır, çünki bir sıranın birdən çox modası ola, moda sıradakı ədədlərdən təsvir üçün düzgün olmayan birinin seçilməsinə səbəb ola, sıranın ümumiyyətlə modası olmaması kimi hallar ilə qarşılaşmaq mümkündür.

Apardığımız tədqiqatların nəticələri bir daha təsdiq edir ki, yuxarıda göstərilən statistik parametrlərin düzgün istifadəsi suyun keyfiyyətinin avtomatlaşdırılmış monitorinq sistemlərinin qurulmasına əhəmiyyətli dərəcədə müsbət təsir göstərir.

ƏDƏBİYYAT

1. <https://data.edu.az/az/data-bloq/data-analizi-nedir/>
2. F.N. Əliyev, C.İ. Mikayilov, Y.N. Əliyev “Statistika”, Qafqaz Universiteti, Bakı – 2015, səh 14 və 53.
3. <https://machinelearninggeek.com/measures-of-central-tendency/>
4. <https://statistics.laerd.com/statistical-guides/measures-central-tendency-mean-mode-median.php>

МЕТРИКИ, ИСПОЛЬЗУЕМЫЕ ДЛЯ ОПРЕДЕЛЕНИЯ СРЕДНИХ ЗНАЧЕНИЙ ЧИСЛОВЫХ КРИТЕРИЕВ В СИСТЕМАХ МОНИТОРИНГА КАЧЕСТВА ПИТЬЕВОЙ ВОДЫ

И.А. Гамбарлы

ilkin_qemberli@bk.ru

Азербайджанский Технологический Университет

В разных регионах мира были установлены различные международные стандарты для оценки качества питьевой воды. Даты создания этих стандартов разные, как и предлагаемые ими величины критериев также отличаются друг от друга. По этой причине для определения того, насколько качество питьевой воды соответствует всем нормативам, следует сравнить сумму этих критериев со средними значениями, включающими все нормативы.

Надлежащее использование статистических параметров оказывает существенное положительное влияние на построение автоматизированных систем мониторинга качества воды.

METRICS USED TO DETERMINE THE AVERAGE VALUES OF NUMERICAL CRITERIA IN DRINKING WATER QUALITY MONITORING SYSTEMS

I.A. Gambarli

ilkin_qemberli@bk.ru

Azerbaijan Technological University

In different regions of the world, different international standards have been established for assessing the quality of drinking water. The dates of the creation of these standards are different, as well as the values of the criteria they propose also differ from each other. For this reason, in order to determine how the quality of drinking water meets all standards, the sum of these criteria should be compared with the average values that include all standards.

Proper use of statistical parameters has a significant positive impact on the design of automated water quality monitoring systems.

İNVESTİSİYALARIN TURİZM FƏALİYYƏTİNƏ TƏSİRİNİN TƏTQIQI

A.Ə.Hüseynova

fariz_h@mail.ru

X.N. Cavadzadə

Azərbaycan Texnologiya Universiteti

Azərbaycan zəngin təbii resurslara malik ölkədir. Bu turizmin inkişafı üçün əlverişli haldır. Respublikamız müstəqillik əldə etdikdən sonra ölkəmizin təbii-iqlim şəraitindən faydalanmaq, turizm potensialını dəyərləndirmək üçün bir sıra əhəmiyyətli layihələr həyata keçirməyə başlamışdır. Azərbaycan Respublikası müstəqillik əldə etdikdən sonra aparılan islahatlar, layihələr iqtisadiyyatın açıq elan olunması, xarici investorların ölkə iqtisadiyyatına kapital qoyuluşu etməsi üçün lazımi şərait yaradılmışdır.

Beləliklə, ölkə iqtisadiyyatı dirçəlmiş, onun hərtərəfli və sabit inkişaf etdirilməsi mümkün olmuşdur. Qısa müddət ərzində məqsədyönlü tədbirlərin reallaşdırılması nəticəsində xarici investorların fəaliyyəti üçün əlverişli mühit yaradılmış, buna görə investisiya axını sürətlənmişdir. Ulu öndər Heydər Əliyevin rəhbərliyi dövründə turizmin inkişafı istiqamətində müvafiq və sərəncamlar imzalanıb. Azərbaycanın 30 ildən artıq dövrünü əhatə edən tarixi görkəmli dövlət xadimi Heydər Əliyevin adı ilə bağlıdır.

Turizm sektorunun bugünkü inkişafı dahi rəhbərin uzaqgörənliklə müəyyən etdiyi strategiya, planlar və həyata keçirdiyi tədbirlərdən götürür. Onun tapşırığı ilə 1970-ci ildə Zaqatala, 1972-ci ildə isə Şuşa şəhərlərinin turizm bazalarında yenidənqurma işləri başa çatdırılır. 1971-ci il Xankəndi, 1972-ci ildə Mingəçevirdə ekskursiya büroları, 1975-ci ildə Nabranda “Dostluq” turizm bazaları, Bakıda “Qarabağ” turist mehmanxanası istifadəyə verilir.

Heydər Əliyevin tapşırığı ilə “Turizm haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanunu hazırlandı. 1999-cu ildə Milli Məclis tərəfindən qəbul olundu. Heydər Əliyev 18 aprel 2000-ci il tarixli sərəncamı imzaladı. Belə ki, Gənclər, İdman və Turizm Nazirliyi yaradıldı və ölkə turizmini beynəlxalq standartlar səviyyəsinə qaldırmağa başladı. Dövlət investisiya fəaliyyətini tənzimləyir. Məlum olurki, ölkə iqtisadiyyatının ən üstün gəlir mənbələrindən biri turizm sektoru qəbul edilir. Son dövrlər isə bu sahənin inkişafında ola irəliləyiş turizm sahəsinə investisiya qoyuluşunun dahada artmasına səbəb olmuşdur.

STUDY OF THE IMPACT OF INVESTMENTS ON TOURISM ACTIVITY

A.A. Huseynova

fariz_h@mail.ru

X.N. Cavadzadə

In modern times, the development of the tourism industry and the proper use of tourism potential are of great importance. Investments play a key role in the development of the economy. The history of attracting investments to the economy of Azerbaijan began during the reign of Heydar Aliyev.

ИЗУЧЕНИЕ ВЛИЯНИЯ ИНВЕСТИЦИЙ НА ТУРИСТИЧЕСКУЮ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ

А.Э. Гусейнова

fariz_h@mail.ru

Х.Д. Джавадзаде

В современное время важно развивать индустрию туризма и правильно использовать туристический потенциал. Инвестиции играют ключевую роль в развитии экономики. История привлечения инвестиций в экономику Азербайджана началась во времена правления Гейдара Алиева.

QARABAĞ İQTİSADI RAYONUNUN TƏBİİ RESURSLARININ VƏ MƏDƏNİ ZƏNGİNLİKLƏRİNİN BÖLGƏDƏ TURİZMİN İNKİŞAFINA TƏSİRİ

A.N. Namazov

azpolitoloq@gmail.com

Z.T. Əhmədov

Azərbaycan Texnologiya Universiteti

Tarix boyu Qarabağ füsunkar təbiəti və mədəni irsi ilə qonaqları valeh etmişdir. Qarabağ Azərbaycanın ən gözəl regionlarından biridir. Füsunkar mənzərəli təbiəti, zəngin mənəvi və mədəni ənənələri olan Qarabağ bir çox görkəmli azərbaycanlı alimlərin, şairlərin, yazıçıların, sənətkarların, musiqiçilərin və xanəndələrin doğulduğu yerdir. Qarabağ Azərbaycan musiqisinin beşiyidir. Azərbaycan xalq folklorunun ən qədim, ən nadir nümunələrindən olan yüzlərlə musiqi əsərləri Qarabağda yaradılmışdır.

Təəssüflər olsun ki, 1990-cı illərin əvvəlləri bədnam qonşularımız olan ermənilərin Azərbaycana qarşı mənfur niyyəti və işğalçılıq siyasəti nəticəsində bütün bu imkanlar məhv edildi. 30 ilə yaxın işğal dövründə Şuşa başda olmaqla, Dağlıq Qarabağ və ətraf rayonlar talan edildi. Tarixi, mədəni abidələr, eləcə də təbii resurslar tamamilə yağmalandı. Nəhayət, düz 28 ildən sonra haqq-ədalət öz yerini tapdı, Azərbaycan Ordusu yağdı düşməni Qarabağdan, eləcə də onun tacı olan Şuşadan qovdu. Şuşa başda olmaqla, işğaldan azad olunan şəhər, rayon və kəndlərimizdə çox sürətlə tikinti-bərpa işləri aparılır. Bu ərazilərin tezliklə bütün dünyanın diqqətində olacaq turizm mərkəzlərinə çevriləcəyi şübhəsizdir.

Ali Baş Komandan cənab İham Əliyevin rəhbərliyi ilə ordumuz 44 günlük Vətən müharibəsində Azərbaycanın ərazi bütövlüyünü bərpa etdi. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İham Əliyev 16 noyabr 2022-ci il tarixində “Azərbaycan Respublikasının işğaldan azad edilmiş ərazilərinə Böyük Qayıdışa dair I Dövlət Proqramı”nın təsdiq edilməsi haqqında sərəncam imzalamışdır.

Dövlət Proqramında işğaldan azad edilmiş ərazilərdə aparılmış bərpa-quruculuq işləri və mövcud vəziyyət, nail olunması hədəflənən məqsədlər və onlara uyğun hədəf göstəriciləri, Dövlət Proqramının prioritet istiqamətləri, əhalinin doğma torpaqlarına geri qayıdışı məsələləri, gözlənilən nəticələr, ehtimal edilən risklərin idarə olunması, müvafiq vəzifələrin yerinə yetirilməsi üçün maliyyələşmə mənbələri və həyata keçiriləcək tədbirlər öz əksini tapmışdır.

Dövlət Proqramının hazırlanmasında mütərəqqi beynəlxalq təcrübə, bu sahədə strateji inkişaf tendensiyaları, işğaldan azad edilmiş ərazilərin sosial-iqtisadi potensialı və dünya iqtisadiyyatının müasir çağırışları nəzərə alınmışdır. [1]

Dünya ölkələrinin çox saylı təcrübəsi göstərir ki, qeyri-neft sahələrinə investisiya qoyuluşu və bu sahələrin həmin investisiya nəticəsində inkişaf etdirilməsi daha böyük iqtisadi səmərə verə bilər. Qeyri-neft sahələri içərisində xüsusi çəkiyə malik olan sahələrdən biri turizm sahəsidir.

Təsadüfi deyil ki, son zamanlar Qarabağ iqtisadi rayonunda inkişafın istiqaməti kimi diqqət yönəldilmiş əsas sahələrdən biri turizm sahəsidir. Qarabağ iqtisadi rayonunun təbii zənginliklərini nəzərə alaraq turizmin bir neçə növünü inkişaf etdirmək olar.

Həmin növlərə əsasən aşağıdakıları aid etmək olar:

Macəra turizmi. Macəra turizmi son dövrlərdə yaranıb formalaşmağa başlamış turizm növüdür. Macəra turizmi dedikdə, insanların uzaq məsafələrə, dağların zirvələrinə, dənizlərin dibinə səfər etməsi kimi adrenal dolu hərəkəti başa düşülür. Azərbaycanda öz ekzotik təbiəti ilə Kiçik və Böyük Qafqaz sıra dağları turistlərin daha çox gətdikləri yerlər siyahısına daxil olmuşdur.

Kənd turizmi. Kənd turizmi dedikdə, insanların kənd yerlərində istirahətini nəzərdə tutan turizm növü başa düşülür və kənd təsərrüfatının sənayedən daha çox inkişaf etdiyi ölkələrdə daha aktual olan turizm növüdür. 21-ci əsrdə “Ev turizmi” anlayışı Azərbaycanın bölgələrində yeni-yeni təşəkkül tapsa da, Şuşada “Ev turizmi” hələ ötən əsrin ortalarından mövcud olub. Şuşa şəhəri, eləcə də rayonun Xəlfəli və Turşsu kəndlərində təxminən 2 min ailədən artıq rayon sakini mənzillərini turistlərə kirayəyə vermişlər. Eko sistemi nəzərə alaraq Xocavənd, Şuşa, Suqovuşan ərazilərində sənaye müəsisələrinin tikintisi məqsədə uyğun deyil.

Tibbi turizm. İnsanların tibbi xidmət almaq və eyni zamanda da istirahət etməsini nəzərdə tutan turizm növüdür. Qarabağ iqtisadi rayonunda mineral su qaynaqlarının mövcudluğunu nəzərə alaraq bu sahənin inkişaf etdirilməsi əsas prioritet sahələrdəndir.

Ekskursiya. Turizmin bu növü, daha çox tarixi abidələrlə zəngin olan ölkələrə insanların axınıni nəzərdə tutan turizm növüdür. Nəzərə alsaq ki, Qarabağ ərazisi uzun müddət işğal altında qalıb və bu ərazilər həm daxili həm də xarici turistlər tərəfindən ziyarət edilməyib, ona görə də turizmin bu növü tez inkişaf edəcək.

Ekoturizm. Başqa bir adı isə təbiət turizmidir. Ekoloji cəhətdən təmiz olan bölgələrə insanların axınıni təmin edən turizm növüdür. Ekoloji turizm dedikdə, son dövrlərdə dünya turizm sənayesinin çox yüksək sürətlə fəaliyyət göstərən sahələrindən biri başa düşülür. [2]

Qarabağ iqtisadi rayonunun təbii ekoloji turizm sahəsində gerçək potensial imkanlara malik olması danılmaz bir faktdır. Çox maraqlı və potensial ekoturizm ehtiyatları ilə zəngin bölgədir. Coğrafi və təbii şəraitin rəngarəngliyi, unikalığı və zənginliyi burada fauna, floranın növü kimi müxtəlifliyinin rəngarəngliyinə şərait yaratmışdır.

Aparığımız təhlillərin məntiqi kimi, Qarabağ İqtisadi rayonunda təhlükəsizlik təmin edildikdən, infrastruktur yeniləndikdən və demoqrafik məsələlər həll olunduqdan sonra turizmin təşkili üçün kompleks layihələr həyata keçirilməsi real görünür. Qarabağ əsasən dağlıq ərazi olduğundan, bu coğrafi regionda ekoturizmin, dağçılıq və alpinizm turizminin inkişafı labütdür.

Qarabağ təbiətinin zənginliyinə, qədimliyinə, və tarixi-mədəni abidələrinə görə ekoturizm, etnoturizm zonası kimi inkişaf edəcək. Kiçik Qafqazın dağlıq zonası olan Qarabağ regionu müxtəlif təbiət abidələri, meşələr, nadir bitki və heyvan növləri ilə məşhurdur.

[[http://www.anl.az/down/meqale/xalqqazeti/2020/dekabr/729567\(meqale\).pdf](http://www.anl.az/down/meqale/xalqqazeti/2020/dekabr/729567(meqale).pdf)]

İşğaldan azad olunan kimi Qarabağda dərhal bərpa və yenidənqurma işlərinin aparılmasına başlanılması onu göstərir ki, yaxın bir neçə il ərzində azad olunan torpaqlarımızda turizm inkişaf edəcək və bu sahə həmin ərazilərin dirçəlməsində əhəmiyyətli yerlərdən birini tutacaq. Ümumilikdə, 2025-ci ilə qədər işğaldan azad edilmiş ərazilərə bir milyona yaxın yerli və xarici turistin səfər edəcəyi proqnozlaşdırılıb. [4]

ƏDƏBİYYAT

1. “Azərbaycan Respublikasının işğaldan azad edilmiş ərazilərinə Böyük Qayıdışa dair I Dövlət Proqramı”nın təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 16 noyabr 2022-ci il tarixli Sərəncamı
2. Ə.T.Əsgərov, Ç.G.Güləhyev, B.Ə.Bilalov. “Ekoloji turizm” Adiloğlu-2011
3. Y.Hümbətov, F.Kərimov, V.Qapaqov, X. “Turizm sənayesinin təşkili” Dərs vəsaiti. Bakı – 2021.
4. [http://www.anl.az/down/meqale/xalqqazeti/2020/dekabr/729567\(meqale\).pdf](http://www.anl.az/down/meqale/xalqqazeti/2020/dekabr/729567(meqale).pdf)

**ВЛИЯНИЕ ПРИРОДНЫХ РЕСУРСОВ И КУЛЬТУРНОГО БОГАТСТВА
КАРАБАХСКОГО ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЙОНА НА РАЗВИТИЕ ТУРИЗМА В
РЕГИОНЕ**

А.Н. Намазов
azpolitoloq@gmail.com

З.Т. Ахмедов

Азербайджанский технологический университет

Опыт многих стран мира показывает, что инвестиции в ненефтяные месторождения и разработка этих месторождений в результате этих инвестиций могут принести большой экономический результат. Среди ненефтяных секторов одним из секторов, который имеет особый вес, является сектор туризма. Неслучайно туризм является одним из основных направлений, которому в последнее время уделяется особое внимание как направление развития в Карабахском экономическом районе.

**THE EFFECT OF THE NATURAL RESOURCES AND CULTURAL WEALTH OF THE
KARABAGH ECONOMIC REGION ON THE DEVELOPMENT OF TOURISM IN THE
REGION**

A.N. Namazov
azpolitoloq@gmail.com

Z.T. Ahmadov

Azerbaijan Technological University

According to the logic of our analysis, after ensuring security in Karabakh Economic Region, renewing infrastructure and solving demographic issues, it seems realistic to implement complex projects for the organization of tourism. Since Karabakh is mainly a mountainous area, the development of ecotourism, mountaineering and mountaineering tourism in this geographical region is a must. Karabakh will develop as an ecotourism and ethnotourism zone due to the richness of nature, antiquity, and historical and cultural monuments.

AZƏRBAYCANIN QƏRB REGIONUNUN ATMOSFER ÇÖKÜNTÜLƏRİNDƏ OLAN ƏSAS VƏ İZ ELEMENTLƏRİNİN MAMIRLARLA ÖYRƏNİLMƏSİ

Ş.S.Nuhuyeva

nuhuyeva83@mail.ru

Azərbaycan Dövlət Aqrar Universiteti

A.İ.Mədədzadə

a.i.madadzada@gmail.com

Nüvə Tədqiqatlar Departamenti, İnnovasiya və Rəqəmsal İnkişaf Agentliyi

M.V. Frontasyeva

marina@nf.jinr.ru

Rusiya Federasiyası Dubna Birləşmiş Nüvə Tədqiqatları İnstitutu

E.Ə.Məmmədov

elshad1952@mail.ru

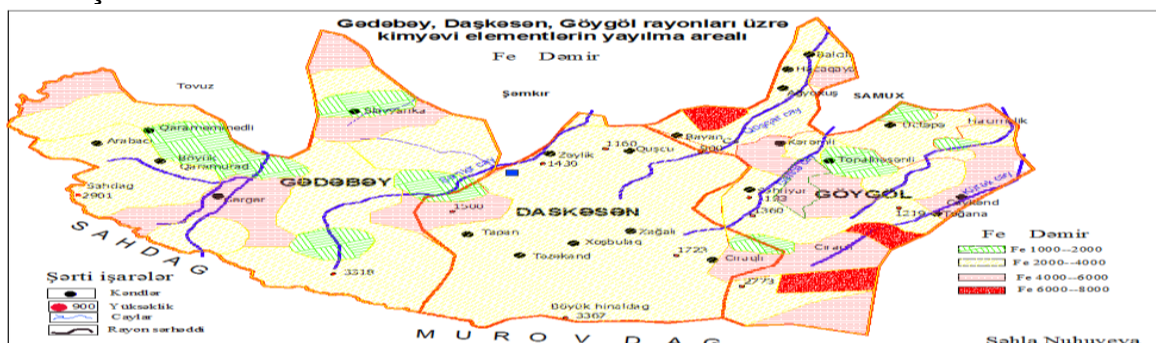
Azərbaycan Texnologiya Universiteti

Antropogen çirklənmə olduqca təhlükəli çirklənmə hesab edilir. Beləki, bu zaman təbii şəraitdə əvvəllər mövcud olmayan zərərli mikroelementlər atmosfer havasının ayrılmaz bir hissəsinə çevrilir. Bundan əlavə, bu maddələr kimyəvi çevrilmələr yolu ilə daha da təhlükəli maddələrə çevrilirlər. Canlılar yavaş-yavaş yeni mikro komponentlərə adaptasiya olurlar, bu isə ətraf mühitə və insan sağlamlığına mənfi təsir göstərən əsas amillərdəndir.

Tədqiqatın qarşısında duran əsas məqsəd tədqiq edilən ərazilərin atmosfer havasında olan ağır metalların miqdarının və çirklənmə mənbələrinin mamırların tətbiqi ilə öyrənilməsidir. Tədqiqat zamanı ilk dəfə Azərbaycanın Qərb regionunda Göygöl, Daşkəsən və Gədəbəy rayonlarında mamır bioindikatorları ilə element analiz metodu olan nüvə fiziki analiz metodlarından istifadə etməklə ağır metallar öyrənilmişdir. İlk dəfə olaraq Azərbaycanın Qərb bölgəsinin (Göygöl, Daşkəsən və Gədəbəy) ərazilərindən toplanan mamırlarda ağır metallar və aktinoidlər də daxil olmaqla 44 elementin konsentrasiyası haqqında məlumat bazası əldə edilmişdir.

Azərbaycanın Qərb regionunda əsas və iz elementlərinin atmosferdə çöküntüsünü öyrənmək üçün iki növ (*Pleurozium schreberi* və *Hylocomium splendens*) mamır götürülmüşdür. Nümunə götürmə, yazın sonlarında (avqustda) və payızda (sentyabrda) şaquli yüksəkliklərdə aparılmışdır. Əsasən *Pleurozium schreberi* (*Pleurozium schreberi*-62, *Hylocomium splendens*-18, qarışıq-8) olmaqla ümumilikdə Gədəbəy rayonu (31 nümunə) və Daşkəsəndə (5 nümunə) yüksəklik qradientləri boyunca 86 mamır nümunəsi toplanmışdır [1, 2]. Fiziki analitik metodlar olan neytron aktivləşmə analizi (NAA), atom absorpsiya spektroskopiyası (AAS) və həyəcanlanmış yüklü zərrəciklərin təsiri ilə rentgen floresensiya (PIXE) metodlarından istifadə edilməklə 44 elementin konsentrasiyası təyin edilmişdir [3].

Lokal mənbələrin çirklənmə elementlərinin aşkarlanması və bitişik ərazilərə təsir miqyasının qiymətləndirilməsi məqsədi ilə tədqiq edilən ərazilərin çirklənmə xəritələri hazırlanmışdır.

ƏDƏBİYYAT

1. Harmens H. [et al.] Air pollution and vegetation. 2015/2016, International Cooperative Programme on Effects of Air Pollution on Natural Vegetation and Crops, - 2016. – 36 p.
2. Vergel K., Frontasyeva M.V. [et al.] Heavy Metal Atmospheric Deposition Study in Moscow Region, Russia. Bulletin Environmental Contamination and Toxicology, - 2019. -№ (103)8, - p. 435–440.
3. Nuhuyeva Ş.S. Göygöl rayonunun atmosfer havasında ağır metalların biointikator kimi mamırlar vasitəsilə tədqiqi - Bakı: Azərbaycan Ali Texniki Məktəblərinin Xəbərləri, - 2022. №4, - s. 115-121.

ИССЛЕДОВАНИЕ МАКРО И МИКРОЭЛЕМЕНТОВ В АТМОСФЕРНЫХ ОТЛОЖЕНИЯХ ЗАПАДНОГО РЕГИОНА АЗЕРБАЙДЖАНА С МХАМИ

Ш.С.Нухуева

nuhuyeva83@mail.ru

Азербайджанский Государственный Аграрный Университет

А. И. Мададзада

a.i.madadzada@gmail.com

Департамент Ядерных Исследований, Агентство инноваций и цифрового развития

М.В. Фронтасьева

марина@nf.jinr.ru

Объединенный институт ядерных исследований

Э.А.Мамедов

elshad1952@mail.ru

Азербайджанский Технологический Университет

В 86 пробах, отобранных с территорий Западного региона Азербайджана (Гейгёль, Дашкесан и Гедабек), была получена база данных по содержанию 44 элементов, включая тяжёлые металлы и актиноиды, с использованием физико-аналитических методов НАА, ААС и PIXE.

STUDY OF MAJOR AND TRACE ELEMENTS IN THE ATMOSPHERIC SEDIMENTS OF THE WESTERN REGION OF AZERBAIJAN WITH MOSSES

Sh.S. Nuhuyeva

nuhuyeva83@mail.ru

Azerbaijan State Agrarian University

A.I. Madadzada

a.i.madadzada@gmail.com

Department of Nuclear Research, Innovation and Digital Development Agency

M.V. Frontasyeva

marina@nf.jinr.ru

Joint Institute for Nuclear Research

E.A. Mammadov

elshad1952@mail.ru

Azerbaijan Technology University

In 86 samples collected from the territories of the Western region of Azerbaijan (Goygol, Dashkasan and Gadabey), a database was obtained on the concentration of 44 elements, including heavy metals and actinoids, using physical analytical methods NAA, AAS and PIXE.

XƏZƏR DƏNİZİNİN EKOLOJİ PROBLEMLƏRİ

İ.Ə. Abbasova

abbasova.ismet@mail.ru

Azərbaycan Texnologiya Universiteti

Xəzərin ekoloji vəziyyəti heç də qənaətbəxş sayılmır. Dənizin şelf zonasında problem daha kəskindir, artıq bu ərazilərdə ölü zonalar yaranıb. Xəzərin çirklənmə mənbələri müxtəlifdir. Onları aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar:

- 1) Xəzərə axan çaylar vasitəsi ilə gələn çirkləndiricilər
- 2) Sahil zonasında yerləşən şəhərlərdən və sənaye obyektlərindən çirklənmə
- 3) Dənizdə neft hasilatı və nəqli ilə əlaqədar çirklənmə
- 4) Xəzər dənizi səviyyəsinin qalxması və enməsi nəticəsində çirklənmə.

Çirklənmə mənbələri içərisində birinci yeri Xəzərə axan çaylar vasitəsi ilə gətirilən çirkləndirmə tutur. Çaylar vasitəsi ilə Xəzər dənizinə ildə 75 milyon ton neft məhsulları gətirilir və bunun 95 faizi Volqa çayının payına düşür.

Sahil zonasında yerləşən şəhərlərin əksəriyyətində tullantı sularının təmizlənərək dənizə axıtılması üçün təmizləyici qurğular quraşdırılmadığından və ya quraşdırılan qurğuların fəaliyyətləri qənaətbəxş olmadığından bu ərazilərdə formalaşan müxtəlif tərkibli qarışıq tullantı suları təmizlənmədən təbii axarlara və Xəzərə axıtılır. Sənaye obyektlərinin çirkab suları, dəniz nəqliyyatından və başqa mədənlərdən daxil olan müxtəlif çirkləndiricilər də bir başa Xəzərə axıtılır. Tullantı sularının idarə olunmasına cavabdeh olan bələdiyyə, icra nümayəndəliyi, təmizlik işləri ilə məşğul olan müvafiq qurumların laqeyd münasibəti vəziyyəti daha da ağırlaşdırır.

Dənizdə neft emalı müəssisələrində neftlə çirklənmiş suların tam təmizlənmədən dənizə axıtılması da çirklənmədə ciddi rol oynayır. Neft quyularının və boru kəmərlərinin çox hissəsinin istifadə müddəti başa çatdığından, köhnəlmiş texniki qurğular korroziyaya uğruyaraq dənizi çirkləndirir.

Xəzər dənizi səviyyəsinin endiyi hallarda bütün hidrotexniki qurğuların, o cümlədən limanların yenidən tikilməsinə ehtiyac yaranır. Xəzər faunasının məskunlaşdığı və inkişaf etdiyi şelf zonasının sahəsi azalır, balıqların kürü tökmək üçün çaylara keçməsinə əngəl yaranır. Səviyyənin qalxdığı hallarda isə ekoloji şərait pisləşir, bataqlıqlar yaranır, evlər və torpaqlar su altında qalır. 1978-1995-ci illərdə səviyyənin 2,5 m qalxmasından Azərbaycan sahil zonasında "ekoloji qaçqınlar" yaranmışdır. Səviyyənin bu qalxmasından Azərbaycana birbaşa dəyən ziyanın miqdarı 2 milyard ABŞ dollarıdır.

Ötən il Lənkəranda Xəzərin sahil çimərliklərində keçirilmiş monitorinqlərin nəticəsinə görə, Xəzərə axıtılan tullantı sularda çirkləndirici maddələrin miqdarı normadan artıq olmuşdur. Dənizin sahilində çirklənmənin əsas amillərindən biri də turistlərdir. Dəniz kənarında istirahət zamanı insanlar tullantıları ətrafa atırlar.

Bir digər böyük problemlərdən biri də kanalizasiya sularının Xəzərə axıtılmasıdır. Milli parkdakı estakadada olarkən asanlıqla üfunət iynin yayıldığını anlamaq olar.

Hazırda Abşeron yarımadasının kanalizasiya şəbəkəsi olmayan Mərdəkan, Bilgəh, Pirşağı, Buzovna qəsəbələrinin sahil zolağında, eləcə də Corat və Novxanı bağlarının sahil boyu ərazilərində beynəlxalq standartlara cavab verən 17 ədəd modul tipli çirkab sutəmizləyici qurğu quraşdırılsa da, hesab edirik ki, cərimə metodları ilə yanaşı, müvafiq orqanların nəzarəti də gücləndirilməlidir.

Xəzər bizim milli sərvətimizdir və hər birimiz onun təmiz saxlanması üçün məsuliyyət daşıyıyıq. Xəzərdə balıqların azalmasının əsas səbəbi dənizə çirkab sularının axıtılmasıdır ki, ikinci səbəb biomüxtəlifliyin məhvəsidir.

Xəzəryanı dövlətlərin (Azərbaycan (955,08 km), İran (900km), Rusiya (695km), Türkmənistanın (1200km) və Qazaxıstan (2320km)), nümayəndə heyətləri 2006-cı ildə Aktanda açılan “Xəzər-Dostluq dənizi” Beynəlxalq Festivalında iştirak etmişdir və Xəzərin ekoloji vəziyyətinin yaxşılaşdırılması üçün bir çox sənədlər qəbul olunmuşdur.

ECOLOGICAL PROBLEMS OF THE CASPIAN SEA

I.A. Abbasova

abbasova.ismet@mail.ru

Azerbaijan Technological University

This natural body of water, which is the largest closed body of water in the world, is a lake according to the accepted geographical definition. However, due to its size, fauna, and hydrometeorological regime, it is more like a sea, and that is why it is called the Caspian Sea. Unfortunately, we do not protect enough the Caspian Sea, which is distinguished by its beauty and natural resources. And therefore, a number of ecological problems are inevitable. And here the main sources of pollution of the Caspian Sea and the environmental problems caused by this pollution are discussed.

ЭКОЛОГИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ КАСПИЙСКОГО МОРЯ

И. А. Аббасова

abbasova.ismet@mail.ru

Азербайджанский Технологический Университет

Этот природный водоем, являющийся самым большим замкнутым водоемом в мире, по принятому географическому определению является озером. Однако по своим размерам, фауне и гидрометеорологическому режиму оно больше похож на море, поэтому и называется Каспийским морем. К сожалению, мы не достаточно охраняем Каспийское море, отличающееся своей красотой и природными богатствами. И поэтому ряд экологических проблем неизбежен. И здесь обсуждаются основные источники загрязнения Каспийского моря и экологические проблемы, вызванные этим загрязнением.

YÜNGÜL SƏNAYE MÜƏSSİSƏLƏRİ ÇİRKƏNDİRİCİLƏRİNİN İNSAN SAĞLAMLIĞINA TƏSİRİ

N.F. Əliyev

nazimaliyev48@mail.ru

S.H. Huseynova

huseynova-1965@mail.ru

Süni dəri, plyonkalı material, dəri sənayesi və ayaqqabı istehsalında istifadə olunan bir sıra kimyəvi maddələr toksiki xüsusiyyətə malikdirlər. Nəticədə orqanizm kəskin və ya xroniki zəhərlənməyə məruz qalır. Yüngül sənaye müəssisələrində əmələ gələn bu toksiki maddələr insan orqanizminə tənəffüs yolları, həzm yolları və dəri örtüyü vasitəsilə daxil olur. İstehsalat zəhərlənmələrinin 95%-ə qədəri tərkibində zəhərli buxar və qazlar olan hava ilə tənəffüs etdikdə baş verir. Tənəffüs orqanları vasitəsilə orqanizmə daxil olan toksiki maddələrin çoxu özünün zəhərləyici təsirini qana sovrulandan sonra göstərir.

Zədələnmə dərəcəsi maddələrin qatılığından, onun toksikiliyindən, aktivliyindən, temperaturundan və təsir müddətindən asılıdır. Ən güclü zədələnməni turşular əmələ gətirir. Yüngül sənaye müəssisələrinin bəzi istehsalat sexlərinin hava məkanının tozla çirklənməsi insan orqanizmində zərərli təsir göstərir və peşə xəstəlikləri əmələ gətirə bilər. Ayaqqabı altlığı üçün süni dəri istehsalı sexlərində hava hiss kaolin və talk tozu ilə doymuş halda olur. Dəri sənayesi müəssisələrində əhəmiyyətli dərəcədə toz əmələ gəlir. Çox kiçik ölçülü tozları uzun müddət təsiri məsamələrin dolmasına və tərləmə prosesinin zəifləməsinə səbəb olur. Tərkibində zərərli maddələr – arsen, civə, qurğuşun olan toz zəhərlənməyə səbəb olur. Asbest tozu ağ ciyər fibrozu yarada bilər, kükürd – 2 oksidin ziyanlı təsirini gücləndirir. Arsen, xrom kimi elementlər xərçəng xəstəliyi əmələ gətirmək qabiliyyətinə malikdirlər. Selenlə zəhərlənmə adətən ölümlə nəticələnir.

MORAL AND PSYCHOLOGICAL PREPARATION OF PERSONNEL OF CIVIL DEFENCE UNITS

N.F. Aliyev

nazimaliyev48@mail.ru

S.H. Huseynova

huseynova-1965@mail.ru

Azerbaijan Technological University

Toxic substances produced in light industrial enterprises enter the human body through the respiratory tract, skin and digestive tract. Up to 95% of industrial poisonings occur while breathing air containing toxic vapors and gases.

ВЛИЯНИЕ ЗАГРЯЗНИТЕЛЕЙ ПРЕДПРИЯТИЙ ЛЕГКОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ НА ЗДОРОВЬЕ ЛЮДЕЙ

Н.Ф. Алиев

nazimaliyev48@mail.ru

С.Г. Гусейнова

huseynova-1965@mail.ru

Азербайджанский Технологический Университет

Ядовитые вещества, образующиеся на предприятиях легкой промышленности, попадают в организм человека через дыхательные пути, кожу и пищеварительный тракт. До 95 % производственных отравлений происходит при вдыхании воздуха, содержащего ядовитые пары и газы.

SU MÜTİNİN ÇİRKƏNDİRİCİLƏRİ

N.F. Əliyev

nazimaliyev48@mail.ru

S.H. Huseynova

huseynova-1965@mail.ru

Azərbaycan Texnologiya Universiteti

Su mühiti çirkab suları, yağış suları və ərmiş qar, buz suları ilə kütləvi çirklənməyə məruz qalan obyektidir. Hava mühitinin çirkləndirən zərərli maddələr su mühitinə keçir. Bu maddələr çox zaman öz halını dəyişmiş halda olur. Səciyyəvi və yazılmış misal kimi turşulu yağışları göstərmək olar. Turşulu yağışlar üzvi maddələrin yandırılmasından əmələ gələn kükürd anhidridi (SO₂) və azot oksidlərindən yaranır.

Hava və suyu çirkləndirən bir çox zərərli maddələr bitkilərin çətiri və kök sistemləri vasitəsilə mənimsənilir. Bu isə bitkilərin məhvinə və red degenerasiyasına səbəb ola bilər. Aliminium zavodlarının yanındakı ağaclara elektroliz seklərinin fonarlarından çıxan flor birləşmələri təsir göstərir. Su və havanı çirkləndirən zərərli maddələrin qida zənciri ilə keçməsinə misal olaraq florun bitkiyə daxil olmasını, bitkinin heyvanlar tərəfindən yeyilməsini, heyvanın süd və ətini vasitəsilə onun insanın qidasına keçməsinə göstərmək olar.

Qida zənciri ilə zərərli maddələrin orqanizmə keçməsinə aid digər misal civənin suya düşməsi, bakteriyalar vasitəsi ilə orada parçalanması, balığın qidasına daxil olması, balıqla insanın qidasına daxil olmasıdır. Suyun çox dərəcədə çirklənməsinə ilk dəfə Yaponiyada Minemit rast gəlinmişdir. Kənd çayın sahilində yerləşir. Çayın yuxarı hissəsində yerləşən zavoddan civə tullantıları ilə çirklənmiş çirkab suları çaya atılırdı. Çayın dibinə çökmüş civənin bakteriyaları parçalanır, balığın yeməsinə qarışır. Nəticədə kəndin əhalisi və onların gələcək nəsilləri ağır xəstəliyə düçar olmuşlar. Özünün təmiz suları ilə məşhur olan Cenevrə gölünün üst səthində 65 ton civə aşkar olunmuşdur. Bunun yalnız 5 tonu təbii mənbəyə malikdir. Civə çirkləndiricilərinin əsas mənbəyi su hövzələrinə etilən və boyaq maddələri istehsalının təmizlənməmiş tullantılarını atan müəssisələrdir.

ЗАГРЯЗНИТЕЛИ ВОДНОЙ СРЕДЫ

Н.Ф. Алиев

nazimaliyev48@mail.ru

С.Г. Гусейнова

huseynova-1965@mail.ru

Азербайджанский Технологический Университет

Многие вредные вещества, загрязняющие воду, всасываются через полог и корневую систему растений. Это может привести к гибели и в рождению растений.

WATER POLLUTANTS

N.F. Aliyev

nazimaliyev48@mail.ru

S.H. Huseynova

huseynova-1965@mail.ru

Azerbaijan Technological University

Many Pollutants of the aquatic harmful substances that pollute water are absorbed through the canopy and root systems of plants. This can lead to the destruction and degeneration of plants.

KİÇİK QAFQAZIN ŞİMAL-ŞƏRQ YAMACI TORPAQLARININ LANDŞAFT QURŞAQLARI ÜZRƏ PROFİL QALINLIĞI VƏ QRANULOMETRİK TƏRKİBİNİN QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ

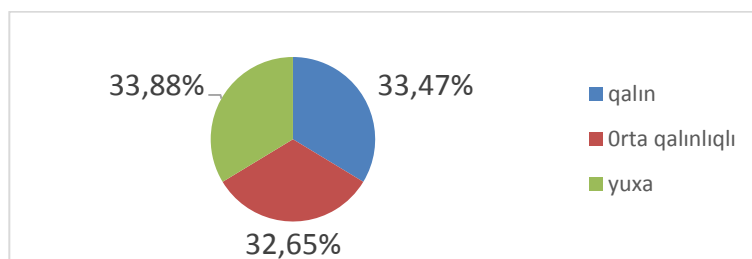
L.Ş. Xəlilova
lamiyex@list.ru

Azərbaycan Texnologiya Universiteti

Torpaqların mühafizəsinə düzgün yönəldilmiş mübarizə tədbirləri tətbiq etmədən məhsuldarlıq əldə etmək mümkün deyil. Müasir elmi texniki tərəqqi dövründə əhalinin ərzağa olan tələbatının ödənilməsi dövlətimizin əsas prioritet istiqamətlərindən biridir. Belə vacib problemlərin həll edilməsi üçün torpaq örtüyünün mühafizə olunması və onun münbitliyinin bərpa edilməsi bu gün aktual mövzulardandır. Uzun illər ərzində təbii və antropogen təsirlər nəticəsində torpaqlarda baş verən deqradasiya prosesi ən sonda münbit torpaqların azalmasına, torpaqda fauna, floranın məhvinə və məhsuldarlığının kəskin aşağı düşməsinə səbəb olur. Bu işə yaxın gələcəkdə əhalinin ərzaq və enerji ehtiyaclarının ödənilməsinə və digər sosial-iqtisadi çətinliklərin yaranmasına zəmin yaradır.

Tədqiqat obyektini olan Kiçik Qafqazın şimal şərq yamacı torpaqları həm biçənək, örüş və kənd təsərrüfatı fəaliyyəti üçün geniş istifadə olunur. Bu baxımdan torpaqların məhsuldarlığında əsas amillərdən sayılan torpağın morfoloji xüsusiyyətləri tədqiq edilməlidir.

Aparılan elmi araşdırmalar əsasında müəyyən edilmişdir ki, tədqiqat obyektində profilərinin qalınlığına görə torpaqlar sahələrinə görə demək olar ki, bərabərdir. Torpaqların qurşaqlar üzrə paylanmasına görə ümumi nəticə: 94811,21 ha (33,47%) qalın, 92495,79 ha (32,65%) orta qalınlıqlı, 95966,33 ha (33,88%) yuxa torpaqlardan ibarətdir (şəkil 1, cədvəl 1.).

Şəkil 1. Kiçik Qafqazın Şimal-Şərq yamacında torpaqların profilin qalınlığına görə paylanması (%)

Cədvəl 1

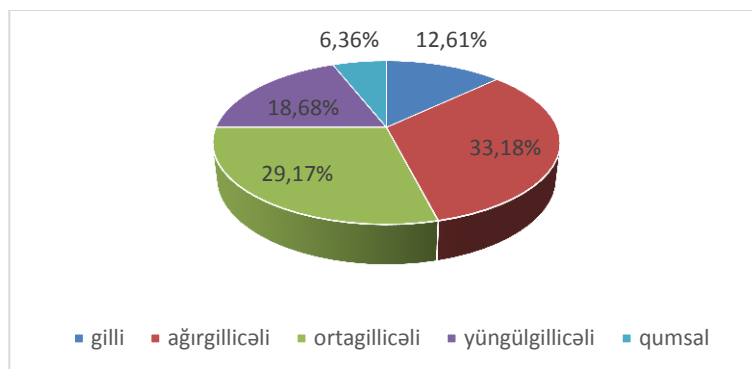
Kiçik Qafqazın şimal-şərq yamacı torpaqlarının landşaft qurşaqları üzrə torpaq profilinin qalınlığı

Landşaft qurşaqları	Torpaq profilinin Qalınlığı	Ümumi	
		ha	%
Alp və subalp çəmən və çəmən bozqırlar	Qalın	14178,02	5,00
	Orta qalınlıqlı	27911,18	9,85
	Yuxa	32213,01	11,37
	Cəmi:	74302,21	26,23
Mezofil meşələr	Qalın	32990,77	11,64
	Orta qalınlıqlı	39446,39	13,92
	Yuxa	16697,9	5,89

Ümummilli Lider Heydər Əliyevin anadan olmasının 100 illiyinə həsr olunmuş “Dördüncü sənaye inqilabı və innovativ texnologiyalar” Beynəlxalq elmi-praktik konfransı

	Cəmi:	89135,06	31,47
<i>Kserofit meşələr</i>	<i>Qalın</i>	12225,52	4,32
	<i>Orta qalınlıqlı</i>	14638,97	5,17
	<i>Yuxa</i>	24095,37	8,51
	Cəmi:	50959,86	17,99
<i>Kolluqlar və quru bozqırlar</i>	<i>Qalın</i>	35416,9	12,50
	<i>Orta qalınlıqlı</i>	10499,25	3,71
	<i>Yuxa</i>	22960,05	8,11
	Cəmi:	68876,2	24,31
Tədqiqat obyektı üzrə:		283273,33	

Torpaqların antropogen təsirlərə qarşı dayanıqlığını təmin edən torpaq amillərindən biri onun qranulometrik tərkibidir. Kiçik Qafqazın şimal-şərq yamacında yayılmış torpaqlar müxtəlif qranulometrik tərkibinə malikdir (cədvəl 2). Tədqiqat obyektində torpaqların 12,61% (35715,57 ha) gilli, 33,18% (93981,81 ha) ağırğillicəli, 29,17% (82673,72 ha) ortagillicəli, 18,68% (52923,35 ha) yüngülğillicəli, 6,36% (18014,88 ha) qumsaldır (şəkil 2, cədvəl 2).

Şəkil 2. Kiçik Qafqazın şimal-şərq yamacında qranulometrik tərkibinə görə paylanması cədvəl 2.

Kiçik Qafqazın şimal-şərq yamacı torpaqlarının landşaft qurşaqları üzrə qranulometrik tərkibi

Qranulometrik tərkib	Ümumi	
	ha	%
Alp və subalp çəmən və çəmən-bozqırlar		
Gilli	3046,89	4,10
Ağırğillicəli	20462,86	27,54
Ortagillicəli	28239,51	38,01
Yüngülğillicəli	19135,94	25,75
Qumsal	3417,01	4,60
Cəmi	74302,21	26,23
Mezofil meşələr		
Gilli	24551,05	27,54
Ağırğillicəli	43822,61	49,16
Ortagillicəli	15138,31	16,98
Yüngülğillicəli	5346,09	5,99
Qumsal	277,0	0,31

Cəmi:		89135,06	31,47
Kserofit meşələr qurşağının torpaq örtüyü			
Gilli		4706,1	9,23
Ağırğillicəli		13763,48	27,00
Ortağillicəli		13532,5	26,55
Yüngülğillicəli		12016,56	23,58
Qumsal		6941,22	13,62
Cəmi:		50959,86	17,99
Kolluqlar və quru bozqırlar			
Gilli		3411,53	4,95
Ağırğillicəli		15932,86	23,13
Ortağillicəli		25727,4	37,35
Yüngülğillicəli		16424,76	23,85
Qumsal		7379,65	10,71
Cəmi:		68876,2	24,31
Tədqiqat obyektı üzrə:		283273,33	

Tədqiqat əsasında müəyyən edildi ki, torpaq profilin qalınlığına görə qalın torpaqlar Kolluqlar və quru bozqırlar qurşağında 35416,9 ha (12,50%), orta qalınlıqlı torpaqlar mezofil meşələr qurşağında 39446,39ha (13,92%), yuxa torpaqlar Alp və subalp çəmən və çəmən bozqırlar qurşağında 32213,01 ha (11,37%) üstünlük təşkil edir. Qranulometrik tərkibinə görə ağır torpaqlar mezofil meşələr qurşağının payına düşür.

ASSESSMENT OF PROFILE THICKNESS AND GRANULOMETRIC COMPOSITION ON LANDSCAPE ZONES OF THE NORTH-EAST SLOPE SOILS OF THE LESSER CAUCASUS

**L.Sh. Khalilova
lamiyex@list.ru**

Azerbaijan Technological University

The main fertility property of the soil, its structure directly depends on the agrophysical properties of the soil. Over the years, depending on the means of impact on the soil and the purpose of its use in agriculture, its morphological properties change in an undesirable direction, which is the reason why it is necessary to evaluate the regulation of soil fertility.

ОЦЕНКА МОЩНОСТИ ПРОФИЛЯ И ГРАНУЛОМЕТРИЧЕСКОГО СОСТАВА НА ЛАНДШАФТНЫХ ЗОНАХ ПОЧВ СЕВЕРО-ВОСТОЧНОГО СКЛОНА МАЛОГО КАВКАЗА

**Л.Ш. Халилова
lamiyex@list.ru**

Азербайджанский технологический университет

Основное свойство плодородия почвы, ее структура напрямую зависят от агрофизических свойств почвы. С годами, в зависимости от средств воздействия на почву и цели ее использования в сельском хозяйстве, ее морфологические свойства изменяются в нежелательном направлении, в связи с чем необходимо оценивать регулирование плодородия почвы.

AZƏRBAYCANDA FƏALİYYƏT GÖSTƏRƏN UNİVERSİTETLƏRDƏ STARTAP MÜƏSSİSƏLƏRİNİN YARADILMASININ MAHIYYƏTİ VƏ ONLARIN FORMALAŞMASININ ƏSAS AMİLLƏRİ

A. Həsənzadə

Azərbaycan Texnologiya Universiteti

Startup, kiçik biznes, sahibkarlıq biznesinizi necə təsvir etməyin yolları çoxdur, lakin bir sual qalır: bu terminlər eyni şeyi ifadə edir, yoxsa orada qeyd etməyə dəyər fərqlər varmı? Qısacası, hər termin fərqli reallığı, fərqli düşüncə tərzini və fərqli konteksti təsvir edir. Startup şirkəti komanda ətrafında işləyir, kapital tələb edən şirkətdir və fəaliyyətini başlamaq üçün əhəmiyyətli xarici maliyyəyə ehtiyacı var, əsas məqsədi isə sürətlə inkişaf etməkdir. Onun təsisçiləri adətən özlərini sahibkar kimi görürlər, lakin kiçik biznes sahibləri kimi deyil.

Bilik və innovasiyanın sektorlararası xarakterini nəzərə alaraq, tədqiqat və siyasət innovasiyasının idarə edilməsi təhsil, texnologiya və ixtisaslaşdırılmış xidmətlər və sahibkarlıq sahəsi ilə bağlı bir sıra mexanizm və aktorları, alətləri və institutları əhatə edir; beləliklə, müxtəlif nazirliklər və agentliklər arasında koordinasiya ehtiyacı var. Düzgün fəaliyyət göstərdikdə, tədqiqat və inkişaf innovasiyaya çevrilir və beləliklə, iqtisadi mühiti, texnoloji təkmilliyi, müqayisəli üstünlüyü və biznes investisiyalarını gücləndirən yeni məhsul və xidmətlərə gətirib çıxarır. Milli innovasiya sisteminin fəaliyyəti elm sektoru, özəl sektor, siyasət institutları, maliyyə institutları və bazar vasitəçiləri, cəmiyyət kimi əsas faktorların bacarıqlarından və onlar arasında sıx əlaqədən çox asılıdır.

Buna görə də, Azərbaycan kimi inkişaf etməkdə olan ölkələr kontekstində düzgün işləyən innovasiya sistemi tədqiqatçıların əməkdaşlığı, təlimlərin genişləndirilməsi xidmətləri, ixtisaslı elm və texnologiya personalı, mühəndislik xidmətləri, qlobal texnologiya inkişafına daxil olmaq və onlardan istifadə etmək bacarığı vasitəsilə texnoloji təkmilləşdirmələri dəstəkləyir. Bununla belə, Azərbaycanda innovasiya sisteminin təkmilləşdirilməsi təkəcə hökumətin cəlb edilməsindən ibarət deyil, bu, həm də bütün sahibkarların fəal iştirakını tələb edir. Oyunçuların çoxluğunu, təşviqlərin uyğunlaşdırılmasında çətinlikləri, qanunvericilik bazasını, hökumət siyasətini və özəl sektorun iştirakını nəzərə alsaq, Azərbaycanda innovasiyaları və startapların böyüməsini təşviq etmək olduqca çətinləşdi.

Hazırda startapa dəstək bazarında maliyyələşmə və idarəetmə baxımından yerli olan bir neçə dəstək strukturları yaranır. Buna görə də, Azərbaycanda yeni və mövcud startaplara, bizneslərə və sahibkarlara yeni dəstək vasitələri təqdim edərək, son bir neçə il ərzində biznesi, texnologiyanı və innovasiyanı dəstəkləyən və təşviq edən qurumların sayı durmadan artmışdır. Kiçik mütərəqqi addımlarla yanaşı, institusional prioritet kimi startaplarda və bizneslərdə innovasiyaların qiymətləndirilməsi mədəniyyətinin yaradılmasına hələ də ehtiyac var.

Hələ embrion mərhələdə olmasına baxmayaraq, Azərbaycanda innovasiya sistemi tədricən inkişaf edir və bununla da biliyə əsaslanan iqtisadi inkişaf üçün zəmin yaradılır. Baxmayaraq ki, bir çox sahələrdə, xüsusən də iqtisadi sahədə innovasiyanın mühüm rolu artırılması üçün işlər görülür. Azərbaycanda tam olaraq tanınan hökumət və iş strukturları gedərək daha çox əks etdirilir iqtisadi artımın əsas sütunları kimi innovasiyaların və startapların inkişafı üçün lazımı işlər görülür.

Universitetlərdə startup müəssisələrinə müxtəlif aspektlərdə dəstək təklif edən yalnız iki funksional təşkilat və bir proqram olsa da, ölkəmizin startup mədəniyyətini dəstəkləmək məqsədi ilə müxtəlif proqramlar, eləcə də donor təşkilatlardan çoxsaylı təşəbbüslər hazırlanır. tədqiqatın birinci hissəsi. Bu proqramlar və təşəbbüslər yeni bizneslər üçün çox vacibdir, çünki onlar öz ideyalarını həyata keçirmək üçün vəsait

təmin edir və bu startapları/biznesləri idarə etmək üçün lazım olan fundamental bacarıqları öyrədirlər. Bununla belə, bu proqramların “həyat müddəti” məhduddur və bu məhdudiyyət proqramın/təşkilatın məqsədlərinə uğurla çatmaqda uğurunu zəiflədən əsas maneələrdən biridir. Baxmayaraq ki, inkubatorlar (fiziki və virtual), təlim sahələri, peşəkar dəstək xidmətləri və s. proqramın vaxtından asılı olan maliyyələşdirmə vaxtı düzgün fəaliyyət göstərən startap ekosistemi üçün əsas maneədir. Bundan əlavə, tədqiqat və innovasiyalar üçün daimi vəsaitin olmaması bu baxımdan ciddi maneə kimi müəyyən edilir.

Vəsait çatışmazlığı Azərbaycanda universitet startap müəssisələrinin yaradılması üçün başqa bir problemdir, çünki onların startap biznes ideyalarına sərmayə qoyuluşu üçün maliyyəyə daha asan çıxış imkanı verən və təmin edən kommersiya və ya ictimai kanallar yoxdur. Donor təşkilatlar tərəfindən maliyyələşdirilən bir neçə proqram və layihələr vaxtaşırı ilkin vəsait təmin etsə də, daimi maliyyələşdirmə proqramlarının olmaması da təcili həllini tələb edən əsas problemdir. Belə proqramların çatışmazlığı tədqiqat fəaliyyətinin innovasiya və yeni məhsul və xidmətlərin inkişafının kritik katalizatorları rolunu oynadığı halda inkişafını çətinləşdirmişdir. Nəticədə bu, startap ideyalarının və yeni bizneslərin yaradılmasını maneə törədir. Müvafiq akademik tədqiqatlar startapların cəlb olunmasını təşviq etmək üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir və bu cür tədqiqatlar təəssüf ki, Azərbaycanda nadirdir. Hətta həqiqətən mövcud olanlar da müəyyən bir auditoriya ilə məhdudlaşır və ya startapların onlara ümumiyyətlə girişi yoxdur.

THE ESSENCE OF THE CREATION OF START-UP ENTERPRISES IN UNIVERSITIES OPERATING IN AZERBAIJAN AND THE MAIN FACTORS OF THEIR FORMATION

A. Hasanzadeh

Azerbaijan Technological University

The purpose of the research is to provide an overview of the innovation system in Azerbaijan by looking at the role played by state universities and their leadership strategies. Research shows that the key components necessary for a modern innovation system are in the early stages. The components of cross-sectoral dialogue, inter-agency policy coordination, education and technology roadmaps necessary for the development and implementation of a precise national strategy have only recently begun to be addressed.

СУЩНОСТЬ СОЗДАНИЯ СТАРТАП-ПРЕДПРИЯТИЙ В ВУЗАХ, ДЕЙСТВУЮЩИХ В АЗЕРБАЙДЖАНЕ, И ОСНОВНЫЕ ФАКТОРЫ ИХ ФОРМИРОВАНИЯ

А. Гасанзаде

Азербайджанский технологический университет

Цель исследования - дать обзор инновационной системы в Азербайджане, рассмотрев роль государственных университетов и их стратегии лидерства. Исследования показывают, что ключевые компоненты, необходимые для современной инновационной системы, находятся на ранних стадиях. Компоненты межсекторального диалога, межведомственной координации политики, образовательных и технологических дорожных карт, необходимых для разработки и реализации четкой национальной стратегии, только недавно начали решаться.

**РЕКОМБИНАЦИОННЫЕ ПРОЦЕССЫ В ТОНКОПЛЕНОЧНЫХ
ГЕТЕРЕСТРУКТУРАХ CdTe/CdFeTe**

М.А. Мехрабова^{1,2}

metanet.mehrabova@aztu.edu.az

Н.И.Гусейнов²

nizamiphys@gmail.com

А.А.Абдуллаева¹

a.ybeniz@hotmail.com

Р.М.Садыгов^{1,3}

sadigov.rafig@mail.ru

¹Azerbaijan Technical University

²Institute of Radiation Problems

³Institute of Physics

Одно из актуальных направлений развития альтернативной энергетики – строительная фотовольтаика, подразумевающая интеграцию солнечных батарей с жилыми домами или промышленными объектами. Как правило, такие устройства собираются на жесткой основе, однако сборка панелей на гибкой основе позволила бы значительно снизить их удельный вес, а также облегчить монтаж. Материалом для поглощающего слоя гибких солнечных батарей могут служить тонкие пленки на основе теллурида кадмия. К преимуществам этого материала относится оптимальное значение ширины запрещенной зоны, равное ~1,45 эВ, а также большой коэффициент поглощения солнечного излучения (~ $5 \cdot 10^5$ см⁻¹). Тонкие пленки полумагнитных полупроводников (ПМПП) на основе CdTe представляют особый интерес с целью использования этих материалов в фотовольтаике [1-2].

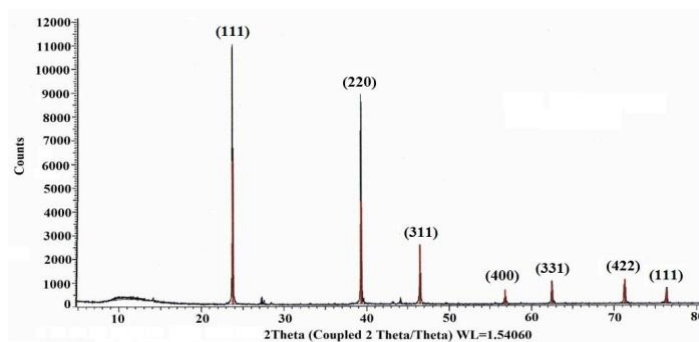
Исследование рекомбинационных процессов является необходимым существенным этапом изучения физических свойств полупроводниковых материалов и приборов на их основе. Именно механизм рекомбинации носителей заряда определяет особенности протекания фотоэлектрических, люминесцентных и инжекционных явлений, лежащих в основе большинства областей практического использования полупроводников. В предыдущих работах нами были исследованы ряд физических свойств ПМПП Cd_{1-x}Fe_xTe [3-5]. И данной работе исследованы рекомбинационные процессы носителей заряда.

В работе был выращен гетеропереход CdTe/Cd_{1-x}Fe_xTe (x=0.08) на стеклянной подложке с проводящим слоем SnO₂ при температуре источника T_у=1100К, температуре подложки T_п=670К методом конденсации молекулярных пучков в вакуумной установке УВН-71- РЗ в вакууме 10⁻⁴ Па. Были нанесены Ni контакты. Кристаллическая структура полученных тонких пленок исследована методом рентгеновской дифрактометрии на XRD Broker, D8 ADVANCE, Германия. На рентгенограммах тонких пленок Cd_{1-x}Fe_xTe (x = 0,08) все дифракционные пики (111), (220), (311), (400), (331) и (422), подтверждают, что тонкие пленки имеют гранецентрированную кубическую структуру с параметром кристаллической решетки a=6,47 Å (рис.1).

Морфология поверхности исследована с помощью электронной микроскопии на сканирующем электронном микроскопе JEOL JSM-7600F Field Emission Scanning Electron Microscope (SEM) (рис.2), что подтверждает гладкую поверхность полученных тонких пленок.

С целью определения механизма рекомбинации, параметров рекомбинационных центров и процессов электронных переходов в пленках нами использованы комплекс стационарных и кинетических методов исследования. Для

получения кинетических характеристик, полупроводник освещался короткими импульсами ($t \sim 10^{-6}$ с) светодиодов. Фотоэлектрический сигнал, обусловленный изменением потенциала полупроводника под действием импульсного освещения после предварительного усиления широкополосным транзисторным усилителем подавался на вход осциллографа и регистрировался компьютером. Временное разрешение избирательной схемы было не хуже 10^{-8} с, что позволило регистрировать сигнал в интервале времен $10^{-8} \div 10^{-2}$ с.

Рисинок 1. XRD изображения тонких пленок $Cd_{1-x}Fe_xTe$ ($x=0.08$)

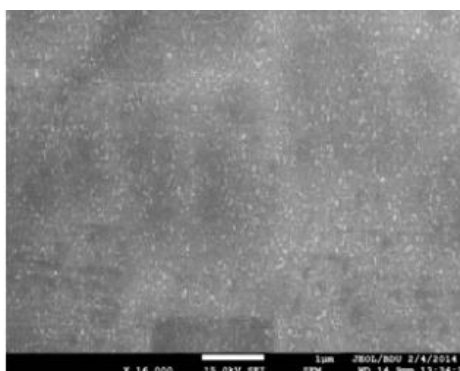

Рисунок 2. SEM изображения тонких пленок $Cd_{1-x}Fe_xTe$ ($x=0.08$)

При импульсном освещении, по кинетическому спаду фототока, определено время жизни носителей заряда. Исследование показало, что спад фототока не является моноэкспонентной, что показывает о наличии нескольких типов рекомбинации. В зависимости от энергетического состояния этих центров эффективное время жизни составляло 10^{-6} - 10^{-3} с.

ЛИТЕРАТУРА

1. Afaneh F., Okasha M., Hamam K.J., Shaheen A., Maghrabi M., Lahlouh B., Juwhari H. K. The γ -irradiation Effect on the Optical Properties of CdTe Thin Films Deposited by Thermal Evaporation Technique. 2018, v.24, №1, p.3-9
2. Ait Raiss A., Sbai Y., Bahmad L., Benyoussef A. Magnetic and magneto-optical properties of doped and co-doped CdTe with (Mn, Fe): Ab-initio study. Journal of Magnetism and Magnetic Materials. 2015, v.385, p.295–301
3. Mehrabova M.A., Abdullayeva A.A. Electrical properties of $Cd_{1-x}Fe_xTe$ thin films. The 10th International Conference: “Technical Thermodynamics: Thermophysical Properties and Energy Systems”, September, 9th 2021, University of Rostock, Germany, p.120
4. Mehrabova M.A., Orujov H.S., Hasanov N.H., Kazimova A.I., Abdullayeva A.A. Ab initio calculations of defects in CdMnSe semimagnetic semiconductors. Mechanics of Solids, 2020, v.55, №.1, p.108–113

5. Mehrabova M.A., Nuriyev H.R., Orujov H.S., Hasanov N.H., Kerimova.T.I., Abdullayeva.A.A., Kazimova.A.I. Effect of gamma irradiation on conductivity of $Cd_{1-x}Fe_xTe$. Semiconductors, 2020, v.61, №12, p.2306-2309

**NAZİK TƏBƏQƏLİ CdTe/CdFeTe HETEROKEÇİDLƏRİNDƏ REKOMBİNASİYA
PROSESLƏRİ**

M.A.Mehrabova^{1,2}

metanet.mehrabova@aztu.edu.az

N.İ.Hüseynov²

nizamiphys@gmail.com

A.A.Abdullayeva¹

c.aybeniz@hotmail.com

R.M.Sadıqov^{1,3}

sadigov.rafig@mail.ru

¹Azərbaycan Texniki Universiteti

²Radiasiya Problemləri İnstitutu

³Fizika İnstitutu

$CdTe/Cd_{1-x}Fe_xTe$ ($x=0,08$) heterokeçidi keçirici SnO_2 təbəqəsi olan şüşə altlıq üzərində alınmışdır. Rekombinasiya mexanizmini, rekombinasiya mərkəzlərinin parametrlərini və elektron keçid proseslərini müəyyən etmək üçün stasionar və kinetik tədqiqat metodları kompleksindən istifadə edilmişdir. İmpulsu işıqlanma altında, fotocərəyanın kinetik azalmasına əsasən yük daşıyıcılarının yaşama müddəti müəyyən edilmişdir. Tədqiqatlar göstərmişdir ki, fotocərəyanın azalması monoeksponensial deyil və bu da bir neçə növ rekombinasiyanın mövcud olduğunu göstərir. Bu mərkəzlərin energetik halından asılı olaraq effektiv yaşama müddəti 10^{-6} - 10^{-3} s təşkil etmişdir.

RECOMBINATION PROCESSES IN CdTe/CdFeTe THIN-FILM HETEROJUNCTIONS

M.A. Mehrabova^{1,2}

metanet.mehrabova@aztu.edu.az

N.I.Huseynov²

nizamiphys@gmail.com

A.A.Abdullayeva¹

c.aybeniz@hotmail.com

R.M.Sadigov^{1,3}

sadigov.rafig@mail.ru

¹Azerbaijan Technical University

²Institute of Radiation Problems

³Institute of Physics

A $CdTe/Cd_{1-x}Fe_xTe$ ($x=0.08$) heterojunction has been grown on a glass substrate with a conductive SnO_2 layer. In order to determine the mechanism of recombination, the parameters of recombination centers and the process of electronic transitions, a complex of stationary and kinetic research methods was used. Under pulsed illumination, the lifetime of charge carriers was determined from the kinetic decay of the photocurrent. The study showed that the decay of the photocurrent is not mono-exponential, which indicates the presence of several types of recombination. Depending on the energy state of these centers, the effective lifetime was 10^{-6} - 10^{-3} s.

DAYANIQLI TURİZMİN İNKİŞAF KONSEPSİYASI

İ.Y. Xusayinova

x-irada@mail.ru

İ.İ. Məmmədova

ilaha.mamedova.02@inbox.ru

Azərbaycan Texnologiya Universiteti

Turizmin tarixi-fəlsəfi tədqiqinin əsas vəzifəsi səyahətin fəlsəfi formalaşmasını aydınlaşdırmaqdır. Müxtəlif xalqların təsərrüfat fəaliyyəti, adət və ənənələri ilə yaxından tanış olan səyyar filosoflar bu müşahidə təcrübəsini öz fəlsəfi əsərlərində, gündəliklərində, açıq məruzələrində və s. əks etdirmişlər. Antik dövr filosofları dünyanı tanımaq, həqiqəti tapmaq üçün uzun müddət səyahət etmiş, və bu təcrübənin insan həyatının bir hadisəsi və bir hissəsi kimi əks etdirmişlər.

Onlar qeyd edirdilər ki, insan ruhunun əsas ehtiyaclarından biri, daim hərəkətdə olmaq və səyahət həvəsidir. Fransız ekzistensialist filosofu Qabriel-Honoré Marsel (1889-1973) yazırdı: “Ruh - əbədi sərgərdandır, ruh haqqında deyilən ən yüksək həqiqət odur ki, o olacaq və daim səyahətdə olacaq.” Daimi hərəkətdə qalmaq, səyahət etmək, hətta düşüncələrdə belə onlar haqqında xəyallar qurmaq - səyahətin fəlsəfi anlayışının əsasıdır [3].

Təbiəti qorumaq üçün insanın məsuliyyət ideyası zaman keçdikcə təbiət turizmi və ekoturizm kimi turizm növlərini meydana çıxardı. Buna görə də ekosistemlərdən və zəngin bioloji müxtəliflikdən ibarət təbii mühitin qorunması və müfəzə olunmasına hamı qayğı göstərməlidir. Turizm prosesinin iştirakçıları və turizm sahəsində çalışan mütəxəssislər "problemlı" ekologiya sahələrində, yəni həssas təbii ərazilərdə və qoruqlarda fəaliyyətə xüsusi məhdudiyətlər qoyulduqdan sonra başlamalıdır.

Son illər turizm dayanıqlı inkişaf ideyası ilə zənginləşib. Dayanıqlı inkişaf problemlərinə 1987-ci ildən müraciət olunmuşdur. İlk dəfə olaraq bu ideya Beynəlxalq Ətraf Mühit və İnkişaf Komissiyasının üzvü Qro Harlem Bruntland tərəfindən səsləndirilib. O dövrdə dayanıqlı inkişaf “... gələcək nəsillərin ehtiyaclarını ödəmək qabiliyyətini itirmədən indiki nəslin” ehtiyaclarını ödəyə bilən inkişaf kimi müəyyən edilmişdir [4].

Bir qədər sonra, 1992-ci ildə Rio-de-Janeyroda keçirilən konfransda ətraf mühitin və iqtisadiyyatın yüksək keyfiyyətinə nail olmaq məqsədi daşıyan beynəlxalq əməkdaşlıq üzrə genişmiqyaslı proqram imzalandı [2].

Davamlı inkişaf konsepsiyasının əsasını təbiət-cəmiyyət sisteminin fəaliyyətində harmoniyanın yaradılması təşkil edir ki, burada təbii altsistemdə dəyişiklik etmədən sosial-iqtisadi sistemin proseslərinin və komponentlərinin fəaliyyətini dəstəkləmək üçün nəzərdə tutulur. Təbii altsistemin təşkilinin bu cür qorunub saxlanması insan mühitinin rahatlığını qorumaq və onun maddi və mənəvi ehtiyaclarını ödəmək imkanı baxımından zəruridir.

2002-ci ildə Yohannesburqda keçirilən Dayanıqlı İnkişaf üzrə Ümumdünya Sammiti zamanı aşağıdakı sənədlər qəbul edilmişdir: “Siyasi Bəyannamə” və “Dayanıqlı İnkişaf üzrə Ümumdünya Sammitinin Həyata keçirilməsi Planı”. Məhz bunlar problemin aktuallığını və dayanıqlı inkişaf anlayışının gücləndirilməsini göstərir [5].

Dayanıqlı inkişaf konsepsiyası iqtisadi, sosial və ekoloji ehtiyacların vahid tərifdə ortaya çıxdığı, hər üç formada qərarların qəbulu prosesinə inteqrasiya olunduğu yeni konsepsiya kimi qəbul edilir. Yəni deyə bilərik ki, konsepsiyanın məqsədi təbii mühitin qorunması və sosial ədalətin əldə edilməsi ilə bağlı iqtisadi səmərəlilikdir və onun əsas vəzifəsi insanların tələbat və istəklərinin ödəməsidir [1].

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, dayanıqlı inkişaf bir-biri ilə əlaqəli iki əsas konsepsiyanı ehtiva edir: ehtiyaclar konsepsiyası, o cümlədən prioritetlər (əhalinin ən

yoxsul təbəqələrinin mövcudluğu üçün zəruridir) və məhdudiyətlər konsepsiyası (texnologiya və cəmiyyətin təşkilatı vəziyyətinə görə), hansı ki, ətraf mühitin bəşəriyyətin cari və gələcək ehtiyaclarını ödəmək qabiliyyətinə qoyulur.

Beynəlxalq turizm son vaxtlar qlobal iqtisadiyyatda çox mühüm rol oynadığından onun üçün davamlı inkişaf problemi son dərəcə aktualdır. Belə inkişafda mühüm sektor - turizm sektoru iştirak etməlidir, çünki müasir dünya statistikasına görə bu, dünya iqtisadiyyatının perspektivli və fəal inkişaf edən sektorlarından biridir. Turizm həm də məşğulluğun təmin edilməsində və gəlir əldə edilməsində mühüm rol oynayır. [1].

Əgər biz turizm sahəsində davamlı inkişafdan danışmağa davam etsək, burada bioloji və fiziki sistemlərin yaradılması və dayanıqlığının təmin edilməsi zərurətindən söhbət gedər. Əsas diqqət təbii sistemlərin və yaşayış yerlərinin mükəmməl vəziyyətdə saxlamaqdansa, dəyişməyə uyğunlaşma qabiliyyətinin qorunmasına yönəlib. Turizmin davamlı inkişafı sistemi sosial sferanın mühüm vəzifələrinə: əhalinin həyat səviyyəsinin yaxşılaşdırılmasına, yerli sakinlərin məşğulluğunun artırılmasına, təbii və mədəni irsin qorunmasına xidmət edir. Regional turizmin uğurlu inkişafı isə daxili turizmin inkişaf tempinin artmasına və ya onu ləngidən, onun beynəlxalq turizm xidmətləri bazarına çıxmasına kömək edən mövcud amillərin nəzərə alınmasından asılıdır.

Sonda belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, regional turizmin uğurlu inkişafı mövcud amillərin uçotundan asılıdır, hansı ki, yerli turizmin inkişaf templərinin artmasına və ya ləngiməsinə, onun beynəlxalq turizm bazarına çıxmasına səbəb olur. “Dayanıqlı turizm” qlobal, dövlət və regional səviyyələrdə bütöv bir sıra problemləri olan elm tutumlu resursdur ki, bu da qarşıya qoyulan məsələni son dərəcə aktual və müasir mərhələdə elmi ictimaiyyət üçün tələbatlı edir.

ЛИТЕРАТУРА

1. Гизатуллин Х. Н. Концепция устойчивого развития: новая социально-экономическая парадигма. Общественные науки и современность. 1998, № 5, с. 124–130.
2. Магомедов А. А. Историко-географические особенности устойчивого развития Северного Кавказа. Устойчивое развитие горных территорий: проблемы и перспективы: сборник науч. трудов. Изд-во СОГУ, 1998, с. 3–24.
3. Пазенок В. С. Философия : научное пособие. К.: Академвидав, 2008, 280 с.
4. Пономарева И. Ю. Устойчивое развитие туризма и его влияние на социальные процессы. Известия Тульского государственного университета. Гуманитарные науки. 2010, с. 209–215.
5. Трофимов Е. Н. Основы туризма. М.: Федеральное агентство по туризму, 2014, 384 с.

КОНЦЕПЦИЯ РАЗВИТИЯ УСТОЙЧИВОГО ТУРИЗМА

И.Ю. Хусаинова

x-irada@mail.ru

И.И. Мамедова

ilaha.mamedova.02@inbox.ru

Азербайджанский Технологический Университет

Из проведенных исследований можно сделать вывод о том, что успешное развитие регионального туризма зависит от учета существующих факторов, которые приводят к увеличению или замедлению темпов развития местного туризма, выхода его на международный туристический рынок. «Устойчивый туризм» представляет собой наукоемкий ресурс с целым спектром проблем и мирового, и государственного, и регионального уровней, что делает эту

проблематику крайне актуальной и востребованной на современном этапе для научного сообщества.

DEVELOPMENT CONCEPT OF SUSTAINABLE TOURISM

İ.Y.Khusayinova

x-irada@mail.ru

İ.İ.Mamedova

ilaha.mamedova.02@inbox.ru

Azerbaijan Technological University

The successful development of regional tourism depends on taking into account the existing factors that contribute to increasing the pace of development of domestic tourism or slow it down, promote its entry into the international market of tourist services. It is possible to conclude that "sustainable tourism" is a scientific resource with a whole spectrum of problems at the world, state, and regional levels, which makes this issue extremely relevant and in demand at the current stage for the scientific community.

QARABAĞ VƏ ŞƏRQİ ZƏNGƏZUR İQTİSADİ RAYONLARINDA İNVESTİSİYA QOYULUŞUNUN SPESİK XÜSUSİYYƏTLƏRİ VƏ FORMALARI

A.E. Abbasova

ismayil.hesenov.07@mail.com

Azərbaycan Dövlət Aqrar Universiteti

Azərbaycan Respublikası potensial olaraq lider ölkələrdən biridir və xarici investisiyaların cəlb edilməsi istiqamətində lider dövlətlər siyahısındadır. Bu, onun daxili bazarın fəaliyyətindən, ixtisaslı və eyni zamanda ucuz işçi qüvvəsinin gücündən, əhəmiyyətli elmi-texniki potensialından irəli gəlir.

Azərbaycan iqtisadiyyatı, təəssüf ki, adekvat təmin edilə bilmir və investisiya fəaliyyətinin səviyyəsinə tam uyğunluğu təmin edir. Daxili investisiyalar yavaşlayır, istiqamətli amillərə görə: millinin qeyri-kafi inkişafı, birja, yerli investorlar tərəfindən inamsızlıq, ölkə əhalisinin gəlirlərinin təbəqələşməsi kimi maneələrlə üzləşir.

Qeyd etmək lazımdır ki, investisiya subyektlərinin hüquqlarının, mənafeələrinin və əmlakının qorunmasından asılı olmayaraq kapital qoyuluşu şəklində həyata keçirilən fəaliyyətlər mülkiyyət formalarından asılıdır. Bu gün innovasiya həm iqtisadi nəzəriyyəyə və həm də iqtisadi təcrübəyə əsaslanır. Bu, yenilik kimi qəbuldan qaynaqlanır, idarəetmənin səmərəliliyini artıran bir vasitədir. Bu faydalı fikirləri müəssisələr rəqabət əldə etmək üçün istifadə edə bilirlər. 1990-cı illərə qədər iqtisadçılar yenilik haqqında verilən sual maraqlandırmırdı. Fərqli şəkildə qavranılmasına və müəyyən edilməsinə baxmayaraq, iqtisadçılar onun iqtisadi artıma təsirini lazımi səviyyədə qiymətləndirmirlər. [1.səh 17-18]

Müasir şəraitdə Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonlarına investisiya qoyuluşları təsərrüfat həyatının mühüm elementlərindən biri hesab olunur. Investisiyaların xarakterinə və mülkiyyət formasına görə investorlar individual və institusional investitorlara ayrılır. Individual investitorlar öz vəsaitləri hesabına işgaldan yeni azad olmuş ərazilərdə investisiya fəaliyyətini həyata keçirməklə öz maddi maraqlarını güdürlər. Onlar malik olduqları sərbəst vəsaitdən istifadə etməklə əlavə gəlir götürmələrini başlıca amal kimi dəyərləndirirlər.

Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonlarında investisiyanın xüsusi əhəmiyyəti istehsalın perspektiv strukturunun formalaşdırılmasında və sosial məqsədlərin həyata keçirilməsində özünü göstərir. Belə ki, dövlətin həyata keçirdiyi investisiya siyasəti kapital qoyuluşlarının prioritet istiqamətlərini müəyyən edir. Məhz bu amil Azərbaycan iqtisadiyyatının səmərəliliyinin yüksəldilməsində başlıca rol oynayır. Eyni zamanda ölkə iqtisadiyyatının samərəii inkişafının onun ayrı-ayrı regionlarının, sahələrinin və yeni mülkiyyət formalarının formalaşması investisiya siyasətinin xarakteri ilə müəyyən olunur. Belə ki, müasir investisiya siyasətinin başlıca məqsədi iqtisadiyyatın inkişafının intensiv yolunun, məsrəflərin səviyyəsinin azaldılması ilə müşaiət olunan istehsal potensialının və fəaliyyət göstərmiş əsas istehsal fondlarının istifadəsinin genişləndirilməsinə qoyuluşların artırılmasıdır. [3.səh 67-73]

Qarabağ və Şərqi Zəngəzur rayonlarında iqtisadi inkişafın təmin olunması istiqamətində investisiyaların qoyuluşu, iqtisadiyyatın səmərəliləşdirici rolunun müəyyən edilməsi baxımından bir sıra nəzəri fikirlər formalaşmışdır. Hələ neoklassik nəzəriyyə tərəfdarları şəxsi yığımların əmələ gəlməsi qanunauyğunluqlarına, investorların davranışı və investisiya qərarlarının verilməsi motivlərini əsaslandırmışlar.

Tədiyə qabiliyyətli tələbin genişləndirilməsində həlledici rol oynayan investisiyaları Keynse görə aşağıdakı yollarla, çoxaltmaq olar:

❖ birincisi bankların və digər maliyyə məqsədi üçün xərclənməsinə icazə verilmiş məbləğ, təşkilatlarının bu məbləğin faizlərinin aşağı salınması əlaqədar. Bu zaman qoyuluşların son səmərəliliyinin yüksəlməsinin təsiri altında investisiyalar artacaqdır;

❖ ikincisi, dövlət xərclərini, yeni dövlət kapital qoyuluşlarını artırmaq və əmtəələrin dövlət tədarükünü genişləndirmək vasitəsilə;

❖ üçüncüsü, kapital qoyuluşlarının səmərəliliyinin yüksəldilməsi vasitəsilə.

Keyns nəzəriyyəsində multiplikator konsepsiyası mühüm rol oynayır. Keyns qeyd edirdi ki, iqtisadi inkişafın artım tempi sürətləndikcə investisiyaların artımı da baş verir. Eyni zamanda investisiyalara təsir göstərən faktorların öyrənilməsi istiqamətində faiz dərəcəsi ilə kapital qoyuluşu arasında mövcud olan əlaqəni aşkara çıxarmaq lazımdır. Belə ki, bu əlaqə ilk növbədə ona görə zərurətdir ki, dövlətin yeritdiyi pul-kredit siyasəti ilə əlaqədar faiz dərəcələrində təzahür edən dəyişikliklərin birbaşa investisiyalara təsiri vardır. Keynsin ardıcılıları onun ideyalarını daha da inkişaf etdiriblər. Onlar multiplikator konsepsiyasına akselerator konsepsiyasını da əlavə ediblər. Akselator investisiyaların artımının gəlirlərin artımından asılılığını göstərir. Müasir keynsçilər multiplikator və akseleratorun qarşılıqlı əlaqəsinə istinad edərək iqtisadiyyatın fasiləsiz, dinamik artım sxemini işləyib hazırlamışlar. [2.səh 3-5]

ƏDƏBİYYAT

1. “Azərbaycan Respublikasının milli iqtisadiyyat perspektivi üzrə Strateji Yol Xəritəsi” 6 dekabr 2021-ci il
2. “Xarici investisiyaların qorunması haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanun, 15 yanvar 1992-ci il
3. İsayev S.Z., “İnvestisiya fəaliyyətinin hüquqi tənzimlənməsi” Bakı 2011

ENERJİ TEXNOLOGİYALARININ KARBON İZİ

A. Cavadova

aytac.cavadova@mdu.edu.az

X. Hüseynzadə

khayala.huseynzada@mdu.edu.az

M. Əsədova

meryem.esedova@mdu.edu.az

Mingəçevir Dövlət Universiteti

Qalıq yanacaqlar və onların müvafiq karbon izləri haqqında cəmiyyətimizin məlumatlılığı son iki onillikdə inkişaf etsə də, biz bərpa olunan enerji istehsalının tamamilə sıfır karbon olmadığını unuduruq. Ümumiyyətlə, bərpa olunan enerji texnologiyaları qalıq yanacaq analoqları ilə müqayisədə əhəmiyyətli dərəcədə aşağı karbon izlərinə malikdir, lakin bəzi hallarda onların ömür boyu karbon emissiyaları əhəmiyyətli ola bilər. Bu emissiyaların əksəriyyəti bu gün müvafiq komponentlərin emalı üçün əsasən qalıq yanacaq əsaslı elektrik enerjisinə və ya karbonun müxtəlif formalarına əsaslanan istehsal proseslərindən qaynaqlanır. Məsələn, bu texnologiyaların əksəriyyətində istifadə olunan polad qlobal karbon qazı emissiyalarının təxminən 7-9%-nə cavabdehdir. Həmçinin, polisilikon istehsalı silisiumu azaltmaq və onu daha da günəş panellərinə və ya digər yarımkeçirici istifadələrə çevirmək niyyəti ilə metallurgiya dərəcəli silikon istehsal etmək üçün kömürə əsaslanır.

Bərpa olunan enerji istehsalı zamanı karbon dioksit emissiyalarının bəzi digər əsas mənbələri bu texnologiyaların istehsal yerindən istifadəyə verilmə yerinə daşınmasından qaynaqlanır. Bundan əlavə, bəzi bərpa olunan enerji texnologiyaları yerləşdirmə üçün möhkəm təməllər və ya əlavə beton konstruksiyalar tələb edə bilər.[1]

Yüksək geotermal karbon izləri çox vaxt geotermal qurğunun istismarı zamanı yeraltı karbon dioksidin havaya buraxılması ilə əlaqələndirilir. Geotermaldan orta hesabla CO₂ emissiyaları kVt/saata 122 gCO₂ təşkil edir, bəzi geotermal stansiyalar isə ilkin olaraq hər kVt/saata 1200 qCO₂ buraxa bilər, lakin bu emissiyaların zamanla azalacağı proqnozlaşdırılır. Koloradoda Milli Bərpa Olunan Enerji Laboratoriyası NREL elektrik enerjisi istehsalı nəticəsində yaranan istixana qazı emissiyalarının həyat dövrünün qiymətləndirilməsini həyata keçirdi və belə nəticəyə gəldi ki, bərpa olunan enerji mənbələrindən və nüvədən gələn emissiyalar qalıq yanacağa əsaslanan istehsaldan əhəmiyyətli dərəcədə aşağı karbon qazı izlərinə malik olsa da, bəzi bərpa olunan enerji mənbələri enerji texnologiyaları kVt/saata 200 q CO₂-dən yüksək səviyyələrə çata bilər

Enerji mənbəyinə görə hidrogen istehsalının karbon izi: Bu NREL nömrələrindən istifadə edərək və elektrolizatorun enerji istehlakının 48-58 kVt/kq H₂ diapazonunda olduğunu fərz etsək, hər kq əmələ gələn hidrogen üçün karbon izi əldə edilmişdir. Hesablamalara hidrogenin nəqli, sıxılma və ya daha sonra hidrogen törəmələrinə çevrilməsi nəticəsində yaranan emissiyalar daxil deyil. Elektrolizatorun və digər müvafiq avadanlıqların istehsalı ilə bağlı emissiyalar və elektrolizator qurğularının yerləşdirilməsi nəticəsində yaranan emissiyalar da nəzərə alınmayıb. Beləliklə, bu rəqəmlər daha çox ola bilər.[2]

Bərpa olunan enerjiden və ya nüvədən istifadə edərək hidrogen istehsalı qalıq yanacaqlardan elektrik enerjisi istifadə edən hidrogenlə müqayisədə əhəmiyyətli dərəcədə aşağı karbon izinə malik olsa da, bəzi hallarda bərpa olunan hidrogeni karbonsuz adlandırmaq çətindir. Biokütlə maraqlı bir hadisə təqdim edir, burada karbon dioksit emissiyaları hər kq H₂ üçün mənfə 48-dən təxminən 76 kq CO₂-ə qədər dəyişir. Bu, istehsal olunan biokütlə əsaslı hidrogeni ya karbon mənfə, ya da karbon intensivliyi baxımından qalıq yanacaqlarla müqayisə edilə bilən edir.

Yaşıl Hidrogen Təşkilatının qəbul etdiyi hər kq H₂ üçün ən aşağı hədd olan 1,0 kq CO₂e həddini nəzərə alaraq, həddindən artıq minimum halda bütün bərpa olunan və nüvə enerjisi hər kq H₂ həddinə 1,0 kq CO₂e-dən az cavab verə bilər, lakin heç bir texnologiya bu tələbi ödəyə bilməz. Hər kq H₂ üçün CO₂ emissiyalarının ən liberal həddi Çin Hidrogen Alyansı tərəfindən qəbul edilir. Hər kq H₂ üçün 4,9 kq CO₂e həddi hətta ən ekstremal vəziyyətdə hələ də hidroenergetika, külək və okean enerjisi istehsalı ilə qarşılanı bilər. Hidrogen layihələrini inkişaf etdirərkən nəzərə alınmalıdır ki, su elektrolizi vasitəsilə bərpa olunan enerjiden əldə edilən hidrogen həmişə yaşıl və ya aşağı karbonlu olaraq təsnif edilməli olacaq və hidrogenin karbon izini anlamaq lazım olduğunu güman etmək kifayət deyil. Daha çox bərpa olunan mənbələr internetə çevrildikcə, bərpa olunan enerji istehsalının karbon izi azalacaq, çünki bu texnologiyalar üçün xammalın çıxarılması və emal edilməsi üçün daha çox bərpa olunan enerji istifadə olunacaq. Eyni hadisə avadanlığın daşınmasına və bərpa olunan enerji mənbələrinin yerləşdirilməsinə də aiddir.[3] Hidrogen sertifikatlaşdırma sxemləri hələ də nisbətən yetişməmişdir və mövcud layihələrin olmaması səbəbindən real tətbiqlərdə geniş şəkildə sınaqdan keçirilməmişdir. Hidrogen sənayesi yetkinləşdikcə, bu sertifikatlaşdırma sxemləri istehsalçının, müştərinin və tənzimləyicilərin ehtiyaclarını ödəmək üçün inkişaf edəcəkdir.

ƏDƏBİYYAT

1. <https://www.sciencedirect.com/journal/international-journal-of-hydrogen-energy>
2. 10th World Hydrogen Technologies Convention - WHTC2023 It is our great pleasure to invite you to the 10th World Hydrogen Technology Convention (WHTC2023) scheduled for May 23-26, 2023 in Foshan City, Guangdong Province, China.
3. The "Global Energy" international energy prize is awarded for outstanding scientific research and scientific-technical developments in the field of energy which promote greater efficiency and environmental security for energy sources on Earth in the interests of all mankind. (GlobalEnergyPrize.org)

CARBON FOOTPRINT OF ENERGY TECHNOLOGIES

A. Javadova

aytac.cavadova@mdu.edu.az

Kh. Huseynzade

khayala.huseynzada@mdu.edu.az

M. Asadova

meryem.esedova@mdu.edu.az

Mingachevir State University, teacher

While our society's awareness of fossil fuels and their respective carbon footprints has evolved over the past two decades, we tend to forget that renewable energy production is not entirely zero carbon. In general, renewable energy technologies have significantly lower carbon footprints than their fossil fuel counterparts, but in some cases their lifetime carbon emissions can be significant. Most of these emissions today come from manufacturing processes that rely primarily on fossil fuel-based electricity or various forms of carbon to process the respective components.

УГЛЕРОДНЫЙ СЛЕД ЭНЕРГЕТИЧЕСКИХ ТЕХНОЛОГИЙ

А. Джавадова

aytac.cavadova@mdu.edu.az

Х. Гусейнзаде

khayala.huseynzada@mdu.edu.az

М. Асадова

meryem.esedova@mdu.edu.az

Мингячевирский государственный университет

В то время как осведомленность нашего общества об ископаемых видах топлива и их соответствующем углеродном следе изменилась за последние два десятилетия, мы склонны забывать, что производство возобновляемой энергии не является полностью нулевым выбросом углерода. В целом технологии возобновляемых источников энергии имеют значительно меньший углеродный след, чем их аналоги, работающие на ископаемом топливе, но в некоторых случаях их выбросы углерода в течение всего срока службы могут быть значительными. Сегодня большая часть этих выбросов связана с производственными процессами, которые в основном полагаются на электроэнергию на основе ископаемого топлива или различные формы углерода для обработки соответствующих компонентов.

ИССЛЕДОВАНИЕ ПОЛУЧЕНИЯ КЕРАМЗИТА ИЗ ПРОМЫШЛЕННЫХ ОТХОДОВ

М. Шарифова
sharifova54@mail.ru

Э. Гаджиева

С. Гасанов

К. Ибрагимов

З. Асланова

**Институт Экологии и Природных Ресурсов Министерства
Науки и Образования г. Гянджа, Азербайджан**

Научно-технический прогресс в республике и за рубежом выдвигает всё возрастающие требования к охране окружающей среды, загрязняемой минеральными и органическими отходами производства. Рациональное использование этих отходов в народном хозяйстве является одним из основных вопросов, стоящих перед учёными мира.

Целью работы является исследование возможности керамзита, из промышленных отходов Западного региона республики.

Как известно, Западный регион республики славится богатством природных ресурсов, какими являются железная руда, алунитовая руда, золото, серебро, молибден, медь, мрамор, различные виды глины и т.д. [3]. Алунитовая руда Загликского месторождения-потенциальный источник сырья для получения химических продуктов, строительных материалов и изделий в широком ассортименте [3].

Деятельность Гянджинского глиноземного комбината по переработке алунита в настоящее время приостановлена. На шламовом поле накоплено около 30 млн. тонн отходов в виде шлама карусельной фильтрации (крупнозернистая-песковая фракция), шлама 6-ти кратной промывки (мелкозернистая-илистая фракция) и белого шлама обескремнивания. Каждый из них трёх видов шлама может успешно применяться для конкретных целей по известным и разработанным технологиям.

Для получения в лабораторных условиях керамзита в качестве основного сырьевого материала были взяты отходы глины Вахидлинского месторождения Товузского района, илистая фракция глиноземного производства, древесные опилки, отработанное моторное масло. Компоненты рабочей смеси замешаны в виде теста в определённых массовых соотношениях, согласно известных методов и ГОСТов: 25264-82, 9757-83, 9758-77, 9759-83, 3584-73, 21216-81, 5382-73, 8269-76.

Из проведенных исследований выясняется, что при введении в состав глины Вахидлинского месторождения до 10% мас. отходов илистой фракции глиноземного производства получается керамзит марки 300 ÷ 500. Ценность данного исследования заключается в том, что для производства керамзита использованы только промышленные отходы.

Изучены физико-механические свойства исходных компонентов: фракционный, химический и минералогический составы. Согласно полученных данных определена возможность их использования при получении керамзита в лабораторных условиях.

Сравнение значений показателей качества полученного керамзита с таковыми требованиями ГОСТов показало их полное соответствие. Как видно из таблицы, значения насыпного объёмного веса керамзита, полученного от обжига при температура 1140-1170⁰С (270-400 г/см³) соответствуют таковым марки 300-400.

Ümummilli Lider Heydər Əliyevin anadan olmasının 100 illiyinə həsr olunmuş “Dördüncü sənaye inqilabı və innovativ texnologiyalar” Beynəlxalq elmi-praktik konfransı

Таким образом, в лабораторных условиях из промышленных отходов получен соответствующий ГОСТам керамзит марки 300 и 400. Внедрение в производство научно-исследовательской работы способствует большой экономической эффективности и улучшению экологической обстановки в Западном регионе республики.

Таблица 1

Показатели качества керамзита

Состав рабочей смеси, г	Тем-ра жига, °С	Коэф. вспучивания	Объёмный вес, г/см ³	Насыпной объёмный вес, г/см ³	Марка	Водопоглощение, %	Влажность, %	Прочность, кг/см ²	Потеря массы, %
Глина Вахидлинского месторождения-86,13	1140	1,48	0,53	330-350	400	12,0	2,0	15,80	4,45
Илистая фракция глиноземного производства-9,57	1150	1,50	0,58	290-310	350	12,40	1,80	14,60	4,50
Древесные опилки-2,6	1160	1,52	0,50	290-320	350	12,80	1,60	14,30	4,20
Отработанное моторное масло-1,7	1170	1,55	0,43	270-290	300	13,0	1,50	12,80	4,24

ЛИТЕРАТУРА

1. Aliyev F.Y., Sharifova M.T., İsmailov Ch.G., Budaqlı B.A., Mammadova A.T. Combined method for processing hidrochemical alunite of Zaylik are deposits. International Scientific Journal. Theoretical Applied Science, USA №08(40), 2016, p. 19-22
2. Əliyev F.Y., Şərifova M.T., Ələsgərov İ.Ə., Qasımov İ.Q., Tağıyev R.M. Kasıb alunitin KOH ilə ilkin qələviləşdirilməsindən Al(OH)₃ alınması şəraitinin tədqiqi. Kimya problemləri jurnalı №1(17), 2019, s. 120-123.
3. Тагиев Н.И., Исмаилов Ч.Г., Аскеров К.А. Охрана окружающей среды и паспортизация промышленных отходов Западного региона. Баку, изд. «Элм», 1988, с. 33-34.

SƏNAYE TULLANTILARINDAN KERAMZİT ALINMASININ TƏDQIQI

M. Şərifova
sharifova54@mail.ru
E. Hacıyeva
S. Həsənov
K. İbrahimov
Z. Aslanova

AR Elm və Təhsil Nazirliyi Ekologiya və Təbii Ehtiyatlar İnstitutu

Regionların sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramına uyğun olaraq milli proqramların həyata keçirilməsi yerli xammal və tullantıların innovativ texnologiyalar əsasında işlənməsi ilə mümkündür. Odur ki, tullantısız və ya az tullantılı sənaye sahələri yaradılmaqla yanaşı, sənaye tullantılarının təkrar emalı texnologiyası günümüzün aktual problemlərindəndir. Bu məqsədlə sənaye tullantıları qarışığında (Vahidli yatağı gil, ağac ovuntusu, mühərrik yağı, alunitin emalından alınan lilli fraksiya) keyfiyyətli keramzit tədqiq edilib. Alınan nəticələrin sənayedə tətbiq edilməsi regionda ekoloji durumun yaxşılaşması ilə yanaşı müəyyən iqtisadi səmərənin əldə olunmasına səbəb ola bilər.

RESEARCH OF CERAMZITE, RECOVERY FROM INDUSTRIAL WASTE

M. Sharifova

sharifova54@mail.ru

E. Hajiyeva

S. Hasanov

K. Ibrahimov

Z. Aslanova

AR Ministry of Science and Education Institute of Ecology and Natural Resources

Implementation of national programs in accordance with the State Program for the socio-economic development of regions is possible with the processing of local raw materials and waste based on innovative technologies. Therefore, in addition to creating waste-free or low-waste industries, industrial waste recycling technology is one of the urgent problems. For this purpose, high-quality expanded clay from a mixture of industrial wastes (Vahidli clay, wood shavings, engine oil, silty fraction obtained from alunite processing) was studied. Applying the obtained results in the industry can lead to the improvement of the ecological situation in the region, as well as the achievement of certain economic benefits.

**İŞĞALDAN AZAD EDİLMİŞ ERAZİLƏRİN MÖVCUD TURİZM POTENSİALININ
ARAŞDIRILMASI**

A.R. Qurbanova

aitaj20032015@gmail.com

Ş.E. Cavadova

cavadovasebnem889@gmail.com

Azərbaycan Texnologiya Universiteti

Azərbaycanda bildiyimiz kimi turizm sektoru üzrə günü-gündən daha çox inkişaf etməkdədir. Eləcədə turizm potensialı üzrə daha çox əlverişli şəraitə malikdir. Hal-hazırda Azərbaycan da işğaldan azad edilmiş əraziləriniz üzrə turizm potensialının inkişaf işlərin aparılması daha aktiv mövzudur. Azad olunmuş torpaqlarda turizm potensialı sağlamlıq turizmi ilə daha zəngindir. Buna misal olaraq işğaldan əvvəl fəaliyyət görsədən Kləbəcər isti su sanatoriyasını görsətmək olar. Bununla yanaşı Kləbəcər və Zəngilan rayonlarında yerləşən mədənlərlə turizm iqtisadiyyatına böyük təkan verir.

26 oktyabr 2021 ci ildə istifadəyə verilmiş Füzuli Beynəlxalq Hava Limanı, hazırda inşası sürətlə davam etdirilən Zəngilan və Laçın beynəlxalq hava limanları regionda təkcə investisiya qoyuluşlarına deyil, həm də turizmin inkişafına əlverişli şərait yaradır.

Bunu da qeyd edək ki, işğaldan azad olunmuş regionlar, ölkə əhalisi üçündə vacib əhəmiyyət kəsb edir. Qeyd etdiklərimiz daxili turizmin inkişafına zəmin yolda bilər.

Hazırkı vəziyyətdə daxili turizm sferasında imkanların məhdudluğu keyfiyyət və qiymət müstəvisində rəqabət yaratmağa imkan yaratmır. Daxili turizmin inkişafının ləng getməsi bu səbəbdəndir çünki yüksək qiymət aşağı səviyyəli xidmət daxili turizmə bir başa yolla təsir edir. Bu səbəbdən ölkə daxili turizm zəifləyir və insanlar xarici ölkələrə maraq göstərir. İşğaldan azad olunmuş ərazilərdə infrastrukturun qurulması bərpası daxili turizmin inkişafına təkan verir, bununla paralel olaraq rəqabət mühiti yarana bilər.

Yekunda bu nəticəyə gələ bilərik ki, dünyada və o cümlədən Azərbaycanda turizm sektoru fəaliyyətsiz olsada, yerli yeni daxili turizmin təbliği davam etdirilir.

Baxmayaraq ki, işğaldan azad edilmiş ərazilərdə turizmin inkişafına dair dövlət proqramı tərtib olunmayıb, yəni ki, infrastrukturun yaradılması başlanmayıb, ancaq bu ərazilər Azərbaycanın turizm potensialına aid edilir. Fəaliyyətin gedişatına uyğun olaraq belə görünür ki, tezliklə bu istiqamətdə fəaliyyətə başlanılacaq.

**ECONOMIC POTENTIAL OF THE TOURISM SECTOR OF OUR TERRITORIES
REDUCED FROM OCCUPIATION**

A.R. Gurbanova

aitaj20032015@gmail.com

S.E. Javadova

cavadovasebnem889@gmail.com

Azerbaijan Technological University

We see that the contributions of territories freed from occupation to the country's economy play an important role. It allows determining the future activity of the economic potential of these areas. In order to increase the tourism potential in the regions freed from occupation, competition should be created in the market. That is, enterprises should start operating. In order to attract interest, we must first create types of tourism that we do not have.

**ЭКОНОМИЧЕСКИЙ ПОТЕНЦИАЛ ТУРИСТИЧЕСКОЙ СФЕРЫ НАШИХ
ТЕРРИТОРИЙ СНИЖАЕТСЯ ОТ ОККУПАЦИИ**

А.Р. Гурбанова

aitaj20032015@gmail.com

С.Э. Джавадова

cavadovasebnem889@gmail.com

Азербайджанский технологический университет

Мы видим, что вклад освобожденных от оккупации территорий в экономику страны играет важную роль. Это позволяет определить будущую активность экономического потенциала этих территорий. Для повышения туристического потенциала в освобожденных от оккупации регионах необходимо создать конкуренцию на рынке. То есть предприятия должны начать работать. Чтобы вызвать интерес, мы должны сначала создать виды туризма, которых у нас нет.

NEFTDƏ AZOT BİRLƏŞMƏLƏR VƏ ONLARIN EKOLOJİ TƏSİRİ

V.N. Məmmədov

mammedov1948@mail.ru

A.Q. Əsgərova

aysel.esgerova.93@list.ru

H.X. Novruzova

hacar.novruzova@inbox.ru

Azərbaycan Dövlət Aqrar Universiteti

Məlumdur ki, neftin əsas tərkibi karbohidrogenlərdən (alifatik, aromatic, tsiklik və s.) ibarətdir. Nefti qızdırdıqda aşağıdakı fraksiyalar alınır: petrol efiri, benzin, liqroin, kerosin, qazoil, solyarka, mazut, yağ distilyatları və nəhayət qudrun. Kimyəvi analiz nəticəsində məlum olmuşdur ki, neftin tərkibində 83-87% C, 11-14% hidrogen vardır. Neftin tərkibində az miqdarda da olsa birləşmələr şəklində kükürd, oksigen və azot da olur. Bunların miqdarı 2-3%-dən artıq olmur. Neftdə azotun miqdarı hesablamalara görə 0,03-03% - ə qədərdir. Adətən azotüzvibirləşmələr əsasi xassəlidir. Ən sadə nümayəndələri 1-li, 2-li və 3-lü aminlərdir. Neftdə azotüzvibirləşmələrin miqdarı çox aşağı olduğundan onların ətraflı öyrənilməsinə maraq olmamışdır [1].

Bütün kimyəvi maddələr bu və ya digər dərəcədə ətraf mühitə, ekologiyaya pis təsir edir, onu korlayır. O cümlədən neftdə olan azotərkibli birləşmələr də elə bir təsirə malikdirlər. Azotərkibli qeyri-üzvi maddələrdən ən təhlükə törədəni nitritlərdir, nisbətən təhlükəsizləri nitratlar, orta dərəcədə təhlükəli olanlar isə ammonium birləşmələri hesab edilir.

Neftdə azotüzvi birləşmələrin varlığı ilk dəfə 1817-ci ildə, onun neftdən ayrılması isə 1887-ci ildə həyata keçirilmişdir. Lakin ona olan maraq 1960-cı illərdə oyanmağa başlamışdır. Neftlər, tərkibində olan azotüzvibirləşmələr— alifatik və aromatik aminlər, həmçinin heteroaromatik birləşmələrdən (piridin, pirrol törəmələri və s.) ibarət olan mürəkkəb qarışıqlardır. Bunlar neft məhsullarında olur. Sənayedə bu birləşmələr neftdən sulfat turşusu və ya polyar həlledicilərin iştirakilə ekstraksiya üzulu ilə çıxarılır. [2]. Xammal neftin emalı zamanı azotüzvi birləşmələr öz mənfi təsirlərini göstərir, belə ki, onlar katalizatorun aktivliyini azaldır, qatran əmələ gətirirlər və bu zaman neft məhsulları qaralır. Bir sözlə bu birləşmələr əhəmiyyətli dərəcədə hirdokrekinq zamanı katalizatorları zəhərləyirlər. Hidrotəmizlənmə prosesində azotüzvibirləşmələr karbohidrogenlərə və ammoniyaka çevrilir. Azotəsaslı birləşmələr mineral turşuların köməyilə asanlıqla ayrılır. Hazırda neftdə və onun fraksiyalarında 50-dən artıq belə birləşmələr ayrılıb tədqiq edilmişdir [3]. Neftin neytral azotərkibli birləşmələri pirrolun aromatik törəmələri və turşu amidləri (– CONH₂) halında meydana çıxır. Neftin neytral azotərkibli birləşmələrinin əsas hissəsi indolun, karbazolun, benzokarbazolun ariltörəmələrindən ibarətdir.

Son zamanlar neftdə xlorofil törəmələri (bitkilərdə) və qana qırmızılıq verən piqmentin (canlı orqanizmlərdə) – heminin törəmələri müəyyən edilmişdir [4]. Balaxanı neftinin distillatlarında azotun miqdarı: kerosində 0,015%, qazoylda 0,081%, maşın yağında 0,16%, silindir yağında 0,313% -0,418%, qudronda isə 1,027% təşkil edir. Neftin azotüzvibirləşmələrinin indiyədək hansı maddələrdən əmələ gəlməsi məsələsi mübahisəlidir. Bu məsələ neftin əmələ gəlməsi məsələsilə sıx əlaqəlidir. Belə fərz edilir ki, azotüzvibirləşmələr bitki və heyvan orqanizmlərində təsadüf edilən mürəkkəb azotüzvi birləşmələrin destruksiya məhsullarıdır.

ƏDƏBİYYAT

1. Гольдштейн Р. Химическая переработка нефти. М. Изд. Инлит, 1961.
2. Баженова О.К., Бурлин Ю.К., Соколов Б.А., Хаин В.Е. Геология и геохимия нефти и газа. — М.: Изд-во МГУ, 2000.- С. 30. — 384 с. — ISBN 5-211-04888-1.

3. Эрих В.Н., Расина М.Г., Рудин М.Г. Химия и технология нефти и газа. — Л.: Химия, 1985. — С. 38. — 408 с.
4. Гуревич И.Л. Технология переработки нефти и газа. — М.: Химия, 1972. — Т. 1. — С. 30—31. — 360 с.

СОЕДИНЕНИЯ АЗОТА В НЕФТИ И ИХ ВЛИЯНИЕ НА ЭКОЛОГИЮ

В.Н. Мамедов
mammedov1948@mail.ru
А.Г. Аскерова
aysel.esgerova.93@list.ru
Г.Х. Новрузова
hacar.novruzova@inbox.ru

Азербайджанский Государственный Аграрный Университет

Известно, что основной состав нефти составляют углеводороды (алифатические, ароматические, циклические и др.). При нагревании нефти получают следующие фракции: петролейный эфир, бензин, лигроин, керосин, газойль, дизельное топливо, мазут, нефтяные дистилляты и, наконец, гудрон.

В результате химического анализа установлено, что масло содержит 83-87% С, 11-14% водорода. Нефть также содержит серу, кислород и азот в виде соединений, хотя и в небольших количествах. Их количество не превышает 2-3%. Количество азота в масле оценивается в 0,03-03%. Обычно соединения азота являются основными. Простейшими представителями являются 1-, 2- и 3-амины. Поскольку количество соединений азота в нефти очень мало, их детальное изучение не представляло интереса [1]. Все химические вещества в той или иной степени плохо влияют на окружающую среду, экологию, портят ее. Среди азотсодержащих неорганических веществ наиболее опасны нитриты, относительно безопасны нитраты, умеренно опасны соединения аммония.

NITROGEN COMPOUNDS IN OIL AND THEIR EFFECT ON THE ECOLOGY

V.N. Mammadov
mammedov1948@mail.ru
A.Q. Askerova
aysel.esgerova.93@inbox.ru
Q.X. Novruzova
hacar.novruzova @inbox.ru

Azerbaijan State Agrarian University

It is known that the main composition of oil is hydrocarbons (aliphatic, aromatic, cyclic, etc.). When oil is heated, the following fractions are obtained: petroleum ether, gasoline, naphtha, kerosene, gas oil, diesel fuel, fuel oil, petroleum distillates and, finally, tar. As a result of chemical analysis, it was found that the oil contains 83-87% C, 11-14% hydrogen. Oil also contains sulfur, oxygen and nitrogen in the form of compounds, although in small quantities. Their number does not exceed 2-3%. The amount of nitrogen in the oil is estimated at 0.03-03%. Usually nitrogen compounds are basic. The simplest representatives are 1-, 2- and 3-amines. [1].

All chemicals, to one degree or another, have a bad effect on the environment, the ecology, spoil it. Nitrogen-containing compounds in oil have the same effect. Among nitrogen-containing inorganic substances, nitrites are the most dangerous, nitrates are relatively safe, and ammonium compounds are moderately dangerous.

IX BÖLMƏ. MULTİKULTURAL TƏHSİLDƏ İNNOVATİV TEXNOLOGİYALAR

QLOBALLAŞMA ŞƏRAİTİNDƏ AZƏRBAYCANIN SOSIAL-İQTİSADI İNKİŞAFININ HEYDƏR ƏLİYEV MODELİ

A.M.Bayramov

Azad-bayramov-1963@mail.ru

Azərbaycan Dövlət Aqrar Universiteti

Postsovet və müstəqillik dövrünün ilk illərində Azərbaycan iqtisadiyyatı çox mürəkkəb və çətin bir yol keçmişdir.

Bu dövr iqtisadi siyasət prinsiplərinin, sosial-iqtisadi inkişafın mütenasibliyinin pozulması respublikada, onun hədudlarından kənarında baş verən məlum hadisələr nəticəsində, tarixi proseslərin gözlənilmədən dəyişməsi, iqtisadi islahatların düzgün istiqamətləndirilməməsi, nəticədə iqtisadi sistemin dəyişməsi ilə səciyyəvidir.

Azərbaycanın 1969-2003-cü illərinin sosial-iqtisadi inkişafına üç tarixi dövr kimi yanaşmaq daha düzgün olardı. 1969-1982-ci illər Heydər Əliyevin Azərbaycanda ilk hakimiyyətdə olduğu dövr, 1982-1993-cü illər Azərbaycan hakimiyyətinin Heydər Əliyevsiz dövrü və qloballaşma şəraitində, yəni 1993-2003-cü illərdə müstəqil Azərbaycanın Heydər Əliyev hakimiyyəti dövrü.

Qloballaşma şəraitində Heydər Əliyev müasir dövrün tələblərinə uyğun olaraq yeni Azərbaycan dövlətçiliyi ideyasını yaratmış, səriştəli idarəçiləri, milli kadrları formalaşdırmağa nail olmuşdur.

Ümummilli lider Heydər Əliyevin birinci hakimiyyəti dövründə Azərbaycan iqtisadiyyatının inkişafı və onun səmərəliliyinin yüksəlməsi təmin olunmuşdur. Belə ki, 1970-1980-ci illərdə məcmu ictimai məhsulun və milli gəlirin həcmi ayrılıqda 2,1 dəfə, o cümlədən sənaye istehsalının həcmi 2,2 dəfə, əmək məhsuldarlığı 67,0%, fond verimi isə 26,4 % artmışdır.

1970-ci ilə nisbətən 1982-ci ildə elektrik enerjisi istehsalı 1,4 dəfə artaraq 16,9 milyard kvt.saat təşkil etmişdir.

Uyğun olaraq mineral gübrələr 2 dəfə, dərinlik nasosları 1,2 dəfə, pambıq lifi 2,3 dəfə, soyuducular 3,8 dəfə təşkil etmişdir.

Bu illər ərzində Bakı Məişət Kondisionerləri, Salyan Plastik Emalı zavodları, Sumqayıtda Kompresor zavodu, Üst trikotaj fabriki, Bakıda tikiş, ayaqqabı hissələri fabrikləri, Bulka-maya kombinatı, Gəncədə ət kombinatı, Lənkəranda, Xudatda konserv zavodları, Mingəçevirdə istilik elektrik stansiyasının ilk blokları və s. tikilib istifadəyə verilmişdir. Neft emalı və neft kimyası sənayesi, əlvan və qara metallurgiya sürətlə inkişaf etmişdir.

Ümummilli lider Heydər Əliyevin birinci dəfə hakimiyyətdə olduğu dövr iqtisadiyyatımızın qızıl dövrü kimi qiymətləndirilir.

1982-ci ildə Heydər Əliyevin keçmiş SSRİ Nazirlər Soveti sədrinin birinci müavini vəzifəsinə təyin olunandan sonra respublikanın iqtisadi göstəricilərində, təsərrüfat fəaliyyətində tənəzzül və iqtisadi böhran sürətlə inkişaf etdi.

1982-ci ildən 1991-ci ilə kimi olan dövrdə ölkənin iqtisadi sistemində əvvəlki yüksək artım tempi və sıçrayışlı iqtisadi uğurlar ətalət, durğunluqla əvəz olundu və iqtisadi potensialdan səmərəli surətdə istifadə edilmədi.

1986-cı ildə ümumi milli gəlirin səviyyəsi 1985-ci ilə nisbətən 102,6 faiz olmuşdu. 1989-cu ildə ümumi milli gəlirin artım tempi 1988-ci ilə nisbətən 99,8 faiz, 1990-cı ildə isə 91,9 faiz təşkil etmişdir. Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycanın bütün sosial-iqtisadi göstəriciləri aşağı düşmüşdür.

1993-cü ildə ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin ölkə rəhbərliyinə yenidən qayıdışı dərinləşən siyasi-iqtisadi böhrana və hakimiyyət çəkişmələrinə son qoydu, quruculuq işlərinin davam etdirilməsi və global işlərin görülməsinə şərait yarandı.

Bəzi super dövlətlərin təzyiqinə baxmayaraq, 1994-cü ilin sentyabr ayında “Əsrin müqaviləsi” bağlandı. Xəzərin Azərbaycan sektorundakı “Azəri”, “Çıraq”, “Günəşli” yataqların-

dan müştərək istifadə edilməsi, neft hasilatının artırılmasının təmin olunması üçün beynəlxalq razılaşmalara nail olundu.

Qloballaşma şəraitində ümummilli liderimizin apardığı geniş miqyaslı siyasətin prioritet istiqamətlərindən biri milli bazarın dünya bazarı ilə, milli iqtisadiyyatın dünya iqtisadiyyatı ilə intensiv inteqrasiyasının düzgün və ona uyğun təşkil edilməsi olmuşdur. Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə Azərbaycan “Qədim İpək Yolu”nun bərpasına nail oldu. Bununla da “Qədim İpək Yolu” Avropa-Qafqaz-Asiya beynəlxalq dəhlizi statusu adı aldı və AB-nin TRACECA proqramı çərçivəsində maliyyələşdirilməyə başlandı, qərargah (Daimi Katibliyi) Azərbaycanda yerləşdirildi. Azərbaycan Respublikasının MDB dövlətləri ilə əməkdaşlıq münasibətləri gücləndi, Azərbaycanın dəstəyi və yaxından iştirakıyla GUAM təşkilatı yaradıldı. Beynəlxalq Maliyyə qurumları ilə də (Beynəlxalq Valyuta Fondu, Dünya Bankı və sair) sıx əməkdaşlıq münasibətləri qurulmuş və bu təşkilatlar ölkə iqtisadiyyatının təşəkkül tapmasında, dünya iqtisadiyyatına inteqrasiya olunmasında yaxından iştirak etdilər.

Heydər Əliyevin rəhbərliyi altında Azərbaycan iqtisadiyyatının 1970-1980-ci illər ərzində və 1993-2003-cü illərdə davamlı və dinamik inkişaf dövrünün öyrənilməsi, qloballaşma şəraitində onun təbliği məsələləri xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Ölkə prezidenti İlham Əliyevin həyata keçirdiyi davamlı, dayanıqlı, şaxələndirilmiş iqtisadi siyasət də məhz Azərbaycan iqtisadiyyatının və onun vətəndaşlarının sosial-iqtisadi vəziyyətinin daimi yaxşılaşmasına yönəlmişdir.

2008-2009-cu və 2014-2015-ci illərdə ölkə iqtisadiyyatının inkişafı dünya iqtisadi-maliyyə böhranı “küləyindən” məharətlə qorunmuş və enerji sektorunun inkişafı ilə əlaqədar olaraq bir çox istər inkişaf etməkdə olan, istərsədə inkişaf etmiş neft ixrac edən ölkələrə məxsus olan “Holland sindromu” kimi tanınan xəstəliyə uğramamışdır.

Son 12 ildə ümumi daxili məhsul 10 dəfə, investisiya yatırımı 7 dəfə, xarici ticarət dövriyyəsi 7,1 dəfə, büdcə gəlirləri 16 dəfə, orta aylıq əmək haqqı 6,4 dəfə artmış, yoxsulluq səviyyəsi 5,1 faizə düşmüş, ölkədə 1 milyondan çox yeni iş yeri yaradılmış, 2015-ci ildə Azərbaycan “Global rəqabətqabiliyyətlik indeksi” üzrə dünyanın 150 ölkəsi arasında 38-ci yerə layiq görülmüşdür. Azərbaycan Respublikasının müstəqillik tarixinə, iqtisadi inkişaf dinamikasına, ölkədə cərəyan edən sosial-iqtisadi və siyasi proseslərin xronologiyasına nəzər saldıqda müasir inkişaf modelini tərəddüdsüz olaraq “HEYDƏR ƏLİYEV MODELİ” adlandırmaq olar. Xalqımızın qəlbində əvəzsiz dövlət xadimi qiymətini almış ümummilli lider Heydər Əliyevin Azərbaycana rəhbərlik etdiyi müxtəlif dövrlərdə müəyyənləşdirdiyi, həyata keçirdiyi strategiya bütün sahələrdə əldə edilən uğurlarımızın əsasını təşkil edir.

ГЕЙДЕР АЛИЕВ МОДЕЛЬ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ АЗЕРБАЙДЖАНА В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ

А.М.Байрамов

azad-bayramov-1963@mail.ru

Азербайджанский Государственный Аграрный Университет

Общенациональный лидер Гейдар Алиев, определивший долгосрочную стратегию развития во всех районах республики в условиях глобализации, создал идею новой азербайджанской государственности в соответствии с требованиями современной эпохи, развил широчайшие политические и интеллектуальные силы нашего народа, реализующие эту идею – грамотные руководители смогли вывести страну на орбиту поступательного экономического развития и тем самым сформировали национальные кадры.

HEYDER ALIYEV MODEL OF SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT OF AZERBAIJAN IN GLOBALIZATION

A.M.Bayramov

azad-bayramov-1963@mail.ru

Azerbaijan State Agrarian University

National leader Heydar Aliyev, who defined the long-term development strategy in all areas of the republic in the conditions of globalization, created the idea of a new Azerbaijani statehood in accordance with the requirements of the modern era, developed the broadest political and intellectual forces of our people who implement this idea - competent leaders were able to bring the country into the orbit of progressive economic development managed to form national cadres.

HEYDƏR ƏLİYEV MULTİKULTURALİZMİN SİYASİ BANİSİDİR

H.T.Budaqov

huseyn.budaqov955@mail.ru

Azərbaycan Texnologiya Universiteti

E.M.Aslanov

huseyn.budaqov955@mail.ru

Azərbaycan Dövlət Aqrar Universiteti

XX əsrin sonlarında imperiya buxovlarından azad olaraq siyasi müstəqillik əldə edən ölkəmiz həm də iqtisadi, mədəni, mənəvi sahələrdə də müstəqilləşərək öz milli-mədəni irsini qoruyub inkişaf etdirmək şansı qazandı.

Məhz ümummilli lider Heydər Əliyevin həyata keçirdiyi quruculuq siyasəti Azərbaycan xalqının milli mənəviyyatına əsaslanan milli dövlətin əsaslarını formalaşdırmağa yönəldi.

Azərbaycan XXI yüzilliyə möhkəm siyasi, iqtisadi və mədəni təminatlı bünövrə üzərində qədəm qoyaraq milli təhlükəsizliyini, onun mühüm tərkib hissələri olan iqtisadi, enerji, ərzaq və ekoloji təhlükəsizliyini qısa zaman kəsiyində təmin edə bildi, beləliklə, qısa müddətdə qabaqcıl dünya dövlətləri arasında mövqeyinin möhkəmləndirilməsinə yol açdı [1].

Ulu öndər Heydər Əliyev deyirdi: “Bizim xalqımız həmişə dostluğu, qardaşlığı, mehribanlığı möhkəmləndirməyə cəhd göstərmiş, insanların dini mənsubiyyətindən asılı olmayaraq onların arasında sülh və əmin-amanlıq, mehribanlıq əlaqələrinin olmasına çalışmışdır” [2].

Ulu öndər Heydər Əliyev Azərbaycanda yaşayan milli azlıqlarla görüş keçirdiyi zaman demişdir: “Mən milli azlıqlarla yox, Azərbaycan xalqı ilə görüş keçirirəm.”

Heydər Əliyev 2001-ci il noyabrın 9-da Dünya Azərbaycanlılarının birinci qurultayında azərbaycançılığın mahiyyətini məhz bu cür ifadə etmişdir: “Müstəqil Azərbaycan dövlətinin əsas ideyası azərbaycançılıqdır. Hər bir azərbaycanlı öz milli mənsubiyyətinə görə qürur hissi keçirməlidir və biz azərbaycançılığı - Azərbaycanın dilini, mədəniyyətini, milli-mənəvi dəyərlərini, adət-ənənələrini ya-şatmalıyıq” [3, s. 5].

Ulu Öndər həmişə öz çıxışlarında Azərbaycanın çoxmillətli ölkə olmasını, etnik rəngarəngliyini və tolerantlığa böyük əhəmiyyət verməsini xalqımızın böyük sərvəti hesab etmişdir: “Azərbaycan əhalisinin çoxmilli tərkibi bizim sərvətimizdir, üstünlüyümüzdür... Dövlət, ölkə nə qədər çox xalqı birləşdirsə, bir o qədər zəngin olur, çünki onların hər biri ümumdünya mədəniyyətinə və sivilizasiyasına öz töhfəsini verir. Azərbaycan onun ərəzində yaşayan bütün millət və xalqların ümumi vətənidir. Azərbaycanlı sözü bizi həmişə birləşdirib.”

1999-cu ilin noyabrın 16-da ölkəmizdə fəaliyyət göstərən dini rəhbərlərlə görüşündə Heydər Əliyev qeyd etmişdir: “Əlbəttə Azərbaycanda mövcud olan millətlərarası, dinlərarası, etnik vəziyyət yüksək qiymətə layiqdir. Bu hamının - həm azərbaycanlıların, həm rusların, həm ukraynalıların, həm yəhudilərin, digər millətlərdən olan insanların, o cümlədən bizim dini konfessiyaların - Azərbaycanda başlıca dini olan islam dininin, xristian, yəhudi dinlərinin səyləri ilə əldə edilmişdir” [2].

Azərbaycan müstəqillik, demokratiya prinsiplərinə mənsub olan bir dövlət kimi öz ərəzində yaşayan bütün xalqlara, bütün millətlərə dinindən, irqindən, dilindən, siyasi mənsubiyyətindən asılı olmayaraq azadlıq, hürriyyət imkanları verir.

Bunun təsirini Azərbaycanda, hətta Qafqazda da biruzə verdiyini Heydər Əliyev belə demişdir: “Biz Azərbaycanlılar İslam dini ilə fəxr edərək, eyni zamanda heç vaxt başqa dinlərə qarşı mənfi münasibət göstərməmişik, düşmənçilik etməmişik, ədavət aparmamışıq və heç bir başqa xalqı da öz dinimizə itaət etməyə məcbur etməmişik.

Azərbaycanda islam dini ilə yanaşı xristian dini də, yəhudi dini də əsrlərlə birgə yaşayıb və indi də yaşayır” [4].

Təsadüfi deyildir ki, Roma Papası Bakıya səfərə gələrkən söylədiyi: “Azərbaycanda dinlər arasında mövcud tolerantlıq və dözümlülük münasibətləri dünyanın bir çox ölkələri üçün nümunə ola bilər” - fikri dünya üçün bir mesajdır.

Azərbaycançılıq ideologiyasının təkamülündə İlham Əliyev mərhələsi özünəməxsus dinamizmi ilə onun məzmununu daha da zənginləşdirməkdə, milli özünüdərk hissini gücləndirməkdə və Azərbaycanın beynəlxalq aləmdəki mövqelərini yüksəltməkdədir: “Bizi əsrlər boyu bir millət, bir xalq kimi qoruyan, saxlayan dəyərlərimiz olmuşdur. Bu gün bu məsələyə çox böyük diqqət göstərilir. Bu gün qloballaşan, çətinliklərlə üzləşən dünyada milli dəyərlərimiz bizim dövlətçiliyimizin təməlini təşkil edir. Bizim dövlətçiliyimizin çox möhkəm ideoloji əsasları vardır. Azərbaycançılıq məfkurəsi bizim əsas ideoloji dayaqımızdır”.

Dünyada maddi və qeyri-maddi irsin qorunmasında və təbliğində böyük fədakarlıq göstərən xeyirxah əməlləri ilə əsl islami dəyərləri təlqin edən bəşəriyyəti mərhəmətə, qarşılıqlı köməyə, sülhə çağıran Heydər Əliyev Fondunun və onun rəhbəri, birinci vitse prezidentimiz Mehriban xanım Əliyevanın da böyük əməyi var. Heç də təsadüfi deyildir ki, prezidentimiz cənab İlham Əliyev istər ölkə hüdudlarından kənar, istərsə, ölkə ictimaiyyətinin qarşısında çıxış edərkən deyir: “Multikulturalizm ölkəmizdə hər bir insanın həyat tərzinə çevrilmişdir.”

ƏDƏBİYYAT

1. Abdullayev K. Ulu öndər Azərbaycan multikulturalizminin siyasi banisidir. Azərbaycan qəzeti, 23 iyul 2014
2. Azərbaycan Multikulturalizminin ədəbi-bədii qaynaqları. Bakı. 2016. səh. 4
3. “Gəncənin səsi” qəzeti. 23 fevral 2016
4. “Respublika” qəzeti. 20 yanvar 1999
5. Turan A. Azərbaycançılıq milli ideyasında Heydər Əliyev fenomeni. “Xalq” qəzeti. 2 dekabr 2016
6. Xəlilov S. Heydər Əliyev və Azərbaycançılıq məfkurəsi. Bakı. Azərbaycan Universiteti. 2001

ГЕЙДАР АЛИЕВ – ПОЛИТИЧЕСКИЙ ОСНОВАТЕЛЬ МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛИЗМА

Г.Т.Будагов

huseyn.budaqov955@mail.ru

Азербайджанский Технологический Университет

Э.М.Асланов

huseyn.budaqov955@mail.ru

Азербайджанский Государственный Аграрный Университет

После обретения независимости азербайджанского народа, основным вопросом было упорядочения со стороны государства, вопросы мультикультурализма и толерантности. Кроме того, что Азербайджан является исламской страной, она также мировая и многоконфессиональная.

Исламская религия в нашей стране принимается как неотъемлемая часть историческо-морального наследия, культуры, национального менталитета. В статье, говорится об идеях мультикультурализма в Азербайджане и о роли общенационального лидера Гейдара Алиева в этой сфере.

HEYDAR ALIYEV IS THE POLITICAL FOUNDER OF MULTICULTURALISM

H.T.Budagov

huseyn.budaqov955@mail.ru

Azerbaijan Technological University

E.M.Aslanov

huseyn.budaqov955@mail.ru

Azerbaijan State Agrarian University

After the independence of the Azerbaijani people, the main issue was the ordering by the state, issues of multiculturalism and tolerance. In addition to the fact that Azerbaijan is an Islamic country, it is also a global and multi-confessional country. Islamic religion in our country is accepted as an integral part of the historical and moral heritage, culture, and national mentality. In the article, the ideas of multiculturalism in Azerbaijan and the role of national leader Heydar Aliyev in this sphere are discussed.

DİL, DÜŞÜNCƏ VƏ MƏDƏNİYYƏT SOSIAL MÜNASİBƏTLƏR SİSTEMİNDƏ

Z.R.Novruzova

zemenovruzova@mail.ru

Azərbaycan Texnologiya Universiteti

Sosioloji dilçilik dilin sosial tərəflərini öyrənən elm sahəsidir. Dil, düşüncə, mədəniyyət sosial münasibətlər sistemində bir milləti ortaq məxrəcə, bir araya gətirir. Hər hansı bir xalqın kimliyini, tarixini, mədəniyyətini araşdırmaq üçün öncə onun dilini öyrənmək lazımdır, çünki bir millətə kimliyini verən onun dilidir.

Dil sosiologiyası və sosial dilçilik ilk baxışda bir-birinə bənzəsə də, əslində fərqli anlaşımlara malikdir. Belə ki, dil sosiologiyası cəmiyyəti və onun dilə necə təsir etdiyini, daha dəqiq desək, fərdi və ya qrup halında olan dil istifadəçilərinin ictimai inkişafa necə təsir göstərdiyini araşdırmağa çalışır. Burada kimin hansı dildən, hansı şəraitdə və necə istifadə etməsi əsas götürülür. Sosiolinqvistika üçün isə dilin insanların milli, etnik mənsubiyyətinə təsirini, sosial-iqtisadi sinif kimi ictimai əsaslara görə necə dəyişdiyini və bu dəyişikliyin əhəmiyyətini öyrənmək əsas şərt hesab olunur. Unutmaq olmaz ki, hər hansı bir xalqın, cəmiyyətin kimliyini itirmək siyasəti yürüdən sivilizasiyalar və ölkələr o xalqın əvvəlcə dilini, sonra dinini, ən sonda isə mədəniyyətini dəyişir. Mədəniyyət isə bir xalqın güzgüsüdür. XXI əsr sivilizasiyasının müasir inkişaf mərhələsində “kulturologiya” mədəniyyət haqqında elm kimi universal xarakterə malikdir. Bu onun fənlərarası xarakterində və tədqiqat obyektinə sistemli yanaşmasında özünü büruzə verir. Daha dəqiq desək, kulturoloji biliklər, məsuliyyət, səriştəlilik olmadan uğurlu və davamlı inkişafı təsəvvür etmək çətindir.

Tarixən müxtəlif mədəniyyətlərin bir-birini qəbul etmə və tanıması prinsipləri əsasında mövcud olan ölkəmizin lingvistik mənzərəsinə nəzər salanda görürük ki, Azərbaycan ərazisində dövlətimizin rəsmi dili olan Azərbaycan dilindən başqa kürd dili, talış dili, dağ yəhudilərinin dili, tat dili, xalac dili (hind-Avropa dilləri ailəsinə mənsub olan), o cümlədən, avar dili, budıx dili, xınalıq dili, kriz dili, ləzgi dili, rutul dili, saxur dili, udi dili (Şimali Qafqaz dil qrupuna mənsub olan), eləcə də kvartel dillərinə aid olan bir dil – inqiloy dili işlənməkdədir. Hələ biz burada zaman-zaman ölkəmizə miqrasiya etmiş müxtəlif xalqların (gürcülərin, rusların, Məhsəti türklərinin, tatarların və s.) istifadə etdiyi dilləri nəzərə almırıq. Keçmiş Sovet imperiyasının tərkibinə daxil olan digər ölkələrlə müqayisədə daha çox bizdə Azərbaycan dili KİV-də, təhsil sahəsində və başqa qeyri-formal sahələrdə istifadə edilmiş və beləliklə də, rus dilinin təsirindən özünü müəyyən qədər qoruya bilmişdir. Məhz, Azərbaycanın ucqar yerlərinə rus dilinin o qədər də yayıla bilməməsi azsaylı xalqların da dillərinin qorunmasına, rəsmi ortamlarda işlədilməsə də, yaxud minimum səviyyədə işlədilsə belə, bu dillərin ən azından qeyri-formal istifadəsi məhdudlaşdırılmamışdır. Azərbaycan hökuməti milli azlıqların hüquqlarının qorunmasında, o cümlədən, onların milli dil siyasətinin inkişaf etdirilməsində Beynəlxalq təşkilatlarla sıx əməkdaşlıq edir. Azərbaycan dili Azərbaycan Respublikasının dövlət dili olduğundan ölkəmizdə yaşayan azsaylı xalqlar Azərbaycan dilindən çox mükəmməl, daha dəqiq desək, ana dili səviyyəsində istifadə etməyi bacarırlar və milli azlıqlar üçün ikidillilik xarakterikdir. Milli azlıqlar arasında müşahidə edilən ikidillilik aditiv bilinqvizm xarakteri daşıyır ki, bu da milli azlıqların repertuarına sonradan daxil olan ikinci dilin birinci dili sıxışdırıb aradan çıxarmaması, hər iki dildən müxtəlif funksiyalarda istifadə edilməsi deməkdir.

Ümumiyyətlə, dil məsələsi Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyində yeni məsələ deyil, 1956-cı il və 1978-ci illərdə qəbul edilən konstitusiyalarda bu məsələlərlə bağlı müddəalara rast gəlinir; “Azərbaycan SSRİ-nin dövlət dili Azərbaycan dilidir. Azərbaycan Respublikasının ərazisində yaşayan etnik azlıqlar öz dillərini mədəni və dövlət təşkilatlarında istifadə və inkişaf etdirmək hüququna malikdirlər” [1]. “Azərbaycan

SSR rus dilinin, eləcə də digər azlıqların dillərinin sərbəst istifadəsini və inkişafını təmin edir” [2]. Müstəqillik qazanıldıqdan sonra 1995-ci ildə qəbul edilmiş Konstitusiyada isə belə bir cümlə yer almışdır: “Azərbaycan Respublikası əhalinin danışdığı bütün digər dillərin sərbəst istifadəsinə və inkişafına təminat verir”.

Müasir dövrdə informasiya cəmiyyətində dil xidmətlərinin rolu böyükdür. Aparılan araşdırmalar, statistik məlumatların analiz edilməsi nəticəsində məlum olur ki, təkcə elə iqtisadiyyatın özündə dil sənayesi hesabına formalaşan linqvistik kommunikasiyanın rolu danılmazdır. Bütün dünyada linqvistik tendensiyaların aktuallığı beynəlxalq ticarətin genişlənməsi, transmilli (fəaliyyət göstərdiyi ölkədən başqa, digər ölkələrdə də biznes əməliyyatlarını həyata keçirən korporativ struktur) mobil işçi qüvvəsinin formalaşması, nəhəng şirkətlərin dünyada yeni bazarlar uğrunda apardıqları amansız mübarizələr fonunda aydın görünür. Statistika göstərir ki, bütün dünyada 8 milyarda yaxın əhali yaşayır ki, onlar ünsiyyət vasitəsi kimi 7 minə yaxın dildən istifadə edirlər. Ancaq bu qədər dildən yalnız 95-i dövlət dili statusuna malik olduğu halda, dünya əhalisinin 2/3 hissəsini əhatə edən 40 ən çox yayılmış dil var. Bütün dünyada ən geniş yayılmış və 56 dövlətin rəsmi dövlət dili statusuna malik olan ingilis dili (o cümlədən, alman dili 6, fransız dili 29, ərəb dili 24, ispan dili 20, portuqal dili 8 ölkədə dövlət dili statusuna malikdir) faktiki olaraq beynəlxalq səviyyədə əsas ünsiyyət vasitəsi kimi qəbul olunur [3]. Ancaq nəzərə alsaq ki, dünyada əhalinin 75%-i ingilis dilini bilmir, deməli, elm, media, təhsil, iqtisadiyyat və s. sahələrdə bilik və informasiyaların ötürülməsində linqvistik vasitəçilərə ehtiyac olduğunu da aydın görürük. Beləliklə, dünyada aparıcı dillərin öyrənilməsinin zəruriliyi ilə yanaşı, tərcüməçilik fəaliyyətinə də tələbatın artdığını görürük. Burada əsas missiya insanların özünü ifadə edə bilməsini təmin etmək, sosial kommunikasiya şəraiti yaratmaq, lazımi məlumatı maneəsiz əldə etmək və paylaşmaq imkanlarının məhdudluğunu aradan qaldırmaqdan ibarətdir. Çünki, istənilən sahədə dünya arenasına çıxmağı əngəlləyən əsas məsələ dil baryerinin olmasıdır. Ümumiyyətlə, dil sənayesinin əsas seqmentlərindən biri aralarında az və ya çox dərəcədə bağlı olan fərqli intellektual xidmət sahələrini birləşdirməkdən ibarətdir ki, onlardan biri digərinin fəaliyyətini stimullaşdırır.

Bu gün dil xidmətlərinə tələbatın yüksək olduğu sahələrə kütləvi informasiya vasitələrini, əyləncə sənayesini, turizm xidmətlərini və s. misal göstərmək olar. İstər filmlərdə, oyun proqramlarında, istərsə də kütləvi informasiya vasitələrinin müxtəlif məzmunlu işlərində tərcümə zamanı xüsusi diqqət tələb olunur. Çünki, ən çox bu sahələrdə məlumatlar fasiləsiz olaraq çoxdilli auditoriyaya çatdırılır ki, burada da hərfi tərcümənin vacib olması yox, daha çox fikir, düşüncə orijinallığı saxlanılmaqla məlumatın auditoriya üçün aydın olmasına diqqət yetirmək lazımdır. Eləcə də, dil bilgisinin vacib olduğu turizm sənayesində xidmətlərin hər bir dildə yüksək səviyyədə olması qlobal rəqabət bazarında mühüm şərtidir.

Araşdırmalardan da aydın olur ki, ingilis dilini bilmə səviyyəsinin yüksək olduğu ölkələrdə daha çox nailiyyətlər əldə edilir. Tədqiqatçı elmi araşdırmalara birbaşa müraciət edə bilir, müxtəlif ölkələrin mütəxəssisləri ilə əməkdaşlıq edir, konfranslar vasitəsilə beynəlxalq əlaqələr yaradır. Bu gün ali təhsil təkcə öz ixtisasını bilməklə məhdudlaşmır, böyük maliyyə xərcləri tələb etsə də, qloballaşan dünyada uğur qazanmağın əsas yollarından biri dil bilgisinin olmasıdır. Dil seçimi isə daha çox coğrafi yaxınlıq və şəxsi maraqlarla bağlı olsa da, burada iqtisadi məsələlərə və peşə amilinə xüsusi diqqət yetirmək lazımdır.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan SSR-nin konstitusiyası. Maddə 151. 1956
2. Azərbaycan SSR-nin konstitusiyası. Bakı. 1978
3. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. Bakı. 2009

4. Əliquliyev R.M. Mahmudov R.Ş. “Dil sənayesi: imkanlar, perspektivlər və problemlər”. AMEA informasiya texnologiyaları institutu. Bakı. 2018. № 1. 3-26
5. Həbibbəyli İ. “Dövlət dili siyasətində yeni addım”. "Azərbaycan" qəzeti, 24 iyul 2018
6. World languages by country, <http://www.internetworldstats.com/languages.htm>
7. <https://www.internetworldstats.com/stats7.htm>

ЯЗЫК, МЫСЛЬ И КУЛЬТУРА В СИСТЕМЕ ОБЩЕСТВЕННЫХ ОТНОШЕНИЙ

З.Р.Новрузова

zeminenovruzova@mail.ru

Азербайджанский Технологический Университет

Социологическая лингвистика – это отрасль науки, изучающая социальные аспекты языка. В современное время роль языковых служб в информационном обществе велика. В результате проведенного исследования и анализа статистических данных известно, что роль языковой коммуникации, формирующейся за счет языковой индустрии, неоспорима не только в самой экономике. Языковое разнообразие имеет большое значение в научных инновациях и в современном мире, который стремительно глобализируется под влиянием информационных и коммуникационных технологий. Из исследований также видно, что больше достижений достигается в странах с высоким уровнем владения английским языком.

LANGUAGE, THOUGHT AND CULTURE IN A SYSTEM OF SOCIAL RELATIONSHIPS

Z.R.Novruzova

zeminenovruzova@mail.ru

Azerbaijan Technological University

Sociological linguistics is a branch of science that studies the social aspects of language. In modern times, the role of language services in the information society is great. As a result of the conducted research and analysis of statistical data, it is known that the role of linguistic communication, which is formed at the expense of the language industry, is undeniable not only in the economy itself. Language diversity is of great importance in scientific innovations and in the modern world, which is rapidly becoming globalized under the influence of information and communication technologies. It is also clear from research that more achievements are achieved in countries with a high level of English proficiency.

MÜASİR İNFORMASIYA TEXNOLOGİYALARINA ƏSASLANAN TƏHSİL
T.Əhmədova

turkan_ahm@mail.ru

Azərbaycan Dövlət Aqrar Universiteti

“Təhsil millətin gələcəyidir”

Heydər Əliyev

Təhsil, insanları elmi gerçəkliyə aparan bir yoldur. Təhsil insana özünü və öz mədəniyyətini tanıda bilməkdir. Azərbaycan xalqının Ümummilli Lideri Heydər Əliyev təhsil siyasətinə xüsusi önəm vermişdir. Onun çoxcəhətli fəaliyyətində təhsil nəzəriyyəsi, təhsilin məzmunu, təhsilin milli tərəqqidə rolu və mahiyyəti, təhsilin məzmunu və milli ideologiya prinsiplərinin təhsil müəssisəsində tədrisi, milli dövlətçilik atributlarının tədrisi və öyrədilməsi yollarına dair nəzəri görüşlərinin tədqiqi və araşdırılması müstəsna əhəmiyyətə malikdir [1-16].

Mədəni münasibətlər anlayışı özündə təhsil, elm, mədəniyyət və incəsənət sahəsindəki fəaliyyət əsasının mövcud olan dövlətlərarası, beynəlxalq təşkilat və digər beynəlxalq ünsiyyət subyektlərinin münasibətini əhatə edir. Sözsüz ki, mədəni özünümüdafiənin qorunmasında təhsilin fundamental rolu danılmazdır.

İnformasiya texnologiyalarının inkişafı göstərdi ki, təhsil üzrə informasiya resurslarının istehsalı getdikcə daha da sürətlənir. Təhsil səviyyəsi yüksəldikcə insanların sosial statusları və istəkləri də dəyişir.

Danılmaz faktdır ki, təhsil, mədəniyyət və elm qarşılıqlı əlaqədə olduğu zaman faydalıdır. Bu gün türkdilli ölkələr bütün sahələrdə, o cümlədən təhsil, elm, mədəniyyət, iqtisadiyyat, sosial və digər sahələrdə geniş əməkdaşlıq edir, beynəlxalq təşkilatlar ətrafında birləşirlər [3-335].

Müasir dövrdə zamanın tələbi ilə yenilənən təhsil sistemində elektron təhsil texnologiyaları cəmiyyətin yeni növ təhsilə istiqamətləndirilməsi, zəruri bilik və bacarıqların inkişaf etdirilməsi baxımından səmərəli vasitə hesab olunur. Elektron təhsil internet-texnologiyalarının tətbiqi ilə həyata keçirilən müasir tədris prosesidir.

Müasir informasiya resursları vasitələri ilə internet iş resursları bazasında təlim qaydaları yaratmağa şərait yaradır.

Müstəqil Azərbaycan təhsil sisteminin beynəlxalq sistemə inteqrasiyası üçün bu sahədə bir sıra islahatlar gedir. İnkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsi göstərir ki, yeni əsrdə cəmiyyətin və insanların inkişafı üçün yaradıcı, müstəqil düşünən və inkişaf edən şəxsiyyət yetişdirilməlidir.

Təhsilin modernləşdirilməsinin həyata keçirilməsi praktiki olaraq bütün Azərbaycan ailələrini əhatə etdiyindən, təhsildə aparılan dəyişikliklərin mahiyyəti, məqsədləri müntəzəm olaraq əhaliyə şərh edilməli, təhsili idarə edən təhsil müəssisələri tərəfindən ictimai fikrin nəticələri diqqətlə öyrənilməli və təhsilin modernləşdirilməsində nəzərə alınmalıdır [2-122]. Təhsil prosesində informasiya və kommunikasiya texnologiyalarının (İKT) tətbiqi təlimin keyfiyyətinin artmasında əhəmiyyətli rol oynamışdır. Təhsil sisteminin İKT əsasında təkmilləşdirilməsi informasiya cəmiyyətinin ən önəmli xüsusiyyətlərindən hesab olunur [4-21].

Bu gün İKT avadanlıqları (kompüter, elektron lövhələr və s.) təhsilin inkişafında mühüm rol oynayır. Bunun üçün dövlətimizin texniki-iqtisadi əsasları mövcuddur. Məhz bu əlverişli şəraitə əsasən Azərbaycanda gənc nəslin müasir informasiya texnologiyalarından istifadə etməklə təhsilin keyfiyyətini yüksəltmək başlıca məqsədlərdəndir.

ƏDƏBİYYAT

1. Mərdanov M. Quliyev Ə. Heydər Əliyev: Təhsil millətin gələcəyidir. Bakı. “Təhsil”. 2002. 508 səh

2. Rzayev O.H, Məmmədov S.M, İsmayılov Ş.N. Təhsilin idarə olunmasının əsasları - Bakı: Mütərcim. 2010. 476 səh
3. Süleymanlı M. Mədəni irs. Bakı. “Elm və təhsil”. 2019. 424 səh
4. Yeni texnologiyalar və tədris prosesinin idarə olunması. Magistrantların II Respublika elmi konfransının materialları. I cild. Bakı. 18-19 aprel. 2019

ОБРАЗОВАНИЕ НА ОСНОВЕ СОВРЕМЕННЫХ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ

Т.Ахмедова
turkan_ahm@mail.ru

Азербайджанский Государственный Аграрный Университет

Основой развития цивилизации в современном информационном обществе являются информационные процессы, в которых широко используются информационно-коммуникационные технологии.

Инновации, применяемые в образовании на основе информационных технологий, постоянно увеличиваются. Согласно требованиям времени невозможно получить высокие результаты без владения современными технологиями обучения.

Для него характерны коренные и взаимосвязанные изменения во всех сферах жизни современного общества: экономической, политической, культурной, образовательной. Под влиянием изменений в этих сферах меняется и сфера образования.

Таким образом, информатизация общества и широкое применение в связи с этим компьютерных технологий оказывают существенное влияние на содержание образования.

EDUCATION ON THE BASIS OF MODERN INFORMATION TECHNOLOGIES

T.Akhmedova
turkan_ahm@mail.ru

Azerbaijan State Agrarian University

The basis of the development of civilization in the modern information society is the information processes in which information and communication technologies are widely used.

Innovations applied in education based on information technologies are constantly increasing. According to the requirements of the time, it is impossible to get high results without knowing modern teaching technologies.

It is characterized by fundamental and interconnected changes in all spheres of life of modern society: economic, political, cultural, and educational. With the influence of changes in these areas, the field of education is also changing.

Thus, the informatization of society and the widespread use of computer technology in this regard have a significant impact on the content of education.

MULTİKULTURAL DÜNYADA TÜRKCÜLÜK

M.E.Mustafayeva

mustafayeva20091214@mail.ru

Azərbaycan Texnologiya Universiteti

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyev multikulturalizmlə bağlı fikirlərini bu cür ifadə etmişdir: “Multikulturalizm başqa xalqın nümayəndəsinə hörmət, başqa dinə hörmətdir. Öz dininə hörmət, başqa dinə hörmətdən başlayır. Multikulturalizm ayrı-seçkiliyə yol vermir, əksinə, bütün xalqları birləşdirir” [3-18].

Multikulturalizm yuxarıdakı fikirlərdən də aydın olduğu kimi bütün digər mədəniyyətlərə hörmət etməkdir. Lakin deformasiya olmaq, özündən uzaqlaşmaq, özgələşmək də deyildir.

Qloballaşan dünyada, inteqrasiyaların mürəkkəb hal aldığı bir zaman kəsimində özü olaraq qalmaq da hünərdir. Fərdləri məxsusi edən onların gəldikləri soykökə bağlılığı, əcdadların qoyduğu maddi-mənəvi mirasa sahib çıxma bilmələridir. Gələcək nəslin tərbiyəsində, milli hisslərə bağlı insanların yetişdirilməsində milli kimlik məsələlərinin subyektlərdə yüksək səviyyədə təmin olunması mühümdür. Milli dövlətçilik ənənələrinin mütəmadiyi üçün bu amillər vacibdir. Dilimiz Azərbaycan türkcəsi, soykökümüz, adət və ənənələrimiz bizlərin qədim türk qövmündən gəlməsinə dəlalət edir. Qədim türk inanclarını gündəlik həyatımızda da şüurlu və ya şüurlu şəkildə davam etdiririk. Müəyyən kulturlar vardır ki, bu gün həmin kulturları məişətimizdə davam etdiririk.

“Ata-baba” kultu qədim türklərdə ən mühüm məqamlardandır. “Atalar” kultu ailənin vəfat etmiş üzvünə ehtiram göstərməyi tələb edir. Bu ehtiram yaşlılara, xüsusən ata və babalara qarşı da göstərilir. Qədim türklər əcdadların ruhlarına qurbanlar verir, dualar edirdilər. Hətta onların şərəfinə xüsusi mərasim və bayramlar təşkil edilirdi. Həmçinin “atalar” qədim türklərdə qayda-qanunların yaradıcıları, adət-ənənələrin qoruyucuları olaraq qəbul edilirdi. Qədim türklərdə at da müqəddəs hesab olunardı. At çapmaqda məharətləri ilə seçilən türklər bu heyvana sədaqətə görə ehtiram göstərirdilər. Həmçinin qədim türk dastanlarında qəhrəmanların adı atları ilə birlikdə çəkilirdi. Məsələn, Tulpar adı ilə tanınan qanadlı atdan tez-tez bəhs edilir. Tulparın adı, Türk, qırğız və Altay mifologiyalarında qeyd olunur, ağ və ya qara (tək rəng) bir at olaraq təsvir olunur. Ağ qanadları vardır və Kuday (Tanrı) tərəfindən qəhrəmanlara köməkçi olması üçün yaradılmışdır. Manas dastanında Manasın məşhur döyüşçülərinin sürdüyü qanadları ilə küləkdən sürətli qaçdığı deyilən əfsanəvi atlardan bəhs olunur. Başqırd inanclarına görə onun qanadlarını heç kim görə bilməz. Tulpar qanadlarını yalnız qaranlıqda, böyük maneələri və məsafələri aşarkən açar. Əgər bir nəfər qanadlarını görse, Tulparın yox olacağına inanırlar. Qırğızların “Manas” dastanında atın etibarlı bir heyvan olması, çətin anda qəhrəmanlarını qoruması, tapşırılan işin sərbəst olaraq yerinə çatdırılması və s. müsbət keyfiyyətləri göstərilir. Məsələn, qırğızlar döyüşdə qəhrəmanlıqla həlak olan Almabetin cəsədini onun etibarlı atı Saralanın üstünə yükləyib Talasa-Bahadır Manasın hüzuruna göndərirlər. Göndərirlər ki, orada ədəb-ərkanla qəhrəman dəfn edilsin. Türk inancına görə at atadır, qardaşdır, yoldaşdır.

Təsadüfi deyildir ki, qədim türklərdə döyüşçünün öz atı ilə birgə dəfn olunması adəti geniş yayılmışdı. “Qədim türklərin atları ilə dəfn olunması, ağ-boz atlardan qurban kəsib, and içərək birgə mübarizə aparmaqları da “Manas”da geniş təsvir edilir: – Təpədə böyük bir xəndək qazıb öldürülən igidləri atları və silah-sursatları ilə birlikdə torpağa gömdülər. Qazax, qırqız, noqay, qırçaq türk, arqun, mancu və kalmık başçıları topladılar. Cakibin (qırğız qəhrəmanı) qəmər bozlarından (atlarından) ağ boz qısağını gətirib qurban kəsdilər, sonra “yaşayası olsa, bir təpədə yaşayaq, öləsi olsa, bir çıxura gömülək” deyərək and içdilər” [1-31].

Od kultu da qədim türklər üçün önəmli yeri tutur. Zərdüştlikdə oda sitayiş dinin əsas mahiyyətini təşkil edir. Türklərdə isə od kultu sitayiş məbədi olaraq deyil, daha çox odun təmizləyici qüvvəyə malik olması ilə bağlı olmuşdur. Novruz bayramında tonqal üzərindən atlananlar “Ağırlığım, uğurluğum odun üzərinə” – deyirlər ki, zərdüştliyə görə odla belə

rəftar günahdır. Çünki bu dinin inamına görə atəş müqəddəsdir, ona hətta insan nəfəsi belə toxunmamalıdır. Türklərin od mərasimi isə odun təmizləyici qüvvəyə sahib olması barədə eski türk inancı ilə bağlıdır. Odun bu funksiyası ilə bağlı digər faktlara da rast gəlinir.

Qədim türklə köç edəndə “ailə odunu-ocağı” söndürməzdilər, oda su tökməzdilər, onun közünü özləri ilə aparıb yeni yerdə yandırardılar. Tanrıçılıq ənənələrinə görə gəlin gələndə iki odun arasında keçib bəyin evinə daxil olurdu (odla təmizləmə) Qədim türklər inanırdılar ki, evin, ailənin ruhunu özündə ehtiva edən “od” təmizləyici qüvvəyə sahibdir. Qədim türklərdə Tanrı kultu da önəmli yeri tutur. Qədim türklərdə insani sevgi, təbiətə sevgi bütün dünyanı yaradana sevgi tanrı kultu ilə əlaqədardır. Çünki Tanrıçılıqda məcburiyyət yox, iradə vardır. Tanrı xalqa və fərdə seçim iradəsi verib, hər kəsin hərəkəti, hərəkətsizliyi, ləyaqətli, ləyaqətsiz davranışı taleyin yaxşısından pisə, əksinə dəyişməsinə səbəb olur.

Həmçinin Tonyukuk abidələrində də oxuduğumuz kimi Göy Tanrı inancında başını əymək, təslim olmaq təqdir olunmur: “Tabe olduğum üçün Tanrı öl demiş. Türk xalqı öldü, məhv oldu”, “Tanrı yar olduğu üçün “onlar çoxdur” deyib qorxmadıq”. O, hakimi-mütləqdir, xaqanları, yəni hökmdarları təyin edir, türkləri qoruyur. Türklər döyüşlərdəki qələbələrini, məğlubiyyətlərini birbaşa bu uca tanrının hökmü ilə bağlayırdılar. Bununla yanaşı, qədim türklər Göy Tanrının təsvir olunmasına qarşı çıxırdılar. Əski türk inancına görə, kainat Göy Tanrı tərəfindən yaradıldığı üçün onun bütün elementləri (günəş, ay, ulduz, dağ, təpə, dəniz, çay, bulaq, mağara, meşə və s.) ruha malikdir. Beləcə ətraf aləmin ünsürlərini müqəddəsləşdirən türklər “Yer-Su” adlandırdıqları təbiət ruhlarına da inanırdılar. Bu təbiət ruhları Göy Tanrıdan asılıdır, onlara hörmət göstərmək vacibdir. Yer-Su ruhları müxtəlif qruplara bölünürdü. (dağ ruhları, meşə ruhları, su ruhları və s.) Qədim türklər meşəyə daxil olduqda sakitliyə riayət etməyə, ona zərər vurmamağa çalışır, yalnız Yer-Su ruhlarının “razılığını aldıqdan” sonra təbiətin bəxş etdiyi nemətlərdən istifadə edirdilər.

Qədim türklərin təbiətlə bağlı dini təsəvvürlərindən danışarkən, “Ötügen”ə (Ana Torpaq) dair inancı da qeyd etmək lazımdır. Həmçinin “Ötügen” əski türklərin müqəddəs saydıqları meşələrlə örtülüb bir dağın adıdır. Türklər inanırdılar ki, Torpaq Ananın insanlara münasibəti ağacların vəziyyəti ilə müəyyən olunur. Əgər ağaclar sağlam, güclü yetişir və bol meyvə verirlərsə, deməli Torpaq Ana insanlardan razıdır. Bu səbəbdən qədim türklər güclü və böyük bir ağaca tərəf duraraq Torpaq Anaya dua edirdilər.

Müasir və kosmopolitan, multikultural və tolerant dünyada yaşamaq o demək deyildir ki, fərdlər mənsub olduqları qövmü və onun inanclarını unutmalıdırlar, əksinə həmin təfəkkürə daha elmi prizmadan baxıb dəyər verməyi anlamalıdırlar.

ƏDƏBİYYAT

1. [http://www.anl.az/down/meqale/sdu_elm_xeber/2019/01/735287\(meqale\).pdf](http://www.anl.az/down/meqale/sdu_elm_xeber/2019/01/735287(meqale).pdf)
2. <http://zim.az/esas/3665-trk-dnyasnda-od-rnbsi-od-kultu.html>
3. <http://www.manuscript.az/konfranslar/multikultural.pdf>

ТЮРКИЗМ В МУЛЬТИКУЛЬТУРНОМ МИРЕ

М.Э.Мустафаева

mustafayeva20091214@mail.ru

Азербайджанский Технологический Университет

В мире глобализации, когда интеграции становятся все более сложными, умение оставаться самим собой-это навык. Важно обеспечить предметам вопросы национального самосознания на высоком уровне в воспитании будущего поколения и воспитании людей, связанных с национальными чувствами. Мы сознательно или подсознательно придерживаемся древних турецких верований в нашей повседневной жизни.

TURKISHNESS IN A MULTICULTURAL WORLD

M.E.Mustafayeva

mustafayeva20091214@mail.ru

Azerbaijan Technological University

In the world of globalization, when integrations are becoming more and more complex, the ability to remain yourself is a skill. It is important to provide subjects with issues of national identity at a high level in the education of the future generation and the education of people associated with national feelings. We consciously or subconsciously adhere to ancient Turkish beliefs in our daily life.

AZƏRBAYCAN MULTİKULTURAL DÖVLƏTDİR

L.İ.Bayramova

I.bayramova@uteca.edu.az

Azərbaycan Texnologiya Universiteti

Multikulturalizm dedikdə, bir dövlətin sərhədləri daxilində müxtəlif etnomədəni tərəflərin dinc, yanaşı yaşaması, öz mədəni xüsusiyyətlərini, həyat tərzini rəsmən ifadə etmək və qoruyub saxlamaq hüququna malik olması nəzərdə tutulur. Multikulturalizm mədəniyyətlərin və sivilizasiyaların dialoqunun zəruri alətidir.

Özünəməxsus milli və yüksək humanist ənənələrə malik olan Azərbaycan, həm də multikulturalizm prinsiplərini dünyada yayan nadir ölkələrdəndir. Ölkəmizdə bu sahədə bərqərar olan münasibətlər təsdiq edir ki, multikulturalizm xalqımızın tarix boyu formalaşan milli keyfiyyəti olub və bütün dövrlərdə cəmiyyətin yaşam tərzinə çevrilib. Bu gün də reallıq odur ki, artıq multikulturalizmin Azərbaycan modeli formalaşmış və bu mükəmməl örnək ölkəmizdəki çoxsaylı fərqli etnik qrupların sülh şəraitində yaşamasına, bərabərhüquqlu fəaliyyətinə tam zəmin yaradır.

Azərbaycan müxtəlif sivilizasiyaların qovuşduğu məkan olaraq, əsrlər boyu milli-mədəni rəngarənglik mühitinin formalaşdığı, ayrı-ayrı millətlərin və konfessiyaların nümayəndələrinin sülh, əmin-amanlıq, qarşılıqlı anlaşma və dialoq şəraitində yaşadığı diyar kimi tanınmışdır. Multikulturalizm və tolerantlıq tarixən azərbaycanlıların həyat təzi olmuş, bu gün isə milli kimliyindən, dilindən, dinindən asılı olmayaraq Azərbaycan dövlətinin hər bir vətəndaşının gündəlik həyat tərzinə çevrilmişdir. Azərbaycan xalqının zəngin multikultural keçmiş təkcə xalqımızın bugünkü tolerant yaşam təzi ilə deyil, həm də yaratmış olduğu ədəbi-bədii, elmi-fəlsəfi, siyasi-hüquqi qaynaqlarda, sənədlərdə yaşayır.

Azərbaycanın zəngin mədəni-mənəvi irsə və tolerantlıq ənənələrinə malik olması bu gün beynəlxalq aləmdə etiraf edilən həqiqətlərdəndir. Burada heç vaxt milli və dini zəmində ayrı-seçkilik və qarşıdurma baş verməmiş, cəmiyyətdə multikultural dəyərlər hakim olmuş, qarşılıqlı etimada və hörmətə əsaslanan mütərəqqi milli-mədəni və dini münasibətlər hökm sürmüşdür. Multikulturalizm Azərbaycan cəmiyyətini səciyyələndirən gözəl ənənəyə çevrilib.

Mövcud milli-mədəni müxtəliflik və etnik-dini dözümlülük mühiti onu çoxmillətli, çoxkonfessiyalı diyar kimi dünya miqyasında mədəniyyətlərarası dialoqun bənzərsiz məkanı etmişdir. Azərbaycanda bu gün həmin mədəni, etnik rəngarəngliyin qorunmasına yönəldilən və uğurla həyata keçirilən dövlət siyasəti multikulturalizm sahəsində əsrlərdən bəri toplanmış böyük tarixi təcrübənin xüsusi qayğı ilə əhatə olunmasını, zənginləşdirilməsini, cəmiyyətdə bu istiqamətdə qazanılmış unikal nailiyyətlərin beynəlxalq aləmdə təbliğinin gücləndirilməsini zəruri edir.

Azərbaycanda multikulturalizm, tolerantlıq və dini dözümlülüğün dövlət siyasəti səviyyəsində inkişaf etdirilməsinin əsaslarını ölkənin qədim dövlətçilik tarixi və bu ənənələrin inkişafı təşkil edir.

Tarixi ənənələrə nəzər salsaq görərik ki, istər səfəvilər dövləti, istər XIX--XX əsrlər maarifçilik dalğası, istərsə də xalq cümhuriyyəti dövründə Azərbaycan ərazisində yaşayan digər etnik xalqlar və dini qrupların nümayəndələrinin təmsilçiliyini özündə cəmləyən bu siyasi davranış XX əsrin sonlarında Ümummilli Lider Heydər Əliyev tərəfindən dövlətçilik ideologiyası formasına çevrilmiş, tolerantlıq və multikulturalizm ənənələri bərpa edilmişdir.

Azərbaycan multikulturalizminin siyasi əsasları Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının bəndlərində, qanunvericilik aktlarında, fərman və sərəncamlarda öz əksini tapmışdır. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 11 yanvar 2016-cı il tarixli sərəncamı ilə 2016-cı il “Multikulturalizm ili” elan edilmişdir.

Bir məqamı da xüsusilə qeyd etmək istəyirəm. Bütün dünya bu gün olduqca narahat günlərini yaşayır. Hərbi-siyasi toqquşmalarla yanaşı, humanitar problemlər ayrı-ayrı ölkələrin faciəsinə çevrilib. Təəssüf ki, bu faciələr həm də milli və dini zəmində özünü göstərir. Onilliklər boyu bir-biri ilə yanaşı yaşamış millətlər düşməne çevrilirlər. Lakin Prezident İlham Əliyev 2016-cı ili ölkəmizdə “multikulturalizm ili” elan etməklə dünyaya sülh

mesajı vermişdir. Eyni zamanda, bu addımla bir daha təsdiq olundu ki, Azərbaycan dövləti öz ərazisində məskunlaşan bütün xalqların mehriban və dostluq şəraitində birgəyaşayışının, onların inkişafının, adət və ənənələrinin qorunmasının təminatçısıdır.

Dünyada fərqli adlarla öz mədəniyyətlərinin üstünlüyünü təmin etməyi qarşılıqlı olaraq qoyan, digər etniklərə, immiqrantlara assimilyasiya obyektinə kimi baxan, cismən, yaxud mənəvi cəhətdən əritmək, yox etmək fəaliyyətlərini tarixdə və müasir dövrümüzdə dövlət siyasətlərində ənənə halına salmış bəzi dövlətlər mövcuddur. Bu gün multikulturalizmin alternativini yoxdur və mənəvi dəyərlər baxımından ölkəmizin bu sahədə liderə çevrilməsi və dünya xalqları üçün əvəzsiz nümunə kimi qəbul olunması qürurvericidir.

Azərbaycanda mövcud olan multikulturalizmin və tolerantlığın ən bariz nümunəsinin nə olduğu sualına mən konkret belə cavab verərdim: bu, müqəddəs ramazan ayındakı iftar mərasimində hər il süfrənin başında möhtərəm prezidentimizin Şeyxülislamla və xristian, yəhudi icmalarının rəhbərləri ilə bərabər əyləşməsidir. Bu mənərə - hər üç səmavi dinin ruhani təmsilçiləri ilə onların vəhdətini və dostluğunu təmin edən dövlətin rəhbərinin birgə görüntüləri yalnız rəmzi mənə kəsb etmir. Bu, Azərbaycanın ən ucqar kəndindən ölkənin ən ali məqamınadək silsiləvi uzanan həyat tərzini, yaşam norması, fəaliyyət prinsipidir! Multikulturalizm dövlət siyasəti olmaqla yanaşı, müasir Azərbaycan cəmiyyətində dəyişməz həyat tərzini kimi təzahür edir. Azərbaycanda olan tolerant və multikultural reallığın tək cə azərbaycanlıların deyil, xarici ölkə alimlərinin, görkəmli elm xadimlərinin, siyasət nümayəndələrinin, həmçinin tələbələrin gözü ilə dünyaya təqdim edilməsi də müsbət ənənəyə çevrilməkdədir.

Hazırda dünyanın 13, Azərbaycanın 28 nüfuzlu ali təhsil ocağında Azərbaycan multikulturalizmi tədris edilir. Ulu Öndər Heydər Əliyevin müdrik və uzaqqörən siyasəti, həmçinin prezident İlham Əliyevin son dərəcə səmərəli fəaliyyəti sayəsində respublikamızda sosial-siyasi sabitlik hökm sürür, tolerantlıq və multikulturalizmin inkişafı əməli şəkildə gerçəkləşdirilir, xalqlar və etnik qruplar arasında sülh və əmin-amanlıq, birlik və qarşılıqlı etimad bərqərarlıdır. Azərbaycan etnosunun inkişafı və formalaşması, müxtəlif tayfa və xalqların əlaqələri əsasında baş verən uzun proses nəticəsində bu gün respublikada əsas etnosla yanaşı 20-dən çox milli azlıq yaşayır. Onların hamısı vahid və çoxmillətli Azərbaycan xalqını təşkil edir. Ölkəmizdə multikulturalizm artıq alternativ olmayan həyat tərzinə çevrilmişdir. Müasir dövrdə Azərbaycanda həyata keçirilən multikulturalizm siyasəti dövlətin tolerantlıq prinsiplərinə sadıq qalmasının bariz nümunəsidir. Ulu Öndər Heydər Əliyevin qurduğu, Prezident İlham Əliyevin möhkəmləndirdiyi müstəqil Azərbaycan hər birimizin mənəvi istinadgahı və qürur mənbəyidir. Azərbaycan hamımızın vətənidir və bu vətən var olduqca birliyimiz, dostluğumuz əbədi olacaq, gündən-günə daha da möhkəmlənəcəkdir.

АЗЕРБАЙДЖАН – МНОГОКУЛЬТУРНОЕ ГОСУДАРСТВО

Л.И.Байрамова

I.bayramova@uteca.edu.az

Азербайджанский Технологический Университет

Политическая линия, проводившаяся в области защиты многокультурных традиций азербайджанского народа под руководством Гейдара Алиева, сегодня уверенно продолжается и развивается Президентом Ильхамом Алиевым. Общенациональный лидер нашего народа Гейдар Алиев сказал: «Национальность каждого народа является предметом гордости. Я горжусь тем, что я Азербайджанец!» Сегодня это выражение стало формулой жизни каждого порядочного гражданина страны.

AZERBAIJAN IS A MULTICULTURAL STATE

Bayramova Lamiya Ilyas

I.bayramova@uteca.edu.az

Azerbaijan Technological University

The political line implemented in the field of protection of the multicultural traditions of the Azerbaijani people under the leadership of Heydar Aliyev is now confidently continued and developed by President Ilham Aliyev. The national leader of our people, Heydar Aliyev, said, "Each nation's nationality is its source of pride. I am proud of being an Azerbaijani!" Today, the expression has become a life formula of every decent citizen of the country.

SEÇİLMİŞ MƏNTƏQƏDƏ YAŞAYAN ƏHALİNİN ORADA YERLİ OLMAQ ŞƏRTİ

C.Ə.Hacıyev

j.hajioğlu@rambler.ru

Azərbaycan Texnologiya Universiteti

Azərbaycan türklərinin yaşadıkları məkanlarda Oğuz boylarının yerləşmə coğrafiyasını müəyyən etmək məqsədilə aparılan araşdırmalarda qarşımıza çıxan bu və ya digər yaşayış məntəqəsində ilk yurd salmış insan toplumunun olması amili önə çıxdı. 100 illər öncə salınmış yaşayış məntəqələrində ilk yerləşən insanların sayının çox kiçik olduğu, bir və ya bir-birinə qohum olan bir neçə tayfanın insanları olduğu məlumdur.

Hal-hazırda isə həmin məntəqələrin çoxunda yaşayan insanların sayı həm təbii yolla, həm də başqa məkanlardan köçüb gələnlərin hesabına çox artmışdır. Belə vəziyyətdə ixtiyari kənddə, qəsəbədə və s. yerlərdə yaşayan insanların soykökünün hansı Oğuz boyuna mənsubluq məsələsinin həllində müvafiq məntəqədə ilk məskunlaşanların müəyyən edilməsinə ehtiyac duyulur. Bunu hansı tayfa insanının hansı Oğuz boyuna mənsubluğunun müəyyən edilməsinin əşirətlər, toponimlər, ləqəblər, danışiq dillərindəki önəmli sözlər, deyimlər və s. amillər üzrə müəyyən edilməsi üsulu şərtləndirir.

Əgər sözügedən kəndə və ya başqa yaşayış yerlərinə kənardan köçüb gələn tayfaların sayı çoxdursa, onda məntəqənin ilk sakinlərinin müəyyən edilməsi digər gəlmə tayfaların narazılığına səbəb ola bilər. Bunun qarşısının alınması üçün yerli ilə gəlmə insanların fərqli cəhətlərini müəyyən etmək lazımdır.

Yerli nə deməkdir? Bu sualın cavabını açıqlayaq. Əvvəllər kimsənin yaşamadığı, hər hansı bir məkanda, eyni vaxtda məskunlaşmış və yaşamış ayrı-ayrı insanlar qrupu, yaşadıkları həmin ərazidə yerli adlanırlar.

Səbəbindən asılı olmayaraq, ayrı-ayrı zamanda öz yurdlarından qopub, insan yaşayan ixtiyari yaşayış məntəqəsində gəlib yerləşdikdən bir müddət sonra onlar gəldikləri məkanda ən qədim yerli tayfalardan sayıla bilməzlər. Çünki, onlar gələne kimi, gəlib yerləşdikləri məntəqənin ilk sakinlərinin olduğunu və yaşadığını nəzərə almaq lazımdır. Həmin məntəqənin ilk insanları yurd salıb yaşayanda, özlərini yeni gəldikləri məntəqədə də ən qədim yerli tayfalardan sayan gəlmə tayfaların insanları, başqa yerlərdə öz həyatlarını sürdürürdülər və öz yurdlarında yerli sayılırdılar.

Məsələn, Ləmbəli kəndinə ayağı dəyməyən, hələ nə vaxtsa buraya gələcək insanların özlərini Ləmbəlinin də ən qədim yerli tayfalardan saymaları gülüncdü. Hansısa bir yaşayış məntəqəsində yerli olmaq, alim və ali təhsil diplomu olan bir qrup insanların böyük vəzifə sahibi, varlı-dövlətli və şan-şöhrətli olmasından, onların istək və arzusundan asılı deyildir...

Aydın olsun deyə, yuxarıda verdiyim açıqlamanı mücərrəd tayfa adlarından istifadə edərək izah edəcəm. Tutaq ki, **A, B, C, ..., X, Y, Z** sayda şərti tayfa var və bunlar bir-birindən çox uzaqda yerləşən məkanlarda yaşayırlar. Bunların hansısa birinin, məsələn, **A** tayfasının **L** məkanında yurd qurmaq istəyindən digər tayfaların xəbər tutmaq ehtimalı yoxdur. Çünki 100 illər öncənin şərtləri buna imkan vermirdi, telefon və digər rabitə vasitələri yox idi, bir-birilərini tanımırdılar və s.

Öncə **A** tayfası **L** məntəqəsinə gəlir və çadırlarını burada qurub yaşamağa başlayır. Artıq **A** tayfası yerləşdiyi yerdə yerli sayıla bilər. Burada yüz illər yaşayandan sonra **A** tayfasına **L** məntəqəsinin qədim yerli tayfası və onun insanlarına da qədim yerli sakinləri demək olar. Hələ buraya uzaq diyarlarda yaşayan **B, C, ..., X, Y, Z** tayfalarının heç biri gəlməyib, öz ellərində yerli tayfa kimi yaşamaqda davam edirlər.

Müəyyən müddətdən sonra tutaq ki, **A** tayfasının yaşadığı **L** məkanına **X** tayfası gəldi və yerləşdi (**A+X**). Burada **X** tayfasına **A** tayfasının adamları təzə gələn tayfa deyəcəklər. Sual oluna bilər ki, bu təzə gələn **X** tayfası **L** məntəqəsində yerli sayıla

bilərmə? Əlbəttə, yox! Daha aydın olması üçün bildirim ki, Bakıya, Gəncəyə və Azərbaycanın başqa ərazilərinə, 1988-ci il deportasiyasından sonra gələn, məsələn, ləmbəlilər və digəriləri burada yerli sayılmırlar. Onların xoşları gəlsə də, gəlməsə də, onlar yeni yerlərində gəlmədirlər, yəni, öz təbirlərinə deyilsə, təzə gələn azərbaycanlılardır.

İndi **L** məntəqəsinə köçüb gələnlərin sayını artıraraq, yəni **B, C** və başqa tayfalar da bir-bir gəlib buraya yerləşsənlər (**A+X+B+C+...+Z**). Hər sonuncu gələn tayfa əvvəlkinə nəzərən təzə gələn olacaqdır. Ümumiyyətlə, sonradan gəlib yerləşənlərin hamısı birinci gəlib yerləşən **A** tayfası üçün sonra gələnlər olacaqlar və onlar **A** tayfası kimi yerli sayılmayacaqlar. Tayfaların gəlib yerləşməsi davam etdikcə, bu adlanma hər gələn tayfalar üçün eyni qalacaq. Üstündən yüz illər ötsə də, **L** məntəqəsinə **A** tayfasından sonra gələn tayfaların heç biri, yəni **B, C, ..., X, Y, Z** tayfaları yerli sayılmayacaqlar! Keçmişdə bu qaydada **L** məntəqəsinə gələn tayfalar birlikdə, yerli deyil, ancaq ən qədim tayfalar adlanacaqlar.

Keçmişdə **L** məntəqəsində yerləşmiş, şərti tayfaları göstərən **A, B, C, ..., X, Y, Z** hərflərinin yerinə həqiqi tayfaların adlarını yazsaq, ixtiyari məntəqənin ən qədim tayfalarının adlarını alırıq, daha orada məskunlaşmış ən qədim yerli tayfaların adlarının saxtalaşdırılmış variantını deyil.

Məsələn, arzu edənlər, eyni vaxtda, birlikdə gedib, indiyə kimi insan yaşamayan, ixtiyari bir ərazidə təzə yurd yeri sala bilərlər. Yeni yurdda tikəcəkləri evin yerində, ilk çüyün hamı tərəfindən eyni vaxtda çalınması prosesini lentin yaddaşına çəkmək də olar. O zaman həmin yaşayış məntəqəsinin əsasını onlar qoymuş olurlar və müəyyən zaman keçdikdən sonra hər birinin tayfası, şübhəsiz, həmin yerin qədim yerli tayfası sayılacaqdır.

УСЛОВИЕ БЫТЬ МЕСТНЫМ НАСЕЛЕНИЕМ ПРОЖИВАЮЩИХ ЛЮДЕЙ НА ВЫБРАННОМ НАСЕЛЕННОМ ПУНКТЕ

Дж.А. Гаджиев

j.hajioglu@rambler.ru

Азербайджанский Технологический Университет

В данной статье анализировалось состояние местности людей, проживающих на произвольно выбранной территории. Установлено, что местными жителями в той местности, где они проживают, называют отдельную группу людей, поселившихся и проживавших в каком-либо месте в одно и то же время, где до этого никто не жил. Люди, живущие и поселяющиеся в каком-либо населенном пункте по этому определению, считаются первым и единственным местным населением этого населенного пункта.

CONDITION TO BE THE LOCAL POPULATION OF PEOPLE LIVING IN THE SELECTED SETTLEMENT

J.A. Hajiyev

j.hajioglu@rambler.ru

Azerbaijan Technological University

In this article, the state of the area of people living in an arbitrarily chosen territory was analyzed. It has been established that local residents in the area where they live are a separate group of people who settled and lived in any place at the same time, where no one had lived before. People living and settling in a locality under this definition are considered the first and only local population of that locality.

BƏZİ DEYİMLƏRİMİZİN TƏHLİLİ

C.Ə.Hacıyev

j.hajjoglu@rambler.ru

Azərbaycan Texnologiya Universiteti

Qədim zamanlardan günümüzə qədər gəlib çatmış danışıq dilimizdəki bəzi sözlər, deyimlər, nağıllar, bir sözlə, şifahi və yazılı ədəbiyyat nümunələri etibarlı informasiya mənbələri ola bilərlər. Azərbaycan türklərinin tarixinə işıq tutmaq üçün insanların danışıq dili ən asan əlçatan vasitə kimi dəyərləndirilə bilər.

Azərbaycan türklərinin “qırmızı” sözü və bu sözün işləndiyi bəzi deyimlərdə onun əvəzinə “qızıl” sözünü işlətmələri diqqət çəkməyə bilməz. Qızılın rənginin sarı olması və qırmızı rənglə heç bir uyğunluğunun olmaması da türklərin bəzi hallarda “qırmızı” sözünə “qızıl” deməsinin daha önəmli mənasının olmasına bağlıdır.

Rusca “krasnokojiye” kimi deyilən, hərfi tərcüməsi “qırmızıdərililər” olan sözə türk dövlətlərinin dillərində “qızıldərililər”, “krasnaya roza” “qırmızı gül (roza)” olduğu halda, ona “qızıl gül”, “krasnaya zarya”nın hərfi tərcüməsi “qırmızı və ya al şəfəq” olmasına rəğmən “qızıl şəfəq” deyilməsi təsadüfi deyildir.

Türklərin “Qızıl Alma” ifadəsi “Qırmızı Alma” sözlərindəki “qırmızı”ını “qızıl”la əvəzləyərək alındığı dəqiqdir. Bu ifadə seçilən hədəfin ağır, məşəqqətli, qanlı-qadalı olmasına baxmayaraq, lakin nəticənin türklər üçün çox önəmli olduğunu göstərirdi. Azərbaycanda da “Qızıl Alma” ifadəsini yaşatmaq ənənəsi olub. Məsələn, birbaşa “Qızıl Alma” ifadəsini deməkdən çəkinərək, düşmənlərin hədəfindən və ona qoyulan qadağadan yayına bilmək üçün uğurlu bir əlavə edilərək adlandırılan “Qızıl Əhmədi Alma” ifadəsi bu qəbildəndir. Yoxsa elə, sözügedən almaya “qırmızı alma” deyilərdi və “qırmızı”ni “qızıl”la əvəz etməyə, hələ üstəlik “Əhmədi” ismini də əlavə etməyə ehtiyac qalmazdı. Əgər məqsəd “Əhmədi” isminin bu alma növündə yaşadılması olsaydı, onda onu “qırmızı alma”ya əlavə etmək mümkün idi.

Başqa deyimlərdə də belə hala tez-tez rast gəlinir. Məsələn, qədimdə türk ərləri əhəmiyyətli, ciddi döyüşdən qabaq sədaqətə and içəndə belə deyirlər: “Qılıncım göy girsin, qızıl çıxsın.” Bu ifadənin anlamı odur ki, göy (əslində cilalanmış polad) rəngli qılıncımla düşməni doğrayım, onun qırmızı qanına bələnib çıxsın. Başqa bir misal, Ləmbəli kəndində və ona yaxın bölgələrdə əsasən qadınlar pis iş tutmuş kişiye belə deyirlər: “Görüm, səni qızıl qanına bələnəsən” və ya “Görüm, onu qızıl qanına bələnsin.” Hər üç halda da “qırmızı qan” “qızıl qan” kimi göstərilir. Burada axıdılması nəzərdə tutulan “qırmızı” qanın “dəyəri”nin çox böyük olması önə çəkilir, ona görə də “qızıl”la əvəzlənmişdir.

Sovetlər dönəmində yaşamış orta yaşdan yuxarı insanlar yaxşı xatırlayırlar. Rusların özlərinin “qırmızı” dedikləri sözü “qızıl”la əvəzləyib, SSRİ tərkibindəki Azərbaycan da daxil türk dövlətlərində məsələn, “Qırmızı Ordu” (“Krasnaya Armiya”) “Qızıl Ordu”, “Qırmızı meydan” (“Krasnaya ploşad”) “Qızıl meydan”, “Qırmızı ulduz” (“Krasnaya zvezda”) “Qızıl ulduz” kimi ifadə edilirdi. Bu cür deyim türklərə aiddir, heç bir məcburiyyətdən söhbət belə gedə bilməzdi. Yuxarıda deyilənlərdən bu qənaətə gəlmək olur ki, türklər cisim və eşyanın rəngini ifadə edən “qırmızı” sözünü “qızıl” kimi adlandırmaqla onun müsbət və ya mənfi mənada işlədilməsinin mahiyyətinə uyğun önəmini qabardırıdılar.

İndi Türk Oğuz boyları ilə bilavasitə əlaqəsi olan başqa iki deyimi araşdıraq. Ləmbəlilərin bəzi hallarda işlətdikləri “Papağın payada qalsın” qarğışının –deyiminin mənası odur ki, hədəfə götürülən kimsənin ölməsi arzulanır, yəni “öləsən, sənin papağın payaya keçirilsin”. Bu qarğış –deyim xoş olmasa da, Qayı boyuna bağlı insanların öləni kişini dəfn etdikdən sonra qəbrin üzərinə batırılmış xəncərə (daşa, payaya, yəni yerə batırılmış gödək ağaca) öləni şəxsin papağının keçirilməsinə eyham edir.

Azərbaycanın demək olar ki, türklər yaşayan bütün bölgələrində xətalı və emosional çıxışlar edən adamlara yeri gələndə irad tutmaq üçün “başı hələ əhlət daşına dəyməyib”

deyimindən istifadə edirlər.

Bu deyim həyatla bağlıdır və həyatda mövcud olan hansısa “əhlət daşına” işarə edilməkdədir. Araşdırmalar nəticəsində məlum olmuşdur ki, Türkiyə ərazisində Van gölünün şimal-qərbində “Ahlat” adlanan qədim yaşayış məntəqəsi vardır. Ahlat (Azərbaycan türkcəsində Əhlət) xüsusi daşı ilə məşhurdur.

Ahlat (Əhlət), Bəlh (Bəlx) və Buxara (bəzi mənbələrdə Mərv) ilə birlikdə Kubbet’ül İslam (İslamın Kubbəsi) olaraq anılır. [1, 2] Eyni zamanda Ahlat türklərin kutlu (qutlu) şəhəridir. [3]

Yuxarıda qeyd olunanların dəyərini aydınlaşdırmaq üçün Türkiyə Dil Kuruluna (TDK) görə “kutlu” (“qutlu”) sözünün anlamına müraciət edək: “Kutlu ne demek? Kutlu kelimesi, eski Türkçede kut kökünden gelir. Kut ise tüm varlıklardan yüce olan bir tanrıyı işaret eder. Bu nedenle kutlu kelimesi, tanrı tarafından gönderilen, tanrı tarafından seçilen, tanrıya bağlı anlamlarını taşır. Günümüzdeyse müjdelənmiş, uğurlu, iyi anlamları bulunur.” [4]

Deyilənləri də nəzərə alaraq, danışığında hədyan edənlərə qarşı işlədilən “başı hələ əhlət daşına dəyməyib” deyimini ünvanlanan həmin insanların (insanın) başının Türk dünyasının İslam kubbəsi (günbəz-red.) sandığı, müqəddəs Ahlat (Əhlət) məkanındakı məşhur Ahlat (Əhlət) daşlarına dəymədiyinə eyham, işarə edilir.

Bu o deməkdir ki, kim ki, türklər üçün müqəddəs sayılan Ahlatda (Əhlətdə) dini mərkəzlərin, məscidlərin divar daşlarına baş söykəyib öpməyibse, müqəddəs məkanlarda diz çöküb ibadət etməyibse, sözsüz ki, başı da səcdə zamanı Ahlat (Əhlət) daşına dəyməmiş sayılır.

Başqa sözlə, Ahlat (Əhlət) şəhərində ibadət edən adamlar xüsusi hörmətə və çəkiyə sahib sayılırdılar. Bununla da türklər üçün, türk tarixi üçün Ahlatın (Əhlətin) önəmi ortaya qoyulurdu.

Nəhayət, deyilənlərə onu da əlavə etmək lazımdır ki, hər hansı bir deyimdə “Əhlət” (“Ahlat”) sözü işləndikdə, xüsusi isim kimi böyük hərfə yazılmalı və Azərbaycan yazılı ədəbiyyatında bu düzəlişə diqqət etmək zəruridir.

Araşdırmalar göstərdi ki, Azərbaycan türkləri yaşayan bölgələrdə istifadə edilən danışiq dili diqqətdən kənar qalmamalı, tədqiq olunmalıdır. Bir sözlə, el-oba insanlarımızın ləhcələrində tariximizə işiq tutan önəmli sözlər və deyimlər var, onları öyrənmək alimlərin, tədqiqatçıların borcudur.

ƏDƏBİYYAT

1. <https://www.aa.com.tr>turkiye> Ahlatda Kubbet-ül İslam ruhu canlandırılacaq>
2. <https://www.ahlat.gov.tr>Ahlat-tarihi>
2. Diriliş Ertoğrul serialı, 42-ci bölüm
4. <https://www.milliyet.com.tr>sozluk Kutlu ne demek? Kutlu TDK sözlük anlamı nedir?>

АНАЛИЗ НЕКОТОРЫХ НАШИХ ПОГОВОРОК

Дж.А. Гаджиев

j.hajioglu@rambler.ru

Азербайджанский Технологический Университет

В данной работе проанализированы некоторые поговорки, употребляемые в некоторых районах проживания азербайджанских тюрков, например, выражаемые дословно как «чтоб твоя папаха (шапка) висела на колу» и «пока твоя голова не ударилась об камень Ахлат» и др.

ANALYSIS OF SOME OF OUR SAYINGS

J.A. Hajiyev

j.hajioglu@rambler.ru

Azerbaijan Technological University

At the same time, important sayings were analyzed that were used in some areas of the Azerbaijani Turks, expressed literally as “so that your hat hangs on a stake” and “until your head hits the Ahlat stone” and etc.

**ГЕЙДАР АЛИЕВ – 100
АРХИТЕКТОР И СОЗИДАТЕЛЬ НЕЗАВИСИМОГО АЗЕРБАЙДЖАНА
Г. Мархулия
g.markhulia@yahoo.com**

Сухумского Государственного Университета

Уважаемые читатели, 2023 год объявлен в Азербайджане годом Гейдара Алиева в связи со 100-летием со дня его рождения.

После распада СССР судьба бывших союзных республик сложилась по-разному, но Азербайджан и Грузия разделили одну судьбу!

В первые годы независимости Азербайджан и Грузия кропотливо искали свое место в международных отношениях, заложит основы суверенного государства было не просто, так как Южный Кавказ превратился в «лабиринт» мировой геополитики, в котором сталкивались интересы Великих Держав. Однако в результате ювелирной геостратегии, заложенной Гейдаром Алиевым, и его дальновидной политики Азербайджан успешно преодолел трудности и заложил фундамент нового независимого Азербайджана.

Два кавказца Гейдар Алиевич Алиев и Эдуард Амвросиевич Шеварднадзе прошедшие вместе через «огонь и воду» обладали смелостью и стойкостью, гиганты большой политики сделали все для того чтобы одержать победу в международных отношениях.

Роль Гейдара Алиевича Алиева в укреплении дружественных отношений между Азербайджаном и Грузией неоценима. Благодаря политической мудрости Гейдара Алиева все геэкономические и геополитические достижения и победы Азербайджана автоматически стали победой и для Грузии, это придало Грузии растущее геополитическое значение. Гениальный лидер заложил основы азербайджано-грузинского геополитического союза, снискав уважение грузинского народа!

Структуру геополитики Южного Кавказа определяет комплекс внутренних, внешних и транснациональных факторов, среди которых - стратегическое положение и геополитическая значимость Азербайджана на Южном Кавказе неоценима.

В условиях глобальных трансформаций, важнейшей гарантией обеспечения стабильности на Южном Кавказе является дальнейшее укрепление стратегических связей Азербайджана и Грузии.

Углубление отношений, основанных на взаимной выгоде и равноправном сотрудничестве, является перспективным направлением деятельности не только с точки зрения стабильности политической ситуации в регионе, но также с учетом геополитических интересов Азербайджана и Грузии.

Благодаря деятельности Гейдара Алиева, Азербайджанская Республика сумела создать равноправные, двусторонние, партнерские отношения со многими региональными и глобальными акторами, участвовать в деятельности ведущих региональных и международных организаций, поддерживать баланс, добиться лидирующих позиций в регионе и, тем самым, обеспечить стабильное и безопасное развитие Азербайджана.

Достойным продолжателем национальной политики заложенный общенациональным лидером стал Ильхам Гейдарович Алиев. Неоценима его роль в росте могущества и победы Азербайджана в отечественной войне, в восстановлении территориальной целостности страны.

Геополитическое значение Азербайджана и в целом Южно-Кавказского региона, как одного из важных геостратегических и геэкономических узлов,

Ümummilli Lider Heydər Əliyevin anadan olmasının 100 illiyinə həsr olunmuş “Dördüncü sənaye inqilabı və innovativ texnologiyalar” Beynəlxalq elmi-praktik konfransı

неуклонно будет возрастать, что должны положительно повлиять на укрепление геостратегического союза двух братских народов и государств!

MÜSTƏQİL AZƏRBAYCANIN MEMARI VƏ QURUCUSU HEYDƏR ƏLİYEV – 100 İL

Q. Marxulia

g.markhulia@yahoo.com

Suxumi Dövlət Universiteti

SSRİ dağılıandan sonra keçmiş Sovet respublikalarının taleyi müxtəlif cür inkişaf etsə də, Azərbaycan və Gürcüstan eyni taleyi paylaşdılar. İki qafqazlı – Heydər Əliyev və Eduard Şevardnadze “oddan-sudan” birlikdə keçdilər, cəsarət və mətanət nümayiş etdirdilər, böyük siyasətin bu iki nəhəngi beynəlxalq münasibətlərdə qalib gəlmək üçün çox şey etdilər. Heydər Əliyevin siyasi müdrikliliyi sayəsində Azərbaycanın bütün geoiqtisadi və geosiyasi nailiyyətləri, qələbələri avtomatik olaraq Gürcüstanın da qələbəsinə çevrildi ki, bu da Gürcüstana artan geosiyasi əhəmiyyət qazandırdı.

THE ARCHITECT AND CREATOR OF INDEPENDENT AZERBAIJAN

HEYDAR ALIYEV – 100

G. Markhulia

g.markhulia@yahoo.com

Sukhumi State University

After the collapse of the USSR, the fate of the former Soviet republics developed in different ways, but Azerbaijan and Georgia shared the same fate! Two Caucasians Geydar Aliyev and Eduard Shevardnadze have been through "fire and water" together, they had courage and tenacity, giants of great politics did everything to win in international relations. Thanks to the political wisdom of Heydar Aliyev, all the geo-economic and geopolitical achievements and victories of Azerbaijan automatically became the victory of Georgia, which gave Georgia an increased geopolitical importance.

ЗНАЧЕНИЕ ИДЕОЛОГИИ МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛИЗМА В ПРЕПОДАВАНИИ ИНОСТРАННЫХ ЯЗЫКОВ

А.Б. Рагимова

a.rahimova@uteca.edu.az

Азербайджанский Технологический Университет

Азербайджан, расположенный в пространстве стыковки различных цивилизаций, на протяжении многих веков прославился как край, где сформировалась атмосфера национально-культурного многообразия, где представители различных национальностей и конфессий проживают в атмосфере мира и благополучия, взаимопонимания и диалога. Мультикультурализм и толерантность, исторически присущие образу жизни азербайджанцев, сегодня стали неотъемлемыми чертами повседневной жизни каждого гражданина азербайджанского государства, независимо от национальной принадлежности, языка и религии. О богатом мультикультуральном прошлом азербайджанского народа свидетельствуют не только сегодняшний толерантный образ жизни нашего народа, но и созданные этим народом литературно-художественные, научно-философские, политико-правовые источники и документы.

В буквальном переводе с английского языка «мультикультурализм» означает «много культур». Мультикультурализм направлен на сохранение, развитие и гармонизацию культурного разнообразия представителей различных религий и национальностей в отдельно взятой стране и в мире в целом, на интеграцию малочисленных народов в национальную культуру государств. Под моделью мультикультурализма подразумевается мирное сосуществование в пределах границ одного государства различных этнокультурных сообществ, имеющих право официально выразить, беречь и сохранить свои культурные особенности и образ жизни. Мультикультурализм представляет собой необходимый инструмент диалога культур и цивилизаций [1].

Мультикультуральные и толерантные ценности носят общечеловеческий характер. Развитие в Азербайджане мультикультурализма, толерантности и религиозной терпимости на уровне государственной политики основано на древней истории государственности страны и на развитии этих традиций. Если взглянуть на исторические традиции, то увидим, что и в период государства Сефевидов, и в эпоху просветительства XIX-XX столетий, и в период Демократической Республики на территории Азербайджана, наряду с азербайджанцами, проживали также представители других этнических и религиозных групп. В конце XX века, благодаря усилиям общенационального лидера Гейдара Алиева, это политическое поведение приобрело форму идеологии государственности, были восстановлены традиции толерантности и мультикультурализма.

Политические основы азербайджанского мультикультурализма нашли свое отражение в соответствующих положениях статей Конституции Азербайджанской Республики, законодательных актах, указах и распоряжениях [2]. Азербайджан обладает богатым культурно-духовным наследием и традициями толерантности. Сегодня эта истина признана на международной арене. Благодаря существующему в Азербайджане национально-культурному многообразию, атмосфере этнической и религиозной терпимости, наша Родина прославилась как многонациональная и многоконфессиональная страна, пространство межкультурного диалога мирового масштаба.

Сегодня успешно осуществляемая в Азербайджанской Республике государственная политика, направленная на сохранение этого культурного,

лингвистического и этнического разнообразия, обуславливает необходимость окружения особой заботой и обогащения накопленного веками исторического опыта в сфере мультикультурализма, усиления пропаганды достигнутых в азербайджанском обществе уникальных успехов в этом направлении на международной арене.

Осуществляемый под руководством Гейдара Алиева политический курс в сфере сохранения мультикультуральных традиций азербайджанского народа уверенно продолжается и развивается Президентом Ильхамом Алиевым. Общенациональный лидер нашего народа Гейдар Алиев сказал: *«Для каждого человека национальная принадлежность является источником гордости. Я всегда гордился и сегодня горжусь тем, что я азербайджанец!»*. Сегодня эти крылатые слова стали формулой жизни для каждого достойного гражданина страны. Сегодня Азербайджан, играя роль моста между двумя разными цивилизациями, повышает свой авторитет как в Восточном, так и в Западном полушариях. Эта идея также достаточно отражается во внешнеполитическом курсе нашего государства. Сегодня Азербайджан является полноправным членом таких авторитетных организаций, как ООН, ОБСЕ, Совет Европы, Организация Исламского Сотрудничества, ГУАМ. Азербайджан успешно продолжает процесс интеграции в Европу в рамках проекта «Восточное партнерство», осуществляемого Европейским Союзом. В нашей стране мультикультурализм уже превратился в образ жизни, которому нет альтернативы. Осуществляемая в настоящее время в Азербайджане политика мультикультурализма является наглядным примером приверженности нашего государства принципам толерантности [3].

ЛИТЕРАТУРЫ

1. Джим Шеффилд, Андрей Коротаев, Леонид Гринин. Globalization. Yesterday, Today, and Tomorrow. USA, 2013.
2. Зейналова Н., Байрамова А. Основы общего образования. Баку, 2017.
3. Доклад Комиссии по культуре 32-ой сессии Генеральной Конференции ЮНЕСКО. Париж, Октябрь, 2003; <http://unesdoc.unesco.org>.

XARİCİ DİLLƏRİN TƏDRİSİNDƏ MULTİKULTURALİZM İDEOLOGİYASININ ƏNƏMİYYƏTİ

A.B.Rəhimova

a.rahimova@uteca.edu.az

Azərbaycan Texnologiya Universiteti

Ölkəmizdə multikulturalizm artıq alternativ olmayan həyat tərzinə çevrilib. Hazırda Azərbaycanda həyata keçirilən multikulturalizm siyasəti dövlətimizin tolerantlıq prinsiplərinə sadıqlığının bariz nümunəsidir.

THE IMPORTANCE OF THE IDEOLOGY OF MULTICULTURALISM IN THE TEACHING OF FOREIGN LANGUAGES

A.B. Rahimova

a.rahimova@uteca.edu.az

Azerbaijan Technological University

In our country, multiculturalism has already become a way of life that has no alternative. The policy of multiculturalism currently being implemented in Azerbaijan is a clear example of our state's commitment to the principles of tolerance.

РАЗВИТИЕ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ В РЕСПУБЛИКЕ БЕЛАРУСЬ В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВОЙ ТРАНСФОРМАЦИИ

Ж.О. Владимировна

olga9920@gmail.com

Белорусского государственного университета

Цифровая трансформация – это процесс, в ходе которого происходит внедрение цифровых технологий в различные сферы человеческой деятельности, что приводит к существенным изменениям во многих аспектах общественной жизни, в том числе и в образовании. В условиях цифровой трансформации высшее образование сталкивается с рядом вызовов, таких как потребность в обновлении учебных программ, разработке новых методов обучения и оценки, а также увеличении доступности образования для различных групп населения.

Основные тенденции и вызовы цифровой трансформации в высшем образовании Беларуси можно сгруппировать в следующие категории:

1. Внедрение новых технологий в учебный процесс:

- использование искусственного интеллекта, больших данных и машинного обучения для персонализации обучения и адаптации учебных материалов под потребности студентов;
- внедрение виртуальной и дополненной реальности для создания более эффективных и интерактивных учебных сред.
- использование облачных технологий для обеспечения доступа к учебным материалам и ресурсам с любого устройства и местоположения.

2. Развитие дистанционного образования и онлайн-платформ:

- создание и развитие онлайн-платформ для организации дистанционного обучения, обеспечивающих максимальную гибкость и доступность образовательных программ для студентов;
- разработка и внедрение гибридных моделей обучения, сочетающих онлайн- и очное обучение;
- расширение возможностей международного сотрудничества и обмена опытом в области онлайн-образования.

3. Потребность в обновлении учебных программ и разработке новых курсов:

- разработка и внедрение междисциплинарных и практико-ориентированных программ, соответствующих требованиям рынка труда и отраслевым инновациям;
- пересмотр и модернизация существующих учебных программ с учетом цифровых компетенций и навыков, необходимых для успешной работы в современных условиях;
- подготовка преподавателей к применению новых методов и технологий в обучении.

4. Формирование цифровой культуры среди преподавателей и студентов:

- развитие навыков цифровой грамотности и критического мышления для успешной работы с информацией в сети;
- обучение преподавателей и студентов основам безопасности в сети и защите персональных данных;
- поддержание диалога и обмена опытом между преподавателями, студентами и администрацией вузов.

В Республике Беларусь используются различные платформы для организации дистанционного обучения и онлайн-курсов. Ниже представлены некоторые из наиболее популярных и широко используемых:

Moodle (Modular Object-Oriented Dynamic Learning Environment) - одна из самых популярных и многофункциональных платформ с открытым исходным кодом для управления учебными процессами. Белорусские вузы активно используют Moodle для организации дистанционного обучения, проведения онлайн-тестирования и управления учебными материалами.

Zoom - платформа для видеоконференций и онлайн-встреч, которая позволяет организовывать интерактивные занятия, семинары и лекции с возможностью общения в режиме реального времени.

Microsoft Teams - корпоративное решение для совместной работы и общения, которое предоставляет возможности для организации онлайн-занятий, проведения вебинаров и управления учебными проектами.

Google Classroom - облачное решение от Google, позволяющее преподавателям и студентам взаимодействовать, распределять задания, организовывать тесты и контролировать успеваемость. Белорусские вузы часто комбинируют несколько платформ для разных целей и задач, создавая смешанные системы онлайн- и очного обучения.

В концепции цифровой трансформации процессов в системе образования Республики Беларусь на 2019-2025 годы, высшее образование также является важной составляющей [1]. Оно подразумевает внедрение цифровых технологий и инноваций для повышения качества и доступности обучения. Среди ключевых аспектов, связанных с высшим образованием, можно выделить следующие:

- создание и развитие электронной инфраструктуры: улучшение доступа к сети Интернет, создание единой информационной системы, которая будет включать в себя данные о студентах, преподавателях и других участниках образовательного процесса.

- Цифровизация учебно-методических материалов: разработка и внедрение электронных учебников, онлайн-курсов, виртуальных лабораторий и других современных образовательных материалов.

- Внедрение современных технологий и методов обучения: дистанционное обучение, гибридные и индивидуализированные подходы к обучению, использование технологий искусственного интеллекта, анализа данных и машинного обучения для повышения качества обучения.

- Развитие международного сотрудничества и укрепление позиций Республики Беларусь в глобальной системе высшего образования: активное участие в международных программах, разработка двойных и совместных дипломных программ, привлечение иностранных студентов и преподавателей.

- Развитие научно-исследовательской деятельности: стимулирование сотрудничества между вузами и научными организациями, развитие инфраструктуры научных исследований, создание междисциплинарных научных центров и инновационных кластеров.

- Повышение компетентности преподавателей и студентов: создание условий для непрерывного повышения квалификации преподавательского состава, разработка программ и ресурсов для самостоятельного обучения, внедрение системы аккредитации и сертификации.

Таким образом, концепция предусматривает ряд мер и направлений для модернизации и оптимизации системы высшего образования в Республике Беларусь. Успешная реализация этих мер поможет улучшить качество образовательных услуг, повысить конкурентоспособность выпускников на рынке труда, а также способствовать развитию научно-исследовательской деятельности и инновационного потенциала страны. Важным аспектом является также

международное сотрудничество и интеграция белорусской системы высшего образования в мировую образовательную среду.

ЛИТЕРАТУРА

1. Концепции цифровой трансформации процессов, в системе образования Республики Беларусь на 2019–2025 годы. Минск, 2019 [Электронный ресурс] <http://iso.minsk.edu.by/main.aspx?guid=34963>. Дата доступа 15.04.2023.

RƏQƏMSAL TRANSFORMASIYA KONTEKSTİNDƏ BELARUS RESPUBLİKASINDA ALİ TƏHSİLİN İNKİŞAFI

O.V. Jdanoviç

olga9920@gmail.com

Belarus Dövlət Universiteti

Bu tədqiqat Belarus Respublikasında ali təhsilin inkişafının rəqəmsal çevrilmə kontekstində təhlilini təqdim edir. Əsas tendensiyalar, çağırışlar və imkanlar işıqlandırılır, rəqəmsal texnologiyaların təhsil sahəsinə uğurla daxil olmasına kömək edəcək strategiyalar öyrənilir.

DEVELOPMENT OF HIGHER EDUCATION IN THE REPUBLIC OF BELARUS IN THE CONTEXT OF DIGITAL TRANSFORMATION

O.V. Jdanovich

olga9920@gmail.com

Belarusian State University

This study presents an analysis of the development of higher education in the Republic of Belarus in the context of digital transformation. The main trends, challenges and opportunities are highlighted, as well as the strategies that can contribute to the successful implementation of digital technologies in the field of education are studied.

IMPROVING LEARNER’S LISTENING SKILL BY USING ENGLISH SONGS

T. Nabilieva

tdostaliyeva@gmail.com

Azerbaijan Technological University

This paper is about the importance of innovative type of listening in learning English language. By using songs as a listening tool of learning language is an effective way of teaching method in classrooms. In some cases learners can be bored by the traditional method of teachers. Using song as a teaching material is one of the most powerful factors for student engagement since a piece of music may turn the atmosphere of classroom into positivity. This kind of activities can make language learning process amusing and quick.

Listening plays an essential role both in daily life and academic sphere. Listening is a medium through which people gain a large proportion of their education, their information, their understanding of the world and human affairs, their ideals, sense of values [2]. Mendelsohn [4] states that “the total time spent on communication listening takes 40-50%; speaking 25-30%; reading 11-16%; writing about 9%”. As an international language in our country, English is taught from elementary school, and it will be improved at senior high school. While learning English, sometimes students are getting bored by teacher’s method. As teachers we can use various interesting media resources to teach students English language. For instance, English songs, movies, podcasts and other media materials. If a teacher always uses the same way of teaching method, they may become less interesting for their learners [5]. In according with several researchers’ observation, it is very challenging for students to understand English via listening. The main issues are most students are from different areas. There are no language labs in order to train students’ listening skills in some junior schools. So, when they come to the University, they can’t adopt their teaching habits very quickly. In order to cope with such kind of problems it will be better to find good method of training listening. Listening English songs is thought more entertaining and interesting from the other activities. A relevant material can make learners desire to learn new language. Songs may provide a comfortable lesson environment. It can be used for a wide variety of English and learning activities and they can also form the basis for many lessons [1]. In using English song in classroom not only lift up listening activities but also entertain them. Moreover, M. Lynch [3] states that, three criteria should be considered when choosing a song. They are following: using popular song; songs have clear and understandable the lyrics; songs should have a suitable topic. The use of song method basically depends on teachers’ creativity. There are several procedures of using song in classroom. Here includes: filling gaps, true-false sentences, put the lines in correct order, dictation, write the antonym or synonym of the mentioned words and other interesting procedures.

REFERENCES

1. Futonge, Kisito (2005). Using English Videos and Music in EFL, ESL Classrooms, ESL Magazine: Read&Publish ESL articles.
2. Guo, N. & Wills, R. (2006). An investigation of factors influencing English listening comprehension and possible measures for improvement. AER Journal. Retrieved from <http://www.aare.edu.au/05pap/guo05088.pdf>

3. Lynch, M, L. (2005). Using Popular song to Improve language Listening Comprehension Skills. Retrieved from <http://ezinarticles.com/?Using-Popular-Songs-to-Improve-Language-Listening-Comprehension-Skills&id=104984>
4. Mendelsohn, D. J. (1994). Learning to listen: A strategy-based approach for the second-language learner. San-Diego: Dominie Press
5. Ross, J. (2006). ESL Listening Comprehension: Practical Guidelines for Teachers.

İNGİLİS MAHNILARINDAN İSTİFADƏ ETMƏKLƏ TƏLƏBƏLƏRİN DİNLƏMƏ BACARIQLARININ TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ

T. Nəbiyeva

tdostaliyeva@gmail.com

Azərbaycan Texnologiya Universiteti

Məqalədə ingilis dilinin öyrənilməsində innovativ dinlənmə üsullarından bəhs edilir. Sınıf otaqlarında mahnılardan dinləmə vasitəsi kimi istifadə etmək təsirli tədris metodu hesab edilir. Bəzi hallarda tələbələr müəllimlərin ənənəvi metodundan sıxıla bilərlər. Belə ki, mahnıları tədris metodu kimi istifadə etmək, tələbələri cəlb etmək üçün ən güclü amillərdən biri hesab edilir. Çünki istənilən musiqi parçası müsbət bir sinif otağı mühiti yarada bilər. Bu cür fəaliyyətlər dil öyrənmə prosesini əyləncəli edə və prosesi sürətləndirə bilər.

УЛУЧШЕНИЕ НАВЫКОВ АУДИРОВАНИЯ УЧАЩИХСЯ С ПОМОЩЬЮ АНГЛИЙСКИХ ПЕСЕН

T. Набиева

tdostaliyeva@gmail.com

Азербайджанский Технологический Университет

Эта статья посвящена важности инновационного типа аудита при изучении английского языка. Использование в качестве прослушивания сообщений для изучения языка является эффективным методом обучения в классе. В некоторых случаях участвующим может потребоваться транспортный метод. Использование песни в качестве учебного материала является наиболее предпочтительным занятием учащихся, поскольку музыкальное произведение может принести пользу в высокой степени в позитивную сторону. Такого рода занятия могут сделать процесс изучения языка увлекательным и быстрым.

REVOLUTIONIZING LEARNING: THE FLIPPED CLASSROOM APPROACH FOR GENERAL STUDIES

C. Kaur¹

charanjit@utar.edu.my

A. Kaur²

ashwinderg@utar.edu.my

Department of General Studies¹

Department of Media²

Universiti Tunku Abdul Rahman, Sungai Long Campus

In today's educational landscape, students come from diverse cultural backgrounds and are commonly referred to as digital natives due to their reliance on technology and the internet to complete educational tasks. Hence, a combination of technology and internet in a physical class can pretty much make students feel at “home” (Hockly, 2011). To create a learning environment that is conducive to the needs of these students, educators of 21st century must adopt a teaching approach that is different from traditional classroom methods. Many educators are now creating e-learning materials to promote interactive and active teaching strategies that push students to engage more deeply with course material and meet their learning outcomes. As students today possess varying educational backgrounds, cultural identities, and linguistic proficiencies, a flexible and student-centered teaching approach is needed. The flipped classroom model has been shown to be an effective measure as it empowers students to take charge of their own learning. In this approach, students familiarize themselves with learning materials at home through an online platform and then actively engage in discussions in the physical classroom (Kolomiets, 2020). In the context of the current study, the researchers focus on the Mata Pelajaran Pengajian Umum (MPU) or General Studies Subjects, which is a compulsory pre-university paper for all Malaysian students. MPU subjects utilize various student-centered methods to develop skills such as project management, collaboration, and leadership. The researchers implemented the flipped classroom approach, which has proven to be effective in imparting knowledge to students who are taught in Bahasa Melayu, the national language.

According to the National Philosophy of Education, the Malaysian government aims to develop students who possess high morality, knowledge, and social responsibility. To achieve this goal, the government has made MPU subjects mandatory in higher education, which aligns with the National Strategic Plan for Higher Education (PSPTN) goals. MPU subjects aim to produce graduates who are well-rounded, have a strong Malaysian identity, and enhance their employability in the modern job market. Studies have shown that teaching MPU subjects, such as TITAS, increases moral values among students in polytechnics (Jaafar & Tahir, 2017). Surveys conducted in Selangor International Islamic University College (KUIS) and private higher education institutions have also highlighted the positive impact of MPU subjects on students (Endut et al., 2019; Hairol et al., 2018). Faridah and Fakhrol (2018) note that MPU subjects can instill awareness in students from different cultural backgrounds about unity and mutual respect for each other's culture, promoting universal values and contributing to a more tolerant society. Similarly, a study by Norayu et al. (2018) found that an MPU subject like Ethnic Relations can promote patriotism among students.

The flipped classroom model is an instructional approach where students learn new material outside of class time through online lectures, readings, or other resources, and then use class time to apply what they have learned through discussions, problem-solving activities, and hands-on projects (Lage, et al., 2000). Utilizing the flipped

classroom approach for humanities subjects can promote active learning and student engagement through the incorporation of online learning platforms (Stone, 2012; Gilboy, et al., 2015). By offering pre-recorded lectures, educators can allow students to learn at their own pace, and online platforms can enable students to be more self-directed in finding information (Bergmann & Sams, 2012). Flipped classrooms are designed to provide engaging classroom activities that promote autonomous learning skills, as demonstrated by Santikarn and Wichadee (2018). For this study, the researchers selected engaging and effective instructional materials, such as pre-recorded videos and a list of journal readings, to aid students in learning new material outside of class. These materials were made available for students to access through Microsoft Teams and Google Classroom, which served as the learning management system. During class time, students worked on collaborative projects, hands-on activities, and problem-solving exercises to apply their new knowledge. The researchers evaluated student learning through quizzes, tests, and short videos to measure student progress and identify areas where they may need additional support.

The present writing centers on the concept of “nation of intent”. In the flipped classroom model, students are provided with academic journal writings on the subject and directed to watch videos that discuss various social and societal issues pertaining to the diversity of Malaysian society. Subsequently, students are required to comment on the concept of “nation of intent” from everyday life perspective. This approach enables students to learn at their own pace and convenience while ensuring that the course learning outcomes are met. Following classroom discussion on the concept of “nation of intent” in relation to national unity, some viewpoints shared by students are as follows: (i) National unity involves creating a sense of attachment to the country and strengthening national values and identity; (ii) Malaysia should prioritize justice, equality, transparency, and democratic principles; (iii) Education should be of high quality and accessible to everyone, while the health system should prioritize prevention and rehabilitation; (iv) Everyone should have fair access to education and employment opportunities, regardless of their background, wealth, religion, or race; (iv) Malaysia needs a stable, transparent, and effective government to reduce corruption, nepotism, and cronyism in society. The concept of “nation of intent” represents a contemporary and comprehensive approach to national identity that prioritizes the collective aspirations and aims of a diverse population, rather than emphasizing racial or ethnic uniformity. The concept acknowledges the multicultural and multi-ethnic character of Malaysia and posits that the nation’s foundation should be grounded on common values and objectives, rather than on shared lineage or ethnicity. The students’ appraisal of the notion of “nation of intent” indicates that it promotes the idea that national unity can be achieved despite variations in language, culture, and religion, as long as there is a shared dedication to the country’s progress and advancement. Their interpretations and perspectives have augmented the concept’s meaning. Overall, the flipped classroom model proved to be an effective way to engage students in learning and develop their critical thinking and problem-solving skills, as demonstrated in this study.

REFERENCE

1. Bergmann, J., & Sams, A. Flip your classroom: Reach every student in every class every day. International society for technology in education. 2012
2. Gilboy, M. B., Heinerichs, S., & Pazzaglia, G. Enhancing student engagement using the flipped classroom. Journal of nutrition education and behavior, 47(1), 109-114. 2015
3. Hockly, N. The digital generation. ELT journal, 65(3), 2011. 322-325.

4. Jaafar, M. A., & Tahir, A. Practice of Good Moral Values Through Islamic and Asian Civilization Course to Develop the Personality of Malaysian Polytechnic Students. *Attarbawiy: Malaysian Online Journal of Education*, 1(1), 2017. 29-35.
5. Lage, M. J., Platt, G. J., & Treglia, M. Inverting the classroom: A gateway to creating an inclusive learning environment. *The journal of economic education*, 31(1), 2000. 30-43.
6. Norayu, S., Basir, M., Zaini, M., Bakar, A., & Hassan, J. Persepsi terhadap penawaran Mata Pelajaran Umum Hubungan Etnik dalam meningkatkan kefahaman patriotisme di Universiti Malaysia Perlis. *Journal of Human Development and Communication*, 7, 2018. 143-154.
7. Santikarn, B., & Wichadee, S. Flipping the classroom for English language learners: A study of learning performance and perceptions. *International Journal of Emerging Technologies in Learning (Online)*, 13(9), 2018. 123.
8. Stone, B. B. Flip your classroom to increase active learning and student engagement. In *Proceedings from 28th Annual Conference on Distance Teaching & Learning*, Madison, Wisconsin, USA, 2012, May. (pp. 1-5).

РЕВОЛЮЦИОНИЗИРУЮЩЕЕ ОБУЧЕНИЕ: ПОДХОД "ПЕРЕВЕРНУТОГО КЛАССА" ДЛЯ ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ДИСЦИПЛИН

Ч. Каур¹

charanjit@utar.edu.my

А. Каур²

ashwinderg@utar.edu.my

Факультет общих исследований¹

Департамент СМИ²

Университет Тунку Абдул Рахман, кампус Сунгай Лонг

Модель перевернутого класса оказалась эффективным способом вовлечения студентов в процесс обучения и развития их критического мышления и навыков решения проблем, что и было продемонстрировано в данном исследовании.

İNQİLABÇI ÖYRƏNMƏ: ÜMUMİ TƏHSİL FƏNLƏRİ ÜÇÜN "TƏRS SİNİF"

YANAŞMASI

Ç. Kaur¹

charanjit@utar.edu.my

A. Kaur²

ashwinderg@utar.edu.my

Ümumi Elmlər Bölməsi¹

Media Şöbəsi²

Tunku Abdul Rahman Universiteti, Sungai Long Campus

Bu tədqiqatda nümayiş etdirildiyi kimi, tərs çevrilmiş sinif modeli tələbələri təlim prosesinə cəlb etmək, onların tənqidi düşünmə və problem həll etmə bacarıqlarını inkişaf etdirmək üçün effektiv üsul olduğunu sübut edir.

WORD STRESS

Kh. Babayeva

ferecovaxayala@mail.ru

Azerbaijan Technological University

We place stress on syllables in order to emphasize the given syllable. English words have only one stress syllable. Whistle longer words can have a secondary stress, it's always much lighter stress. In English we have variable stress where the position of the stress is unpredictable

Word stress, also called lexical stress, is an important suprasegmental feature in English because it determines so many aspects of pronunciation. Word stress impacts the pronunciation of consonants. For example, the unvoiced consonants are produced in English with aspiration either initially or in stressed syllables, but without aspiration in non-initial unstressed syllables. It also determines which vowel in a word will be pronounced longer or shorter. Stress can change the meaning of the word. That's why, knowing which syllable within a word should be emphasized or stressed is very important for correct pronunciation. As with so many aspects of the English language, there are many rules to learn. Then, to make things even more tricky, there are also many contradictions or exceptions to those rules.

This can make learning English more challenging for some students.

English word stress rules can be:

1. Word stress for two-syllable nouns and adjectives. If the word is a two-syllable noun/adjective we usually place the stress on the first syllable. Example: TEAcher, DIStans, SILeNT, BOriNG, STUpid.

2. Two-syllable verbs/prepositions. If the word is a two-syllable verb we generally stress the second syllable. For instance: beGIN, coLLECT, preVENT, beFORE, inSIDE.

3. Word stress for words that are both nouns and verbs. When a word can be both noun and verb, we stress the first syllable for the nouns and the second syllable for the verbs. Example: CONflict(noun), conFLICT(verb), PREsent(noun), preSENT(verb).

It's fairly accurate to say that only around 20% of two-syllable words have their stress on the second syllable. The stressed syllable is commonly shown with an apostrophe (´) just before or just after the stressed syllable. In most compound nouns the word stress is on the first noun: football, keyboard. But in most compound verbs and adjectives the stress is on the second word, for example-understand, old-fashioned and so on.

SÖZ VURĞUSU

X. Babayeva

ferecovaxayala@mail.ru

Azərbaycan Texnologiya Universiteti

Bu tezisdə müəllif sözlərdə heca və samitlərin vurğulanmış tələffüzünə diqqət çəkərək, tələffüzün əsas xüsusiyyətlərindən birini izah edir.

СЛОВЕСНОЕ УДАРЕНИЕ

X. Бабаева

ferecovaxayala@mail.ru

Азербайджанский Технологический Университет

В этом тезисе автор объясняет одну из основных особенностей произношения, обращая внимание на ударное произношение слогов и согласных в словах.

THE HISTORY OF ENGLISH DICTIONARIES: A BRIEF OVERVIEW

S. Rzayeva

namazovasebuhe@gmail.com

Azerbaijan Technological University

The English dictionary has evolved from Cawdrey in 1604, through Johnson to the current online dictionary. This first appeared in the year 1946. It was recognized as unique work of scholarship, with Gertrude Noyes and De Witt earning praise and gratitude from scholars in English language field.

The idea of English dictionary came in 1852 when a list of 8000 words without definitions was printed by Richard Mulcaster. Oxford English dictionary began in 1857. Electronic dictionary was made available in 1992. Scholars across the globe are still interested in studying the process of making the dictionary and the role it plays in transmitting and preserving knowledge.

The initial studies of bilingual dictionaries had been done before by Albert Way in 1843. The work referred to as Promptorium Parvulorum Sive Clericorum was later revised by A. Mayhew in 1908 [5]. Robert Cawdrey published the first English Dictionary in 1604 titled Table Alphabetical.

The first single-language dictionary had a list of 3000 words each with brief definition. Cawdrey created the dictionary because he wanted to organize English language and help people better understand difficult words. He wrote: “Ladies, gentlewomen, or any other unskilfull persons. Whereby they may more easily and better understand many hard English wordes, which they shall heare or read in the Scripture, Sermons, or elsewhere, and also be made able to vse the same aptly themselues” [4].

Thomas Blount’s made an improvement to Cawdrey’s dictionary. He published his Glossographia in 1656. The dictionary had about 11,000 words with their definitions. He defined special words used in technical fields such as mathematics, anatomy. Glossographia became the first monolingual dictionary to state and explain the origins of words [3].

Samuel Johnson transformed the process of making dictionary. He published Dictionary of the English Language in 1755. Johnson’s dictionary took at six workers about 8 years to compile and list 40,000 words. The dictionary had approximately 114,000 quotations. Johnson became the first lexicographer to apply citations in his work [2]. Oxford dictionary was established by the Philological Society of London in 1879. The dictionary would include all English vocabulary from 1150AD. It was estimated to be 6,400 pages. There are two forms of dictionaries: monolingual and bilingual.

Monolingual dictionary explains the definitions of words in one language.

Bilingual dictionary explains in a different language. [1] CD-ROM edition of the dictionary was published in 1992. This was one of the greatest achievements made by Oxford editors.

REFERENCES

1. Bejoint, Henri. The lexicography of English. Vol.318. Oxford: Oxford University Press, 2010.
2. Hartman, R.R.K., & James, G. (2002). Dictionary of lexicography.
3. Milward, Celia M., and Mary Hayes. A biography of the English language. Nelson Education (2011).
4. Shapiro, Rebecca. “Historical Thesaurus of the OED.” Age of Johnson (2015).
5. Stein, Gabriele. “The Catholicon Anglicum (1483): A Reconsideration.” Nordic Journal of English Studies 3.1 (2004): 109-124.

İNGİLİS LÜĞƏTLƏRİNİN TARİXİ: QISA İCMAL

S.Rzayeva

namazovasebuhe@gmail.com

Azərbaycan Texnologiya Universiteti

İngilis dili lüğəti 1604-cü ildə Conson vasitəsilə Coudridən indiki onlayn lüğətə qədər inkişaf etmişdir. İlk dəfə 1946-cı ildə ortaya çıxmışdır. Bənzərsiz bir elmi əsər kimi tanındı və Gertrude Noyes və Devitt ingilis alimləri tərəfindən tərif və minnətdarlıq qazanmışdır. İngilis dili lüğətinin yaradılması ideyası 1852-ci ildə Richard Mulcaster 8000 sözün siyahısını tərifsiz çap etdikdə ortaya çıxmışdır. Oxford İngilis dili lüğəti 1857-ci ildə dərc edilmişdir. Elektron lüğət 1992-ci ildə buraxılmışdır. Dünyadakı elm adamları hələ də lüğətin yaradılması prosesini, biliklərin ötürülməsində və qorunmasında oynadığı rolu öyrənməkdə maraqlıdırlar.

ИСТОРИЯ АНГЛИЙСКИХ СЛОВАРЕЙ: КРАТКИЙ ОБЗОР

С. Рзаева

namazovasebuhe@gmail.com

Азербайджанский Технологический Университет

Словарь английского языка стал нынешним онлайн-словарем в 1604 году от кодри через Джонсона. Впервые он появился в 1946 году. Он получил признание как непревзойденная исследовательская работа, заслужив похвалу и признательность ученых в области английского языка с Гертрудой Нойес и де Уиттом. Идея словаря английского языка возникла в 1852 году, когда Ричард малкастер опубликовал список из 8000 слов. Оксфордский словарь английского языка был начат в 1857 году. Электронный словарь был запущен в 1992 году. Ученые со всего мира по-прежнему заинтересованы в изучении процесса создания словаря и его роли в передаче и сохранении знаний.

XIX ƏSRİN SONLARINDA “ROTŞİLDLƏR” FİRMASININ AZƏRBAYCAN İQTİSADİYYATINA MÜDAXİLƏSİ

Ş.U. Həsənov

sahmar5377@mail.ru

Azərbaycan Texnologiya Universiteti

XIX əsrin ikinci yarısından etibarən Çar Rusiyasında həyata keçirilməyə başlayan kapitalistçəsinə islahatlar, sözsüz ki, Çar Rusiyasının tərkib hissəsi kimi Şimali Azərbaycandan da yan keçmədi. Şimali Azərbaycanda xüsusi diqqət çəkən sahə təbii olaraq neft sənayesi oldu. Həmin dövrdə aktuallığı ilə seçilən neft sənayesi 1872-ci ildə neft sənayesində tətbiq edilən iltizam sistemi ləğv edildikdən sonra, sürətlə, kapitalistçəsinə inkişaf yoluna qədəm qoydu. Bu sahəyə Çar Rusiyasının bank sektoru, xarici şirkətlər və yerli sənayeçilər daha yaxından maraq göstərməyə başladılar. Azərbaycanın bu sənaye sahəsində pay sahibi olmaq üçün yerli kapitalistlərlə yanaşı Rusiyanın bir sıra maliyyə qurumları, Avropanın “Rotşildlər” və “Nobel qardaşları” kimi böyük şirkətləri də mübarizə aparmağa başladılar.

Qeyd edək ki, məşhur parisli bankir Rotşild Bakıya Nobeldən xeyli sonra – 1883-cü ildə gəlmişdi və əsas etibarilə neft ticarəti, kredit-ssuda əməliyyatları ilə məşğul olmağı qarşısına məqsəd qoymuşdu. O, öz fəaliyyətini inkişaf etdirmək üçün hər şeydən əvvəl 1883-cü ildə “Bakı neft sənayesi cəmiyyəti”nin səhmlərinin xeyli hissəsini ələ keçirdi, daha sonra isə 1885-ci ildə “Batumi neft sənayesi və ticarəti cəmiyyəti” firmasının ticarət müəssisəsinin bir hissəsini pulla aldı. Hər iki müəssisə xalis rus müəssisələri idi, yeni B.Y.Axundovun da qeyd etdiyi kimi, yerli kapital əsasında rus iş adamları tərəfindən yaradılmışdı. 1893-cü ildə Rotşild “Batumi neft sənayesi və ticarəti cəmiyyəti”ni “Xəzər-Qaradəniz ticarət və sənaye cəmiyyəti”nə çevirdi. Bu iki müəssisənin köməyi ilə Rotşild həqiqətən bütün rus neft sənayesində öz nüfuzunu ciddi miqyasda yaya bildi və həm daxili, həm də xarici bazarlarda böyük rol oynamağa başladı [1, s. 37]. Zəngin kapitalla malik olan və kredit-ticarət əməliyyatları təcrübəsinə əsaslanan Rotşildin kompaniyası getdikcə öz fəaliyyətini daha da genişləndirir və yerli müəssisə sahibkarlarına güclü təzyiqlər göstərirdi. Əslində Rotşild öz şəxsi mədəniyyət və zavodlarının həddən artıq genişləndirilməsi niyyətində deyildi. Yuxarıda qeyd olunduğu kimi, o, əsas etibarilə kredit-ticarət əməliyyatları ilə məşğul olmağı sərfəli hesab edirdi. O, bütün işgüzar əməliyyatlarını “Xəzər-Qaradəniz ticarət və sənaye cəmiyyəti” vasitəsilə həyata keçirirdi. “Mazut” cəmiyyəti isə onun iri neft ixracı və neft ticarəti firması idi [1, s. 39].

Rotşildlər firmasının baş mühəndisi J.Aron 1896-cı ilin dekabrında Rusiyaya təşrif buyurduğu zaman Beynəlxalq Bank ilə həmin firma arasında cərəyan edən neft “işləri” üzrə danışıqlar yeni mərhələyə qədəm qoydu. Tağıyevin müəssisəsinin alınması və yenidən təşkil olunması barədə danışıqlar dayandırıldı. Bunun səbəbi o idi ki, Rotşildlərin Bakı neftinin satış bazarına çatdırılması üçün əsas nəqliyyat yollarının ələ keçirilməsinə ümidləri çox az idi [4, s. 191-193]. Bir sıra məlumatlara görə, Peterburq Beynəlxalq Bankının Rotşildlərin bankir firması ilə hələ əvvəldən əlaqələri olmuşdur. Beynəlxalq Bankın Rotşildlər tərəfindən himayə olunan “Xəzər-Qara dəniz neft sənayesi və ticarəti cəmiyyəti” qarşısında bəzi xidmətləri olmuşdur. Məhz, bu şəraiti nəzərə alan bankın direktoru A.Y.Rotşteyn öz seçimini etdi: 1895-ci ilin sonu – 1896-cı ilin əvvəlində onun Rotşildlər firmasının nümayəndələri ilə “Tağıyevin işi” üzrə intensiv yazışmaları başlandı. A.Y.Rotşteyn “Xəzər-Qara dəniz neft sənayesi və ticarəti cəmiyyəti”nin direktoru vəzifəsində fəaliyyət göstərən A.M.Feyql ilə tez bir zamanda əlaqə yaratmağa nail oldu. Onlar hətta Tağıyevin Parisdəki müəssisəsi ilə maraqlansalar da, bu məsələ barədə son qərara gəlməyə tələsmədilər. Lakin A.Y.Rotşteyn Rotşildlərdən istədiyi cavabı ala bilmədi [2, s. 255].

H.Z.Tağıyevin müəssisəsinə olan marağın səbəbi o idi ki, həmin vaxt Rotşildlərin firması olan “Xəzər-Qara dəniz neft sənayesi və ticarəti cəmiyyəti” əsas etibarilə neftin xaricə ixrac olunması işi ilə məşğul olduğu üçün onlar elə bir müəssisə yaratmaq istəyirdilər ki, həmin müəssisə Rusiya imperiyası daxilində neftin ticarəti işini öz üzərinə götürsün [3, s. 682]. Ümumiyyətlə, Rotşildlər firması Tağıyevin müəssisəsinin alınması məsələsinə inamsız şəkildə yanaşırdılar. Bunu belə bir fakt da təsdiq edir ki, 1896-cı ilin dekabrında Rotşildlər firmasının nümayəndəsi J.Aron Bakıya təşrif buyurduğu zaman Beynəlxalq bankın direktoru A.Y.Rotşteynə göndərdiyi məktubda “Tağıyevin işi” barədə aşağıdakıları bildirirdi: “Tağıyevin layihəsi ilə maraqlananların sayı çox olsa da, onun xarakterinə bələd olanlar Tağıyevin öz müəssisəsinə hətta 4,5 milyon rubla satmasına da şübhə ilə yanaşırlar ki, bu barədə də siz özünüz mənə məlumatlandırmısınız.” [3, s. 192]. J.Aronun A.Y.Rotşteynə 1897-ci ilin aprelində ünvanladığı digər bir məktubunda isə aşağıdakılar bildirilirdi: “Bakıda baş verən uğursuzluğa görə çox üzgünəm. Milyonlarla pud neft alışıb yanır, biz isə böyük itkilərlə üzləşirik.” [3, s. 193].

A.Y.Rotşteyn 1894-cü ildən etibarən Peterburq Beynəlxalq Kommersiya Bankının direktoru vəzifəsində çalışır, eyni zamanda, 1896-cı ildən Rus-Çin Bankının direktoru vəzifəsini də daşıyırdı. A.Y.Rotşteynin Beynəlxalq Bankda fəaliyyətə başladığı zaman həmin bank öz işini xarici banklarla qururdu. İlk vaxtlar Berlin banklarının güclü təsiri altında olan Rusiya Beynəlxalq bankı XIX əsrin 90-cı illərində parisli Rotşildlərin nüfuzunu hiss etməyə başladı. A.Y.Rotşteynin fəaliyyətinin daha səmərəli illəri XIX əsrin 90-cı illərinin sonlarına aiddir ki, həmin vaxt da o, maliyyə naziri S.Y.Vitte ilə sıx əlaqədə idi və beynəlxalq birjada dövlət kredit əməliyyatlarının keçirilməsi işində onun sağ əli sayılırdı. A.Y.Rotşteyn 1904-cü ildə vəfat etmişdi [3, s. 682].

J.Arona gəldikdə isə o, “Rotşild qardaşları” Paris Bankir evinin baş mühəndisi idi ki, ona da neft işləri ilə məşğul olmaq vəzifəsi həvalə olunmuşdu və olduqca böyük imtiyazlara malik idi. Həmçinin o, Rotşildlərin bütün neft müəssisələrinin məhdud səhmlər paketinə malik idi [3, s. 682]. Daxili bazarda “Nobel qardaşları” şirkəti ilə əlbir olan və “Standart Oil C⁰” tərəfindən sıxışdırılan Rotşildlər Rusiyanın daxili bazarını ələ keçirmək uğrunda mübarizə aparmağı qərara aldılar ki, bu da çox böyük əhəmiyyət kəsb edirdi. Onların diqqətini Avropa Rusiyasının mərkəzi quberniyalarında neft məhsullarının satışı ilə məşğul olan, habelə Xəzər dənizində və Volqa hövzəsində paroxodlara və barjlara, dəmir yollarında vaqon-sisternlərə, Moskvada, Yaroslavlada, Sormovoda, Həştərxanda çənlərə, həmçinin ticarət agentlikləri şəbəkəsinə malik olan “Polyak və oğlanları” ticarət evi cəlb etdi. Bakıya təşrif buyurduğu zaman “Polyak və oğlanları” ticarət evinin fəaliyyəti ilə tanış olan J.Aron görünür belə bir nəticəyə gəldi ki, Tağıyevin mədən və zavodlarını almaqdansa, həmin ticarət evi ilə iş qurmaq Rotşildlərin maraqlarına daha çox cavab verir. Belə bir şəraitdə “Polyak və oğlanları” müəssisəsinin nəzdində “Mazut” adı altında iri nəqliyyat-ticarət cəmiyyətinin təsis edilməsi ideyası yarandı. V.İ.Bovikin bir məqamı xüsusi olaraq vurğulayır ki, Beynəlxalq Bankın bu işdə mühüm rolu olmuşdur. Yəni onun əməkdaşlığı olmadan Rotşildlər çətin ki, özlərinin bu ideyalarını həyata keçirə bilərdilər [2, s. 256].

“Mazut” cəmiyyətinin təsis edilməsi ilə Rotşildlər firması ilə Beynəlxalq bankın arasında “neft işləri” üzrə daimi əməkdaşlıq yarandı. Lakin bu əməkdaşlıq Beynəlxalq bankın asılı olmayan fəaliyyətini qətiyyənlə istisna etmirdi. Beynəlxalq bank “Nobel qardaşları” şirkəti ilə öz işgüzar fəaliyyətini davam etdirirdi. Səciyyəvi haldır ki, məhz Beynəlxalq Bankın vasitəçiliyi ilə “Nobel qardaşları” şirkəti 1898-ci ilin fevralında Rotşildlər firması ilə saziş bağlamağa müvəffəq ola bilmişdir [2, s. 256]. Hələ XIX əsrin son rübündə Parisdə uçot faizinin 3%-i keçmədiyi halda, Bakıda fəaliyyət göstərən fransız kapitalının nümayəndəsi Rotşild öz kreditorlarına verdiyi kreditdən 6%-i qədər

əlavə məbləğ alırdı. Həmin vaxt Rotşildin krediti Bakıda ən ucuz kredit sayılırdı [1, s. 29-30]. 1898-ci il iyulun 6-da çar hökuməti öz yüksək mənsəb sahiblərinin və xarici kapitilın cəlb olunmasının tərəfdarlarının təzyiqi ilə xüsusi fərman imzaladı. Həmin fərmana görə, rus təbəələri ilə yanaşı xaricilər də dövlət torpaqlarında neftin sərbəst surətdə axtarılması, onun hasilatı üçün torpaqların ayrılması və neftli torpaqların icarəyə verilməsi məqsədilə təşkil olunan növbəti hərraclarda iştirak etmək imkanı qazandılar [1, s. 59].

ƏDƏBİYYAT

1. Ахундов, Б.Ю. Монополистический капитал в дореволюционной бакинской нефтяной промышленности / Б.Ю. Ахундов. –Москва: Издательство Социально-Экономической Литературы,–1959.–296 с.
2. Бовыкин, В.И. Зарождение финансового капитала в России/ В.И.Бовыкин.–Москва: Издательство Московского Университета,–1967.–295 с.
3. Монополистический капитал в нефтяной промышленности России (1883-1914) / Документы и материалы.– Москва: Издательство Академии Наук СССР,–1961.–796 с.
4. Першке, Л.Л. Русская нефтяная промышленность, ее развитие и современное положение в статистических данных / Л.Л. Першке, С.Л. Першке.–Тифлис: Издательство тип. К.П.Козловского, –1913.–193 с.

ВМЕШАТЕЛЬСТВО ФИРМЫ "РОТШИЛЬДЫ" В ЭКОНОМИКУ АЗЕРБАЙДЖАНА В КОНЦЕ XIX ВЕКА

Ш.У. Гасанов

sahmar5377@mail.ru

Азербайджанский Технологический Университет

Со второй половины 19 века экономика Северного Азербайджана стала быстро развиваться по капиталистическому принципу. Это было вызвано рядом реформ, проведенных царской Россией. После коренных реформ в нефтяной промышленности в 1872 году этот сектор экономики Азербайджана стал становиться еще более привлекательным для иностранных капиталистов. Французская компания «Ротшильды» также была в числе компаний, проявивших интерес к нефтяной промышленности Азербайджана и вложивших в эту сферу достаточный капитал. В статье рассматривается вмешательство фирмы «Ротшильды» в нефтяную промышленность Азербайджана и небольшая часть их деятельности в этой области.

THE INTERVENTION OF THE "ROTHSCHILD'S" COMPANY IN THE AZERBAIJAN ECONOMY AT THE END OF THE 19TH CENTURY

Sh.U. Hasanov

sahmar5377@mail.ru

Azerbaijan Technological University

From the second half of the 19th century, the economy of Northern Azerbaijan began to develop rapidly according to the capitalist principle. This was caused by a series of reforms carried out by tsarist Russia. After fundamental reforms in the oil industry in 1872, this sector of the Azerbaijani economy began to become even more attractive to foreign capitalists. The French company "Rothschilds" was also among the companies that showed interest in the oil industry of Azerbaijan and invested sufficient capital in this area. The article deals with the intervention of the Rothschild company in the oil industry of Azerbaijan and a small part of their activities in this area.

HEYDƏR ƏLİYEV İDEYALARI YAŞAYIR VƏ QALIB GƏLİR

H.T.Budaqov

huseyn_budaqov955@mail.ru

F.Y.Yusifov

f.yusifov@mail.ru

Azərbaycan Texnologiya Universiteti

Ulu Öndər Heydər Əliyevin adı Azərbaycan xalqının tarixinə qızıl hərflərlə yazılıb.

Heydər Əliyevin nəzəri irsinin öyrənilməsinin aktuallığı ondan irəli gəlir ki, bu gün cənab Prezident tərəfindən Ümummilli Lider Heydər Əliyevin siyasəti uğurla davam etdirilir. Çox mühüm bir cəhət də ondan ibarətdir ki, cənab İlham Əliyevin bəyan etdiyi kimi bizim inkişafın gələcəyi Heydər Əliyevin adı ilə bağlıdır. Çünki yaratdığı nəzəri irs və Yeni Azərbaycan Partiyası cəmiyyətimizin aparıcı siyasi qüvvəsi olaraq ölkəmizdə yeni Azərbaycan quruculuğunu həyata keçirir. Qətiyyətlə deyə bilərik ki, ordumuzun 44 günlük Vətən müharibəsində qazandığı qələbənin mayasında da Heydər Əliyevin xarici siyasət kursu dayanır.

Heydər Əliyev müdrikliyini davam etdirərək Prezidentimiz 30 illik erməni işğalına dözdü və bu müddətdə hərtərəfli ordu quruculuğu həyata keçirdi. Azərbaycan ən müasir silahlara malik qüdrətli orduya sahib oldu və nəticədə ermənilərin Qarabağda 30 ildə yaratdığı yeraltı, yerüstü “keçilməz” istehkamları 44 gündə darmadağın etdi, düşməni torpaqlarımızdan qovdu.

Heydər Əliyev ideyalarının yaşamasının səbəbi nədir? Azərbaycan xalqının inkişafı bütün sahələrdə - elm, təhsil və mədəniyyət sahələrində onun göstərişləri ilə uğurla həyata keçirilir. Artıq 2004-cü ildə Heydər Əliyev Fondu yaradıldı və fond Heydər Əliyevin zəngin nəzəri irsini öyrənən, eyni zamanda, sosial layihələr həyata keçirən rəsmi ictimai fonda çevrildi. Bu gün Azərbaycanın ictimai həyatında Fondun prezidenti Mehriban xanım Əliyevanın xidmətləri misilsizdir. Fond Ulu Öndərin irsini öyrənib təbliğ etməklə yanaşı böyük humanitar yardımlar da həyata keçirir.

Heydər Əliyev Fondu yalnız ölkədə yox, Azərbaycandan kənar da, xüsusən Leyla xanım Əliyevanın rəhbərliyi ilə Moskvada fəaliyyət göstərir. Bu, o deməkdir ki, Fond ölkə xaricində də Ulu Öndərin ideyalarının yayılmasına xidmət göstərir və eyni zamanda, Heydər Əliyevin fenomenal tarixi şəxsiyyət olduğunu, onun irsinin dünya əhəmiyyəti kəsb etməsini açıqlayır.

Cənab Prezidentin mövqeyi ondan ibarətdir ki, Heydər Əliyev yolu bundan sonra da davam etdirilməlidir və dövlət müstəqilliyinin əbədi, dönməz, daimi olması üçün yolumuz Ulu Öndərin yolundan keçir. Bu yolun isə alternativini yoxdur.

Heydər Əliyevin yaratdığı konsepsiya və strategiya Azərbaycan xalqının taleyində müstəsna rola malikdir. Cənab Prezident tərəfindən isə bu konsepsiya, inkişaf dialektikası yeni tarixi şəraitdə davam etdirildi. Ölkədə regional inkişaf konsepsiyası ortaya qoyuldu. Azərbaycanın inkişafı üçün yol xəritələri müəyyən edildi. Bu xəritələrlə azad edilmiş torpaqlarımızda quruculuq işləri davam edir.

Ulu Öndərin xatirəsindən danışarkən, onun Qarabağla, Zəngəzur dəhlizi ilə bağlı fikirləri də maraqlıdır. Çünki Zəngəzur və Göyçə mahalları, Qazağın 7 kəndi sovet hökumətinin saxta beynəlmiləçilik siyasəti sayəsində Azərbaycandan alınaraq Ermənistan tərəfinə pay verilmişdir. Bugünkü gerçəklik onu sübut edir ki, bəli, Kreml məqsədli şəkildə həmişə erməniləri azərbaycanlılara qarşı qoymuş və Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətinin özü ruslar üçün Azərbaycanla Rusiya arasında bufer rolunu oynamışdır.

Bəziləri elə düşünür ki, DQMV-ni yaratmamaq da olardı. Xeyr, belə deyil. Burda Nəriman Nərimanovun fəaliyyətini xüsusi qeyd etmək lazımdır. Məhz, Nəriman Nərimanovun söyləri sayəsində Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayəti Azərbaycanın tərkibində qalmışdır. Cənab Prezident çox maraqlı şəkildə ifadə etmişdir ki, 1923-cü ildə DQMV Azərbaycana verilməmişdir, Azərbaycanın tərkibində saxlanmışdır. Bu çox mühüm məqamdır və daim diqqətdə saxlanılmalıdır. Çünki, DQMV Azərbaycanın tarixi etnik torpağıdır.

Ulu Öndərin müdrikliyinin bir məqamı da odur ki, Dağlıq Qarabağın mütləq azad ediləcəyini o, dəfələrlə bildirmiş və xalqda o böyük günə inam yaratmış, ona ümid vermişdir.

Ümummilli Lider Heydər Əliyevin anadan olmasının 100 illiyinə həsr olunmuş “Dördüncü sənaye inqilabı və innovativ texnologiyalar” Beynəlxalq elmi-praktik konfransı

Cənab Prezident Şuşa azad ediləndə demişdi ki, mən xoşbəxtəm ki, ata vəsiyyətini yerinə yetirdim: “Əziz Şuşa, sən azadsan!”.

Təbiidir, Qarabağın hər guşəsi bizim üçün qiymətlidir. Bu torpaqların azad edilməsi üçün minlərlə əsgərimiz, zabitimiz şəhid olub, qazi olub. Onların ruhu qarşısında hamımız borcluyuq. Xalqımız hər zaman torpaqlarımızı erməni işğalından azad etmiş şəhidlərin xatirəsini əziz tutur və həmişə də uca tutacaq.

Ulu Öndəri xalqın qəlbində yaşadan məqamlardan biri də odur ki, o, müstəqilliyi əldə saxlamaq yollarını da göstərib. Müstəqil Azərbaycan Heydər Əliyevin şah əsəridir. Bu gün onun xatirəsi nəinki ölkəmizdə, eyni zamanda, Azərbaycandan kənarında yaşayan dünya azərbaycanlıları tərəfindən də ehtiramla yad edilir. Ulu Öndərin anadan olmasının 100 ili tamam olur. Şübhə yoxdur ki, daha 100 il keçsə də, Heydər Əliyev böyük hörmətlə xatırlanacaq. Elə Ümummilli Liderin özünün yaxşı bir sözü var: “Xalqı üçün yaşayanları xalq heç zaman yaddan çıxarmır”.

Bizim bütün nailiyyətlərimizin kökündə Heydər Əliyev irsinə sədaqət dayanır. Xalqımızın keçmiş, bu günü və gələcəyi Heydər Əliyevin adı ilə bağlıdır. Ona görə də, biz bu əqidə ilə yaşamalırıq və gənclərimiz də bu əqidə ilə tərbiyə olunmalıdır. Əslində 44 günlük Vətən müharibəsində bu əqidə öz təsdiqini tapdı. Cənab Prezident dedi ki, vaxtilə qundaqda, qucaqda gələn körpələr tank belində Qarabağa qayıtdı. Bu gün yetişən bu nəsil Azərbaycanın gələcəyinə daha böyük ümidlərlə baxmağa imkan verir.

Müstəqillik artıq ölkəmizdə dönməz xarakter alıb. Dünyada heç bir qüvvə Azərbaycan xalqının iradəsinə qarşı çıxıb bilməz. Bunu deməyə, ilk növbədə siyasi imkanlarımızın genişlənməsi, eləcə də qardaş Türkiyə dövlətinin dəstəyini hər zaman hiss etməyimiz imkan verir. Eyni zamanda, türk dövlətləri təşkilatının, birliyinin yaranması beynəlxalq aləmdə geosiyasi qüvvələr nisbətində Azərbaycanın mövqelərinin möhkəmlənməsinə xidmət edən bir faktordur və bunun sayəsində də Azərbaycan sabitliyin qarantıdır. Bu gün, həm də cənab Prezident Qoşulmama Hərəkatının sədridir. Qoşulmama Hərəkatı dünyanın 200 dövlətindən 155-ni özündə birləşdirir. Hazırda dünyanın inkişafı onu göstərir ki, gələcək Azərbaycan üçün yeni perspektivlər açır, bu da gələcəyə olan ümidlərimizin gerçəkləşəcəyinə böyük inam yaradır.

ИДЕИ ГЕЙДАРА АЛИЕВА ЖИВУТ И ПОБЕЖДАЮТ

Г.Т. Будагов

huseyn_budaqov955@mail.ru

Ф.Ю. Юсифов

f.yusifov@mail.ru

Азербайджанский Технологический Университет

Имя Великого лидера Гейдара Алиева золотыми буквами вписано в историю азербайджанского народа.

Актуальность изучения теоретического наследия Гейдара Алиева обусловлена тем, что сегодня господин Президент успешно продолжает политику Гейдара Алиева. Очень важным аспектом является то, что, как заявил господин Ильхам Алиев, будущее нашего развития связано с именем Гейдара Алиева. Потому что созданное им теоретическое наследие и партия «Ени Азербайджан», как ведущая политическая сила нашего общества, строят в нашей стране новый Азербайджан.

HEYDAR ALIYEV'S IDEAS LIVE AND WIN

H.T. Budagov

huseyn_budaqov955@mail.ru

F.Y. Yusifov

f.yusifov@mail.ru

Azerbaijan Technological University

The name of the Great Leader Heydar Aliyev is written in golden letters in the history of the Azerbaijani people.

The relevance of studying Heydar Aliyev's theoretical heritage stems from the fact that today Mr. President is successfully continuing Heydar Aliyev's policy. A very important aspect is that, as Mr. Ilham Aliyev declared, the future of our development is connected with the name of Heydar Aliyev. Because the theoretical heritage he created and the New Azerbaijan Party, as the leading political force of our society, are building a new Azerbaijan in our country.

MƏNƏVİ DƏYƏRLƏRİN ƏSAS DETERMİNANTLARI

Z.R.Novruzova

zemenovruozva@mail.ru

M.İ.Tağıyeva

tagiyevamehriman@mail.ru

Azərbaycan Texnologiya Universiteti

Hər bir xalqın milli-mənəvi dəyərləri onun həyat tərzində öz əksini tapır, dövlətçilik ənənələrində yaşayır, həm də müasir dövrün tələblərinə uyğun olaraq müəyyən qədər sintezə məruz qalır. Bütün tarixi dövrlər təkcə ictimai quruluşları deyil, eyni zamanda, insanların şüurunu, düşüncə tərzini, bununla da bütövlükdə cəmiyyətin özünü təbəddülata uğradır. Hər bir xalqın mədəniyyətinə uyğun şəkildə özünü göstərən həyat təzi onların inanclarında, ailə münasibətlərində, adət-ənənələrində öz əksini tapır. İnsanı cəmiyyətdə formalaşdıran mənəvi dəyərlər o zaman xalqın xeyrinə olur ki, o, həm də ümumbəşəri dəyərlərlə müəyyən qədər ayaqlaşmış olur. Cəmiyyət yaranandan insanı formalaşdıran, onun yaşamına kömək edən, təsir göstərən, maddi-mənəvi sərvətlərin məcmusu, onlardan istifadə edilməsi qaydaları, istehsal və istehlak prosesinin düzgün qiymətləndirilməsi, həm də mədəniyyət göstəricisidir. İlk dəfə XVII əsrdə müstəqil bir termin kimi alman tarixçisi və hüquqşünası Samuel von Pufendorf tərəfindən formalaşdırılsa da, mədəniyyətin tarixi bəşəriyyətin tarixi qədər qədimdir. Pufendorfun izahında mədəniyyət anlayışı daha çox insanı, dili, əxlaqı, geyim tərzini, bir sözlə, insan və ona aid olan ictimai təsisatları özündə birləşdirirdi. Bundan sonra zaman-zaman alman filosofu Herder tərəfindən siyasi mədəniyyət anlayışı formalaşdırılmış, daha sonra isə ingilis antropoloqu E.B.Teylor tərəfindən mədəniyyət anlayışının əsas müddəaları elmi cəhətdən işlənib hazırlanmışdır. E.B.Teylorun ən çox maraq doğuran əsəri isə “İbtidai mədəniyyət” əsəri idi ki, burada o, istər primitiv həyat tərzinə malik olan, istərsə də sivilizasiyalı xalqların mədəniyyətlərinin vahid bir yolda kəşfiyyatını göstərirdi və fərqli xalqların adət-ənənələrinin ya oxşarlığını, ya da eyniliyini ön plana çəkirdi.

Bütün əlaqədar təhlillərə əsaslanaraq mədəniyyət üçün zəruri olan müddəaları belə qiymətləndirə bilərik ki, birincisi, bu, mədəniyyətin təsir gücünün insan həyatının bütün sahələrinə aid olması ilə bağlıdır. Digər tərəfdən insan düşüncəsinin ayrılmaz bir hissəsi kimi həm də ən mühüm ictimai problemlərin həllində mühüm dəyişdirmə və təsir gücünə malikdir. O cümlədən, cəmiyyətin mənəvi həyatı ilə sıx bağlı olan mənəvi mədəniyyət inkişaf etdikcə birincinin də inkişafını şərtləndirir, ictimai həyatın əsas tərəflərindən biri kimi insanın şəxsi keyfiyyətlərində və humanist məqsədlərin təcəssümü kimi özünü göstərir.

Əmək, istehsal, məişət və ətraf aləmə təsir kimi özünü göstərən ekoloji mədəniyyəti özündə birləşdirən maddi mədəniyyətdən fərqli olaraq mənəvi mədəniyyət daha mürəkkəb xarakterə malikdir. Buraya əxlaq və estetik mədəniyyətdən başqa, həm də elm və maariflə bağlı olan idrak mədəniyyəti də daxildir.

Gələcəyi dərk etməyin ən asan yolu öz keçmişini öyrənməkdən və dərk etməkdən keçir. Xalqımızın əsrlər boyu müxtəlif dövrlərdə istilalara, işğallara məruz qalmasına, hətta müxtəlif xalqların, dinlərin, dillərin arasında assimilyasiya olmaq təhlükəsinin olmasına baxmayaraq, yaşatdığı milli-mənəvi dəyərləri dili, dini, mentaliteti, ədəbiyyatı, incəsənəti, adət-ənənələridir. Bütün bu milli-mənəvi dəyərləri mühafizə etməklə, həm də özünün mənəvi-ideoloji bütövlüyünü, varlığını qoruyub saxlaya bilmiş, sistemativ formada təbliğ etməyi də bacarmışdır.

Bir xalq o zaman başqa xalqlar arasında özünəməxsus yer tuta bilir ki, onun milli-mənəvi dəyərləri həm də ümumbəşəri ali hissləri özündə birləşdirə bilsin. Xalqımızın toy və yas mərasimləri ilə bağlı adət-ənənələri, bayramların qeyd edilməsi ilə bağlı mövcud

düşüncə tərzləri o zaman müasir dövrün tələblərinə cavab verə bilər, müasir dövrdə insan amili o zaman öz təsdiqini tapar ki, o, həm də ümumbəşəri ideyalara uyğun gəlsin, bu dəyərlər dövrün tələblərinə cavab versin. Məlum olduğu kimi, “dəyər” dedikdə müəyyən zaman ərzində yox olmuş və ya itirilməkdə olan bir məfhumla bərabər tutulacaq, ona uyğun gələ biləcək, onun ekvivalenti olan xüsusi və qiymətli varlıq nəzərdə tutulur. Amma bu sırada bir dəyər var ki, o da hər bir xalqın özünəməxsus milli dilinin olmasıdır, hansı ki, məhz maddi və mənəvi dəyərləri özündə birləşdirən, onları qoruyub saxlayan, nəsildən-nəsilə ötürülməsinə xidmət edən, bir sözlə xalqın varlığının əsas təminatçısı onun dilidir. Vaxtilə Ulu Öndər Heydər Əliyev deyirdi ki, “millətin kimliyini saxlayan onun dilidir, hər şey onun arxasınca gəlir. Əgər bir xalq öz dilini unudarsa, zamanla mənəvi keyfiyyətlərini də unudar”. Milli dövlət qurmaq yolunda başlıca məsələlərdən biri, məhz elə milli ədəbi dil əsasında rəsmi dil üslubunun formalaşmasıdır.

Xalqımızın mənəvi dəyərlərindən biri də yaşam, ölüm, ədəb-ərkan, din və digər məsələləri özündə birləşdirən, ailə üzvlərinə aid olan rolların düzgün qavranılmasına kömək edən, onların eyni baxış bucağına malik olmasına imkan yaradan ailə məfhumudur və onun əsasını da qarşılıqlı hörmət təşkil edir. Sevgi üzərində yaranan hörmət hissi ailədə cəmiyyətə xeyir verə biləcək övladların yetişməsinə, sağlam cəmiyyətin yaranmasına səbəb olur. Bu cür mühitdə böyüyən uşaqlar da kin, nifrət, paxıllıq, xudpəsəndlik, başqalarına ziyan vurmaq kimi hisslərdən uzaq olurlar, əksinə, onlarda mərdlik, cəsəret, dürüstlük, halallıq, mərhəmət, hörmət hissi formalaşır.

Xalqımızın milli-mənəvi dəyərlərindən biri də onun dini inancıdır. Tarixən müxtəlif ideologiyaların təsirinə məruz qalsa da, hətta məhv olmaq təhlükəsi ilə üzləşsə də, xalq dini dəyərinə hər zaman sahib çıxmağı bacarıb, hətta ən çətin məqamlarda onu daha çox qoruyub. Azərbaycanda sovetlər dönməndən öncə çoxlu sayda məscidlər olsa da, Sovet hakimiyyəti zamanı cəmi 17 məscid qalmışdı.

Amma bu heç də xalqın inancını sarsıda bilmədi. Müstəqillik qazandıqdan sonra Azərbaycanda hazırda 2054 məscid mövcuddur. Bizim dini dəyərlərimiz milli dəyərlərimizin əsas tərkib hissəsi olduğu kimi dövlətimizin pozitiv dünyəvilik əsasında qurulan din siyasətini də milli dəyərlərsiz təsəvvür etmək olmaz. Ümummilli Lider Heydər Əliyev milli-mənəvi dəyərlərin xalqın çoxəsrlik yaşam tərzini formalaşdırdığını qeyd edirdi və əlavə olaraq onu da söyləyirdi ki, biz ümumbəşəri dəyərləri bölüşsək də bizim üçün ən əsas olan milli Azərbaycan dəyərləridir.

Milli-mənəvi dəyərlərimizin biri də tolerantlıqdır ki, bu da günümüzün əsas və başlıca reallıqlarından biridir. Bu gün ölkəmizi bütün dünyada tolerant bir dövlət kimi tanıdan əsas amillərdən biri ölkəmizdə mövcud olan müxtəlif dinlərin nümayəndələrinin inanclarına, adət-ənənələrinə hörmətlə yanaşmaq, onlarla birgəyaşayışı təmin etmək, müxtəlif dinlərin dialoqunu formalaşdırmağa nail olmaqdan ibarətdir.

Bütün dünyada dinin siyasi ambisiyaların alətinə çevrildiyi, ekstremizmin artdığı bir şəraitdə yaranan durum, bir daha əminlik yaradır deyək ki, dünyada multikulturalizmdən, tolerantlıqdan başqa alternativ yoxdur və bunun ən gözəl nümunəsi də Azərbaycandır. Əgər bu gün Azərbaycanda 7 sinaqoq, 13 kilsə fəaliyyət göstərsə, təkcə dini məsələlərdə deyil, siyasi, milli məsələlərdə də həssaslıq, dözümlülük nümayiş etdirilsə, deməli, tolerantlıq bizim əsrlərdən bəri qorunub saxlanan milli xüsusiyyətimiz hesab olunmalıdır. Azərbaycanda bütün dini ibadətqayələrə hörmətlə yanaşılır, onların bərpası həyata keçirilir. Qarabağda, Şərqi Zəngəzurda işğal dövründə Azərbaycanın nə qədər məscidləri yerlə yeksan edilib, dağıdılıb, talan olunub, amma Bakının mərkəzində erməni kilsəsi bərpa edilməklə yanaşı, orada erməni dilində 5 mindən çox kitab saxlanılır. Zəngin mənəvi dəyərlər şəxsiyyət-cəmiyyət-dövlət arasında mövcud olan qarşılıqlı münasibətlərin təkmilləşməsinə kömək edir.

ОСНОВНЫЕ ДЕТЕРМИНАНТЫ НРАВСТВЕННЫХ ЦЕННОСТЕЙ

М. И. Тагиева

tagiyevamehriban@mail.ru

З. Р. Новрузова

zemenovruozva@mail.ru

Азербайджанский Технологический Университет

Все исторические периоды, представляющие собой особую форму общества, революционизируют не только социальные структуры, но и сознание людей, образ мышления, а значит, и само общество в целом. Образ жизни каждой нации отражается в их верованиях, семейных отношениях и традициях. Национально-нравственные ценности каждой нации отражаются в ее образе жизни, она живет в традициях государственности, а также подвергается определенному синтезу в соответствии с требованиями современной эпохи. Богатые нравственные ценности способствуют совершенствованию взаимоотношений, существующих между личностью-обществом-государством.

MAIN DETERMINANTS OF MORAL VALUES

M. I. Tagieva

tagiyamehriban@mail.ru

Z.R. Novruzova

zemenovruozva@mail.ru

Azerbaijan Technological University

All historical periods, which are a special form of society, revolutionize not only social structures, but also people's consciousness, way of thinking, and thus the society itself as a whole. The lifestyle of each nation is reflected in their beliefs, family relationships, and traditions. The national and moral values of each nation are reflected in its way of life, it lives in the traditions of statehood, and it is also subjected to a certain amount of synthesis in accordance with the requirements of the modern era. Rich moral values contribute to the improvement of mutual relations existing between the individual-society-state.

MÜASİR AZƏRBAYCAN CƏMIYYƏTİNDƏ MİLLİ VƏ DİNİ TOLERANTLIQ

Z.X. Əhmədova

zerineehmedova001@gmail.com

S.F. Abdinova

seva.ava.67@mail.ru

Azərbaycan Texnologiya Universiteti

Müstəqilliyin bərpa edilməsi Azərbaycan Respublikasında demokratik, hüquqi və dünyəvi dövlət quruculuğunun həyata keçirilməsi üçün əsaslı zəmin yaratmışdır. Qanunların aliliyinə, sosial ədalətin təmin olunduğu vətəndaş cəmiyyəti quruculuğuna istiqamətlənmiş islahatların, bütövlükdə ictimai-iqtisadi transformasiyanın mahiyyətini insan hüquqlarının təmin edilməsinə əsaslanan demokratik cəmiyyətin qurulması təşkil edir. Cəmiyyətimizdə uğurla tətbiq olunan demokratik ənənələr milli-etnik, sosial-siyasi və mədəni münasibətlər baxımından son dərəcə əhəmiyyətlidir. Burada Azərbaycan tolerantlığını, milli mentalitetin humanist xüsusiyyətlərini və uğurlu daxili siyasəti xüsusi qeyd etmək lazımdır. Çünki xalqımızın tarixən formalaşmış demokratik dövlətçilik ənənələri, azad və müstəqil yaşamağa üstünlük verən ümumi birgəyaşayış qayda-qanunları mövcuddur. Xalqımız tarixən dəfələrlə milli ayrı-seçkilik siyasətinin qurbanı olmasına, deportasiyalara və qətlialmlara məruz qalmasına baxmayaraq, milli-azadlıq mübarizəsində mürtəce üsul və vasitələrdən yararlanmamışdır. Tarix səhnəsində yenidən müstəqillik əldə etmiş dövlətlərin ciddi problemləri, əsasən, imperiyaların ambisiyaları və geosiyasi maraqları ilə üzləşmələrindədir. Milli maraqları hegemon dövlətlərin maraqları ilə uzlaşdırmaq isə asan məsələ deyildir. Nəhəng xarici maraqlar yenidən müstəqillik əldə etmiş dövlətlərdə demokratiya quruculuğuna müəyyən stimullar yaratdığı kimi, bəzən əngəl də törədir. Bu gün Azərbaycan cəmiyyəti müxtəlif mədəniyyətlərin qovuşduğu məkan, mədəniyyətlərarası dialoqun inkişaf və tərəqqiyə xidmətini təbliğ edən, bunu əyani olaraq göstərən ölkədir. Vaxtilə Ümummilli Lider Heydər Əliyevin “Azərbaycan onun ərazisində yaşayan bütün millət və xalqların ümumi vətənidir” fikri bütün ölkə vətəndaşları üçün mənəvi-ideoloji baza rolunu oynayır. Müasir Azərbaycan Respublikası daxil olduğu beynəlxalq təşkilatların prinsiplərinə, qoşulmuş olduğu beynəlxalq konvensiya, normativ-hüquqi aktların öhdəliklərinə uyğun olaraq üzərinə götürdüyü vəzifələri layiqincə yerinə yetirir, bu istiqamətdə ardıcıl, məqsədyönlü iş aparır. İstər milli-etnik, istərsə, sosial-siyasi, demokratiya quruculuğu sahəsində ölkədə görülən işlər beynəlxalq aləmdə yüksək qiymətləndirilir. Azərbaycan tərəqqisi təsadüfi olmayıb, zəruri tarixi məntiqə əsaslanır. Dövlətimiz ümumi rifahın təmin olunmasına xidmət edir, heç bir sosial, sinfi, milli fərq qoymadan bəşəri dəyərlərin milliliklə qovuşmasına şərait yaradır.

Dövlət daxilində milli-etnik, vətəndaş həmrəyliyinə nail olunması hamının azad yaşamasını şərtləndirir. Yaradılmış bərabər imkanlar isə dövlətin xarakterinin göstəricisidir. Ona görə də normal cəmiyyətlərdə ölkə və dövlət xalqı nə qədər çox birləşdirsə, yüksək inkişaf və tərəqqi üçün daha yaxşı zəmin yaranar. Azərbaycanda yaşayan bütün xalqların maddi və mənəvi mədəniyyəti bütövləşmiş, vahid Azərbaycan mədəniyyətinin tərkibini təşkil etmişdir. Nəticədə milli-etnik rəngarəngliyin xarakterik olması ölkəmizdə yaşayan bütün millət və xalqların vahid dövlət quruculuğu prosesinin təşkilini istisna etmir.

Lakin bütün millət və xalqların hüquq bərabərliyinin təmin olunması zəruri olduğu kimi, hər bir millət öz növbəsində çalışmalıdır ki, başqaları üçün mövcud olan normalara da xələl gətirməsin. Süni münafişə və gərginliklər isə tərəqqini ləngidir, inkişafa mane olur, müxtəlif faciələrə və kütləvi miqrasiyalara yol açır. 1988-ci ildə Ermənistandan deportasiya edilmiş 200 min azərbaycanlının hansı çətinliklərlə üzləşdiyi göz önündəki yaxın tarixi hadisədir. Müasir Azərbaycan Respublikası vaxtilə xarici qəbkarlığın və

daxildən dövlət separatizminin qurbanı olmasına baxmayaraq, sülh siyasətini davam etdirir, qarşılıqlı faydalı əməkdaşlıq prinsiplərinə sadıq olduğunu göstərir. Əlbəttə, dözümlülüyün də müəyyən hədd daxilində mövcud olması bəllidir.

Aparılan siyasətin nəticəsi olaraq bu gün ölkədə polietniklik şəraiti heç bir problem doğurmur və milli münasibətlər sayəsində bütün məsələlər həll olunur. Prezident İlham Əliyevin bəyan etdiyi kimi, “Azərbaycan burada yaşayanların hamısının Vətənidir. Milliyyətindən, dinindən asılı olmayaraq, hamı qardaşımızdır. Bu, Azərbaycanın uğurlu inkişafının təminatıdır”.

Ayin, mərasimlərin icra edilməsində, ibadət yerlərinin yaradılmasında, xalq adət-ənənələrinin, tarixi-mədəni abidələrin bərpa, təbliğ olunmasında tamamilə azad mühit yaradılmışdır. Ümummilli Lider Heydər Əliyevin azərbaycançılıq ideologiyası cəmiyyətimizdə milli-etnik proseslərin inkişafında böyük rol oynayır. Prezident İlham Əliyev ölkəmizdə azsaylı xalqların nümayəndələri ilə tez-tez görüşür. Dövlət başçısı rus icmasının nümayəndələri ilə görüşündə demişdir: “Prezident seçkilərindən əvvəl də, sonra da mən dəfələrlə rəsmi bəyanat vermişəm, çıxış etmişəm və demişəm ki, milliyyətindən, dini etiqadından, baxışlarından və sairədən asılı olmayaraq Azərbaycanın hər bir vətəndaşı mənim üçün əzizdir. Əlbəttə ki, Azərbaycanda yaşayan xalqlar arasında sülh, xoş münasibətlər, qardaşlıq münasibətləri çiçəklənən Azərbaycanın gələcəyi üçün təməldir.”

Ölkəmizdə demokratik inkişafı təmin edəcək hüquqi baza, təsisatlar formalaşmışdır. Respublikada azad fəaliyyət göstərən müxtəlif istiqamətli siyasi partiyalar, ictimai təşkilatlar mövcuddur. Yüzlərlə mətbuat orqanının senzurasız, sərbəst nəşr olunması, özəl radio, televiziya kanallarının maneəsiz efirə çıxması fikir azadlığına geniş meydan verildiyini təsdiqləyir. Beynəlxalq müşahidəçi, ekspertlərin iştirakı ilə dəfələrlə azad, demokratik seçkilərin keçirilməsi, seçkilərdə müxtəlif zümrə və qrupların təmsil olunması bu gün Azərbaycanda formalaşmaqda olan demokratik ab-havaya kifayət qədər aydınlıq gətirir. Respublikamızda hüquqi dövlət, vətəndaş cəmiyyəti quruculuğu, vətəndaş həmrəyliyinə yaradılması burada yaşayan bütün xalqların nümayəndələrinin hüquq və azadlıqlarının təmin olunmasına, onların bərabər inkişafına əsaslanır. Təbii ki, hər millətin spesifik milli xüsusiyyətləri vardır. Ona görə də onların ümumi birgəyaşayışının təmin edilməsi üçün tolerantlığın və hər millətdə digərinə qarşı dözümlülüyün mövcud olması çox vacibdir. Çünki istəyimizdən asılı olmayaraq, insanlar, müxtəlif millət və xalqlar birlikdə yaşamaladırlar. Azərbaycançılıq ideologiyası ölkəmizdə yaşayan millətlərin birliyinə, mədəni əməkdaşlığına, onların sosial-mədəni və siyasi tərəqqisinin vahid mənafeinə uzlaşdırılmasına xidmət edir. Demokratik dəyərlər nüfuzlu beynəlxalq təşkilatların – BMT, ATƏT, Avropa Şurası və s. qurumların əsas tələblərindəndir. Bunu nəzərə alan Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev həmin tələblərin sözdə deyil, əməldə yerinə yetirilməsi üçün bütün imkanlardan istifadə edir. Bu istiqamətdə əldə olunan uğurlar aparıcı beynəlxalq qurumlar, onların Bakıdakı təmsilçiləri tərəfindən də rəğbətlə qarşılanır. Bir sözlə, ölkəmizdə dövlət və din arasında münasibətlər də uğurlu istiqamətdə qurulmuşdur.

Ümummilli Lider Heydər Əliyev ölkədə yaşayan bütün icmalara hörmətlə yanaşmış, onlara böyük Azərbaycan ailəsinin üzvləri kimi diqqət yetirmişdir. Bu gün Prezident İlham Əliyev hər bir Azərbaycan vətəndaşının, Azərbaycanda yaşayan hər bir millətin, etnosun, xalqın prezidenti olaraq ulu öndər Heydər Əliyevin milli siyasət sahəsində müəyyənləşdirdiyi kursun və ənənələrin davamçısı kimi çıxış edir, vətəndaş hüquqlarının qorunmasında lazımı addımlar atır. Vahid Azərbaycan ailəsində yaşayan hər bir vətəndaşın hüquqlarının qorunması dövlətə inamın artması və vətənimizin gücü, birliyi deməkdir. Müxtəlif millətlərin qaynayıb-qarışması müxtəlif mədəniyyətlərin qovuşması fonunda rəngarəng, daha kamil ümumdünya mədəniyyətini yaradır. Millətlər,

dövlətlər arasında qarşılıqlı anlaşma ümumi rifaha, tərəqqiyə xidmət edir. Azərbaycanda müasir, demokratik, hüquqi dövlətin qurulması dünyada mövcud olan milli dövlət meyarlarına tam uyğundur. Ölkəmizdəki demokratik həyat təzi, insan hüquqlarının qorunmasına verilən yüksək təminat onu deməyə əsas verir ki, Azərbaycanda etnik, dini mənsubiyyətindən asılı olmayaraq, bütün vətəndaşların hüquqları qorunur. Bütün bu məsələlər bir daha sübut edir ki, ölkəmizdə gələcəkdə də müxtəliflik şəraitində sosial-siyasi baxımdan sabit cəmiyyətin mövcud olması tamamilə məntiqə və qanunauyğundur.

НАЦИОНАЛЬНАЯ И РЕЛИГИОЗНАЯ ТОЛЕРАНТНОСТЬ В СОВРЕМЕННОМ АЗЕРБАЙДЖАНСКОМ ОБЩЕСТВЕ

З.Х. Ахмедова

zerineehmedova001@gmail.com

С.Ф. Абдинова

seva.ava.67@mail.ru

Азербайджанский Технологический Университет

Воплощение современных культурных ценностей в азербайджанском обществе также имеет международное значение. В нашей стране нет жесткой позиции по отношению к каким – либо этносам. Живущие здесь разные этносы сохраняют свои исторические обычаи и традиции, языки и религии.

NATIONAL AND RELIGIOUS TOLERANCE IN MODERN AZERBAIJAN SOCIETY

Z. X. Ahmadova

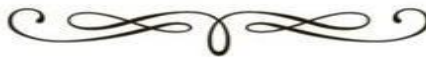
zerineehmedova001@gmail.com

S. F. Abdinova

seva.ava.67@mail.ru

Azerbaijan Technological University

The implementation of modern cultural values in the Azerbaijani society is also of international importance. Our country does not have a rigid stance towards any ethnic groups. Different ethnic groups living here preserve their historical customs and traditions, their languages and religions.

DAVAMLI İNKİŞAF VƏ TƏHSİL TEXNOLOGİYALARI

M.İ.Tağıyeva

tagiyevamehriban@mail.ru

Azərbaycan Texnologiya Universiteti

R.A.Hüseynov

Azərbaycan Texnologiya Universiteti

Tarix boyu bəşəriyyət müxtəlif dövrlərdə müəyyən tərəqqiyə çatmaq üçün sosial-iqtisadi inkişafın səmərəli yollarını axtarmış və insanların həyatını yaxşılaşdırmaq məqsədi ilə yeni-yeni inkişaf konsepsiyaları irəli sürmüşdür.

XX əsrin sonunda (1992) BMT-nin təşkilatçılığı və çoxsaylı elm adamlarının təşəbbüsü ilə meydana gələn global inkişaf nəzəriyyələrindən biri Davamlı inkişaf (“sustainable development”) konsepsiyasıdır. Bu konsepsiyanın yaranması BMT-nin təbiəti mühafizə fəaliyyəti ilə əlaqədar olmuşdur. Qeyd etmək lazımdır ki, 3-14 iyun 1992-ci ildə Braziliyanın Rio-de Janeyro şəhərində keçirilən “Ətraf mühit və inkişaf”a həsr edilən beynəlxalq konfransda (bu konfrans qısa şəkildə “RIO-92” adlanır) Davamlı İnkişaf Konsepsiyası qəbul edilmişdir.

Davamlı inkişaf yeni inkişaf paradigmasıdır. Konsepsiya davamlı inkişafın 3 təməl prinsipi-iqtisadi artım, sosial irəliləyiş və ətraf mühitin dayanıqlılığı üzərində qurulmuşdur. Bu elementlərin qarşılıqlı fəaliyyəti davamlı inkişafın əsas vəzifələrini müəyyən edir.

Davamlı inkişaf konsepsiyasının əsas mahiyyət və məzmununda - Planetin təbii ehtiyatlarından səmərəli və qənaətlə istifadəni, təbii mühitin qorunub saxlanılmasını, insanların tələbatının ağıllı şəkildə ödənilməsini və bütün dünyada sülhün saxlanılmasına yönəlmiş sosial-iqtisadi və ekoloji inkişafı nəzərdə tutulur.

Davamlı inkişaf konsepsiyasının meydana gəlməsinin ilkin zəruri şərtlərini aşağıdakı kimi ümumiləşdirmək olar:

1. Dünya əhalisinin sayının sürətlə artması;
2. Bərpa olunmayan bəzi təbii sərvətlərin getdikcə azalması;
3. Biomüxtəlifliyin azalması;
4. Su, hava və torpağın ekoloji cəhətdən çirklənməsi və s.

Dayanıqlı inkişaf xətti tutmuş ölkəmizdə bütün digər sahələrdə olduğu kimi təhsil sahəsində də ümumbəşəri və milli dəyərlər nəzərə alınmaqla əhəmiyyətli işlər görülür.

Ölkəmizin davamlı inkişafını təmin etmək qarşısında duran əsas vəzifələrdəndir. Bununla bağlı qısamüddətli və uzunmüddətli strateji hədəfləri müəyyən edən zəruri normativ-hüquqi sənədlər qəbul edilmişdir.

Prezident İlham Əliyevin fərmanı ilə 6 dekabr 2016-cı ildə “Azərbaycan Respublikasının milli iqtisadiyyat perspektivi üzrə Strateji Yol Xəritəsi”nin təsdiq edilməsi təhsilin bütün pillələrində keyfiyyətin yüksəldilməsini və ali təhsil müəssisələrinin “təhsil-tədqiqat-innovasiya” formatında inkişafını təmin etmək məqsədini daşıyır.

Universitetlərin və ali təhsilin inkişaf tarixi göstərir ki, ali məktəblərin tərəqqisi ilə cəmiyyətin bütün sahələrində əsaslı irəliləyişlər paralel surətdə gedir. Prezident İlham Əliyevin “Təhsil Azərbaycanın davamlı inkişaf strategiyasının ən öncül istiqamətlərindən biridir” fikri isə ölkənin tərəqqisinin bilavasitə təhsilin inkişafından asılı olduğunu bir daha göstərir.

Universitet təhsilində ölkəmiz üçün müstəsna əhəmiyyəti olan, davamlı inkişafın təmin olunmasında əsaslı çəkiyə malik sahələrdən biri də mühəndis kadrların hazırlığıdır. Bu istiqamətdə görülməli xeyli işlər vardır. Nəzərə almaq lazımdır ki, mühəndis kadrların hazırlığı elə qurulmalıdır ki, o, müasir texnologiyalarla ayaqlaşsın və yeni texnologiyaların yaradıcısı olmasa da, ondan istifadəni tez və çevik şəkildə mənimsəmək üçün baza biliklərinə malik olsun. Bu addımların atılması, eyni zamanda

Strateji Yol Xəritəsində göstərilən “Yüksəkixtisaslı kadr hazırlığının əmək bazarının tələbinə və beynəlxalq ixtisas təsnifatına uyğunlaşdırılması” ideyasının həyata keçirilməsinə şərait yaradacaqdır.

Texnologiyaların inkişafı sayəsində iş yerləri insanlar və ya təşkilatların onlara uyğunlaşmasından daha sürətlə dəyişir. Kütləvi onlayn-təhsil sahəsində ixtisaslaşmış “Coursera” şirkətinin 2019-cu il üzrə Qlobal səriştələr indeksi göstərir ki, dünya əhalisinin üçdə ikisi mühüm praktiki vərdişlərlə geri qalırlar. Dünya İqtisadi Forumunun araşdırmalarına görə isə, 2022-ci ilə qədər peşə vəzifələrinin əksəriyyətinin yerinə yetirilməsi üçün lazım olan əsas bacarıqlar orta hesabla 42 faiz dəyişəcəkdir.

Bu səbəbdən də universitetlər bütün dünyada biliklərin qoruyucuları və insan kapitalının istehsalçılarıdır. Buna görə də ixtisaslı kadr hazırlanmasında universitetlər başlıca rol oynamalıdırlar. Ən son texnologiyalardan istifadə edərək bütün yaşdan olan, akademik və ya sosial kateqoriyalı tələbələrin imkanlarını genişləndirə bilirlər.

Dünyada son 30 ildə bir çox sahələrdə intensiv inkişaf gedir, xüsusi ilə informasiya resursları və informasiya industriyası ardıcıl inkişaf edir. Bu intensiv inkişaf bir çox sahələrə, ilk növbədə isə təhsilə ciddi təsir edir. Deməli, təhsilin daxili inkişaf dinamikası dünyanın ümumi inkişaf dinamikasından sürətli olmalıdır. Bu günün təhsili – “İnformasiya-Təhsil məkanı” mühitində reallaşır. Müasir müəllim belə bir informativ mühitdə özünü sərbəst hiss etməli, qoyulmuş konkret məqsədlərə müasir informasiya texnologiyaları vasitəsi ilə asanlıqla nail olmalıdır. Bu vəziyyət müəllimin peşə hazırlığına, onun metodik ustalığına yeni bir komponenti–“informasiya mədəniyyəti” komponentini əlavə edir.

Bu gün cəmiyyətin müxtəlif sahələrində interaktiv texnologiyalardan istifadə edilir. Texnologiyaların son yeniliklərindən istifadə edən ilk müəssisələr məktəblər, institutlar, universitetlər, akademiyalardır.

Təhsildə yeni texnologiyalarının tətbiqində lazımdır:

• Təhsildə informasiya və kommunikasiya texnologiyalarından məqsədəuyğun istifadə;

• Dərslərin tələbələrin maraq və təlabatına uyğun qurulması;

• Promethean interaktiv lövhə (ağıllı lövhə);

• Kompüter və onlardan səmərəli istifadə ;

• Elektron testlərin, cədvəllərin, təqdimatların, slaydların hazırlanma mexanizmlərini öyrənmək;

• İKT-nin təhsilə tətbiqi və eyni zamanda vaxta qənaət;

• Elektron poçt xidmətindən istifadə;

• Fənlər üzrə müxtəlif interaktiv elektron resursların hazırlanması.

Universitetlərin bu gün daha çox ehtiyacı təhsilin informatlaşmasıdır. Müasir tələblərə cavab verən kadr hazırlığı, tədrisin keyfiyyətinin yüksəldilməsi və korrupsiya hallarının qarşısının alınması, universitetlərdə aparılan elmi tədqiqat işlərinin və elmi innovasiyaların səviyyəsinin yüksəldilməsi, müasir dövrün tələbləri səviyyəsində universitetin idarə edilməsi (universitetdə idarəetmənin avtomatlaşdırılması), geniş beynəlxalq əlaqələrin qurulması, xüsusən Avropa təhsil məkanına inteqrasiya məsələləri və s. baxımından bu proses zəruridir.

Universitetlərdə bu prosesi reallaşdırmaq üçün müasir tələblərə cavab verən elektron təhsil sistemi yaradılmalı, təhsil təyinatlı elektron resurslar hazırlanmalı, korporativ şəbəkələr qurulmalı və s. məqsədlərlə kompüter mərkəzləri yaradılmalıdır.

Bəs problemin həllini nədə görürük? İlk növbədə, düzgün strategiya hazırlanmalı, problemin kadr təminatı məsələləri həll edilməli, elmi-metodik baza yaradılmalı, elmtutumlu məsələlərin həllində innovativ yanaşmalardan maksimum istifadə edilməli,

ayrılan vəsaitlər səmərəli, şəffaf istifadə edilməlidir. Təhsilin informatlaşması kimi mürəkkəb məsələnin belə kompleks həll variantı doğru model hesab edilir.

Təhsilə, elmə, onların təşkilinə və inkişafına fikir verilən ölkələrdə təhsil göstəriciləri yüksək olur və bu da insan inkişafının səviyyəsinə öz təsirini göstərir. Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycanda sağlamlıq və savadlılıq göstəriciləri nisbətən yüksək olduğundan insan inkişafı göstəricilərinə görə bir sıra qonşu Şərqi ölkələrini qabaqlayır. Son illərdə ölkəmizin müxtəlif şəhər, rayon və kəndlərində yeni məktəblərin və digər tədris ocaqlarının tikilməsi, bərpası, genişləndirilməsi, müasirləşdirilməsi və maddi-texniki bazasının möhkəmləndirilməsinə yönəldilmiş tədbirlər təhsilin səviyyəsinin daha da yaxşılaşdırılmasına təsir göstərir.

УСТОЙЧИВОЕ РАЗВИТИЕ И ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫЕ ТЕХНОЛОГИИ

М. И. Тагиева

tagiyevamehriban@mail.ru

Р. А. Гусейнов

Азербайджанский Технологический Университет

В данной статье рассматривается история возникновения концепции устойчивого развития, ее основная сущность и содержание, предпосылки ее возникновения. В публикации показано, что образование является одним из важных направлений в обеспечении устойчивого развития. Высокие образовательные показатели оказывают влияние на уровень развития человека.

В то же время в статье рассматривается важность применения новых технологий в образовании и пути решения проблем.

SUSTAINABLE DEVELOPMENT AND EDUCATIONAL TECHNOLOGIES

M.I.Tagiyeva

tagiyevamehriban@mail.ru

R. A. Huseynov

Azerbaijan Technological University

In this article is being investigated history of sustainable development strategy, main essence and content, prerequisites for the emergence of the concept. The article states that, one of the key factors in ensuring sustainable development is education. High educational indicators shows its effect to the level of human development. At the same time in the article is being investigated the importance of applying new technologies in education and ways to solve problems.

XARİCİ DİLLƏRİN TƏDRİSİ ZAMANI TƏLƏBƏLƏRƏ MULTİKULTURAL DƏYƏRLƏRİN AŞILANMASINDA İSTİFADƏ OLUNAN ÇALIŞMALAR VƏ ONLARA VERİLƏN TƏLƏBLƏR

G.T. Namazova

gulya-namazova@mail.ru

R.A. Həşimova

renaguseynova1@gmail.com

Aərbaycan Texnologiya Universiteti

Mədəniyyətin və mədəniyyətlərarası yanaşmanın tədrisi təlim məqsədlərinə müvafiq qurulmalıdır. Çalışmalar və tədris materialları yalnız linqvistik-kommunikativ maraqlara görə deyil, mədəni maraqlara, öyrənmə maraqlarına müvafiqliyinə görə seçilməlidir. Tədris tələbələrin mədəniyyətlərarası kontekstdə istifadə edə biləcəyi bir sıra mədəni bacarıqları əldə etməyi hədəfləyən öyrənmə bacarıqlarının formalaşdırılmasına və inkişafına əsaslanmalıdır. Bu öyrənmə qabiliyyətləri mədəni sahələrə xas olan şərhəddici və produktiv fəaliyyətin bilik və bacarıq toplusunu təşkil edir. Bunlar kommunikativ, sosial-mədəni xarakter daşıyır və hədəf mədəniyyətə xas olan, hadisələr, reallıqlar, obyektiv faktlar və subyektiv təzahürlər toplusuna uyğun olaraq linqvistik və qeyri-linqvistik çərçivəyə daxil edilir [4].

Mədəniyyət fərqli, çoxsaylı və qeyri-məhdud parametrləri əhatə edir. Bu səbəbdən, mədəniyyətin tədrisi metodoloji səviyyədə daim yenilənə və ya dərinləşdirilə bilən, tədris konteksti səviyyəsində tələbələrə uyğunlaşdırılmalı, çox dəqiq seçim meyarlarına uyğun tərtib edilməlidir. Buna görə də mədəniyyət və mədəniyyətlərarası tədris qeyri-universal xarakter daşmalıdır. Müəyyən bir cəmiyyəti nəzərə alan bu seçim meyarları həm də öyrənmə baxımından tələbələrin ana dilinin və mədəniyyətinin açıq şəkildə nəzərə alınmasını nəzərdə tutur, bunsuz yad, özgə mədəniyyətin kəşfi, mənimsənilməsi parçalanmış və qeyri-mütəşəkkil olur, estetik və ya kommunikativ cəhətdən tamamlanmır.

Pedaqoji təlim, zənnimizcə, linqvistik yanaşma və təşkilati məsələlər, eyni zamanda tələbənin şəxsi öhdəliyi hesab olunan bilmək və bacarmaqla sinonimdir. Tələbələr müəyyən sayda öyrənmə strategiyalarını mənimsəyərək fəal işləməli və informativ məlumatlara passiv, qəbuledici və assimilyativ münasibət bəsləməməli, bilik və bacarığı inkişaf etdirməlidirlər.

Millətlərarası anlaşmanı başa düşməyi hədəfləyən xarici mədəniyyətin öyrənilməsi aşağıdakı məsələlərə uyğun olaraq bir sıra meyarlara və öyrənmə yanaşmalarına əsaslanır:

- hər hansı mədəni əksətmə hədəf mədəniyyətə və mənbə mədəniyyətə aiddir. Təklif olunan yanaşmalar mədəniyyətdaxili və mədəniyyətlərarasıdır.
- tərcümə bacarıqları, mədəniyyətlərarası yanaşmaları tanımağa, anlaşmaya zəmin yaradır.

Tələbələr öz nöqtəyi-nəzərindən, özləri və başqası haqqında qavrayışları əsasında məsələləri mənimsəyir, nisbiləşdiriləcək və ya düzəldiləcək məsələləri düşünürlər. Söhbət bəzi zahirən zərərsiz görünən bəyanatların arxasında nəyin gizlənə biləcəyinin aşkarlanması məsələsi ola bilər, çünki onlar ortağ və ya gizli kontekstə istinad edir. Söhbət həm də mədəni baxımdan geriye addım atmaq məsələsi ola bilər, əsas odur ki, müxtəlif təfsir imkanlarının səbəbləri vurğulansın. Bunlar başqasının kəşfinə, başqasını və özünü tanımağa aparan evristik yanaşmalardır [2].

Mədəni yanaşmalar təhlillər, təzadlı yanaşmalar, mülahizələr, şərhələr, təklif olunan çalışmalar toplusuna, daha doğrusu, dəstəyin növünə və onun öyrənmə məzmununa görə dəyişən ipucu axtarışları vasitəsilə həyata keçirilən bir sıra fəaliyyətlər, çalışmalar təklif etməlidir. Mədəniyyətlərarası yanaşmaya yönəlmiş addımlar mədəni müxtəlifliyin

inteqrasiyasını təşviq edən hər hansı öyrənməyə üstünlük verməlidir. Bunun üçün nisbiləşdirməyi, yəni dəyər mühakiməsi aparmadan müqayisə etməyi, yad mədəniyyəti mütləq ona riayət etmədən tanımağı öyrənmək lazımdır.

Tədris materiallarının bir hissəsi tələbələrin özləri tərəfindən yaradılan və yerinə yetirməli olduqları tapşırıqlara və autentik materiallara müvafiq nəzərdə tutulmalıdır. İstənilən autentik material, didaktik məqsədlər üçün dəyişdirilməmiş, hədəf mədəniyyətin deşifrə edilməli obyekt kimi qəbul edildiyi təsviri məqsəd üçün istifadə edilmədiyi təqdirdə istifadə edilə bilər. Autentik materiallar nəzərdə tutulan təhsil fəaliyyətlərinə uyğun olaraq seçilməlidir. Bu da tələbələri xarici mədəniyyəti anlamağa, şərh etməyə və öz doğma mədəniyyətini qorumağa və inkişaf etdirməyə zəmin yaradır [3].

Beləliklə, müxtəlif mədəni faktor eyni təlim məqsədləri və məzmununun yaranmasına zəmin yaradır. Buna görə də, biz müsahibələr, təcrübələr, çıxışlar, reklamlar, bir sözlə, mədəniyyətyönlü fəaliyyət təqdim etməklə multimedia vasitələrinin zənginləşməsinə də təmin edirik. Reklam diskursu çox zəngin maarifləndirmə vasitəsidir. Reklamda məna və məlumatın qurulmasında, mövzu seçimində, gizli və açıq-aşkar mədəni istinadlarda müəyyən cəmiyyətin mədəni xüsusiyyətləri açıqlanır. Reklam mədəniyyətin özünün simasına şahidlik edir və onun yerləşdiyi cəmiyyətin tipini əks etdirə bilər. Nəhayət, kontekstləşdirilmiş mədəniyyətlərarası tədrisə dildəyiçicilərinin cəlb edilməsi vacibdir. İngilis dillilərin dərslərə mümkün qədər tez-tez cəlb edilməsi, tələbələrin dil biliklərinin tətbiqi ilə yanaşı, mədəniyyətlərarası kommunikasiyaya qoşulmalarına və mədəniyyətlərarası səriştəlilik nümayiş etdirmələrinə zəmin yaradır. İKT vasitələri, sosial şəbəkələr mədəni vasitəçilərin cəlb edilməsi və öyrənənlərin öz ana mədəniyyəti ilə hədəf mədəniyyəti arasında vasitəçi olmağı öyrənməsi günün tələbidir. Aydın ki, dil dərslərində indiyədək istifadə olunan orijinal yazılı və şifahi materiallar mədəni məqsədlərə nail olmaq şərti ilə bundan sonra da istifadə edilməli olan materiallardır [1].

Çalışmalar tələbələrdə bir neçə mədəni parametrlərin formalaşdırması məqsədi daşıyır. Onlar qarşıya qoyulan təlim məqsədi ilə bağlı uyğunluq dərəcəsinə və spesifik xüsusiyyətlərinə görə seçilir. Kommunikasiyaya aid bəzi tapşırıq nümunələrinə nəzər salaq.

Xarici və ana dilində danışmaq aktlarının təhlili: danışığın situasiya kontekstinə uyğun davranış və diskursiv istifadələrin öyrənilməsi (gözlənilməz təşkil olunmuş ziyarətlərdə, gözləmə otaqlarında, restoranlarda və s.), ünsiyyətdə şəxsiyyətlərarası ritual aktların öyrənilməsi (salamlama, təşəkkürlər, təriflər və s.).

Xarici və ana dilində kommersiya əməliyyatlarının təhlili. Açıqlaş və bağlanma ardıcılığı tətərəfdaşlar tərəfindən yerinə yetirilməli olan konkret tapşırıqlar (tələb, təklif, ödəniş və s.) vasitəsilə mağazaların növlərinə görə tranzaksiya qarşılıqlı təsirlərində interaktiv variasiyaların öyrənilməsi və fərqlərin müşahidəsi [5].

Bu pragmatik və interaktiv təhlillər dil, mədəniyyət və cəmiyyətin bir-birinə nüfuz etməsini, diskursiv şərhəri təqdim edir. Buna görə də mədəniyyətin və mədəniyyətlərarası səriştənin formalaşmasında bunların öyrənilməsinə maraq göstərilməsi vacibdir. Bu mədəniyyətdaxili yanaşmalar daha sonra qarşılıqlı təsirlərin mədəniyyətlərarası perspektivindən müqayisə edilməlidir.

ƏDƏBİYYAT

1. Major E. T., Mangope B. Multicultural Competence in Student Affairs // Journal of Student Affairs in Africa. Volume 2, 2014, p. 23-34.
2. Nəcəfov E., Abdulla K., Bədəlov C., Xuduyev S. Azərbaycan Respublikasının prezidenti Əliyəv multikulturalizmin Azərbaycan modeli haqqında: seçilmiş fikirlər. Bakı: Bakı Beynəlxalq multikulturalizm mərkəzi, 2017.

3. Richards J., Rodgers T. Approaches and Methods in Language Teaching. Cambridge: Cambridge university press, 2001.

4. <https://coerll.utexas.edu/methods/pdf/lt/language-teacher-national-standards.pdf>

5. http://www.elibrary.az/docs/jurnal/jrn2017_179.pdf

УПРАЖНЕНИЯ, ИСПОЛЬЗУЕМЫЕ ДЛЯ ПРИВИТИЯ МУЛЬТИКУЛЬТУРНЫХ ЦЕННОСТЕЙ УЧАЩИМСЯ ПРИ ОБУЧЕНИИ ИНОСТРАННЫМ ЯЗЫКАМ, И ТРЕБОВАНИЯ К НИМ

Намазова Г.Т.

gulya-namazova@mail.ru

Гашимова Р.А.

renaguseynova1@gmail.com

Азербайджанский Технологический Университет

В данной статье исследуются упражнения, используемые для привития мультикультурных ценностей студентам при обучении иностранным языкам, и требования к ним. Шаги, направленные на межкультурный подход, должны способствовать любому виду обучения, которое способствует интеграции культурного разнообразия.

EXERCISES USED TO INSTILL MULTICULTURAL VALUES IN THE TEACHING OF FOREIGN LANGUAGES AND THEIR REQUIREMENTS

G.T. Namazova

gulya-namazova@mail.ru

Azerbaijan University of Technology

R.A. Hashimova

renaguseynova1@gmail.com

Azerbaijan Technological University

This article explores the exercises used to instill multicultural values in students when teaching foreign languages and the requirements for them. Steps aimed at an intercultural approach should facilitate any kind of learning that promotes the integration of cultural diversity.

NİZAMİ GƏNCƏVİ YARADICILIĞINDA YER ALAN MULTİKULTURALİZM VƏ BİRGƏYAŞAYIŞ KONSEPSİYASININ MİLLİ TƏHSİL STANDARTLARINDA TƏTBİQİ
Ə. Muxtarov

alimuxtar@gmail.com
AMEA Gəncə Bölməsi

Nizami Gəncəvi Azərbaycan xalqının dünya mədəniyyətinə, ədəbiyyatına bəxş etdiyi elə nadir şəxsiyyət, dühadır ki, onun insan sevgisi bütün bəşəriyyəti əsrlərlə heyran etmiş və bu gün bu insanyönümlü poeziya insanlığa məlhəm “Xəmsə”silə eyni missiyanı davam etdirməkdədir.

Nizami Gəncəvi yaradıcılığının zirvəsini təşkil edən bəşərilik, tolerantlıq, birgəyaşayış, türk-islam filosofu Yunis Əmrənin təbirincə desək, “Gəl, gəl, nə olursan ol, yenə gəl” fəlsəfəsi onun mənsub olduğu türk soyunun və məkan qurduğu Azərbaycan diyarının bu mövzuda dünyaya səslənişi, açılışı idi. Nəzərə alsaq ki, Nizami Gəncəvi ömrü boyu doğma Azərbaycanını - Gəncəsini tərk etməmişdir, deməli, insanlığın qurtuluşuna hesablanan fəlsəfəsinin maddi-mənəvi qidası da bu diyardan idi.

Gəncədə əsrlər boyu yaranmış tarixin, ədəbiyyatın, ən uca və ali zirvəsini dahi Azərbaycan şairi Nizami Gəncəvi və onun yaradıcılığı təşkil edir. “Sirlər Xəzinəsi” poemasında “Mənzum sözün mənsur sözdən üstünlüyü” bölümündə dahi mütəfəkkir cadu dolu sözlərinin, poeziyasının məhz qədim Gəncədə intişar tapdığını ifadə edir.

بابل من گنج هاروت سوز
زهره من خاطر انجم فروز

زهره این منطقه میزانی است
لاجرمش منطق روحانی است [1.57].

Bütün yaradıcılığı boyu əsərlərində qırmızı xətlə keçən ədalət, qadın azadlığı, humanizm, əxlaq kimi anlayışlar, əlbəttə ki, Nizami Gəncəvi şəxsiyyətinin bu gün dünyada sevilə-sevilə öyrənilib tədqiq edilməsinin əsas səbəblərindən biridir. Məhz dahi şairimizə dünya səviyyəsində olan sevginin mənbəyi yaradıcılığının mərkəzində insan və insanlığa məhəbbət konsepsiyasının dayanması olmuşdur.

İstər ali təhsil müəssisələrində, istərsə də ümumtəhsil məktəblərində Nizami Gəncəvi yaradıcılığı tədris edilərkən dahi mütəfəkkirin poeziyasının yalnız şeiriyyətdən ibarət olmadığını, mərkəzində kamil insan amilinin dayandığını və bu poeziyanın insanyönümlü, məqsədli bir əsərlər məcmusu olduğunu bəyan etmək lazımdır.

Təsadüfi deyildir ki, Azərbaycan xalqının ümummilli lideri Heydər Əliyev Nizami Gəncəvi yaradıcılığının mahiyyətini, istiqamətini, mövzu və ideyasını dərinlən təhlil və idrak edərək yazırdı: “Onun yazdığı əsərlər bütün dünyada məşhurdur. Bu əsərlər təkcə şeirdən ibarət deyildir, onların hər birində böyük elm var, böyük fəlsəfə var, dahi fikirlər var. Buna görə, onun əsərləri də yaşayır, özü də yaşayır” [4.4].

Əlbəttə, “Xəmsə”sinə daxil olan məsnəvilərdə yaşadığımız dünyanı hər birimizin ortaq keçinə biləcəyimiz yuvaya çevirməyi hədəfləyən fəlsəfəsi, barış, sevgi, qardaşlıq, irqindən, dilindən, dinindən asılı olmayaraq bütün bəşəriyyəti qoynuna almasının nəticəsidir ki, Şərqi və Qərbi bir çox mütəfəkkirləri Nizami Gəncəviyə ululuq, ucalıq mənasında Şeyx ünvanı vermişlər. Şərqi İ.S. Brakinski yazır: “Nizaminin ideali kamil insan şəxsiyyəti, azad insan şəxsiyyəti sosial cəhətdən daha yüksək, ulvi şəxsiyyət idi. Nizami dühası Azərbaycanın poeziya səmasında doğan günəş kimi öz şüaları ilə dünyamızı bu gün də nurlandırır” [2.46].

Nizami Gəncəvi “Sirlər Xəzinəsi” məsnəvisinin 17-ci məqalətində “Pərəstiş və təcrid haqqında” yazır:

Zəncidən atası soruşdu: -“ Niyə gülürsən?, Sənin kimi üzü qara ağlamalıdır”.

Uşaq cavab verdi: -“Dünyadan ümitsiz olduğum üçün”.

Verilən dialoqa və mükəllimədə qoyulan probleme dünya vətəndaşı Nizami Gəncəvinin münasibəti isə belədir:

“Qara üzünün gülməyi təəccüblü deyil, Çünki qara bulud özündə şimşək saxlamır.
Bir halda ki, Sən bu bağlı şəhərə aludə deyilsən, Şimşək ol və bütün aləmə gül”

[1.168].

Nizami Gəncəvi bağlı şəhər deyərək, həbsə bənzətdiyi dünyada irqindən asılı olmayaraq hər bir insanın bəşəriyyətin xilasına yönəlməyən davranışının, hətta gülüş və təbəssümünün də bihudə olduğu qənaətindədir. Əgər təkcə dərdin mal, mülk, şəxsi mənafeirsə, şimşək kimi çaxsan da, faydasızdır. Əgər niyyətin insanlığın xilasındırsa, rənginin fərqi yoxdur, gülüşünün, yəni əməllərinin şimşək kimi hər yerə yayılacağından əmin ola bilərsiniz.

Nizami Gəncəvi “Xəmsə”si ona görə “Bəşəriyyətin ortaq mənəvi abidəsi hesab edilə bilər ki, burada bir çox dünya xalqları üçün nümunə vardır, sevgi vardır, mərhəmət vardır” [5.187]. Bu mənada dünyanın hər bir xalqı öz növbəsində Nizami Gəncəvi irsindən, ideyalarından mənəvi təkamülləri üçün bəhrələyə bilərlər və bəhrələnirlər.

Akademik İsa Həbibbəyli yazır: “Dünyanın harasından, Şərqdən, yoxsa Qərbdən baxılmasından asılı olmayaraq, Nizami Gəncəvi şeir-sənət səmasında günəş kimi parlayır. Bütövlükdə mədəni dünya Nizami Gəncəvini dahi şair, qüdrətli sənətkar, bəşəri təfəkkürə malik böyük mütəfəkkir kimi qəbul edir. Bu mənada Nizami Gəncəvi söz sənətinin möhtəşəm bəhədridir.

Onun əsərlərində dünyanın bir çox ölkələrinin və xalqlarının həyatından alınmış ibrətamiz süjetlər və işıqlı, düşündürücü obrazlar vardır. Ölməz sənətkarın «Xəmsə» adlanan məşhur poemaları sanki, Qərbin və Şərqi ədəbiyyat ensiklopediyasıdır. Yunanıstandan Hindistana, Ərəbistandan Rusiyaya, İrandan Balkanlara qədərki geniş məkanın hadisələri və şəxsiyyətlərini Nizami Gəncəvi böyük məharətlə ədəbiyyata həkk etmişdir” [3.3].

Nəticə olaraq, deyə bilərik ki, gündən-günə yaşlanan dünyamızda Nizami Gəncəvi irsi gəncləşir və daha da global xarakter daşıyır. Bu baxımdan dahi mütəfəkkirin insana məhəbbət konsepsiyasına, humanizm, ədalət, əxlaq-tərbiyə, didaktika sahələrində söylədiyi ölməz fikirlər hər zaman tədqiq edilib, araşdırılmalıdır.

ƏDƏBİYYAT

1. Nizami Gəncəvi “Sirlər Xəzinəsi”. Filoloji tərcümə. Bakı, “Elm” , 1981.
2. Nizami Gəncəvi-870. Bibliografiya. Azərbaycan Milli Kitabxanası. Bakı.2012.
3. Həbibbəyli İ. “Böyük Azərbaycan şairi Nizami Gəncəvi”. “Şərq qapısı” qəzeti, Naxçıvan. 06 mart, 2018.
4. İsayev Ə. “Gəncənin dünya şöhrətli övladı - ulu Nizami ” Azərbaycan.- 2012.- 1 sentyabr.- S.5.
5. Muxtarov Ə. “Nizami Gəncəvi “Xəmsə” si bəşəriyyətin elmi-mənəvi abidəsidir”. Elm və İnnovativ Texnologiyalar jurnalı. Türkiyə.2021.

ПРИМЕНЕНИЕ КОНЦЕПЦИИ МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛИЗМА И СОВМЕСТИМОСТИ В НАЦИОНАЛЬНЫХ СТАНДАРТАХ ОБРАЗОВАНИЯ В ТВОРЧЕСТВЕ НИЗАМИ ГЯНДЖЕВИ

А. Мухтаров

alimuxtar@gmail.com

Гянджинское отделение НАНА

В данной статье рассказывается о применении концепции мультикультурализма и совместности в национальных стандартах образования в творчестве Низами Гянджеви. Бессмертные идеи великого мыслителя о концепции любви к человеку, гуманизма, справедливости, нравственного воспитания и дидактика всегда изучалась и должна изучаться.

APPLICATION OF THE CONCEPT OF MULTICULTURALISM AND COHESION IN THE NATIONAL EDUCATIONAL STANDARDS IN NIZAMI GANJAVI'S WORKS

A. Mukhtarov

alimukhtar@gmail.com

ANAS Ganja Department

This article describes the application of the concept of multiculturalism and cohesion in the national standards of education in the works of Nizami Ganjavi. The immortal ideas of the great thinker about the concept of love for humanity, humanism, justice, moral education and didactics have always been studied and should be studied.

TƏBİİ DİLİN EMALI: KOMMUNİKASIYASI VƏ QRAMMATİKASI

D.Ş. İslamova

M.İ. Məmmədov

dinare.islamova@mdu.edu.az

Azərbaycan Texnologiya Universiteti

Təbii dilin emalı, insanlar arasında əlaqə qurmaq və məlumatları ötürmək üçün istifadə edilən bir vasitədir. Dilin emalı, insanların bir-biri ilə rahat və doğru şəkildə kommunikasiya etməsinə kömək edir. Bu vasitələr insanların mətnləri və söhbətləri daha aydın şəkildə görməsinə kömək edir.

Dilin emalı ayrıca insanların mətnlərini və söhbətlərini daha effektiv şəkildə tərtib etməsinə də kömək edir. Qrammatik qaydalar, söz daşımaları, dil tərzini seçmələri, mətnin və söhbətin təmiz, düzgün anlaşılmasına kömək edir. Əgər insanlar dilin emalını yaxşı bilmirlərsə, o zaman kommunikasiya problemləri və anlaşılmazlıqlar yarana bilər. Bu səbəbdən dilin emalını düzgün şəkildə öyrənmək və praktika etmək əhəmiyyətli bir haldır. [1]

Təbii dilin emalı (NLP) kompüterlərə mətni və şifahi sözləri insanların başa düşdüyü kimi başa düşmək qabiliyyətini verir və o, bir-biri ilə əlaqəli olan kompüter elmləri, insan dili və süni intellekt texnologiyalarının bir hissəsidir. NLP İnsan dillərini anlamaq, təhlil etmək, manipulyasiya etmək və şərh etmək üçün maşınların istifadə etdiyi texnologiyadır. O, tərtibatçılara tərcümə, avtomatik ümumiləşdirmə, Adlandırılmış Müəssisənin Tanınması (NER), nitqin tanınması, əlaqələrin çıxarılması və mövzunun seqmentasiyası kimi tapşırıqları yerinə yetirmək üçün bilikləri təşkil etməyə kömək edir. NLP hesablama linqvistikasını - insan dilinin qaydalara əsaslanan modelləşdirilməsini - statistik, maşın öyrənməsi və dərin öyrənmə modelləri ilə birləşdirir.

Bu texnologiyalar kompüterlərə insan dilini mətn və ya səs məlumatları şəklində emal etməyə və onun tam mənasının nətiqin və ya yazıçının niyyəti, əhval-ruhiyyəsi ilə başa düşülməsinə imkan verir.

NLP mətni bir dildən digərinə tərcümə edən, şifahi əmrlərə cavab verən və böyük həcmli mətni sürətlə, hətta real vaxtda ümumiləşdirən kompüter proqramlarını idarə edir. Müasir NLP nitqin tanınması, maşın tərcüməsi və maşın mətninin oxunması kimi müxtəlif tətbiqlərdən ibarətdir. Bütün bu tətbiqləri birləşdirdikdə, bu, süni intellektin dünya haqqında bilik əldə etməsinə imkan verir. [2]

NLP istifadəçilərə istənilən mövzu ilə bağlı suallar verməyə və saniyələr ərzində birbaşa cavab almağa kömək edir. Eyni zamanda suala dəqiq cavablar təklif edir, bu o deməkdir ki, o, lazımsız və arzuolunmaz məlumat təklif etmir.

NLP kompüterlərə insanlarla öz dillərində ünsiyyət qurmağa kömək edir. Şirkətlərin əksəriyyəti NLP-dən sənədləşmə proseslərinin səmərəliliyini, sənədlərin düzgünlüyünü artırmaq və böyük verilənlər bazalarından məlumatları müəyyən etmək üçün istifadə edir. NLP-nin aşağıdakı iki komponenti var:

1. Təbii Dil Anlayışı (NLU): Natural Language Understanding (NLU) anlayışlar, varlıqlar, açar sözlər, emosiyalar, əlaqələr və semantik rollar kimi məzmunun metadatası çıxararaq maşına insan dilini başa düşməyə və təhlil etməyə kömək edir. NLU əsasən iş proqramlarında müştərinin problemini həm danışmaq, həm də yazılı dildə başa düşmək üçün istifadə olunur. NLU bu vəzifələri əhatə edir: Verilmiş girişə faydalı təsvirə uyğunlaşdırmaq;

Dilin müxtəlif aspektlərini təhlil etmək. **2. Təbii Dilin Nəsilçiliyi (NLG):** Natural Language Generation (NLG) kompüterləşdirilmiş məlumatları təbii dil təqdimatına çevirən tərcüməçi kimi çıxış edir. O, əsasən, Mətn planlamasını, Cümlə planlamasını və Mətnin reallaşdırılmasını əhatə edir. **NLU və NLG arasındakı fərqi aşağıdakı kimi göstərmək olar:**

NLU	NLG
NLU dili oxumaq və tərcümə etmək prosesidir	NLG dilin yazılması və ya araşdırılması prosesidir
Təbii dil daxilolmalarından qeyri-linqvistik nəticələr çıxarır	O, qeyri-linqvistik girişlərdən təbii dil nəticələrinin qurulmasını təmin edir

Təbii dil emalı bir çox müasir real dünya tətbiqlərində maşın zəkasının hərəkətverici qüvvəsidir. NLP-nin aşağıdakı tətbiqləri var: **1. Sualın cavablandırılması:** Suallara Cavab vermək insanların təbii dildə verdiyi suallara avtomatik cavab verən sistemlərin qurulmasına diqqət yetirir. **2.Spam aşkarlanması:** Spam aşkarlanması istifadəçinin gələn qutusuna daxil olan arzuolunmaz e-poçtları aşkar etmək üçün istifadə olunur. **3.Hisslərin təhlili:** Sentiment Analizi həm də rəyin öyrənilməsi kimi tanınır. Göndərənin münasibətini, davranışını və emosional vəziyyətini təhlil etmək üçün internetdən istifadə olunur. Bu proqram mətnə qiymətlər təyin etməklə (müsbət, mənfi və ya təbii), kontekstdəki əhval-ruhiyyəni (xoşbəxt, kədərli, qəzəbli və s.) müəyyən edir. **4. Maşın tərcüməsi:** Maşın tərcüməsi mətni və ya nitqi bir təbii dildən digər təbii dilə tərcümə etmək üçün istifadə olunur. **5.Orfoqrafiyanın düzəldilməsi:** Microsoft Korporasiyası orfoqrafiya korreksiyası üçün MS-word, PowerPoint kimi mətn prosessoru proqram təminatı təqdim edir. **6.Nitqin tanınması:** Nitqin tanınması danışq sözlərini mətnə çevirmək üçün istifadə olunur. O, mobil, ev avtomatlaşdırılması, video bərpası, Microsoft Word-ə diktə etmək, səs biometrikası, səs istifadəçi interfeysi və s. kimi proqramlarda istifadə olunur. **7.Çatbot:** Chatbot-un tətbiqi NLP-nin vacib tətbiqlərindən biridir. Bir çox şirkətlər tərəfindən müştərinin söhbət xidmətlərini təmin etmək üçün istifadə olunur. **8. İnformasiyanın çıxarılması:** Məlumat çıxarma NLP-nin ən vacib tətbiqlərindən biridir. O, strukturlaşdırılmamış və ya yarı strukturlaşdırılmış maşın tərəfindən oxuna bilən sənədlərdən strukturlaşdırılmış məlumatların çıxarılması üçün istifadə olunur. **9.Təbii Dil Anlayışı (NLU):** O, böyük bir mətn toplusunu daha formal təsvirlərə, məsələn, birinci dərəcəli məntiq strukturlarına çevirir ki, bu da kompüter proqramları üçün təbii dil emalının qeydlərini manipulyasiya etmək üçün daha asandır. [3] NLP-nin aşağıdakı beş mərhələsi var: **1. Leksik və morfoloji təhlil:** NLP-nin birinci mərhələsi Leksik Analizdir; **2. Sintaktik Təhlil (Parsing):** Sintaktik təhlil qrammatikanı, söz düzülmesini yoxlamaq üçün istifadə olunur və sözlər arasındakı əlaqəni göstərir; **3. Semantik təhlil:** Semantik təhlil məna təmsili ilə əlaqədardır; **4. Diskurs İnteqrasiyası:** Diskurs inteqrasiyası onu davam etdirən cümlələrdən asılıdır və ondan sonrakı cümlələrin mənasını da çağırır; **5. Praqmatik təhlil:** Praqmatik NLP-nin beşinci və son mərhələsidir. [5]

Nəticə etibarlı ilə NLP tərcümə, ümumiləşdirmə, mətn yaratmaq və əhval-ruhiyyə təhlili də daxil olmaqla süni intellektde sürətlə böyüyən tədqiqat sahələrindən biridir. Müəssisələr NLP-dən həm daxili, həm sığorta fərqləndirilməsinin aşkar edilməsi, müştəri əhval-ruhiyyəsinin müəyyən edilməsi və təyyarəyə texniki xidmətin optimallaşdırılması kimi, həm də Google Tərcümə kimi müştəri ilə bağlı artan sayda tətbiqləri gücləndirmək üçün istifadə edirlər. [4]

ƏDƏBİYYAT

1. Zellig H., "Methods in Structural Linguistics". 1950.
2. Noam C., "Syntactic Structures". 1960.
3. John S., "Speech Acts: An Essay in the Philosophy of Language". 1970.
4. George L. and Mark J., "Metaphors We Live By". 1990.

5. Steven P., "The Language Instinct: How the Mind Creates Language". 2000.

ОБРАБОТКА ЕСТЕСТВЕННОГО ЯЗЫКА: ОБЩЕНИЕ И ГРАММАТИКА

Д.Ш. Исламова

dinare.islamova@mdu.edu.az

М.И.Мамедов

Азербайджанский Технологический Университет

Естественный язык - это инструмент, который люди используют для общения и передачи информации. Использование языка помогает людям эффективно общаться и выражать свои мысли с помощью широкого диапазона слов, выражений и грамматических правил. Понимание правильного использования языка важно для эффективного общения и избежания недоразумений. Использование естественного языка необходимо для людей, чтобы общаться и взаимодействовать друг с другом в ясном и точном виде. Использование широкого диапазона слов, выражений и грамматических правил помогает людям эффективно выражать свои мысли и позволяет им видеть текст и разговоры более ясно.

NATURAL LANGUAGE PROCESSING: COMMUNICATION AND GRAMMAR

D.Sh. Islamova

dinare.islamova@mdu.edu.az

M.I. Mammadov

Azerbaijan Technological University

The natural language is a tool used by humans to communicate and convey information. Its usage helps people communicate effectively and express their thoughts using a wide range of words, expressions, and grammatical rules. Understanding the proper usage of language is crucial for effective communication and avoiding misunderstandings. The usage of natural language is essential for humans to communicate and interact with each other in a clear and accurate manner. The use of a wide range of words, expressions, and grammatical rules helps people express their thoughts effectively and enables them to see text and conversations more clearly.

ERMƏNİ TERRORİZMİNƏ QARŞI MÜBARİZƏ PROBLEMI

F.Y.Yusifov

A.R.Tağıyeva

aida1951@mail.ru

Azərbaycan Texnologiya Universiteti

“Faşistliyin, vəhşiliyin dərəcəsi yoxdur. Erməni işğalçılarının hərəkətləri məhz bunu sübut edir”. (Heydər Əliyev)

“Erməni tarixçiləri və ideoloqları” millətçiliyi və şovinizmi, qonşu xalqlara nifrət ideologiyasını əsas tutaraq “milli-mədəni”, siyasi və hətta terrorçu təşkilatlar yaratmış, erməni diasporunun və lobbisinin imkanlarını bu məqsədlərə səfərbər etmişlər”. (İlham Əliyev)

“Xalqımızın tarixi kobud şəkildə saxtalaşdırılmış, maddi və mədəniyyət abidələrimiz, toponimlərimiz erməni tarixçiləri və “ideoloqlarının” təcavüzünə məruz qalmışdır”. (İlham Əliyev)

Terror ümumbəşəri cinayət, antidemokratik, antihumanist bir vasitədir. Məhz ona görə də terrorçuluğa qarşı mübarizə beynəlxalq ictimaiyyətin gündəliyində duran ən mühüm məsələlərdəndir.

“Terror” latın sözü olub, təzyiqtəmə siyasəti, siyasi rəqiblərin güc işlətməklə məhv edilməsi deməkdir. Terrorizm –günahsız insanların qurbanı olduğu cinayət və təcavüzdür. Bu anlayışın nə vaxt yarandığı məlum deyil. Lakin məlum olan budur ki, bu siyasətin əsas metodu olan sui-qəsdədən bir vasitə kimi çoxdan istifadə olunur.

Hazırda dünyada bir çox terrorçu təşkilatlar fəaliyyət göstərir. Onlara İrlandiya Respublika Ordusunu, Kürd Fəhlə Partiyasını (PKK), “Moro Azadlıq hərəkatı”nı, ETA təşkilatını, “Qırmızı briqadalar”ı, “CCC” təşkilatını, Daşnaksütyun partiyasını, ASALA-nı, Əl-Qaidəni və başqalarını misal göstərmək olar.

Terrorun üsullarından biri də dövlət terrorizmidir. Belə ki, 20 Yanvar qırğını və Xocalı soyqırımını da dövlət terrorizminin nəticəsi hesab etmək olar.

1828-ci ildə Türkmənçay müqaviləsindən sonra erməni separatçıları Azərbaycan xalqına qarşı soyqırımlar törətmişdilər. Bunlardan 1905-1907, 1918, 1937-1940, 1948-1953, 1992-ci illər. Təkcə 1905-1907-ci illərdə 158 Azərbaycan kəndi erməni daşnaklar tərəfindən yerlə-yeksan olunmuş, əhalisi isə kütləvi surətdə qırılmışdır. 1918-ci il mart qırğınlarında təkcə Bakı şəhərində 12 min, Şamaxıda 18 min, yəni 72 kənd yer üzündən silinmiş, bunlardan 1653 nəfəri qadın, 965 nəfəri isə uşaq idi. Quba qəzasında 162 kənd məhv edilmiş, yəni 16 min nəfərdən çox türk və müsəlman əhali qətlə yetirilmişdir. Lənkəran qəzasında ermənilər 3 min nəfər dinc əhalini məhv etmişdilər. Bakı quberniyasında 50 min nəfərdən çox türk-müsəlman əhalisi məhv edilmişdir.

XIX əsrin əvvəllərində əhalisinin əksəriyyəti Azərbaycan türkü olan indiki Ermənistan Respublikası ərazisində hazırda bir nəfər də olsun azərbaycanlı qalmamışdır.

Bu gün bəşəriyyət onu hədələyən daha təhlükəli terrordan – erməni terrorizmindən xəbərsiz deyil. Çünki müasir erməni terror qrupları ilə onların XIX əsrdəki, XX əsrin əvvəlindəki məsləkdaşlarının məqsədləri, demək olar ki, eynidir. Ermənilərin çoxsaylı terror təşkilatları aşağıdakılardır:

– “Armenakan” partiyası. 1885-ci ildə yaradılmış bu terrorçu təşkilat Osmanlı imperiyasının Van, Muş, Bitlis, Trabzon bölgələrində və İstanbul şəhərində terror aktları həyata keçirmişdir.

– “Hnçak” partiyası. 1887-ci ildə yaradılmış təşkilatın əsas məqsədi Osmanlı imperiyasının Anadolu bölgəsini, “Rus” və “İran” Ermənistanı adlandırdıqları əraziləri işğal etməklə “Böyük Ermənistan” dövləti yaratmaqdır.

– Erməni federativ inqilab partiyası –“Daşnaksütyun” 1890-cı ildə Tiflisdə yaradılmışdır. Əsas məqsədi Azərbaycanın qərb torpaqları və Türkiyənin Anadolu torpaqlarında “Böyük Ermənistan” dövləti qurmaqdır. “Erməni soyqırımının ədalətli qisasçıları” indi də geniş fəaliyyət göstərməkdədir. Bu təşkilat 1980-1982-ci illərdə Avstriya, Danimarka və Portuqaliyada türk diplomatlarını qətlə yetirmişdir.

Hazırda dünyanın ən təhlükəli terrorçu təşkilatlarından hesab olunan “Ermənistanın azadlığı uğrunda erməni gizli ordusu” (ASALA) 1975-ci ildən fəaliyyətdədir. Türkiyənin Azərbaycandakı səfirini öldürməklə fəaliyyətə başlayan ASALA-nın cinayətlər siyahısı çox zəngindir. 1975-ci ildə yaradılmış “Erməni gizli azadlıq ordusu” fəaliyyətinin ilk 6 ili ərzində dünyanın müxtəlif ölkələrində 19 türk diplomatının ölümünə səbəb olan terror aktları törətmişdir. Bu təşkilat Avropada bir sıra Yuxarı Şərqi terror təşkilatları ilə birgə əməliyyatlar keçirmişdir. Bu fakt onu göstərir ki, erməni terroru beynəlxalq terrorizmin ayrılmaz tərkib hissəsidir. ASALA-nın “Hizbullah” və PKK terror təşkilatları ilə sıx işbirliyi vardır. ASALA-ya dövlət səviyyəsində Yunanıstan himayə göstərir.

ПРОБЛЕМА БОРЬБЫ С АРМЯНСКИМ ТЕРРОРИЗМОМ

Ф.Ю.Юсифов

А.Р.Тагиева

aida1951@mail.ru

Азербайджанский Технологический Университет

«Террор» — латинское слово, означающее политику репрессий, уничтожение политических противников силой.

Терроризм — универсальное преступление, антидемократический, антигуманистический инструмент. Именно поэтому борьба с терроризмом является одним из важнейших вопросов в повестке дня международного сообщества.

THE PROBLEM OF THE FIGHT AGAINST ARMENIAN TERRORISM

F.Y.Yusifov

A.R.Tagiyeva

aida1951@mail.ru

Azerbaijan Technological University

"Terror" is a Latin word that means the policy of repression, the destruction of political opponents by force.

Terrorism is a universal crime, an anti-democratic, anti-humanist tool. That is why the fight against terrorism is one of the most important issues on the agenda of the international community.

HEYDƏR ƏLİYEVİN AZSAYLI XALQLARA MÜNASİBƏTİ

S. H. Abbasova

abbasova.salmina@mail.ru

N.M.Əhmədov

Azərbaycan Texnologiya Universiteti

Azərbaycan müstəqillik əldə etdikdən sonra milli azlıq və etnik qrupların hərtərəfli inkişafı üçün dövlət tərəfindən zəmin yaradılmışdır. Ümummilli lider Heydər Əliyev həmişə ölkə ərazisində yaşayan azsaylı xalqlara hörmətlə yanaşmış, onların bütün sahələrdə azad fəaliyyəti üçün dövlət səviyyəsində şərait yaratmışdır. Ulu öndər çıxışlarının birində demişdir: “Azərbaycanın varı, dövləti təkəcə onun pambığı, yeraltı, yerüstü sərvətləri deyil, onun ərazisində yaşayan xalqlardır”.

Azərbaycan qədim tarixə, zəngin mədəni irsə və əsrarəngiz təbiətə malik olan diyardır. Tarixi keçmişdə müxtəlif sivilizasiyaların: əhəməni-sasani, roma-bizans, skif-xəzər, türk-oğuz mədəniyyətlərinin kəsişməsində bərqərar olmuş bu diyar Qərblə Şərqlə, Şimala Cənub arasında “Qızıl körpü” rolunu oynamış, müxtəlif tarixi dövrlərdə yaşayış üçün əlverişli təbii şəraiti ilə bir çox qəbilə, tayfa və xalqları öz ərazisinə cəlb etmişdir.

1992-ci ildə imzalanmış “Azərbaycan Respublikasında yaşayan milli azlıq, azsaylı xalq və etnik qrupların hüquq və azadlıqlarının qorunması, dil və mədəniyyətlərinin inkişafı üçün dövlət yardımı haqqında” fərmana əsasən onlar Azərbaycanın bərabərhüquqlu vətəndaşları hesab edilir.

Azərbaycanda yaşayan hər bir xalq öz etnik xüsusiyyətini saxlamaqla bərabər, digər xalqların və etnik qrupların həyat tərzində, məişətində, adət və ənənəsində, mədəniyyətindəki bir çox müxtəlif amilləri qəbul edərək, onları qarşılıqlı surətdə inkişaf etdirmişdir. Ümumi birgəyaşayış qaydalarına əməl olunan zamanlarda bu xalqlar bir-birinə daha da yaxınlaşmış, lakin öz dillərini, etnoqrafik xüsusiyyətlərini qoruyub saxlamışlar.

Respublikamızda 380-dən artıq dini icmanın mövcud olması və onlara eyni münasibətin göstərilməsi Azərbaycanı dünya miqyasında tolerant ölkə kimi tanıtmışdır. Azərbaycan insanının bir-birinə münasibəti kimin hansı millətə və yaxud dinə mənsub olmasında deyil, səmimi və təmiz olması ilə seçilir.

Azərbaycanda əhalinin milli tərkibində həm sayca, həm də xüsusi çəkisinə görə ikinci yeri ruslar tutur. Şəhər və rayonlarımızın məktəblərində rus bölmələrində təkəcə ruslar deyil, eyni zamanda azərbaycan uşaqları da rus dilində təhsil alırlar.

Dünyanın etnik xəritəsində udi və ya udu adlı etnos yalnız Azərbaycanın ərazisində mövcuddur. Bu etnosun dili Qafqaz dilləri ailəsinin ləzgi yarımqrupuna məxsus olmuş, çoxlu qədim ünsürləri qoruyub saxlaya bilmişdir. Udi dilinin əlifbası yoxdur. 1999-cu ildə aparılmış siyahıyaalmaya əsasən 4066 nəfər Azərbaycanın Şəki, Oğuz, Qəbələ rayonlarının ərazisində yaşamışlar. Bu gün udilərin yaşadığı ərazi isə Şəki-Zaqatala bölgəsinə daxildir.

Azərbaycanda yaşayan digər etniklər isə buduqlardır. Onlar şahdağlılar ailəsinə mənsub olub, Quba, Xaçmaz, Siyəzən, Bakı və Sumqayıtda yaşayırlar.

Azərbaycanda azsaylı xalqlardan olan ləzgilər isə, əsasən, Qusar, Quba, Xaçmaz rayonları ərazisində kompakt halında, eləcə də Bakı, Gəncə, Sumqayıt və Mingəçevir şəhərlərində, Qəbələ, İsmayilli, Ağsu, Göyçay, Ağdaş rayonlarında yaşayırlar və məişətdə öz dillərində ünsiyyət qururlar.

Saxurlar tarixən Dağıstanda məskunlaşmış, daha sonralar isə Azərbaycana köç edib Zaqatala, Qax rayonlarının bir neçə kəndində yerləşmişlər.

Ölkəmizdə yaşayan digər azsaylı xalqlardan biri isə kürdlərdir.

İber dil ailəsinə daxil olan dildə danışan və müsəlman dininə etiqad edən ingiloylar isə əsasən Qax və Zaqatala rayonları ərazisində yaşayırlar.

Tatlar Azərbaycanda əsasən Abşeron yarımadasında və Xızı, Şabran, Quba, Şamaxı, İsmayilli rayonlarının bir sıra kəndlərində yaşayırlar. Azərbaycandakı azsaylı xalqların, o cümlədən tatların dil və mədəniyyətlərinin əsasən türkdilli mühitdə qorunub saxlanması həm elmi, həm də siyasi cəhətdən xüsusilə mühümdür. Tat dili hind-avropa dillər ailəsinin İran

qrupuna daxildir və şifahi nitqdə bir-birini qarşılıqlı başa düşən Azərbaycan Respublikasının Şimal, Mərkəzi və Cənub hissəsində üç əsas ləhcəyə bölünür. Tatların ictimai vəziyyəti və ailə məişəti yeni məzmun kəsb etmiş, xeyli inkişaf etmişdir.

Bir etos kimi talışlar cənub bölgəsində azərbaycanlılarla qarışıq halda yaşayırlar. Avarlar isə Balakənin kəndlərində yaşayır və islam dininə etiqad edirlər.

Respublikamızda azsaylı xalqların və milli azlıqların qorunması, maddi və mənəvi mədəniyyətlərin öyrənilməsi məqsədi ilə onlarla mədəniyyət mərkəzi yaradılmışdır.

YUNESKO-nun 2005-ci il oktyabrın 20-də qəbul etdiyi “Mədəni özünüifadə müxtəlifliyinin qorunması və təşviqi haqqında Konvensiya”ya uyğun olaraq ölkəmizdə yaşayan milli azlıq və etnik qrupların mədəniyyəti Azərbaycan mədəniyyətinin tərkib hissəsi kimi qorunur və inkişaf edir. Bu xalqların milli mədəniyyətinin, incəsənətinin, adət-ənənələrinin və dilinin qorunub saxlanması üçün məqsədyönlü iş aparılır.

Azərbaycan hökuməti milli azlıqların hüquqlarının qorunması üzrə ardıcıl siyasəti davam etdirir. Milli azlıqlara mənsub şəxslər Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İcra Aparatında, Milli Məclisdə, Nazirlər Kabineti, Konstitusiyaya Məhkəməsi, Mərkəzi seçki komissiyası, hüquq-mühafizə orqanları və digər dövlət qurumlarında çalışırlar.

Dövlət bu qurumları ölkə büdcəsindən maliyyə yardımı ilə təmin edir və mənşəyindən, mədəniyyətindən, dinindən və dilindən asılı olmayaraq, bütün şəxslər arasında qarşılıqlı anlaşma, dözümlülük və hörməti gücləndirməyə yardım göstərir.

Ulu öndər Heydər Əliyevin siyasi iradəsi nəticəsində Azərbaycan, tarixən, sahib olduğu tolerantlıq və multikulturalizm ənənələrini hüquqi və siyasi müstəvidə yenidən bərpa etdi. O, Azərbaycanın gələcək uğurlu inkişafı üçün dəqiq ideoloji hədəf seçdi və öz uzaqqörən, müdrik siyasəti ilə əsrlər boyu formalaşan çoxmədəniyyətlik ənənəsini inkişaf etdirərək onu keyfiyyətə yeni mərhələyə qaldırdı. Heydər Əliyevin rəhbərliyi ilə Azərbaycan xalqının multikultural ənənələrinin qorunması sahəsində həyata keçirilən siyasi istiqamət hazırda Prezident İlham Əliyev tərəfindən davam və inkişaf etdirilir.

ОТНОШЕНИЕ ГЕЙДАРА АЛИЕВА К МАЛОЧИСЛЕННЫМ НАРОДАМ.

С. Х. Аббасова

abbasova.salmina@mail.ru

Н.М.Ахмедов

Азербайджанский Технологический Университет

После обретения Азербайджаном независимости государство создало основу для всестороннего развития национальных меньшинств и этнических групп. Общенациональный лидер Гейдар Алиев всегда с уважением относился к малочисленным народам, проживающим в стране, и на государственном уровне создавал для них все условия для свободной деятельности во всех сферах.

В нашей республике более 380 религиозных общин и одинаковое отношение к ним представил Азербайджан известным в мировом масштабе как толерантную страну. Отношение азербайджанцев друг другу отличается не принадлежностью к какой-то национальности или религии, а искренностью и чистотой.

Политическое направление, осуществляемое в области защиты многокультурных традиций азербайджанского народа под руководством Гейдара Алиева, в настоящее время продолжается и развивается Президентом Ильхамом Алиевым.

HEYDAR ALIYEV'S ATTITUDE TOWARDS INDIGENOUS PEOPLES

S. H. Abbasova

abbasova.salmina@mail.ru

N.M. Akhmadov

Azerbaijan Technological University

After gaining independence, the state of Azerbaijan created a foundation for the comprehensive development of national minorities and ethnic groups. National leader Heydar Aliyev always respected the small peoples living in the country, and created all conditions for them to operate freely in all fields at the state level.

More than 380 religious communities in our republic and the same attitude shown to them have recognized Azerbaijan as a tolerant country in the world. The attitude of Azerbaijanis to each other is distinguished not by their belonging to any nation or religion, but by their sincerity and purity.

The political direction implemented in the field of protection of the multicultural traditions of the Azerbaijani people under the leadership of Heydar Aliyev is currently being continued and developed by President İlham Aliyev.

РАЗВИТИЕ НАВЫКОВ ПИСЬМА В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ

Р.Б. Шахмурадова

rena.bahlul@gmail.com

Азербайджанский Технологический Университет

Письмо – сложное речевое умение, позволяющее при помощи системы графических знаков обеспечивать общение людей (1). Это продуктивный вид деятельности, при котором человек записывает речь для передачи другим. Продуктом этой деятельности является речевое произведение или текст, предназначенный для прочтения.

Письмо, как и чтение, относится к средствам письменной коммуникации. Письмо является средством передачи мыслей, которые фиксируются в виде графических знаков. Письмо представляет собой сложный процесс, в котором функционируют все анализаторы (зрительный, слуховой, рече-двигательный, моторный).

Цель обучения письму – научить учащихся писать на иностранном языке те же тексты, которые образованный человек умеет писать на родном языке.

Цель обучения письму – развитие умений письменно выражать свои мысли, т.е. использовать письмо как средство общения. (2) Цель обучения коммуникативной письменной речи – развитие умений создавать различные типы или жанры письменных сообщений – текстов, которые могут понадобиться обучаемым в их учебной или профессиональной деятельности, а также в личных целях.

При построении письменного текста автор следует определенной логической схеме: мотив, цель, предмет, адресат. Механизм внутренней речи, т. е. составление внутреннего плана или конспекта будущего текста, играет в процессе письма значительную роль.

При письменном высказывании мыслей, как и при говорении, функционируют одни и те же переходы между внешне выраженными и внутренне произносимыми языковыми формами (3). При письме осуществляется переход от слова, произносимого вслух или про себя, к слову видимому. Из всех форм устного и письменного общения письмо и говорение наиболее взаимозависимы.

В процессе письма функционируют словесно-логическая, образная и моторная (руко-двигательная) виды памяти.

Разница между устным и письменным высказыванием сводится к тому, что в первом случае общение завершается передачей информации. Письменный текст должен быть развернутым, логичным, точным и последовательным, с более тщательным отбором лексических и грамматических средств.

Используя пунктуационные знаки, пишущий обращает внимание реципиента на те факты, которые он считает особо важными. Они употребляются для облегчения адекватного понимания письменного текста реципиентом. (4)

В отличие от говорения или слушания письмо — процесс более медленный, так как при порождении текста пишущий может изменить первоначальный замысел, скорректировать содержание, дополнить или видоизменить его. Письмо является не только способом контроля прочитанного, но и средством обучения чтению.(5)

ЛИТЕРАТУРА

1. Рогова, Г.В. Методика обучения иностранным языкам в средней школе / Г.В. Рогова, Ф.М. Рабинович, Т.Е. Сахарова. - М.: Просвещение, 2001. - 287 с.

2. Гальскова, Н.Д. Современная методика обучения иностранным языкам: Пособие для учителя. 2 -е изд., М.: АРКТИ, 2003.
3. Колшанский, Г. В . Паралингвистика. Наука, 1974 - 22 с.
4. Троянская Е.С. Обучение чтению научной литературы. 1982, с. 164
5. Лотман Ю.М. «Несколько мыслей о типологии культур» Языки культуры. - М., 1987 с. 3.

TƏDRİS PROSESİNDƏ YAZI BACARIQLARININ İNKİŞAFI

R.B.Şahmuradova

rena.bahlul@gmail.com

Azərbaycan Texnologiya Universiteti

Tezisdə yazıdan və ali təhsil müəssisələrində yazmağı öyrənmənin məqsədlərindən danışılır. Müəllif yazılı nitqin xüsusiyyətlərini nəzərdən keçirir, yazmağı öyrənmənin mərhələlərini vurğulayır, şifahi və yazılı nitqin fərqi izah edir. Müəllif o nəticəyə gəlir ki, düzgün, savadlı şifahi nitqin formalaşması, intonasiyalara riayət edilməsi üçün yazmağı öyrənmək mütləqdir.

DEVELOPING WRITING SKILLS IN THE PROCESS OF LEARNING

Sh.R. Bahlul

rena.bahlul@gmail.com

Azerbaijan Technological University

This research is about writing and the purpose of teaching writing in higher education institutions. The author considers the features of writing, highlights the stages of learning to write, explains the difference between oral and written speech. The author comes to the conclusion that in order to form correct, literate oral speech, compliance with intonations it is necessary to learn to write.

DÜNYA LİDERLƏRİ SIRASINDA ÖN CƏRGƏDƏ DAYANAN BÖYÜK ŞƏXSİYYƏT VƏ DAHI RƏHBƏR-HEYDƏR ƏLİRZA OĞLU ƏLİYEV

F.C. Kərimov

fazilkerimov54@mail.ru

Azərbaycan Texnologiya Universiteti

Tarixi təcrübə sübut edir ki, xalqın özünə lider seçdiyi tarixi şəxsiyyətlər dövlətin daxili və xarici siyasət xəttinin müəyyənləşdirilməsi və həyata keçirilməsində böyük məsuliyyət daşıyırlar. Ön mühüm qərarlar məhz onların son sözündən sonra qəbul olunur. Azərbaycan xalqının böyük oğlu, görkəmli dövlət və siyasi xadim, Ulu öndər Heydər Əliyev belə bir tarixi şəxsiyyətdir. Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyinin qorunması, möhkəmləndirilməsi, əbədi, daimi və dönməzliyi, xarici siyasətinin formalaşdırılması da məhz onun dərin biliyi, böyük dövlətçilik təcrübəsi, bacarığı, fitri istedadı nəticəsində mümkün olmuşdur. Azərbaycan xalqının ümummilli lideri Heydər Əliyev 1993- 2003-cü illərdə Azərbaycan Respublikasının türk dövlətləri ilə münasibətlərinin inkişaf etdirilməsində tarixi fəaliyyət göstərmişdir. Həmin fəaliyyətin tədqiq edilməsi elmi-nəzəri, tarixi və praktik siyasət baxımından aktual və mühümdür.

Ulu öndər Heydər Əliyev 10 may 1923-cü ildə Naxçıvan şəhərində dünyaya göz açdı. Azərbaycan Sənaye İnstitutunda və Azərbaycan Dövlət Universitetində təhsil aldı. 1969-cu ilə qədər Dövlət Təhlükəsizliyi orqanlarında müxtəlif rəhbər vəzifələrdə çalışdı. General-mayor rütbəsinə qədər yüksəldi. 1969-cu ilin iyul ayında Azərbaycan KPMK-nin I katibi seçildi. Təhlükəsizlik orqanlarında çalışdığı müddətdə minlərlə Azərbaycan aydınlarını, Azərbaycanın fəxri olan qabaqcıl ziyalıları qəddar, amansız Sovet repressiya qırğınından xilas etdi. İqtisadi cəhətdən geridə qalmış Azərbaycanımızı qısa müddətdə 15 müttəfiq Respublika arasında güclü sənaye və inkişaf etmiş qabaqcıl aqrar Respublikasına çevirdi. Elm, təhsil və səhiyyə sahələri xüsusi diqqət mərkəzində saxlanıldı. Azərbaycan adı, şöhrəti dünya ölkələrini fəth etməyə başladı. Azərbaycanın gələcək müstəqilliyini əvvəlcədən düzgün hesablamış dahi lider ordu quruculuğuna və hərbi milli kadrların hazırlığına xüsusi diqqət yetirdi. Bu fenomenal şəxsiyyət Moskvanın diqqətindən də yayınmadı.

İmperiyapərəst qüvvələr Heydər Əliyevin gücündən, idrak və potensialından imperiyanın inkişafı üçün istifadə etmək məqsədilə onu 1982-ci ildə Moskvaya apararaq, ən yüksək vəzifəyə -SSRİ Nazirlər Soveti Sədrinin I müavini vəzifəsinə təyin etdilər. 1982-1987-ci illərdə bu dahi şəxsiyyət SSRİ iqtisadiyyatının yenidən qurulmasına, daha da güclənməsinə önəmli töhfələr verdi. “Əsrin tikintisi” adlanan Baykal–Amur magistralına Heydər Əliyevin rəhbərlik etməsi dediklərimizi sübut edən əyani faktdır. Sov. İKP MK-nın 1985-ci ilin Aprel Plenumunda Sov. İKP MK-nın Baş Katibi seçilən M.S.Qorbaçov H.Əliyevi yaxşı tanıyır, onun gücünə və iş qabiliyyətinə yaxından bələd olan bir adam kimi ondan qorxur, paxıllıq edir və ondan çəkinirdi.

Sov. İKP MK-nın katibi A.A.Qromko “Kreml labirintlərində” əsərində yazırdı: “Heydər Əliyevin Sov. İKP MK-nın Baş Katibi olmasına mane olan yalnız bir cəhət var idi. O, qeyri-rus millətindən idi.” H.Əliyev təbii ki, M.S.Qorbaçov kimi bir ikiüzlü və korrupsioner rəhbərlə işləyə bilməzdi və təbii ki, işləmədi də. 1987-ci ildə Sov.İKP Siyasi Bürosu üzvlüyündən və vəzifəsindən istefa verən H.Əliyev Azərbaycanın o vaxtkı üzdən iraq rəhbərlərinin xalqa və dövlətə xəyanəti nəticəsində Bakıya buraxılmadı. H.Əliyev doğma Naxçıvana üz tutdu. Xalq burada öz sevimli rəhbərini böyük coşqu və sevinclə qarşıladı. Özü razı olmasa da, onu Naxçıvan Ali Məclisinə yekdilliklə rəhbər seçdilər. H.Əliyev 1993-cü ilə kimi blokadada olan Naxçıvanı qoruyub saxladı. Düşməne bir qarış da olsun torpaq vermədi.

H.Əliyev 18 oktyabr 1991-ci ildə 43 nəfər istiqlalçı deputatla birlikdə “Azərbaycanın müstəqilliyi haqqında” Konstitusiyaya Aktına səs verdi.AXC-Müsavat cütliyünün səriştəsiz

rəhbərliyi nəticəsində 1993-cü ilin iyun ayında artıq Azərbaycan “Ölüm ya qalım” dilemması qarşısında qaldı. Ölkə vətəndaş müharibəsi həddinə çatdı. Rayonlar ard-arda düşmən tərəfindən işğal edildi. Aclıq və fəlakət bütün evlərin qarısını birbəbir döydü. Xalq çıxış yolunu H.Əliyevi Azərbaycana dəvət etməkdə gördü. Azərbaycanın 91 nəfər tanınmış ziyalı xalqın təkidi ilə 16 oktyabr 1992-ci ildə “Səs” qəzeti vasitəsi ilə Heydər Əliyevə “Azərbaycan Sizin yolunuzu gözləyir” deyə müraciət etdi.

15 iyun 1993-cü ildə Azərbaycan Ali Soveti Heydər Əliyevi yekdilliklə Ali Sovetə Sədr seçdi. 3 oktyabr 1993-cü ildə xalqımız Heydər Əliyevi alternativ əsasla, mütləq səs çoxluğu ilə Prezident seçdi. H.Əliyev Azərbaycana gəldiyi ilk gündən vətəndaş müharibəsinə son qoydu, düşmən hücumlarının qarşısını aldı. Azərbaycan iqtisadiyyatını yenidən qurmaq üçün 20 sentyabr 1994-cü ildə “Əsrin müqaviləsi”ni imzaladı.

12 noyabr 1995-ci ildə Azərbaycan tarixində bir ilkə imza atıldı. Referendum yolu ilə Azərbaycan Konstitusiyası qəbul edildi. 1996-cı ilin dekabr ayında dünyanın 45 aparıcı dövləti Lissabon sammitində Azərbaycanın ərazi bütövlüyünün tanınması barədə Bəyannaməni qəbul etdi. 25 yanvar 2001-ci ildə Azərbaycan Avropa Şurasına tam hüquqlu üzv qəbul edildi.

İqtisadiyyat yenidən quruldu. Dirçəliş və inkişaf həyatımızın əsas qanuna çevrildi. Dünya Azərbaycanı gördü və tanıdı. Dünyanın aparıcı gücləri gücümüzü gördü və bizimlə hesablaşmağa başladı. Başqa sözlə, biz Heydər Əliyevin dühası və fitri istedadı nəticəsində yoxluqdan varlığa çevrildik.

12 dekabr 2003-cü ildə Heydər Əliyev əbədiyyətə qovuşdu. O, özündən sonra bizlərə Azərbaycan adlı güclü bir dövlət qoydu, və həm də onun başa çatdırmağa vaxtın imkan vermədiyi, qlobal problemləri həll edəcək güclü bir lider, bir siyasi varis də əmanət qoydu. Bu siyasi varis İdarəetmə kimi çətin bir elmi H.Əliyev məktəbində hamıdan daha yaxşı və daha əla öyrənib mənimsəmiş, hamımızın prezidenti olan İlham Heydər oğlu Əliyev idi.

Heydər Əliyevin İlham Əliyevə verdiyi tapşırıqlar içərisində əsas yeri həm də Azərbaycan torpaqlarının düşməndən azad edilməsi kimi çətin və mürəkkəb bir problem tuturdu. Ancaq, Ulu Öndər, İlham Əliyevin bu ağır və çətin problemi həll edəcək gücündə və qüdrətində olduğuna dərinəndən inanırdı.

27 sentyabr 2020-ci ildə Prezidentimiz, Ali Baş Komandan cənab İlham Əliyevin əks-həmlə əmri ilə başlanan Qarabağ savaşı 44 gündə dünyanı heyrətə qoyan bir qalibiyyətlə nəticələndi. Heç bir xalqa, heç bir millətə indiyədək nəsib olmamış, artıq dünyanın 5-ci nəsil Ordusu adlanan Azərbaycan Ordusu Heç kimin təsəvvür edə bilmədiyi igidlik və qəhrəmanlıqla son 200 ildə ilk dəfə düşməne ən öldürücü və sarsıdıcı zərbə vurdu.

Türkiyə Cumhuriyyətinin Prezidenti çox hörmətli Rəcəb Tayyib Ərdoğanın təbirincə desək biz bütöv dünyaya sübut etdik ki, “Biz ordusu olmayan dövlətik. Biz həm də milləti ordu olan ölkəyik”.

Bütün bu qələbələrin kökündə bu sevincli və şad günlərin arxasında təbii ki, ulu öndər, ümummilli lider Heydər Əliyev ideyaları, Heydər Əliyev zəkası, Heydər Əliyev arzu və istəkləri dayanır. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti möhtərəm, cənab İlham Əliyevin imzaladığı 29 sentyabr 2022-ci il tarixli sərəncamla 2023-cü il “Heydər Əliyev ili” elan edildi.

ГЕЙДАР АЛИРЗА ОГЛЫ АЛИЕВ, ВЕЛИКАЯ ЛИЧНОСТЬ И ГЕНИАЛЬНЫЙ ЛИДЕР, СТОЯЩИЙ В ПЕРВОЙ ЛИНИИ СРЕДИ МИРОВЫХ ЛИДЕРОВ

Ф.Дж. Керимов

fazilkerimov54@mail.ru

Азербайджанский Технологический Университет

Исторический опыт доказывает, что исторические деятели, избираемые народом в качестве своих руководителей, несут большую ответственность в определении и осуществлении внутренней и внешней политики государства. Самые важные решения принимаются после их последнего слова. Такой исторической личностью является Гейдар Алиев, старший сын азербайджанского народа, выдающийся государственный и политический деятель, Великий лидер Гейдар Алиев. Защита, укрепление, вечная, неизменная и необратимая государственная независимость Азербайджанской Республики, а также формирование ее внешней политики стали возможными именно благодаря его глубоким знаниям, большому государственному опыту, мастерству и врожденному таланту. В этой связи общенациональный лидер азербайджанского народа Гейдар Алиев сыграл историческую роль в развитии отношений Азербайджанской Республики с турецкими государствами в 1993-2003 годах. Исследование этой деятельности актуально и важно с точки зрения научно-теоретической, исторической и практической политики.

HEYDAR ALIRZA OGLU ALIYEV, A GREAT PERSONALITY AND A BRILLIANT LEADER, STANDING IN THE FIRST LINE AMONG WORLD LEADERS

F.J. Kerimov

fazilkerimov54@mail.ru

Azerbaijan Technological University

Historical experience proves that historical figures elected by the people as their leaders bear great responsibility in determining and implementing the internal and foreign policy of the state. The most important decisions are made after their last word. Such a historical figure is Heydar Aliyev, the eldest son of the Azerbaijani people, an outstanding statesman and politician, Great leader Heydar Aliyev. The protection, strengthening, eternal, unchangeable and irreversible state independence of the Republic of Azerbaijan, as well as the formation of its foreign policy became possible thanks to his deep knowledge, extensive state experience, skill and innate talent. In this regard, the national leader of the Azerbaijani people, Heydar Aliyev, played a historic role in the development of relations between the Republic of Azerbaijan and the Turkish states in 1993-2003. The study of this activity is relevant and important from the point of view of scientific, theoretical, historical and practical policy.

TƏHSİLDƏ İNFORMASIYA TEXNOLOGİYALARINDAN İSTİFADƏ

M.İ. Məmmədov

L.İ. Camalova

Azərbaycan Texnologiya Universiteti

leylaylin@mail.ru

Həyatda bütün sahələrdə işlərin yeni dünya sisteminə uyğun qurulması üçün, təhsil ocaqlarında təlim maraqlı keçirilməli və bilik təcrübədə tətbiq edilməlidir. Belə qərara gəlirlər ki, təhsildə informasiya texnologiyalarından istifadə təhsil prosesinin təkmilləşdirilməsinin müasir üsullarından olan geniş çeşidli forma və tədris metodlarını şaxələndirməyə imkan verir. Hazırda ölkəmizin bir çox vətəndaşları müasir təhsil sistemində fəal maraq göstərirlər. Hətta təhsil prosesində iştirak etməyən insanlar da təhsil sahəsində olan problemləri görə bilirlər, lakin problemlər və ziddiyyətlərdən ən yaxın şəkildə xəbərdar olanlar müəllimlərdir. İnformasiya texnologiyaları insan fəaliyyətinin hər bir sahəsində istifadə olunur, cəmiyyətdə informasiya axınlarının köməyi ilə yayılır və məkanda qlobal informasiyanı təşkil edir. Cəmiyyətin bütün sahələri informasiya texnologiyalarından istifadə edir. Əsas mərkəz hissəsi isə təhsilin kompüterləşdirilməsidir. [1/3]

Bu gün Azərbaycan Respublikasının Elm və Təhsil Nazirliyi təhsil prosesinin informasiyalaşdırılmasına böyük diqqət yetirir, çünki informasiya texnologiyalarından istifadə tələbələrin tədrisi üçün pedaqoji metodların sayını əhəmiyyətli dərəcədə artırır. İnsan fəaliyyətinin bütün sahələrinə kompüter texnologiyaları nüfuz etmiş və nüfuz etməkdədir. Elə bu məqsədlə də Elm və Təhsil Nazirliyi 2019-2020-ci tədris ilindən başlayaraq Heydər Əliyev Fondunun dəstəyi ilə “STEAM Azərbaycan” layihəsinə start verib. STEAM -elm, texnologiya, mühəndislik, incəsənət və riyaziyyatın birləşməsi nəticəsində yeni ideyaların reallaşdırılması, cəmiyyətdə müxtəlif problemlərin həllinə kömək edə biləcək təhsil yanaşmasıdır. Hər bir tədris fənnində kompüter texnologiyası böyük kömək ola bilər; qrafik, audio və video faylları nümayiş etdirmək imkanı verən obyekt modellərini hərtərəfli nəzərdən keçirə, hər hansı bir hadisə və ya prosesi simulyasiya edə, hər hansı mürəkkəb hesablamaları yerinə yetirə və ətraflı analitika ilə təqdim edə biləcəyiniz bir çox müxtəlif proqramlar var. Bunların hamısı vaxta əhəmiyyətli dərəcədə qənaət etməyə imkan verir, real həyatda çox vaxt ya çətin, ya da qeyri-mümkün olanı etməyə imkan verir. Bir misal göstərə bilərik, həyat bilgisi dərslərində tapşırıq bitkilərin böyüməsini nəzərə almaqdır. Real vaxtda bu, bir aydan çox çəkəcək, kompüter texnologiyası vasitəsi ilə bitkilərin böyüməsini simulyasiya etmək və bir neçə dəqiqədə əsas mərhələləri izləmək mümkündür. Və ya kimyada, kimyəvi reaksiyanı izləmək və reagentləri qarışdırmaq lazım olduqda da kompüter texnologiyaları faydalı ola bilər. Burada hazırlıq az vaxt tələb edəcəkdir, lakin təhlükəli ola bilər. Kompüterin köməyi ilə bütün bunlar dərhal həll edilir. [3/5]

Dərsin bütün mərhələlərində tələbələrin dərslərdə müvafiq intellektual fəaliyyətinin təşkili zəruridir. Tədris prosesində İT-dən istifadə aşağıdakılara kömək edir: tələbələrin idrak fəaliyyətini təkmilləşdirir; mürəkkəb proses və hadisələrin modelləşdirilməsini və vizuallaşdırılmasını nəzərdən keçirir; ayrı-ayrı fənlərin öyrənilməsinə maraq göstərir; lazım olan məlumatı axtararkən internetdən düzgün istifadə edir. Müasir təhsil sistemlərində ən çox yayılmış çoxfunksiyalı ofis proqramları və İT alətləri bunlardır: elektron cədvəllər; mətn redaktorları; təqdimatların hazırlanması proqramları; verilənlər bazası idarəetmə sistemləri; qrafik paketləri. Bir sözlə informasiya texnologiyalarının üstünlükləri öyrənmə prosesini asanlaşdırır, müəllimlər və tələbələr arasında sürətli ünsiyyətin qurulmasına gətirib çıxarır. Təhsilin kompüterləşdirməsi təlim prosesinin bəzi aspektlərinin transformasiyasına gətirib çıxarır. Müəllimin və tələbə fəaliyyəti kompüterləşdirmə və informasiyalaşdırmaya doğru çevrilir. Tələbə çoxlu sayda müxtəlif

məlumatlardan istifadə edə, emal edə, toplaya bilər. Müəllim rahatlıqla gündəlik tələbənin inkişafını izləmək imkanı əldə edir. İnformasiya texnologiyalarından istifadə təlim prosesinin keyfiyyətini artırır və təhsil fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsinə kömək edir, tələbələrin fərdi fəaliyyətlərinin səmərəliliyini artırır. Beləliklə, təhsil prosesində informasiya texnologiyalarından istifadə tələbələri müasir informasiya cəmiyyətində həyata və əmək fəaliyyətinə hazırlamaq üçün zəruridir. [1/5]

ƏDƏBİYYAT

- 1.“Azərbaycan 2020: Gələcəyə baxış” İnkişaf Konsepsiyası, 29 dekabr 2012-ci il, http://www.president.az/files/future_az.pdf
- 2.“Azərbaycan Respublikasında informasiya cəmiyyətinin inkişafına dair 2014-2020-ci illər üçün Milli Strategiya”, 2 aprel 2014-cü il, <http://president.az/articles/11312>
- 3.Beynəlxalq elmi-praktik konfransın məqalələr toplusu. Belqorod, 2017. s. 521-523. [URL: <http://rrpedagogy.ru/journal/article/1253/>]
4. Лыфенко А.В Тенденции развития высшего образования в новых условиях. «Информатика и ИКТ» 2016. - 218с.. Проблемы преподавания учебного предмета
- 5.<https://tehsilforumu.az/resmi/6202-lham-eliyev-ve-mehriban-eliyeva-bakida-steam-nnovasiya-merkezinin-achilishinda.html>

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ОБРАЗОВАНИИ

М.И. Мамедов

Л.И. Джамалова

Азербайджанский Технологический Университет

leylaylin@mail.ru

Цель данной статьи - раскрыть проблему использования информационных технологий в образовательных учреждениях. На основе анализа научно-методической литературы, нормативно-правовой базы по предмету исследования определены особенности применения информационных технологий при изучении отдельных предметов. Особое внимание уделено рассмотрению влияния компьютеризации на качество образования, раскрыты примеры использования информационных технологий в образовании. Упомянуты основные компоненты информационных технологий, такие как программные средства, технические средства и организационно-методический комплекс системы обеспечения безопасности; цифровые информационные технологии, офисные программы и ИТ-инструменты.

USE OF INFORMATION TECHNOLOGIES IN EDUCATION

M.I. Mammadov

L.I. Jamalova

Azerbaijan Technological University

leylaylin@mail.ru

The purpose of this article is to reveal the problem of using information technologies in educational institutions. Based on the analysis of the scientific-methodical literature, normative-legal base on the subject of the research, the characteristics of the application of information technologies in the study of individual subjects were determined. Special attention is paid to considering the impact of computerization on the quality of education, examples of the use of information technologies in education are disclosed. The main components of information technologies such as software tools, technical tools and organizational-methodical security system complex are mentioned; digital information technologies, office programs and IT tools.

HEYDƏR ƏLİYEV İRSİNİN GƏNC NƏSLİN TƏLİM-TƏRBIYƏSİNDƏ ROLU

E.İ. Gərayzadə

Türk dünyasının dahi oğlu, adı tarixi şəxsiyyətlər zirvəsində çəkilən və misilsiz xidmətləri ilə tarixin səhifələrinə yazılan Heydər Əliyevi bir şəxsiyyət kimi öyrənməyə hər zaman ehtiyac vardır. Onun bir insan, bir vətəndaş kimi, xalqına, millətinə, Azərbaycan dövlətçiliyinə necə xidmət etməyini, dərin mənəviyyatını öyrənməli və gələcək nəsillərə öyrətməliyik. Heydər Əliyev bütün millətimiz üçün milli düşüncə məktəbinə çevrilmişdir.

Gələcək nəsillərə Heydər Əliyevin milli-mənəvi dəyərlərini bir örnək olaraq öyrətmək üçün, onun mənəvi zənginliyinin, əxlaqının, hər bir davranışının dərinliyini öyrənmək və onun uşaqlıq, gənclik dövründən başlayaraq elmi-tədqiqat işləri aparmaq lazımdır.

Heydər Əliyevi şəxsiyyət kimi bütövləşdirən amillərdən biri də milli şüurun formalaşmasında onun əvəzsiz roludur. Biz yaddan çıxarmamalıyıq ki, geniş imkanlar açılarda qürur, milli-mənəvi dəyərlər toxunulmazlıq müqəddəsliyi ilə qorunur. Milli dəyərlər heç nə ilə əvəz olunmur, tapdanmır. Heydər Əliyev dəfələrlə milli dəyərlərimizin diqqətlə və qayğı ilə qorunması, milli zənginliklərin saxlanması haqqında sərəncamlar verib, müşavirələrdə bu, onun çıxışlarının mövzusu olub.

Tarix boyu xalq özünün maddi, mənəvi və milli dəyərlərini bütövlüyü ilə qoruyub yaşadıb və gələcək nəsillərə ötürüb. Tarixi keçmişinə biganə qalan xalq kökündən qurumağa başlayan ağaca bənzəyir. Belə dahiləri olmayan, öz müdriklərini milli-örnək kimi qəbul etməyən xalq heç vaxt irəli gedə bilməz. Ağıllı, kamil, müdrik şəxsiyyətlər yetişdirən xalq isə özünün tarixi və milli-mənəvi dəyərləri ilə öyünməkdə haqlıdır. Amma millət həmin şəxsiyyətlərin qədrini bilmədikdə, haqq qarşısında ən böyük səhvə yol verir və tarix qarşısında günah qazanmış olur.

Məhz buna görə də öz müstəqilliyinə qovuşmuş məmləkətimizin qüdrətlənməsi naminə aqlın gücündən, qüdrətindən müdriklə istifadə edən Heydər Əliyevin bizə ərnağan etdiyi azərbaycançılıq ideyaları ilə silahlanıb, ulu öndərimizin ideyalarının işığını qoruyub saxlamalıyıq.

Bu gün Azərbaycan öz müstəqilliyini elan edərək, suveren inkişaf yoluna qədəm qoymuşdur. Bu şəraitdə sosial-əxlaqi, mədəni-siyasi istiqamətləri seçmək bacarığı, tərbiyə prosesində çox mühüm bir məsələdir. Milli tərbiyənin formalaşması milli ləyaqətin, milli mənin-gələcək nəsillərin tərbiyəsində müəyyən edilmiş istiqamətlərinə aiddir.

Dünya siyasətçilərini öz ağılı və düşüncəsi ilə kölgədə qoyan, heyrətə salan Azərbaycanın böyük oğlu Heydər Əliyev milli ideologiyamızın və milli dövlətçiliyimizin ardıcıllarından biridir.

Azərbaycan xalqının tarixində böyük dahilər çox olmuşdur. Heydər Əliyev fenomeni isə həm əsrimizin, həm də xalqın, Vətənin, dövlətin bütövlüyünün təminatçısı, milli dövlətçiliyimizin banisi, rəhbəri, qurucusu və sərkərdəsidir.

Bu gün Heydər Əliyevin dühası bir çox elm adamları ilə bərabər, məni də gənc nəslin milli tərbiyəsində istiqamətləndirilməsində tədqiqat aparmağa ruhlandırır. Əbədi yaddaşlarda qalan Heydər Əliyevin tərbiyəvi fikirləri də bizə bir örnəkdir, gənc nəslin təlim-tərbiyəsində bu fikirlərdən istifadə olunur.

Müasir cəmiyyətin qarşısında duran mühüm vəzifələrdən biri bugünkü nəslin milli ruhda, milli vətənpərvərlik ruhunda tərbiyə etmək, soykökümüzdəki, milli mədəniyyətimizdəki, adət-ənənələrimizdəki, milli-mənəvi varlığımızdakı müsbət və mütərəqqi cəhətləri yeniləşdirmək, dirçəltmək və təlim-tərbiyə prosesində ondan istifadə etməkdən ibarətdir.

Milli ruh, milli vətənpərvərlik ruhu, milli tərbiyənin əsas məzmununu təşkil edir. “Milli dəyərlərimizi, milli ənənələrimizi yaxşı bilməyən, tarixi yaxşı bilməyən gənc vətənpərvər ola bilməz. Hər bir gənc vətənpərvər olmalıdır. Vətənpərvərlik böyük bir məfhumdur. Bu, sadəcə orduda xidmət etmək deyil, Vətənə sadıq olmaq, Vətəni sevmək, torpağa bağlı olmaq-budur vətənpərvərlik.” [5]

Heydər Əliyevin bu müdrik kəlamları respublikamızın ümumtəhsil məktəbləri, universitetləri və digər təlim-tərbiyə ocaqları qarşısında mühüm, vacib vəzifələr qoyur.

Vətənə məhəbbət bu gün təlim-tərbiyənin əsası olmalıdır. Dəyərli insan olmaq üçün ilk növbədə Vətənin vətəndaşı olmalısın. Dinindən, milliyyətindən asılı olmayaraq, hər kəs öz sahəsində Vətənə övladlıq borcunu verməli, Vətənin qüdrəti üçün səyini əsirgəməməlidir. Böyüyən nəsil bu ruhda tərbiyə edilməlidir. Çalışmalıyıq ki, H.Əliyevin göstərdiyi kimi gənc nəsil insanpərvərlik, vətənpərvərlik ənənələrinə hədsiz sədaqət ruhunda böyüsün, tərbiyə alsın. Məktəb hər şeydən əvvəl gənc nəslin dünyagörüşünü tərbiyə etsin, ləyaqətli vətəndaş yetişdirsin.

Heydər Əliyev “Vətənpərvərlik” anlayışının məna çalarları haqqında belə bir fikir söyləyir: “Vətənpərvərlik çox geniş məna daşıyır. Vətənpərvərlik təkcə o deyildir ki, gedib vətəni silahla müdafiə edəsən, insan gerek həyatının hər dövründə, fəaliyyətinin bütün sahələrində öz vətəninin, ölkəsinin qayğısı ilə yaşasın, onun həm iqtisadiyyatının, həm siyasətinin, həm də mədəniyyətinin qayğısı ilə yaşasın. Bütün bunlar vətənpərvərlik məfhumuna daxil olan anlayışlardır.” [1/15] Vətənpərvərlik hissi tariximizə, doğma torpaqlarımıza bağlılıqdan, onları düşmənlərdən qorumaqdan başlayır. Bu gün milli vətənpərvərlik hissi hər bir azərbaycanlının bir vətəndaş kimi yerini, mövqeyini, ləyaqət və dəyərini müəyyən edir, onu bu yolda misilsiz qəhrəmanlıqlar və fədakarlıqlar göstərməyə ruhlandırır. Erməni işğallarına qarşı qanlı döyüşlərdə saysız-hesabsız igidlərimiz güclü vətənpərvərlik hissi nümayiş etdirərək öz həyatlarını bu yolda qurban verdilər.

Dahi rəhbərimiz H.Əliyev qeyd edirdi ki, “Gənclərin tərbiyəsində milli, dini adət və ənənələrimizdən istifadə etmək lazımdır. Əsrlərin dərinliyindən bu günə gəlib çatan adət-ənənələrimiz həmişə adamları saflığa, təmizliyə dəvət etmişdir. Milli və dini adət-ənənələrimiz məhz bu prinsiplərə əsaslanır. Bu gün biz də gəncləri paklıq, saflıq yüksək əxlaq, yüksək mənəviyyat ruhunda tərbiyə etməliyik.” [2]

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan gənci vətənpərvər ruhda böyüyür. // Olaylar. 28-29 may. 2015. S. 15.
2. <https://lib.aliyev-heritage.org/print.php?lang=az&page=5173338>
3. Azərbaycan təhsili müstəqillik illərində. Çarşioğlu. Bakı, 2003
4. Əlizadə M. Milli müdrikliyin Heydər Əliyev zirvəsi. Bakı, 2006
5. <https://muallim.edu.az/news.php?id=14223>
6. Muxtarova N. Heydər Əliyev–milli “mən”in orientiri. “Əbilov, Zeynalov və oğulları” kompaniyası. Bakı, 1999
7. Təhsil millətin gələcəyidir. “Təhsil” nəşriyyatı. Bakı, 2002

РОЛЬ НАСЛЕДИЯ ГЕЙДАРА АЛИЕВА В ОБУЧЕНИИ И ВОСПИТАНИИ МОЛОДОГО ПОКОЛЕНИЯ

Э. И. Герайзаде

В статье анализируется роль наследия Гейдара Алиева в воспитании молодого поколения.

Гейдар Алиев заложил основы национальной целостности и национального самосознания, которые формируются в национальном сознании.

Дух национального патриотизма составляет главное содержание национального воспитания. Подрастающее поколение, плохо знающее национальные ценности и национальные традиции, а также свою историю, не может быть патриотом.

THE ROLE OF HEYDAR ALIYEV'S LEGACY IN THE EDUCATION AND UPBRINGING OF THE YOUNGER GENERATION

E. I. Gerayzada

The role of Heydar Aliyev's heritage in the education of young generation is analyzed in the article.

Heydar Aliyev laid the foundations of national integrity and national identity, which are formed in the national consciousness.

The spirit of national patriotism is the main content of national education. The younger generation, poorly aware of national values and national traditions, as well as its history, cannot be a patriot.

УСКОРЕННОЕ МЫШЛЕНИЕ У СОВРЕМЕННЫХ ПОДРОСТКОВ ПРИ РАЗНЫХ ФОРМАХ ИЗЛОЖЕНИЯ ИНФОРМАЦИИ

К. Диана

М.-Ш. Лора

coscodan.d@gmail.com

Государственный Педагогический Университет “И. Крянгэ”

Ускорение темпа жизни, развитие передовых технологий и, соответственно, увеличение потока информации, необходимость получения и обработки очень большого объема информации не могли не сказаться на мышлении наших современников. Согласно Дэниелу Дж. Левитину [1], в 2011 г. американцы ежедневно потребляли в пять раз больше информации, чем в 1986 г. - по объему ее можно было сравнить с 174 газетами. Более того, 21 274 телеканала ежедневно выпускают 85 000 часов оригинальных программ, которые люди смотрят в среднем 5 часов в день, что эквивалентно 20 гигабайтам фото- и видеoinформации. Каждый час на канале YouTube размещается 6000 часов видеоклипов. А всего, по подсчетам автора, с 2005 по 2015 год человечество создало около 300 экзабит информации, что соответствует шести триллионам романов «Война и мир».

Термин «клип-культура» был придуман Элвином Тоффлером в 1980 году в ответ на огромный объем информации [5]. Клиповое мышление – это средство получения и усвоения информации не в виде печатного текста, как это делали люди предыдущих поколений, а в виде образов, фрагментов, не связанных между собой фактов, которые следуют друг за другом, как в калейдоскопе.

Согласно исследованиям, люди, читающие информацию со встроенными ссылками, понимают меньше, чем те, кто читает традиционный текст [2]. Сотрудники, выполняющие множество онлайн-задач, менее креативны и менее продуктивны, чем те, кто занимается одним делом, на котором они полностью сосредоточены. В то же время, одним из современных методов изложения информации в образовательных учреждениях являются мультимедийные презентации. Задачами исследования являются выявление скорости и объема информации, усваиваемой из Интернета подростками и взрослыми, определение эффективности усваивания информации из презентаций Power Point по сравнению с классическими текстами.

Исследования проводились в Республиканском Теоретическом Лицее «Аристотель» (подростки) и в Тираспольском Государственном Университете (Кишинев) (магистры, взрослые). Использовались методы: Тест на определение уровня внимания «Прага» [4]; Определение объема информации, усваиваемой из Интернета подростками и взрослыми - анкета с 10 вопросами на неизвестную для респондентов тему – «Бриллианты», ответы на которые можно найти в различных источниках в Интернете; Выявление эффективности метода преподавания информации в виде Power Point; Статистическая обработка данных при помощи программы SPSS [3]. В результатах исследований выявлены явные отличия в перераспределении внимания у людей разного возраста. Наилучший результат – 70,82 балла - был показан 28 учащимися 13-18 лет. Второе место - 54,04 балла – показали 25 студентов в возрасте 38-42 года, третье место – 39,4 балла - показали 25 взрослых в возрасте 65-69 лет) (данные статистически достоверны).

В тесте «Бриллианты» подтвердилось наличие у молодых людей ускоренного мышления, которое за счет высокой скорости познавательных процессов позволяет охватить более широкую область изучаемого предмета, но

имеет большой недостаток - поверхностность усваиваемой информации, и, как следствие, большее количество допущенных в изложении ошибок.

Учитывая изложенные выше полученные результаты, два аналогичных по степени сложности и объему текста были предложены ученикам в виде классического книжного текста и презентации Power Point. Большинство - 63% учащихся - отлично справились с вопросами по книжному тексту. В то же время, количество правильно ответивших на вопросы по мультимедийной презентации Power Point со схемами и рисунками оказалось меньше - 56% учеников. Наилучший результат в Пражском тесте показали лица 13-18 лет. На втором месте студенты, на третьем месте – пожилые люди. Подтверждено наличие у юношей ускоренного мышления, которое за счет быстроты познавательных процессов позволяет охватить более широкую область изучаемого предмета, но имеет большой недостаток - поверхностность усваиваемой информации. В то же время установлено, что преимущества современного метода изложения информации в виде мультимедийных презентаций на уроках биологии в старших классах лица являются спорными, так как не было выявлено статистически значимых различий в усвоении информации в сторону увеличения объема и качества ее изложения.

ЛИТЕРАТУРА

1. Daniel J. Levitin, „Mintea organizată. Cum sa găndești corect in era supraîncărcării informației, Editura: Publica, 2015, 744 p.
2. Morgan, K. How People Read Online: New and Old Findings/Nielsen Norman Group, 2020, <https://www.nngroup.com/articles/how-people-read-online/> (cit.01.03.2023)
3. Shehu, A. Understanding Statistical Package for the Social Sciences (SPSS)/ LAP LAMBERT Academic Publishing, 2019, <https://slink.ro/iFo7d> (cit.23.02.2023)
4. Testul de atenție distributivă „Praga” [https://www.academia.edu/37007570/Testul Praga](https://www.academia.edu/37007570/Testul_Praga) (cit.02.04.2023)
5. Тоффлер, Э. Третья волна. М.: ООО "Фирма "Издательство АСТ", 2004, сс.6-261

ACCELERATED THINKING IN MODERN ADOLESCENTS WITH DIFFERENT FORMS OF INFORMATION PRESENTATION

D. Koshkodan

M.-S. Lora

coscodan.d@gmail.com

State Pedagogical University “I. Kryanga”

The article presents research data on the thinking characteristics of teenagers. It is found that teenagers have an accelerated thinking that allows them to assimilate larger volumes of information. At the same time, the number of errors when reproducing texts is higher in this age group compared to older people. The assimilation of information presented classically was better compared to information taught in the form of a Power Point presentation.

**ВОЗМОЖНОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ЦИФРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ ПРИ
ПРЕПОДАВАНИИ ПРОФИЛЬНЫХ ДИСЦИПЛИН В ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ
ЗАВЕДЕНИЯХ**

**А.Х. Гофурова
gafurova.sojida@mail.ru**

Джизакского Государственного Педагогического Университета

Но в современном образовании, где информационные технологии используются лишь частично, невозможно не использовать цифровые технологии, иначе мы можем безнадежно отстать. Поэтому цель модернизации системы образования направлена на подготовку человека с высоким уровнем базовых компетенций. Использование цифровых технологий в образовательной деятельности открывает новые возможности, то есть адекватные методы передачи, распределения и управления цифровой информацией, формирование необходимых компетенций на основе цифровой грамотности, предоставление всем равного доступа к получению необходимых знаний и принятию решений и получению навыков на мировом рынке труда в условиях цифровой экономики обеспечивает востребованность выпускников высших учебных заведений. Изменения в любой области знаний, особенно в сфере образования, не всегда происходят быстро. Поэтому предлагается объединить педагогические стратегии и инструменты цифровых технологий, чтобы помочь в этом [1].

На сегодняшний день многими отечественными и зарубежными учеными проводятся научные исследования по внедрению 3D-технологий в учебный процесс при обучении студентов направления Цифровые технологии и дизайн специализированным предметам. В том числе такие зарубежные исследователи как Е. Е. Александровна, Т. Чемодоновна, В.А.Обуховец, Т.Н. Суворова, Н.А. Саблина, М. Н. Марченко в своих научно-исследовательских работах обсуждали особенности развития дизайнерских умений у студентов с применением компьютерной графики. Первые попытки разработать стройную систему цифровых технологий и компьютерного обучения были предприняты за рубежом. В последующие пятнадцать лет учеными такими как Х.Ш.Кодиров, Г.Э.Облакулова, А.Р.Жураев по теме “Совершенствование методики формирования профессиональных компетенций будущих учителей на основе программных средств обучения”, Вся исследуемая диссертационная работа действительно актуальна и имеет потенциал полностью перестроить образовательный процесс. Однако, проанализировав научно-методические работы в области образования дизайн, мы видим, что исследований по разработке комплексной системы обучения компьютерному и 3D-моделированию в традиционных задачах подготовки дизайнеров с учетом новых условий недостаточно, этого требует развитие современного общества. Также темы по обучению проектированию одежды в 3D технологии нет ни в одном предмете дизайнерского направления.

При разработке программ профильных дисциплин учитываются требования заказчиков кадров, а конкретные виды профессиональной деятельности определяются высшим учебным заведением во взаимодействии с заинтересованными участниками образовательного процесса. Исходя из этого, наука о компьютерном моделировании объекта проектирования теперь включена в направления проектирования, и на практике доказано, что эту науку можно использовать в более технической сфере (проектная деятельность).

Несмотря на то, что новые подходы в образовании создают новые проблемы для учителей и студентов, педагоги ищут способы эффективного использования этих цифровых технологий в работе со студентами, признавая при этом возможности этих цифровых технологий в обучении. Для реализации новейших методов обучения весьма эффективно сочетать эти новые направления с рядом традиционных методов

обучения, которые используются в образовании на протяжении многих лет, расширять цифровые технологии в деятельности педагогов и повышать уровень знаний студентов [2].

Для развития таких навыков, дополнительно к учебному процессу, необходимо использовать активные и интерактивные технологии, направленные на развитие коммуникативных компетенций. Все это может служить повышению качества преподавания. Таким образом, совершенствование учебного процесса зависит от того, насколько успешно преподаватель сможет сочетать инновационные цифровые технологии с реальными практическими методами обучения, при которых студенты учатся использовать преимущества цифровых источников информации, не нарушая их способность мыслить и обмениваться идеями. Практика показывает, что интеграция учебного процесса в обучение проектирование одежды с использованием 3D-инструментов является важным условием профессиональной подготовки дизайнера и способствует развитию профессиональных качеств будущих специалистов. Сегодня, помимо современных компьютерных технологий и дидактических средств, важную роль играет и образовательная среда [3].

Схема1. Интеграция метода обучения

В результате изучения многих исследований по данной теме мы выяснили, что педагогическая значимость проблемы формирования навыков проектной деятельности на основе интеграции специальных программ компьютерной графики и традиционных методов обучения привела нас к проведению сложных технических и психолого-педагогических исследований.

Приступая к изучению 3D-моделирования, студенты должны обладать техническими знаниями и теоретическими знаниями по профильным предметам наряду с творчеством. Учащемуся, знакомому с трехмерными панелями и программным обеспечением для 3D, будет легче общаться с другими знаками творческого процесса. Это немного облегчает рабочий процесс.

Дизайнерская деятельность помогает студентам формировать свои эстетические идеалы в восприятии и изменении окружающей предметной среды,

творчески подходить к оформлению своей деятельности, осознавать себя постоянно развивающейся личностью. В этой статье мы стремимся внести свой вклад в эту область, обобщив некоторые теоретические вопросы и сформулировав ряд конкретных направлений для эффективной интеграции цифровых технологий в процесс преподавания и обучения. По результатам, полученным в процессе работы, был проведен усовершенствованный вариант проектирования одежды и обучение работе с 3D-инструментами с анализом существующих методик.

ЛИТЕРАТУРА

1. Д. П. Хашимова, Р. А. Парпиева Тенденции применения цифровых технологий в современном образовании//научный электронный журнал “Экономика и инновационные технологии”. № 3, май-июнь, 2020 год.
2. 5111004 - Професионал таълим: dizayn (libos va zazlamalar) bakalavriat taъlim йўналишининг малака талабалари. 6.06.2020г
3. Л.М.Чомаева, К.Х.Бостанов. Применение компьютерных технологий в обучении студентов художественному дизайну. Педагогика. Стр285

ALİ TƏHSİL MÜƏSSISƏLƏRİNDƏ PROFİL FƏNLƏRİNİN TƏDRİSİNDƏ RƏQƏMLİ TEKNOLOGİYALARDAN İSTİFADƏ İMKANLARI

Ə.X. Qofurova

gafurova.sojida@mail.ru

Cizzax Dövlət Pedaqoji Universiteti

Bu məqalə ali təhsil müəssisələrinin dizaynerlərinin tələbələrinə geyim dizaynı və yüksək peşəkarlığa malik insan yetişdirmək məqsədilə təhsil sisteminin modernləşdirilməsi və rəqəmsal texnologiyaların təhsil fəaliyyətinə tətbiqi üçün yeni imkanlar açır. Təhsildə rəqəmsal texnologiyalardan istifadə şagirdlərin dərəcə münasibətini və öyrənməyə marağını artırmağa, onların gizli qabiliyyət və istedadlarını reallaşdırmağa kömək edə bilər. Bu prosesdə şagirdin psixoloji xüsusiyyətlərinin formalaşması, informasiyanın sürətli mənimsənilməsi imkanlarının yaradılması, eləcə də nitq mədəniyyətinin rolu və idarəçilik bacarıqlarının inkişafı təqdim olunur. Rəqəmsal savadlılığa əsaslanan bacarıqların inkişaf etdirilməsi, rəqəmsal texnologiyaların imkanlarını nəzərə alaraq tədris prosesini təkmilləşdirmək və ənənəvi tədris metodları ilə inteqrasiya etmək məqsədilə yüksək effektivliyə malik rəqəmsal və kompüter texnologiyalarının xüsusi proqramları və 3D ilə tədris prosesinin zənginləşdirilməsi, təhsil sistemində rəqəmsal texnologiyaların tətbiqi zamanı pedaqoji strategiyalardan istifadə zərurəti nəzərdə tutulur.

POSSIBILITIES OF USING OF DIGITAL TECHNOLOGIES IN TEACHING PROFILE DISCIPLINES IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS

A.Kh. Gofurova

gafurova.sojida@mail.ru

Jizzakh State Pedagogical University

This article reveals new opportunities for modernizing the education system and introducing digital technologies into educational activities in order to train students of designers at higher educational institutions to design clothes and train a person with high professional competencies. The using of digital technologies in education can increase the attitude of students toward the lesson and their interest in learning, helping them realize their hidden abilities and talents. In this process, the formation of the psychological characteristics of the student, the creation of the possibility of rapid assimilation of information, the role of the culture of speech, and the development of managerial skills are presented. Development of competencies based on digital literacy and enrichment of the learning process with special programs of digital and computer technologies with high efficiency and 3D in order to improve the educational process using tools and integrate them with traditional teaching methods, given that digital technologies can have a negative impact on the formation of the student's identity and the need to use pedagogical strategies when introducing digital technologies into the education system. Also, based on the general requirements for the content of a special subject block for undergraduate students in the specialty of design, the scientific report expresses an opinion on the need to include the subject "Designing clothes using 3D tools" in a special subject block of the curriculum.

МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ ФОРМИРОВАНИЯ МЕЖКУЛЬТУРНЫХ КОМПЕТЕНЦИЙ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ КРОСС-КУЛЬТУРНОГО ТИПА

С.Ф. Абдинова

Г.Т. Намазова

gulya-namazova@mail.ru

Азербайджанский Технологический Университет

Кросс-культурное образование в новейшем гуманитарном дискурсе представляет собой феномен довольно востребованный и именно по этой причине «ускользающий» – в плане содержательно-терминологической определенности. Феноменология кросскультурности связана с возникновением принципиально нового – «симфонического» – явления в пространстве взаимодействия самодостаточных культур; она «изначально предполагает наличие не только одного или нескольких базовых различий соприкасающихся культур, таких как религия, философия, менталитет, мировоззренческие установки, политическое устройство общества, традиции, быт, мода, кулинария и т. п., но и, как правило, разные языки общения» [1, с. 23]. Кросс-культурность может быть представлена и как коммуникация различных культурных универсумов, или как некая транскомуникация, «сообщаемость разнопорядковых, разномерных миров» [2, с.57].

Рост интереса к феномену кросс-культурности в психолого-педагогическом дискурсе обусловлен разноуровневыми факторами, от общецивилизационных процессов глобализации до роста академической мобильности как одного из результатов интернационализации образования (особенно высшего профессионального). Конкретизация границ и содержания понятия «кросс-культурное образование» – предмет отдельных теоретико-методологических подходов. На данном этапе мы считаем достаточным рамочно определить его как особый тип (модель) образовательного процесса. При этом нас интересует, прежде всего, уровень высшего профессионального образования, университет как символ образовательной «экосистемы» инновационного типа, которая обладает огромным потенциалом для подготовки компетентного специалиста, нацеленного на личностную самореализацию и профессиональное саморазвитие на протяжении всей жизни. Для этого выпускник университета должен обладать комплексом разнообразных компетенций, в том числе – связанных с мультикультурализмом как своего рода ценностно-мировоззренческой системой координат, которая оказывает многоплановое влияние на самые разных аспекты жизнедеятельности современного социума. Можно предположить, что формирование неких общезначимых ценностей – это лишь одна из подсистем довольно сложной таксономии (системы целей) современного образования. Образовательный процесс инновационного типа по сути своей имеет опережающий характер и ориентирован на цели устойчивого развития. В концептуально-методологическом плане такой процесс предполагает многомерную, многовекторную деятельность по формированию личности, которая была бы не просто готова к жизни в мире динамичном, «центробежном» (то есть характеризующемся, в числе прочего, нарастанием процессов культурного разнообразия, «локализации» внутри общего – глобального – развития), но и обладала бы комплексом компетенций, позволяющих играть активную роль в общезначимой созидательной деятельности. Состав и содержательно-функциональные свойства рассматриваемых компетенций заслуживают многомерного осмысления. Особого внимания, на наш взгляд, заслуживают

развитие аналитической культуры личности, критического мышления, креативности, а также формирование толерантности – как опыта взаимодействия с окружающим миром и другими людьми, который освоен на рациональном уровне и присвоен личностью на уровне эмоционально-ценностном. Формирование мультикультурных компетенций в образовательном процессе кросскультурного типа предполагает реализацию комплекса мер и шагов, включая концептуальное переосмысление и обновление: 1) системы стратегического планирования образовательного процесса; 2) содержания, методов, форматов, технологий обучения и воспитания; 3) всех компонентов образовательной среды; 4) системы контроля и оценки качества образовательного процесса. Наиболее продуктивным в методологическом плане нам представляется обращение к идеям социокультурного и культурологического подходов к развитию образовательных систем. В рамках первого, в частности, речь идет о понимании аксиологической укорененности любой инновационной деятельности как деятельности, направленной на созидательное изменение окружающей действительности. При этом ключевое значение в контексте достижения целей кросс-культурного образования приобретает нацеленность соответствующих изменений на формирование культуросообразности мировоззрения и аксиологии человека как ключевого условия его (само)развития и (само)реализации. Это, в свою очередь, предполагает последовательную реализацию культуросообразности как метапринципа проектирования и развития образовательных систем. Образовательный процесс нацеливается на социокультурную продуктивность – создание новых форм межкультурного взаимодействия, в противовес простой трансляции существующих норм и ценностей. В целом же культуросообразность можно рассматривать в качестве концептуально-методологической «матрицы», задающей сущностные параметры кросс-культурного образования как инновационной модели формирования личности и профессионала «симфонического» типа.

ЛИТЕРАТУРА

1. Беспалова, Е. А. Трансатлантизм и кросскультурность / Е. А. Беспалова // *Мировая литература на перекрестье культур и цивилизаций*. – 2016. – № 1 (13). – С. 17–24.
2. Кабрин, В. И. Транскоммунитивная парадигма в кросс-культурном исследовании / В. И. Кабрин // *Сибирский психологический журнал*. – 2013. – № 47. – С. 52–60.

METHODOLOGICAL APPROACHES TO THE FORMATION OF INTERCULTURAL COMPETENCIES IN THE EDUCATIONAL PROCESS OF CROSS-CULTURAL TYPE

S.F. Abdinova

G.T. Namazova

gulya-namazova@mail.ru

Azerbaijan Technological University

This article describes the methodological approaches to the formation of intercultural competencies in the educational process of cross-cultural type. The educational process is aimed at socio-cultural productivity - the creation of new forms of intercultural interaction, as opposed to the simple translation of existing norms and values.

RIYAZİ MƏNTİQ VƏ ALQORİTMLƏR NƏZƏRİYYƏSİ

S. T. Mustafayev

s.mustafayev@uteca.edu.z

H. C. Kəsəmənli

h.ke semenli@uteca.edu.az

R. İ. Əsgərova

r.asgerova@uteca.edu.az

Azərbaycan Texnologiya Universiteti

Məntiq elmi haqqında ilk məlumat Çin və Hindistan dövlətlərindən yayılmışdır. Ancaq, nədənsə bu elm adı çəkilən ölkələrdə inkişaf etməyib. Bundan sonra 2400 il bundan əvvəl böyük Yunanıstan alimi Aristotel – (384 - 322); - özündən əvvəl Demokritin (460 - 370); Sokratın (469 - 399) və özünün müəllimi olan Platonun (427 - 347) məntiq elmi haqqında olan məlumatları və özünün də yaradıcılığının nəticəsini “Orqanon” adlı kitabında çox geniş və əhatəli şəkildə izah etmişdir. Belə ki, Aristotelin yazdığı bu əsərində qeyd edilmişdir ki, məntiq elmində beşdən çox sayda əməl vardır. Bunlar, inkar, konyuksiya, dizyunksiya, implikasiya, ekvivalensiya, şəffer ştirixi və s. əməllərdir. Daha sonra qeyd edilir ki, məntiq yalnız iki sayda qiymət alır ki, bunlardan biri yalan (0 sıfır), digəri isə (1 doğru) qiymətləridir. Bu böyük alim yazır ki, ixtiyari bir adam digər bir adamdan nəyi isə soruşarkən, əgər o adam bilərəkdən və bilməyərəkdən yalan cavabı deyərsə, məntiqi qiymət sıfır (0), doğru deyərsə, doğru (1 vahid) ilə işarə edilir. Odur ki, Aristotelin doğruluq cədvəllərindən istifadə etməklə bir çox mübahisəli məsələləri həll etmək mümkündür.

Doğruluq cədvəlləri aşağıdakılardır:

İnkar implikasiya

x	\bar{x}
1	0
0	1

konyuksiya

x	y	$x \wedge y$
1	1	1
1	0	0
0	1	0
0	0	0

dizyunksiya

x	y	$x \vee y$
1	1	1
1	0	1
0	1	1
0	0	0

x	y	$x \rightarrow y$
1	1	1
1	0	0
0	1	1
0	0	1

ekvivalensiya

x	y	$x \leftrightarrow y$
1	1	1
1	0	0
0	1	0
0	0	1

Aristoteli məntiq elminin banisi, atası və açarı adlandırmışlar. İlk olaraq məntiq elmini sistemə saldığından deyilən adlara layiq hesab etmişlər. Əslində Aristotelin yazdığı məntiq hesab edilir.

Demək olar ki, XIX əsrin yarısına kimi məntiq elmi inkişaf etməmişdir. Yalnız yuxarıda deyilən tarixdən başlayaraq sürətlə inkişaf etmiş və iki hissəyə bölünmüşdür. Birinci hissə formal məntiq digəri isə riyazi məntiq kimi qəbul edilmişdir. Qeyd edilir ki, riyazi məntiq bölməsi çox yüksək səviyyədə daha çətin və mürəkkəb məsələlərin həllində istifadə edilir. Əslində məntiq elmi mülahizələr üzərində qurulmuşdur.

Riyazi məntiqin əsası eramızdan əvvəl Evklidin “Başlanğıclar” əsəri hesab edilir. Mən, deyərdim ki, dünyada 2400 il ərzində elm sahəsində böyük Azərbaycan alimi Lütfi Zadənin səviyyəsinə çata bilən alim olmayıb.

Lütfi Zadə ailəsi birinci dünya müharibəsi illərində İranın Ərdəbil şəhərindən Bakıya köçüb. Lütfi Zadə (Əsl adı Lütfəli Rəhim oğlu Ələsgərzadə) 1921 – ci ildə fevral ayının 4 – də Bakının Novxanı kəndində anadan olmuşdur. Atasını Rəhim Ələsgərzadə (1895 - 1980) jurnalist, anası Feyqə (Fanya) Maiseyevna (1897-1974) yəhudi, rus dilli uşaq həkimi olmuşdur.

Lütfi Zadə 11 yaşına kimi Bakının 16 saylı məktəbinin rus dili bölməsində oxumuşdur. 1932-ci ildə İran dövləti belə bir qərar verir ki, bir ayın ərzində kənarında olan İran vətəndaşları İrana qayıtmalıdır, əgər gəlməsə İran vətəndaşlığından azad ediləcək. Odur ki, bu səbəbdən də Lütfi Zadənin ailəsi İrana qayıdır.

Lütfi Zadə 1944-cü ildə Tehrandə universitet bitirərək elektrik mühəndisi ixtisasına yiyələnir. Elə həmin ildə də Lütfi Zadə Amerikaya gedir. 1947-ci ildə onun ailəsi də Amerikaya gedir. O, 1957-ci ilə kimi Massaçusets Universitetində işləyir və kibernetikanın atası hesab olunan Norbert Vinerin məsləhəti və tövsiyyəsi ilə Kaliforniya ştatında olan Bfrkli Universitetinə gedir və ömürlük olaraq həmin universitetin professoru təyin edilir.

Bu gün Lütfi Zadənin dünya elminə 6 (altı) mühüm elmi nəzəriyyəsi məlumdur. Hal-hazırda həmin nəzəriyyələrindən yalnız biri elm və istehsalatda geniş şəkildə tətbiq edilir. Həmin nəzəriyyələr aşağıdakılardır:

1. Qeyri-səlis məntiq nəzəriyyəsi;
2. Təəssürlər nəzəriyyəsi;
3. Sistemlər nəzəriyyəsi;
4. Gözlə işləyən kompüter nəzəriyyəsi;
5. Optimal süzgəclər nəzəriyyəsi;
6. Soft kompyutinq nəzəriyyəsi.

Lütfi Zadə 1965-ci ildə “İnformasiya və nəzarət” jurnalında bu nəzəriyyələri dərc etmişdir.

Riyazi məntiqlə alqoritmlər nəzəriyyəsi qarşılıqlı olaraq inkişaf etməkdədir.

Alqoritm nəzəriyyəsi dedikdə, hər hansı bir ardıcılıqla yerinə yetirilən və ilkin verilənlərdən tələb olunan nəticənin alınmasında müəyyən əməliyyatlar sistemi başa düşülür. Yəni alqoritm termini bir qayda olaraq lazım olan nəticənin alınmasına gətirən müəyyən əməliyyatlar ardıcılığının adı kimi işlədilir.

Alqoritm əslində həm dəqiq, həm də humanitar elmlərdə qarşıya qoyulmuş məsələlərin həllində geniş şəkildə istifadə edilən metodlar, qaydalar, priyomlar, prinsiplər, qanunlar birliyi deməkdir. Alqoritm və alqoritm eyni mənalı kimi başa düşülür. IX əsrdə böyük Özbəkistan riyaziyyatçısı Əl-Xarəzmi, onluq hesablama sistemində ədədlər üzərində hesab əməllərinin yerinə yetirilməsi qaydalarını işləmiş və ona aid traktat da yazmışdır. Həmin traktat sözünün latın dilinə tərcüməsində Əl-Xarəzmin adı alqoritm kimi getmişdir. Sonralar Avropa riyaziyyatçıları da traktatda işlənmiş hesab əməllərinin yerinə yetirilməsi qaydalarını alqoritm adı ilə qəbul etmişlər.

ТЕОРИЯ МАТЕМАТИЧЕСКОЙ ЛОГИКИ И АЛГОРИТМОВ

Мустафаев С. Т.

s.mustafayev@uteca.edu.z

Касаманли Г. Д.

h.kesemenli@uteca.edu.az

Аскерова Р. И.

r.asgerova@uteca.edu.az

Азербайджанский Технологический Университет

Первые сведения о науке логики распространились из Китая и Индии. Однако по каким-то причинам эта наука не получила развития в упомянутых

странах. После этого, 2400 лет назад, великий греческий ученый Аристотель (384-322) в своей книге "Органон" очень широко и всесторонне изложил сведения о науке логики Демокрита (460-370); Сократа (469-399) и его учителя Платона (427-347), результат собственного творчества. Так, в этой работе, написанной Аристотелем, упоминается, что в науке логике существует более пяти действий. Это отрицание, конъюнкция, дизъюнкция, импликация, эквивалентность, линия Шеффера и др.

THE THEORY OF MATHEMATICAL LOGIC AND ALGORITHMS

Mustafayev S.T.

s.mustafayev@uteca.edu.az

Kasamanli H.C.

h.kesemenli@uteca.edu.az

Asgerova R.I.

r.asgerova@uteca.edu.az

Azerbaijan Technological University

The first information about the science of logic, spread from China and India. However, for some reason, this science has not developed in the mentioned countries. After that, 2400 years ago, the great Greek scientist Aristotle (384-322) in his book "Organon" very broadly and comprehensively presented information about the science of logic of Democritus (460-370); Socrates (469-399) and his teacher Plato (427-347), the result of his own creativity. Thus, in this work written by Aristotle, it is mentioned that there are more than five actions in the science of logic. These are negation, conjunction, disjunction, implication, equivalence, Schaeffer line, etc.

**ИЗУЧЕНИЕ ИНОСТРАННОГО ЯЗЫКА КАК КОМПОНЕНТ
УСТНО-РЕЧЕВОГО ОБЩЕНИЯ**

А.А. Маммадли

С.Х. Юзасиф

Азербайджанский технологический университет

Khatira@list.ru

Укрепление международных связей приводит к повышению интереса к изучению языка и интенсификации межкультурного общения. Это, в свою очередь, делает отношения между языком и культурой чрезвычайно актуальными на национальном и международном уровне. В настоящее время методика преподавания иностранных языков в вузах постоянно развивается и совершенствуется. Источниками его формирования являются эффективные методологические исследования. Исходя из этого, постоянно развиваются методы овладения иностранным языком. Современная методика обучения иностранным языкам представлена как содержание индивидуальной деятельности, определяющей процесс обучения иностранным языкам. Такая направленность предполагает поиск и создание оптимальных условий для познавательной языковой деятельности личности.

Современное общество характеризуется расширением межкультурных взаимодействий, что, помимо позитивного сотрудничества, также приводит к возникновению межкультурного непонимания. С этой точки зрения перед современным образованием встают вопросы приобщения личности к миру общечеловеческой культуры и правильного направления ее на готовность к сотрудничеству, толерантное отношение и уважение к другим национальным культурам. При обучении иностранному языку оно состоит в знании культурологических основ мировой культуры, общественных явлений и традиций, что включает в себя коммуникативную и лингвокультурную компетентность.

При обучении иностранному языку следует отдавать предпочтение различным методам произношения, чтобы научить студентов умению правильно говорить и писать на изучаемом языке[4] Интеграция этих методов в учебный процесс развивает у учащихся навыки общения на иностранном языке и укрепляет их способность общаться на языке, который они изучают.

Все аспекты языка органически связаны друг с другом и дополняют друг друга. Письмо нельзя отделить от чтения, чтение от устной речи. Среди них важное значение имеет письмо, потому что оно закладывает основу для обучения иностранному языку. Письмо как навык имеет большое практическое значение в изучении иностранного языка. Он помогает выучить буквы, звуки, слова, грамматику, развивает произношение, разговорную речь и навыки чтения, а также привычки. Привитие навыков и навыков письма при обучении иностранному языку требует от преподавателя специальных навыков и при этом на преподавателя ложатся ответственные задачи. Таким образом, чтобы писать, требуется технически правильно выражать буквы, приобретать правильные орфографические навыки и правильно и полно выражать свое мнение в письменной форме.[2]

Существуют разные методы обучения иностранному языку. Один из них называется «Индивидуальное обучение языку» (Метод Лозанского). Метод в основном предлагает следующее при обучении русскому языку.

- а) предпочтение сравнению с родным языком при обучении иностранному языку;
- б) отводить много места для устной беседы;
- в) не избегать спонтанного использования изучаемого языка;

г) анализировать грамматические правила и структуру целевого языка с целевым языком, если это необходимо;

д) давать указания и инструкции на изучаемом языке в аудитории; применять индуктивный подход к грамматике изучаемого языка.

В индивидуальной методике обучения языку основное предпочтение отдается устной речи, общение между учителем и учащимися происходит в форме вопросов и ответов; речь и слушание укрепляются; внимание уделяется правильному произношению и грамматике.

Целью обучения иностранному языку является развитие устной речи, вопрос активизации речевой деятельности стал актуальной проблемой в обучении иностранному языку. Каждый изучающий иностранный язык должен приобрести следующие навыки и навыки иностранного языка:

1) понимать живую речь, построенную на основе учебного материала, и речь, записанную на пленку в течение 4-5 минут, состоящую из 80-100 слов в минуту;

2) иметь возможность участвовать в беседе на предусмотренные в программе темы и отвечать на вопросы в ходе беседы.

Кроме того, преподаваемый предмет имеет образовательную цель, что является требованием программы. Об этом написано в программе: «Изучение иностранных языков подрастающим поколением. [2]

Иностранный язык как учебный предмет повышает общую образованность учащихся, влияет на развитие их мышления и речи.

Говоря о цели обучения иностранному языку, проф. А.А. Миролюбов пишет, что обучение иностранному языку осуществляется с двумя целями: коммуникативной - созданием (формированием) умения пользоваться изучаемым языком как средством общения и с целью воспитательной работы, развивающей общее образование и воспитание учащихся. [3]

Преподавание иностранных языков в нашей стране имеет общеобразовательную и воспитательную цель. Обратим внимание на конкретное определение этих целей:

а) расширение международных связей нашей страны;

б) обмен идеями, полученными в различных областях науки и техники, искусства;

в) вопрос о поездках представителей.

Еще одна цель обучения иностранному языку – развитие мышления нового поколения. Преподавание каждого предмета направлено на развитие логического мышления в требованиях. Когда студенты начинают изучать иностранный язык, они могут сравнивать и делать выводы. Они анализируют изученные вопросы, высказывают конкретные мнения и делают определенные выводы. Они умеют классифицировать уже пройденный материал, сравнивать его и высказывать мнение, разделять слова в предложении, звуки в словах, рассказывать правила для каждого из них.

Чтение – это вид речевой деятельности. Его цель – дать слушателям знания, научить их читать и понимать текст, составленный на основе пройденного лексико-грамматического материала. Как и при прослушивании устной речи, речь воспринимается и понимается при чтении, но этот процесс носит несколько иной характер, поскольку информация поступает по зрительному каналу, а не по слуховому. Зрение играет решающую роль при чтении.[4]

В процессе чтения текст одновременно воспринимается и понимается. Эти два аспекта процесса чтения неразрывно связаны. Понимание текста зависит от качества его восприятия.

Содержание текста понимается на основе тех же мыслительных процессов при чтении, что и при прослушивании. Однако в это время создаются более благоприятные условия для понимания текста, благодаря чему, по сравнению со слуховыми образами, зрительные образы более четкие и имеют более продолжительное действие.

Воспринимаемый при чтении языковой материал настолько велик и разнообразен по объему, а также отличается некоторыми стилистическими особенностями, что в нем могут использоваться относительно длинные предложения. Эта особенность литературного стиля, с одной стороны, облегчает понимание текста, а с другой стороны, усложняет его. Облегчает, в том смысле, что более подробно раскрывает замысел автора; затрудняет, так как в длинном предложении трудно выделить и выделить главные члены и определить, как слова связаны друг с другом.[5]

Использование в тексте большого количества незнакомых слов требует умения понимать значение этих слов непосредственно, как по словарю, так и путем догадок по содержанию текста.

Чтение приносит большую пользу для развития личности человека и это, безусловно, известно всем. У человека, который читает, активно работает головной мозг, причем оба полушария. Человек может не только получать удовольствие от процесса чтения, но и тренировать и развивать способности своего мозга.[6]

Психологами и методистами давно доказано, что чтение развивает и обогащает нашу речь, расширяет словарный запас, учит мыслить образами, вызывает вопросы, над которыми стоит задуматься, а также чтение учит нас видеть проблемную ситуацию с разных сторон. Современные классики, говорят: «Те, кто читает книги, всегда будут управлять теми, кто смотрит телевизор».

ЛИТЕРАТУРА

1. Основные направления в методике преподавания иностранных языков в XIX – XX / под редакцией И.В.Рахманинова. – М.: «Педагогика», 1972. С.267.
2. Гальскова Н.Д. Современная методика обучения иностранным языкам: М.: Глосса, Москва, 2000.
- 3.Русский языческий фольклор. (Очерки быта и нравов) Ю.П. Мироллюбов
4. Пальмер.Г. Устный метод обучения иностранным языкам. - М., 1960.
5. Фокина, К. В. Методика преподавания иностранного языка: конспект лекций / К. В. Фокина, Л. Н. Тернова, Н. В. Костычева. — М.: Издательство Юрайт, 2009. — 158 с.
6. Формирование лексических навыков: Учебное пособие / Под. ред. Е.И.Пассова, Е.С.Кузнецовой. – Воронеж: НОУ «Интерлингва». - 2002. (Серия «Методика обучения иностранным языкам», №8).

STARTAPLARIN YARADILMASINDA UNİVERSİTETLƏRİN ROLU

A.A. Məmmədli

S.X. Yüzəsif

Azərbaycan Texnologiya Universiteti

Khatira@list.ru

Startup bir biznes modelidir, öncə axtarmaq daha sonra inkişaf etdirmək və təsdiqlənmək üçün yaranan bir layihədir. Startup və sahibkarlıq anlayışı oxşardı lakin fərqləri də vardır. Sahibkarlıq anlayışı bütün yeni müəssisələri əhatə edir, bura özünü məşğulluq fəaliyyəti, böyümək niyyətində olmayan müəssisələr daxildir. Startup isə kənar ərazilərdə inkişaf etmək niyyətində olan, sürət və böyümək məqsədi daşıyan yeni müəssisə növüdür.

Müştəri inkişafı Stiven Blank tərəfindən “Anlamaq üçün dörd addım” kitabında təqdim olunan modeldir. Bu model 4 mərhələni təsvir edir.

1. İstehlakçının müəyyənləşdirilməsi mərhələsində müştərilərin problemlərinin həllinə dair fərziyyələr qurulur.

2. İstehlakçının təsdiqi fərziyyələr yoxlanılır, satış planı və marketing strategiyası hazırlanır və şirkətin ilk istehlakçıları tapılır.

3. İstehlakçının cəlb edilməsi – Startup məhsul satışlarına başlayır və marketingə sərmayə ayırır.

4. Şirkətin yaranmağı – Startupın son məqsədi.

Bir neçə ildir Azərbaycanda startup və sahibkarlıq haqqında danışılır. Bunun ən yaxşı göstəricisi startup biznes inkubasiya mərkəzlərinin sayının artmasıdır. Yeni formalara başlayan ekosistem nümayəndələrinə dəstək önəmlidir. Azərbaycanda startaplara mentorluq edən 6 inkubasiya mərkəzi var. Inkubasiya mərkəzləri investora görüşmək imkanı yaradan qurumlardır. Baku Business Factory, Next – step innovation center, app – lab – baksel tərəfindən yaradılan layihədir.

Azərbaycanda ilk dəfə “metafluence” platformasına 3 milyon dollar investisiya yatırılıb. Texnoloji startaplara gəldikdə Türkiyənin texnoloji startapları bazarlarda inamla böyüməkdədi. 7 ildir fəaliyyət göstərilən ərzaq çatdırmaq “Gətir” təkcə bir il investora 1 milyardan çox sərmayə alıb. Mobil cihazlar üçün portativ-şarş cihazlarının icarə xidmətləri təklif edən İsveç startapı Azərbaycan bazarına daxil olur.

26-28 mayda texnologiya festivalı çərçivəsində “Take off Baku” adlı beynəlxalq startup sammiti keçiriləcək. Məqsəd regionda effektiv sahibkarlıq limiti yaratmaq, startapların inkişafını dəstəkləməkdir. Sammitin şərtlərinə əsasən “5 matrix” prinsipinə görə 35 yerli startup olmaqla tədbir iştirakçılarının sayı 50 komanda ilə məhdudlaşdırılacaq. Texnofest festivalında UTECA komandası B katiqoriyası -3 layihə, B və C katiqoriyası 2 layihə ilə qeydiyyatdan keçib. 5 nəfərlik “Şahin” komandası, 4 nəfərlik “Rosol” komandası, 4 nəfərlik “Develop World, Niwana Energy Transform” komandaları yarışa namizəddir. Texnofest Türkiyənin ən böyük aviasiya, kosmos, texnologiya festivalı bu il Azərbaycanda təşkil olunacaq.

Startupda tənzimləmə qanunu mövcuddur: A) xərclərin qurulması, B) işlə təmin etmək imkanı, C) müddətli müqavilələrin imzalanması. İnnovativ sahibkarlığın əsasını tələbə startapı təşkil edir. Startaplarda uğur qazanmağın əsas faktorlardan biri ideyanın dəyəri, onu müştəriyə cəlb edən kommersiya məhsuluna çevrilməsi və davamlı komanda. Startup marketing modeli üzrə təlimlərin keçirilməsi çox vacibdir. Ayrı-ayrı komandalar ekosistem kimi də fəaliyyət göstərə bilərlər. Yaradıcı sahibkarlar üçün biznes model tipləri var: modellər ənənəvi, onlayn, mobil texnologiyalara əsaslanı bilərlər.

Universitetlərdə startup günlərinin keçirilməsi çox vacibdir. Bunun üçün işçi qrup yaradılmalı, tələbələrə informasiya metodik dəstək verilməli, onlarda bilik və bacarıqlar formalaşdırılmalıdır. Daha sonra tələbələrin biznes ideyalarının, layihələrinin ilkin variantlarının yarışması ola bilər və peşakar münşiflər tərəfindən qiymətləndirilə bilər.

Azərbaycan Texnologiya Universitetində “Yerli texnoloji startapların inkişafına dəstək” layihəsi çərçivəsində Stephen Ommulane tərəfindən təlim keçirilib. Təlim fəaliyyət strategiyasının təkmilləşdirilməsi xarakteri daşıyır. Strategiya planı 3 il üçün, action plan isə 1 il üçün nəzərdə tutulub.

Məqsəd elm bilik sahəsində, dil bilgisi yüksək olan tələbələrin layihəyə cəlb olunmasıdır.

FƏNLƏRARASI ƏLAQƏNİN RİYAZİYYATIN TƏLİMİNDƏ POTENSİAL İMKANLARI

M. Ş. Qurbanov

qurbanov-57@mail.ru

Azərbaycan Texnologiya Universiteti

Müasir dövrdə təlim-tərbiyə işlərini tələbələrin inkişafına, təhsilin demokratikləşməsi və humanistləşməsinə, elmin universitetlə və universitetin cəmiyyətlə, müəllimin tələbələrlə əməkdaşlığına istiqamətləndirmək tələb olunur.

Bütün bu vəzifələrin yerinə yetirilməsində müəllimlərin əlbir işləməsi, təlim-tərbiyənin təşkili və aparılmasında fənlərin qarşılıqlı əlaqələrinin əhəmiyyəti az deyildir.

Universitetdə təlim ayrı-ayrı fənlər üzrə aparılır. Hər bir fənn isə öz imkanları daxilində tələbələrə elmlərin əsaslarına dair birtərəfli məlumatlar verə bilər. Müasir elmin inkişafı mərhələsində diferensiasiya və inteqrasiyanın əlaqəsi xüsusi aktualıq kəsb edir. Yeni elmlərin yaranması, ayrılması və müstəqil sahələrə çevrilməsi təlimin qarşısında mühüm şərtlər qoyur.

Həqiqi aləmi tam halda mənimsəmək, təbiət hadisələrini qarşılıqlı dialektik əlaqədə görmək, hadisəni bütün əlaqələri və vasitələrində öyrənmək, təlim-tərbiyənin nəzəriyyə və təcrübəsinə kompleks yanaşmaq üçün ayrı-ayrı fənlər arasındakı mövcud təbii əlaqələrdən müvəffəqiyyətlə istifadə etmək çox faydalıdır.

Öyrənilən fənlər arasında riyaziyyatın xüsusi əhəmiyyəti vardır. Belə ki, müasir elmi-texniki tərəqqi şəraitində təbiət, texniki, sosial və humanitar elmlərin ən müxtəlif sahələrinə riyazi metodlar geniş tətbiq edilir.

Elmi biliklərin riyaziləşməsi adlanan riyazi metodların başqa elmlərə nüfuz etməsi prosesi indi daha böyük sürət alır. Hazırda riyazi metodlar iqtisadiyyatın elə sahələrinə tətbiq edilir ki, əvvəllər onların riyaziləşməsi qeyri-mümkün sayılırdı. Müasir cəmiyyətdə riyaziyyatın əhəmiyyəti durmadan artır. O, hazırda istehsal qüvvəsinə çevrilmişdir.

Təlim prosesində fənlərarası əlaqələrin həyata keçirilməsi ən vacib məsələlərdən biridir və müəllimdən yaradıcı yanaşma tələb edir.

Fənlərarası əlaqələrin həyata keçirilməsi problemi heç də yeni deyildir. Hələ qədim yunan filosofları bütün elmləri birləşdirən qanunauyğunluqları axtarmağın zəruri olduğunu qeyd etmişlər.

Elmin inkişaf tarixindən məlumdur ki, əvvəlcə biliklər empirik təcrübəyə əsaslanmışdır. Biliklərin sistemə gətirilməsi zamanı toplanmış onlar fəlsəfədə birləşmişdir.

Sonralar bu elmdə toplanan məlumatlar artıq adət edilmiş çərçivəyə sığmadığından fəlsəfədən müstəqil bilik sahələrinin ayrılması mərhələsi başlamışdır. Yəni bu zaman elmlərin diferensiasiyası prosesi baş vermişdir ki, bu da məktəbdə fənlərin ayrılıqda tədrisinə gətirib çıxarmışdır. Həmin diferensiasiya prosesində məktəb fənlərində real aləmin cisim və hadisələri arasındakı təbii, dialektik əlaqələr pozulmuşdur.

Görkəmli pedaqoq Y.A.Komenski özünün “Böyük didaktika” kitabında yazmışdır: “Qarşılıqlı əlaqədə olan hər şey, həmin əlaqədə də öyrənilməlidir”. Cisim və hadisələrin üzvi əlaqədə öyrənilməsi məzmunun açılmasını reallaşdırır.

XVIII-XIX əsrlərin görkəmli pedaqoqu İ.Q.Pestalotski fənlərarası əlaqənin yalnız mühümlüyü və həqiqiliyini qəbul etməklə kifayətlənməyib, bu ideyanı praktikada həyata keçirməyə çalışmışdır. O, özünün didaktik əsərlərində təlim sənətinin əsasında duran fizika – mexanika qanunlarından danışmış və bu sənətdə aşağıdakı tələbə birinci yer vermişdir: “Sən öz şüurunda mahiyyətə qarşılıqlı əlaqədə olan bütün şeyləri elə əlaqəyə gətir ki, onlar həqiqətən təbiətdə bu cür olsunlar”. Bu tələbin praktikada necə daha yaxşı həyata keçirilə bildiyini də göstərmişdir.

Azərbaycan məktəbində fənlərarası əlaqə məsələsi 1923-cü il proqramlarında daha qabarıq şəkildə verilmişdir. Belə ki, kompleks proqramlar adlanan bu proqramlarda məktəbin vəzifəsi aşağıdakı kimi ifadə olunmuşdu: Canlı həqiqəti başa düşməyi uşağa öyrətmək və buna yalnız həqiqi aləmin hadisələri arasındakı əlaqələri açmaq və öyrənmək yolu ilə nail olmaq lazımdır.

Kompleks tədris sisteminin mahiyyəti hadisələr və şeylərin ümumi bir ideya ətrafında toplanmasından ibarətdir. Bu da faktik olaraq materialın fənlər üzrə öyrənilməsinə qəbul etməkdir.

Ona görə də, kompleks proqramlar üzrə məşğələlər şagirdlərə sistemətilik biliklər verməmişdir. Əlaqəli təlim metodu praktikada qurma, natamam biliklərə gətirmişdir. Ümumi əlaqə ideyası nəzəriyyə və təcrübədə vulqar mülahizələrə səbəb olmuşdur.

Kompleks proqramların bu nöqsanları ətraflı təhlil edilmiş və tənqid olunmuşdur. Göstərilmişdir ki, həmin səhvlərin baş verməsinin əsas səbəbi ondan ibarət olmuşdur ki, burada təbii, həyatda olan əlaqələr deyil, süni əlaqələr götürülmüşdür.

Məktəb fənlərinin səciyyəvi xüsusiyyəti və müstəqilliyi saxlanıldıqda bu fənlərin qarşılıqlı əlaqəsindən danışmaq olar. Ancaq belə olduqda bu əlaqələr üçün fənlər və mövzuların seçilməsi, gələcək tədbirlər, yollar və vasitələrin müəyyən edilməsi qanunauyğun olar.

“İbtidai və orta məktəb haqqında” 1931-ci il qərarı kompleks proqramları pislədi və məşğələləri fənli tədris əsasında aparmağı məsləhət bildi. Kompleks və laborator-briqada metodunu sinif-dərs metodu əvəz etdikdə də təlimdə fənlərarası əlaqələrə dair baxışlar ardıcıl inkişaf etdirilmişdir.

Proqrama görə fənli təlim sistemi müxtəlif sahələrdən olan biliklərin sistemətilik öyrənilməsinə yalnız sadələşdirir. Lakin bu heç də o demək deyildir ki, “biz ayrı-ayrı fənlər arasında sədd çəkirik”.

Göstərilir ki, məktəb həyatı sosioloji əsaslarla qurmaq üçün zəruri biliklər verməlidir; Bütün elm sahələri cəmiyyətin quruculuğuna xidmətə yönəldilməlidir; müəllim nəzəriyyə ilə onun praktik tətbiqləri arasındakı əlaqəni şagirdlər qarşısında açmalıdır. Bu cür yanaşma bütün elmlər arasında çox qüvvətli daxili əlaqələr yaradır.

Müasir pedaqoqlar fənli təlim sisteminin mahiyyətini açmış, ayrı-ayrı fənlərin öyrənilməsinə və hər bir fənnin səciyyəvi xüsusiyyətlərini saxlamaqla onlar arasında təbii əlaqələrin müəyyən edilməsinə necə başa düşmək və həyata keçirməyin dialektik yolunu göstərmişlər. Onlar göstərilər ki, riyaziyyatı başqa fənlərlə sıx əlaqələndirmək, riyazi düsturları konkret faktlar dilinə çevirməyi bacarmaq lazımdır. Riyaziyyatın təlimini elə qurmaq lazımdır ki, o, məntiqi düşünmək, nəticələr çıxarmaq bacarıqları tərbiyə edə bilsin.

ABŞ-da orta məktəbin yuxarı siniflərində tədris olunan inteqrasiya olunmuş “Yerin öyrənilməsi” kursunun məzmununa fizika, kimya, geokimya, astronomiya, geologiya, torpaqşünaslıq, paleontologiyanın elementləri daxil edilmişdir.

İngiltərə və Fransa məktəblərində orta sinif şagirdləri üçün fizika, kimya və biologiyanın əsasları əvəzinə fizika, kimya, biologiya, geologiya, astronomiyadan götürülmüş kompleks elementləri özündə birləşdirən ümumi təbiətşünaslıq tədris olunurdu.

Xüsusi halda, 1964-cü ildən Fransa məktəblərinin birinci pilləsində fizika və kimya kursları əvəzinə öz aralarında heç bir əlaqəsi olmayan bəzi fiziki hadisələr haqqında xalis utilitar məlumatları əhatə edən inteqrasiya olunmuş “Texnologiya” kursu daxil edilmişdir.

Bu kursda “texniki cisimlərin” quruluşu və funksiyalarının öyrənilməsinə əsas diqqət yetirilmişdir. Kursun belə qurulmasının əsl elmi biliklərlə heç bir əlaqəsi yoxdur. Sonrakı illərdə bu ölkədə təbiət elmləri üzrə təhsilin gerilədiyi qeyd olunmuşdur.

Tədris fənlərinin inteqrasiyası məsələsi bir neçə dəfə beynəlxalq konfrans və konqreslərdə müzakirə olunmuşdur. Lakin, 1972-ci ildə Riyazi Təhsil Üzrə II Beynəlxalq Konqresdə edilən məruzələrdə tədris fənlərinin inteqrasiyası deyil, fənlərarası əlaqə ideyası üstünlük təşkil etmişdir.

ПОТЕНЦИАЛ МЕЖДИСЦИПЛИНАРНОЙ СВЯЗИ В ОБУЧЕНИИ МАТЕМАТИКЕ

М.Ш. Гурбанов

qurbanov-57@mail.ru

Азербайджанский Технологический Университет

В современное время требуется направить образовательную деятельность на развитие учащихся, демократизацию и гуманизацию образования, сотрудничество науки с университетом и университета с обществом, сотрудничество преподавателя со студентами.

В выполнении всех этих задач немаловажное значение имеет сотрудничество учителей, взаимоотношения субъектов в организации образования.

Обучение в университете ведется по отдельным предметам. Каждый предмет может дать одностороннюю информацию об основных науках учащимся в пределах своих возможностей. На этапе развития современной науки особую актуальность приобретает соотношение дифференциации и интеграции. Возникновение, обособление и превращение новых наук в самостоятельные области задает важные условия образования.

THE POTENTIAL OF INTERDISCIPLINARY RELATION IN THE TEACHING OF MATHEMATICS

M.Sh. Qurbanov

qurbanov-57@mail.ru

Azerbaijan Technological University

In modern times, it is required to direct educational activities to the development of students, the democratization and humanization of education, the cooperation of science with the university and the university with society and the cooperation of the teacher with students.

In the fulfillment of all these tasks, the importance of the teachers' cooperation, the mutual relations of subjects in the organization of education isn't small.

Education in the university is conducted in separate subjects. Each subject can provide one-sided information about basics of science to students within its capabilities. At the stage of the development of modern science, the relationship between differentiation and integration acquires special relevance. The emergence, separation and transformation of new sciences into independent fields sets important conditions for education.

**ПОВЫШЕНИЕ ФУНКЦИОНАЛЬНОЙ МОБИЛЬНОСТИ РАБОЧЕЙ СИЛЫ –
ГЛАВНЫЙ ПРИНЦИП СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ СРЕДЫ
ДЛЯ ОБЕСПЕЧЕНИЯ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ ГОСУДАРСТВА**

**Е. В. Гуторова
gev2509@mail.ru**

УО «ВГТУ», Республика Беларусь

Стабильность любого государства требует соответствующих мер по обеспечению эффективного управления ресурсами, в том числе трудовыми. Одним из трендов глобального развития и, в то же время, одним из вызовов для экономики Республики Беларусь, выступает профессионально-квалификационная разбалансированность рынка труда, сопровождаемая снижением производительности персонала, снижением уровня жизни и повышением риска возникновения социального неравенства [4].

Решение данной проблемы следует начать с совершенствования системы образования посредством создания образовательной среды, обеспечивающей получение востребованных навыков и компетенций на протяжении всей жизни, тем самым повышающей функциональную мобильность рабочей силы (или ее способность и готовность к изменениям функционального характера, включая изменение сферы применения труда, изменение квалификационного уровня, изменение набора навыков и умений). Зарубежными авторами довольно часто акцентируется внимание на выделении рассматриваемого вида мобильности на рынке труда [1,2,3,6].

На наш взгляд, функциональная мобильность рабочей силы может проявляться в следующих формах: в форме профессиональной мобильности (основание для установления факта мобильности – ОКРБ 014-2017 «Занятия», утвержденный постановлением Министерства труда и социальной защиты Республики Беларусь от 24.07.2017 № 33 «Об утверждении Общегосударственного классификатора Республики Беларусь»); в форме квалификационной мобильности (основание для установления факта мобильности – ОКРБ 011-2009 «Специальности и квалификации», утвержденный постановлением Министерства образования Республики Беларусь от 2 июня 2009 №36); в форме должностной мобильности, характеризующей перемещения в рамках организационной структуры управления; в форме мобильности навыков (основание для установления факта мобильности – сертификаты и другие подтверждающие обучение документы, полученные в системе дополнительного образования взрослых, формального и неформального образования).

Правовую основу функциональной мобильности рабочей силы и ее разновидностей в Республике Беларусь составляют (с учетом представленного выше подхода к определению и классификации такого вида мобильности рабочей силы), прежде всего: Конституционные нормы; Трудовой кодекс; Кодекс об образовании; Международные соглашения в сфере образования (Соглашение между Правительством Республики Беларусь и Правительством Республики Казахстан о сотрудничестве в области высшего и послевузовского образования от 10 июня 2009 г.; Соглашение между Правительством Республики Беларусь и Правительством Кыргызской Республики о сотрудничестве в области образования и науки от 27 ноября 2006 г.; Соглашение между Правительством Республики Беларусь и Правительством Социалистической Республики Вьетнам в области образования от 29 ноября 2011 г.) и др.

Для эффективного воздействия на систему образования Республики Беларусь необходима оценка функциональной мобильности рабочей силы,

включая определение основных направлений ее влияния на рынок труда страны. Однако, статистическое сопровождение функциональной мобильности рабочей силы ограничено. Основной информацией для анализа служат данные о численности персонала субъектов хозяйствования Республики Беларусь, прошедшего обучение в рамках дополнительного образования взрослых, включая следующие образовательные программы: повышение квалификации; стажировки; переподготовка; профессиональная подготовка рабочих (рисунок 1).

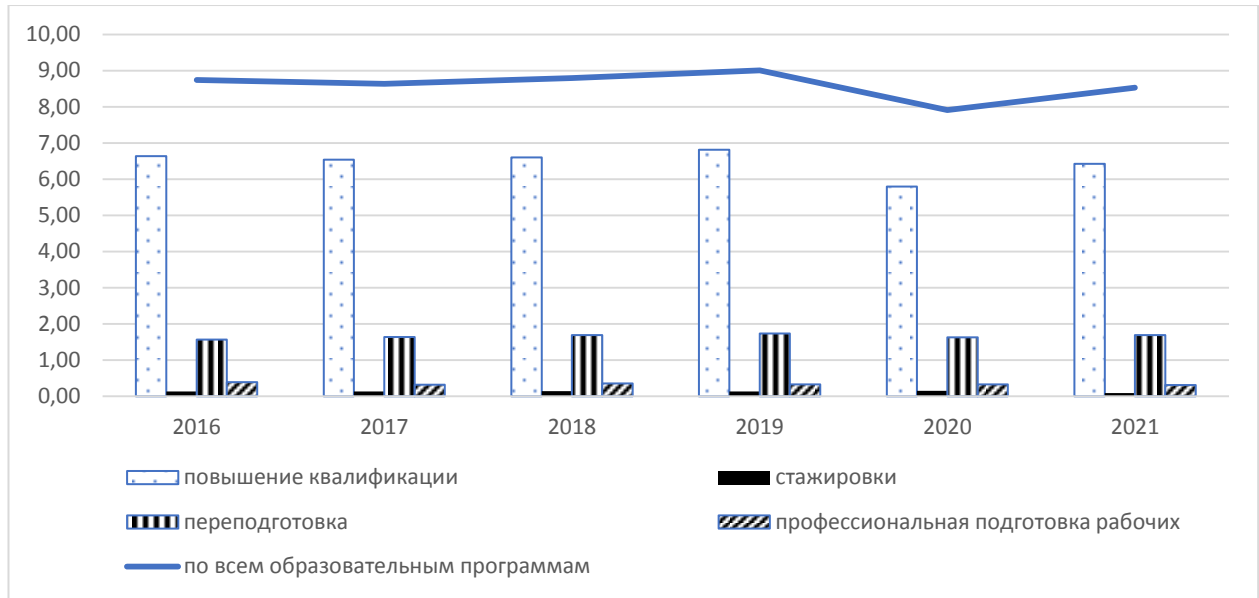

Рисунок 1 – Удельный вес лиц, прошедших обучения в образовательных программах дополнительного образования взрослых, %

Составлено автором по данным источника:[5].

В целом, за 2016-2021 гг. в Республике Беларусь выявлен невысокий уровень функциональной мобильности рабочей силы в части квалификационной мобильности и мобильности навыков, что подтверждается низким процентом вовлеченности персонала в представленные образовательные программы. Это касается всех областей страны и большинства видов экономической деятельности.

Использование непараметрических методов анализа связи экономических явлений (в частности применение коэффициента корреляции знаков Фехнера) позволили выявить прямую статистически значимую связь между обучением персонала и финансовыми результатами субъектов хозяйствования (в большей степени это касается таких образовательных программ, как переподготовка и профессиональная подготовка рабочих: при значении коэффициента Фехнера, равного 0,67 в обоих случаях). Кроме того, проведенное исследование позволило выделить направления влияния квалификационного уровня персонала, его переподготовки, а также иного обучения в рамках дополнительного образования взрослых на отдельные индикаторы состояния рынка труда. Среди которых можно выделить: уровень участия в рабочей силы (прежде всего, лиц со средним специальным образованием); уровень производительности и оплаты труда; численность лиц, временно (не более 12 месяцев) осуществляющих свою трудовую деятельность за пределами Республики Беларусь.

ЛИТЕРАТУРЫ

1. Гильдингерш, М. Г. Концептуальные подходы к формированию профессиональной мобильности рабочей силы/ М.Г. Гильдингерш, М.Е.

Добрусина// Вестник Томского государственного университета. – 2013. – № 377. – С.102-105.

2. Занятость, рынок труда и социально-трудовые отношения/под ред. Р.П. Колосовой, Г.Г. Меликьяна: учебно-методическое пособие: практикум. – Москва: Экономический факультет МГУ, ТЕИС, 2008. – 458 с.

3. Мальцева, И.О. Гендерная сегрегация и трудовая мобильность на российском рынке труда/ И.О. Мальцева, С. Ю. Рошин. – Москва: Дом ГУ ВШЭ, 2007.- 300с.

4. Национальная стратегия устойчивого развития Республики Беларусь до 2035 года //Протокол заседания Президиума Совета Министров Республики Беларусь от 4 февраля 2020 г. № 3 – Минск. – 2020.

5. Национальный статистический комитет Республики Беларусь [Электронный ресурс] / Национальный статистический комитет Республики Беларусь. – Режим доступа: <https://www.belstat.gov.by//> – Дата доступа : 20.02.2023.

6. Mountford, A. Trainspotting: Good Jobs. Training and Skilled Immigration/ A. Mountford, J. Wadsworth// – Institute of Labor Economics, 2019. – 39 p.

**İŞÇİ QÜVVƏSİNİN FUNKSIONAL HƏRƏKƏTLİLİYİNİN ARTIRILMASI DÖVLƏTİN
DAVAMLİ İNKİŞAFINI TƏMİN ETMƏK ÜÇÜN TƏHSİL MÜHİTİNİN
TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİNİN ƏSAS PRİNSİPİDİR**

A. V. Gutorova

gev2509@mail.ru

UO "VSTU", Belarus Respublikası, Vitebsk

Belarus Respublikasında işçi qüvvəsinin hərəkətliliyinin öyrənilməsi bu fenomenin ərazi növünün qiymətləndirilməsi ilə məhdudlaşır. Əmək bazarındakı digər hərəkətlilik növləri, əmək bazarının vəziyyəti ilə əlaqələri də daxil olmaqla araşdırılmamış qalır. Belə bir əlaqənin olması fərziyyəsi işçi qüvvəsinin funksional hərəkətliliyinin öyrənilməsi çərçivəsində qismən təsdiq edilmişdir. Tədqiqatın nəticələri davamlı inkişafı təmin etmək məqsədilə Belarus Respublikasının təhsil mühitinin yaxşılaşdırılması tövsiyələrinin hazırlanması üçün nəzəri əsaslandırmadır.

**INCREASING THE FUNCTIONAL MOBILITY OF THE WORKFORCE IS THE
MAIN PRINCIPLE OF IMPROVING THE EDUCATIONAL ENVIRONMENT TO ENSURE
THE SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF THE STATE**

A. V. Gutorova

gev2509@mail.ru

UO "VSTU", Republic of Belarus, Vitebsk,

The study of labor mobility in the Republic of Belarus is limited to the assessment of the territorial type of this phenomenon. Other types of mobility in the labor market remain unexplored, including their relationship with the state of the labor market. The assumption of the existence of such a connection has been partially confirmed in the framework of the study of functional mobility of the workforce. The results of the study area theoretical justification for the development of recommendations for improving the educational environment of the Republic of Belarus in order to ensure its sustainable development.

ANCIENT ROOTS OF THE ENGLISH LANGUAGE: A BRIEF OVERVIEW

G. Hasanova

gunayabdulla97@gmail.com

Azerbaijan Technological University

The root of the oldest English language is derived from Old Brythonic languages. Modern English can be traced back to the Germanic tribes that invaded and settled in Britain during the Early Middle Ages, especially the Angles, Saxons, and Jutes, who formed the Anglo-Saxon peoples. These tribes spoke a collection of related Germanic languages that evolved into what is now known as Old English. English, which has undergone many changes over the centuries, still has traces of its ancient roots.

Many terms and expressions from Old English have persisted, including "goodbye" (from the Old English "god be wi e," which means "God be with you"), "bread" (from the Old English "bread"), and "mother" (from the Old English "mdor"). Old English, also known as Anglo-Saxon, is a language spoken and recorded in England prior to 1100; it is the forerunner of Middle English and Modern English. Scholars classify Old English as a West Germanic language in the Anglo-Frisian family. Northumbrian is spoken in northern England and southeastern Scotland, Mercian in central England, Kentish in southeastern England, and West Saxon in southern and southwestern England. Mercian and Northumbrian are frequently grouped together as Anglian languages. The majority of surviving Old English works are in the West Saxon dialect; the first significant time of literary activity happened during King Alfred the significant's reign in the 9th century [1].

Common Brittonic, a descendant of Proto-Celtic, was spoken from around the sixth century BCE to the sixth century CE. Pictish, which is either a sister language or derived from Common Brittonic, is closely linked. Common Brittonic was strongly affected by Latin during the Roman era. This was especially noticeable in terms of the church and Christianity [2]. Between the fifth and seventh centuries, Anglo-Saxon colonists from northwest Germany, southern Denmark, and the Netherlands introduced English to Britain [3]. The overall number of English words of native Anglo-Saxon provenance in use today is approximately 4,500. Which may appear to be a tiny quantity in a language with approximately 130,000 words in contemporary use. But most significantly, these 4,500 comprise the fundamental basis of English and, indeed, its grammar too [4]. From the fifth century until the Norman Conquest in 1066, when William the Conqueror and his Norman followers brought French to England and started to use it in official papers and at court, Old English was the dominant language in England.

Modern English is spoken by over a billion people worldwide, making it one of the world's most commonly spoken languages. While its origins can be traced back to the Germanic languages spoken by the Anglo-Saxon peoples of old Britain, it has developed and changed over time, incorporating words and grammar from many other languages and continuing to develop and change with each passing year.

REFERENCES

1. Britannica (2023). Old English language. <https://www.britannica.com/topic/Old-English-language>
2. Charlotte (2022). The Brittonic Celtic Languages: A Brief Introduction. <https://utalk.com/news/the-brittonic-celtic-languages-a-brief-introduction/>

3. Marc (2021). How Anglo-Saxon Words Impact The English Language. <https://www.ilovelanguages.com/how-many-anglo-saxon-words-in-the-english-language/>
4. McLeish, G. (2022). HOW MANY NATIVE ENGLISH WORDS (ANGLO-SAXON) STILL EXIST TODAY? <https://selbusinesslanguages.com/how-many-native-english-words-anglo-saxon-still-exist-today/>

İNGİLİS DİLİNİN QƏDİM KÖKLƏRİ: QISA İCMAL

G. Həsənova

gunayabdulla97@gmail.com

Azərbaycan Texnologiya Universiteti

İngilis dilinin kökü Qədim Briton dillərindən gəlmişdir. Müasir ingilis dilini erkən orta əsrlərdə İngiltərəyə basqın edən və məskunlaşan german tayfalarına, xüsusən də Anglo-Sakson xalqlarını formalaşdıran Angles, Saksonlar və Jutlara aid etmək olar. Bu tayfalar indi Köhnə İngilis dili kimi tanınan bir dilə çevrilmiş əlaqəli alman dilləri toplusunda danışır. Əsrlər boyu bir çox dəyişikliklərə məruz qalan ingilis dilində hələ də onun qədim köklərinin izləri var.

ДРЕВНИЕ КОРНИ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА: КРАТКИЙ ОБЗОР

Г. Гасанова

gunayabdulla97@gmail.com

Азербайджанский Технологический Университет

Корень самого старого английского языка происходит от старобританских языков. Современный английский язык можно проследить до германских племен, которые вторглись и обосновались в Британии в раннем средневековье, особенно англов, саксов и ютов, которые сформировали англосаксонские народы. Эти племена говорили на наборе родственных германских языков, которые превратились в то, что сейчас известно как древнеанглийский. Английский язык, претерпевший множество изменений на протяжении веков, до сих пор имеет следы своих древних корней.

X BÖLMƏ. YAŞIL İQTİSADİYYAT VƏ DAYANIQLI İNKİŞAF

ГЛОБАЛИЗАЦИЯ КОНЦЕПЦИИ ЗЕЛЕННОЙ ЭКОНОМИКИ

О. Голикова

lelik5558898@yandex.ru

ФГБОУ ВО Липецкий государственный технический университет

Жизнь каждого человека напрямую зависит от уровня социально-экономического развития страны. Рост экономики способствует росту занятости, заработной платы, уровня жизни населения, качества социальных услуг, снижению безработицы, инфляции и ряда других экономических показателей. Однако, не стоит забывать, что экономический рост всегда связан с развитием действующих и появлением новых производств, но далеко не каждое из них сегодня «экологично».

Мы живем в обществе, в котором потребности и потребление населения постоянно возрастают, а защите окружающей среды уделяется недостаточно внимания. Количество отходов и мусорных полигонов постоянно растет. Это создает угрозу для жизни будущих поколений. Именно поэтому в современном обществе появился, причем достаточно давно, термин «зеленая экономика» - это экономика, в которой создаются все необходимые условия для сохранения природных ресурсов и снижения их негативного влияния на экосистему. При этом рост качества жизни человека напрямую определяется ростом природного капитала – «зеленый рост».

Основной целью концепции «зеленой экономики» является нахождение баланса между экономикой, социальной политикой и экологией для повышения благополучия общества. Для того, чтобы создать благоприятные условия для жизни населения всего мира необходимы усилия всех субъектов: каждый человек должен помнить, что ресурсы ограничены и поэтому необходимо сокращать отходы, искать способы их переработки, сортировать мусор, экономить воду, не загрязнять водоемы и леса, использовать многоразовые сумки вместо пакетов, пользоваться энергосберегающими лампочками; каждое государство обязано «инвестировать» в экологию; страны должны сокращать вредные выбросы в природную среду и разделять ответственность за загрязнения.

Принципы зеленой экономики должны внедряться и находить применение в каждой отрасли хозяйства: энергетика (использование альтернативных и возобновляемых источников энергии – воды, ветра, приливов); сельское хозяйство (обработка почв, автоматизация труда, сотрудничество крестьянских фермерских хозяйств с крупными производителями); транспорт (электроавтомобили, электробусы и пр.); IT-сфера (внедрение интеллектуальных систем, которые отслеживают объем выбросов и отходов, уровень загрязнений); финансовая сфера: (грамотное налогообложение и инвестиции в экопроекты); туристическая отрасль (сельский туризм, создание природоохранных зон).

Применение вышеперечисленных технологий оказывает положительное влияние на экономический рост и создает предпосылки устойчивого экономического развития. Сегодня от каждой страны зависит состояние и будущее планеты. Поэтому ежегодно рассчитывается показатель Глобальный Индекс Зеленой Экономики. Основными странами-лидерами зеленой экономики являются Южная Корея, США, Китай, Германия, Швеция, Швейцария.

Швеция является неоднократным лидером различных рейтингов по устойчивости и экологии. Политика Швеции ориентирована на достижение следующих целей: ограниченное воздействие на климат; свежий воздух; только естественное закисление; нетоксичная среда; защитный озоновый слой; безопасная радиационная среда; отсутствие эвтрофикации, «живые» озера и ручьи. В Дании запущена долгосрочная стратегия глобальных усилий по борьбе с изменением

климата, принята Реформа зеленого налогообложения, а также реализуется стратегия зеленых исследований.

В Финляндии основными направлениями развития зеленой экономики являются: энергетика и климат, циркулярная экономика, шеринговая экономика, биоэкономика, управление отходами. В Норвегии основной целью является достижение низкого уровня выбросов к 2050 г., бережное отношение к океану, развитие «синей» экономики [1].

В России также реализуются мероприятия по становлению зеленой экономики. Так, например, Россия является лидером в гидроэнергетике: большое количество гидроэлектростанций, приливная электростанция в Мурманской области, пять геотермальных станций на Дальнем востоке. Активно используется и солнечная энергия, а также увеличивается количество ветряных электростанций. Также в России разработан национальный проект «Экология», целью которого является кардинальное улучшение экологической обстановки и оказание положительного воздействия на оздоровление населения. Активная работа ведется по пяти направлениям: отходы, вода, воздух, биоразнообразие, технологии [2].

Таким образом, проведенный анализ развития концепции зеленой экономики в разных странах свидетельствует о том, что основными приоритетными направлениями ее реализации являются: «зеленая энергетика», управление отходами, биоэкономика, устойчивое потребление, сохранение биоразнообразия, управление экосистемами, «зеленые инновации», международное сотрудничество.

Совместные усилия стран нашей планеты по созданию зеленой экономики будут способствовать не только решению ряда экологических проблем, но и содействовать росту ВВП, эффективности в производственной и сельскохозяйственной сферах, окажут благоприятное воздействие на состояние рынка труда.

ЛИТЕРАТУРА

1. А.А.Михайлова Политика и основные направления развития зеленой экономики стран-лидеров индекса ЦУР и Глобального индекса зеленой экономики / А.А. Михайлова. – Текст: электронный // Вестник Кыргызского Национального Университета имени Жусупа Баласагына. - 2021. - № 2 (106). - С. 137-146. - URL: https://elibrary.ru/download/elibrary_47427129_65560281.pdf.
2. Официальный сайт «Экология России». - URL: <https://ecologyofrussia.ru>.

GLOBALIZATION OF THE GREEN ECONOMY CONCEPT

O. Golikova

lelik5558898@yandex.ru

Lipetsk State Technical University

The analysis of the development of the green economy concept in different countries indicates that the main priority areas of its implementation are: «green energy», waste management, bioeconomics, sustainable consumption, biodiversity conservation, ecosystem management, «green innovation», international cooperation. The joint efforts of the countries of our planet to create a green economy will contribute not only to solving a number of environmental problems, but also contribute to GDP growth, efficiency in the production and agricultural sectors, and will have a favorable impact on the state of the labor market.

YAŞIL İQTİSADİYYAT KONSEPSİYASININ QLOBALLAŞMASI

O. Qolikova

lelik5558898@yandex.ru

Lipetsk Dövlət Texniki Universiteti

Müxtəlif ölkələrdə “yaşıl iqtisadiyyat” konsepsiyasının inkişafının təhlili göstərir ki, onun həyata keçirilməsinin əsas prioritet istiqamətləri bunlardır: “yaşıl enerji”, tullantıların idarə edilməsi, bioiqtisadiyyat, davamlı istehlak, biomüxtəlifliyin qorunması, ekosistemlərin idarə edilməsi, “yaşıl innovasiya”, beynəlxalq əməkdaşlıq. Planetimizin yaşıl iqtisadiyyat yaratmaq üçün birgə səyləri təkə bir sıra ekoloji problemlərin həllinə kömək etməyəcək, həm də ÜDM-in artmasına, istehsal və kənd təsərrüfatı sektorlarında səmərəliliyin artmasına kömək edəcək və əmək bazarının vəziyyətinə faydalı təsir göstərəcəkdir.

İQTİSADİ İNKİŞAFA İNNOVASİYALI BAXIŞ: GƏLƏCƏK PERSPEKTİVLƏR

N.N. Abbasova-Zeynalova

nurana.abbasova@mdu.edu.az

Mingəçevir Dövlət Universiteti

Texnologiyanın sürətli inkişafı və artan rəqabətin innovasiyanı sahibkarlıq fəaliyyətinin yaranması istiqamətlərində əsas şərt halına gətirdiyini söyləmək mümkündür. İnnovasiya fəaliyyətləri sahibkarlıq yanaşması ilə kiçik şirkətlərin təşəkkül tapma biləcəyi kimi, birdən çox firma arasında da reallaşa bilər. İstehsal sektorundan xidmət sektoruna qədər geniş sahəni əhatə edə bilən innovasiyanın yerli, regional və ya ölkə səviyyəsində stimullaşdırıcı rol oynadığı məlumdur. Müxtəlif səviyyələrdə təzahür edən innovasiya, regionda sinerji yaradaraq iqtisadi inkişafda əhəmiyyətli rol oynayır. İnnovativ yanaşma ilə əlavə dəyəri qazanmaq rəqabət və inkişafda açar rolunu oynayır.

İqtisadi inkişafa təsir edən müxtəlif amillər vardır. Bunları dövlətin dəstəkləyici və təşviqedicisi tənzimlənməsi, əhali, enerji, maliyyə, vergi sistemi, yüksək texnologiyanın təşviqi, ekologiya və beynəlxalq köç kimi dəyərləndirmək olar. İnnovasiyanı real həyata tətbiq edib kommersiyalaşdırmaq, hazırda ən əhəmiyyətli rəqabət gücü olaraq qiymətləndirilir. İnnovasiyanın qazandırdığı rəqabət üstünlükləri firmaların üstünlükləri firmaların diqqətində daha da aktuallaşır [2]. Hazırda, dövrün ehtiyacını daha doğru müəyyən etmiş olan ölkələr orta və uzun müddətli texnologiya siyasətlərini həyata keçirirlər. Texnologiya siyasəti sənaye siyasətinin bir hissəsi kimi qiymətləndirilə bilər. Texnoloji yeniliklərin tətbiqi ilə artan məhsuldarlıq göstəriciləri, ölkələrin sənaye siyasətinin ən əhəmiyyətli amili hesab olunan texnologiya siyasətinə də təsir edir. Bunu nəzərə alaraq, deyə bilərik ki, ölkənin sənaye siyasəti texnoloji yeniliklərin işlənməsi və tətbiqi də əsas götürülərək, istehsal imkanları və texnoloji yenilik nəticəsində ortaya çıxan tələblər çərçivəsində yenidən təşkil olunmalıdır. Sərbəst bazar şəraitində texnoloji yenilik və buna olan ehtiyac bazarın iştirakçıları tərəfindən müəyyənləşdirilir. Lakin, qeyd etməliyik ki, dövlət bu prosesə müxtəlif səbəblərə görə müdaxilə edir.

Rəqabət şərtləri və rəqabət mühitinin təşkil edilməsi üçün lazım olan, hüquqi tənzimlənmə mexanizmlərinin yaradılması dövlətin birbaşa dəstəyi ilə təmin edilir. Sağlam inkişaf prosesinin təmin olunması və onun ədalətli şəkildə işləyə bilməsi üçün, texnoloji yeniliyə əsaslanaraq inkişaf etdirilən məhsul və ya xidmətlərin qanunvericiliyə uyğun olaraq, zamanət altına alınması bir zərurətdir. Bu cür qanuni tənzimləmələr yalnız fiziki mənada ortaya qoyulan məhsulları deyil, bəzi hallarda, həyata keçirilməmiş fikirləri də əhatə edir. Bu vəziyyətin təbii bir nəticəsi olaraq, bəzən inhisarların meydana gəlməsi də qaçılmaz olur. Potensial olaraq müdafiə sektoru və bu kimi sahələrdə, yalnız dövlətin müştəri mövqeyində olması, onun bu sahədə uzun müddətli söz sahibi olmasını, həmçinin bu siyasəti gələcəkdə də tənzimləməsi ehtiyacını hiss etdirir.

Texnologiya siyasətinin inkişaf etdirilməsində diqqət edilməsi lazım olan digər bir məsələ isə, əldə ediləcək informasiyanın prosesin iştirakçı tərəfdaşlarından kənar mexanizmlərə yayılmasıdır ki, bu da iki formada mümkün ola bilər. Birincisi, layihə çərçivəsində ixtisaslaşmış işçinin firmadan ayrılması, ikincisi isə son məhsulun başqa firmalar tərəfindən tədarük edilərək içərisində yer alan məlumatın istifadə edilməsi şəklində ola bilər. İnnovasiyanı "inkişafın stimullaşdırıcı qüvvəsi" olaraq gören Joseph Schumpetere görə innovasiya sahibkarlara gəlir gətirən və texnoloji inkişaf nəticəsində ortaya çıxan anlayışdır. Dosi Giovanni yeniliyin yalnız icad mərhələsini deyil, qazanc məqsədi ilə bazara çıxarılması və ticariləşməsini də əhatə etdiyini ifadə etmişdir. OECD innovasiyanı performans xüsusiyyətləri artırılmış bir məhsulun, istehsal texnikasının kommersiyalaşdırılması, mənimsənməsi və ya bazara təqdim edilməsi olaraq təyin etmişdir [3]. İnnovasiyanın səmərəliliyinin mahiyyəti, onun rifahda, əmək məhsuldarlığında uzunmüddətli davamlı böyüməni təmin edən iqtisadi nəticələri, habelə

ölkənin global bazarlarda mövqelər uğrunda rəqabət aparmaqdakı uğurları, habelə onun təmin edilməsi və həyata keçirilməsi üçün zəruri edən amilləri, yenilik üçün əlverişli bir mühit yaratmaq, "innovasiya sistemi" dəstək sahələrinin düzgün prioritetləşdirilməsidir. "İnnovasiya piramidası" və təklif olunan "idarəetmə paneli" anlayışları izah olunur, eyni zamanda yenilik sisteminin bütün mərhələlərində yenilik sisteminin zəruri, əsas şərtlərlə təmin edilməsi izah olunur. Həyata keçirdikləri yenilikçi layihələrin əhəmiyyətli bir hissəsi ilk növbədə təşkilati və ya marketinq yeniliklərinə yönəldilir və lazımı dərəcədə məhsul və texnoloji yeniliklərin inkişafına yönəldilmir [7].

ƏDƏBİYYAT

1. İ.M.Abbasov, R.F.Sadiqov. Menecment, Bakı-2013
2. F.H.Qasimov, Z.M. Nəcəfov. İnnovasiyalar: yaranması, yayılması və inkişaf perspektivləri. Bakı, 2009
3. A.S. Şəkərəliyev. Dövlətin iqtisadi siyasəti: Dayanıqlı və davamlı inkişafın təntənəsi. Bakı, 2011
4. A.H. Tağıyev, İ.A. Aslanzadə. İnnovasiya menecmenti. Dərs vəsaiti. I-II hissə. Bakı, 2017
5. A.H. Tağıyev, Q.Ə. Səfərov. İnnovasiya layihələrinin menecmenti. Bakı, 2013
6. A.H. Tağıyev. İnnovasiya. Bakı, 2018
7. A.H. Tağıyev, İ.B. Əmirov. İnnovasiya menecmenti. Bakı, 2010

AN INNOVATIVE APPROACH TO ECONOMIC DEVELOPMENT: FUTURE PERSPECTIVES

N.N. Abbasova-Zeynalova
nurana.abbasova@mdu.edu.az
Mingachevir State University

It is possible to say that the rapid development of technology and increasing competition make innovation the main condition for the creation of entrepreneurial activity. Innovation activities can take place between multiple firms, just as small companies can be formed with an entrepreneurial approach. Innovation, which can cover a wide area from the manufacturing sector to the service sector, is known to play a stimulating role at the local, regional or national level. Innovation, manifested at various levels, plays an important role in economic development by creating synergy in the region.

ИННОВАЦИОННЫЙ ПОДХОД К ЭКОНОМИЧЕСКОМУ РАЗВИТИЮ: ПЕРСПЕКТИВЫ НА БУДУЩЕЕ

Н.Н. Аббасова-Зейналова
nurana.abbasova@mdu.edu.az

Мингячевирский государственный университет

Можно сказать, что стремительное развитие технологий и усиление конкуренции делают инновации основным условием создания предпринимательской деятельности. Инновационная деятельность может осуществляться между несколькими фирмами точно так же, как небольшие компании могут быть созданы с предпринимательским подходом. Известно, что инновации, которые могут охватывать широкую область от производственного сектора до сектора услуг, играют стимулирующую роль на местном, региональном или национальном уровне.

AZƏRBAYCANDA TAXIL-UN İSTEHSALI PROBLEMLƏRİNİN ARAŞDIRILMASI

L.Z. Mehdiyeva

leyla.mextiyeva91@mail.ru

Y.Ə. Hübətov

y.humbetov@uteca.edu.az

Azərbaycan Texnologiya Universiteti

Ölkə iqtisadiyyatının ən mühüm strateji vəzifəsi müəssisələrin davamlı inkişaf mərhələsinə keçididir ki, bu da ilk növbədə sosial-iqtisadi əhəmiyyət kəsb edən problemlərin qarşılıqlı əlaqədə həllini və təbii resurs potensialından həm indiki, həm də gələcək nəsillərin həyati ehtiyaclarının ödənməsində səmərəli istifadəni nəzərdə tutur [1]. Aqrar-sənaye kompleksinin yerli taxıl məhsulu istehsalının artırılması birbaşa və ya dolayısı ilə əhəmiyyətli təsir göstərən iqtisadi, təşkilati, texniki-texnoloji və digər xarici və daxili amillər sisteminin kompleks qarşılıqlı əlaqəsi ilə müəyyən edilir. Bazar dəyişgənliyi illərində un istehsalı müəssisələrinin səmərəliliyinin artırılmasına nail olmaq mümkün olmamışdır ki, bu da təkcə ölkədə taxılın mövcudluğundan deyil, həm də müəssisələrin texniki səviyyəsindən, istehsalın təşkilindən, kadrların ixtisaslaşmasından asılı olmuşdur. Hazırda respublikanın bir çox un istehsalı müəssisələrində avadanlıqlar mənəvi və fiziki cəhətdən köhnəlib, istehsalın təşkili və məhsulların bazara çıxarılması səmərəsizdir, istehsalın diversifikasiyası baş vermir. Aqrar-sənaye kompleksinin tərkibinə daxil olan taxıl-un məhsulları müəssisələri ölkənin ərzaq təhlükəsizliyinə əhəmiyyətli təsir göstərir, çünki respublika əhalisinin qidalanmasında çörək məhsullarının payı 20% - dən çoxdur. Araşdırma göstərdi ki, son illər un dəyirmanlarının istehsal etdiyi məhsulların həcmi xeyli azalıb, istehsal gücündən istifadə səviyyəsi isə mövcud gücün təxminən yarısı qədərdir. Bunun əsas səbəbləri daxili bazarın xaricdən gətirilən çörək məhsulları ilə dolması və kiçik müəssisələrin rəqabətidir.

Son onilliklərdə müxtəlif ölkələrin, xüsusən də Azərbaycanın un üyütmə sənayesində ciddi tənzimlənən un sortları deyil, istehlakçıların sifarişi ilə onun müxtəlif sortlarının qarışığından müxtəlif komponentlərin əlavə edilməsi ilə müəyyən növ unlar istehsal etmək meylili üstünlük təşkil edir. Bu tendensiya, bir tərəfdən, təbiətin ona bəxş etdiyi zəngin qida maddələrini səmərəli istifadə etməyə, digər tərəfdən isə istehlakçılara daha qiymətli və balanslaşdırılmış məhsullar (çörəkçilik, qənnadı məmulatları və digər sənaye sahələri üçün) təmin etməyə imkan verir.

Son illərdə Azərbaycanda taxılçılığın inkişafına xüsusi diqqət yetirilmişdir. 1995-ci illə müqayisədə 2017-ci ildə taxılın əkin sahəsi 1,6 dəfə, məhsuldarlığı 2 dəfə, taxıl istehsalı isə 3,2 dəfə artmışdır. 2008-2017-ci illər ərzində isə taxılın əkin sahəsi 897,0 min hektardan 977,2 min hektara qədər, bu illər ərzində taxıl istehsalı 2502,63 min tondan 2912,06 min tona qədər, hər hektardan məhsuldarlıq isə 2,79 tondan 2,98 tona qədər artmışdır. Azərbaycanda istehsal edilən taxılın əhəmiyyətli hissəsi fərdi sahibkarların, ailə və ev təsərrüfatlarının payına düşür. 2013-2017-ci illər ərzində taxıl əkin sahəsinin 90,9–92,1%-i, ölkədə istehsal edilən taxılın isə 91,0–91,9%-i bu təsərrüfatların payına düşmüşdür. Taxılın qalan hissəsi isə kənd təsərrüfatı müəssisələri tərəfindən istehsal edilmişdir. Baxılan illər ərzində adambaşına taxıl istehsalı 244,8–307,4 kq arasında, buğda istehsalı isə 148,5–196,8 kq arasında dəyişmişdir [2].

Taxıl yetişdirmək üçün müxtəlif torpaq-iqlim, aqrotexniki və digər şərtlər onun keyfiyyətində əhəmiyyətli dəyişikliklərin yaranmasına səbəb olur ki, bu da son illərdə bitkilərin keyfiyyətinin öyrənilməsi zamanı öz təsdiqini tapmışdır. Hal-hazırda taxılçılığın inkişafına xüsusi dövlət qayğısı göstərilir. Taxıl sahələri genişləndirilir, yerli sortların ekilib becərilməsinə diqqət daha da artırılır. Burada əsas məqsəd idxaldan asılılığı aradan qaldırmaq və əhalinin buğdaya, həmçinin çörəyə olan tələbatını tamamilə daxili imkanlar hesabına ödəməkdir [3].

Ancaq istehsal olunan buğdanın keyfiyyət göstəriciləri get-gedə azalır. Buna əsas səbəb kimi texnogen və antropogen təsirlər nəticəsində biosferin çirklənməsini, iqlim dəyişikliyini, su çatışmamazlığını və digər stres faktorlarını göstərmək olar. İnsan orqanizmində lazımi qədər qida maddələri çatışmadıqda xoşagəlməyən müxtəlif formalı fəsadların əmələ gəlməsinə şərait yaranır. Ona görə də insanların gündəlik rasionu keyfiyyətli qida məhsulları ilə zəngin olmalıdır. Bu baxımdan çörək-bulka məmulatlarının keyfiyyət göstəriciləri xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Çörəyin insan orqanizmi üçün faydası onun qida komponentləri ilə zəngin olmasıdır. Çörək istehsalı üçün istifadə olunan buğda unu qida maddələri ilə, əsasən də karbohidratlarla, zülallarla, vitaminlərlə, makro- mikro elementlərlə və digər insan orqanizmi üçün faydalı olan bioloji fəal maddələrlə zəngin olmalıdır. Aparılan tədqiqatlardan belə nəticəyə gəlmək olar ki, ölkədə ərzaq təhlükəsizliyinin təminatını yaxşılaşdırmaq üçün yerli xammala üstünlük verilməli, əkin sahələri artırılmalı, daha çox yerli buğda sortlarına üstünlük verilməli, əldə olunan unların keyfiyyət göstəricilərini yüksəltmək məqsədilə innovasiya texnologiyalarına üstünlük verilməlidir.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan Respublikasında kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalına və emalına dair Strateji Yol Xəritəsi. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2016-cı il 6 dekabr tarixli Fərmanı.
2. İ. M. Xeyrəbərov Azərbaycanın taxıl və taxıl məhsulları bazarının marketing tədqiqi. Kənd təsərrüfatının iqtisadiyyatı. Bakı, 2020, № 1 (31), s.77-84
3. П.Ф. Паромонов и др. Агропродовольственный рынок региона: теория и практика.– Краснодар: КубГАУ, 2016, 429 с.

ИССЛЕДОВАНИЕ ПРОБЛЕМ ЗЕРНОМУЧНОГО ПРОИЗВОДСТВА В АЗЕРБАЙДЖАНЕ

Л.З. Мехдиева

leyla.mextiyeva91@mail.ru

Ю.А. Гумбатов

y.humbetov@uteca.edu.az

Азербайджанский Технологический Университет

Из проведенного исследования можно сделать вывод, что для повышения продовольственной безопасности страны предпочтение следует отдавать местному сырью, увеличению посевных площадей, местным сортам пшеницы, приоритетным инновационным технологиям с целью улучшения качественных показателей производимой муки.

RESEARCH OF PROBLEMS OF GRAIN-FLOUR PRODUCTION IN AZERBAIJAN

L.Z. Mekhdiyeva

leyla.mextiyeva91@mail.ru

Humbatov Y.A.

y.humbetov@uteca.edu.az

Azerbaijan Technological University

From the study, we can conclude that in order to improve the country's food security, preference should be given to local raw materials, an increase in sown areas, local varieties of wheat, priority should be given to innovative technologies in order to improve the quality indicators of flour produced.

EXPLORING THE CHALLENGES AND IMPACTS OF ESG INVESTING

A.N. Chiek

aiknc@utar.edu.my

Universiti Tunku Abdul Rahman

Investors are increasingly showing interest in ESG investing, which considers environmental, social, and governance factors. Unlike the traditional focus solely on shareholder wealth, companies now prioritise the interests of various stakeholders, including customers, employees, suppliers, communities, and the environment. This change in corporate priorities is likely to influence investment decisions, prompting investors to assess a company's adherence to ESG principles and responsible business practices when evaluating its shares. While ESG investing has gained popularity in recent years, it is not immune to criticisms such as allegations of greenwashing. In response to the increasing emphasis on environmental sustainability and the need to establish environmental credibility, many companies are now relying on greenwashing as a significant strategy (Zhang, Qin & Zhang, 2023).

The literature on ESG investing indicates that socially responsible investing offers diverse strategies for aligning investments with values and sustainability goals, allowing investors to support companies that demonstrate positive social or environmental impacts. However, there are concerns about greenwashing practices, where companies engage in positive communication about their environmental performance despite poor actual performance. According to Delmas and Burbano's research in 2011, greenwashing has eroded consumer and investor confidence in environmentally responsible firms, while also incentivising harmful behavior with negative social impacts. The complexity of reporting frameworks and the lack of clear measures for assessing ESG performance contribute to the problem of greenwashing, further highlighting the need for transparent and credible ESG reporting measures (Lukinović & Jovanović, 2019; de Silva Lokuwaduge & De Silva, 2022). Additionally, the presence of structural ambiguities in ESG frameworks can make it challenging to accurately assess and verify a company's true sustainability practices (Chen & Yang, 2020), and the absence of mandatory reporting requirements and the existence of multiple competing ESG frameworks enable companies to manipulate the system by selectively choosing activities that would yield favorable scores from one or more rating providers. For example, some ESG frameworks may permit certain harmful activities to be considered acceptable as long as they fall below a specific threshold, such as revenue from fossil fuels. This can enable companies to attain high ESG scores while continuing unsustainable practices. These challenges can lead to inconsistencies and biases in ESG assessments.

Despite these challenges, empirical studies have shown evidence supporting the business case for ESG investing, suggesting that integrating ESG criteria into investment processes can fulfill fiduciary duties and align investors' interests with broader societal objectives (Friede, Busch & Bassen, 2015). Studies have also found positive associations between corporate ESG performance disclosure and profitability, and the impact of ESG ratings and responsible investment practices on firm value. For example, Gholami, Sands and Rahman (2022) found a strong positive association between corporate ESG performance disclosure and profitability across industries. However, significant differences are found when comparing financial and non-financial sectors. In the financial industry, all ESG elements show a positive association with profitability, while in non-financial sectors, only corporate governance is significant. Similarly, Biktimirov and Afego (2022) examined how investors value environmental sustainability by analysing stock market reactions to changes in the FTSE Environmental Opportunities 100 index (FTSE EO 100). Their findings suggested that investors do not react to index inclusion news for firms without prior environmental credentials, but reward or punish firms with credentials and superior or declining stock performance. In Malaysia, Wong, Batten, Ahmad, Mohamed-Arshad, Nordin

and Adzis (2021) examined the impact of ESG certification on Malaysian firms, finding that it lowers a firm's cost of capital and increases Tobin's Q. Their findings confirmed the positive impact of ESG ratings and responsible investment practices on firm value. Recently, Peng, Zhang, Goodell, and Li (2023) found that Chinese companies with better ESG performance are more likely to receive investments from socially responsible investment (SRI) mutual funds, resulting in a positive and long-lasting effect on their ESG performance. Their findings suggested that mutual fund companies' corporate responsibility rhetoric and socially responsible investments declarations genuinely impact corporate ESG performance, particularly in the environmental dimension. However, there are also studies that have found ambiguous or mixed results, dependent on the ESG rating provider or the industry sector being examined. For example, Halbritter and Dorfleitner (2015) examined the relationship between corporate social and financial performance using two different approaches based on ESG ratings. Despite previous literature suggesting a positive link between ESG ratings and returns, their findings indicated that ESG portfolios do not show significant return differences between companies with high and low ESG ratings, and there is an ambiguous significant influence of some ESG variables in cross-sectional regressions, dependent on the ESG rating provider. See also Gholami et al. (2022).

In conclusion, ESG investing's momentum is positive, but concerns about greenwashing remain. Lack of standardised definitions and metrics, conflicts of interest, and transparency issues contribute to the debate. The findings of Hu, Hua, Liu and Wang (2023) suggest that standardising environmental rating standards, improving internal supervision, and expanding external monitoring can help in mitigating greenwashing risks. In a nutshell, investors must exercise due diligence to ensure investments align with sustainability objectives.

REFERENCES

1. E. N. Biktimirov, P.N. Afego, (2022). Do investors value environmental sustainability? Evidence from the FTSE Environmental Opportunities 100 index. *Finance Research Letters*, 44, 102112. <https://doi.org/10.1016/j.frl.2021.102112>
2. H. Chen, S.S. Yang (2020). Do investors exaggerate corporate ESG information? Evidence of the ESG momentum effect in the Taiwanese market. *Pacific-Basin Finance Journal*, 63, 101407. <https://doi.org/10.1016/j.pacfin.2020.101407>
3. M. A. Delmas, V.C. Burbano, (2011). The Drivers of Greenwashing. *California Management Review*, 54(1), 64–87. doi:10.1525/cmr.2011.54.1.64
4. C. S. de Silva Lokuwaduge, K. M. De Silva (2022). ESG risk disclosure and the risk of green washing. *Australasian Business, Accounting and Finance Journal*, 16(1), 146–159. <https://doi.org/10.14453/aabfj.v16i1.10>
5. G. Friede, T. Busch, A. Bassen (2015). ESG and financial performance: aggregated evidence from more than 2000 empirical studies. *Journal of Sustainable Finance & Investment*, 5(4), 210-233. <http://dx.doi.org/10.1080/20430795.2015.1118917>
6. A. Gholami, J. Sands, H.U. Rahman (2022). Environmental, social and governance disclosure and value generation: Is the financial industry different? *Sustainability*, 14(5), 2647. <https://doi.org/10.3390/su14052647>
6. G. Halbritter, G. Dorfleitner (2015). The wages of social responsibility — where are they? A critical review of ESG investing. *Review of Financial Economics*, 26, 25–35. doi:10.1016/j.rfe.2015.03.004
7. X. Hu, R. Hua, Q. Liu, C. Wang (2023). The green fog: Environmental rating disagreement and Corporate greenwashing. *Pacific-Basin Finance Journal*, 78, 101952. <https://doi.org/10.1016/j.pacfin.2023.101952>
8. M. Lukinović, L. Jovanović (2019). Greenwashing – fake green/environmental marketing. *Fundamental and applied researches in practice of leading scientific schools*, 33(3), 15-17. Doi: 10.33531/farplss.2019.3.04
9. H. Peng, Z. Zhang, J. W. Goodell, M. Li (2023). Socially responsible investing: Is it for real or just for show? *International Review of Financial Analysis*, 86, 102553. <https://doi.org/10.1016/j.irfa.2023.102553>.
10. W.C. Wong, J.A. Batten, A.H. Ahmad, S.B. Mohamed-Arshad, S. Nordin, A.A. Adzis (2021). Does ESG certification add firm value? *Finance Research Letters*, 39, 101593. <https://doi.org/10.1016/j.frl.2020.101593>
11. W. Zhang, C. Qin, W. Zhang (2023). Top management team characteristics, technological innovation and firm's greenwashing: Evidence from China's heavy-polluting industries. *Technological Forecasting and Social Change*, 191, 122522. <https://doi.org/10.1016/j.techfore.2023.122522>

AQRAR SAHADƏ İNNOVASİYALARIN TƏTBİQİNİN STİMULLAŞDIRILMASI

N. Mirzəzadə

narminmirzazada@gmail.com

Azərbaycan Dövlət Aqrar Universiteti

Dövlətin inkişafının əsas göstəricisi onun güclü iqtisadiyyatının olmasıdır. İqtisadiyyatın vacib sahələrindən biri kənd təsərrüfatıdır. Kənd təsərrüfatının tərəqqisi, o cümlədən məhsul istehsalının təşkili və satışının həyata keçirilməsi, əhalinin ərzaq məhsullarına olan tələbatının təmin edilməsi, mövcud təbii ehtiyatlardan səmərəli istifadə olunması hər bir dövlətin sosial-iqtisadi siyasətinin əsasıdır.

Kənd təsərrüfatında innovasiyaların tətbiqi müxtəlif subyektlərin fəaliyyət effektivliyini, risklərə dayanıqlığını, rəqabət davamlılığını yüksəldərək iqtisadi tərəqqiyə, ərzaq təminatına və təbii ehtiyatların idarə edilməsinə istiqamətlənərək konkret kontekstdə mövcud və innovativ məhsulların, avadanlıq və texnikanın, metodların istifadəyə verilməsi prosesi kimi ifadə oluna bilər [2].

Aqrar sahədə innovasiya məhsulların istehsalı, emalı, qablaşdırılması, daşınması, marketinqi və istehlakında iştirak edənlər arasında qarşılıqlı əlaqə nəticəsində formalaşır.

Kənd təsərrüfatı sahələri mineral ehtiyatları, bioloji sərvətləri qorunmalı və təbii resurslardan əlverişli formada istifadə olunmalıdır. Bu məsələlərə cavab verən kənd təsərrüfatı sahələri məhsuldarlığı artırmalı və innovativ yanaşmaları mənimsəməlidir. Aqrar sahədə innovasiyaların təmini ilk növbədə məhsuldarlığın artırılması və keyfiyyət göstəricilərinin yüksəldilməsi ilə əlaqədardır. İnnovasiya yalnız texnika və avadanlıqların yenilənməsi və təkmilləşdirilməsi ilə deyil, eyni zamanda təsərrüfat subyektlərinə zəruri məlumatların verilməsi ilə formalaşır.

Ölkəmizdə mövcud olan qanunvericilikdə kənd təsərrüfatı innovasiyalarının stimullaşdırılmasına dair müddəalar mövcuddur. Bu istiqamətdə mövcud olan dövlət proqramları və iqtisadi tərəqqiyə təkən verən sənədlərdə innovasiya fəaliyyətinin tətbiqi əks olunmuşdur. Bu kimi sənədlərə “Azərbaycan 2030: sosial- iqtisadi inkişafa dair Milli Prioritetlər”i qeyd oluna bilər. Rəqabətli insan kapitalı və müasir innovasiyalar məkanı prioriteti vacib məsələlər sırasındadır [3].

Aqrar sahədə təkmilləşmələrin, yeniliyin tətbiqinin gücləndirilməsi istiqamətlərinə aşağıdakıları qeyd etmək olar:

- istehsalın təşkilində yeni yanaşmaların həyata keçirilməsində müasir metod və üsulların tətbiq edilməsi;

- aqrar sahənin idarə edilməsi sistemində təkmilləşdirmələr aparılması və dövlət dəstəyinin əsas istiqamətləri üzrə tədbirlərin artırılması (aqrar innovasiya parklarının yaradılması, NVİF (Normallaşdırılmış Vegetativ İndeks Fərqi) texnologiyalarının tətbiqinin artırılması).

- mövcud qanunvericilik və aqrar siyasət strategiyalarının təkmilləşdirilməsi; İnnovasiya fəaliyyətinin reallaşdırılmasında aşağıda qeyd olunan üsullardan istifadə edilməsi məqsədəuyğundur:

- aqrar tədqiqat və inkişaf üçün vergi güzəştlərinin tətbiq edilməsi;
- aqrar tədqiqat və inkişaf üçün qranların verilməsi;
- elmi, texniki, mexanikani sahələrdə mütəxəssislərin hazırlanması;
- yüksək ixtisaslı kadrların cəlb edilməsi [1, s.15].

Aqrar sahədə kənd təsərrüfatının dayanıqlı inkişafını şərtləndirən vacib amillərdən biri innovasiyaların tətbiqidir. İnnovasiyalar, aqrar sahənin stabil inkişaf prinsiplərinin reallaşdırılmasının əsasını təşkil edir. Aqrar sahədə innovasiya fəaliyyətinin stimullaşdırılması, müasir texnika və texnologiyaların tətbiqinin artırılması, modernləşmə tədbirlərinə uyğunlaşma kənd təsərrüfatının inkişafının mühüm istiqamətləridir.

ƏDƏBİYYAT

1. Aqrar tədqiqatlar mərkəzi. Kənd təsərrüfatının iqtisadiyyatı 2022 №4 (42). Azərbaycanca kənd təsərrüfatı innovasiyalarının tətbiqinin stimullaşdırılması s. 9-23
2. <https://www.fao.org/3/CA2460EN/ca2460en.pdf>
3. <https://president.az/az/articles/view/50474>

STIMULATING THE INTRODUCTION OF INNOVATIONS IN THE AGRICULTURAL FIELD

N. Mirzazadeh

narminmirzazada@gmail.com

Azerbaijan State Agrarian University

The introduction of innovations in agriculture ensures the efficiency of the activities of economic subjects and creates a foundation for food supply and more effective use of natural resources. Providing the agricultural sector with innovative resources primarily leads to increasing productivity and improving quality indicators. Innovations are the basis for realizing the principles of stable development of the agricultural sector. Innovation activity in the agrarian field is important in terms of adaptation to modernization measures, and it manifests itself as an important direction of agricultural development.

СТИМУЛИРОВАНИЕ ВНЕДРЕНИЯ ИННОВАЦИЙ В АГРАРНОЙ СФЕРЕ

Н. Мирзазаде

narminmirzazada@gmail.com

Азербайджанский Государственный Аграрный Университет

Внедрение инноваций в сельское хозяйство обеспечивает эффективность деятельности хозяйствующих субъектов и создает основу для обеспечения продовольствием и более эффективного использования природных ресурсов. Обеспечение аграрного сектора инновационными ресурсами в первую очередь ведет к повышению производительности и улучшению качественных показателей. Инновации являются основой для реализации принципов устойчивого развития аграрного сектора. Инновационная деятельность в аграрной сфере важна с точки зрения адаптации к модернизационным мероприятиям и проявляется как важное направление развития сельского хозяйства.

DAYANIQLI İNKİŞAFIN TƏMİN OLUNMASI ÜÇÜN TURİZMDƏ ALTERNATİV MƏNBƏLƏRDƏN İSTİFADƏ EDƏRƏK DESSTİNASİYALARIN YARADILMASI

A.R. Qurbanova

aytac20032015@gmail.com

Z.İ. Tağıyeva

t.zuleyxa97@mail.ru

M.A. Nağıyev

Azərbaycan Texnologiya Universiteti

Bildiyimiz kimi BMT və tərəfdaşları ölkəmizdə Dayanıqlı İnkişaf Məqsədlərinə (DİM) nail olmaq üçün bir sıra tədbirlər həyata keçirirlər. Bu tədbirlərin əsas məqsədlərindən biri, məhz ekoloji aspektləri əhatə edir. Nəzərə alsaq ki, turizm həm iqtisadi, həm sosial, həm də ekoloji amillərə təsir edir. Bu zaman hazırlanacaq olan və ya istifadə də olan turizm destinasiyalarını dayanıqlı inkişafı təmin edəcək şəkildə formalaşdırmalıyıq.

Ekoloji cəhətdən üstün olub, ətraf mühitə mənfi təsir etməyən və eyni zamanda da tullantıları minimuma endirən “Glamping” layihəsi tam olaraq tətbiqi mümkün olan və ən az maliyyə tələb edən turizm layihələrindən biridir. Glamping “glamour camping” sözlərindən ibarət portmantodur. Daha aydın şəkildə izah etsək lüks çadırlardan ibarət olub, daxilində bir çox məişət əşyalarını yerləşdirə biləcəyimiz kiçik turizm destinasiyaları adlandırılabilir.

Əsasən turizm destinasiyaları yaradılmamış, ancaq tur və ya ekskursiya halında turistlərin aparıldığı Qarabağ ərazisində tətbiq edilməsi təklif olunur. Bu zaman glampinglərin yaradılmasında tullantı halında olan ağac ovuntularının preslənməsindən, əldə edilən oduncuqlardan istifadə olunması və üzərinin su keçirməyən kətan parçalarla örtülməsi, hazırlanan glampinglərin düvriyəli istifadəsinə də şərait yaradır. Eyni zamanda da alternativ enerji mənbələrindən enerjinin təmin olunması və ərazidəki şirin su ehtiyatları ilə də içməli suyun təmin olunması bu layihənin reallaşdırılması üçün tələb olunan maliyyə vəsaitinin miqdarını da minimuma endirir. Layihənin həyata keçirilməsi zamanı görülən tədbirlər heç bir şəkildə ekoloji balans pozmur və güclü maliyyə tələb etmir.

Nəticə etibarilə glampinglər Qarabağ ərazisində reallaşdırıldığı təqdirdə güclü maliyyə sərf etmədən, turist axınını təmin etməyə kömək edəcək.

CREATING DESTINATIONS USING ALTERNATIVE RESOURCES IN TOURISM TO ENSURE SUSTAINABLE DEVELOPMENT

A.R. Gurbanova

aytac20032015@gmail.com

Z.I. Taghiyeva

t.zuleyxa97@mail.ru

M.A. Nagiyev

Azerbaijan Technological University

It is proposed to be applied in the Karabakh territory, where tourism destinations have not been created, but where tourists are taken in the case of a tour or excursion. At this time, in the creation of glampings, the pressing of waste wood shavings, the use of firewood obtained and the covering of the surface with waterproof canvas cloths, also creates conditions for the periodic use of the glampings. At the same time, the provision of energy from alternative energy sources and the provision of drinking water with fresh water resources in the area also minimizes the amount of financial resources required for the realization of this project. The measures taken during the implementation of the

project do not disturb the ecological balance in any way and do not require strong finances.

СОЗДАНИЕ НАПРАВЛЕНИЙ С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ АЛЬТЕРНАТИВНЫХ РЕСУРСОВ В ТУРИЗМЕ ДЛЯ ОБЕСПЕЧЕНИЯ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ

А.Р. Гурбанова

aytac20032015@gmail.com

З.И. Тагиева

t.zuleyxa97@mail.ru

М.А. Нагиев

Азербайджанский Технологический Университет

Предлагается применить на карабахской территории, где не созданы туристические дестинации, но куда берут туристов в случае тура или экскурсии. В это время при создании глэмпингов прессование отходов древесной стружки, использование полученных дров и покрытие поверхности водонепроницаемыми парусиновыми полотнами также создает условия для периодического использования глэмпингов. В то же время обеспечение энергией из альтернативных источников энергии и обеспечение питьевой водой пресноводных ресурсов района также минимизирует объем финансовых ресурсов, необходимых для реализации данного проекта. Меры, принятые в ходе реализации проекта, никоим образом не нарушают экологический баланс и не требуют серьезных финансовых вложений.

ВВЕДЕНИЕ В РАБОТУ НОВОГО РЕВЕРСИВНОГО ПРОКАТНОГО СТАНА 1770 НА ПАО «НЛМК»

Д.С. Полуни
polunin_dima@bk.ru
С.М. Бельский
belsky-55@yandex.ru
И.И. Шопин
shopin_ii@nlmk.com

Липецкий государственный технический университет

Термин «зеленая экономика» был впервые использован в 1989 году в новаторском докладе для правительства Соединенного Королевства группой ведущих экономистов-экологов под названием «Программа зеленой экономики» [4]. Однако развитие данный термин получил в последнее десятилетие. В широком смысле «зеленую» экономику определяют, как «устойчивую экономику, которая обеспечивает лучшее экологическое качество жизни для всех жителей планеты» [3]. В узком смысле «зеленая» экономика направлена на снижение влияния деятельности бизнес единиц на окружающую среду, создание экологически чистых производств и рабочих мест, развитие «зеленых» инициатив в каждом секторе экономики.

Весь путь становления «зеленой» экономики представлен на рисунке 1.

Рисунок 1. Путь становления «зеленой» экономики

Источник: составлено автором

Становление «зеленой» экономики привело к появлению новых научных направлений, которые связаны с охраной окружающей среды и устойчивым

развитием (рисунок 2).

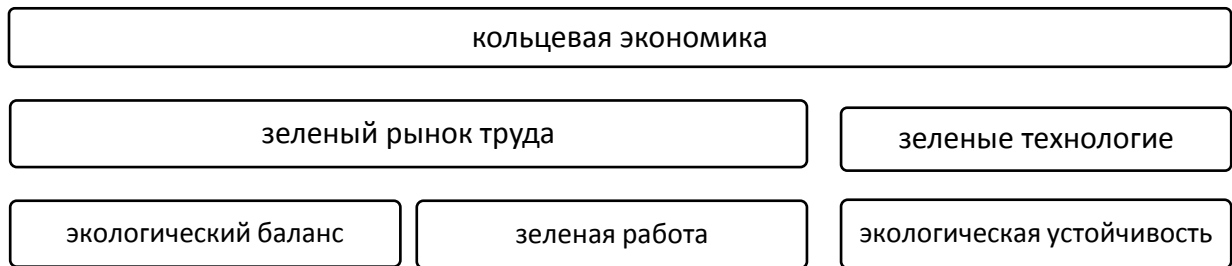

Рисунок 2. Новые направления научных исследований в «зеленой» экономике

Источник: составлено автором

Сегодня особенно актуально стоит вопрос в изучении экологизации занятости и едином международном определении «зеленой» работы, формировании «зеленого» рынка труда [1,2].

«Зеленый» рынок труда является одним из способов содействия экологической устойчивости и сокращения негативного влияния на окружающую среду бизнеса. Только комплексный подход к его становлению, коллаборация ученых и практиков позволит расширить рабочие места в «зеленом» бизнесе и сохранить рабочие места в экологически нестабильных сферах в долгосрочной перспективе путем создания устойчивых трудовых отношений.

Общепризнанный подход к «зеленому» рынку труда гласит, что это рынок труда, на котором предлагаются рабочие места в области экологически чистых и устойчивых видов экономической деятельности: возобновляемая энергетика, утилизация отходов, энергоэффективность и др. [5].

Однако, кроме традиционного подхода к «зеленому» рынку труда стали выделять отдельные рабочие места в различных областях экономики, где работники должны иметь набор определенных компетенций, которые необходимы для создания устойчивого развития организации и страны в целом. Такой подход требует отдельного изучения в формировании концепции «зеленой» экономики в области занятости, ключевых навыков «зеленых» специалистов в пределах широкого спектра профессий и определении их достойного труда.

ЛИТЕРАТУРА

1. Доклад Международной организации труда: «зеленые» рабочие места: [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://adapt.it/adapt-indice-a-z/wp-content/uploads/2013/08/unep_2008.pdf. – Дата доступа : 10.04.2023
2. E. Bohnenberger, Greening work: labor market policies for the environment/E. Bohnenberger, 2022 [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://doi.org/10.1007/s10663-021-09530-9> – Дата доступа : 10.04.2023
3. Green Economy Coalition [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://www.iied.org/green-economy-coalition> – Дата доступа: 10.04.2023
4. Green Economy Program [Электронный ресурс] - Режим доступа: https://doi.org/10.3197/09632719_2776680179 – Дата доступа : 10.04.2023
5. Green Jobs [Электронный ресурс] // Bls - Режим доступа: <https://www.bls.gov/green/> – Дата доступа: 10.04.2023

POST-PANDEMİYA DÖVRÜNDƏ FRANSADA TURİZMİN DAYANIQLI İNKİŞAF İSTİQAMƏTLƏRİ

Ş.N. Qasimov

shaginkasumov@gmail.com

A.N. Abbasova

abbasovanrmin3@gmail.com

Gəncə Dövlət Universiteti

Müasir dövrdə insanların ən təməl ehtiyaclarından biri halına gələn səyahət anlayışı, turizmin inkişafını dəstəkləyən əsas amillərdən biridir. Hələ ötən əsrin 50-ci illərindən etibarən ölkələrin istər iqtisadiyyatında istərsə də mədəni həyatında mühüm yer tutan turizm sahəsi müxtəlif amillərin təsiri ilə bu əhəmiyyətini get-gedə artırmağa davam edir. Belə ki, 1950-ci illərdə turizm tədbirlərinin göstəriciləri 25 milyon nəfəri əhatə edirdisə, 2000-ci illərdə bu rəqəm 683 milyon nəfərə çatmışdır. Bu isə o deməkdir ki, hər bir səyahət edən insan artımı, turist qəbul edən ölkələrin ÜDM-də də uyğun şəkildə əks olunur.[4] Avropa məkanında ən mühüm turizm mərkəzlərindən biri olan Fransanın iqtisadiyyatında turizmin xüsusi çəkisi var. Təsadüfi deyil ki, 2017-ci ildə ölkədə turizmin inkişafı üçün yeni strategiya müəyyənləşdirildi və bir neçə əsas istiqamət müəyyən olundu. Bu istiqamətlər aşağıdakılardır:

- Turist məmnuniyyətini və səyahət təhlükəsizliyini təmin etmək məqsədilə xidmət keyfiyyətinin və təhlükəsizlik tədbirlərinin yüksəldilməsi

- Ölkəyə gələn turistlərin rəyləri və təklifləri əsasında görülən işlərin keyfiyyətinin yüksəldilməsi

- Müntəzəm olaraq təlim və seminarlarla turizm sahəsində məşğulluq tədbirlərinin artırılması, iş keyfiyyətinin yüksəldilməsi

- Davamlı olaraq ailələr, yaşlılar, əlilliyi olan şəxslər üçün bayramlarda və digər xüsusi günlərdə kampaniyaların işlənilməsi, hazırlanması, bu sahədə xidmət göstərən brendlərin yenilənməsi və s. [2] Görülən çox saylı tədbirlərin, dövlət dəstəyinin nəticəsi olaraq 2019-cu ildə turizm sektoru Fransa ÜDM-nin 7,5%-ni təşkil edib. Lakin sonrakı illərdə Covid-19 pandemiyasının vüsət alması bu sahəyə də təsirsiz ötüşməyib. Belə ki, 2020-ci ildə bu göstərici azalaraq ÜDM-nin 5,3%-ni təşkil edib. Göstəriciləri ölkəyə gələn qonaqların sayları ilə tədqiq etsək görərik ki, 2019-cu ildə Fransaya təxmini 91 milyon nəfər beynəlxalq turist səyahət edib. 2020-ci ildə isə bu rəqəm 54,2% geriləyərək 41,7 milyon nəfər olub. 2021-ci ildə isə beynəlxalq turistlərin sayı 48,4 milyon nəfər olaraq qeydə alınıb. Görünür ki, pandemiya dövründə qismən də olsa bərpa olma qeydə alınıb.[3]

Növbəti mərhələdə pandemiyanın qismən səngiməsi ilə birlikdə bütün sektorlar üçün bərpa tədbirlərinin görülməsi nəzərdə tutulurdu. Bu tədbirlərə həmrəylik fondları tərəfindən göstərilən dəstəklər, dövlət qurumlarında qismən fəaliyyətin həyata keçirilməsi, dövlət zəmanəti ilə kreditlərin verilməsi və s. aiddir. Turizm sektorunda da tədbirlər əsasən məşğulluğun və pandemiya dövründən əvvəlki uzun müddət ərzində əldə edilən bilik və bacarıqların qorunmasına, rəqəmsal texnologiyaların inkişafı ilə xidmətlərdə davamlılığın təmin olunmasına yönəlmişdi.[3] Covid-19 pandemiyasının başlanması ilə dünyanın bir çox ölkələrində müşahidə olunan vəziyyət onu göstərdi ki, pandemiya dövründə bütün dünyada turizm sektorunda rəqəmsal texnologiyaya yüksək keçid müşahidə olunur. Pandemiyanın gətirdiyi şərtlərdən asılı olaraq xidmət sahələrində robotlaşmanın yüksək inkişafı və təmassız proseslərin (ödəniş, sifariş və s.) sayında artım nəzərə çarpır. Digər məsələ isə artıq istehlakçılar tərəfindən formalaşdırılan gözləntilərin də qismən dəyişməsidir. Belə ki, pandemiya və post pandemiya dövründə sanitariya qaydalarına riayət olunması əsas tələbə çevrilib.[1]

2022-ci ildən etibarən Fransa pandemiyanın yaratdığı sözügedən mənfi təsirləri aradan qaldırmaq üçün genişmiqyaslı tədbirlərə başladı. Fransa Destinasiya Mərkəzinin rəhbərliyi ilə başlatılan kampaniyada turizmin inkişafı üçün bir neçə vacib istiqamət müəyyənləşdirildi: 2023-cü ilin əsas hadisələri (Reqbi üzrə Dünya Çempionatı, müxtəlif idman növləri üzrə keçiriləcək çempionatlar və.s) baxımından turizmə böyük ehtiyac duyulacaq ərazilərdə işə qəbulu asanlaşdırmaq; turizm təlimlərinə və bu sahəyə aid edilən peşə kurslarına daha çox gənci cəlb etmək; turizm sektorunun cəlbediciliyini gücləndirmək və bu sahədə məlumatlılığı daha da artırmaq. [3] Beləliklə, Fransa təcrübəsi onu göstərir ki, turizm sektoru daim inkişaf və yenilənmə tələb edən sahədir. Həmçinin nəzərə almaq lazımdır ki, turizm elə bir sahədir ki, burada istər fəvqəladə vəziyyətlərdə istərsə də normal şərtlər altında, görülən tədbirlər bir çox dövlət qurumları və özəl sektor müəssisələri arasında peşəkar əməkdaşlıq tələb edir. Həmçinin turizmin inkişafını təmin edən bir digər məsələ isə düzgün araşdırmaların aparılması və ən optimal həll variantlarının tətbiqidir.

ƏDƏBİYYAT

1. Covid-19 (Yeni Koronavirüs) Salgınının Turizm Sektörünə Muhtemel Etkileri, Usobed (Uluslararası Batı Karadeniz Sosial Ve Beşeri Bilimler Dergisi) 2020, 4(1): 17-27
2. Oecd Tourism Trends And Policies 2018 © Oecd 2018, Oecd Country Profiles-France
3. Oecd Tourism Trends And Policies 2022 © Oecd 2022 Country Profiles-France
4. Gelişən Dünya'da Turizm Sektörünün Yeri , Kmü Sosial Ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi 15 (25): 15-24, 2013

SUSTAINABLE DEVELOPMENT DIRECTIONS OF TOURISM IN FRANCE IN THE POST-PANDEMIC ERA

S.N. Gasimov

shaginkasumov@gmail.com

N.A, Abbasova

abbasovanrmin3@gmail.com

Ganja State University

The importance of the impact of tourism on the economy of countries is emphasized. Before the pandemic, information is given on the economic indicators of tourism in France. The crisis situation created together with the Covid-19 pandemic is analyzed. Information is provided about the recovery measures implemented by France during the pandemic.

НАПРАВЛЕНИЯ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ ТУРИЗМА ВО ФРАНЦИИ В ПОСТПАНДЕМИЧЕСКУЮ ЭПОХУ

Ш.Н. Гасымов

shaginkasumov@gmail.com

Н.А. Аббасова

abbasovanrmin3@gmail.com

Гянджинский государственный университет

Подчеркнута важность влияния туризма на экономику стран. До пандемии приводится информация об экономических показателях туризма во Франции. Анализируется кризисная ситуация, созданная вместе с пандемией Covid-19, приводятся сведения о мерах по восстановлению, реализованных Францией в период пандемии.

KƏND TURİZMİNİN DAYANIQLI İNKİŞAFDA ROLU

Q.H. Əsgərov

askerovqaras@gmail.com

A.N. Həsənov

arzu_hasan@mail.ru

Azərbaycan Texnologiya Universiteti

1990-cı illərin əvvəllərində dayanıqlı turizm termini, şəraitdən asılı olaraq, alternativ turizmin ən elementar formalarından tutmuş ən intensiv turizmə qədər potensial olaraq dəyişə bilən, arzu olunan və (nəzəri olaraq) elmi cəhətdən məlumatlandırılmış nəticələri təsvir etmək üçün turizm nəzəriyyəçiləri və praktikləri arasında işlədilməyə başlamışdı. “Dayanıqlı inkişaf” terminin özü, ilk dəfə 1973-cü ildə ifadə edilmiş və 1980-ci il Ümumdünya Təbiəti Mühafizə Strategiyasında geniş istifadə edilmişdir [2, s. 23]. Sonrakı illərdə “dayanıqlı inkişaf” ideyasının yaranması və konsepsiyasının formalaşmasına dair geniş diskussiyalar keçirilmiş və onun müəyyən nəzəri əsasları yaranmışdır. 1980-ci illərin sonlarında dayanıqlı inkişafı “ehtiyaclara cavab verən inkişaf” kimi müəyyən edən konsepsiyayı populyarlaşdıran Ətraf Mühit və İnkişaf üzrə Ümumdünya Komissiyasının formalaşdırdığı fikrə görə gələcək nəsillərin öz ehtiyaclarını ödəmək qabiliyyətinə xələl gətirmədən indiki tələbatların lazımı səviyyədə təmin edilməsi kimi səciyyələndirməyə başladılar. Dayanıqlı inkişafın konseptual əsasını, uzunmüddətli həyat fəaliyyətini və mövcudluğu qorumaq üçün resursların səmərəli istifadəsini və qorunmasını təmin etmək tezisi təşkil edir.

Dayanıqlı inkişaf əsasən təbiətdən istifadəyə əsaslanan fəaliyyət sahələri üçün daha aktual hesab edilir. Bu baxımdan dayanıqlı turizm probleminin aktuallaşması ilə, onun ekoloji, sosial və iqtisadi təsirlərinin əhəmiyyəti barədə qərar qəbul etmək həlledici mərhələyə daxil olub və bu sahədə məqsədyönlü qərarların qəbulu turizmin dünya miqyasında inkişaf yolunu dəyişəcək və ümumiyyətlə gələcək nəsillər üçün resursları qoruyacaq ki, bu da bilavasitə dayanıqlı turizm konsepsiyasının mahiyyətini təşkil edir. Dayanıqlı turizmin komponentlərinin aşağıdakılardan ibarət olması əksər tədqiqatçılar tərəfindən qəbul edilir: ekoturizm, geoturizm, məsuliyyət turizmi, mədəni turizm. Dayanıqlı turizmin ekoloji komponentində kənd turizmi mühüm əhəmiyyətə malik olan və son illər dinamik inkişaf edən turizm növlərindən biridir [1, s. 21]. Bu məsələdə tam qətiləşmiş və vahid fikir olmasa da, ümumi yanaşma hələlik bu komponentləri dayanıqlı turizmin konsepsiyasının əsası hesab edirlər. Dayanıqlı turizm barədə mövcud ədəbiyyat mənbələrinin təhlil və qiymətləndirilməsi bu istiqamətin qəbul olunmasını şərtləndirir [3].

Kənd turizmi əsasən əhalisinin sıxlığı az olan, kənd təsərrüfatı və meşə təsərrüfatının üstünlük təşkil etdiyi ərazilərdə reallaşdırılan və əsas məqsədi təbiəti, mədəniyyəti, kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı ilə bağlı fəaliyyətləri müşahidə etməkdən, istirahəti təşkil etməkdən ibarətdir. Ümumdünya Turizm Təşkilatının (UNWTO) “Turizm terminləri lüğəti”ndə göstərilir ki, kənd turizmi, ziyarətçinin təbiətə əsaslanan fəaliyyətlərlə, kənd təsərrüfatı, kənd həyat tərzini, kənd mədəniyyəti, balıqçılıqla tanışlıq və kəndin digər görməli yerlərini gəzməklə əlaqəli geniş çeşidli xidmətlərin istehlakını nəzərdə tutan turizm fəaliyyəti növüdür [4]. Kənd turizmi müxtəlif mənbələrdə “mühafizə olunan təbii ərazilərdə turizm”, “kənd turizmi”, “şəhərkənarı turizm”, “fermer turizmi”, “yaşıl kənd turizmi”, “bağ turizmi”, “ekoturizm”, “aqrøekoturizm” adlandırılır.

Artıq kənd turizmi kənd təsərrüfatında müəyyən problemlərin həllində tənzimləyici təsire malik amil, kənd yerlərində kiçik biznes növü, gəlir mənbəyi, dayanıqlı turizmin formalaşması və inkişafı amili kimi də qiymətləndirilməyə başlandı. Aqrar turizm və XX əsrin əllinci illərindən təşkil olunan turizm növlərindən biri oldu. Ümumiyyətlə, dayanıqlı

inkişafın əsas amillərindən biri olan kənd turizminin inkişafı, əksər ölkələr üçün cəlbedici hesab edilir. Onun ərazilərin dayanıqlı inkişafında rolunu nəzərə alan əksər ölkələr bu sahənin inkişafı məqsədilə tədbirlər görməyə, qanunverici bazanın yaradılmasına başladılar.

1955-ci ildə ilk dəfə olaraq Fransada kənd turizminin təşkilinin qanunverici və təşkilati əsası və Kənd Təsərrüfatı və Turizm Assosiasiyası yaradıldı. İtaliyada kənd turizminin təşkili və inkişafı məqsədilə anoloji assosiasiya 1965-ci ildə yaradıldı. Sonrakı illərdə bu təcrübə demək olar ki, əksər Avropa ölkələrinə yayıldı və kənd turizminin sürətli inkişafı da bu regionla bağlıdır. Avropada aqrar turizmin inkişaf meyilləri və bu sahədə mövcud təcrübə, dünyanın əksər ölkələrində kənd turizminin potensialının səmərəli istifadəsində regionun dayanıqlı inkişafının təmin olunmasında müvəffəqiyyətlə tətbiq edilir. Xüsusilə, inkişaf etməkdə olan ölkələr üçün kənd turizminin inkişafında mövcud təcrübənin tətbiqi səmərəli nəticələrin əldə edilməsinə imkan verir. Bütün bunları, o cümlədən dayanıqlı inkişaf konsepsiyasını nəzərə alaraq qeyd edə bilərik ki, kənd turizmi perspektivdə davamlı inkişafda daha fəal rol oynayan turizm növü kimi dəyərləndirilə bilər.

ƏDƏBİYYAT

1. Биржаков Н.А. Туризм. М., ЮНИТИ, 2012.-329 с.
2. David Weaver. Sustainable Tourism: Theory and Practice. Taylor & Francis Group. London, 2013. 251 p.
3. Jussi Rämetsä, Anne Tolvanen and et al. Sustainable tourism. 2016. <https://www.researchgate.net/publication/292146686>.
4. Making Tourism More Sustainable: A Guide for Policy Makers / UNEP and UNWTO, 2005. Sustainable development. – P. 11–12. – <https://www.unwto.org/sustainable-development>

THE ROLE OF RURAL TOURISM IN SUSTAINABLE DEVELOPMENT

G.H. Askerov

askerovqaras@gmail.com

A.N. Hasanov

arzu_hasan@mail.ru

Azerbaijan Technological University

The article explains the essence of sustainable development. The main components of sustainable development are listed. The role of rural tourism in sustainable development is noted as an ecological component of sustainable development.

РОЛЬ СЕЛЬСКОГО ТУРИЗМА В УСТОЙЧИВОМ РАЗВИТИИ

Г.Х. Аскеров

askerovqaras@gmail.com

А.Н. Гасанов

arzu_hasan@mail.ru

Азербайджанский Технологический Университет

В статье объясняется сущность устойчивого развития. Перечислены основные компоненты устойчивого развития. Отмечается роль сельского туризма в устойчивом развитии как экологической составляющей устойчивого развития.

РАЗВИТИЕ РЫНКА ТРУДА МОЛОДЕЖИ В КОНТЕКСТЕ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ ЭКОНОМИКИ

С.О.Горовой

stanislavgorovoj@gmail.com

Витебский государственный технологический университет

В современных условиях процессы глобализации и цифровизации в мировом масштабе привели к обострению конкуренции на рынке труда. Это обстоятельство обуславливает необходимость каждого государства развивать свои направления и решения в области управления занятостью населения. Молодежь в данном контексте не является исключением, поскольку она как активный субъект рынка труда является главным компонентом интеллектуального капитала и выступает основой экономики знаний и устойчивого развития [1, с. 4]. Вместе с тем, интеллектуальный капитал молодежи лежит в основе национальной безопасности страны и во многом определяется уровнем подготовленности людей с высшим образованием [1, с. 5]. Кроме того, с учетом трансформации парадигмы высшего образования согласно ЮНЕСКО [4], учебные заведения должны готовить квалифицированных специалистов не только в конкретной профессиональной области, но и способных активно действовать, конкурировать на рынке труда. Указанные обстоятельства объективно формируют необходимость глубокого, детального исследования рынка труда молодежи, теоретических и прикладных аспектов его развития, институционального строения и управления.

Рынок труда молодежи является условно самостоятельным сегментом совокупного рынка труда не только по демографическому признаку (возраст трудоспособного населения) [2, с. 8], но и по поведенческим характеристикам с точки зрения трудового поведения и мотивации [6, с. 9-10]. Однако в научной и экономической литературе отсутствуют комплексные и системные исследования рынка труда молодежи [2, с. 10]. Это обусловлено наличием ряда факторов, затрудняющих анализ рынка труда молодежи в современных условиях: – он связан с социально-демографическими аспектами развития общества и государства, поэтому формируется большие массивы статистических данных, которые возможно обрабатывать только с использованием технологий больших данных и искусственного интеллекта; – постоянная цифровая трансформация не позволяет разработать единых методов и инструментов, действующих на долгосрочный период; – сложность в эмпирической оценке возможностей молодежи на рынке труда и определении их участия в экономическом развитии страны (региона) [1, с. 8]; – во многих странах система высшего образования имеет ограниченную информацию о потребностях рынка труда молодежи как с точки зрения количества, так и качества, в силу относительно низкой вовлеченности заинтересованных сторон в открытый диалог в направлении согласования интересов рынка труда молодежи, их потребностей и рынка образовательных услуг [2, 3]. В этой связи актуальной задачей является необходимость формирования у молодежи навыков для успешного трудоустройства в процессе обучения в учреждении образования. В настоящее время этот процесс существенно затруднен, поскольку навыки, которые приобретают молодые люди в учреждениях образования, не всегда совпадают с моделью компетенций, предъявляемой работодателем [2, с. 8]. Это является ключевой проблемой компетентного подхода не только в области исследования рынка труда, но и в сфере высшего образования [3, с. 10; 6, с. 20]. Поэтому необходимо дальнейшее реформирование и модернизация системы высшего образования, и ее переориентация на реальные запросы нанимателей.

К основным направлениям развития рынка труда молодежи для устойчивого развития экономики следует отнести: разработку государственных программ занятости молодежи в разрезе дифференцированных групп – 15-19 лет, 20-24 года, 25-29 лет; создание дополнительных рабочих мест для молодежи под государственную гарантию; предоставление возможности для молодежи в прохождении подготовки и переподготовки кадров; содействие безработной

молодежи в развитии навыков предпринимательской деятельности и открытию своего бизнеса; стимулирование региональной мобильности молодежи с учетом наличия востребованных вакансий в экономике [5].

Таким образом, в условиях динамично развивающихся рынков труда молодежи во всем мире необходимо развитие анализа данных по его текущим и будущим потребностям, что будет содействовать достижению баланса между спросом и предложением на труд [5]. Вместе с тем, данный процесс является достаточно сложным и требует участия большого числа заинтересованных сторон: молодежи, которая принимает решения относительно своего образования и построения карьеры; разработчиков государственной молодежной политики в области занятости населения; учреждений образования – относительно содержания учебных курсов и программ и формируемых навыков и компетенций в рамках их изучения; работодателей – в контексте формирования спроса на профессиональные и универсальные навыки. Кроме того, каждой стране необходимо формировать собственную политику занятости молодежи, учитывая не только национальные особенности, но и зарубежный опыт стран с аналогичными характеристиками социально-демографического развития.

ЛИТЕРАТУРА

1. Н. И. Богдан, Управление интеллектуальным потенциалом региона в условиях перехода к экономике знаний / Н. И. Богдан, Е. П. Лисиченок. – Новополоцк: ПГУ, 2014. – 188 с.
2. Е. В. Ванкевич Трудоустраиваемость выпускников на рынке труда: новые задачи системы образования в эпоху цифровизации / Е. В. Ванкевич, С. О. Горовой // Веснік магілёўскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя А. А. Куляшова. Серыя Д. Эканоміка, Сацыялогія, Права. – 2022. – №2 (60). – С. 7–18.
3. Гибридизация моделей, содержания и технологий высшего образования: аналитический обзор // Журнал «Высшая школа». – 2021. – №5. – С 8–13.
4. Официальный сайт ЮНЕСКО [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://ru.unesco.org/>. – Дата доступа: 05.04.2023.
5. Прогнозирование и сбалансирование спроса на профессиональные умения и их предложения в странах-партнерах ЕФО [Электронный ресурс] // Европейский фонд образования. – Режим доступа: https://ipq.org.ua/upload/files/files/03_Novyny/2015.06.12_Skills_matching/ETF%20Position%20Paper.pdf. – Дата доступа: 07.04. 2023
6. Soft skills для цифрового поколения: учебно-методическое пособие /А. П. Лобанов, Н. В. Дроздова. – Минск: РИВШ, 2021. – 152 с.

DAVAMLI İQTİSADİ İNKİŞAF KONTEKSTİNDƏ GƏNCLƏRİN ƏMƏK BAZARININ İNKİŞAFI

S.O. Qorovoy

stanislavgorovoj@gmail.com

Vitebsk Dövlət Texnoloji Universiteti

Tezisdə rəqəmsal iqtisadiyyatın inkişafı kontekstində gənclərin əmək bazarının xüsusiyyətlərindən bəhs edilir. Gənclərin əmək bazarının təhlilini çətinləşdirən amillər, və onun inkişafının əsas istiqamətlərini formalaşdırmışdır. Müəyyən edilmişdir ki, əmək bazarı subyektlərinin və təhsil sisteminin birgə iştirakı ilə tələb və təklif arasında tarazlığa nail olmaq üçün gənclərin əmək bazarının təhlili üsul və vasitələrinin təkmilləşdirilməsi zəruridir

DEVELOPMENT OF THE YOUTH LABOUR MARKET IN THE CONTEXT OF SUSTAINABLE ECONOMIC DEVELOPMENT

S.G. Olegovich

stanislavgorovoj@gmail.com

Vitebsk State University of Technology

The article discusses the features of the youth labour market in the context of the development of the digital economy. The factors complicating the analysis of the youth labour market are identified, and the main directions of its development are formulated. It has been established that it is necessary to improve the methods and tools for analyzing the youth labour market in order to achieve a balance between supply and demand with the joint participation of labour market and the educational system subjects.

RESURSQORUYUCULUQ VƏ EKOSİSTEMİN MÜHAFİZƏSİ “YAŞIL İQTİSADİYYATIN” ƏSAS PRİNSİPLƏRİDİR

A.F.Həsənov

hesenov.adau@gmail.com

Azərbaycan Dövlət Aqrar Universiteti

Son onilliklərdə insan cəmiyyəti tərəfindən təbii sərvətlərin sürətlə istifadə olunması nəticəsində ətraf mühit göstəricilərinin kəskin pisləşməsi insanın özünün də yer üzündə mövcudluğunun təhlükəsizliyinə təsir göstərmişdir. Şumerlər dövründən etibarən dünya tədricən təbii sərvətlərin istifadəsi və idarə olunması üçün antropogen infraqurruktura çevrilmişdir.

Hazırda ekoloji təhlükəsizlik problemləri insanın ətraf mühitlə qarşılıqlı əlaqəsinin müxtəlif sahələrində iqlim dəyişikliyinə çoxşaxəli nəticələri ilə kəskinləşir. Yer ekosistemlərinin vəziyyətinin pisləşməsi planetin ən müxtəlif təbii ehtiyatlarının istifadəsi və idarə edilməsi ilə bağlı artan problemlərin əsas səbəbidir. Yuxarıda göstərilənlər kənd təsərrüfatı da daxil olmaqla insanın iqtisadi fəaliyyətinin bütün sahələrinə aiddir.

Xüsusilə, əksər kənd təsərrüfatı torpaq ehtiyatlarının vəziyyəti orta, zəif və ya çox zəif qiymətləndirilir. Cari qiymətləndirmələr buxarlanma sürətinin artması, torpaq su ehtiyatlarının azalmasının su dövriyyəsinə ciddi mənfi təsiri və yamac axınının artması ilə eroziya prosesinin sürətlənməsi nəticəsində daha da pisləşəcəyini proqnozlaşdırır [1].

Buna görə də kənd təsərrüfatında da, insanın ətraf mühitə mənfi təsirini azaltmaq üçün təbii ehtiyatlardan istifadə üçün yeni texnologiyalara ehtiyac var. Bu texnologiyalar sağlam ekosistemlərin saxlanması yönəldilməlidir ki, bu da bilavasitə planetdəki bütün orqanizmlər, o cümlədən insanlar üçün ekoloji təhlükəsizliyin artmasına gətirib çıxarır.

Təbiətin potensialından maksimum istifadə də və digər resursların idarə olunması üçün yeni həllərə ehtiyac duyulur. Artan əhali və iqlim dəyişikliyi şəraitində ekoloji təhlükəsizliyin çağırışları və qərarlar, planetdə maddələrin dövriyyəsinə tənzimləyən təbii proseslərdən istifadə imkanlarını rəhbər tutmalıdır.

Bu, sadəcə olaraq yaxşı fikir deyil, əhalinin artımı fonunda bəşəriyyətin su, ərzaq, enerji təhlükəsizliyi və iqlim dəyişikliyi ilə bağlı artan problemlərin aradan qaldırılması istiqamətində mühüm addımdır.

Kənd təsərrüfatının qarşısında duran əsas problem 2050-ci ilə qədər 9 milyard insanın ümumiyyətlə daha isti iqlim şəraitində ekosistemlərə və insan sağlamlığına zərər vermədən qidalanmasıdır. Bu gün kənd təsərrüfatında istifadə olunan texnologiyalar hesabına iqtisadiyyatın bu sektoru dünya şirin su ehtiyatlarının 70%-dən çoxunu istehlak edir və qlobal istixana qaz qarışıqlarının 13%-dən çoxunu təşkil edir.

“Yaşıl iqtisadiyyat” təbii ehtiyatların idarə edilməsinin ənənəvi texnologiyalarından yalnız ani iqtisadi məqsəduyğunluğa yönəlmiş qeyri-ənənəvi (ekoloji, təbiətə əsaslanan) texnologiyalara keçidə gətirib çıxarır [2]. Buna görə də, dövrünün hazırkı mərhələsində, bəşəriyyət üçün mövcud olan enerji ehtiyatları (hazırda planetin ən aktiv dağıdıcı strukturu) azaldıqda və bu resurslardan istifadənin rasionallaşdırılması ön plana çıxdıqda, texnologiyaların yaranmasına diqqət yetirilir.

Yeni texnologiyaların tətbiqi daha müasir avadanlıqların istifadəsini nəzərdə tutur ki, bu da müxtəlif əkinçilik sistemləri üçün maşınların alınması xərclərini dəyişir. Torpağın enerjisini qiymətləndirməyə keçək. Torpaq əmələ gətirən proseslərin enerjisini araşdıran tədqiqatçıların qeyd etdiyi enerjinin əsas hissəsi üzvi maddələrdə cəmlənmişdir. Torpaq enerjisinin kəmiyyət hesablamaları müxtəlif növ torpaqlarda humusun tərkibi ilə dəqiq əlaqələndirilir. Dinamik tarazlıqda olan təbii ekosistemlərdə humusun tərkibi və nəticədə torpaq enerjisi bu şəraitdə maksimum mümkün qiymətə

çatır. Kənd təsərrüfatı istehsalında torpaq örtüyünün formalaşması şərtləri dəyişir: bitki növlərinin müxtəlifliyi monokultura ilə əvəz olunur, məhsul şəklində bitki istehsalının bir hissəsi ekosistemdən çıxarılır. Nəticədə, təbii şəraitdə formalaşmış humusun tərkibinin tarazlığı pozulur və humus itkisinin intensivliyi çox vaxt onun doldurulma intensivliyindən üstün olmağa başlayır.

Kənd təsərrüfatı bitkilərinin becərilməsində tətbiq olunan texnologiyaya uyğun olaraq torpaq onun üzərində hərəkət edən qurluşa malik maşın-traktor aqreqatlarının bir çox təsirlərinə məruz qalır. Sahənin üzərində maşının təkrar hərəkət etməsi nəticəsində təsir torpağın dərinliyinə (100 sm-ə qədər) uzanması və maşının izləri sahənin 80%-ni əhatə etməsi örtüyün əhəmiyyətli dərəcədə aşınmasına səbəb olur.

Ağır texnikanın təsiri altında torpağın sıxlığı indiyə qədər 20...40% artmışdır. Maşın-traktor aqreqatının hərəkət sisteminin torpağı kipləşdirməsi nəticəsində bitkinin məhsuldarlığını 15-20% azaldır, torpağın becərilməsinə xərcləri 20-30%, yanacaq sərfini 18% artırır. Torpağın optimal sıxlığı (həcmi kütlədə) 1.1 q/sm təşkil edir.

Torpaq səthinin sıxlığının ciddi bir nəticəsi onun xüsusi müqavimətinin artmasıdır. Torpağın xüsusi müqaviməti, hərəkət sistemləri və müxtəlif hərəkətedicilər tərəfindən torpağın səthinin pozulması ilə böyük dərəcədə asılı olan ən əhəmiyyətli mexaniki xüsusiyyətidir.

Bu qatın kəsilməsinə, onun çevrilməsinə və avadanlığın işçi səthinin torpağı sürtünməsinə sərf edilən gücə uyğun olur. Sıxlıq baxımından torpağın davamlılığının yüksəldilməsi üçün onların seyrəkləşdirilməsi tədbirləri kənd təsərrüfatı texnikasının, onunla hərəkət edən sistemlərin buraxıla bilən təzyiqinin torpağın buraxıla bilən göstəricilərinə qədər uyğunlaşdırılmasını, təşkilati və texnoloji tədbirlərlə ağır təkərli texnikanın sahələrdə minimal gedişlə (əməliyyatların birləşdirilməsi) kənd təsərrüfatı bitkilərinin becərilməsi texnologiyalarının tətbiqinin inkişaf etdirilməsini nəzərdə tutur.

Torpağın şumlanması bitkilərin səpini və yığım proseslərində torpaq həddindən artıq yüklənir, buna görə də qargıdalı, taxıl, kartof və tərəvəz bitkilərinin becərilməsində texnoloji əməliyyatların azaldılması aktualıq kəsb etməkdədir.

Traktorların gedişlərinin sayının çox olması bitkilərin kök sisteminə torpaq təbəqəsinin kipləşməsinə gətirib çıxarır ki, bununla da kipləşmiş torpağın su keçirmə qabiliyyətinin azalması, və s. kimi göstəricilərlə əlaqəli kənd təsərrüfatı bitkilərinin becərilməsində yeni texnologiyalara keçilməsi haqqında ədəbiyyatlarda çox geniş məlumatlar verilir[3].

Mövsümü temperatur dəyişənliyinin təsiri, böyük dozaya malik üzvi və mineral gübrələrin tətbiqi, torpağın bioloji aktivliyinin artması məqsədi ilə dərinədən becərilmənin və əkin qatının aqrofiziki şəraitinin yaxşılaşdırılması tədbirlərinin aparılması kimi müxtəlif böhran vəziyyətlərdə torpağın kipliyinin özünü tənzimləmə üsulu torpağın sıxlığının bərpası məsələsi optimal göstəriciyə əsaslandırılmalıdır (taxıl bitkisi üçün yaxşı vəziyyətdə 1,0...1,3 q/sm³). Lakin illər ərzində kipləşmiş olan torpaqlarda (30-60 sm və daha çox) dərin təbəqələrin suyu zəif keçirməsi və bioloji aktivliyinin aşağı olması səbəbindən daha yavaş parçalanma (xırdalanma) baş verir. Hərəkət hissələrinin torpağa mexaniki təsiri yalnız kipləşdirici təsir kimi qiymətləndirilə bilməz, çünki eyni zamanda hərəkət hissələrinin sürüşərək fırlanma təsiri nəticəsində torpağın strukturunun pozulması baş verir və buna görə də torpağın və kənd təsərrüfatı bitkisinin məhsuldarlıq səviyyəsi azalır.

Aparılmış təcrübələrə əsasən qara torpaqlarında böyük qabarit ölçüyə və kütləyə malik traktorların izləri ilə sahənin ikiqat tam örtülməsində sahə üzrə əkilmiş bitkinin məhsuldarlığı təxminən 1/3 qədər, dördqat örtülməsində isə 43-45% azalır. Adaptiv landşafta əsaslanan əkinçilik sisteminə uyğun olaraq resursqoruyuculuğun təmin olunması baxımından maşın-traktor aqreqatının tərkibində istifadə olunan traktorlar

kütlə-enerji göstəricilərinə görə düzgün seçilməli, mexanikləşdirmənin dağıdıcı təsirinin qarşısını almaq üçün texnosferanın texnika tutumluluğu nəzərə alınmalıdır. Ən sadə şəkildə dayanıqlı kənd təsərrüfatının əsas modeli iki göstərici ilə əsaslandırılır. Onlardan biri texnosferanın təbii tutumluluğudur. İkincisi isə ekosistemin texnika tutumluluğudur. Dayanıqlı kənd təsərrüfatına nail olmaq üçün texnosferanın təbii tutumluluğu ekosistemin texnika tutumluluğundan az olmalıdır. Texnosferanın təbii tutumluluğu dedikdə bir ildə hansı ərazidən nə qədər məhsul götürüləcəksə ona mümkün qədər az təbii resurs sərf olunması nəzərdə tutulur. Bu göstərici ekosistemin texniki tutumluluğundan az olmalıdır. Bu isə öz növbəsində ekosistem özü-özünü bərpa etmək üçün yüklənmə potensialını müəyyən edir.

ƏDƏBİYYAT

1. Building a Green Infrastructure for Europe / European Commission. – Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2013. – 24 p.
2. Gusev E.M. Inevitability and Prospects of the Use of the “Green Farming” Strategy by Humanity E.M. Gusev // Arid Ecosystems. – 2019. V.9. – N.3. – P.143–149. doi: 10.1134/S2079096119030041
3. Щитов С.В. Пути снижения техногенного воздействия колесной энергетики в условиях Дальнего Востока: монография.– Благовещенск: Даль ГАУ, 2004. – 117 ст.С.78-92

RESOURCE-SAVING AND ECOSYSTEM PROTECTION ARE THE MAIN PRINCIPLES OF THE "GREEN ECONOMY"

A.F. Gasanov

hesenov.adau@gmail.com

Azerbaijan State Agrarian University

The article deals with the environmental problems of mechanization in the agricultural sector, especially in crop production. Recently, the importance of choosing technologies and technical means in the agricultural sector in accordance with the requirements of the "green" economy with the efficient use of natural resources and their management associated with an increase in environmental impact has been noted. The importance of anticipating the technical eclipse of the technosphere by showing the negative impact of the machine-tractor unit on the soil is indicated.

СОХРАНЕНИЕ РЕСУРСОВ И ЗАЩИТА ЭКОСИСТЕМ – ОСНОВНЫЕ ПРИНЦИПЫ «ЗЕЛЕННОЙ ЭКОНОМИКИ»

А. Ф. Гасанов

hesenov.adau@gmail.com

Азербайджанский Государственный Аграрный Университет

В статье рассматриваются экологические проблемы механизации в сельскохозяйственной сфере, особенно в производстве продукции растениеводства. В последнее время отмечается важность выбора технологий и технических средств в сельскохозяйственной сфере в соответствии с требованиями «зеленой» экономики с эффективного использования природных ресурсов и управления ими, связанных с увеличением воздействия на окружающую среду. Указано на важность предвосхищения технического затмения техносферы путем показа негативного воздействия машинно-тракторного агрегата на почву.

RURAL DEVELOPMENT THROUGH SMART VILLAGE INITIATIVES

B. Florentina

nistoroiubianca@yahoo.com

Bucharest University of Economic Studies

M.E. Kalgı

mehmet.emin.63.21@gmail.com

Ardahan University

S.Özyurt

sinanzyurt28@gmail.com

Gaziantep Islam Science and Technology University

Despite the global trend of migration to urban areas, a significant portion of the world's population still resides in peripheral regions. In the European Union, this accounts for 29% of the population, according to EUROSTAT data from 2020. However, these areas often lack access to essential services such as healthcare, education, and transportation, which are not at the same level as those provided in urban areas. This rural-urban gap is becoming increasingly pronounced, and village life is not as attractive to younger generations. Research on Smart Villages seeks to identify the challenges faced by rural communities, find solutions to address these issues, and leverage the benefits of digitalization and Information and Communication Technologies (ICTs) (Visvizi et al., 2019).

Smart village initiatives are being implemented in rural communities worldwide to improve the lives of villagers while retaining valuable aspects of rural communities. These initiatives aim to provide the benefits of urban living to rural communities, enabling them to reach their full potential. They can be funded by a variety of public and private sources. Rural communities can include one or more settlements without any restrictions on administrative boundaries or population (Zavratnikk et al., 2018). The community's energy initiative through the smart village strategy approach increases economic sustainability and leads to social innovation, increasing the number of people who can access the benefits of renewable energy and energy efficiency. Electrification is one of the most effective ways to provide clean water, sanitation, access to education, medical services, and communication technologies, which are objectives recently outlined in the United Nations Sustainable Development Goals (Van Gevelt et al., 2018)

Smart village initiatives focus on a sustainable environment, renewable energy, health and sanitation, food and clean water, eco-friendly production-oriented enterprises, education and awareness, and democratic involvement of the villagers in various issues (Zavratnik et al., 2018). The production of and access to renewable energy form the backbone of the entire developmental process, as energy access must be integrated into other initiatives for the development of smart villages. The development of productive enterprises by harnessing local suppliers and employing sustainable energy can result in great transformative changes. The community's energy initiative has been found to increase economic sustainability and lead to social innovation, increasing the number of people who can access the benefits of renewable energy and energy efficiency through the Smart Village strategy approach (Majumdar, 2020). The initiation and implementation of Smart Village strategies can be based on existing initiatives and funded from a variety of public and private sources. Rural communities can include one or more settlements without any restrictions on administrative boundaries or population. Smart Villages develop and implement their strategy to improve their economic, social, and environmental conditions, relying on a participatory approach.

Smart Village solutions are innovative solutions that improve the resilience of rural communities, building on local strengths and opportunities. Smart Villages use digital solutions intelligently and resource-efficiently to enhance local production, distribution, power, knowledge, healthcare, technology, entrepreneurship, and education. Smart healthcare, smart transport, smart education, and smart water are the top five most important smart village strategies. Some examples of smart village solutions include solarized drinking water supply systems, accountable and efficient smart water distribution systems, and the use of innovative technologies such as m-health, telemedicine/tele-health, e-health services, and smart health education to improve healthcare services and promote health education and awareness (Ella & Andari, 2018). Smart Villages also promote the participation of local people in improving their economic, social, or environmental conditions, cooperation with other communities, social innovation, and the development of smart communication measures. The European Smart Villages Forum aims to encourage external actors to develop concrete models and blueprints for the creation of pilot Smart Villages, promote the interests of Smart Villages to stakeholders in politics and business, and organize congresses, conferences, seminars, workshops, and other programmes (Majumdar, 2020).

The community's energy initiative through the Smart Village strategy approach increases economic sustainability and leads to social innovation, increasing the number of people who can access the benefits of renewable energy and energy efficiency. The use of renewable sources for decentralised energy production and consumption is strongly recommended for rural areas. Electrification is one of the most effective ways to provide clean water, sanitation, access to education, medical services, and communication technologies, which are objectives recently outlined in the United Nations Sustainable Development Goals.

Electrification is also one of the integral parts of creating a solid educational foundation for vocational training and collaborative worldwide idea-sharing among current and future visionaries, entrepreneurs, and leaders striving to bring their communities together in creating community-based infrastructure and sustainable business opportunities (Andreson et al., 2017).

Despite the limited technological progress in rural areas, an abundance of natural resources can be harnessed as valuable assets with the aid of technology. These include verdant fields, numerous bodies of water such as rivers, channels, lakes, and ponds, livestock, vast meadows, and a diverse array of plant and animal species that have a soothing effect on life. All that is required is some coordinated planning backed by modest technological enhancements. Rural regions possess ample expansive lands which could facilitate agricultural growth. Incorporating technology into agriculture would undoubtedly improve the lives of village communities by increasing crop yields. Land that is not properly irrigated cannot be used for farming, so utilising different agricultural machinery and techniques can enhance soil fertility to support various crops. The implementation of artificial intelligence in agricultural practises could also further boost productivity. It is widely recognised that a country's food supply forms its foundation. It is imperative to incorporate technology and science into food production in order to optimise the use of agricultural resources. Implementing advanced tools such as smart sensors, cameras, drones, and other agro devices can lead to automated decision-making processes that have the potential to boost food production (Cañizares et al., 2019).

The scarcity of drinking water reservoirs has resulted in an increasing demand for water worldwide. Regions across the globe grapple with challenges in obtaining safe drinking water due to drought and pollution, leading to a rise in rainwater harvesting

practises. To purify the collected rainwater, many rely on Reverse Osmosis (RO) technology, which effectively removes ions and other dangerous elements from the water, making it potable.

According to research, a majority of illnesses in rural regions are caused by contaminated water. This chapter explores additional topics pertaining to intelligent water management, such as sectorization, conducting water audits, regulating pressure, and utilising the Internet and artificial intelligence for identifying leaks (Pasika, 2020).

Water scarcity is a significant issue in many rural areas, including smart villages. In many parts of the world, people face an acute shortage of drinking water, and rural areas are no exception. A youth-led 'Climate Smart Village' brings safe drinking water to 250 households, and their biggest concern is water scarcity and salinity, with the water being unfit for consumption. The completion of 240 multi-village drinking-water systems to serve rural communities is one of the solutions to tackle water scarcity and climate-induced disasters. The Smart Village - Solarised drinking water supply is a solution that provides drinking water to rural and peri-urban communities. Cities can employ a range of solutions to tackle water scarcity, but climate change remains the root cause of many looming water issues. Therefore, it is essential to develop sustainable solutions that can provide safe drinking water to rural communities, including smart villages (Lakshmanan & Kalyanasundaram, 2022).

It is crucial to prioritise education in rural society, with a strong emphasis on consistent technological advancement. This includes providing smart or digitally equipped classrooms and striving for higher education standards. E-learning methods are also beneficial for farmers who need immediate assistance while working in the fields. The educated population has the potential to independently contribute to smart village development.

Effective and organised education combined with hands-on experience can improve people's skills, leading to a decrease in the need for migration to urban areas. Utilising new technologies such as m-health, telemedicine/tele-health, e-health services, smart health education, and emphasising hygiene for infants and maternity care are important aspects of building a smart village (Lakshmanan & Kalyanasundaram, 2022).

Smart rural technology can improve the quality of life in several ways. The development of Smart Rural Communities and smart technology can have an enormous impact on the future of rural life, from significant efficiencies related to the management of local towns and farms to critically improved health services. Smart rural development is one of the best criteria to achieve sustainable development, and it can reduce the migration rate and bring back people who went to the urban sector in search of a better standard of living and employment. The expansion of information and communication technology (ICT)-enhanced applications enables rural communities to improve their quality of life. The concept of a smart village is primarily about how rural communities make the best use of both ICT and social innovation by responding to the ongoing challenges of rt healthcare, smart transport, smart education, and smart water. These are the top five most important smart village strategies. Smart rural villages/areas can have smart healthcare systems that utilise new technologies such as m-health, telemedicine/tele-health, e-health services, and smart health education to improve healthcare services and promote health education and awareness. Therefore, implementing smart village healthcare solutions can improve healthcare services, provide access to modern healthcare technologies, promote health education and awareness, and contribute to the overall development of rural areas (Tosida et al., 2020).

Agriculture plays a vital role in providing food for the world's population. However, climate change and variability have amplified the potential harmful effects on agriculture worldwide. With an expected increase of over two billion people by 2050, weather uncertainty in certain regions could have negative repercussions on agriculture and food production (Gupta et al., 2020). To ensure sustainable food production, precision in the use of agricultural resources and timely decision-making are necessary. Farm management has evolved from traditional record-keeping to the use of electronic devices for greater precision and better decision-making. While many efficient technologies have been used in the past, they were not always effective. The coordination of available resources with judicious and timely use can increase a farm's net profit, which is now managed by computer and electronic devices to maximize food production and net profit.

Smart Farming (SF) involves incorporating information and communication technologies into farm equipment and sensors for crop cultivation and food production. With the advent of advanced technologies such as the Internet of Things (IoT), robots, and artificial intelligence, data transformation and signalling facilities can be leveraged in various sectors like smart homes and healthcare, and now in agriculture as well. Farmers can utilise the Internet of Things to enhance farm efficiency by monitoring irrigation, fertilisation, harvesting information, and climate forecasts with sensors, leading to better decision-making. These advancements enable farmers to make efficient use of available resources, produce suitable yields, and increase their income by making informed decisions in managing their farms (Mohamed et al., 2021).

Smart farming is a concept that utilises innovative technologies to improve the efficiency and productivity of agriculture while using fewer resources. Smart farming helps farmers better understand important factors such as water, topography, aspect, vegetation, and soil types, which allows them to maximise yields using minimum resources such as water, fertilisers, and seeds (Farooq, 2019). Smart farming technologies include precision agriculture, which uses sensors, GPS, and other technologies to collect data on soil conditions, crop growth, and weather patterns, and then uses this data to optimise crop yields and reduce waste. Smart farming also includes the use of drones, robots, and other autonomous systems to perform tasks such as planting, harvesting, and monitoring crops, which can increase accuracy and precision levels and enhance production efficiency. The benefits of smart farming include speeding up data collection and processing, increasing accuracy and precision levels, enhancing production efficiency, maximising yields using minimum resources, and reducing waste. Therefore, smart farming is a promising solution that can help to improve the efficiency and productivity of agriculture while reducing its environmental impact. (Saiz-Rubio & Rovira-Más, 2020).

Smart Villages are communities in rural areas that use innovative solutions to improve their resilience, building on local strengths and opportunities. The concept implies the participation of local people in improving their economic, social, or environmental conditions, cooperation with other communities, social innovation, and the development of smart solutions that enhance local production, distribution, power, knowledge, healthcare, technology, entrepreneurship, and education. Smart Villages can improve healthcare services in rural areas by utilising innovative technologies such as m-health, telemedicine/tele-health, e-health services, and smart health education to improve healthcare services and promote health education and awareness. The Smart Villages initiative uses a cross-sectoral, whole-of-government approach to design, deploy, and scale digital solutions that contribute to the UN Sustainable Development Goals, including improving healthcare services in rural areas. The Smart Villages

approach serves as a blueprint for the inclusive digital transformation of rural villages across the world, and it aims to provide connectivity to all villages, instal digital support networks, and support local innovation ecosystems. Therefore, Smart Villages can bring several benefits to rural areas, including improving healthcare services, promoting health education and awareness, enhancing local production, distribution, power, knowledge, technology, entrepreneurship, and education, and contributing to the overall development of rural areas.

REFERENCES

1. Anderson, A., Loomba, P., Orajaka, I., Numfor, J., Saha, S., Janko, S., Johnson, N., Podmore, R. and Larsen, R., 2017. Empowering smart communities: Electrification, education, and sustainable entrepreneurship in IEEE smart village initiatives. *IEEE Electrification Magazine*, 5(2), pp.6-16.
2. Cañizares, C., Nathwani, J. and Kammen, D., 2019. Electricity for All: Issues, Challenges, and Solutions for Energy-Disadvantaged Communities [Scanning the Issue]. *Proceedings of the IEEE*, 107(9), pp.1775-1779.
3. Ella, S. and Andari, R.N., 2018, October. Developing a smart village model for village development in Indonesia. In 2018 International Conference on ICT for Smart Society (ICISS) (pp. 1-6). IEEE.
4. Farooq, M.S., Riaz, S., Abid, A., Abid, K. and Naeem, M.A., 2019. A Survey on the Role of IoT in Agriculture for the Implementation of Smart Farming. *IEEE Access*, 7, pp.156237-156271.
5. Gupta, M., Abdelsalam, M., Khorsandroo, S. and Mittal, S., 2020. Security and privacy in smart farming: Challenges and opportunities. *IEEE Access*, 8, pp.34564-34584.
6. Lakshmanan, V.I. and Kalyanasundaram, S., 2022. Smart Village—Concept and Intended Benefits. *Smart Villages: Bridging the Global Urban-Rural Divide*, pp.15-23.
7. Majumdar, S., 2020. Developing Integrated SMART Villages for Rural Transformation in Response to Sustainable Development Goals. *Africa Journal of Technical and Vocational Education and Training*, 5(1), pp.2-17.
8. Mohamed, E.S., Belal, A.A., Abd-Elmabod, S.K., El-Shirbeny, M.A., Gad, A. and Zahran, M.B., 2021. Smart farming for improving agricultural management. *The Egyptian Journal of Remote Sensing and Space Science*, 24(3), pp.971-981.
9. Pasika, S. and Gandla, S.T., 2020. Smart water quality monitoring system with cost-effective using IoT. *Heliyon*, 6(7), p.e04096.
10. Tosida, E.T., Herdiyeni, Y. and Suprehatin, S., 2020, September. The potential for implementing a big data analytic-based smart village in Indonesia. In 2020 International Conference on Computer Science and Its Application in Agriculture (ICOSICA) (pp. 1-10). IEEE.
11. van Gevelt, T., Holzeis, C.C., Fennell, S., Heap, B., Holmes, J., Depret, M.H., Jones, B. and Safdar, M.T., 2018. Achieving universal energy access and rural development through smart villages. *Energy for Sustainable Development*, 43, pp.139-142.
12. Villages, S., 2020. Revitalising rural services. *EU Rural Rev*, 26(8).
13. Visvizi, A., Lytras, M.D. and Mudri, G. eds., 2019. *Smart Villages in the EU and Beyond*. Emerald Group Publishing.
14. Zavratnik, V., Kos, A. and Stojmenova Duh, E., 2018. Smart villages: Comprehensive review of initiatives and practices. *Sustainability*, 10(7), p.2559.

BƏRPA OLUNABİLƏN ENERJİSİ MƏNBƏLƏRİNİN İQLİM DƏYİŞMƏLƏRİNƏ ZƏİFLİYİNİN KƏMİYYƏTCƏ QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ METODLARI

G.Y. Mehdiyeva
gulsura@list.ru

Azərbaycan Texnologiya Universiteti

• Su elektrik stansiyalarının (SES) iqlim dəyişmələrinə zəifliyinin qiymətləndirilməsi metodları

SES-nın iqlim dəyişmələrinə zəifliyinin qiymətləndirilməsi üçün vahid və əksər tədqiqatçılar tərəfindən birmənalı qəbul edilən metodologiya yoxdur. Məsələn, Lusena və digərləri (2009)¹ Braziliyanın timsalında apardıqları tədqiqatda yağıntının miqdarının SES-na təsirinin öyrənilməsinə üstünlük veriblər. Bu zaman stansiyaya daxil olan su həcmnin generasiyaya təsirləri ARMA və SARMA modeli tətbiq edilməklə yerinə yetirilib. Bu zaman nəzərə alınıb ki, yağıntı bütünlükdə stansiyaya daxil olmur və onun müəyyən hissəsi buxarlanır və ya torpağa hopur. Keçmiş illərdəki yağıntının miqdarı nəzərə alınaraq 2071-2100-cü illərdə belə təsirlərin ssenariləri qurulub. Metodologiyada fərz edilir ki, yağıntının zaman sırası log-normal paylanmaya, məsələn, $N\sim(\mu_i, \sigma_i^2)$ malikdir. Əgər $l_{it} = \ln(f_{it})$ və $y_{it} = (l_{it} - \mu_{it})/\sigma_{it}^2$ olarsa, onda paylanma $N\sim(0,1)$ olar. Əgər yağıntının miqdarının həcmnin orta qiyməti (μ_{it}) və dispersiyası (σ_{it}^2) saxlanılırsa, onda $(t + k)$ dövründə yağıntının miqdarının layihələndirilən miqdarı

$$f_{i(t+k)}^R = \exp[y_{i(t+k)} * \sigma_i + \mu_i] \quad (1)$$

olacaq. Burada $y_{i(t+k)} = E(y_{i(t+k)}|Y_i)$ müşahidə edilən Y_i –lərə əsasında yağıntının şərti gözlənilən $y_{i(t+k)}$ qiymətidir. Bu qiymət SARMA modeli ilə hesablanır. Burada qlobal iqlim dəyişmələri nəticəsində mümkün ssenarilər nəzərə alınmalıdır. Tədqiqatda bu ssenarilərdən ikisinə diqqət ayrılıb. Bunlar A2 və B2 ssenariləridir. A2 və B2 ssenarilərinə əsasən (2) və (3) kimi ifadə edilə bilər.

$$f_{i(t+k)}^{A2} = \exp[y_{i(t+k)} * \sigma_{im}^{A2} + \mu_{im}^{A2}] \quad (2)$$

$$f_{i(t+k)}^{B2} = \exp[y_{i(t+k)} * \sigma_{im}^{B2} + \mu_{im}^{B2}] \quad (3)$$

Burada μ_{im}^{A2} və σ_{im}^{A2} A2 ssenarisi üzrə μ_{im}^{B2} və σ_{im}^{B2} B2 ssenarisi üzrə “m” ayında i-ci ölçüyə aid orta qiyməti və standart xətanı bildirir. Tədqiqatda yağıntı axınının az olduğu dövrü əhatə edən dummy göstəricidən (DT) də istifadə edilib. Dummy göstəricini nəzərə alaraq, yağıntı axınının orta qiymətinin loqarifmini ifadə edən reqresiya tənliyi

$$\ln(\mu_{im}) = \alpha^{av} + \beta_1^{av} * \ln(avpres_{im}) + \beta_2^{av} * DT_{im} * \ln(avpres_{im}) + \varepsilon_{im}^{av} \quad (4)$$

burada $\ln(\mu_{im})$ i-ci SES-da “m” ayında yağıntı axınının orta qiymətinin loqarifmi, $\ln(avpres_{im})$ yağıntının orta qiymətinin loqarifmi, DT_{im} -dummy göstərici, α^{av} , β_1^{av} , β_2^{av} reqresiya tənliyinin əmsalları, ε_{im}^{av} isə təsadüfü səhvdir.

Tədqiqatda yağıntı axınının və yağıntının standart xətası üçün də oxşar model təklif edilib:

$$\ln(\sigma_{im}) = \alpha^{sd} + \beta_1^{sd} * \ln(sdpres_{im}) + \beta_2^{sd} * DT_{im} * \ln(sdpres_{im}) + \varepsilon_{im}^{sd} \quad (5)$$

burada $\ln(\sigma_{im})$ i-ci SES-da “m” ayında yağıntı axınının standart xətasının loqarifmi, $\ln(sdpres_{im})$ yağıntının standart xətasının loqarifmi, DT_{im} -dummy göstərici, α^{sd} , β_1^{sd} , β_2^{sd} reqresiya tənliyinin əmsalları, ε_{im}^{sd} isə təsadüfü səhvdir.

Maurer və digərləri (2009)² Mərkəzi Amerikanın Rio Lempa su hövzəsinin timsalında SES-nın iqlim dəyişmələrinə zəifliyini iki ssenari əsasında, yəni 1) aşağı B1 və 2) orta yüksək A2 ssenariləri əsasında modelləşdiriblər. Modelləşmə 2040-2069 və 2070-2099-cu illəri əhatə edib. Bu ssenarilərə əsasən temperatur 2070-2099-cu illərarası dövrdə 1961-1990-cı illərarası dövrə nisbətən 1.9 °C (B1 ssenari) və ya 3.4 °C (A2 ssenari) artacaq. Həmin dövrlərdə yağıntının azalması 5% (B1 ssenari) və 10.4%

(A2 ssenari) azalacaq. 2070-2099-cu illərarası dövrdə yağıntı axınının 13% (B1 ssenari) və 24% (A2 ssenari) azalacağı gözlənilir.

Uang və digərləri (2013)³ öz tədqiqatlarında iddia edirlər ki, antropoloji xarakterli qlobal iqlim dəyişmələri su tsiklini dəyişir, yağıntının miqdarına və tezliyinə ciddi təsir edərək su resursları ilə bağlı qeyri-müəyyənlik yaradır. Tədqiqatda Yanqzte çay hövzəsində 2016-2050-ci illərarası dövrdə SES-nin iqlim dəyişmələrinə zəifliyi proqnozlaşdırılıb. Proqnozlaşdırma zamanı RCP (representative concentration pathways) metodundan istifadə edilib. Hesablamalar göstərir ki, Yanqzte çay hövzəsində 2016-2050-ci illərdə RCP4.5 və RCP8.5 ssenariləri üzrə müəyyən fluktuasiyalarla yağıntı artacaq.

ABŞ-nin İqlim Dəyişmələri Elmi Proqramının (CCSP 2007)⁴ nəticələrinə əsasən iqlim dəyişmələrinin su elektrik stansiyalarına əsas təsiri onun fəaliyyəti üçün zəruri həcmdə su kütləsinin toplanması ilə bağlı ola bilər. Günəş enerjisi stansiyalarının (GES) iqlim dəyişmələrinə zəifliyinin əsas fərqləndirici cəhətləri

İqlim dəyişmələrinin Günəş enerjisi stansiyalarına əsas təsiri temperaturun artması ilə bağlıdır. Belə ki, temperatur artdıqca PV günəş batareyalarının potensial enerji generasiya etmək qabiliyyəti azalır. Tədqiqatlar göstərir ki, tək-cə temperaturun artması deyil, digər meteoroloji dəyişikliklər də, məsələn, buludlu günlərin sayının artması, rütubətin dəyişməsi, havada tozların həcmi artması və sair problemlər də PV batareyalarının illik və fəsilə üzrə elektrik enerjisi generasiyası həcminə təsir göstərir.

Günəş batareyalarının fəaliyyətinə iqlim dəyişmələrinin təsirlərini tədqiq edən çoxlu sayda tədqiqatlar aparılıb. Tədqiqatlar müxtəlif coğrafi əraziləri əhatə etdiyindən belə tədqiqatlarda əldə edilən nəticələrin müqayisə edilməsi çətindir. Bəzi ərazilərdə temperaturun dəyişməsi müsbət, bəzi ərazilərdə isə mənfi təsirlər yarada bilər. Bu, günəş batareyalarına olan təsirlərə də aiddir. Məsələn, Crook və digərlərinin (2011)⁵ apardıqları tədqiqatın nəticələrinə əsasən böyük həcmli Günəş Elektrik Stansiyalarının (GES) tikintisi böyük həcmdə investisiya tələb etdiyi kimi, həm də uzum müddətli dövr üçün bu stansiyaların fəaliyyətinə iqlim dəyişmələrinin təsirinin qiymətləndirilməsini tələb edir.

• Külək enerjisi stansiyalarının (KES) iqlim dəyişmələrinə zəifliyinin əsas fərqləndirici cəhətləri

Külək enerjisindən qlobal miqyasda istifadə həcmi də son illərdə sürətlə artmaqdadır. Qlobal Külək Enerjisi Şurasının (GWEC, 2019)⁶ məlumatlarına əsasən 2002-ci ildən 2018-ci ilə qədər olan dövrdə külək enerjisi turbinlərinin gücü hər il orta hesabla 26% , 2009-2018-ci illərarası dövrdə orta hesabla ildə 19% artaraq 600 GW-a qədər yüksəlmişdir. 2018-ci ildə Külək turbinlərindən (KT) 90 ölkə istifadə edib. 30 ölkədə bu turbinlərin cəmi gücü 1 GW-dan çox, 12 ölkədə isə 4.8 GW-dan çoxdur. GWEC (2019) məlumatlarına əsasən 2023-cü ilə qədər KT-nin gücü əlavə olaraq 300 GW artacaq. Külək generatorlarının istehsal həcmi iqlim dəyişmələrinə zəifliyi əsasən iqlim dəyişmələrinin küləyin sürətinə təsirləri ilə bağlıdır. Bu problem müxtəlif ölkələrin təmsalında müxtəlif tədqiqatçılar tərəfindən qiymətləndirilib.

REFERENCES

1. Lucena, A.F.P., Szklo, A.S., Schaeffer, R., et al., 2009. The vulnerability of renewable energy to climate change in Brazil. *Energy Policy* 37, 879–889.
2. Maurer, E. P., Adam, J. C., and Wood, A. W.: Climate model based consensus on the hydrologic impacts of climate change to the Rio Lempa basin of Central America, *Hydrol. Earth Syst. Sci.*, 13, 183–194, <https://doi.org/10.5194/hess-13-183-2009>, 2009.
3. Wang, B., et al., Vulnerability of hydropower generation to climate change in China: Results based on Grey forecasting model. *Energy Policy* (2013), <http://dx.doi.org/10.1016/j.enpol.2013.10.002>

4. CCSP (U.S. Climate Change Science Program). 2007. “Effects of climate change on energy production and distribution in the United States.” In Effects of Climate Change on Energy Production and Use in the United States, Synthesis and Assessment Product 4.5, by Bull, S.R., D.E. Bilello, J. Ekmann, M.J. Sale, and D.K. Schmalzer. 8–44. Washington, DC: U.S. Climate Change Science Program.
5. Crook, J. A., Jones, L. A., Forster, P. M., & Crook, R. (2011). Climate change impacts on future photovoltaic and concentrated solar power energy output. *Energy & Environmental Science*, 4(9), 3101. doi:10.1039/c1ee01495a
6. Global Wind Energy Council. Global wind report 2018 (GWEC, 2019).

МЕТОДЫ КОЛИЧЕСТВЕННОЙ ОЦЕНКИ УЯЗВИМОСТИ ВОЗОБНОВЛЯЕМЫХ ИСТОЧНИКОВ ЭНЕРГИИ К ИЗМЕНЕНИЮ КЛИМАТА

Г.Ю. Мехтиева
gulsura@list.ru

Азербайджанский технологический университет

В статье сделан краткий обзор и сравнительный анализ методов оценки возможных последствий изменения климата на возобновляемые источники энергии. Автор считает необходимым оценить уязвимость этих источников к климатическим изменениям с учетом высокого потенциала солнечной и ветровой энергетики в Азербайджане, а также использования гидроэнергетики.

METHODS FOR QUANTIFYING THE VULNERABILITY OF RENEWABLE ENERGY SOURCES TO CLIMATE CHANGE

G.Y. Mehdiyeva
gulsura@list.ru

Azerbaijan Technological University

The article provides a brief overview and comparative analysis of methods for assessing the possible impacts of climate change on renewable energy sources. The author considers it necessary to assess the vulnerability of these sources to climate change, taking into account the high potential of solar and wind energy in Azerbaijan, as well as the use of hydropower.

AZƏRBAYCANDA YAŞIL İQTİSADİYYATIN İNKİŞAF PROBLEMLƏRİ

A. Mustafayev

asif5252@rambler.ru

T. Qurbanov

tariyel188@mail.ru

AR Elm və Təhsil Nazirliyi İqtisadiyyat İnstitutu

Yaşıl iqtisadiyyat gələcək nəsillərin ekoloji aspektlərini və ehtiyaclarını nəzərə alaraq davamlı inkişafa can atan iqtisadi modeldir. Bu o deməkdir ki, yaşıl iqtisadiyyat insanın təbii mühitə təsirini azaltmağa, resurs səmərəliliyini artırmağa, karbon və digər çirkləndiricilərin emissiyalarını azaltmağa yönəlmişdir. Yaşıl iqtisadiyyat konsepsiyası iqtisadi böyümənin və ekoloji davamlılığın eyni vaxtda əldə edilə biləcəyinə əsaslanır. Buraya yeni texnologiyaların və innovasiyaların tətbiqi, həmçinin ekoloji fəaliyyətlə bağlı sahələrdə yeni iş yerlərinin yaradılması daxildir. Yaşıl iqtisadiyyat həmçinin bərpa olunan enerji mənbələrinin payını artırmaq, enerji səmərəliliyini və ümumi enerji qənaətini artırmaq vəzifəsini də özündə ehtiva edir [1]. Dünyanın müxtəlif ölkələrində yaşıl iqtisadiyyatın inkişafı və tətbiqi səviyyəsi dayanmadan dəyişir. Bəzi ölkələr yaşıl texnologiya və strategiyaları fəal şəkildə tətbiq edir, digərləri isə onların əhəmiyyətini hələ yeni dərk etməyə başlayır. Qeyd etmək lazımdır ki, qlobal miqyasda bir sıra təşkilatlar vardır ki, yaşıl iqtisadiyyatın inkişafı və tətbiqi səviyyələrinə görə müəyyən ölkələrin reyting sıralamalarını tərtib edirlər. Belə təşkilatlara aşağıdakıları aid etmək olar:

- Yel Universiteti tərəfindən hazırlanan Yaşıl Böyümə İndeksi, enerji səmərəliliyi, bərpa olunan enerji istifadəsi, ətraf mühit vergiləri və hökumət dəstəyi kimi meyarlardan istifadə edərək 60 ölkəni yaşıl böyüməsi və yaşıl iqtisadiyyatı ilə qiymətləndirir. Bu mənbədən yaşıl iqtisadiyyat sahəsində liderləri-Almaniya, Danimarka və İsveç ayırmaq olar [2].

- İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatının (OECD) yaşıl iqtisadiyyat hesabatı, yaşıl iqtisadiyyatdakı milli siyasət və təcrübələrin məlumatlarını və təhlilini təqdim edir. Hesabatda yaşıl iqtisadiyyatın inkişafına mane ola biləcək problemlər, məsələn, dövlət qurumları arasında koordinasiyanın olmaması və maliyyə mənbələrinə çıxışın məhdud olması da təsvir edilmişdir. Bu mənbədən yaşıl iqtisadiyyatın inkişafı üçün xüsusi investisiya fondlarının yaradılması və yaşıl yeniliyin təşviqi kimi tövsiyələri misal göstərmək olar [3].

- Yel Universiteti tərəfindən hazırlanan ekoloji məhsuldarlıq indeksi (EPI) dünyanın 180 ölkəsinin ekoloji məhsuldarlığını qiymətləndirir. Su və havanın keyfiyyəti, tullantıların idarə edilməsi, sağlamlıq və biomüxtəliflik kimi meyarlardan istifadə edilir [4].

- İqlim Dəyişikliyi üzrə Hökumətlərarası Panel (IPCC) tərəfindən yayımlanan qlobal iqlim dəyişikliyi hesabatı, iqlim dəyişikliyi və təsirləri haqqında elmi məlumatların təhlilini təmin edir. Hesabatda qlobal istiləşmə ilə bağlı problemlər və istixana qazı tullantılarının azaldılması və iqlim dəyişikliyinə uyğunlaşma ilə bağlı tövsiyələr də təsvir edilmişdir [5].

Qeyd olunan mənbələrdə Azərbaycanın yaşıl iqtisadiyyatla bağlı mövqeyi barədə dəqiq məlumat yoxdur. Lakin qeyd etmək olar ki, Azərbaycan bərpa olunan enerji sektorunu fəal şəkildə inkişaf etdirir və neft gəlirlərindən asılılığını azaldır ki, bu da bütövlükdə yaşıl iqtisadiyyata doğru addım kimi qiymətləndirilir. Bundan əlavə, Azərbaycan 2016-cı ildə İqlim Dəyişikliyi ilə bağlı Paris sazişinə qoşulmaqla istixana qazı tullantılarının azaltması öhdəliyini öz üzərinə götürmüşdür. Saziş qlobal istiləşməni sənaye öncəsi dövrə nisbətən 2 dərəcəyə qədər məhdudlaşdırmaq məqsədi ilə bütövlükdə planetdə istixana qazı tullantılarının azaldılmasını nəzərdə tutur. Saziş üzrə öhdəlikləri çərçivəsində Azərbaycan istixana qazı tullantılarının azaldılması üzrə konkret tədbirləri özündə əks etdirən İqlim Dəyişikliyi üzrə Milli Fəaliyyət Planı hazırlamışdır.

Xüsusilə, ölkə bu aspektdə elektrik enerjisi istehsalında bərpa olunan enerjinin payını, binaların və nəqliyyat vasitələrinin enerji səmərəliliyini artırmağı planlaşdırır. 2018-ci ildə təsdiq edilmiş Azərbaycanın İqlim Dəyişikliyi üzrə Milli Fəaliyyət Planı aşağıdakı əsas məqamları özündə ehtiva etmişdir:

1. İstixana qazı tullantılarının azaldılması. Azərbaycan istixana qazı tullantılarını 2030-cu ilə qədər 1990 -cı illə müqayisədə 35% azaltmağı öhdəsinə götürüb.

2. Bərpa olunan enerjinin inkişafı. Azərbaycan ümumi elektrik enerjisi istehsalında bərpa olunan enerjinin payını 2030-cu ilədək 30% - ə qədər artırmağı planlaşdırmışdır.

3. Binaların və nəqliyyatın enerji səmərəliliyi. Azərbaycanda binaların və nəqliyyat vasitələrinin enerji səmərəliliyinin yaxşılaşdırılması üzrə proqramlar hazırlamaq və həyata keçirməyi qarşıya məqsəd olaraq qoymuşdur.

4. Meşələrin qorunması. Azərbaycan meşə ehtiyatlarını qorumaqla yanaşı, onların idarə edilməsini və istifadəsini yaxşılaşdırmağı öhdəsinə götürür [6].

Beynəlxalq təşkilatlarla əməkdaşlıq çərçivəsində Azərbaycan bərpa olunan enerji və enerji səmərəliliyi sahəsində layihələrin həyata keçirilməsi üçün maliyyə dəstəyi alıb. Məsələn, Dünya Bankı enerji və iqlim layihələrini maliyyələşdirmək üçün Azərbaycana 400 milyon dollar vəsait ayırmışdır. Beləliklə, Azərbaycan istixana qazı tullantılarının azaldılması və resurslardan daha səmərəli istifadə tədbirlərinin həyata keçirilməsi üzərində fəal işləyir ki, bu da ölkəyə yaşıl iqtisadiyyatın fəal iştirakçısı kimi baxmağa imkan verir. Azərbaycanda yaşıl iqtisadiyyatın inkişafı üçün əlavə olaraq aşağıdakı tədbirlər təklif oluna bilər:

1. Sənaye və kənd təsərrüfatının enerji səmərəliliyinin artırılması. Yeni texnologiyaların tətbiqi və istehsal proseslərinin yaxşılaşdırılması enerji və su istehlakını, həmçinin zərərli maddələrin tullantılarını azaldacaqdır.

2. Nəqliyyat infrastrukturunun inkişafı. İctimai nəqliyyatın inkişafı və modernləşdirilməsi, velosiped infrastrukturunun inkişafı, həmçinin qaz yanacaq avtomobillərin və elektrik avtomobillərinin istifadəsi tullantıların azaldılmasına kömək edəcəkdir.

3. Tullantıların atılması, təkrar emalı proqramlarının hazırlanması və tətbiqi. Bu, poliqonlara daxil olan tullantıların miqdarını və ətraf mühitə təsirini azaldacaq.

4. Ekoturizmin inkişafı. Azərbaycan dağları, gölləri, çayları, meşələri və digər nadir təbii obyektləri əhatə edən zəngin təbii irsə malikdir. Ekoturizmin inkişafı yaşıl iqtisadiyyatın inkişaf yollarından biri, eləcə də təbii ehtiyatların qorunması yolu ilə nail oluna bilər.

5. Bərpa olunan enerji istehsalı və istifadəsi ilə məşğul olan şirkətlər üçün vergi güzəştləri-təşviqlərinin hazırlanması və tətbiqi.

6. Dünya Bankı, Beynəlxalq Valyuta Fondu və digərləri kimi yaşıl iqtisadiyyatın inkişafı üzrə beynəlxalq təşkilatlar və tərəfdaşlarla əməkdaşlığı sürətləndirmək.

Bütün bu tədbirlər Azərbaycana yaşıl iqtisadiyyat istiqamətində irəliləməyə və onun ətraf mühitə təsirini səmərəli etməyə kömək edə bilər.

ƏDƏBİYYAT

1. <https://www.bcs.ru/press/novosti-i-press-relyzy/zelenaya-ekonomika-cto-eto-takoe-i-zachem-ona-nuzhna>

2. Yaşıl artım indeksi (Growth Green Index)-Yel Universiteti: <https://cbey.yale.edu/programs-initiatives/indices/green-growth-index>

3. Yaşıl iqtisadiyyat üzrə hesabat-İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatı (OECD): <https://www.oecd.org/greengrowth>

4. Ekoloji məhsuldarlıq indeksi (EPI) – Yel Universiteti: <https://epi.yale.edu>

5. Qlobal iqlim dəyişikliyi hesabatı- İqlim Dəyişikliyi üzrə Hökumətlərarası panel (IPCC). <https://www.ipcc.ch/report/ar6/>

6. Azərbaycanın iqlim dəyişikliyi üzrə Milli Fəaliyyət Planı (2018). <https://www4.unfccc.int/sites/ndcstaging/PublishedDocuments/Azerbaijan>

DEVELOPMENT PROBLEMS OF GREEN ECONOMY IN AZERBAIJAN

A. Mustafayev

asif5252@rambler.ru

T. Gurbanov

tariyel188@mail.ru

Institute of Economics of the Ministry of Science and Education of AR

The presented article examines the state of application of the green economy for the modern period. In particular, certain assessments were given according to reports and analyzes of International Rating Organizations. Certain shortcomings have been outlined, noting the role of Azerbaijan in this process, its relationship with global organizations and the steps it has taken to ensure a green economy. As a common sense approach, it was noted that serious financial resources are needed to ensure the green economy, but despite this, many countries of the world have already started this process.

ПРОБЛЕМЫ РАЗВИТИЯ ЗЕЛЕННОЙ ЭКОНОМИКИ В АЗЕРБАЙДЖАНЕ

А. Мустафаев

asif5252@rambler.ru

Т. Гурбанов

tariyel188@mail.ru

Институт Экономики Министерства науки и образования АР

В представленной статье рассматривается состояние применения зеленой экономики на современную эпоху. В частности, были даны определенные оценки, основанные на отчетах и анализе международных рейтинговых организаций. Отмечая роль Азербайджана до этого процесса, его связь с глобальными организациями и шагами, предпринятыми для обеспечения зеленой экономики, были указаны определенные недостатки. В качестве подхода здравого смысла было отмечено, что для обеспечения зеленой экономики необходимы серьезные финансовые средства, но, несмотря на это, многие страны мира уже начали этот процесс.

TURİZMDƏ DAYANIQLI İNKİŞAFIN TƏMİNİ

Z.T.Məmmədli

z.memmedli@uteca.edu.az

S.V.Tahirov

Azərbaycan Texnologiya Universiteti

İnsan rifahı onun yaşadığı cəmiyyətdə formalaşan mühitlə sıx əlaqəli olduğu halda, cəmiyyətin inkişafı onu əhatə edən iqtisadi, sosial və ətraf mühit imkanlarından asılıdır. Lakin təbii resursların məhdudluğu, dünyada baş verən qloballaşma, əhali artımı, ətraf mühitin çirklənməsi, qlobal istiləşmə, eroziya, torpaq sürüşmələri, təbii fəlakətlər və s. bu kimi problemlər mövcud ekosistemin dayanıqlılığını təhlükə qarşısında qoyaraq, gələcək nəsillərin inkişafını məhdudlaşdırır. Bu prosesin qarşısını almaq üçün yalnız ekosistem və insan inkişafı idarəetmə proqramlarının hazırlanması kifayət deyildir. Bu baxımdan dayanıqlı inkişafın istər qlobal və regional, istərsə də milli çərçivədə bir problem kimi öyrənilməsi, ölçülməsi və qiymətləndirilməsinə dair bir sıra elmi yanaşmalar, modellər və konsepsiyalar irəli sürülmüşdür.

Dayanıqlı inkişaf dedikdə, turizm ehtiyatlarına zərər yetirmədən baş verən proseslər anlaşılır. Buna ehtiyatların istifadə olunma və bərpa olunma sürətlərinin idarə etməsi zamanı nail olunur. Yeni zəif bərpa olunan ehtiyatlardan tez bərpa olunan ehtiyatlara keçid zəruridir. Əgər hər hansı məkan lazımi resurslara malikdirsə, orada turizmin inkişaf etmə imkanı yaranır; bu isə həmin məkana və oranın əhalisinə əhəmiyyətli mənfəət gətirə bilər. Yerli əhalinin yaşayış səviyyəsinin yüksəldilməsi, habelə təbii mühit və mədəni irsin qorunması məqsədilə turizmin planlaşdırılması və idarəsi, onun uğurlu inkişafı üçün əsas şərtlərdəndir. Lakin vacib deyil ki, turizm hər kəsin özbaşına istək və arzularının obyektı olmalı, istisnasız olaraq hər yerdə inkişaf etdirilməlidir. Ayrı-ayrılıqda götürülən hər bir məkan üçün turizmin inkişaf potensialı ciddi şəkildə öyrənilməlidir. Yerli səviyyədə turizmin inkişafının faydaları:

Yeni iş yerləri və müəssisələr, əlavə gəlir və qazanclar.

Yerli mallar üçün yeni bazarlar, infastrukturun, habelə kommunal obyekt və xidmətlərin modernləşdirilməsi, yeni ixtisas və texnologiyalar, ətraf mühit və mədəni irslə bağlı problemlərin və onların qorunması zərurətinin cəmiyyət tərəfindən daha dərin anlaşılması, torpaqdan istifadəyə yeni münasibət.

Yerli səviyyədə turizmi inkişaf etdirərkən regional, milli və hətta beynəlxalq turizm nəzərə alınmalıdır. Regional və milli səviyyədə siyasət, inkişafın plan və proqramları, qanun-qaydalar, habelə marketinq strategiyası turizmin inkişafına təsir göstərir. Çox vaxt beynəlxalq turizmin stimullaşdırılması bu istiqamətdə uğurlu addım sayılmış olur.

Bu gün belə bir sual meydana çıxır: Resursların tükənməkdə olduğu bir şəraitdə əhalinin qidalanma, yaşayış və məşğulluq standartlarını hansı yolla lazımi səviyyədə saxlamaq mümkündür? Bu gün məşhur turizm mərkəzlərinin əksəriyyətinin qazandığı uğurlar ətraf mühitin təmizliyinə, ətraf mühitin mühafizəsi və yerli mədəniyyətin özünəməxsusluğu yolunda effektiv tədbirlərə əsaslanır. Bu keyfiyyət toplusunun olmadığı yerlərdə xidmət səviyyəsinin aşağı düşməsi və turizm həcmində gerilik müşahidə olunur. Ətraf mühitin keyfiyyətinin pisləşməsi, mədəni, özünəməxsusluğun itirilməsi, iqtisadi şəraitin pisləşməsi bütün bunlar yerdəki vəziyyətə çox mənfi təsir göstərir. Yerli plan orqanları bu gün resursları şüurlu idarə etməyin təmin olunmasına cavabdehirlər ki, sabahla nəsil də bu resurslardan istifadə edə bilsin. Xoşbəxtlikdən, əgər effektiv planlaşdırma və idarəetmədə ətraf mühit və cəmiyyətin yerli xüsusiyyətləri nəzərə alınarsa, təbiəti mühafizə tədbirləri sırasında turizm mühim rol oynaya bilər. Bu onunla izah olunur ki, cazibədar mənzərə və bənzərsiz təbii abidələrdən, zəngin flora və fauna aləmindən, təmiz hava və sudan ibarət olan ətraf mühit, turistləri cəlb edən resursların böyük bir hissəsini təşkil edir. Turizm yalnız ətraf mühitin mühafizəsi yolunda

görülən işləri sürətləndirmir, hətta bu işlərə maddi yardım etməyə də qadirdir. Bununla bağlı, mədəni irsin qorunması yolunda tədbirlər kontekstində turizmin planlaşdırma və inkişafı mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Arxeoloji qazıntılar və tarixi abidələr, orijinal memarlıq, özünəməxsus rəqslər, musiqi, teatr, incəsənət, sənət, milli geyim, adət-ənənələr, dəyərlər sistemi bütün bunlar birlikdə hər hansı məntəqənin mədəniyyətini əmələ gətirir. Elə turistləri cəlb edən də bu mədəni irsdir. Turizmin inkişafı və bu sahənin idarəsi məsələlərinə yanaşma tərzindən asılı olaraq, mədəni irs qismən qorunub bərpa oluna da bilər, tamamilə məhv olub itə də bilər, hər cür inkişaf strategiyası çərçivəsində çox mühüm olan məsələ məntəqənin tarixi, mədəni və sosial özünəməxsusluğun qorunub-saxlanmasıdır.

Əsaslı turizm anlayışı, turizmin təbii, mədəni və sosial sahələrə təsir yollarını öyrənməyə imkan yaradır. Əsaslı turizm gəlir və xərclərin ədalətli bölünməni təmin edir. Turizm, bilavasitə yerli sektorda və onunla əlaqəli olan sektorlarda iş yerləri yaradır. Turizm daxili gəlir sahələrini: mehmanxanalar və başqa yerləşmə vasitələri, restoranlar və başqa ictimai qidalanma xidmətləri, nəqliyyat sistemləri, xalq sənətləri və ekskursiya-informasiya işini stimullaşdırır. Turizm ölkəyə xarici valyuta axımına imkan yaradır və yerli iqtisadiyyata kapital qoyuluşunu təmin edir. Turizm yerli iqtisadiyyatın (xüsusilə, əhalinin məşğuliyyəti mövsümi və təsadüfi xarakter daşıyan kənd rayonlarında) diversifikasiyasına şərait yaradır. Əsaslı turizm çalışır ki, qərar qəbul etmə prosesində yerli əhali də daxil olmaqla, cəmiyyətin bütün təbəqələri iştirak etsin.

Ölkədə turizm infrastrukturunun inkişaf etdirilməsi və beynəlxalq standartlara cavab verən turizm xidmətlərinin formalaşdırılması bu sahənin qanunvericilik bazasının və dövlət tənzimlənməsi mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsini, mövcud turizm potensialından istifadə imkanlarının genişləndirilməsini, regionlarda turizm fəaliyyətinin stimullaşdırılmasını, yeni turizm marşrutlarının yaradılmasını, habelə rəqabətə davamlı qiymət təklifinin təmin edilməsini zəruri edir.

ENSURING SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF TOURISM

Z.T. Mammadli

z.memnedli@uteca.edu.az

S.V.Tahirov

Azerbaijan Technological University

The uniqueness of the new SDGs is reflected in the fact that they call on all countries, including poor, rich and middle-income countries, to take action to promote progress while protecting the planet. The SDGs affirm that poverty eradication must be carried out in conjunction with strategies aimed at ensuring economic growth.

ОБЕСПЕЧЕНИЕ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ ТУРИЗМА

З.Т.Мамедли

z.memmedli@uteca.edu.az

С.В. Тагиров

Азербайджанский Технологический Университет

Уникальность новых ЦУР заключается в том, что они призывают все страны, в том числе бедные, богатые и страны со средним уровнем дохода, принять меры для содействия прогрессу, защищая планету. В ЦУР утверждается, что искоренение бедности должно осуществляться в сочетании со стратегиями, направленными на обеспечение экономического роста.

INNOVATIVE TECHNOLOGIES IN TOURISM

G.A. Mammadli

mammadligunel11@gmail.com

Ganja State University

Tourism is a sphere of the economic complex, which provides a tenth of the world's gross domestic product. This industry is developing rapidly and may become the most important business sector in the coming years. The global tourism industry experienced a real boom in Jubilee 2000 and is sustaining growth in tourist numbers and tourism receipts in the coming years of the 21st century. Every year the number of tourists increases by 5-7%. Tourism receipts have reached an all-time high of about \$500 billion annually. The impressive results of 2000 and beyond were achieved thanks to numerous significant events, such as the anniversary of Christianity, the Sydney Summer Olympics and the Salt Lake City Winter Olympics, European and World football championships, etc.

The phenomenal success of tourism is also due to the fact that it is based on the satisfaction of the constant aspirations of mankind to know the world around us. This knowledge through tourism has made it possible to increase the living standards of the population in many countries, the development of transport, information and other technologies, and globalization in general. There is a shift in consumption patterns - for many, tourism is no longer a luxury, but a natural necessity. In some, especially European, countries, such a concept as “the right to tourism” has even been formed, which is reflected in the Global Code of Ethics for Tourism, adopted by the World Tourism Organization [1].

In 2011, the organization "World Economic Forum" has compiled a rating of the competitiveness of the tourism market. 139 countries were evaluated. The ranking notes that although the European region as a whole is open to trade and the movement of people, some countries lag behind. In a competitive environment, one of the directions for the development of the tourism industry in countries with economies in transition is the introduction of innovative technologies, which, in our opinion, play a different role [5]. The complexity of the study of this topic is the lack of interpretation of the concept of "innovative technologies" not only in tourism, but also in other industries. In our opinion, it is advisable to understand this term as radically new or improved technologies that significantly improve the conditions for the formation of a tourist product or service or act as a product themselves. Unlike innovation, innovative technologies are a narrower concept, because even I.Schumpeter defined five directions for the formation of novelty: the manufacture of a new product, reorganization, the introduction of a new production method, the development of a new market, the development of a new source of raw materials or semi-finished products. Then, as Zhuraeva K.A. in the study of the essence of this concept, he understands mainly Internet technologies, which are only one of the types of innovative technologies in tourism. After all, tourism as an industry includes various objects with different levels of service, different types of tourism products and services, opportunities for its development and role in the country's economy. According to the course of social development of countries, which is characterized by the polarization of economic and social processes, there is a transition from the model of life support to the model of the diversity of free time, when the role of tourism increases and its functions expand [3].

That is, the development of tourism as a social phenomenon and the tourism industry as a component of the country's economic complex is ensured by the general level of the country's socio-economic development, and this dependence is mutual. So, after a partial study of market processes in tourism, one can track the global socio-

economic and socio-cultural changes inherent in the current stage of development of human civilization and determine their regional features. Indeed, for countries that have a developed market and tourism infrastructure, innovative technologies are now used to: maintain interest in individual tourist sites, attract new tourists, increase their comfort level and create exclusive services [4]. Whereas for Russia, innovative technologies are important from the standpoint of solving pressing problems in the tourism industry (improving the level of service, improving the material and technical base, preserving cultural monuments, etc.). In this case, we consider it appropriate to single out the following types of innovative technologies: - beyond the sphere of novelty: new for the industry, new for the country, new for the world, new for the enterprise; - by content: organizational and managerial, informational, technological, technical; - by reason of occurrence: reactive and strategic; - by potential: radical and modifying.

According to this classification, Internet technologies will refer to information innovation technologies that can also be used in the formation of a tourist product by travel companies for: 1) holding promotional activities; 2) informing consumers about new products and promotions; 3) formation of a positive image among tourists about the company; 4) promotion of new types of tourist services (visiting through a network of Internet museums).

Technical innovative technologies include the introduction of humanoid robots, which were created by Japanese scientists to reduce the influence of human feelings on the quality of the organization of hotels and restaurants. These works are created to solve problems with a mass congestion of people, which will make it possible to organize work productively. In 2009, MTech introduced the REX Room Expeditor application for Apple iPhone/iPod mobile devices to improve work with hotel staff. This also includes the use of WI-FI technologies in hotels and restaurants, DVD players and plasma TVs. In particular, if you wake up in the middle of the night in the Royal Suite and want to go to the bathroom, you won't have to wander in the dark [2]. There is a small button on the edge of the bed. By clicking on it, the path to the bath begins to glow dimly underfoot. Moreover, there are no wires anywhere - they are securely hidden under the floor and in the legs of the furniture. The next technology is the use of terminals for booking places and different hotels. The Prohotel.ru portal is not only a social network for Horeca segment specialists, but also a convenient booking platform. The booking site of the Prohotel.ru portal contains a large, regularly updated catalog of hotels around the world, so that the user does not have problems choosing a hotel facility. You can book apartments directly on the portal website. To do this, just go to the section "Hotels" (Prohotel Reservation Service). The booking system asks the user to enter the name of the country and city, and then gives out all the options. Focusing on the description and photos of hotel apartments, the user can book the apartment he likes.

REFERENCES

1. Е.Н. Корнеева. Инновационные подходы к менеджменту предприятий сферы сервиса в условиях динамично меняющейся среды [Текст] // Вестник Поволжского государственного университета сервиса. Серия: Экономика. 2012. № 21. С. 96-99.
2. Г.М. Зарипова. Стратегия антикризисного управления / Г.М.Зарипова., Е.Н. Давлетова // Современное государство: проблемы социально-экономического развития: Материалы V международной научно-практической конференции – Саратов, 2015. С. 44-45.
3. Ресурсы инноваций : организационный, финансовый, административный / под ред. проф. И. П. Николаевой. - М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2012.

4. А.Д. Чудновский, М.А. Жукова. Информационные технологии управления в туризме: Учебное пособие. – 4 изд., стер.– М.: Кнорус, 2016. –102 с.

ИННОВАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ В ТУРИЗМЕ

Г.А. Мамедли

mammadligunel11@gmail.com

Гянджинский Государственный Университет

Индустрия туризма во многих странах составляет 4-6% от ВВП, однако туризм в Азербайджане еще не достиг такого уровня. В то же время у нас есть огромные ресурсы для развития туристических услуг. Для того чтобы туристический бизнес динамично развивался, необходимо шире применять инновации. Начались инновационные процессы в межгосударственных и национальных системах управления туристской деятельностью; пришло время разработки и применения новых технологий (электронная коммерция, создание виртуальных туристических компаний); совершенствуются формы маркетинга и создания туристского продукта.

TURIZMDƏ INNOVATIV TEXNOLOGİYALAR

G.A. Məmmədli

mammadligunel11@gmail.com

Gəncə Dövlət Universiteti

Bir çox ölkələrdə turizm sənayesi ÜDM-in 4-6%-ni təşkil edir, lakin Azərbaycanda turizm hələ bu səviyyəyə çatmayıb. Eyni zamanda, bizim turizm xidmətlərinin inkişafı üçün böyük resurslarımız var. Turizm biznesinin dinamik inkişafı üçün innovasiyaları daha geniş tətbiq etmək lazımdır. Turizm fəaliyyətinin idarə edilməsi üzrə dövlətlərarası və milli sistemlərdə innovasiya prosesləri baş verməyə başlamışdır; yeni texnologiyaların (elektron ticarət, virtual səyahət şirkətlərinin yaradılması) inkişafı və tətbiqi vaxtı çatıb; marketing və turizm məhsulunun yaradılması formaları təkmilləşdirilir.

NEW DESIGNED WORLD STATE ACCORDING TO THE MODEL OF FAMOUS ENGLISH PHILOSOPHER AND WRITER ALDOUS HUXLEY

D. Mikeladze

dk.mikeladze@gmail.com

Samtskhe-Javakheti State University

Life has always been unpredictable and changeable. It goes a lot of challenges and develops according to requirements and necessities of human beings or sometimes acts against their will and desire.

Industrial Revolution being experienced now, the magnitude and complexity of this change is unprecedented in human history. Although the course of this process is yet unknown, one thing is certain that it will influence all spheres of the society.

Literature reflects all the processes and new tendencies of life, its good and ill values. It responds and reflects all the changes and innovations that is going on, sometimes it predicts the future seen by writer's sharp wit and abilities. The aim of the presented work is to show how the famous English fiction writer and philosopher of the 20th century expressed and predicted his vision about the positive and negative effects of innovative technological advancement on society.

The theme of developing civilization, substitution of natural world with mechanical one, pros and cons of the new mechanical world given in Aldous Huxley's famous fiction "Brave New World" has always been disputable and even forbidden for certain time. The globalized world designed by the author and mass consciousness is becoming reality of nowadays so it is understandable that the interest and popularity of the novel grows and now it has been popular more than 80 years. In the novel Huxley draws a future world where genetically engineered children are born, the children who are born in tubes and have no parents, they don't have their proper names, and are given general names according to Alphabetical letters, They are called Alphas, Betas, Gammas, Deltas, and Epsilons. The born humans are divided into 5 different social classes from the first moments of their existence. They have their own functions in the futuristic World state. Alphas are the high class society, they are born to be leaders while the Epsilons are born for performing hard work. They represent different social levels so the society the author describes is divided from the very first moments of their existence, high class, middle and lower society classes, and from the very first days they are treated according to their future position in the society but what's good nobody is unhappy in the new world as it is designed so that the representatives of one class are not aware of other ones. So Alphas don't know what kind of life Epsilons lead and vice versa.

Aldous Huxley's imaginary creation of the New State World starts from the laboratorial hatchery where the embryos are bred according to new technologies, the laboratories are designed according to what kind of class of the society they want to design. The rooms where Alphas are designed are sunny and full of air, oxygen which is the main source of breeding the healthy people, is given regularly. Alphas embryos experience no problems or difficulties, they don't have to struggle for anything as they are born for being high class or rulers of society who will not face any kind of problems in their future life. The breeding process of the lowest class of society is quite different. They are designed in the cold rooms which are specially located on the North side of the building with no sunlight. They can feel only little light which enters from a very small hole of the room, poor Epsilons embryos are given the oxygen only when they are on the edge of the death so that they could be given the possibility to survive, they are tortured as their class should be aware from the very first moments of the existence that the life is full of problems and they are already designed and prepared for struggles in life, they are happy because they are adjusted to that situation and what's more they lead their own life and don't know what's going in the other levels of society. "Nothing like oxygen shortage for keeping an embryo below par." Again he rubbed his hands.

"The lower the caste . . . the shorter the oxygen." The first organ affected was the brain. After that the skeleton. At seventy per cent, of normal oxygen you got dwarfs. At less than seventy, eyeless monsters" (1)

Obedience and satisfaction of the society is the main idea of the Mechanical State world, where everybody is governed according to already worked out plan of Totalitarian ideology, where individuals are divided and controlled by the central government, there is

absolute control of an individual which is the main in totalitarian political condition. The control is provided for the sake of security, stability and happiness. As according to totalitarian ideology absolute freedom and absolute happiness cannot coexist and the ideology gives priority to happiness over freedom. Controlled and stabilized world that Huxley predicted and decided to show is achievable only due to high technological development and somehow is acceptable for certain groups of people. The positive side of industrialized or mechanical world is that there are no wars, battles or conflicts and everything goes according to the plan, the mechanically born people already share their part in life, since their birth they have their function. The people experience no challenges and they don't need to worry about life. They are secured and happy.

The main idea of writing and author's intension in Brave, New world is to warn the mankind to the dangers of overused and unlimited usage of technologized society in which the people lose their individuality and humanity which is, freedom which is the main valuable phenomena of our existence. By showing the readers the life which will not belong to people, and which will turn the society into obedient slaves for certain groups of people. Aldous Huxley wants to awake the people not to be clung on mechanical world, not to lose their personal traits, not to become slaves of machines, to maintain individuality and freedom. He wants to warn the mankind that very soon the mechanical world would substitute natural world, natural birth would be changed into the artificial birth of children without identity, but stability and he predicts that the new brave world is not far, it will become real in the near future.

As Aldous Huxley points out:

In 1931 when Brave new World was being written, I was convinced that there was still plenty of time. The completely organized society, the scientific caste system, the abolition of free will by methodical conditioning, the servitude made acceptable by regular doses of chemically induced happiness, and the orthodoxies drummed in by nightly courses of sleep-teaching-these things were coming all right, not in my time, not even in the time of my grandchildren.(2)

From this paragraph Huxley wants to warn the reader against the catastrophe which he thinks is not near but it is already arriving surely. He wants to show the negative side of the World State, which tries to remove the self from individuals and invents the drug soma which is essential for society always to maintain a good mood. The world where there are mechanical sexual relations, where the human beings are dehumanized and have lost self-awareness, where individuals grow through the process of genetic and psychological conditioning and are like tools who serve the state, the women have no rights over their body and they cannot enjoy maternity as having a baby is considered a disgrace, where the women are only the members who are essential for gender equality in the state, The Novel is a terrifying fare about predicted genetically engineered future. Huxley's negative attitude towards industrial revolution, computerized mechanical world, dehumanization, artificial birth is obvious as nobody is aware if anybody will be happy in the world which Aldous Huxley created and designed.

The main theme of the book is mostly about Totalitarianism but we can find the results of industrial revolution. The book was first published in 1932, it is considered as the first dystopian novel. The world which the writer creates is not amazing at all, so it can be considered as satirical novel. In designing new brave world the new mankind is designed which is not capable of deciding what way of life they consider to be the most appropriate themselves, they need to be governed and to be given instructions what kind of life to lead and to be satisfied and happy from the conditions every person receives from their birth within civilized society.

REFERENCES

1. Aldous Huxley, Brave New World , London: Chatto and Windus, 1932.
2. Atwood, Margaret. Introduction. Brave New World. By Aldous Huxley. London: Vintage Books, 2007.
3. Aldous Huxley, "Utopias, Positive and Negative: Edited with an Afterword by James Sexton," Aldous Huxley Annual, 1 2001.

MYSTERY SHOPPING – ИЗМЕРЕНИЕ КАЧЕСТВА СЕРВИСА В ТУРИЗМЕ

Е.М. Гахраманова

y.qahrmanova@uteca.edu.az

Р.Ф. Халилова

r.xalilova@uteca.edu.az

М.Д. Юсимова

m.yusifova75@mail.ru

Азербайджанский Технологический Университет

Для туристских предприятий стандарты качества высокого уровня обслуживания имеет первостепенное значение. Качество обслуживания клиентов – является одним из наиболее важных факторов успеха каждого предприятия в сфере туризма. Именно высокий уровень оказанного сервиса приводит к формированию позитивного имиджа предприятия, увеличению количества лояльных клиентов, что, в свою очередь, способствует росту его финансовых показателей. Поэтому, на сегодняшний день огромную значимость приобретает организационные изменения с более сосредоточенным вниманием к ожиданиям клиентов и множественные способы измерения степени удовлетворенности клиентов, поскольку это самый эффективный способ создать конкурентное преимущество на рынке. [1]

В последние годы наиболее надежным и эффективным способом измерения качества обслуживания покупателей, который применяется большинством предприятий сферы услуг: отелей, ресторанов, розничных сетей и т.д., наряду с опросом покупателей и тренингом персонала считается инструмент Mystery Shopping («тайный покупатель»). Этот метод является одним из инновационных методов управления персоналом и совершенствования работы предприятия. Именно Mystery Shopping – является самым из распространенных способов оценки качества обслуживания с помощью специалистов, которые выступают в роли «таинственных покупателей». Она появилась из-за высокой конкуренции и усиливающейся борьбы за каждого клиента.

В конце прошлого века в США руководители компаний были вынуждены искать новые методы повышения эффективности бизнеса. Для того, чтобы добиться повышения лояльности клиентов, компании начали тайно проверять работу своих сотрудников. Для этого они использовали услуги специально обученных мнимых клиентов, которые сообщали о недостатках, скрытых от руководителя.

Поэтому, метод Mystery Shopping дает более точную информацию, при относительно невысокой цене применения, что повышает заинтересованность многих зарубежных компаний в США и Европе перейти от метода опроса к методу Mystery Shopping.

Он позволяет оценить работу обслуживающего персонала с точки зрения потребителя и способствует своевременному принятию мер для улучшения качества обслуживания. Основное преимущество этого метода маркетингового исследования это конфиденциальность и неожиданность проверки. При минимальных вложениях в организацию системы скрытых проверок достигается максимальный эффект в процессе управления и повышения качества обслуживания.

Этот метод позволяет сосредоточить внимание на клиенте для достижения превосходства в качестве обслуживания больше, чем просто анкетные опросы для измерения удовлетворенности клиентов.

Mystery shopping способствует созданию превосходного клиентского опыта, поскольку это способ создает конкурентное преимущество на рынке.

Механизм Mystery shopping таков: в компанию обращаются несколько обученных и подготовленных специалистов, которые выдают себя за покупателей и, оставаясь в роли клиента, выясняют:

- хорошо ли работают обслуживающий персонал и другие сотрудники, контактирующие с клиентами;
- выполняют ли сотрудники предписания относительно стиля обслуживания;
- как сотрудники выходят из критических, опасных ситуаций;
- честны ли сотрудники компании;
- хорошо ли они знают свой товар (или предлагаемые ими услуги) и др. [2]

ЛИТЕРАТУРА

1. Г.А. Гомилевская и Д. В. Юрасова «Метод тайного покупателя в маркетинговых исследованиях предприятий общественного питания»- Владивостокский государственный университет экономики и сервиса Владивосток. Россия, 2022
2. Л. В. Ковынева «Инновации в социально-культурном сервисе и туризме» – Хабаровск : Изд-во ДВГУПС, 2007. – 103 с.

MYSTERY SHOPPING – TURİZMDƏ XİDMƏT KEYFİYYƏTİNİN ÖLÇÜLMƏSİ

Y.M. Qəhrmanova

y.qahrmanova@uteca.edu.az

R.F. Xəlilova

r.xalilova@uteca.edu.az

M.C.Yusifova

m.yusifova75@mail.ru

Azərbaycan Texnologiya Universiteti

Son illərdə əksər xidmət şirkətləri tərəfindən istifadə edilən müştəri xidmətinin keyfiyyətini ölçmək üçün ən etibarlı və effektiv üsul Mystery Shopping alətidir (“sirli alış-veriş”). Bu strategiya kadrların idarə edilməsinin və müəssisənin təkmilləşdirilməsinin innovativ üsullarından biridir. Mystery Shopping “gizli alıcılar” kimi çıxış edən mütəxəssislərin köməyi ilə xidmətin keyfiyyətini qiymətləndirməyin ən geniş yayılmış üsuludur.

MYSTERY SHOPPING – MEASUREMENT OF SERVICE QUALITY IN TOURISM

Y.M. Gahramanova

y.qahrmanova@uteca.edu.az

R.F. Khalilova

r.xalilova@uteca.edu.az

M.J. Yusifova

m.yusifova75@mail.ru

Azerbaijan Technological University

In recent years, the most reliable and effective way to measure the quality of customer service, used by most service companies, is the Mystery Shopping tool (“mystery shopping”). This strategy is one of the innovative methods of personnel management and improvement of the enterprise. Mystery Shopping is the most common way to assess the quality of service with the help of specialists who act as “mystery shoppers”.

МЕТОД ПОДАЧИ МАТЕРИАЛА ОДНОГО ИЗ РАЗДЕЛОВ ФИЗИКИ

К.З. Хужамурадович
zohid.qulboyev@bk.ru

Джизакский политехнический институт

Физические параметры тела человека с давних времен являются стандартом многих величин. Еще древний Протагор сказал: «Человек есть мера всех вещей: существующих — что они существуют, несуществующих — что они не существуют» [6]. Показательный пример, возникновение мер длины в форме ярда и дюйма или десятичной системе счисления.

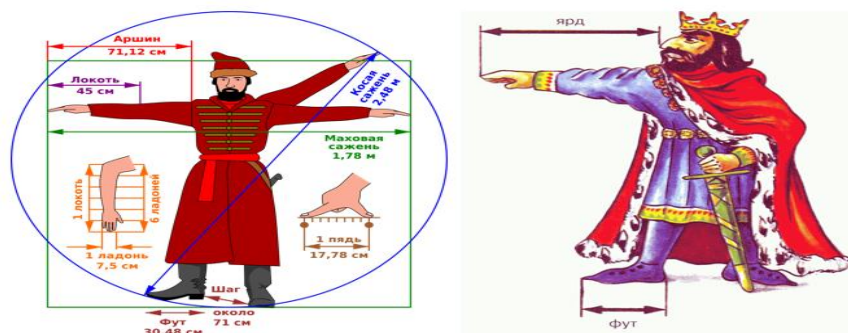

Рисунок 1. Человек и стандарты мер длины

Ничто так не волнует учащегося как сравнение его самого в процессе обучения. В связи с этим, реальные примеры из физических параметров тела человека – это сильный фактор в повышении мотивации освоения основных физических величин школе, колледже и на младших курсах института.

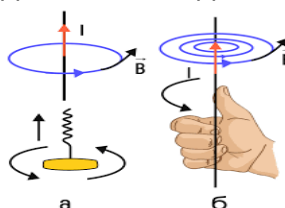

Рисунок 2. Пример применения правила правой руки

Ведь если говорят о частоте и сравнивают её с частотой сердца, то это сердце конкретного учащегося и его жизнь напрямую зависит от того, как бьется оно у него и поэтому это не безразлично для него (учащегося). Приведем таблицу соответствия для механических параметров человека. Приведенные значения без труда должен понять любой человек закончивший общеобразовательную школу.

Таблица 1

Простейшие физические величины и их значения для человека

Физическая величина	Единица измерения	Отношение к человеку	Значение
Масса	кг	Средняя масса	80
Время	сек	Время одного вращения руки	1
Длина	м	средний рост	1,7
Площадь тела	м ²	Площадь тела человека	1,8
Скорость	м/сек	средняя скорость бега	4,5

Это простые параметры связанные с основными единицами измерения системы СИ, могут быть немного усложнены.

Таблица 2

Усложненные физические величины			
Физическая величина, понятие	Единица измерения	Отношение к человеку	Значение
Плотность	кг/м ³	Плавание человека	?
Сила	Н	Сила удара рукой	?
Энергия	Дж	Кинетическая энергия бегущего человека	?
Момент инерции	кг*м ²	Момент инерции вращения человека	?

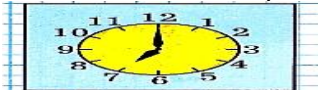

В этом случае надо будет высчитывать приведенные выше значения из формул и знать по крайней мере основные физические понятия механики. Например, для вычисления плотности тела надо знать объем и массу тела, экспериментальное определение силы удара рукой должно проводится с соответствующим динамометром, расчет момента инерции следует проводить после определения центра инерции сложным интегрированием с учетом распределения массы в теле и т.д. [5]. Этот пример демонстрирует как можно все далее усложнять тему на первый взгляд простую и что данное усложнение потребует новых знаний, новых формул и закономерностей.

Учащиеся выпускных классов школ, колледжей и студенты младших курсов в институте плохо усваивают учебный материал раздела физики касающейся колебаниям и распространению радиоволн. Основные понятия колебаний и волн таких как – амплитуда, период, частота, фаза, скорость распространения трудно поддаются усвоению. И тем более не усваиваются если дело доходит до связывания периодичности во времени и в пространстве путем введения уравнения волны [1]. Дело в том, что для усвоения этих величин как минимум надо знать графики тригонометрических функций, что не всегда знают учащиеся. Постараемся составить аналогичную таблицу в духе таблицы 2 для величин колебаний.

Таблица 3

Величины характеризующие колебания		
Физическая величина, понятие	Определение и единица измерения	Отношение к человеку, пиктограмма
Амплитуда колебаний	Наибольшее отклонение от положения равновесия, единица измерения изменяющейся величины	Максимальная проекция руки на горизонтальную плоскость при её вращении.
Период	Время одного колебания, сек	Продолжительность сна, время подробствования человека, время повторения суток.
Частота	Число колебаний за 1 сек, число	Частота ударов сердца.

Ümummilli Lider Heydər Əliyevin anadan olmasının 100 illiyinə həsr olunmuş “Dördüncü sənaye inqilabı və innovativ texnologiyalar” Beynəlxalq elmi-praktik konfransı

Фаза	Аргумент периодической функции характеризующий отклонение системы от положения равновесия, рад	Суточное время от 1 до 24 часа. 1 час = $360/24 = 15$ град
Начальная фаза	Положение системы в начальный момент времени, $t=0$	Утреннее время подъема. “Жаворонок” – 5 часов, “Сова” – 9 часов, Разница фаз $4 \cdot 15 = 60$ градусов.

Таким образом, в целях повышения мотивации освоения темы «Колебания и волны» рекомендуем воспользоваться схемой представленной в таблице №3 и далее её усложнять по методике усложнения табл. №2. Рекомендуем при этом темы для самостоятельных работ: «Колебания и человек», «Происхождение биоритмов», «Стетоскоп и фонендоскоп», «Радиоволны и человек», «Звук как средство восприятия и передачи информации», «Орган слуха», «Ультразвук и инфразвук», «Голосовой аппарат человека» [4]. Для закрепления материала рекомендуется выполнить лабораторную работу «Изучение свойств уха» с измерениями порога слышимости.

ЛИТЕРАТУРА

1. Агаджанян Н.А. Ритм жизни и здоровье. - М.: Знание, 1975, 87 с.
2. Безденежных Е.А., Брикман И.С. Физика в живой природе и медицине. – Киев, 1976, 75 с.
3. Бодрова М. С., Селезнёва С. А. Физика человека, 2016, 115 с.
4. Сергеев Б. А. Занимательная физиология – М.: Просвещение, 1977. – 304 с.
5. Ландсберг Г.С. Физика, М., Физматлит, 2003, 656 с.
6. Нерсесянц В.С. Политические учения Древней Греции. М., 1979, 45 с.

METHOD OF SUBMISSION OF MATERIAL OF ONE OF THE SECTIONS OF PHYSICS

**Kulboev Zokhid Khuzhamuradovich
Jizzakh Polytechnic Institute
zohid.qulboyev@bk.ru**

The paper considers a method of mastering the concepts of basic physical quantities by comparing them with the values of the human body. The assimilation of physical concepts in the section “Oscillations and waves” is considered. The data on the mechanical resonance of parts of the human body are highlighted.

TRANSITIONING TO A GREEN ECONOMY IN AZERBAIJAN

R.F. Kalilova

r.xalilova@uteca.edu.az

S.V. Aliyeva

aliyeva.shahana@bk.ru

Azerbaijan Technological University

Starting from the beginning of the 21st century, renewable energy sources (RES) became the main area of scientific research. Even though scientists have developed practical, reliable, and cutting-edge technologies in the field of RES, the process of shifting from nonrenewable energy sources to RES, especially in developing countries, has been quite slow. However, most of the developing countries have significant RES and great potential, such as sun and wind, which cover vast geographical zones and do not require a centralized approach for spreading. However, for some reason, the current use of RES in these countries is insignificant compared to their potential. In addition to this, the rapid population growth in these countries, as well as the growing energy demand, is leading to an energy crisis, which increases people's dependence on nonrenewable energy sources

Nowadays, the importance of sustainable development is promoted, and consequently, this trend stimulates economic growth and mitigates the consequences of climate change. The development of technology using RES allows us to assort the energy balance and expand energy security, helping to reduce dependence on conventional fuels and greenhouse gases.

Azerbaijan aims to rise the portion of renewable energy sources in total electricity output up to 30% by 2030 . Financing such energy sources requires an assessment of the financial risks of these projects in the area. However, certain problems emerge due to the fact that electricity generation from alternative and renewable sources is often more expensive compared with traditional electricity formation. In order to solve this problem, several positive incentives have been prepared.

The European Bank for Reconstruction and Development (EBRD) invested €86 million in 9 projects in Azerbaijan in 2022. Most of these investments were in the private sector, with 71 percent in the country's green economy and in sectors ranging from renewable energy and sustainable infrastructure to telecommunications, media, and technology. Throughout 2022 the EBRD contributed significantly to Azerbaijan's goal of diversifying its energy mix. In terms of investments, the Bank co-financed the construction of the country's first privately owned, utility-scale solar power plant, which is set to generate up to 558-gigawatt hours (GWh) of green electricity. In terms of policy, the Bank reaffirmed its partnership with the Ministry of Energy to develop renewable energy further, introduce a sectoral low-carbon pathway, improve the national grid, boost energy efficiency, reduce methane emissions and gradually introduce innovative technologies.

The Bank was also active in developing sustainable infrastructure with two investments – one in Ganja's waste management system and the other to improve the city's street lighting. This was done within the framework of the EBRD's flagship Green Cities program. More than 300,000 people living in Azerbaijan's second-largest city now stand to benefit from improvements in their urban environment.

As part of its co-operation with the European Union, Azerbaijan has made commitments to green economy. This is reflected in the Eastern Partnership Summit Declarations. Azerbaijan’s strategic economic policy document “Azerbaijan 2020: Look to the future” integrates environmental concerns, recognises ecological problems from oil extraction among the major challenges and set a target “ to achieve sustainable socio-economic development from an ecological point of view”

REFERENCES

1. R. Wang, N. Mirza, D.Vasbieva, Q. Abbas, D.Xiong (2020) The nexus of carbon emissions, financial development, renewable energy consumption, and technological innovation: what should be the priorities in light of COP 21 Agreements? J Environ Manag 271:111027 Google Scholar
- 2.<https://wedocs.unep.org/bitstream/handle/20.500.11822/37050/APGDA.pdf?sequence=1&isAllowed>
- 3.<https://www.iisd.org/publications/report/green-economy-scoping-study-azerbaijan>
- 4.<http://www.oecd.org/site/eu4environment>

**QARABAĞ İQTİSADI RAYONUNDA AQRAR SEKTORUN DÖVLƏT
TƏNZİMLƏNMƏSİ MEXANİZMİ**

S.O.Babayeva

nihat-020@mail.ru

Azərbaycan Dövlət Aqrar Universiteti

Azərbaycanın digər ərazilərində aparılan torpaq islahatlarının çoxillik təcrübəsindən istifadə edərək , işğaldan azad olunmuş ərazilərdə mövcud olan torpaq sahələrinin həm yaşayış,həm də aqrar istehsal üçün yenidən yararlı hala salınması mümkündür.

Bu təcrübə, Azərbaycanın aqrar sektorundakı məhsuldarlıq səviyyəsinin bəzi ölkələrlə müqayisəsinə də əsaslanı bilər.Torpaq sahələrindən istifadə formasının elmi cəhətdən əsaslandırılmasından sonra islahatların aparılması və torpaq istifadəçilərinə dövlət dəstəyi mexanizmləri yaradıla bilər. [1,2]

İqtisadiyyatın aqrar sektorunun dövlət tənzimlənməsi istiqamətlərinin reallaşdırılması üçün real mexanizmlər və onların adaptasiya üsullarının olması olduqca vacibdir.

Aqrar sektorun tənzimlənməsi mexanizminin təkmilləşdirilməsi modeli üçün təklif olunan alqoritm Qarabağ iqtisadi rayonunun aqrar sektoru üçün işlənib hazırlanıb və şübhəsiz ki, burada hər bir məqsədə nail olmaq üçün addım-addım qoyulmuş fəaliyyət ardıcılığı və işlənib hazırlanmış tədbirlərin mərhələli kompleks tətbiqini həyata keçirməyə imkan verən konkret bloklardan ibarət olduğuna görə tətbiqi xarakter daşıyır. Bu modelin birinci blokunda ixtisaslaşdırılmış idarəetmə orqanı funksiyalarının optimallaşdırılması nəzərdə tutulur və bu, bazar münasibətləri şəraitində dayanıqlı və rəqabət qabiliyyətli ASK-nın inkişafına əlaqələndirici və tənzimləyici təsiri gücləndirən məntiqi model şəklində təqdim edilib [3].

Eyni zamanda aqrar-sənaye kompleksinin müəssisə və təsərrüfatlarında strateji marketing planlaşdırması yüksək səviyyəli planlaşdırma hesab olunur və bir proses kimi aşağıdakı addımlardan ibarətdir [4]:

- müəssisənin və ya onun bölmələrinin missiyasının müəyyən edilməsi
- strateji biznes vahidlərinin müəyyən edilməsi;
- müəssisənin və ya onun bölmələrinin - strateji təsərrüfat vahidlərinin təyinatının müəyyən edilməsi;
- inteqrasiya olunmuş fəaliyyət növlərinin və ya məhsul çeşidinin qiymətləndirilməsi;
- müəssisənin və ya bölmələrin yüksəldilməsi üçün strategiyaların hazırlanması;
- strateji biznes bölmələri;
- strateji marketing planının qiymətləndirilməsi və ona nəzarət.

Araşdırmadan görüldüyü kimi,bazar iqtisadiyyatının inkişafı təcili texnoloji dəyişikliklərin tətbiqini,sürətli texniki təkrar təchizatı təmin etdiyinə görə müasir dövrdə aqrar sektorun inkişafının ixtisaslaşdırılmış idarəetmə orqanının təşkilati strukturunun modernləşdirilməsi obyektiv zərurət daşıyır. Bazar şəraitində ixtisaslaşdırılmış idarəetmə orqanı proqnozlaşdırma, konsultasiya, nəzarət, sığorta və s. orqanına çevrilir ki, bu orqanın vəzifələrinə müxtəlif növ məhsulların standartlaşdırılması qaydalarının müəyyən edilməsi;ərzağın keyfiyyətinə nəzarət və başqaları aid edilməlidir.

Təklif olunan yanaşmanın əsas məqsədi ixtisaslaşdırılmış idarəetmə orqanı və iqtisadi subyektlər arasında effektiv qarşılıqlı əlaqənin yaradılmasından ibarətdir. Bu cür yanaşmada aqrar sektorun tənzimlənməsinin tək cəhət iqtisadi deyil,eyni zamanda təşkilati mexanizmləri sisteminin optimallaşdırılması zərurəti göz qabağındadır. Fikrimizcə, onun yaradılmasının məqsədəuyğunluğu subfederal səviyyədə ixtisaslaşdırılmış idarəetmə orqanının hazırda mövcud olan təşkilati strukturlarının bir tərəfdən bazar şəraitinə kifayət qədər adaptasiya olunmaması,digər tərəfdən isə onların prioritetliliyinin inzibati

deyil, əsasən iqtisadi metodların tətbiqi ilə mərkəzsizləşdirilərək, eyni zamanda idarəetmə şaqulunun saxlanması ibarət olması ilə bağlıdır.

Beləliklə, vahid iqtisadi məkanın mövcudluğu prinsipləri, rəşional iqtisadi təhlükəsizlik və vətəndaşların həyat keyfiyyətinin təmin edilməsinə görə məsuliyyət və s. kənd təsərrüfatı üzrə ixtisaslaşdırılmış idarəetmə orqanının səlahiyyətləri və məsuliyyəti və xüsusi olaraq vətəndaşların keyfiyyətli qida məhsullarına iqtisadi və fiziki çıxışının təmin edilməsi məqsədilə ərzaq bazarlarının tənzimlənməsi, kənd təsərrüfatı istehsalının əsas həlqələrinin potensialının lazımi vəziyyətdə saxlanması, kənd təsərrüfatında elmi-tədqiqat və innovasiya fəaliyyəti və güzəştli və yaxud ödənişsiz əsaslarla konsultasiya xidmətlərinin inkişaf etdirilməsi və s. daxil olmalıdır.

ƏDƏBİYYAT

1. Xəlilov, H.A., Fikrətzadə, F.F. Kənd təsərrüfatında dayanıqlı intensivləşdirmə: posttransformasiya reintensivləşdirmə şəraitində imkanlar. “Kənd təsərrüfatının iqtisadiyyatı” elmi-praktik jurnalı, 2020, № 3 (33), s. 7-25.
2. Qasımova, N. Modernləşmə - kənd təsərrüfatının innovativ inkişafının əsasını təşkil edir. “Geostrategiya” jurnalı, mart-aprel 2020, № 02 (56), s. 108-112.
3. Nəşibov, A.C. Kənd təsərrüfatının dövlət tənzimlənməsinin maliyyə mexanizminin təkmilləşdirilməsi. İqtisad elmləri sahəsində fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın avtoreferatı. Gəncə, 2021, 32 s
4. Кириенко Н. Стратегия совершенствования и перспективы развития системы сбыта в АПК Беларуси. Аграрная экономика, №4, 2020, с. 20-27

МЕХАНИЗМ ГОСУДАРСТВЕННОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОГО СЕКТОРА В КАРАБАХСКОМ ЭКОНОМИЧЕСКОМ РЕГИОНЕ

С.О.Бабаева
nihat-020@mail.ru

Азербайджанский Государственный Аграрный Университет

В статье рассматриваются вопросы эффективного государственного регулирования в аграрной сфере Карабахского экономического района. В статье особое внимание уделено механизму государственного регулирования аграрного сектора в освобожденных районах, полномочиям и ответственности специализированного органа управления сельским хозяйством, созданию центра моделирования технологий управления аграрным сектором область. Результаты автора отражены в конце статьи.

MECHANISM OF STATE REGULATION OF THE AGRICULTURAL SECTOR IN THE KARABAGH ECONOMIC REGION

S.O.Babayeva
nihat-020@mail.ru

Azerbaijan State Agrarian University

In the article, the issues of effective state regulation in the agrarian sphere of the Karabakh economic district are considered. In the article, special attention is paid to the mechanism of state regulation of the agrarian sector in liberated areas, the powers and responsibilities of the specialized agricultural management body, the creation of a center for modeling technologies for managing the agrarian sector in the region. The author's results are reflected at the end of the article.

THE INNOVATIVE IMPORTANCE OF ALUMINUM IN THE SOLAR PHOTOVOLTAIC SYSTEMS

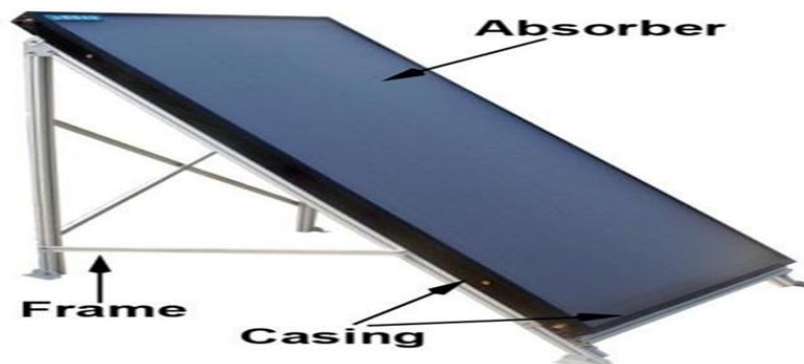
R.I. Hasanov

r.hasanov@uteca.edu.az

Azerbaijan Technological University

Aluminum, considered the metal of the future, is important for the green energy sector due to its innovative properties. Green innovation for a sustainable future has become a necessity for humanity. Solar energy, in particular, is becoming more important. The thesis mentioned the importance of strategic aluminum in the solar energy sector.

The solar industry would undoubtedly be the best option for future energy demand because it outperforms other renewable energy sources in terms of availability, cost effectiveness, accessibility, capacity, and efficiency (Kannan, 2016) [2]. Aluminum is one of the main materials used in the production of solar panels and wind turbines, which are alternative energy facilities, due to its light weight, strength, and, most importantly, corrosion resistance. As a result, aluminum accounts for 85% of photovoltaic solar (solar) panels produced on our planet. (Aluminum Association, 2021) [3]. Parts where aluminum is used in solar power plants: Concentrated solar power plants; Solar thermal collectors; Solar system structures installed on the roof; Solar farm infrastructure and assembly elements; Photovoltaic panel frame; Insulation of channels, etc. The special optical properties of some aluminum alloy materials make aluminum a useful material for solar absorption. Solar power systems are divided into three widely used categories, which called concentrating solar power (CSP), solar thermal absorbers and photovoltaic solar cells (PV). Aluminium alloys have become an important and inseparable component of all of the above-mentioned solar power systems (Farzaneh, 2012) [1]. Studies support the trend of increased aluminium use in absorbers and out of 289 systems analyzed 34% use aluminium absorbers (Bödeker J.M. et al., 2010) (Bödeker, 2010) [4].

Picture 1. Solar panel, The main part of Flat plate collector

Aluminum is used in other renewable energy facilities and infrastructure. Aluminum is also a key metal of critical and strategic importance in wind turbines and hydropower facilities. Wind turbines with aluminum additives can be installed both in the sea and on land. Compared to solar panels, aluminum is used less in other alternative energy installations. Aluminum-ion batteries have the potential to revolutionize modern energy storage systems.

REFERENCES

1. Farzaneh, A. et al. (2012). Aluminium Alloys in Solar Power – Benefits and Limitations. Aluminium Alloys - New Trends in Fabrication and Applications. DOI:

10.5772/54721

2. Kannan, N. & Vakeesan D. (2016). Solar energy for future world: - A review. Renewable and Sustainable Energy Reviews, Volume 62, Pages 1092-1105

3. <https://www.aluminum.org/aluminum-key-material-renewable-energy>

4. <https://citeseerx.ist.psu.edu/document?repid=rep1&type=pdf&doi=77e625686fe58aca72860a933ff779ff8ec0ba99>

GÜNƏŞ FOTOVOLTAİK SİSTEMLƏRİNDƏ ALÜMİNİUMUN İNNOVATİV ƏNƏMİYYƏTİ

R.İ. Həsənov

r.hasanov@uteca.edu.az

Azərbaycan Texnologiya Universiteti

Əgər planetə çatan günəş enerjisinin yalnız 0,01%-i elektrik enerjisinə çevrilə bilsəydi, bu insanların hazırda istifadə etdiyi enerjinin ümumi miqdarından çox olardı. Dayanıqlı gələcəyin təminatı üçün bu funksiyanı yerinə yetirəcək vasitə Günəş panelləri hesab olunur. Gələcəyin metalı hesab olunan alüminium öz innovativ xüsusiyyətlərinə görə yaşıl enerji sektoru üçün mühüm əhəmiyyətə malikdir. Dayanıqlı gələcək üçün yaşıl innovasiyalar artıq bəşəriyyət üçün zərurətə çevrilmişdir. Xüsusən də günəş enerjisinin önəmi getdikcə artmaqdadır. Tezisdə strateji alüminium metalının günəş fotovoltaiik sistemlərində önəminə toxunulmuşdur.

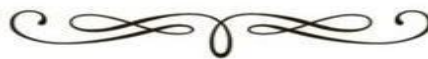
ИННОВАЦИОННОЕ ЗНАЧЕНИЕ АЛЮМИНИЯ В СОЛНЕЧНЫХ ФОТОЭЛЕКТРИЧЕСКИХ СИСТЕМАХ

Р.И. Гасанов

r.hasanov@uteca.edu.az

Азербайджанский Технологический Университет

Если только 0,01% солнечной энергии, достигающей планеты, может быть преобразовано в электричество, это будет больше, чем общее количество энергии, используемой людьми сегодня. Солнечные панели считаются инструментом который будет выполнять эту функцию для обеспечения устойчивого будущего. Алюминий, считающийся металлом будущего, важен для сектора зеленой энергетики благодаря своим инновационным свойствам. Зеленые инновации для устойчивого будущего стали необходимостью для человечества. Солнечная энергия, в частности, становится все более важной. В этом тезисе упоминается важность стратегического алюминия в секторе солнечной энергетики.

RƏQƏMSAL MARKETİNQİN TURİZMDƏ ROLU

G.Q. Hüseynova

gulshen.novruzova1994@mail.ru

T.H. Həsənova

turanehesenova@gmail.com

Azərbaycan Texnologiya Universiteti

Rəqəmsal marketinq məhsul və xidmətlərin hərəkətə gətirilməsi və satışı üçün müasir dövrün ən mühüm elementinə çevrilmişdir. Dünyanın nəhəng şirkətləri satışı artırmaq, öz trendlərini yaratmaq və brendini tanımaq üçün rəqəmsal marketinqə üz tuturlar. Bütün sahələr kimi turizm də rəqəmsal texnologiyaları müştərisinə ən qısa və təsirli yol hesab edir. Bu metoddan istifadə etməklə məhsul və xidmətlərinizi hədəf auditoriyanızı müəyyən etməklə istədiyiniz yaş aralığına və bütün millətlərdən olan insanlara çatdırıla bilərsiniz. Bildiyimiz kimi turizm sahəsi spesifik xüsusiyyətləri ilə seçilir. Bu sahəsinin özünəməxsusluqlarından biri də potensial müştərinin minlərlə kilometr uzaqda ola bilməsidir ki, bu hal turizmdə rəqəmsal marketinqdən istifadənin zəruriliyini vurğulayır.

Marketinqin bu müasir növü müştəriləri cəlb etmək və onların istehlakçı məmnunluğunu təmin etmək üçün rəqəmsal texnologiyalardan istifadə edən mal və xidmətlərin interaktiv marketinqidir. Onun sayəsində turizm şirkətləri bir neçə platformada reklam yerləşdirə, satışı artırma, markalarını tanıma, turistlərin davranış, zövq və seçimlərini incələyə və ona uyğun xidmət və məhsul istehsal edə bilərlər. Turizm elə bir sahədir ki, burada xidmət turist tələbatına uyğun olmalıdır və marketinqin tələblərindən biri də istehlakçıya uyğunlaşmaq olduğundan turizmdə rəqəmsal marketinqdən istifadə bu sahəyə müsbət münasibətin yaradılmasına gətirib çıxaracaq.

Nəticələrin asanlıqla ölçülə bilməsi, daha az vəsaitlə məhsul və xidmətlərin tanıtımına nail olmaq, müxtəlif texnologiyalardan istifadə etməklə daha çox müştəri qazanmaq, 7/24 əlçatan olması, istənilən zaman əks əlaqə qurulmaq imkanı rəqəmsal marketinqin üstünlüklərindən sayılır.

İnsanların başqa ölkələrə səyahət etmək qərarına gəlməsi çox uzun bir prosesdir. Belə ki, ilk öncə insanlarda səyahət etmə arzusu yaranmalıdır daha sonra araşdırma nəticəsində səyahət edəcəyi yeri dəqiqləşdirməlidir. Təbii ki, bunları ən asan və sürətli şəkildə yalnız internet vasitəsilə etmək mümkündür. Bundan əlavə səyahətdən qayıdan şəxs müxtəlif turist saytları vasitəsi ilə öz təəssüratlarını bölüşüb digər potensial müştəriləri də səyahətə cəlb edə bilər.

Səyahət prosesi müvafiq olaraq beş mərhələni əhatə edir: ilham, araşdırma, bronlaşdırma, səyahət və səyahət sonrası (təəssüratları bölüşmək). Müvafiq olaraq rəqəmsal marketinq səyahətin bütün mərhələlərini əhatə etməlidir.

Rəqəmsal marketinqin sadəcə məhsul və ya xidmətlərin satışı deyil, eyni zamanda müştəri əlaqələrinin güclənməsində də böyük rol var. Bunlara müştərilərin məlumat bazasının saxlanması, əks əlaqə sisteminin qurulması, məhsulların onlayn təqdimatı, onlayn ödəniş və sairəni misal göstərmək olar. Rəqəmsal marketinq turizm məhsulunun hərəkətə gətirilməsi və turistə çatdırılmasının ən effektiv üsullarından biridir.

Yeniliklərə çətin adaptasiya, cəmiyyətdə formalaşmış stereotiplər və rəqəmsal biliklərin aşağı olması bu sahədə bir sıra problemlər yaradır. Bu problemlərin həlli istiqamətində müvafiq tədbirlərin görülməsi, əhalinin maarifləndirilməsi, bu sahədə çalışan və təhsil alan müəllim və tələbələrin müxtəlif təlimlərə cəlb edilməsi, mövcud kadrların rəqəmsallaşmaya uyğunlaşdırılması turizm və eləcə də digər sahələrin sürətli inkişafına gətirib çıxara bilər. Bildiyimiz kimi rəqəmsal marketinqin tətbiqi sadəcə həmin sahənin deyil, eyni zamanda cəmiyyətin inkişafına, əhalinin yaşayış səviyyəsinin

artırılmasına gətirib çıxarır. Müsair dövrdə rəqabətqabiliyyətliliyin artırılması üçün rəqəmsallaşmanın şərt olduğu danılmazdır.

РОЛЬ ЦИФРОВОГО МАРКЕТИНГА В ТУРИЗМЕ

Г.Г. Гусейнова

gulshen.novruzova1994@mail.ru

Т. Г. Гасанова

turanehesenova@gmail.com

Азербайджанский Технологический Университет

В статье рассматривается цифровой маркетинг и его влияние на туризм. Цифровой маркетинг — это интерактивный маркетинг товаров и услуг, использующий цифровые технологии для привлечения туристов и обеспечения их удовлетворенности. Он стал одним из основных элементов современного мира по продвижению товаров и услуг. Туризм считает цифровые технологии кратчайшим и наиболее эффективным путем к своим клиентам. Благодаря цифровому маркетингу туристические компании могут размещать рекламу на нескольких платформах, увеличить свои продажи, продвигать свои бренды, понимать поведение, вкусы и предпочтения туристов и соответственно производить услуги и продукты. Как известно, сфера туризма отличается своей спецификой. Одной из особенностей этой сферы является то, что потенциальные клиенты могут находиться в тысячах километрах от маршрута своего путешествия, что подчеркивает необходимость использования цифрового маркетинга в туризме.

THE ROLE OF DIGITAL MARKETING INTOURISM

G.Q. Guseynova

gulshen.novruzova1994@mail.ru

T.H. Gasanova

turanehesenova@gmail.com

The article examines digital marketing and its impact on tourism. Digital marketing is an interactive marketing of goods and services that uses digital technologies to attract and satisfy tourists. It has become a fundamental element of the modern world to promote goods and services. Tourism considers digital technologies to be the shortest and most efficient way to reach its clients. Through digital marketing, tourism companies can place advertising on several platforms, increase their sales, promote their brands, understand the behaviour, taste and preferences of tourists and therefore produce services and products. Tourism is known to be a specific area, one of which is that potential customers can be thousands of kilometres away from their travel route, thus emphasizing the need to use digital marketing in tourism.

ENERJİ TƏHLÜKƏSİZLİYİNDƏ YAŞIL ENERJİNİN ƏHƏMİYYƏTİ

R.M. Cəfərova

raibacafarova@mail.ru

H.K. Məhəmmədi

h.m89@mail.ru

Azərbaycan Texnologiya Universteti

Təbiətin çirklənməsinin qarşısını almaq məqsədi ilə işlənən enerji çeşidləri alternativ enerji adlanır. Alternativ energetika perspektiv sahə sayılır. Ətraf mühiti çirklənmədən qorumağa ABŞ, Böyük Britaniya, Almaniya, Kanada və Rusiya kimi inkişaf etmiş ölkələr alternativ enerji mənbələrindən istifadəni genişləndirməklə nail olurlar. Azərbaycan müstəqil dövlət kimi son illər xarici ölkələrin təcrübəsindən istifadə etməyə çalışır. [6] Bu enerji mənbələrindən istifadəni genişləndirməklə dövlətimiz həm ətraf mühitin qorunmasına, həm də qiymətli yanacaq növü kimi qaza və neftə qənaət etməyə müvəffəq olur.

Bərpa olunan enerji yaşıl enerjidir ki, bu tükənməz enerji insanların ehtiyaclarına istifadə olunması məqsədi ilə əldə olunur. Hidroenergetika, geotermal energetika, külək enerjisi və günəş enerjisi bərpa edilən, yəni, yaşıl enerjinin növləridir.

Külək enerjisindən qədim zamanlarda Çində və Misirdə istifadə edilirdi. Azərbaycanda orta əsrlərdən etibarən yel dəyirmanlarından bu enerjiden istifadə etməklə dən üyüdürdülər.[1] Bərpa olunan enerji olan külək enerjisi son vaxtlar çox yayılmışdır. Ölkələrin ümumi elektrik xəttinə böyük külək mühərrikləri qoşulur, kiçikləri isə ayrı-ayrı bölgələrə xidmət edir. Külək enerjisinin tükənməməsindən əlavə, hər yerdə işlənilə bilər və ekoloji cəhətdən təmizdir.

Günəş energetikası yer səthi tərəfindən hər bir çeşid enerjinin günəşdən alınmasıdır. İl ərzində yerə $5,6 \times 10^{24} \text{C}$ günəş enerjisi düşür. Bu enerjinin 40%-i (yer albedosu) geri qayır. Onun əsasında qurulmuş energetika əhəmiyyətli sahədir. Günəş 2100-cü ildə ən başlıca yanacaq mənbəyi olacaqdır. Bir çox ölkələrdə o, dövlət dəstəyini almış və sürətlə inkişaf edir. Burdan aydın olur ki, gələcəkdə günəşdən alınan enerji ənənəvi energetikanın rəqibi olacaqdır. [4] Ölkəmizdə günəşli saatların hesablanan sayı 2400–2900 saat/il/m, günəş enerjisinin yer səthinə düşən miqdarı isə 1500–2000 kvт./saat təşkil edir. Yer səthinə düşən günəş enerjisinin miqdarı qaz, kömür, neft və başqa şeylərdən alınmış enerjilərin hamısından dəfələrlə çoxdur. Günəş enerjisinin cəmi 0,0125%-nin işlənməsi hesablanmışdır ki, digər bütün enerji ehtiyaclarını ödəyə bilər. Bu potensial o qədər yüksəkdir ki, bütün bəşəriyyətin bir illik enerji ehtiyaclarını hər dəqiqə yerə düşən günəş enerjisi ödəyə bilər.

Su enerjisinin təbii yolla istifadəsi hidroenergetika sayılır. Bunlar dəniz sularının artmasının, insan tələbatını ödəyən enerjiyə dalğaların enerjisinin çevirilməsi sayəsində alınır. [5] Dəniz sahillərində günəşin və ayın cazibə gücləri sutkada iki dəfə suyun səviyyəsini dəyişdiyi üçün bu elektrik stansiyalarını da dəniz kənarında qururlar.

Okean üzərində dalğalarla yayılan enerji okean dalğalarının enerjisi adlanır. Dalğaların enerjisi su və külək enerjisinə nisbətən çox güclü olur. Bu enerjisinin istifadəsində enerji çatışmamazlığı mümkün deyil. Bu enerjinin yalnız az hissəsi bütün başqa enerjilərin alınması üçün istifadə edilə bilər.

Dalğaların enerjisinin mənbəyi küləklərdə və günəşdədir. Bütün okeanların gücündən alınmış enerji günəşdən alındıqdan çox deyil. Ancaq başqa enerji mühərriklərinin gücündən dalğa ilə işləyən enerji generatorlarının gücü çoxdur.

Azərbaycanda geotermal energetikanın proqnozlaşdırılmış miqdarı çox böyükdür. Belə ki, geotermal suların həcmi $245,6 \text{ min m}^3 / \text{gün}$ və ya 800 mvt təşkil edir. Vulkanların püskürdüyü yerlərdə qaynama temperaturundan dövr edən suyun hərərəti yüksək olur. Onlar qeyzərlər şəklində yer üzünə çıxır.

Alternativ yanacağın bir növü də bioyanacaqdır. Bu yanacaq təbiətin bir parçası olan bitki ya da heyvan məhsullarından alınır. Bioetanol, biodizel və bioqaz bioyanacağın geniş yayılmış növləridir.

Əsasən bioetanol qarğıdalı və şəkər qamışından düzəldilir. Bitki yağlarının emal edilməsindən sonra əmələ gələn yanacaq biodizeldir. Yeyintidə işlədilən bitkilərin tullantıları (yarpaqları, gövdəsi, cecəsi), saman, peyin, taxta yonması, və s.-lər bioqazdır. Metan və karbon bioqazın tərkibidir.

Biokütlə kimi qəbul olunan enerji mənbələri aşağıdakılardır: meşə və ağac emalından alınan tullantılar; sellüloz-kağız sənaye tullantıları; bioloji kənd təsərrüfatının tullantıları; çirkab suları, sənaye və məişətdəki üzvi tullantılar.

Azərbaycan Bərpa Olunan Alternativ Enerji Mənbələri üzrə BMN-in Avropa İqtisadi Komissiyası, Avropa İttifaqı, Dünya Bankı, Asiya İnkişaf Bankı, Almaniyanın KfW bankı, BMT-nin İnkişaf proqramı, ABŞ-ın İnkişaf Agentliyi, İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatı, Fransanın Beynəlxalq İnkişaf üzrə Agentliyi, Qara Dəniz İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatı təşkil edir. Həmin Dövlət Agentliyi həmçinin BƏƏ, İsveç, Fransa, Almaniya, Türkiyə, Litva və bir sıra ölkələrlə əməkdaşlıq edir. Həyata keçirilmiş layihələr sırasında Azərbaycan Respublikasının Dövlət Neft Şirkətini, Suraxanı və Pirallahı Günəş Elektrik Stansiyalarını, Qobustan Eksperimental Poliqonu və onun tədris mərkəzini göstəririk. Külək adası-1, Qaradağ-Səngəçal Günəş Elektrik Stansiyası, Samux AEYK Ağıllı şəbəkə layihəsi və Hövsan Aerasiya Stansiyasını hazırda icrada olan layihələrə göstərmək olar. 2030-cu il üçün ümumi enerji istehsalında bərpa olunan enerjinin payının 30 faizə çatdırılması hədəfə alınıb. Respublika Prezidentinin dediyi kimi “...ölkəmizin “yaşıl enerji” strategiyası hazırda tək cəqiymətləndirilmə deyil, həm də planlamanın son mərhələsindədir”. Müasir dövrün əsas hədəflərindən biri dünyada ənənəvi enerji mənbələrindən “yaşıl enerji”yə keçiddir. İşğaldan azad etdiyimiz ərazilərin “Yaşıl enerji” zonasına çevrilməsi ölkəmizin enerji siyasətində bir nömrəli məsələdir. Həmin ərazilərdə 4000 MVt-dan artıq günəş, 500 MVt-dək külək enerjisi üzrə potensial mövcuddur. Hazırda bu istiqamətdə işlər həyata keçirilir.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan Respublikasının Alternativ və Bərpa olunan Enerji mənbələri üzrə Dövlət Agentliyi. Bakı 2017. s. 4–39
2. Богомолов О.Т.Мировая экономика в век глобализации. Москва, 2007
3. Геология Азербайджана, Том . VI Полезные ископаемые. Баку, 2005
- 4.Regionların sosial-iqtisadi inkişafı,2019–2023 ARDSK, Bakı 2019
- 5.Raibə Cəfərova Təbiətdən istifadənin iqtisadiyyatı Bakı 2014
- 6.Zahid Məmmədov.Ətraf mühitin iqtisadiyyatı Bakı 2019

THE IMPORTANCE OF GREEN ENERGY IN ENERGY SECURITY

R.M. Jafarova

raibacafarova@mail.ru

H.K. Mohammedi

h.m89@mail.ru

Azerbaijan Technological University

Types of energy used to prevent pollution of nature are called Alternative energy. Renewable energy is green energy. There are several types of renewable-green energy. These are wind energy, solar energy, hydropower, geothermal energy. Azerbaijan State Agency for Alternative Renewable Energy sources cooperates with a number of countries and organizations. Green energy has a great role in solving energy security in the country.

ЗНАЧЕНИЕ ЗЕЛеной ЭНЕРГЕТИКИ В ЭНЕРГЕТИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ

Р.М. Джафарова

raibacafarova@mail.ru

Х.К. Мохаммеди

h.m89@mail.ru

Азербайджанский Технологический Университет

Виды энергии, используемые для предотвращения загрязнения природы, называются альтернативной энергетикой. Возобновляемая энергия – это зеленая энергия. Существует несколько видов возобновляемо-зеленой энергии. Это энергия ветра, солнечная энергия, гидроэнергетика, геотермальная энергия. Государственное агентство Азербайджана по альтернативным возобновляемым источникам энергии сотрудничает с рядом стран и организаций. Зеленая энергетика играет большую роль в решении проблемы энергетической безопасности страны.

AZƏRBAYCANDA GÜNƏŞ ENERJISINDƏN İSTİFADƏNİN İNKİŞAF PERSPEKTİVLƏRİ

C.S. Zeynalov

c.zeynalov@uteca.edu.az

S.F. Babakışiyeva

s.babakishiyeva@uteca.edu.az

Azərbaycan Texnologiya Universiteti

Enerjidəşiyıcı resursların getdikcə tükənməsi və onların ətraf mühitə vurduqları zərərin aradan qaldırılması zərurəti alternativ enerji mənbələrindən, yəni “yaşıl enerji” adlandırılan bərpa olunan enerjilərdən (günəş, külək, geotermal) istifadəni bəşəriyyət qarşısında duran ciddi bir problemə çevirmişdir.

Bərpa olunan enerji mənbələri arasında əsas yer günəş enejisinə məxsusdur. Günəş Yerə yaxın ulduz olmaqla Günəş sisteminin mərkəzi cismini təşkil edir. Onun enejisinin az bir hissəsi şüalar vasitəsilə Yerə çatır. Hesablamalara görə bir dəqiqədə Yer səthinə düşən günəş enerjisi bəşəriyyətin bir illik enerji tələbatını ödəyə bilər. Yer üzərinə düşən günəş enerjisinin miqdarı hazırda Yer kürəsində istehsal olunan enerjiden yüz dəfələrlə çoxdur [4,5].

Yer səthinə düşən günəş enerjisinin miqdarı bütün neft, qaz, kömür və başqa yanacaq resurslarının verə biləcəyi enerjinin cəmindən çoxdur. Günəş enerjisindən istifadə zamanı günəş qurğuları işləyərkən parnik effekti yaratmır, havanın çirkənməsi baş vermir və istilik atmosferin aşağı qatlarına yayılmır. Məhz buna görə də o, ekoloji təmiz enerji kimi böyük gələcəyə malikdir [5].

Günəş enerjisindən istifadəyə keçən əsrin 60-cı illərindən ABŞ, Almaniya, Yaponiya, Avstraliya və digər inkişaf etmiş ölkələrdə başlanmışdır. Hazırda dünyada mövcud olan günəş elektrik stansiyalarının ümumi gücü 100 GVt (qıqavat)-a bərbərdir. Halbuki 2010-cu ildə bu rəqəm 22,7 GVt təşkil edirdi. Hesablamalara görə bu göstərici 2030-cu ildə 1480 GVt-a, 2050-ci ildə isə 4600 GVt-a çatmalıdır [2,3].

Günəş enerjisinin dəyərini aşağı salmaq məqsədilə yeni texnologiyaların tətbiqi sayəsində günəş panellərinin dəyərini azaltmaq mümkün olmuşdur. Belə ki, əgər 1960-cı illərin sonlarında fotovoltaiq panelin qiyməti hər kilovat gücə görə təxminən 100 min ABŞ dolları idisə, hazırda quraşdırılan gücə görə 2-3 min dollar təşkil edir.

Dünyada ən böyük günəş elektrik stansiyası İspaniyanın Əndəlüs əyalətindədir ki, o da 300 MVt gücə malikdir. ABŞ-da ən iri günəş elektrik stansiyaları Arizona (2800 MVt), Kaliforniya (250 MVt) və Nevada (60 MVt) ştatlarında fəaliyyət göstərir [5].

Hazırda ABŞ, Almaniya, Fransa, İngiltərə, Yaponiya, Avstraliya və digər inkişaf etmiş ölkələrdə günəş enerjisindən binaların qızdırılması və suyun isidilməsi, həmçinin sənaye və kənd təsərrüfatının bir çox sahələrində getdikcə daha çox istifadə edilməkdədir. Məsələn, ABŞ-da binaların qızdırılması və soyudulmasına sərf olunan resursların 35%-ə qədəri, ölkədə istehlak olunan elektrik enerjisinin isə 20%-i günəş enerjisinin payına düşür [3,5].

Hazırda günəş batareyalarının istehsalı baha başa gəldiyinə görə günəş enerjisindən istifadə hələ ənənəvi neft, qaz, kömür və ya atom enerjisi ilə rəqabət aparma imkanları o qədər də yüksək deyildir. Lakin ölkənin enerji balansında onun xüsusi çəkisinin getdikcə artması yaxın gələcəkdə bu sahədə əsaslı dəyişikliklərin baş verəcəyini söyləməyə əsas verir.

Qərbi ölkələrində günəş enerjisindən kənd təsərrüfatı işlərində, xüsusən də suvarma zamanı istifadə məqsədilə nasos stansiyaları və mühərriklər hazırlanaraq praktikada istifadə edilir. Həmin dövlətlərdə daxili fotoeffektli günəş elementlərinə əsaslanan irriqasiya sistemi fəaliyyət göstərir. ABŞ-ın Arizona ştatında günəş enerjisi əsasında işləyən və sənayedə 830 litr su verən nasos qurğusu 10 min hektar sahədə

kənd təsərrüfatı bitkilərinin (pambıq, buğda, arpa, yonca və s.) becərilməsinə imkan verir [5]

Günəş enerjisindən suyun qızdırılması üçün istifadə edilməsi iqtisadi və xüsusilə də ekoloji cəhətdən çox əlverişlidir. Bu sahədə Yaponiya və ABŞ irəlidə gedir. Avtomatik fəaliyyət göstərən günəş suqızdırıcıları nə yanacaq tələb edir, nə də ki, onun daşınmasına avtonəqliyyat lazım olur.

ABŞ-da günəş batareyası (və ya kollektoru) tətbiq olunan sūdçülük, Yaponiyada isə quşçuluq fermaları fəaliyyət göstərir. Taxılın qurudulması üçün ABŞ-da kollektorlar hazırlanmışdır ki, onlar da gündüzlər günəş şüalarından qidalanırlar, gecələr isə elektrik cərəyanına qoşulurlar.

İsveçdə ucuz və sadə qurğu vasitəsilə onun üzərinə düşən günəş enerjisinin 50%-ə qədər istifadə edilməklə taxıl və otun qurudulması həyata keçirilir [5].

Hazırda dünyada istifadə olunan bütün günəş enerjisinin 80%-ə qədər istilik alınmasına sərf olunur, 20%-ə yaxını isə bahalı avadanlıq tələb edən elektrik enerjisinə çevrilir. Bilavasitə mexaniki enerjiyə çevrilən günəş enerjisinin payı çox cüzdür [2,5].

Ölkəmizdə günəş enerjisindən istifadə sahəsində hələ keçən əsrin 80-ci illərinin əvvəllərindən müəyyən işlər görülməyə başlanmışdır. Belə ki, həmin dövrdə Bakıdakı Azon zavodunun Kristal sexində monokristal silisium lövhələr üzərində fotoelektrik çevricilərinin günəş elementləri istehsal olunurdu.

Günəş panellərindən maksimum elektrik enerjisi almaq üçün günəşli hava daha əlverişlidir. Buludlu havada isə onlar 50%-lik gücləri ilə işləyirlər.

Azərbaycanın təbii-iqlim şəraiti günəş enerjisindən istifadə olunmaqla istilik və elektrik enerjisinin istehsalını sürətlə artırmağa geniş imkanlar yaradır. Belə ki, ölkəmizdə il ərzində günəş şüalarının yerin səthinə düşmə müddəti 2400-3200 saata bərabərdir [2,3].

Quraşdırılan generasiya güclərində günəş enerjisinin xüsusi çəkisi 73% təşkil edir ki, bunun da 58%-i istilik və 15%-i elektrik enerjisinin payına düşür. Azərbaycan Respublikasının günəş enerjisi potensialının 20 min MVt həcmində olduğu müəyyən edilmişdir [2].

Ölkəmizin sosial-iqtisadi inkişafına dair qəbul olunmuş Dövlət proqramlarına uyğun olaraq dövlət və özəl müəssisələr tərəfindən respublikamızda günəş enerjisindən istifadə getdikcə artmaqdadır. Bu məqsədlə Qobustan, Suraxanı, Pirallahı, Qaradağ, Samux rayonlarında, Sumqayıt şəhərində və Naxçıvan MR-nın Babək rayonunda günəş elektrik stansiyaları tikilib istifadəyə verilmişdir [1,2].

Günəş enerjisinin baha başa gəlməsi alınan enerjinin toplanması üçün istifadə edilən elektrik akkumulyatorların qiymətinin yüksək olması ilə əlaqədardır. Eyni zamanda istifadə olunan panellər çox yer tutur və az gücdə enerji istehsal edirlər. Günəş enerjisindən istifadənin bir çatışmazlığı vardır ki, bu da onun istehsalının atmosferin vəziyyətindən, günün və ilin vaxtından asılı olmasıdır. Bu çatışmazlıqlara baxmayaraq, günəş enerjisindən istifadənin genişləndirilməsi ölkəmizdə enerjidən qənaətlə istifadə olunmasına, yanacaq resurslarının ixracının artırılmasına, ətraf mühitə atılan zərərli tullantıların həcmnin azaldılmasına imkan yaradır.

İşğaldan azad edilmiş ərazilərimizdə, yəni Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonlarında 2022-2026-cı illərdə “yaşıl enerji” zonasının yaradılmasına dair “Tədbirlər planı” hazırlanmış və həyata keçirilməyə başlanmışdır [1,3].

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan Respublikası regionlarının 2019-2023-cü illərdə sosial-iqtisadi inkişafının Dövlət Proqramı. Bakı. 29 yanvar 2019
2. “Respublika” qəzeti. № 228 (7410). 19 oktyabr 2022-ci il. s. 3.
3. “Səs” qəzeti. 19 oktyabr 2022-ci il. s. 14.

4. Большая Советская энциклопедия. Т. 24, книга I. Москва. 1976. с. 436-437.
5. Использование солнечной энергии в сельском хозяйстве за рубежом. Обзорная информация. Москва. 1979. 22 с.

**ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ СОЛНЕЧНОЙ ЭНЕРГИИ В
АЗЕРБАЙДЖАНЕ**

Д.С.Зейналов

c.zeynalov@uteca.edu.az

С.Ф.Бабакишиева

s.babakishiyeva@uteca.edu.az

Азербайджанский Технологический Университет

В статье раскрывается вопросы значения и использования солнечной энергии, анализируется современное состояние и их использования в развитых странах, рассматриваются перспективы его развития в Азербайджане.

**PROSPECTS FOR THE DEVELOPMENT OF THE USE OF SOLAR ENERGY IN
AZERBAIJAN**

D.S. Zeynalov

c.zeynalov@uteca.edu.az

S.F. Babakishiyeva

s.babakishiyeva@uteca.edu.az

Azerbaijan Technological University

The article reveals the issues of the importance and use of solar energy, analyzes the current state of their use in the developed countries and considers the prospects for its development in Azerbaijan.

GƏNCƏ ŞƏHƏR MÜHİTİNİN FORMALAŞMASI

V.İ. Məmmədov
vilayat7@mail.ru
H.H. Yusifova
S.Ə. Hüseynova

Azərbaycan Dövlət Aqrar Universiteti

Hər hansı bir əşyanın miqyasından asılı olmayaraq qavranılması insanda emosional - estetik təsir yaradır.

Mühitin insan tərəfindən qəbul edilməsində isə daha çox başın nöqtəsinin düzgün seçilməsi bir şərt kimi qiymətləndirilməlidir. Bu halda mövcud şərait çox əsas önəm kəsb edir. Daha doğrusu statik dayanıqlı qəbuletmə və dinamik hərəkətli qəbuletmə şəraiti mühitin gözlə qəbul olunmasında baxış nöqtəsinin vəziyyətini təyin edir. Baxış nöqtəsi əşyanın ölçülərinə uyğun mütənasib şəkildə dəyişir. Yəni gözlə qəbul edilən hər hansı bir əşyanın ölçülərindən asılı olaraq, baxış nöqtəsindən əşyaya qədər olan məsafə arta və ya azala bilər. Məsələn, kiçik iynəni saplayan zaman baxış məsafəsi nə qədər qısa olursa, orta və böyük həcməldə və ya müəyyən miqyaslı memarlıq mühitinin qəbul edilməsi üçün baxış məsafəsi bir o qədər də uzun təyin olunur [3].

Baxış nöqtəsinin düzgün seçilməsi şəraitində göz səviyyəsindən hündür və alçaqda yerləşən formanın konfigurasiyasının tam, bütöv qəbul edilməsi probleminin həll olunması şərti də önəmli rol oynayır. Bu halda qəbul olunma prinsiplərində rəng, işıq və kölgə anlayışları da "köməkçi" rollarını oynayırlar.

Daxili və xarici mühitin qavranılmasında məkan və forma vəhdəti birliyi ümumi kompleks qavranılma tələbi ilə çıxış edir. Daxili və xarici mühitin yaranma təkamülü prosesini izlədikcə, ayrıca məkan, onu əhatə edən məkanın isə xarici mühit olduğunu görürük. Gəncə şəhər mühitində sıx tikilmiş tikili kompleksində interyerdən başqa, daxili mühit anlayışını da qəbul edirik. Daha doğrusu, mühitin qavranılmasında bir-birinə nisbətə mərhələli dəyişkən mühitlər toplusunu xüsusi bir sıraya düzsək aşağıdakı toplumda qəbul edilməlidir:

1. İnteryer; 2. qapalı məkan; 3. daxili məkan; 4. açıq məkan; 5. şəhər mühiti

Bu təbii ki, mürəkkəb mühitin qəbul edilməsi prosesidir. Lakin bu halda müxtəlif baxış nöqtəsindən seçilən göz səviyyəsinin bu mühiti "parçalanmış" şəkildə qəbul etməkdən başqa imkanı olmayacaqdır.

Gəncə şəhər mühitində daxili və xarici mühitin dəqiq ifadə keyfiyyəti memarlığın kompozisiya ifadəsini müəyyən mənada genişləndirə bilər. Memarlığın baxış nöqtəsindən qəbul edilməsində onun elementləri: xətt, müstəvi, həcm müəyyən bir ifadə kəsb edərək emosional təsirin əsasını təşkil edir. Üfiqi xəttlər sakitlik, möhkəmlik, ağırlıqlıq yaradırsa, şaquli xətlər yarıcadıcılıq, boy-hündürlük təsiri yaradır. Əyri xətt isə adətən, hərəkət dinamika təsiri bağışlayır. Xətt, forma, rəng material fakturası memarlığın əsas dili olub əşya mühiti yaradır ki, insana kompleks təsir edərək, dəqiq məkan əhatəsini, dəqiq mühitin qavranılmasını təmin edir [2].

Təbii ki, bu qəbul edilmə prosesində miqyas və nisbət anlayışları da xüsusi önəm kəsb edir. Tarixi mərhələlərdə ayrıca memarlığın özü ilə bərabər yaratdığı mühit toplusunun tam, bütöv qəbul olunması nisbətlərin dəyişkən məsafələrdən düzgün qəbul edilməsi, təbii reyefin seçilməsi şərti qəbul edilmişdir.

Müasir dövrümüzdəki elmi-nəzəri və praktiki araşdırmalar insan gözünün optik imkanını nəzərə alaraq, onun iri miqyaslı Gəncə şəhər mühitini qəbul etmək imkanlarını mərhələdə göstərməyə müvəffəq olmuşdur.

Beləliklə, baxış nöqtəsinin müəyyən məsafələrdən seçilməsindən asılı olaraq memarlıq mühitin qəbul edilməsi prosesini izləyək.

1. 300-500 m məsafələr arasında - Detallar dəqiq qəbul edilir, ölçüləri, rənglərin zənginliyi və obyektin perspektiv qısalması qəbul olunur.

2. 300-500 m-dən 1500 m-ə qədər, 1500-2000 m-ə qədər obyekt mənzərəsinin bir hissəsi kimi qəbul edilir. Aparıcı rolu burada detallar deyil, memarlıq kütləsi qəbulu oynayır.

3. 1500-2000 m-dən 3000-4000 m-ə qədər insan obyektin siluetini, zəifləmiş rənglərini qəbul edir. Bütünlüklə işıq - kölgə nisbətləri itir.

4. 3000-4000 m məsafələrdən memarlıq anlayışını itirərək qəbul edir. Rənglərdə "dumanlı" örtük yaranır, siluet oxunulmur, hiss olunur.

Bütün bu 4 mərhələdə araşdırmalar Gəncə şəhər panoramının gözün imkanları çərçivəsində qəbul olunmasında məsafə faktorunu açıqlayır. Memarlığın baxış nöqtəsinin seçilməsindən asılı olaraq qavranılmasında görmə bucağının binanın hündürlük nisbətlərindən asılı dəyişməsi prosesində qəbul edilməsini izlədikdə isə alınan nəticələri araşdıraraq.

Beləliklə, 1-ci halda şərti olaraq, 3 m-ə qədər hündürlük nisbətində görmə bucağı 14 dərəcədir. Üfüqi və şaquli müstəvi qəbul edilir.

2-ci halda $3m \times 2 = 6$ m-ə qədər hündürlük nisbətində görmə bucağı 18 dərəcədir. Üfüqi və şaquli müstəvilər qəbul edilir.

3-cü halda $3m \times 3m = 9$ m-ə qədər hündürlük nisbətində görmə bucağı 30 dərəcədir. Üfüqi və şaquli müstəvilər tam qəbul edilmir.

4-cü halda hündürlük nisbəti dəyişilmir, görmə bucağı 45 dərəcə olarsa, həcm qəbul olunması şaquli nisbətdə artır, üfüqi müstəvi qəbul edilmir.

Gəncə şəhərinin mərkəzi memarlıq-landşaft təşkili, nümayişlər, mitinqlər, yürüşlər kimi müxtəlif kütləvi ictimai tədbirlərin keçirilməsi üçün şəraitləri təmin edir. Onu da nəzərə almaq lazımdır ki, belə tədbirlər xüsusi marşrutlar üzrə keçirilir və müəyyən mərhələlərlə xarakterizə edilir [1].

Məsələn, şəhər sakinlərinin kütləvi bayram nümayişi aşağıdakı mərhələlər üzrə xarakterizə edilir: Birinci və ikinci mərhələlərdə iştirakçıların müxtəlif rayonların lokal mərkəzlərində yığılması və müəyyən marşrut üzrə hərəkəti həyata keçir. Bu tədbirlər həyata keçən mühitin atraktivlik dərəcəsinin əhəmiyyəti yoxdur, bu səbəbdən də o inert vəziyyətdə qala bilər.

Üçüncü mərhələdə baş məqsəd olan nümayiş həyata keçir. Nümayiş üçün memarlıq-landşaft təşkili zəmanə kütləvi toplantı və fəal funksiyalar həyata keçən zonaların bütün iştirakçıları birləşdirən, iri miqyash həllərin və təntənəli bayram formalarının tələb edilməsini nəzərə almaq lazımdır. Ətraf mühit bu zaman dekorasiya kimi xidmət edir. Eyni zamanda bura gələnlərin kütləlilik amilini nəzərə alaraq, bu mühitin formaları istehlakçıların geniş zövqlərinə cavab verən orta səviyyəli cəlbediciliyə malik olmalıdır.

Ümumilikdə, landşaft memarlığı vasitələri mühitin estetik ifadəliyinin gücləndirilməsinə yönəlməlidir. Fərdi məkan xüsusiyyətləri daşıyan memarlıq rəmzlərini (planlaşdırma, səthi, həcmi, rəng simvolu) bu zaman digər obyektlərə və yaxud sırayı tikilişə daxil edilə bilməz.

ƏDƏBİYYAT

1. A.Ə. Həsənova, Ü.M. Ağamirov, E.A. Səmədova. Şəhərin abadlaşdırılması və şəhər mühitində landşaft. Bakı, Mütərcim, 2005.

2. Градостроительство и районная планировка. Состояние и перспектива развития. Под руководством канд-арк. М.О.Хауке. гостройиздат, Москва, 2008, 215 стр.

3. А.Э. Гутнов, В.Л. Глазычев Мир архитектуры: Лицо города. Издательство: М., Молодая Гвардия. 350 стр., 1990 г.

FORMATION OF THE ENVIRONMENT OF THE GANJA CITY

V.I. Mammadov
vilayat7@mail.ru
H.H. Yusifova
S.A. Huseynova

Azerbaijan State Agrarian University

The norms and standards for research and design of landscape and recreational systems have been developed. Quantitative system methods for measuring and measuring the components (elements and links) of landscape-reductive objects with the purpose of obtaining a single general quality criterion both for the system as a whole and for the levels of its hierarchy are defined. Algorithms for solving functional and planning problems in the process of research and variant design of landscape architecture objects are developed. To reveal the functional essence of landscape and recreational activities. The possible inconsistency in the development of both individual elements and the whole system was revealed and prevented in advance.

ФОРМИРОВАНИЕ СРЕДЫ ГОРОДА ГЯНДЖА

В.И. Мамедов
вилаят7@mail.ru
Х.Х. Юсифова
С.А. Гусейнова

Азербайджанский Государственный Аграрный Университет

Разработано норм и нормативов для исследования и проектирований ландшафтно - рекреационных систем. Определено количественных системных методов измерения и соизмерения компонентов (элементов и связей) ландшафтно-рекреационных объектов с целью получения единого генерального критерия качества как по системе в целом, так и по уровням ее иерархии. Разработано алгоритмов решения функционально - планировочных задач в процессе исследования и вариантного проектирования объектов ландшафтной архитектуры. Раскрыть функциональную сущность ландшафтно - рекреационной деятельности. Выявлено и заранее предупреждено возможную несогласованность развитию, как отдельных элементов, так и целой системы.

QIDA SƏNAYESİNDƏ İNVESTİSİYALARIN MÜASİR VƏZİYYƏTİ

L.E. Məmmədova

kasumzade.lala@mail.ru

Y.Ə. Hübətov

y.humbetov@uteca.edu.az

Azərbaycan Texnologiya Universiteti

Uğurlu investisiya siyasətinin mühüm şərtlərindən biri makroiqtisadi sabitlik və iqtisadi artım, iqtisadi təhlükəsizlik, milli iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyəti və əhalinin həyat səviyyəsinin yüksəldilməsidir. Balanslaşdırılmış iqtisadi artımı təmin etmək üçün, investisiyaları iqtisadiyyatın prioritet sahələrinə yönəltmək və iqtisadiyyatda elm tutumlu sahələrin xüsusi çəkisini artırmaq çox önəmlidir [3]. Lakin bəzi hallarda məhdud investisiya resursları iqtisadiyyatın müasir tələblərə cavab verən texnoloji bazasının yenilənməsinə imkan vermir ki, bu da iqtisadi tənəzzülə gətirib çıxarır. Investisiya imkanları istehsalın strukturunun dəyişən bazar şəraitinə uyğun olmasını təmin edir.

Müasir dövrdə investisiya qoyuluşları prosesləri Azərbaycanın və xarici ölkələrin görkəmli iqtisadçı alimləri tərəfindən geniş tədqiq olunmasına baxmayaraq bu gün də bu problemə dair fikir müxtəlifliyi mövcuddur. Qeyd etmək lazımdır ki, əsas fondların yaradılmasına və təkrar istehsalına, habelə iqtisadiyyatın digər sahələrinin inkişafına yönəldilən investisiya əsaslı vəsait qoyuluşu şəklində həyata keçirilir. Investisiya qoyuluşlarında ən başlıca məqsəd sahibkarın, dövlətin və digər təşkilatların yüksək mənfəət əldə etməsindən ibarətdir.

Investisiya prosesi (fəaliyyəti) dedikdə, investisiya qoyuluşlarının və onun həyata keçirilməsi ilə bağlı olan bütün proseslərin məcmusu başa düşülür. Investisiya proseslərinin aşağıdakı əsas növlərini göstərmək olar:

- istehsalata və sosial sahələrə elmi-texniki tərəqqinin nailiyyətlərini tətbiq etmək istiqamətində investisiya fəaliyyəti;
- dövlət, qeyri-dövlət, müəssisə, idarə, təşkilatlar və fiziki şəxslər tərəfindən həyata keçirilən investisiya fəaliyyəti.

Bu fəaliyyətlərə xarici dövlətlər, beynəlxalq maliyyə təşkilatları, xarici vətəndaşlar və fiziki şəxslər tərəfindən qoyulan investisiya fəaliyyəti də daxildir.

Ölkəmizdə qida sənayesi sahəsində iri sənaye müəssisələri fəaliyyət göstərməkdədir. 1991-ci ildə Azərbaycanda fəaliyyətə başlayan "Azersun Holding" MMC qida istehsalı, pərakəndə satış və kənd təsərrüfatı sahəsində fəaliyyət göstərən, ölkənin qabaqcıl şirkətidir. Qida sektorunda, Azərbaycanı istehsalçı və ixracatçı ölkə halına gəlməsində böyük rol oynayan "Azersun Holding", tərkibində fəaliyyət göstərən zavodların güclü istehsal potensialı ilə yanaşı geniş ixracat şəbəkəsinə sahibdir. "Azersun Holding" MMC-də Sun Tea Azərbaycan, Bakı Yağ Fabriki, Zeytun Emalı Fabriki, Qafqaz Konserv Zavodu, Azərbaycan Şəkər İstehsalat Birliyi, Zaqatala Fındıq Fabriki, Qənd İstehsalı Fabriki, Qida Paketləmə Müəssisəsi, Azərbaycan Duz İstehsalatı Birliyi, Biləsuvar Konserv Zavodu kimi iri qida sənayesi müəssisələri fəaliyyət göstərməkdədir. "Gilan Holding" şirkətlər qrupuna Qəbələ Konserv zavodu, Qəbələ Fındıq Emalı zavodu, Bakı Jalə sulan zavodu, Gilan Alko spirt zavodu, Makaron zavodları, Dəyirmanlar, süd emalı zavodları və digər qida sənayesi müəssisələri daxildir.

Qida sənayesi ərzaq təhlükəsizliyinin təməl daşındır. Qida və emal sənayesinin inkişafı dövlət idarəçiliyinin strateji əhəmiyyətli vəzifəsidir. "Azərbaycan Respublikası regionlarının 2009-2013-cü illər və 2014-2018-ci illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı" çərçivəsində nəzərdə tutulmuş tədbirlərin icrası bölgələrdə iqtisadi fəallığın artmasına təkan verməklə burada qeyri-neft sənaye sahələrinin potensial inkişaf imkanlarını artırmışdır. Həmçinin bu sahəyə daxil olan müəssisələrin regionlarda

təşkil və inkişafı üçün zəruri olan resurs və xammal ehtiyatlarını, infrastruktur sistemini formalaşmışdır.

Azərbaycan Respublikasında qeyri-neft sənayesinin potensial inkişaf imkanlarının genişlənməsini bu sahədə artmaqda olan məhsul istehsalı və əsas kapitalla yönəldilən investisiya qoyuluşları aydın göstərir. Ümumilikdə emal sahələrində sənaye məhsulunun həcmi 2005-ci illə müqayisədə 2012-ci ildə 2,3 dəfə artmaqla 7032 milyon manat, əsas kapitalla investisiya qoyuluşlarının həcmi isə 7,4 dəfə artmaqla 861,2 milyon manat təşkil etmişdir. Ölkədə müvafiq dövr ərzində qida sənayesində istehsal həcmi 2,4 dəfə, əsas kapitalla investisiya qoyuluşu 2,7 dəfə artmışdır [2].

Sənaye sektorunda əsas kapitalla investisiya qoyuluşları ən böyük paya (və ya həcmə) malikdir. Azərbaycanda son 10 ildə sənaye üzrə əsas kapitalla investisiya qoyuluşları dinamik şəkildə inkişaf edir. Azərbaycan sənayesində əsas kapitalla investisiya qoyuluşlarının strukturunda ən böyük payı xam neft və təbii qazın hasilatı tutur. Bu səbəbdən hazırda sənayenin qeyri-neft sektorlarına investisiya strukturunun inkişafı məsələsi aktual olaraq qalır.

ƏDƏBİYYAT

1. H.B. Allahverdiyev, Z.T Məmmədov. Investisiya proseslərinin tənzimlənməsi. Dərslük. Bakı, 2003, 71 s.
2. Y.Ə Hübətov, Ş.N Xurşudov, F.C Kərimov. Qeyri – neft sənayesinin iqtisadiyyatı. Dərs vəsaiti, Avropa nəşriyyatı, Bakı, 2019, 343 s.
3. Л.И. Юзвович, М.С. Марамыгин. и др. Инвестиции и инвестиционная деятельность. Учебник. Министерство науки и высшего образования Российской Федерации, Уральский государственный экономический университет. – Екатеринбург: Изд-во Урал. ун-та, 2021. – 498 с
4. <https://economy.gov.az/az/page/iqtisadiyyat/investisiya/dovlet-investisiya-siyaseti>

ТЕКУЩЕЕ СОСТОЯНИЕ ИНВЕСТИЦИЙ В ПИЩЕВУЮ ПРОМЫШЛЕННОСТЬ

Л.Э. Мамедова

kasumzade.lala@mail.ru

Ю.А. Гумбатов

y.humbetov@uteca.edu.az

Азербайджанский Технологический Университет

Инвестиции являются основой экономической деятельности местных предприятий в условиях модернизации национальной экономики. Продуманное инвестирование решает целый комплекс экономических задач на микро-, мезо- и макроуровне, а также создает благоприятные условия для реформирования экономики и ее реструктуризации.

CURRENT STATE OF INVESTMENT IN THE FOOD INDUSTRY

L.E. Mammadova

kasumzade.lala@mail.ru

Y.A. Humbatov

y.humbetov@uteca.edu.az

Azerbaijan Tecnological University

Investments are the basis of economic activity of local enterprises in the context of modernization of the national economy. Thoughtful investment solves a whole complex of economic problems at the micro, meso and macro level, and also creates favorable conditions for reforming the economy and its restructuring.

ƏTRAF MÜHİTİN DİZAYN OBYEKTŁƏRİNİN FORMASININ STRUKTURUNUN MÜRƏKKƏBLİYİNİ MÜƏYYƏN ETMƏK ÜÇÜN MÖVCUD ÜSULLAR

S.B. Zalı

sdgt.zali@bk.ru

Azərbaycan Dövlət Aqrar Universiteti

Müşahidə olunan formanın insanlara təsiri, bizi əhatə edən mühitin obyektlərinin qavranılması üçün ən əlverişli strukturlar haqqında ideyalar qədim dövrlərdən başlayaraq filosoflar və estetika tərəfindən irəli sürülüb. Həmişə danılmaz olub ki, sözün əsl mənasında eyni obyektlərdən həm quruluşca gözəl, həm də quruluşca çirkin forma yaratmaq mümkün olub. Bununla belə, bu günə qədər obyektlərin görünüşünün strukturu hələ də analitik həndəsə və təsvir cəbri, riyazi məntiq və riyaziyyatla əlaqəli digər elmlərin dili ilə xarakterizə olunur.

Son illərdə ətraf mühitin mürəkkəb obyektlərinin sistemli təhlili çərçivəsində formanın strukturu çoxluq şəklində və ya daha çox riyazi qrafik kimi təqdim edilir, struktur elementlər, onların xassələri və əlaqələri ilə verilir. Ətrafımızdakı ətraf mühitdə nisbətən çox sayda element, habelə obyektlərin görünüşünün öyrənilməsinə daxil olan elementlərin atributlarının sonsuz sayda dəyərləri, qarşılıqlı əlaqəni təhlil etmək üçün müvafiq riyazi metodlardan istifadə etməyi tələb edir. Başqa sözlə, obyektlərin zahiri quruluşlarının təhlili bu gün onların formalarının öyrənilməsi üçün zəruri şərtidir.

Onların formasının mürəkkəbliyi obyektin eyniləşdirilməsinin etibarlılığına təsir göstərir. İşlənmiş formanın vizual strukturunun parametrlərinin kəmiyyətini müəyyənləşdirmək üçün dörd alqoritm onun mürəkkəbliyini qiymətləndirməyə imkan verir. Kompleks vizual obyektləri yaddaşdan bərpa etmək daha çətinidir, insan seçim vəziyyətində onlara daha yavaş və daha az dəqiq reaksiya verir.

Eksperimental estetika tarixində kompozisiyanın strukturunun mürəkkəblik dərəcəsini kəmiyyətə müəyyən etmək üçün dəfələrlə müxtəlif üsullar təklif edilmişdir. 20-ci əsrin birinci yarısında onların hamısı çox sadələşdirilmiş və bəzi hallarda tamamilə təsirsiz olduğu ortaya çıxdı.

Bir sıra xarici əsərlərdə formanın mürəkkəbliyini, məsələn, həndəsi üsulla verilmiş nöqtədən dairə boyunca yerləşən verilmiş fiqurun nöqtələrinə qədər olan məsafəni ölçməklə qiymətləndirməyə cəhdlər edilmişdir. Mürəkkəbliyin qiymətləndirilməsi üçün bəzi digər üsullarda kontur xəttinin dönmələrinin sayı, bucaqların dəyişkənliyi, simmetriyanın mövcudluğu nəzərə alınmış, kontur dəyişikliklərinin qanunauyğunluğu və qeyri-müntəzəmliyi müəyyən edilmişdir.

Bu gün şəhərləşmiş subyekt mühitinin artan mürəkkəbliyi onun strukturunun mürəkkəblik dərəcəsini qiymətləndirmək üçün dəqiq metodların işlənilməsinin aktuallığını daim artırır. Belə bir qiymətləndirmə üçün analitik metodlara ehtiyac var, çünki məlumat çox vaxt kodlaşdırılmış formada ötürülür, xüsusən də seçilmiş simvolizmin mənalı təkmilləşdirilməsi tələb olunan istehsal mühitində qəbul edilən məlumatın emal sürətinə və düzgünlüyünə birbaşa təsir göstərir.

Ətraf mühitin dizaynı insanın gündəlik, sosial və istehsalat fəaliyyətinin həyata keçirilməsi üçün məqsədəuyğun, rahat və estetik cəhətdən tam şəraitin yaradılması prosesidir. Bir əşyanın, obyektin və ya hadisənin keyfiyyət xüsusiyyətləri, onların ekoloji dizayndakı təsviri müvafiq ekoloji mühitdən əhəmiyyətli dərəcədə asılıdır.

Dizayna gəldikdə, hər birinin öz tikinti qanunlarına, öz dizayn və yaradıcı fəaliyyət sahələrinə malik olan ətraf mühitin bir-biri ilə əlaqəli strukturlarını ayırmaq adətdir. Ekoloji məkan emosional prinsipin rasionaldan, sintetikin analitikdən üstün olmasına kömək edən mənəvi mənalar və maddi şərtlər sistemidir [3].

Şəhərin yaradılması hər bir xalqın mədəniyyəti və hər bir dövr üçün təbii prosesdir. Amma böyük əksəriyyəti yüksək inkişaf etmiş infrastruktura malik müasir böyük şəhərlər bəzən piyada üçün dözülməz şərait yaradır. Şəhər sivilizasiyanın ayrılmaz hissəsi, onun əvəzolunmaz atributu və özünəməxsus inkişaf mərhələsi olduğundan, şəhərin texnogen strukturlarını müasir həyatın tələblərinə uyğunlaşdırmaq üçün həll yolları tapmaq, şəhər məkanı şəraitində insanın özünü rahat hiss etməsini təmin etməyə çalışmaqdır [1].

Dizayn - konsepsiya ümumiləşdirilmiş dizaynda təqdim olunan aktual problemin həlli prinsiplərini təyin edən dizayn konsepsiyasının sosial və iqtisadi cəhətdən əsaslandırılmış ideyasıdır. Eyni zamanda, konsepsiya ilə dizayn mədəniyyəti arasındakı əlaqə o demək deyil ki, yaradıcılıqda konseptuallaşdırılmış bütün dəyərlər təyin edilə, təsvir edilə və ya "düşünülə" bilər. Konsepsiyada təqdim olunan dəyərli materialın çoxu hələ də nəzərdə tutulan, mənəvi cəhətdən hiss olunan mədəniyyətdə qalacaq.

Dizayn layihənin konseptuallaşdırılması, layihənin zehni və simvolik istehsalı, layihə vasitəsilə mənimsənilməsi və düşünməsi, həmçinin istifadəçinin həyat tərzinə, sosial-funksional və obyekt-məkan mühitinə layihənin təsirinə nəzarətin eyni vaxtda həyata keçirilməsidir.

Hazırda alimlərin diqqətini cəlb edən ən mühüm problemlərdən biri cisimlərin formasının "avtomatik" təhlili problemidir. Son illərdə yerli və xarici tədqiqatçılar vizual qavrayış sisteminin fitri mexanizmlərinə izomorf informasiya modellərini yaratmağa cəhd göstərmişlər ki, bu da görüntü sahəsində müşahidə olunan obyektlərin və səhnələrin aprior qeyri-müəyyənliyi şəraitində real vaxt rejimində təsvirləri təhlil etməyə imkan verir. Təsvirin avtomatik təhlili üçün dilin qurulması müşahidə olunan təsvirdə həndəsi xüsusiyyətləri xarakterizə edən xüsusiyyətlərin tapılması alqoritmlərinin işlənməsini nəzərdə tutur.

Ən ümumi formada xüsusiyyətlərin çıxarılması proseduru üç ardıcıl mərhələyə bölünür: birincisi filtrasiyadır; ikinci mərhələ öz qonşuluğunun həndəsi xassələrinə uyğun olaraq təsvir nöqtələrinin kodlaşdırılmasıdır; üçüncüsü, xətlərin üzərində, xətlərin kəsişmələrində, küncələrin yuxarı hissəsində yerləşən "informasiyalı" nöqtələrin seçilməsidir, bundan sonra "informasiya" nöqtələrini birləşdirən xətlər düz xətt segmentləri ilə əvəz olunur. Beləliklə əldə edilən qrafik orijinal təsvirin ideallaşdırılmasıdır, onun xassələri indi rəsmiləşdirilə bilər.

Belə bir quruluşun mürəkkəbliyi ölçüsünü təsvir etmək üçün uyğun olan effektiv rəsmiləşdirilmiş xüsusiyyətlər olaraq, bu tədqiqat vizual qavrayışın ilkin mərhələsində vizual sistem ilə fərqlənən açıqlanan formanın xüsusiyyətlərini və həm qapalı xətləri, həm də xətti kompozisiyaları təklif etdi. Formanı xarakterizə edən yeni psixofizioloji anlayışlar daha informativ oldu, problemin həlli vaxtını əhəmiyyətli dərəcədə azaldı, ətraf mühit obyektlərinin formalarının strukturunun mürəkkəbliyini daha dərinə təhlil etməyə yol açdı [2].

Strukturunun mürəkkəblik dərəcəsini müəyyən edən əsas amillərdən biri olan "kompozisiya mərkəzlərinin" sayıdır. Müşahidəçi üçün belə nöqtələrin sayı, bir-birinə nisbətən yerləşməsi və fəzadakı koordinatları çox vacibdir. Kontur xətlərinin əyilmə nöqtələri arasında qabarıqlıqların təpələri və yamaclar ən çox maraq doğurur. Yuxarı nə qədər yüksəkdirsə və qabarıq kütləsi nə qədər böyükdürsə, diqqəti bir o qədər cəlb edir, onun bisektor oxundakı enerji potensialı bir o qədər çox olur.

Obyektlərin formasının sahə strukturu bu gün rəsmiləşmiş, real şəkildə qəbul edilmişdir. Onun mahiyyəti çox sadədir, əgər obyekt gərginlik mənbəyinə qoşularsa, foto lövhəyə qoyularsa, onda cismin enerji təsviri onun üzərində görünəcəkdir. Təsir zamanı üç proses müşahidə olunur. Birinci halda obyekt ionlaşır və azot ionları əmələ gəlir. İkincidə, obyekt və elektrod arasında maneə boşalması meydana gəlir. Üçüncüsü, elektron keçidlər aşağı enerji səviyyələrindən daha yüksək səviyyələrə və əksinə baş verir. Təsir həm bioloji obyektlərdə, həm də qeyri-üzvi nümunələrdə müşahidə olunur.

Beləliklə, obyektin hər bir təfərrüatını diqqətlə çəkərək, onun strukturunun xarakterini açmaq, eyni zamanda onu təşkil edən elementləri bir-biri ilə və bütövlükdə əlaqələndirmək lazımdır. Tonla işləyərkən təmizliyə riayət etmək vacibdir, yeni kölgələmə dəqiqliyi ilə sonuncu yer tutmamalıdır. Burada qeyd etmək lazımdır ki, dəqiqliklə, ilk növbədə, dizayn mədəniyyətini başa düşmək lazımdır.

ƏDƏBİYYAT

1. H.H. Atakişiyev. Şəhər mühiti və reklam. Bakı-2004.
2. Д.Л. Мелодинский, Школа архитектурно-дизайнерского формообразования : учеб. пособие / Д.Л. Мелодинский. – М.: Архитектура–С, 2004. — 312 с..
3. Y.Naciyeva, R.Həsənov. Dizaynın əsasları.dərslik. Bakı-2005, 152 səh.

**СТЕКЛОКРИСТАЛЛИЧЕСКИЕ МАТЕРИАЛЫ НА ОСНОВЕ МЕСТНОГО
МИНЕРАЛЬНОГО СЫРЬЯ**

М.Ю. Юнусов

Mirjalil-yunusov@rambler.ru

А.У. Тухтамушова

anisakhon@inbox.ru

Ташкентский химико-технологический институт

В настоящее время для обеспечения эффективной, ресурсосберегающей и экологически безопасной экономики при имеющихся взаимосвязанных проблем и потребностей в условиях изменения климата, а также ускоренная индустриализация и рост численности населения существенно увеличивают потребность отраслей экономики в необходимых ресурсах. Достижению первоочередных национальных целей и задач в области устойчивого развития страны на сегодняшний день препятствуют такие факторы, как негативное антропогенное воздействие на окружающую среду, рост выбросов парниковых газов, низкий уровень энергоэффективности экономики, нерациональное потребление природных ресурсов, медленное обновление технологий, слабое участие малого бизнеса во внедрении инновационных решений для развития «зеленой» экономики. В связи с этим в приоритетных направлениях Стратегии по переходу Республики Узбекистан на «зеленую» экономику на период 2019 — 2030 годов, для повышения энергоэффективности базовых отраслей, в частности в сфере производства строительных материалов, были предусмотрены увеличение объемов использования вторичных ресурсов и крупнотоннажных техногенных отходов отраслей промышленности (энергетики, металлургии, химии) при производстве строительных материалов, а также внедрение инновационных энергоэффективных технологий по производству строительных материалов (цемента, кирпича, извести, изделий из газобетона с использованием автоклавного метода, теплоизоляционных материалов, кровельных материалов, древесно-стружечных плит; внедрение прогрессивных технологий производства цемента (сухой способ) с применением технологий утилизации тепла и технологических процессов для выработки электрической энергии [1].

Для решения вышеуказанных поставленных целей, нами были разработаны и исследованы составы пироксеновых стекол и получены стеклокристаллические материалы на их основе. Изучение научной литературы показали, что результаты исследований [2], позволили получить пироксеновые стеклокристаллические материалы на основе отходов производства с улучшенными технологическими и эксплуатационными свойствами - низким термическим расширением, высокой термостойкостью и прочностью.

Множество магматических и осадочных пород применяемые в строительстве, в своем составе содержат химические соединения в виде пороодообразующих минералов с определенным химическим составом и различными физическими свойствами. Поэтому при выборе составов стекол была изучена возможность использования природных пород магматического и осадочного происхождения разного строения и свойств образовавшихся в результате длительных естественных процессов (аналогичных процессам получения стеклокристаллитов), в результате которых, по своему минералогическому и химическому составу, а также рядом ценных свойств, образовались минералы пригодные для использования в производстве строительных материалов. В качестве основного стеклообразующего компонента были использованы -тонкообломочная осадочная порода (лёсс, состоящий из

мельчайших зернышек кварца, известняка, глины с размером зерен менее 0,01 мм), осадочная порода химического происхождения (доломит- $\text{CaCO}_3 \cdot \text{MgCO}_3$), а также горная порода магматического происхождения (пироксенит). Следовательно, проведенные нами исследования показали, что из природного сырья нашей республики магматического (железисто-магнезиального) и осадочного (обломочного характера) и осадочного (химического) происхождений возможно синтезирование пироксеновых стеклокристаллических материалов, не уступающие по свойствам своим промышленно опробованным аналогам. В качестве доминирующей фазы является пироксеновый твердый раствор на основе диопсида $\text{CaMgSi}_2\text{O}_6$, эгирина $\text{NaFeSi}_2\text{O}_6$, авгита $(\text{Ca,Na})(\text{Mg,Fe,Al,Ti})(\text{Si,Al})_2\text{O}_6$.

Синтез стекол осуществляли по общепринятой методике. Использование в качестве сырьевых материалов магматических и осадочных пород, обусловлено высоким содержанием оксидов железа. Известно, что валентное состояние железа в стекле чувствительно реагирует на температуру и длительность варки, составы стекла и газовую атмосферу печи. В свою очередь валентно-координационное состояние ионов железа (Fe^{2+} , Fe^{3+}), существенно влияет на стеклообразование, кристаллизацию и свойства пироксеновых стекол, что приводит к значительной сложности получения железосодержащих стекол и ситаллов на их основе с заданными структурой и свойствами. Важным фактором при ситаллизации пироксеновых стекол является процесс кристаллизации. При наличии в составе стекол оксидов переходных валентностей делает этот процесс зависящим от условий варки. Для получения мелкозернистой кристаллизации необходимо держать нейтральную или слабо окислительную среду. При правильном подходе выбора условий мелкозернистые, субмикроскопические образования не разлагаются полностью и остаются в охлажденном расплаве, при дальнейшей термической обработке они в качестве нуклеаторов (инициаторов) кристаллизации вызывают объемную кристаллизацию основной фазы. Стеклокристаллические материалы, полученные на основе стекла оптимального состава обладают сравнительно высокими механическими и термическими свойствами и высокой химической устойчивостью к воздействиям агрессивных сред, что объясняется сравнительно высокими содержаниями оксидов кремния (SiO_2), (Al_2O_3) и щелочноземельных элементов ($\text{CaO} + \text{MgO}$) и относительно низким содержанием щелочных оксидов ($\text{Na}_2\text{O} + \text{K}_2\text{O}$).

Таким образом, экспериментальными данными подтверждена возможность синтеза железосодержащих стекол пироксенового состава на основе Ташкентского лесса, доломита и КППП. Установлено влияние составляющих компонентов стекол на физико-химические свойства.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Стратегия по переходу Республики Узбекистан на «зеленую» экономику на период 2019 — 2030 годов (Постановление Президента Республики Узбекистан от 4 октября 2019 года № ПП-4477) (<https://lex.uz/ru/docs/4539506>);
2. Пайзуллаханов М.С., Стеклокристаллические материалы пироксенового состава, *Computational nanotechnology*, 2016, 101-105-cyberleninka.ru.

**SANATORİYA-KURORT MÜƏSSƏLƏRİNDƏ HEYƏTİN İDARƏ EDİLMƏSİ
SƏMƏRƏLİLİYİNİN TƏHLİLİ**

E.A. Verdiyeva

elladav2000@gmail.com

X.E.Əhmədov

Y.Ə. Hübətov

y.hübətov@uteca.edu.az

Azərbaycan Texnologiya Universiteti

Əhalinin həyat keyfiyyətinin yaxşılaşdırılmasında, istirahət və bərpa mədəniyyətinin formalaşmasında, təbii-müalicəvi sərvətlərin qorunması və səmərəli istifadə edilməsində sanatoriya-kurort müəssisələrinin xüsusi rolu qeyd edilməlidir. Bu müəssisələrin fəaliyyətlərində səmərəliliyin yüksəldilməsinin ən vacib məsələlərindən biri də işçi personalın idarə edilməsidir. Ona görə sanatoriya-kurort işinin təşkili və idarə edilməsində ən vacib işlərdən biri də menecerin müəssisənin idarə olunmasına sistemli yanaşmasını təmin etməkdən ibarətdir. Bu yanaşma kompleksində mühüm istiqamətlərdən biri, bilavasitə insan resursları potensialının idarə edilməsidir. Menecerin müəssisənin idarə edilməsində insan resurslarının idarə edilməsi prosesinə belə yanaşma bazarın konyunkturuna, tələbin xarakterinə, istehlakçıların zövq və istəklərinə adekvat səviyyədə xidmətlərin göstərilməsinə təminat verir və bu da işçi personalın funksional vəzifələrini daha səmərəli icra etmələrinə zəmin yaradır. Eyni zamanda, menecerin kadr potensialının idarə edilməsinə diqqət verməsi və bu məsələni prioritetləşdirməsi, müəssisədə korporativ mədəniyyətin optimal modelinin yaradılmasına, əmək məhsuldarlığının yüksəldilməsinə və s. müsbət meyillərin formalamasına imkan verir ki, bu da yekunda müəssisənin rəqabət qabiliyyətinin yüksəlməsinə, iqtisadi göstəricilərinin yaxşılaşmasına, gəlirinin artmasına, kadrların işə motivləşməsinə ciddi təsir edir. Qonaqpərvərlik sənayəsində kadrların idarə olunması sistemi aşağıdakı formalarda icra edilir:

1. İşçilər və rəhbərlik üçün daxili təlim sisteminin qurulması;
2. Müştəri xidmətləri sisteminin idarə edilməsi;
3. Sanatoriya-kurort sənayəsində həvəsləndirmə və diferensial əmək haqqı sisteminin tətbiqi yolu ilə.

Sanatoriya-kurort müəssisələrində menecerlərlə yanaşı, işçilər də müəyyən funksiyaları yerinə yetirməklə, idarəetmə prosesində iştirak edirlər. İdarəetmə strukturunun mahiyyətindən irəli gələn öhtəklərə əsasən işçilərin vəzifələrinə işgüzar etiketi öyrənmək, müştərilərə lazımlı xidmətləri məharətlə təqdim etmək, lazımlı prosedurları müəyyən etmək və tibbi sənədləri doldurmaları və s. işlər aid edilir. Təcrübə göstərir ki, aşağıdakı üsullardan istifadə edərək icra edilən xidmətlərin keyfiyyətini daha da yaxşılaşdırmağa, təşkilat üçün optimal müştəri xidmətləri idarəetmə sistemini yaratmağa nail olmaq olar: müştərilərin məmnuniyyətini öyrənməkdən ötrü “Gizli qonaq” sorğu üsulunu tətbiq etmək; sanatoriya-kurort sənayesi müəssisələrində tamlığı ilə seçilən xidmətlər yığımını formalaşdırmaq; istirahət edənlər arasında sorğu keçirməklə əldə edilən məlumatları təhlil etmək və nəticələrə uyğun tövsiyələr hazırlamaq; işçi personalı müəssisədə planlaşdırılan təlim tədbirlərinin siyahısı ilə tanış etmək.

Sanatoriya-kurort müəssisələrində işçi personalın fəaliyyətinin idarə edilməsinin optimallaşdırılmasına yaranan ehtiyac mövzusunun aktuallığını göstərir.

AQRAR SAHƏ MƏHSULLARININ İXRACININ PROBLEMLƏRİ VƏ İNKİŞAFININ ƏSAS İSTİQAMƏTLƏRİ

N. Aslanova

aslanovanarmina1@gmail.com

F.Z. Abbasov

Azərbaycan Texnologiya Universiteti

Dünya əhalisinin yarıdan çoxunun yaşadığı Asiya regionu ölkələrində əhalinin artımı, rifahın yüksəlməsi ərzaq və aqrar sahə məhsullarına tələbatın artmasına səbəb olur. Digər tərəfdən, iqlim dəyişikliyi planetin aqroiqlim potensialını azaldır, ənənəvi əkinçiliyin müxtəlif sahələri kənd təsərrüfatı istehsalı üçün yararsız hala gəlir.

İnkişaf etməkdə olan ölkələr üçün torpaqların deqradasiyasının iqtisadi dəyərinin təxminləri ildə ÜDM-in 1-7%-i arasında dəyişir. İnsanın aktiv iqtisadi fəaliyyətinin təsiri altında baş verən bütün bu neqativ proseslər müxtəlif ölkələrdə ərzaqla yalnız öz resursları hesabına təmin etmək imkanlarını daraldır.

Genetik modifikasiya və klonlaşdırma texnologiyaları bu məhsullara qarşı ictimai müqavimətə görə yaxın gələcəkdə bir çox ölkələrin aqro-ərzaq bazarlarında yer tuta bilməyəcək. Bu səbəblər ölkə hökumətlərini əhalini əsas ərzaq məhsulları ilə təmin etmək və cəmiyyətdə sosial sabitliyi qorumaq üçün çatışmayan ərzaq növlərini idxal etməyə məcbur edir.

Digər ölkələrin kənd-ərzaq bazarlarına Azərbaycan ixracının genişləndirilməsi ölkə istehsalçılarından tədarük olunan məhsulların keyfiyyətini yaxşılaşdırmağı tələb edəcəkdir.

Bu vəzifəni yerinə yetirmək o zaman mümkündür ki, müasir texnologiyalar və texnoloji avadanlıq yaradılsın ki, onların sənayeyə tətbiqi dərin emaldan daha yüksək maya dəyəri olan məhsullar istehsal etməyə imkan verəcək. Bu tələblər müasir ərzaq bazarının tələbatını tam ödəməsə də, ixrac üçün məhsullar əsasən emal olunmamış formada tədarük edilir ki, bu da şirkətlərin və bütövlükdə ölkə iqtisadiyyatının maliyyə itkilərinə səbəb olur.

Yaranan xarici və daxili amillər nəzərə alınmaqla aqrar-sənaye kompleksində (ASK) elmi-texniki innovasiyaların işlənilib hazırlanması və tətbiqi platformasının genişləndirilməsi ixrac məhsullarının şaxələndirilməsi ilə bağlı qarşıya qoyduğumuz məqsədlərə nail olmağa imkan verəcək.

Bu işin həyata keçirilməsi zəruri institusional bazanın və iqtisadi mexanizmlərin inkişafı ilə bağlıdır, onların tətbiqi Azərbaycan şirkətlərinin qlobal ərzaq bazarlarında ən yüksək səviyyədə yerləşməsi üçün zəruri ilkin şərtləri formalaşdıracaqdır. [2]

Innovasiya və idarəetmə vəzifələrini vahid platformada əlaqələndirmək üçün layihənin bütün iştirakçıları üçün müasir informasiya dəstəyi sistemine ehtiyac var - bu, iqtisadi cəhətdən əsaslandırılmış idarəetmə qərarlarının vaxtında qəbulu üçün zəruri şərtidir, digər tərəfdən, bu, səviyyəyə çatmağa kömək edəcəkdir. [1]

Son illərdə Azərbaycan aqrar-sənaye kompleksinin inkişafının təhlili sabit müsbət tendensiya göstərir ki, bu da aqrar-sənaye kompleksinin milli iqtisadiyyatın ən sosial əhəmiyyətli sahələrindən biri kimi qanunvericiliklə konsolidasiyası nəticəsində mümkün olmuşdur. Bu, aqrar sektorun sənaye istehsalının strukturunda milli iqtisadiyyatın digər sahələri arasında lider mövqə tutmasına imkan verdi.

Son illər aqrar sektor məhsullarının istehsalının artması ilə məhsulların saxlanması, daşınması, emalı və son istehlakçıya çatdırılması arasında müəyyən disbalans yaranıb. 2017-2021-ci illər üçün kənd təsərrüfatı məhsullarının sənaye istehsalı ilə müqayisədə sabit artımı müşahidə olunur: 104,1%-ə qarşı 114,8%.

Azərbaycan kənd təsərrüfatında əlavə dəyərin artım tempi dünya üzrə orta göstəricidən aşağıdır; kənd təsərrüfatı xammalının emal dərinliyi 60%-dən çox deyil.

Məhsulların 20%-ə qədər itkisinə səbəb olan saxlama və logistika infrastrukturunun inkişafının aşağı səviyyəsi var.[3]

Beləliklə, Azərbaycan iqtisadiyyatının inkişafının prioritet istiqamətlərindən biri kimi dərin emal məhsulları hesabına kənd təsərrüfatı məhsullarının və balıqçılıq kompleksinin ixracının artırılması problemlərinin həlli dövlət-özəl tərəfdaşlıq prinsipləri əsasında təmin edilə bilər. İxrac potensialının reallaşdırılması yüksək keyfiyyətli və təhlükəsiz məhsulların istehsalına, malların daşınması və saxlanması üçün müasir infrastrukturun yaradılmasına əlavə stimullar yaradacaq, regional inkişafı və müxtəlif sosial qrupların rifahının yüksəlişini sürətləndirəcək.

ƏDƏBİYYAT

1. L.T. Axundzadə, A.Ə. Əsədov. Aqrar hüququ. Bakı: Qanun, 2003, 516 s.
2. İ. Aliyev. Aqrar sahənin idarəetmə problemləri. Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Xəbərləri, Humanitar və İctimai Elmlər Seriyası (İqtisadiyyat), Bakı 2005(1), səh. 131-138;
3. İ. Aliyev. Azərbaycan Respublikasında aqrar sahədə iqtisadi idarəetmə mexanizminin təkmilləşdirilməsi, Bakı 2003;

PROBLEMS OF AGRICULTURAL PRODUCTS EXPORT AND MAIN DIRECTIONS OF DEVELOPMENT

N. Aslanova

Azerbaijan Technological University

aslanovanarmina1@gmail.com

F.Z. Abbasov

The lack of balance in the development of the agrarian field complex is related to the low level of both production and planning of its export to domestic and foreign markets. This imbalance leads to a decrease in the income of organizations and processing enterprises involved in the production of agricultural products and extraction of water resources, and an increase in the costs of product storage and delivery to the consumer.

ПРОБЛЕМЫ ЭКСПОРТА СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОЙ ПРОДУКЦИИ И ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ РАЗВИТИЯ

Н. Асланова

Азербайджанский Технологический Университет

aslanovanarmina1@gmail.com

Ф.З. Аббасов

Азербайджанский Технологический Университет

Несбалансированность развития агропромышленного комплекса связана с низким уровнем как производства, так и планирования его экспорта на внутренний и внешний рынки. Одним из основных путей решения этой проблемы может стать проект развития экспорта на мировые продовольственные рынки. Все ресурсы, необходимые для реализации проекта, в настоящее время имеются в нашей стране.

AZƏRBAYCAN YÜNGÜL SƏNAYE SAHƏLƏRİNİN İNVESTİSİYALAŞMASINDA BEYNƏLXALQ TƏCRÜBƏNİN ROLU

Ş.R. Abbasova

sehla.abbasova.2018@mail.ru

Gəncə Dövlət Universiteti

Azərbaycanda infrastrukturun təkmilləşdirilməsi işləri son vaxtlar qeyri-neft sektorunun düzgün investisiyalaşmasına və inkişafına müsbət təsir etmişdir. Bu sahədə inkişaf etmiş ölkələrin investisiyası, təcrübələri və dəstəyindən istifadə etmək olduqca əlverişli bir seçimdir. “Gələcəyə Baxış: 2020” İnkişaf Konsepsiyası, “Milli İqtisadiyyatın Əsas Sektorları üçün Strateji Yol Xəritəsi” qeyri-neft sektoru kimi yüngül sənayenin inkişafında ən prioritet sahələri və şaxələndirmənin zəruriliyini aşılıyır. Qeyri-neft sahəsi olan hüngül sənayenin inkişafı bölgələrin sosial-iqtisadi inkişafının sürətləndirilməsində, eyni zamanda dövlət büdcəsinin gəlirlərinin artırılmasında və idxalın əvəz edilməsinə köməklik göstərir. Bunlara əsaslanaraq “Azərbaycanın bütün bölgələrində qeyri-neft sektoru kimi yüngül sənayenin düzgün diversifikasiyası olduqca vacibdir.

Qeyri-neft sektorunun inkişafını, ixracı stimullaşdırmaq, iqtisadiyyatı inkişaf etdirmək məqsədilə inkişaf etməkdə olan ölkələrin və digər inkişaf etmiş ölkələrin beynəlxalq təcrübəsindən istifadə edilməlidir. İqtisadi cəhətdən inkişaf etmiş ABŞ-ın ikinci dünya müharibəsinin ardınca Qərbi Avropa ölkələrinə və digər ölkələrə (xüsusən İngiltərə, Fransa, habelə Qərbi Almaniya) göstərdiyi maliyyə yardımlarını misal göstərmək olar. Bu yardımın ümumi məbləği 90 milyard dollar təşkil etmiş və bu maliyyə yardımı birbaşa kapital qoyuluşları və kreditlər şəklində yönəldilmişdir [1]

Marşal Planı Qərbi Avropa sənayesinin inkişafına, beynəlxalq ticarətə və valyutalarının güclənməsinə müsbət təsir göstərmişdir. Beynəlxalq kreditləşmə beynəlxalq iqtisadi sistemin güclənməsi, istehsalın beynəlmilləşməsi, beynəlxalq əmək bölgüsünün daha da dərinləşməsi, habelə beynəlxalq kapital axınının sürətlənməsi ilə nəticələnir.

Azərbaycan Respublikası 2020 - ci ildə milli iqtisadi maraqlara əsaslanan iqtisadi inkişaf strategiyası qəbul etmişdir. Hal- hazırda ölkəmiz digər ölkələrlə beynəlxalq əməkdaşlığı daha da gücləndirərək, qeyri-neft sektorundakı mövcud vəziyyət bu sektorun digər sahələrinin inkişaf tempinin reallıqlarını tam əks etdirmədiyini göstərir. Rabitə və nəqliyyat sahəsinə qoyulan hər 1 manat 4,7 manat əlavə ÜDM yaratması qeyri-neft sektorunun kreditləşdirilməsi sayəsində bu sektorun ixrac potensialının inkişafının göstəricisidir.

İqtisadiyyata qoyulan xarici investisiyalar istehlak malları və xidmət istehsalının artırılmasına, yeni texnologiyaların, qabaqcıl idarəetmə sahələrinin mənimsənilməsinə və real bazar münasibətlərinə uyğun bir infrastrukturun yaradılmasına imkan verir. Xarici ölkələrdən alınan borc və kreditlərdən fərqli olaraq xarici investisiyalar xarici kreditlər üçün əlavə bir yük yaratmamaqla yanaşı investorların ölkə iqtisadiyyatına sərmayəsini formalaşdırır.[2] İncəsənətçilərin ölkə iqtisadiyyatına sərmayə yatırımlarının əsas səbəbləri (2020)

Qeyri-neft sektoruna investisiya yatırımı edən ölkələrin marağı xeyli artmışdır, belə ki, Türkiyə, Yaponiya, Hollandiya, ABŞ, Almaniya, Rusiya, İngiltərə, Birləşmiş Ərəb Əmirlikləri, İsveçrə, İtaliya, Fransa və İran ön sıralarda yer alır. Həmçinin Avropa Birliyi və beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən Azərbaycanagöstərilən yardımlar xüsusi yer tutur.

2020-ci ilin fevral-mart aylarında əsas kapitala qoyulan investisiya həcmi 4908,7 milyon manat yəni 2019-cu ilin müvafiq dövrünə nisbətən 2,9% azalmışdır.

Beynəlxalq təcrübə kimi BƏƏ - nin təcrübələrindən geniş şəkildə istifadə olunmağa başlanmışdır ki, bunlara sənaye parkları və məhəllələrinin yaradılması, xalçaçılığın genişləndirilməsini misal göstərə bilərik.

Mənbə: <http://gov.state.az/files/k/5.pdf>-Qeyri-neft sektoru 2020

Azərbaycanda bu sahədə çoxlu tədbirlər görülmüş, sənaye parkları və məhəllələrinin yaradılması ölkəmizdə qeyri-neft sektorunun inkişafı prosesində mühüm rol oynamaqdadır. [3] Prezidentimiz İ.Əliyev Nazirlər Kabinetinin 2019-cu ilin birinci rübündə sosial-iqtisadi inkişafının yekunlarına və qarşıda duran vəzifələrə həsr edilmiş iclasında qeyri-neft sektorunun inkişafının vacibliyini və bu sahədə beynəlxalq zəmində dünya təcrübəsinin vacibliyini qeyd etmişdir: “Sənaye parklarında sakinlərin sayı təxminən 50 nəfərdir Sənaye parklarının yaradılması öz effektivliyini artıq göstərir: Hal - hazırda bu parklarda həyata keçirilən və həyata keçiriləcək layihələrin ümumi dəyəri 3,7 milyard dollar dəyərindədir [4] .

Qeyri-neft sektorunun vacib sahələrindən biri olan xalçaçılığın genişləndirilməsi diqqət mərkəzindədir. Prezidentin tapşırığı ilə 10 bölgədə xalça emalatxanaları artıq keçən ildən istifadəyə verilərək,, daha 10 emalatxana, 5 yun və boya qəbul məntəqələri, həmçinin Sumqayıt Kimya Sənaye Parkında rəngləmə fabriki inşa olunmuşdur. Fabrik yerli xammala əsaslanan iplik istehsalına başlamışdır həmçinin, 10 xalça emalatxanasının tikintisi 2019 cu ilsə başa çatmış və 30 atelye fəaliyyətə başlamışdır.[5]

Qeyri-neft sektoru olan Yüngül sənayedə istehsal prosesini sürətləndirmək və hədəflərə çatmaq məqsədi ilə aşağıdakı vəzifələr nəzərdə tutulur:

İnkişaf amillərini nəzərə alaraq qeyri-neft sənayesində, texniki bazanın, qeyri-neft sənayesinin infrastrukturunun modernləşdirilməsinin sürətləndirilməsi;

Qabaqcıl texnologiyaya dair transfer sisteminin qurulması, risk müəssisələri üçün dəstək mexanizminin göstərilməsi;

Neft ölkələrində qeyri –neft sənayesinin inkişaf modellərindən istifadə edilməsi;

Qeyri-neft sənayesi üçün təkmilləşdirilmiş yenilik strukturu və sistemi formalaşdırılması.

Azərbaycanda qeyri-neft sektoruna xarici investisiyaların artırılması üçün təşviqlər tətbiq edilməli və qeyri-neft yönümlü sektorun inkişafı üçün dövlət- özəl investisiya əməkdaşlığı daha da inkişaf etdirilməlidir.

ƏDƏBİYYAT

1. <https://www.stat.gov.az/news/index.php?id>.
2. <http://gov.state.az/files/k/5.pdf>-Qeyri-neft sektoru 2020.
3. <https://www.stat.gov.az/news/index.php?id>.
4. <https://www.stat.gov.az/news/macroecopage=8&arxiv=1> – Dövlət Statistika Komitəsiməlumatları 2021.

5. [https:// www.stat.gov.az/news/index.php?id](https://www.stat.gov.az/news/index.php?id).

**АЗЕРБАЙДЖАН В ИНВЕСТИЦИЯХ ЛЕГКОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ РОЛЬ
МЕЖДУНАРОДНОГО ОПЫТА**

Ш.Р. Аббасова

sehla.abbasova.2018@mail.ru

Гянджинский Государственный Университет

В последнее время работы по улучшению инфраструктуры в Азербайджане оказали положительное влияние на надлежащее инвестирование и развитие не нефтяного сектора. Это был очень благоприятный вариант использования инвестиций, опыта и поддержки развитых стран в этой области. «Взгляд в будущее: 2020», «Концепция развития», «Стратегическая дорожная карта по основным отраслям национальной экономики» закрепляют наиболее приоритетные направления развития легкой промышленности, такие как не нефтяной сектор, и необходимость диверсификации. Развитие мелкой промышленности, не являющейся нефтяной отраслью, будет способствовать ускорению социально-экономического развития регионов, одновременно увеличивать доходы государственного бюджета и способствовать замещению импорта. Исходя из этого, «очень важна правильная диверсификация легкой промышленности как не нефтяного сектора во всех регионах Азербайджана.

**AZERBAIJAN IN THE INVESTMENT OF LIGHT INDUSTRIES THE ROLE OF
INTERNATIONAL EXPERIENCE**

S.R. Abbasova

sehla.abbasova.2018@mail.ru

Ganja State University

Recently, infrastructure improvement work in Azerbaijan has had a positive impact on proper investment and development of the non-oil sector. It was a very favorable option for using investments, experience and support from developed countries in this area. "Looking to the Future: 2020", "Development Concept", "Strategic Roadmap for the Main Sectors of the National Economy" reinforce the most priority areas for the development of light industry, such as the non-oil sector, and the need for diversification. The development of small industry, which is not the oil industry, will help accelerate the socio-economic development of the regions, at the same time increase state budget revenues and promote import substitution. Based on this, "the correct diversification of light industry as a non-oil sector in all regions of Azerbaijan is very important.

AZƏRBAYCANDA YAŞIL İQTİSADİYYATA KEÇİD VƏ DAYANIQLI İNKİŞAF

U.A. Nəbiyev

umud_nebiyeb@mail.ru

F.C. Kərimov

fazil.kerimov@uteca.edu.az

Azərbaycan Texnologiya Universiteti

Dünyada və ölkəmizdə ətraf mühitin çirklənməsi, təbii ehtiyatların tükənməsi və artan tələbat fonunda dayanıqlı inkişafa nail olmaq üçün “yaşıl” iqtisadiyyatın ölkəmizdə tətbiqi istiqamətində görülən işlərin böyük əhəmiyyəti vardır. Ümumiyyətlə yaşıl enerji istehsalını altı böyük hissəyə ayırmaq olar. Bunlar günəş, külək, hidroenergetika, geotermal, biokütlə və bioyanacaq enerjisidir. Avropanı yaşıl iqtisadiyyata cəlb etmək məqsədi ilə bir sıra ekoloji məqsəd və hədəf müəyyənləşdirib. Həmin məqsədlər bunlardır:

- **Sosial rifahın artırılması**- hədəf sosial ədalətə çatmaq, qıtlıqla mübarizə aparmaq və ətraf mühiti qorumaqdır
- **Resurslardan səmərəli istifadə**- havaya buraxılan karbon miqdarının azaldılması və sosial məsuliyyət
- **İctimai resursların artırılması**- karbon emissiyasını azaltmaq və yeni yaşıl iş yerlərinin açılması.
- **Enerji səmərəliliyi və biomüxtəlifliyin qorunması**- təbiətdə olan bioloji müxtəlifliyin qorunması

Yaşıl iqtisadiyyatın ölkəmizdə tətbiqi baxımından Prezident İlham Əliyev tərəfindən təsdiq edilmiş “Azərbaycan 2030: sosial-iqtisadi inkişafa dair Milli Prioritetlər” də əsas istiqamətlərdən biri “Təmiz ətraf mühit” və “yaşıl artım” adlanır. Sənəddə ekoloji cəhətdən təmiz texnologiyalardan istifadənin əhəmiyyəti qeyd edilir, tullantıların təkrar emala cəlb edilməsi və çirklənmiş ərazilərin yenidən canlandırılması, ekoloji baxımdan səmərəli olan “yaşıl” texnologiyalardan istifadənin genişləndirilməsi ilə bağlı hədəflər müəyyən olunub. Ölkəmizdə yaşıl iqtisadiyyata keçidlə bağlı bir sıra yeni “yaşıl” müəssisələr yaradılmışdır. Bu müəssisələrdən biri də Balaxanı Sənaye Parkıdır. Yüksək texnologiyalara əsaslanan bu müəssisənin məqsədi rəqabətqabiliyyətli məhsulların istehsalının artırılması, qeyri-neft sektorunda “yaşıl” iqtisadiyyatın payının artırılması, əhalinin sənaye sahəsində məşğulluğunun təmin edilməsi, Bakı şəhəri və ətraf regionlarda ekoloji vəziyyətin yaxşılaşdırılmasından ibarətdir. Təkrar emal sənayesinin tətbiqi və müasir texnologiyaların tətbiq edilərək “yaşıl” istehsalla məşğul olmaq baxımından Balaxanı Sənaye Parkı əlverişli məkandır. “Azərbaycan Respublikasında ekoloji vəziyyətin yaxşılaşdırılmasına dair 2006-2010-cu illər üçün Kompleks Tədbirlər Planı”nın yaradılması nəzərdə tutulan müəssisələr biridə 2012-ci ildə yaradılan Bakı Bərk Məişət Tullantılarının Yandırılması Zavodudur.

2020-ci ildə işğaldan azad olunmuş rayon və şəhərlərdə genişmiqyaslı yenidənqurma işləri sürətlə davam etdirilir və iqtisadi reinteqtasiya işləri aparılmaqdadır. 22 fevral 2021-ci il tarixində Energetika Nazirliyi ilə BP şirkəti arasında Anlaşma Memorandumu imzalanmışdır. Bu anlaşmanın əsas məqsədi karbon emissiyasının sıfıra endirilməsi, yaşıl enerji və nəqliyyat sistemləri, ölkəmizin şəhər və rayonlarında bərpa olunan enerji layihələri üçün tələb edilən potensialın və şəraitin qiymətləndirilməsidir. Memorandum çərçivəsində, “yaşıl” enerji layihələri, karbonsuz nəqliyyat vasitələri, “yaşıl” binalar, tullantıların idarə edilməsi, həmçinin karbonsuzlaşdırılmış enerji və nəqliyyat vasitələri sistemlərinin layihələrinin hazırlanması istiqamətində əməkdaşlıq nəzərdə tutulur. Bərpa olunan enerji layihələrinin həyata keçirilməsi zamanı müəssisələrin və ölkələrin üzləşə biləcəyi maliyyə riskləri getdikcə daha vacib məsələyə çevrilir. Bərpa olunan enerjinin daha çox

CO2 emissiyaları və onların saxlanması və istifadəsinin optimallaşdırılması sistemi ilə əlaqəli olduğu barədə subyektiv bəyanat var. Müasir tədqiqatçılar artıq duzsuzlaşdırma, hidrogen enerjisi, enerji elektronikasi, biokütlə kimi məsələlərə daha çox diqqət yetirirlər.[1] Davamlı inkişaf məqsədlərinə nail olunması bu proseslərin planlaşdırılması və idarə edilməsi səmərəliliyi ilə müəyyənləşir. Davamlı inkişaf edən cəmiyyətə proseslərin idarə olunması bu prosesin həyata keçirilməsi, planlaşdırılan tədbirlərin icra keyfiyyətinin səmərəli monitorinqinin aparılmasını nəzərdə tutur. Davamlı inkişafa nail olmaq üçün 200-dən çox vəzifənin yerinə yetirilməsi barədə qərar qəbul ediblər və bu vəzifələrin sayı artmaqdadır. Atmosferə istixana qazlarının atılmasının azalması iqlim dəyişiklikləri proseslərinin qarşısının alınması və ya yavaşlamasına yol açan mühüm faktor kimi nəzərdən keçirilir. BMT-nin bilgilərinə görə, Azərbaycan Respublikasında atmosferə adambaşına ildə 3,6 ton karbon dioksid qazı tullanıb. Azərbaycanın beynəlxalq təsnifata görə yüksək inkişafı səviyyəsinə malik ölkələr qrupundan olan dövlətlərdəkindən iki dəfə azdır. [2]

ƏDƏBİYYAT

1. Anna Rosokhata, Mariia Minchenko, Liliya Khomenko, Olena Chygryn. “Renewable energy: a bibliometric analysis” Sumy State University. Ukraine 2021. s.5-7
2. Ələkbərov.U.A. “Davamlı inkişaf və ekoloji sivilizasiyanın idarə edilməsinin əsasları” “Təhsil Nəşriyyat-Poliqrafiya” MMC. Bakı 2017. s.126-128
3. Məmmədov Q. Ş. Xəlilov M. Y. Ekoloqların məlumat kitabı. "Elm" nəşriyyatı. Bakı: 2013. 516 s.

ПЕРЕХОД К ЗЕЛЕННОЙ ЭКОНОМИКЕ И УСТОЙЧИВОЕ РАЗВИТИЕ В АЗЕРБАЙДЖАНЕ

У.А.Набиев

umud_nebiyeb@mail.ru

Ф.Д. Керимов

fazil.kerimov@uteca.edu.az

Азербайджанский Технологический Университет

В результате исследования могу сказать в целом, что в нашу современную эпоху для защиты окружающей среды необходимо расширить применение зеленой энергии в нашей стране и направить ее во все сферы экономики. Все страны мира ведут важную работу в направлении создания зеленой энергии для обеспечения устойчивого развития.

TRANSITION TO A GREEN ECONOMY AND SUSTAINABLE DEVELOPMENT IN AZERBAIJAN

U.A. Nabiyev

umud_nebiyeb@mail.ru

F.C. Karimov

fazil.kerimov@uteca.edu.az

Azerbaijan Technological University

As a result of the research, I can say in general that in our modern era, in order to protect the environment, it is necessary to expand the application of green energy in our country and direct it to every field of the economy. Currently, all the countries of the world are doing important work in the direction of creating green energy to ensure sustainable development.

ИЗУЧЕНИЕ КРИТЕРИЙ РАЗВИТИЯ УСТОЙЧИВОГО ТУРИЗМА

И.Ю. Хусаинова

x-irada@mail.ru

Е.М. Гахраманова

gakhramanova60@mail.ru

И.И. Мамедова

ilaha.mamedova.02@inbox.ru

Азербайджанский Технологический Университет

Система устойчивого развития туризма способствует важным задачам социальной сферы: повысить уровень жизни населения, увеличить занятость местных жителей, сохранить природное и культурное наследие.

Когда мы говорим об устойчивом развитии именно в сфере туризма, то здесь речь идет о необходимости создавать и предоставлять стабильность биологических и физических систем. Большое внимание уделяется сохранению способностей природных систем и ареалов обитания приспосабливаться к изменениям, а не сохранению их в идеальном состоянии.

Международный туризм в последнее время играет очень важную роль в мировой экономике, проблема устойчивого развития для него является крайне актуальной. Туристский сектор несомненно должен участвовать в таком развитии, т. к. по данным современной мировой статистики является одним из перспективных и активно развивающихся секторов мировой экономики. Нужно отметить, что туризм играет большую роль в обеспечении занятости населения и получения дохода.

В последние годы туризм обогатился идеей устойчивого развития. Проблемы устойчивого развития рассматривали еще с 1987 года, впервые же идея была озвучена Гру Харлем Брунтланд, членом Международной комиссии по окружающей среде и развитию. Тогда устойчивое развитие определяли как развитие, которое способно удовлетворять потребности «... нынешнего поколения, не принося в жертву возможности будущих поколений удовлетворять свои потребности» [4].

Когда в туристской сфере речь идет об ответственности человека за сохранение природы имеются ввиду такие виды туризма, как природный туризм и экотуризм, согласно которым следует заботиться о защите и сохранении природной среды, состоящей из экосистем и богатого биологического разнообразия. Участникам туристского процесса и специалистам в сфере туризма необходимо соглашаться с конкретными ограничениями на деятельность в зонах «проблемной» экологии, т. е. на уязвимых природных территориях и в заповедниках.

Устойчивый туризм – это способ управления туристическими проектами, при котором следующим поколениям после нас все хорошее и ценное остается таким же. Устойчивый туризм будет получаться тогда, когда социально-культурная сфера, экология и экономика эффективно работают вместе.

Всемирная туристская организация ООН (ЮНВТО) определяет устойчивый туризм как

«Туризм, который полностью учитывает его текущие и будущие экономические, социальные и экологические последствия, удовлетворяя потребности посетителей, промышленности, окружающей среды и принимающих сообществ», то есть устойчивый туризм – это когда все довольны. Туристы довольны, потому что отдых является классным опытом для них. Местное население довольно, так как туристы помогают им зарабатывать и развивают их

культуру, и не мешают течению их жизни. А окружающая среда довольна так как ей никто не вредит, и богатства природы остаются на много поколений вперед. А бизнес доволен потому что зарабатывает на всем этом деньги.

Многие задаются вопросом: какой тип туризма может быть устойчивым? Это могут быть отдых с семьей, экотуризм, приключенческий туризм, познавательный туризм, бизнес-туризм. Любой тип туризма может быть устойчивым, если отвечает определенным критериям, поддерживающим устойчивое развитие. Есть официальная организация, которая отвечает за стандарты устойчивого развития. Это Global Sustainable Tourism Council, созданная при поддержке ООН. На их сайте опубликован список критериев, по которому можно определить, является ли тот или иной трэвел-проект устойчивым.

Критерии Глобального совета по устойчивому туризму (GSTC) были созданы для обеспечения общего понимания устойчивого туризма. Критерии GSTC Destinations - это минимум, к достижению которого должно стремиться любое туристическое направление. Они организованы вокруг четырех основных тем: устойчивое управление; социально-экономические последствия; культурные последствия; и воздействие на окружающую среду и применимы ко всему туристическому сектору. Последний пересмотр GSTC-D состоялся в 2019 году и был основан на двух раундах консультаций с заинтересованными сторонами [2]. Для создания действительно устойчивого трэвел-бизнеса, надо начинать с себя. Сначала рассматривается собственный офис – все ли там отвечает стандартам устойчивого развития. Сюда входит и зарплаты сотрудникам, и отказ от одноразового пластика и другие аспекты.

Второй уровень – это туристические продукты и цепочка поставок. Здесь должно сознательно выбираться поставщики предлагаемые пользователям продукты. Третий уровень – социальные инициативы. Это и поддержка местного населения, и экологические проекты – например, уборка пляжа сотрудниками компании. Устойчивый туризм помогает решать сразу много проблем. Одним из них является овертуризм. Овертуризм – это когда в каком-то городе туристов становится слишком много. С другой стороны, андертуризм – это когда туристов очень ждут, но они не приезжают. [3].

Поэтому одна из целей устойчивого туризма – сбалансировать эти тренды. Чтобы туристов было достаточно везде, но не слишком много. Каждый город должен сам определить свои ограничения максимальной вместительности. Таким образом концепция устойчивого развития рассматривается как новая концепция, где экономические, социальные и экологические потребности предстают в едином определении, все три формы интегрированы в процесс принятия решений. То есть можно говорить, что целью концепции является экономическая эффективность, связанная с сохранением природной среды и достижением социальной справедливости, а основной задачей — удовлетворение человеческих потребностей и стремлений [1].

ЛИТЕРАТУРА

1. Х.Н. Гизатуллин Концепция устойчивого развития: новая социально-экономическая парадигма. *Общественные науки и современность*. 1998, № 5, с. 124–130.
2. В.М. Захаров. Устойчивое развитие. «Будущее, которого мы хотим». Человек и природа. Центр экологической политики России. М., 2015, 96 с.
3. А.А. Магомедов. Историко-географические особенности устойчивого развития Северного Кавказа. Устойчивое развитие горных территорий: проблемы и перспективы : сборник науч. трудов. Изд-во СОГУ, 1998, с. 3–24.

4. И.Ю. Пономарева. Устойчивое развитие туризма и его влияние на социальные процессы. Известия Тульского государственного университета. Гуманитарные науки. 2010, с. 209–215.

DAYANIQLI TURİZMİN İNKİŞAF MEYARLARININ ÖYRƏNİLMƏSİ

İ.Y. Xusayinova

x-irada@mail.ru

Y.M.Qəhrəmanova

gakhramanova60@mail.ru

İ.İ.Məmmədova

ilaha.mamedova.02@inbox.ru

Azərbaycan Texnologiya Universiteti

Tədqiqat nəticəsində məlum olmuşdur ki, turizmin davamlı inkişafı sistemi sosial sferanın mühüm vəzifələrinə töhfə verməklə yanaşı, həm də əhalinin həyat səviyyəsinin yaxşılaşdırılmasına, yerli sakinlərin məşğulluğunun artırılmasına, təbii və mədəni irsin qorunmasına şərait yaradır.

STUDYING SUSTAINABLE TOURISM DEVELOPMENT CRITERIA

İ.Y. Khusayinova

x-irada@mail.ru

Y.M.Gakhramanova

gakhramanova60@mail.ru

İ.İ.Mamedova

ilaha.mamedova.02@inbox.ru

Azerbaijan Technological University

As a result of the research, it was found that the system of sustainable development of tourism, besides contributing to the important tasks of the social sphere, also creates conditions for improving the standard of living of the population, increasing the employment of local residents, and protecting the natural and cultural heritage.

STATUS AND PROSPECTS FOR THE USE OF BIOGAS

N. Abdiyeva

abdiyeva.95@list.ru

Azerbaijan State Agrarian University

The biogas market is by far the most developed in Europe, which is explained by the fact that it was the developed EU countries that were the first to introduce programs for the transition to alternative energy sources and systematically supported initiatives aimed at introducing new technologies [4]. Currently, the total amount of biogas used is approximately 1.2 billion m³/year, which is equivalent to 429 thousand tons of methane, or 1% of its global emission. Currently, the European market for biogas plants is estimated at 2 billion dollars, according to forecasts, it should grow to 25 billion by 2025 [5].

The biogas market is by far the most developed in Europe, which is explained by the fact that it was the developed EU countries that were the first to introduce programs for the transition to alternative energy sources and systematically supported initiatives aimed at introducing new technologies [4].

The EU has adopted a Directive that requires the collection and disposal of landfill gas from all landfills where biodegradable waste has been buried in order to minimize harmful effects on the environment and human health. Biogas generated in landfills since the early 80s. intensively mined in many countries. Currently, the total amount of biogas used is approximately 1.2 billion m³/year, which is equivalent to 429 thousand tons of methane, or 1% of its global emission.

Currently, the European market for biogas plants is estimated at 2 billion dollars, according to forecasts, it should grow to 25 billion by 2025 [5].

Today, the first place in terms of the number of operating biogas plants belongs to Germany. Only 7% of the biogas produced by these enterprises enters gas pipelines, the rest is used for the needs of the producer. In the future, 10-20% of the natural gas used in the country can be replaced by biogas[6].

The biogas market in the US is developing much more slowly than in Europe. For example, despite the presence of a large number of farms in the country, there are only about 200 biogas plants operating on agricultural waste.

At the same time, the United States has a rather high level of utilization of biogas from landfills - about 50%, biogas from sewage - about 10%.

In the US, the current biogas production is 500 million m³/year. A significant part of biogas is supplied to power plants operating on gaseous fuels. The total electrical power of biogas-fired plants is about 200 MW. In addition, more and more biogas is fed into public gas supply networks.

The biogas market in Asia is characterized by a smaller scale of projects (mainly mini-plants for individual use: to produce gas for cooking and less often to heat a single household) and less technologically advanced equipment used. Nevertheless, the growth rates of the industry in China, India, Nepal, Vietnam, and some African countries are impressive.

The main volume of biogas in Asia and Africa is obtained from food waste and human waste (sewage).

The leader in the use of biogas among developing countries is China, where more than 20 million biogas plants located on landfills and sewers operate on a permanent basis. All the generated gas is used for private use; no work is underway to connect small installations to the gas pipeline. If the current growth rate of the biogas industry is maintained (and this is almost an annual doubling of the market), China will become the world leader by 2025.

In African countries, 2 million biogas enterprises operate today, which provide gas to about 10 million people. 80% of the solid residue formed as a result of the operation of the plants goes to fertilizers. According to experts, the capacity of the biogas market in Africa is 20 million units.

Over 150,000 biogas plants are used in Nepal, and 25,000 in Vietnam. The programs of these countries include the introduction of about 2 million plants by 2020.

In European practice, 75% of biogas is produced from agricultural waste, 17% from organic waste from private households and enterprises, and another 8% from sewage (installation in sewage treatment plants).

As you know, agriculture requires a significant consumption of fuel and electricity, because it is energy intensive. Plant waste and animal manure according to a certain technology can be used to produce biogas and organic fertilizer. In many cases, this method of energy self-sufficiency for livestock farms has a number of advantages.

On livestock farms, a large amount of manure accumulates, which can be usefully used by the consumer, while reducing environmental pollution. Anaerobic digestion ensures the neutralization of manure and its preservation as a fertilizer while obtaining a local source of energy - biogas. The resulting biogas can be used in heat supply systems of various facilities. After additional purification, biogas can be used to operate gas-fired power generators that produce electricity.

The purpose of the study: to evaluate the efficiency of using biogas as an alternative energy source and to consider the principle of operation of a biogas plant.

REFERENCES

1. <http://www.agro-t.de/Bio/biogas.html>
2. Hashimoto, A.G., 1981. Anaerobic fermentation of beef cattle manure: final report / A.G. Hashimoto, Y.R. Chen, V.H. Varel. Golden, Colo.: Solar Energy Research Institute; Springfield, Va.: Available from N.T.I.S.
3. <http://bio.bmpa.ru/>
4. <http://www.teplosoyuz.com/ru/company/articles/statya5.html>
5. Source: Eurostat, NREAPs, AEBIOM
6. European Biogas Association [Electronic resource]. – Access mode: <http://european-biogas.eu>. Access date: 03/15/2017
7. German Federal Ministry for the Environment, AGEE-Stat (2013a)
8. Baader V., Done E., Brenderfer M. Biogas: theory and practice (translated from German and foreword by M.I. Serebryango. M., Kolos, 2002, 148 p.
9. Alternative energy. Biogas. // <http://mediana.nm.ru/biogaz.htm>
10. Eder, B. Biogas plants, a practical guide / B. Eder, H. Schulz. 1996. Translated from German by Zorg Biogas in 2008.

СОСТОЯНИЕ И ПЕРСПЕКТИВЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ БИОГАЗА

Н. Абдыева

abdiyeva.95@list.ru

Азербайджанский Государственный Аграрный Университет

Рынок биогаза на сегодняшний день является наиболее развитым в Европе, что объясняется тем, что именно развитые страны ЕС первыми внедрили программы перехода на альтернативные источники энергии и системно поддерживали инициативы, направленные на внедрение новых технологий.

ÖLKƏNİN DAVAMLI İNKİŞAFINA TƏSİR EDƏN AMİLLƏR

A.A. Hacıyeva

aygun-gadjieva@mail.ru

N.Ə. Abbaszadə

Azərbaycan Dövlət Aqrar Universiteti

Davamlı inkişaf XXI-ci əsr bəşəriyyətin inkişaf göstəricilərinin reallaşmasında iqtisadi, ekoloji və sosial komponentləri özündə birləşdirən yeni inkişaf paradigmasıdır. BMT-nin Rio-de-Janeyroda keçirilən Sammitinin “Bizim istədiyimiz gələcək” yekun sənədində bəşəriyyətin davamlı inkişafına keçidin əsası kimi yaşıl iqtisadiyyatın formalaşması xüsusi qeyd edilmişdir.

Nyu-Yorkda 2030-cu ilədək bütün ölkələr üçün Dayanıqlı İnkişaf Məqsədləri qəbul edilmişdir. Konsepsiyanın mahiyyəti gələcək nəsillərin həyatını təhlükə altına qoymaqdan, indiki nəsillərin tələbatının sosial,iqtisadi və ekoloji cəhətdən normal ödənilməsindən ibarətdir.

Ümumilikdə,davamlı inkişaf bir biri ilə sıx bağlı olan iki mühüm amilə əsaslanır ki, bu da “davamlı inkişaf” və “davamlı iqtisadi inkişaf” anlayışlarının o qədər də fərqlənmədiyini göstərir. Bu amillərdən biri tələbat amilidir ki, bu da əhalinin yoxsul təbəqəsinin mövcudluğu üçün daha vacib və zəruridir. Məhdudlaşdırma adlanan ikinci amil,əsasən texnologiyanın vəziyyəti və cəmiyyətin təşkili ilə şərtlənir,eyni zamanda ətraf mühitin indiki və gələcək nəsillərin tələbatını ödəyə bilmək qabiliyyəti ilə əlaqələndirilir.Göründüyü kimi,davamlı inkişafın əsas vəzifəsi cəmiyyətin tələbat və istəklərinin fasiləsiz (davamlı) ödənilməsi ilə ifadə olunur. [5]

Azərbaycanda iqtisadi və sosial siyasətinin inkişafı, ölkədə siyasi mühitin sabitləşməsi Ümummilli Lider Heydər Əliyev tərəfindən təməli qoyulmuşdur. Əsası qoyulan siyasət həm bu gün, həm də gələcəkdə insanların layiqli həyat şəraitinin təmin edilməsini, bu təminatın səviyyəsinin yüksəlməsini həyata keçirən yaxın və uzaqmüddətli proqramlar vasitəsi ilə reallaşdırır. Ulu öndər Heydər Əliyevin başladığı islahatlar 2003-cü ildən sonra Prezident İlham Əliyev tərəfindən uğurla davam etdirilməkdədir.

Bu gün Azərbaycan hökumətinin qarşıya qoyduğu ən mühüm prioritetlərdən biri ölkənin davamlı sosial-iqtisadi inkişafının təmin edilməsidir. Azərbaycanın sosial-iqtisadi inkişafının əsas istiqamətləri İlham Əliyevin 2003-cü ildən bu günə qədər imzaladığı çoxsaylı fərman və sərəncamlarda, dövlət proqramlarında öz əksini tapmışdır.Bu sənədlərdə neft sektorundan əldə edilən gəlirlər hesabına qeyri-neft sektoruna böyük sərmayələrin yatırılması, beləliklə də, ölkə iqtisadiyyatının müxtəlif sahələrinin davamlı şəkildə inkişaf etdirilməsi başlıca hədəf kimi götürülür.

Respublikamızda uğurla həyata keçirilən davamlı inkişaf strategiyasının mühüm tərkib hissələrindən biri olan regionların sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət proqramları ölkəmizin sosial-iqtisadi həyatının bütün sahələrində ciddi inkişaf dinamikasına və keyfiyyət dəyişikliyinə təkan verən strateji sənəd olmuşdur.[3]

Azərbaycan Respublikası Prezidenti İlham Əliyevin "Azərbaycan 2030: sosial-iqtisadi inkişafa dair Milli Prioritetlər" in təsdiq edilməsi haqqında 2 fevral 2021-ci il tarixli Sərəncamı dövlətin inkişafına və cəmiyyətin rifahına xidmət edən təşəbbüs olmaqla yanaşı, ölkəmizin növbəti illərdə uğurla inkişaf etdirilməsi deməkdir. "Azərbaycan 2030: sosial-iqtisadi inkişafa dair Milli Prioritetlər" adlı proqramın təsdiq olunması eyni zamanda dövlətin idarə olunmasında strateji planlaşmanın təcəssümüdür. [1] Bu proqramın qarşısında beş mühüm istiqamətdə islahatların reallaşdırılması vəzifəsi müəyyənləşdirilmişdir: dayanıqlı artan rəqabətqabiliyyətli iqtisadiyyat; dinamik, inklüziv və sosial ədalətə əsaslanan cəmiyyət; rəqabətli insan kapitalı və müasir innovasiyalar məkanı; işğaldan azad olunmuş ərazilərə böyük qayıdış; təmiz ətraf mühit və “yaşıl artım” ölkəsi.Bütün bu qeyd olunan istiqamətlər modernləşmə prosesinin sürətlənməsi üçün mühüm əhəmiyyətə malikdir.

Müasir şəraitdə iqtisadi və sosial inkişafın əsas istiqaməti yaşayış üçün zəruri olan maddi və mənəvi nemətlərin coxluğunu yaratmaq və onun daha əlamətli bölgüsünü təsdiq

etməkdədir. Sosial sahələr mahiyyət etibarilə mənəvi dəyərlər yaradır.[2]

Bu gün Azərbaycan iqtisadiyyatı regionda ən sürətlə inkişaf edən ölkədir. Ölkə hökumətinin əsas məqsədi iqtisadiyyatın diversifikasiyası hesabına milli ərzaq təhlükəsizliyi sistemini inkişaf etdirməkdir.

Ölkəmizdə ərzaq təhlükəsizliyi ilə bağlı özümüzü təmin etmə səviyyəsinə görə: mal əti üzrə 91,9%, qoyun əti üzrə 98,2%, quş əti 79,6%, yumurta 99,1%, süd və süd məhsulları 84,8%, tərəvəz 106,6%, bostan məhsulları 102,6%, meyvə və giləmeyvə 122,9%, üzüm 94,4%, bitki yağları 107%, çay 89,5%, makaron məmulatları 34,2%, kərə yağı 73,2% öz istehsalımız hesabına təmin olunub.[6]

E-hökumət quruculuğu istiqamətində atılan addımlar, tətbiq olunan innovativ xidmətlər, habelə “ASAN xidmət” konsepti biznes mühitinin yaxşılaşdırılmasında mühüm rol oynayır.[4] Hazırda ölkədə 24 “ASAN xidmət” mərkəzi fəaliyyət göstərir.

Məhdud resurslardan səmərəli istifadə etmək üçün iqtisadiyyatın bütün sahələrinin rəqəmsallaşdırılması lazımdır. Bu həm də iqlimin dəyişməsi risklərinin aşağı salınması və iqtisadiyyatın yeni şəraitə uyğunlaşmasına da xidmət edir.

Azərbaycan ölkənin kənd təsərrüfatının müasir rəqəmsal kənd təsərrüfatına çevrilməsi prosesini həyata keçirir. Burada rəqəmsal texnologiyalar həm də kənd yerlərinin inkişaf etdirilməsi və onların dəyər zəncirinə inteqrasiyası üçün istifadə edilir.

Azərbaycan işğaldan azad edilmiş ərazilərdə “Ağıllı kənd” layihəsini reallaşdıraraq FAO-nun “1000 rəqəmsal kənd” proqramına öz tövhəsini verir.

Ölkənin dayanıqlı inkişafını təmin edən önəmli amillərdən biri də “ətraf mühit” və “yaşıl artım” amillərdəndir. Bu baxımla global iqlim dəyişikliklərinin miqyasını nəzərə alaraq ekoloji təmiz texnologiyaların tətbiqinə əhəmiyyətli yer verilməli, təmiz enerji mənbələrindən istifadə, tullantıların təkrar emalı və çirklənmiş ərazilərin bərpası təşviq edilməlidir.

Bu, istilik effekti yaradan qaz emissiyasını beynəlxalq normalara uyğun səviyyədə saxlanması istiqamətində göstərilən səylərə mühüm töhfə olacaqdır.

Bütün bunlar onu göstərir ki, dövlətin əsas məqsədi ölkənin davamlı iqtisadi inkişafı baxımından qarşıya qoyduğu hədəfləri uğurla reallaşdırmasıdır.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan Respublikası Prezidenti İlham Əliyevin "Azərbaycan 2030: sosial-iqtisadi inkişafa dair Milli Prioritetlər" in təsdiq edilməsi haqqında 2 fevral 2021-ci il tarixli Sərəncamı.
2. Ə.Q. Əlirzayev. Sosial sferanın iqtisadiyyatı və idarə edilməsi (dərs vəsaiti). Bakı: "İqtisadiyyat Universiteti" nəşriyyatı, 2010, 169 səhifə.
3. S. Əhmədova. Azərbaycan iqtisadiyyatı, Metodiki vəsait, Bakı 2015, 90 səhifə.
4. Q. Kərimov. Sosial-iqtisadi və medeni yüksəliş xəttinin uğurlu davamı. Azərbaycan qəzeti. 2022.
5. R.R. Mustafayeva R.R., Abbasova Y.Ə., Qəmbərova, R.M., Cəfərova R.M., Saliyeva V.İ. İqtisadiyyatın tənzimlənməsi. Ali məktəblər üçün dərslik. - Bakı: Mütərcim, 2022-384(364)
6. www.azstat.org

ФАКТОРЫ ВЛИЯЮЩИЕ НА УСТОЙЧИВОЕ РАЗВИТИЕ СТРАНЫ

А.А. Гаджиева
aygun-gadjieva@mail.ru
Н.А. Аббасзаде

Азербайджанский Государственный Аграрный Университет

Обеспечение устойчивого развития в Азербайджане, как и во всех странах мира, является одним из главных вопросов. Именно поэтому важно определить роль различных факторов в обеспечении устойчивого развития.

FACTORS INFLUENCING THE SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF THE COUNTRY

A.A. Hacıyeva
N.A. Abbaszade
aygun-gadjieva@mail.ru
Azerbaijan State Agrarian University
aygun-gadjieva@mail.ru

Ensuring sustainable development in Azerbaijan, as in all countries of the world, is one of the main issues. That is why it is important to determine the role of various factors in ensuring sustainable development.

«ЗЕЛЁНЫЕ» ГОРОДА

Е.К. Грачева

ЛГТУ, г.Липецк

ketrincat1@yandex.ru

Зеленые зоны являются фундаментальным аспектом зеленой инфраструктуры города, являясь одновременно жизненно важным компонентом общественных пространств и зон отдыха. Эти районы выполняют множество важных функций, поэтому крайне важно обеспечить, чтобы они были легкодоступны для всех жителей города и надлежащим образом распределены по всему району. Иногда зеленых насаждений может быть недостаточно, а существующие исторические сооружения могут быть чрезмерно плотными. В таких случаях может потребоваться снести определенные здания или пересмотреть дизайн планируемых сооружений, чтобы расставить приоритеты в отношении потребностей всех жителей района и города. Такой акцент на зеленых зонах и общественных пространствах имеет решающее значение из-за их многогранных преимуществ.

С точки зрения как здоровья местных жителей, так и общей экосистемы города, зеленые зоны являются важным компонентом процветающих и здоровых городов. Озеленение городов служит различным целям, таким как поддержание здорового микроклимата, сохранение биологического разнообразия окружающей среды, поощрение физической активности, усиление социального взаимодействия, повышение благосостояния населения, улучшение социальной среды в неблагополучных районах, придание эстетической ценности городскому ландшафту, сокращение городского трафика, создание привлекательного бизнеса, возможностей, воспитания хорошего архитектурного вкуса и создания положительной репутации города.

Зеленые острова обладают множеством преимуществ в городских условиях, включая снижение уровня шума и пыли при одновременном создании более комфортного микроклимата. Эти пространства предоставляют людям возможность соединиться с природой и расслабиться, а также помогают уравновесить негативное воздействие городских структур. Одной из важнейших функций зеленых зон в высокоурбанизированных районах является снижение темпа городской жизни и снятие психологического напряжения, вызванного постоянным стрессом и спешкой. Эти районы также служат жизненно важными местами для отдыха, а парки, леса, бульвары, сады и набережные обеспечивают столь необходимое убежище от городской суеты. Зеленые зоны отдыха представляют собой нечто большее, чем просто эстетическую и рекреационную ценность, поскольку они также способствуют разнообразию экосистем, облегчают рельеф и очищают водоемы. Быстрый рост урбанизации привел к истощению природных ресурсов и увеличению загрязнения окружающей среды, что делает развитие зон рекреационного комфорта все более важным. Многофункциональная ценность зеленых зон имеет важное значение для создания процветающей городской среды, обеспечения комфорта и эстетической ценности. Создание таких пространств требует тщательного планирования, включая сохранение экологического разнообразия, создание пешеходных дорожек и использование неприхотливых в уходе растений, которые поддерживают ландшафт в течение всего года в одной поре. Ландшафтный дизайн должен учитывать существующий рельеф, подчеркивая и сохраняя его, где это возможно, но также допуская необходимые вмешательства. По мере усиления урбанизации ландшафт претерпевает более активную трансформацию, что приводит к

появлению дополнительных состояний, включая естественные, трансформированные и искусственные ландшафты.

Современные тенденции городского планирования ставят во главу угла рост и консолидацию городской застройки, а не предоставление жителям мест для отдыха. В результате в городах исчезают зеленые насаждения из-за популярности высокоплотной застройки и несоблюдения норм озеленения. Это привело к нехватке зеленых зон в густонаселенных городах, при этом технические зоны, такие как парковки, занимают большую часть оставшегося пространства. Однако важно использовать прогрессивные подходы к проектированию зеленых зон в городах без сноса зданий. Такие конструкции приносят жителям больше пользы, чем многоэтажные здания и офисы. Для создания успешных зеленых зон необходимо учитывать градостроительные уровни, которые включают в себя формирование планировочных решений, интегрирующих понимание уникальных характеристик района и интересов местных жителей. Коммерческая выгода не должна быть решающим фактором при реализации проектов, направленных на удовлетворение потребностей людей. Принимая во внимание все эти факторы, города могут создавать грамотные и комфортные зеленые насаждения, которые повышают уровень жизни людей, повышают ценность городской среды и обеспечивают разнообразие впечатлений. Таким образом, озеленение городской среды и создание рекреационных пространств в густонаселенных городах является важнейшим направлением развития городской архитектуры.

“GREEN” CITIES

E.K. Gracheva

LSTU, Lipetsk

This article highlights the importance of green spaces in the urban environment for a variety of purposes, including improving health, reducing stress, and preserving ecological diversity. Careful planning is critical to creating successful green spaces that enhance living standards and provide a variety of experiences. However, current trends in urban planning are prioritizing high-density buildings, leading to a shortage of green spaces in cities. Therefore, it is essential to use progressive approaches to the design of green areas without demolition, taking into account the unique characteristics of the area and the interests of local residents. The greening of the urban environment and the creation of recreational spaces are crucial for the development of urban architecture.

RESPUBLİKAMIZADA YENİ TEXNOLOGİYALARDAN İSTİFADƏNİN QEYRİ NEFT SEKTORUNUN İNKİŞAFINA TƏSRİRİ

Ş.R. Abbasova

sehla.abbasova.2018@mail.ru

Gəncə Dövlət Universiteti

Azərbaycanın davamlı inkişafının təmin edilməsində qeyri-neft sektorunun rolu xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. İlk növbədə, son on ildə dünya iqtisadiyyatında baş verən proseslər inflyasiyanın artım tendensiyalarını yeniləyir. Qeyri-neft sektorunun inkişafı Azərbaycanın ərazilərində ixrac imkanlarına diqqətin artırılmasını əsaslandırır. Məqalədə Azərbaycan Respublikasında qeyri-neft sektorunun inkişafının təhlili, bu sahələrin yeni texnologiyalardan istifadənin istehsala və onların ixrac imkanlarının qiymətləndirilməsi diqqətə çatdırılır. Tədqiqatlarda əsasən müqayisəli və statistik təhlil və qiymətləndirmə üsullarından istifadə edilməklə, qeyri-neft sektorunun innovativ inkişafı və bu sahələrin ixrac imkanları açıqlanmışdır.

Azərbaycanda son on ildə qəbul edilmiş dövlət proqramlarında və strateji yol xəritələrində bu mühüm məqama xüsusi diqqət yetirməklə ölkəmizdə qeyri-neft sektorunun inkişafına yönəlmiş islahatlar və tədbirlər nəticəsində artıq mühüm uğurlu nəticələr əldə edilmişdir. Proseslərin gedişi qeyri-neft sektorunun innovativ inkişafına və bu sahələrin ixrac potensialının artırılmasına yanaşmanı və araşdırma tələb edir.

Ölkənin iqtisadi siyasətində daxili inkişaf və ixrac potensialının dayanıqlı artımı məqsədlə qeyri-neft sektorunun inkişafı önə çəkilir. Bu sahədə ciddi problemlərin aradan qaldırılmasına, investisiyaların və kapital qoyuluşlarının həcmnin artırılmasına diqqət yetirilməsi vacibdir. Bu cür yanaşma neft sektorundan başqa sahələrdə innovativ inkişafı vurğulayır, bu sektorda rəqabət məqsədləri ilə bağlı yeni texnologiyaların tətbiqini və inkişaf meyillərinin xüsusi qiymətləndirilməsini tələb edir. Qeyd edək ki, son on ildə qeyri-neft sənayesinin inkişafına maraq artıb. Bu sahədəki inkişafın növbəti onillikdə də aktuallığını saxlamalıdır [1;2;3]. Qeyri-neft sənayesinin, əsasən emal sənayesinin inkişafı üçün yaradılmış mühit bu sektorda bir sıra mühüm nailiyyətlərin əldə olunmasına səbəb olmuşdur.

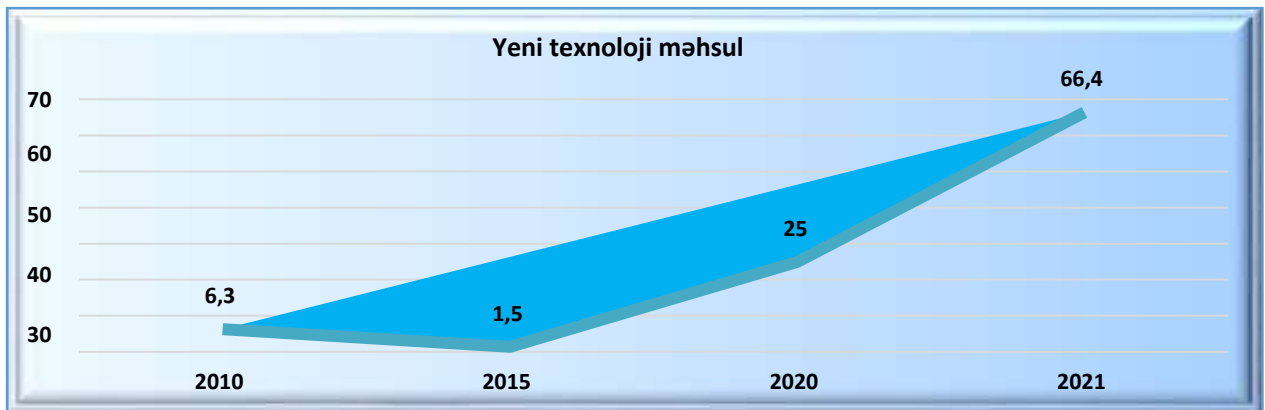
Ölkəmizin qeyri-neft sektorunun ixrac potensialı tədricən yenidən qurulur kəminin qeyri-neft sektorunun ixrac potensialı tədricən bərpa olur. Qeyri-neft sektorunun ixrac potensialının artırılması üçün innovasiya fəaliyyətinin təşkilinə daha çox üstünlük verilməlidir. Bununla bağlı son vaxtlar ölkədə zəruri qanunvericilik bazası formalaşdırılıb və proqram sənədləri qəbul edilib. Mövcud və inkişaf etməkdə olan texnoparklar və digər oxşar mərkəzlər də innovasiya fəaliyyətini daha çox qeyri-neft sektoruna yönəltməyi hədəfləyir. Qeyd edək ki, qeyri-neft sektorunun innovativ inkişafı və istehsal olunan məhsulların ixrac imkanlarının artması bu sahəyə böyük maliyyə investisiyalarının yatırılmasını əsaslandırır. Bu baxımdan bank kredit sektorunun bu sahədə fəallığının artırılmasına güclü ehtiyac var. Bu sektorun bazarında qeyri-neft sektorlarının payı yüksəkliyinə görə fərqlənmədiyindən verilən kreditlər üzrə faiz dərəcələri qeyri-qənaətbəxş hesab edilir. Belə ki, bank və kredit təşkilatları tərəfindən ticarət və ticarət sektoruna verilən kreditlər ümumi kreditlərin 24 faizini təşkil etdiyi halda, bu göstərici enerji, kimya və təbii ehtiyatlar sektoru üzrə 3 faiz, kənd təsərrüfatı və emal sahəsi üzrə isə 4,4 faiz təşkil edir. səviyyəsi % [4].

Azərbaycanda qeyri-neft sənayesinin ixrac potensialının artırılması baxımından regional imkanlardan geniş istifadə edilməsi öz vacibliyini göstərir və ölkədə qəbul olunan dövlət proqramlarında strateji yol xəritələrində də öz konkretliyini formalaşdırır [5;6;]. Bu məqsədlə ölkədə zəruri islahatlar keçirilir, regionlarda infrastrukturun inkişafına iri həcmli investisiyalar yatırılır. Lakin ölkədə istehsal edilən sənaye məhsulunun 70%-indən çoxunun paytaxtın payına düşməsi, bütün bu tədbirlərə baxmayaraq,

regionlarda sənaye istehsalı sahəsində çox fərqliliyi göstərir. [4].

Azərbaycanın xarici ticarətinin coğrafi strukturu əsasən ixrac biznesindən ibarətdir və digər ölkələrin və ya regionların inkişaf istiqamətləri daha çox diqqəti cəlb edir. Qeyd edək ki, ölkəmizdə ixrac əməliyyatları MDB ölkələrindən və digər ölkələrdən fərqlidir. Kənd təsərrüfatı məhsulları və sənaye məhsulları (ərzaq, ərzaq məhsulları) MDB ölkələri ilə böyük ixrac həcminə, Avropa ölkələri ilə ixrac ticarət əlaqələrində neft və neft məhsulları yüksək səviyyədə izlənilir. Qeyd edək ki, 2021-ci ildə Azərbaycanın ixrac aktivliyi MDB regionunda 2010-cu ilə müqayisədə 10% azalıb, digər ölkələrdə isə bu göstərici 5% artıb.

Mədənçixarma sənayesindən fərqli olaraq, istehsala qoyulan investisiyaların demək olar ki, hamısı daxili sərmayələrdir. Bu sahədə innovativ məhsulların istehsalı və xarici bazarlara çıxış baxımından mövcud vəziyyətin çənaətbəşx deyil və Azərbaycanda innovativ məhsulların istehsalı əsasən emal sənayesi hesabına formalaşır. Göründüyü kimi, 2021-ci ildə bu sektorda istehsal olunan innovasiya məhsullarının həcmi 2010-cu ilə müqayisədə on dəfə artaraq 66,4 milyon manata çatıb. Təbii ki, bu artım müsbət artım kimi qiymətləndirilməlidir və - istehsal olunan ümumi məhsulların 0,4%-ni yeni az hissəsini təşkil edir. Digər tərəfdən, belə innovativ məhsullar hələ də xarici bazarlarda yüksək rəqabət potensialına tab gətirə bilmir və onların ölkə ixracına müsbət təsirdə hiss olunmur (Şəkil 1). [4].

Şəkil 1. Qeyri-neft sənayesində yeni texnoloji məhsul istehsalı (milyon manat)

Azərbaycanda istehsal olunan qeyri-neft sənayesi məhsulları yüksək əmək və maddi məhsuldarlığı ilə xarakterizə olunur. Bu amil innovativ məhsulun effektivliyi ilə bağlı problemlər yaradır. Bu, ixrac üçün nəzərdə tutulan bir çox kimya sənayesi məhsullarında xüsusilə nəzərə çarpır. Digər tərəfdən, bu problemlər innovativ məhsulların istehsalında və sektorun ixracında müşahidə olunur.

- Yeni texnologiyaların qəbulunda gecikmələtin olması;
- Xarici və daxili bazarlar üçün zəif marketing qiyməti;
- Yeni texnologiyaların, innovasiyaların inkişafını təmin edən tənzimləmə mexanizmləri və infrastrukturunun olmaması.
- Müasir keyfiyyət standartlarının tətbiq mexanizminin olmaması,.
- Qeyri-neft sektorunda regional inkişafda ciddi fərqlərin olması.

Nəticə olaraq onu qeyd etmək lazımdır ki, işğaldan azad olunmuş, həmçinin respublikamızın bölgələrində qeyri-neft sektorunun ixrac imkanlarının artırılması baxımından yeni texnologiya sahələrinə qayğı artırılmalıdır. Azərbaycanda istehsal olunan qeyri-neft sənaye məhsullarının yüksək səmərəliliyi bu sahədə yeni texnologiyaların istifadəsini labüd edir.

ƏDƏBİYYAT

1. “Azərbaycan 2030: sosial-iqtisadi inkişafa dair Milli Prioritetlər”in təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı. Bakı, 2021. <https://e-qanun.az/framework/46813>.
2. Azərbaycan Respublikasının milli iqtisadiyyat perspektivi üzrə Strateji Yol Xəritəsi. Bakı, 2016. https://azertag.az/store/files/untitled%20folder/_STRATEJI%20YOL%20XERITESI.pdf.
3. Azərbaycan Respublikasının 2022-2026-cı illərdə sosial-iqtisadi inkişaf Strategiyası. Bakı, 2022. https://static.president.az/upload/Files/2022/07/22/5478ed13955fb35f0715325d7f76a8ea_3699216.pdf
4. Azərbaycan Respublikasının Statistika Komitəsinin hesabatları. Bakı, 2022. <https://www.stat.gov.az/source/industry/>
5. “Azərbaycan Respublikasında kiçik və orta sahibkarlıq səviyyəsində istehlak mallarının istehsalına dair Strateji Yol Xəritəsi”. Bakı, 2016. <http://www.president.az/articles/17670>.
6. “Azərbaycan Respublikasında ağır sənaye və maşınqayırmanın inkişafına dair Strateji Yol Xəritəsi”. Bakı, 2016. <http://www.president.az/articles/17670>.

IMPACT OF THE USE OF NEW TECHNOLOGIES IN OUR REPUBLIC ON THE DEVELOPMENT OF THE NON-OIL SECTOR

S.R. Abbasova

sehla.abbasova.2018@mail.ru

Ganja State University

The non-oil sector is of particular importance in ensuring the sustainable development of Azerbaijan. First of all, the processes that have taken place in the world economy over the past ten years are resuming inflationary growth trends.

The development of the non-oil sector justifies increased attention to export opportunities in Azerbaijan. The article draws attention to the analysis of the development of the non-oil sector in the Republic of Azerbaijan, the use of new technologies in the production of these areas and the assessment of their export opportunities.

ВЛИЯНИЕ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ НОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В НАШЕЙ РЕСПУБЛИКЕ НА РАЗВИТИЕ НЕ НЕФТЯНОГО СЕКТОРА

Ш.Р. Аббасова

sehla.abbasova.2018@mail.ru

Гянджинский государственный университет

Не нефтяного сектора в обеспечении устойчивого развития Азербайджана имеет особое значение. Прежде всего, процессы, происходившие в мировой экономике в последние десять лет, возобновляют тенденции роста инфляции.

Развитие не нефтяного сектора оправдывает повышенное внимание к экспортным возможностям на территории Азербайджана. В статье доводится до внимания анализ развития не нефтяного сектора в Азербайджанской Республике, использование новых технологий в производстве этих направлений и оценка их экспортных возможностей.

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA AZAD İQTİSADİ ZONALARIN
FORMALAŞDIRILMASI VƏ İNKİŞAFIN SOSIAL- İQTİSADİ ASPEKTLƏRİ**

J.E. Nəzərli

zhalanazarli@icloud.com

A.H. Həmidov

Azərbaycan Texnologiya Universiteti

Azərbaycanda azad iqtisadi zonaların yaradılması prosesi sürətlənib. Azad ticarət zonasına bənzər xüsusi iqtisadi zonanın, o cümlədən yeni Bakı Beynəlxalq Dəniz Ticarət Limanının ərazisində, Bakının Qaradağ rayonunun Ələt kəndində yaradılması iqtisadiyyatın davamlı inkişafını və rəqabət qabiliyyətini artıracaq.[3]

Müasir dövrdə azad iqtisadi zonalar xarici ticarət strategiyasının mühüm həlqələrindən biridir. Beləliklə, azad iqtisadi zonalar həm ixrac səbətinin çeşidinin və coğrafiyasının genişlənməsinə, həm də ölkə iqtisadiyyatına kapitalın cəlb edilməsinə şərait yaradır. Bu, həm də xarici valyuta axınının artmasına və müasir texnologiyalara çıxış imkanlarına müsbət təsir göstərir ki, bu da son nəticədə milli iqtisadiyyatın dayanıqlı inkişafına və dünya bazarına daha səmərəli inteqrasiyasına gətirib çıxarır. Belə iqtisadi zonaların yaradılması ayrı-ayrı ərazilərin və rayonların iqtisadiyyatının inkişafı baxımından səmərəli mexanizmdir.

Tarixdən məlumdur ki, xüsusi iqtisadi zonalar 20-ci əsrin ikinci yarısından əsasən ABŞ, Yaponiya, Koreya, Çin və digər ölkələrdə yaradılmışdır. Dünya Bankının hesabatlarına görə, dünyanın 135 ölkəsində 4100-dən çox xüsusi iqtisadi zona fəaliyyət göstərir ki, bu da qlobal ixracatın 210 milyard dollardan çoxunu təşkil edir. XİZ-in fəaliyyəti təkcə onun yerləşdiyi ölkənin ərazisinə deyil, həm də qonşu ölkələrin iqtisadiyyatına müsbət təkan verir. Azad iqtisadi zonanın regional təsirini görmək üçün Dubaya baxmaq kifayətdir. Beləliklə, 1940-cı ilə qədər Dubay kiçik bir qəsəbə idi. 1979-cu ildə Cəbəl Əli limanının tikintisi, sonra isə onun ətrafında azad iqtisadi zonanın yaradılması kiçik qəsəbənin bizim dövrümüzdə dünyanın əsas ticarət və maliyyə mərkəzinə çevrilməsinə imkan verdi. Bu gün qardaş Türkiyə azad ticarət zonası modelindən uğurla istifadə edən ölkələrdən biridir. Türkiyə Ticarət Nazirliyinin rəsmi saytının məlumatına görə, qaradaş ölkədə xüsusi statusa malik bu iqtisadi zonanın ticarət dövriyyəsidəki payı 20 milyard dollardan çoxdur.

Ələt kəndi həm beynəlxalq avtomobil, həm də dəmir yolu xətləri üçün ən əlverişli yerdə yerləşir. Bu, Azad Ticarət Zonasının eyni zamanda əlavə dəyər nöqtəsi və beynəlxalq paylama məntəqəsi kimi inkişaf etməsinə imkan verir. Nəzərə alsaq ki, Azərbaycan böyük bazarlara yaxın ərazidə yerləşir. Bu, Azad Ticarət Zonasının iqtisadi səmərəliliyini artıracaq və onun Mərkəzi Asiya, Rusiya, İran, Yaxın Şərq və Türkiyə bazarlarına xidmət göstərməsinə imkan verəcək. Daha dəqiq: [1]

- dövriyyə artacaq
- sərmayələr və investisiyalar sürətləndiriləcək,
- regionlarda məşğulluq artacaq, yeni iş yerləri açılacaq,
- milli iqtisadiyyatın dünya iqtisadi sistemində inteqrasiyası sürətləndiriləcəkdir.
- ixtisaslı kadrların təhsil və peşə təcrübəsinin təkmilləşdirilməsi imkanları genişləndiriləcək.
- istehsalata texniki mərkəzlər və elmi tədqiqatlar cəlb ediləcək.

Yuxarıda qeyd olunanlarla yanaşı, azad iqtisadi zonanın inkişafı üçün mühüm stimullaşdırıcı amillərdən biri də konsessiya sistemidir. Hər bir investor hər hansı kapital qoyuluşu etməzdən əvvəl onun üçün mövcud olan üstünlükləri və şərtləri diqqətlə öyrənir. [2] Hər bir dövlət və ya onun regionlarından biri azad iqtisadi zona yaradarkən öz konsessiya haqlarını müəyyən edir. Hazırda təcrübə göstərir ki, azad iqtisadi zonalarda yaradılan güzəştlər sistemi kifayət qədər fərdi xarakter daşıyır və müəyyən

dövlətin və ya regionun ərazisində həyata keçirilən proqram və layihələrlə sıx bağlıdır. Ələt Azad Ticarət Zonasının yaradılması üçün Birləşmiş Ərəb Əmirliklərinin “DP World” şirkətinin beynəlxalq konsaltinq şirkətinin seçilməsi bizə beynəlxalq təcrübənin ən qabaqcıl nümunələrindən istifadə etməklə prosesi həyata keçirməyə imkan verir.

Azad iqtisadi zonaların yaradılmasının məqsədləri onları təşkil edən dövlətlərin sosial-iqtisadi inkişaf səviyyəsindən, onların strateji prioritetlərindən və inkişaf planlarından və s. asılıdır.

ƏDƏBİYYAT

1. “Azərbaycan Respublikasının milli iqtisadiyyat perspektivi üzrə Strateji Yol Xəritəsi” Bakı, 6 dekabr 2016-cı il
2. Farole, T., Akinci, G. (Eds.). (2011). Special economic zones: progress, emerging challenges, and future directions. World Bank Publications.
3. <https://president.az/az/articles/view/52363>

FORMATION OF FREE ECONOMIC ZONES AND SOCIAL-ECONOMIC ASPECTS OF DEVELOPMENT IN THE REPUBLIC OF AZERBAIJAN

J.E.Nazarli

zhalanazarli@icloud.com

A.H.Hamidov

Azerbaijan Technological University

The process of creating free economic zones in Azerbaijan has accelerated. The creation of a free trade zone-type special economic zone, including the territory of the new Baku International Sea Trade Port, in the Alat settlement of the Garadagh district of Baku city, will increase the sustainable development of the economy and increase competitiveness, strengthen the position of Azerbaijan as a logistics and transport center, and make the operation of multifaceted transport infrastructure in the country more efficient.

ФОРМИРОВАНИЕ СВОБОДНЫХ ЭКОНОМИЧЕСКИХ ЗОН И СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ РАЗВИТИЯ В АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКЕ

Ж.Е.Назарли

zhalanazarli@icloud.com

А.Г.Гамидов

Азербайджанский Технологический Университет

Процесс создания свободных экономических зон в Азербайджане ускорился. Создание особой экономической зоны по типу зоны свободной торговли, в том числе на территории нового Бакинского международного морского торгового порта, в поселке Алят Гарадагского района города Баку, повысит устойчивое развитие экономики и повысит конкурентоспособность, укрепит позиции Азербайджана как логистического и транспортного центра, сделать более эффективной работу многогранной транспортной инфраструктуры страны.

ТЕАТРАЛЬНЫЙ ПЛАКАТ КАК ЭЛЕМЕНТ ВИЗУАЛЬНО-ГРАФИЧЕСКИЙ ПОДДЕРЖКИ ДЛЯ МОГИЛЕВСКОГО ОБЛАСТНОГО ТЕАТРА ДРАМЫ И КОМЕДИИ ИМЕНИ В.И. ДУНИНА-МАРЦИНКЕВИЧА

А. Попова, К. Шилко
sashka_20@mail.ru

Витебский государственный технологический университет

Актуальность данной темы в том, что на сегодняшний день театр представляет собой идеальный вариант культурного времяпрепровождения, приобщает обывателя к высокому, но, несмотря на то, что театральное искусство со временем развивается и меняется, способы полиграфического оформления спектаклей устаревают и не обновляются, перестают соответствовать современной визуальной культуре. Визуальному оформлению театральных плакатов в театре им. В. И. Дунина-Марцинкевича не уделяется должного внимания, в связи с чем, общий их образ невыразителен и неинтересен публике, поэтому необходимо разработать плакаты, соответствующие современным тенденциям, отражающую суть и уникальность спектакля.

Целью является разработка серии плакатов для Могилёвского областного театра драмы и комедии имени В. И. Дунина-Марцинкевича, которые смогут повысить привлекательность театра в глазах жителей и приезжих, а также сформировать образ, имеющий хорошие перспективы, как в творческой, так и туристической инфраструктуре.

Плакат – это первое знакомство зрителя со спектаклем, он должен создать в голове зрителя образ, способный вызвать определенные эмоции. Плакат работает в условиях улицы, производственных помещений, мест отдыха и т. д.

За все время развития плакатного искусства сформировались различные стилистические, композиционные, графические традиционные приёмы, которые значительно обогатили графический дизайн. В основе любого графического приёма лежит символ, метафора, которая позволяет автору донести зрителю свою идею несколько иным способом, при котором через более понятные и близкие явления постигаются наиболее далекие понятия.

Использование метафоры – важный момент в смысловой концепции плаката. Выражение главной идеи, смысла плаката осуществляется посредством употребления переноса значения

Плакаты разработаны для пьесы «Песя и Янко». Постановка посвящена памяти жертвам Бобруйского гетто. Название постановки транслируется на двух языках – русском и иврите. Плакаты выполнены с использованием иллюстраций, во взаимодействии ручной, коллажной и компьютерной графики. Иллюстрация работает не потому что люди перестали читать, а в силу психофизиологических особенностей человеческого восприятия. Множество проведенных исследований показало, что около 80% населения планеты – визуалы, то есть люди, лучше всего воспринимающие информацию при помощи зрения. Хорошая иллюстрация захватывает внимание и завоевывает симпатии зрителя. Иллюстрации дают представление о главных персонажах и месте, где разворачиваются события.

Ёмкость образа в плакате достигается экономией и концентрацией художественных средств, образительными графическими метафорами, что позволяет сравнивать графику и смысл сообщения.

Изображения на плакате не могут физически перемещаться или изменяться. Тем не менее динамичность изображения – очень распространенный и оправдывающий себя прием в искусстве плаката. Схватывается наиболее выразительный момент начавшегося, но не законченного движения и фиксируется. Взлетающая птица, объятия, плывущая кувшинка на представленных ниже плакатах – пример такого рода решения. Воображение зрителя невольно достраивает предшествующие зафиксированному моменту ситуации и прогнозирует дальнейшие возможные изменения. Поэтому динамическое изображение – это всегда маленькое повествование о каком-то событии или действии, имеющем начало, течение и предполагаемый конец (рис. 1).

Рисунок 1. Плакаты для пьесы «Песя и Янко»

Основные используемые цвета в разработке плакатов черный, серый и белый – это самая распространенное минималистское сочетание цветов, каждый из которых может служить для акцентирования. Своеобразная мрачность цветовой палитры соответствует эмоциональной составляющей пьесы. Цвета, использованные в плакатах, дополняют и усиливают друг друга, внося в изображение оттенки обреченности. Каждый из них имеет свое психологическое значение, и способен повлиять на потенциального потребителя.

В плакатах используется несколько шрифтов. Одним из них является авторский рукописный шрифт в стиле гранж, вторым универсальный шрифт Antaranı – гротеск без засечек с некоторыми стилистическими особенностями. Дополняет современный гротескный шрифт изящная антиква, которая придает легкость и лаконичность плакатам шрифт Elapog – новый свежий современный шрифт с засечками в ретро-стиле, смешанный с экспериментальными элементами.

Выбор данных шрифтов соответствует минималистической тенденции в дизайне под названием «Аптекарь», которая эффектно проявляет себя в плакатном искусстве, и в печатных изданиях. Такой стиль основывается на крайней воздержанности и минимализме.

Разработанные плакаты отражает уникальность спектакля и соответствует современным тенденциям. Основным элементом созданных плакатов являются иллюстрации, сюжетные рисунки, призванные рассказать историю, донести до зрителя суть и настроение спектакля. Плакаты привлекут потенциальных зрителей, повышая перспективы развития театра.

THEATRICAL POSTER AS AN ELEMENT OF VISUAL AND GRAPHIC SUPPORT ELEMENT FOR THE MOGILEV REGIONAL DRAMA AND COMEDY THEATER NAMED AFTER V.I. DUNIN - MARCINKEVICH

**A. Popova, K. Shilko
sashka_20@mail.ru**

Vitebsk State Technological University

This paper discusses the design of a poster for the Mogilev Regional Drama and Comedy Theater named after V. I. Dunin-Marcinkevich. The graphic components involved in the development of posters are analyzed.

ÇEXİYADA TİBBİ TURİZM DAVAMLI İNKİŞAF AMİLİ KİMİ

A.N. Həsənov

arzu_hasan@mail.ru

G.A. Əhmədzadə

iglnar081@gmail.com

Son illərdə həyatda və ətraf mühitdə baş verən hadisələrin təsirindən yaranan nəticələr əksər sahələrdə əhəmiyyətli dəyişikliklərə səbəb olmaqdadır. Bu fəaliyyət sahələri arasında mövcud dəyişikliklərin təsir etdiyi səhiyyə xidmətləri sistemi də istisna təşkil etmir. İstər səhiyyə sahəsinin, istərsə də milli iqtisadiyyatın inkişafında mühüm rol oynayan bərpa-sağlamlıq turizminin mühüm istiqamətlərindən biri olan tibbi turizm bu dəyişikliklərin əsas təsir elementlərindən biri hesab edilir.

Tibbi turizmin mahiyyətində daha keyfiyyətli tibbi xidmətlər almaq və yaranmış sağlamlıq problemlərini aradan qaldırmaq istəyən insanların başqa ölkələrə müvəqqəti səyahətlərini nəzərdə tutur [2, s.3]. Xarakterik xüsusiyyətləri ilə fərqli mahiyyət daşıyan “tibb” və “turizm” anlayışlarının təzahür edən təzadlarına baxmayaraq, onların vəhdətində sosial əhəmiyyətli fəaliyyət mövcud olur. Eyni zamanda “tibb” anlayışının tələffüzü və ya yazılışı insanın sağlamlığı və fiziki vəziyyəti ilə yaranan qüsurlar, iztirablar, məhdudiyətlər və bu xarakterli vəziyyətlər, “turizm” isə asudə vaxtın səmərəli təşkili, istirahət, gəzinti, əyləncə, yeni emosiyalar və təəssüratlar, həzz almaq və s. barədə assosiasiyalar yaranır.

Eyni zamanda tibbi turizm anlayışının mənasının dəqiqləşdirilməsi müzakirələri hələ də davam etməkdədir. Bəzi tədqiqatçıları düşüncülər ki, tibbi turizm həm də müalicə və sağlamlaşdırıcı turizmdir.

Turizmin bu növündə müxtəlif formada təşkil olunmuş istirahət, tələbata uyğun tibbi prosedurlarla kombinə edilir, parallel həyata keçirilir, bir sözlə birlədirilir [3, s.21]. Bəzən isə tibbi turizm lokal ərazidə xüsusi təbii-iqlim şərtlərində və təbii-müalicə əmilləri olan mühitdə “sanatoriya müalicəsi” kimi qəbul edilir. Lakin bu fikirlə razılaşmayan mütəxəssislər də var və onlar hesab edirlər ki, konkret tibbi yardım almaq istəyən turistlərin xarici ölkələrə turlar almasının məqsədi, kurort müalicəsi üçün səfərlərdən fərqlənir və belə müalicələrin proqramlarının xarakteri də başqa olur [1, s.613].

Ümumiyyətlə dünyada tibbi turizm bazarı müəyyən regionlar üçün-xüsusilə, inkişaf etmiş ölkələr üçün xarakterik hesab edilir. ABŞ, Almaniya, Fransa, Avstriya, İsveçrə, Türkiyə, Çexiya və s. ölkələrdə turizmin bu növü müasir tələblər səviyyəsində inkişaf etmişdir.

Bu ölkələr arasında son illər tibbi turizm sahəsində ciddi uğur qazanmış ölkələrdən biri Çexiyadır. Tibbi xidmətlərin yüksək keyfiyyəti və ucuzluğu sayəsində son illər Çexiyaya tibbi turizm turlarında iştirak edən turistlərin sayında və gəlirlərin həcmində ciddi artım müşahidə edilir.

Məsələn, tibbi turizm xidmətlərinin səviyyəsinə görə inkişaf etmiş dünya ölkələri olan İsrail və İsveçrə ilə müqayisədə Çexiyada qiymətlər xeyli ucuzdur: baş beyinin şişinin əməliyyatı İsraildə 27 mil dollar, İsveçrədə 30 min avro, ürək ritminin süni stimulyatoru müvafiq olaraq 17 min dollar və 20 min avro, ağır əməliyyatlardan sonra bir sutkalıq reabilitasiya 1350 dollar və 2500 avrodursa, bu qiymətlər Çexiyada müvafiq olaraq 16 min avro, 12500 avro və 500 avrodur [4].

Bu amillər hər il ölkəyə 25-30 min tibbi turların reallaşdırılmasına əsas yaratmış, Çexiya tibbi turizmin inkişafına və turist axınlarının səviyyəsinə görə Avropanın beş ölkəsi sırasına daxil olmuşdur.

Ölkənin tibbi turizm bazarında əsas tibbi xidmətlər onkoloji, neyroxirurgiya, kardiologiya, ortopediya, hüceyrə terapiyası, əməliyyat sonrası bərpa xidmətləri hesab edilir. MediGlobus təşkilatının statistik məlumatlarına əsasən ölkədə ən çox həyata

keçirilən cərrahi əməliyyatlar sırasında kronar arteriyaya stend qoyulması, ürək klapanının qoyulması və ya dəyişdirilməsi, onurğa yırtığının əməliyyatı, oynaq-dayaq protezlərinin qoyulması, müxtəlif xərçəng şişlərinin əməliyyatı, beyin şişlərinin radiocərrahi əməliyyatı və s. üstünlük təşkil edir [5].

Çexiya üçün xarakterik tibbi turizm tədbirlərindən biri də bu ölkədə tibb elminin ən son nailiyyətlərinə dair mütəmadi elmi konfrans və treninqlərin təşkilidir. Eyni zamanda, Çexiya həkimləri dünyanın istənilən ölkəsində keçirilən tibbi sahəyə aid tədbirlərdə mütəmadi iştirak edirlər və innovasiyalı texnologiyaları mənimsəməyə və ölkələrində tətbiq etməyə çalışırlar. Bu da onların innovativ səviyyələrinin daim yüksəlməsinə imkan verir.

Beləliklə, Çexiya dünya tibbi turizm bazarının əsas oyunçularından biri kimi dəyərləndirilə bilər. Ölkənin təklif etdiyi tibbi xidmətlərin çeşidi və keyfiyyətinə görə dünyanın inkişaf etmiş ölkələri sırasında yer alması, tibbi turların istehlakçılarının axınına təmin edən əsas amillərdir. Bu amillər ölkədə tibbi turizmin daha da inkişaf edəcəyinə və ümumi inkişafa böyük töhfə verəcəyinə inam yaradır.

ƏDƏBİYYAT

1. А.Н. Дайхес. Обзор истории развития, современных тенденций, факторов влияния и актуальных вопросов медицинского туризма в научной литературе. Science of The Young (Eruditio Juvenium). 2019; 7(4): с. 612-22 .
2. В.С. Орлова, А.А. Щербакова. Перспективы развития лечебнооздоровительного туризма в регионе //Проблемы развития территории. 2014. №4 С.34-45.
3. Г.Ю. Щекин. Медицинский туризм: история, теория, практика / Г.Ю. Щекин, Н.Н. Седова. Москвы : ООО Издательская группа «Юрист». 2014. 273 с.
4. <https://mediglobus.com/ru/medical-tourism-in-the-czech-republic/>.
5. <https://mediglobus.com/clinics/country-czech/>. (müraciət tarixi-11.04.23).

MEDICAL TOURISM AS A FACTOR OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT IN THE CZECH REPUBLIC

A.N. Hasanov

arzu_hasan@mail.ru

G.A. Ahmadzadeh

iglnar081@gmail.com

The level of development of medical tourism in the Czech Republic, its current state, the main medical tourism services and their characteristics are listed. It is noted that the Czech Republic is one of the main participants in the medical tourism market in the world and in Europe.

МЕДИЦИНСКИЙ ТУРИЗМ В ЧЕХИИ КАК ФАКТОР УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ

А.Н. Гасанов

arzu_hasan@mail.ru

Г.А. Ахмадзаде

iglnar081@gmail.com

Перечислены уровень развития медицинского туризма в Чехии, его современное состояние, основные услуги медицинского туризма и их характеристики. Отмечается, что Чехия является одним из основных участников рынка медицинского туризма в мире и в Европе.

ÖLKƏDƏ ƏT İSTEHLAKININ STATİSTİK MODELLEŞDİRİLMƏSİ

H. İsayeva

hamida.isayeva@stat.gov.az

Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi Elmi Tədqiqat və Statistik İnnovasiyalar Mərkəzi

Ölkədə əhalinin artması, təbii ehtiyatların (torpaq, su, iqlim, enerji mənbələri, meşə resursları və s.) tükənməsi və çirklənməsi öz təsirini ərzaq məhsullarının, o cümlədən strateji ərzaq növləri olan taxıl və ətin istehsalı və istehlakına göstərməkdədir.

Ona görə, əhali sayının, taxıl və ət istehsalının, həmçinin, istehlakının düzgün proqnozlaşdırılmasına tələbat artmaqdadır. Proqnozların keyfiyyəti öz növbəsində müasir elmi metod və müasir innovativ, rəqəmsal texnologiyaların tətbiqini şərtləndirir.

Təhlillər göstərir ki, keyfiyyətli proqnozlar statistik model və metodlardan istifadə vasitəsi ilə tərtib edilir. Statistik model və metodlar statistik təhlildə geniş istifadə edilməlidir. Statistik təhlilin müasir statistik metod və modellər vasitəsi ilə aparılması üçün SPSS, STATA, SAS, R, Excel proqram sistemlərinə və irihəcimli məlumat bazalarına ehtiyac vardır. Odur ki, məlumatların idarə edilməsi, təhlili, mühəndislik üçün yeni elmi sahə yaratmışdır ki, bu sahə də “Məlumat elmi” (data scientific) adlanır.

Hazırda statistik məlumatların keyfiyyətinin yüksəldilməsi üçün rəqəmsal texnologiyaların tətbiqinə üstünlük verilir. Rəqəmsal texnologiyaların əsas komponentlərinə internet, irihəcimli məlumatlar, süni intellekt, müasir proqram sistemləri və s. aiddir.

Ölkədə strateji ərzaq məhsulları olan ət və ət məhsullarına olan tələbat əsasən iki üsulla proqnozlaşdırıla bilər.

Bunlardan birincisi sadə, normativ üsuldur. Bu üsula əsasən minimum istehlak səbətinin məlumatlarından istifadə edilir. Yəni, Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin “Azərbaycan Respublikasında minimum istehlak səbətinin tərkibinin təsdiq edilməsi haqqında” 2014-cü il 6 iyun 182 nömrəli qərarından göstərilmiş normalara əsasən hesablamaq mümkündür. Qərarda adambaşına illik ət istehsalı əmək qabiliyyətli əhali üçün 32.4 kq, təqaüdçülər üçün 32 kq, uşaqlar (0-15 yaş) üçün isə 29.6 kq nəzərdə tutulmuşdur. Əhalinin yaş qrupları üzrə sayını nəzərə alsaq, yəni əmək qabiliyyətli əhali ümumi əhalinin 65 %-i, təqaüdçü 14%, 0-15 yaşında olan uşaqlar 21%-dirsə, onda ət istehlakının miqdarı əmək qabiliyyətli əhali üzrə $32.4 \cdot 6500000 = 210\,600\,000$ kq, təqaüdçülər üzrə $32 \cdot 1\,400\,000 = 44\,800\,000$ kq, uşaqlar üzrə isə $29.6 \cdot 2\,100\,000 = 62\,160\,000$ kq olar. Cəmi ət istehlakının norması 317 560 000 kq təşkil edir.

İkinci metodda isə ev təsərrüfatlarının statistik tədqiqatının məlumatları əsasında statistik model vasitəsi ilə proqnozlaşdırılır. Ev təsərrüfatlarının statistik tədqiqatında ət istehlakına dair məlumatlar aşağıdakı cədvəldə verilmişdir.

Ölkədə adambaşına ət istehlakı [3]

İllər	Adam başına ət istehsalı	Adam başına ət istehlakı	Mal əti məhsulunun istehlakı	Qoyun və keçi əti məhsulunun istehlakı	Donuz əti məhsulunun istehlakı	Quş əti məhsulunun istehlakı
2012	30	32	13.8	7.7	0.3	10.6
2013	31	33	15.0	7.8	0.2	10.3
2014	31	33	14.8	7.5	0.4	10.7
2015	31	33	15.0	7.5	0.4	10.5
2016	31	35	14.5	7.9	0.7	12.4
2017	33	37	15.4	8.1	0.9	13.0
2018	33	40	16.1	8.3	0.9	14.5

Ümummilli Lider Heydər Əliyevin anadan olmasının 100 illiyinə həsr olunmuş “Dördüncü sənaye inqilabı və innovativ texnologiyalar” Beynəlxalq elmi-praktik konfransı

2019	34	41	16.1	8.7	0.9	15.0
2020	35	41	16.3	8.9	1.0	14.6
2021	36	41	15.9	9.0	1.0	15.4

Cədvəldən görüldüyü kimi, adambaşına cəmi ət istehlakı 2021-ci il 2012-ci ilə nisbətən 28.1%, mal əti istehlakı 15.2%, qoyun və keçi əti istehlakı 16.9%, donuz əti istehlakı 2.3 dəfə, quş əti istehlakı 45.3% artmışdır.

SPSS proqram paketindən istifadə edərək adambaşına ət istehlakının riyazi-statistik xarakteristikalarını hesablasaq aşağıdakı statistik göstəricilər alınır.

Statistik xarakteristikalar	Adambaşına ət istehlakı, Kq	Mal əti istehlakı, kq	Qoyun, keçi əti istehlakı, kq	Donuz əti istehlakı, kq	Quş əti istehlakı, Kq
Ədədi orta	36.6	15.29	8.14	0.67	12.7
Ədədi ortanın standart xətası	1.212894	0.257531	0.177764	0.098939	0.655066
Median	36	15.2	8	0.8	12.7
Moda	33	15	7.5	0.9	#N/A
Standart kənarlaşma	3.8355	0.814385	0.562139	0.312872	2.0715
Dispersiyası	14.71111	0.663222	0.316	0.097889	4.291111
Ekses	-2.10419	-0.65249	-1.34634	-1.82741	-2.00753
Asimmetriya	0.131739	-0.42324	0.462932	-0.38746	0.043874
Variasiya genişliyi	9	2.5	1.5	0.8	5.1
Minimum	32	13.8	7.5	0.2	10.3
Maksimum	41	16.3	9	1	15.4
Cəm	366	152.9	81.4	6.7	127
Say	10	10	10	10	10
Etibarlılıq səviyyəsi (95.0%)	2.677682	0.582576	0.40213	0.223815	1.481862

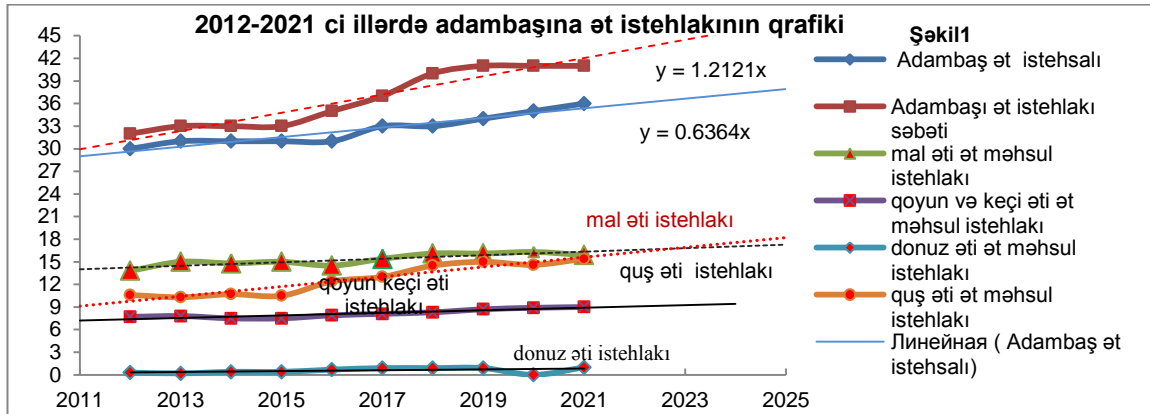
Adambaşına ət istehlakı məlumatlarının statistik təhlili göstərir ki, variasiya əmsali cəmi ət istehlakı üzrə 10.4 %, mal əti istehlakı üzrə 5.3 %, qoyun əti istehlakı üzrə 6.9 %, donuz əti istehlakı üzrə 46.7 %, quş əti istehlakı üzrə 16.3 % olmuşdur.

Statistik təhlil göstərir ki, dayanıqlıq əmsali cəmi ət istehlakı üzrə 89.5 %, mal ətinin istehlakı üzrə 94.7 %, qoyun əti istehlakı üzrə 93.1 %, donuz əti istehlakı üzrə 53.3 %, quş əti istehlakı üzrə 83.7 % olmuşdur.

Dayanıqlıq əmsalinin yüksək olması istehlakın sabitliyini göstərir. Bu göstəricinin qiyməti orta kəmiyyətin standart xətasından asılıdır. Verilmiş məlumatlarda ədədi ortanın nisbi standart xətası cəmi ət istehlakı üzrə 3.3 %, mal əti istehlakı üzrə 1.7 %, qoyun əti istehlakı üzrə 2.18 %, donuz əti istehlakı üzrə 14.7 %, quş əti istehlakı üzrə 5.15 % olmuşdur.

Verilmiş göstəricilərin ədədi ortanın standart xətasının aşağı olması isə ədədi ortanın nəzəri qiyməti ilə faktiki, real qiyməti arasında qalıq fərqi az olmasını göstərir. Təhlil olan göstəricilər içərisində orta kəmiyyətin standart xətası mal əti məhsulunun istehlakında azdır.

Verilmiş məlumatların qrafik təhlili və trend modelləri aşağıdakı şəkildə verilmişdir.

STATISTICAL MODELING OF MEAT CONSUMPTION PER CAPITA IN A COUNTRY

H. Isayeva

hamida.isayeva@stat.gov.az

State Statistics Committee of the Republic of Azerbaijan
Center for Scientific Research and Statistical Innovation

The article investigates the result of a statistical study of meat consumption per capita in the country by different types, and analyzes using tables, graphs and models. Statistical data analysis was performed using modern SPSS and Excel software packages. At the same time, graphs of statistical trend models are described.

СТАТИСТИЧЕСКОЕ МОДЕЛИРОВАНИЕ ПОТРЕБЛЕНИЯ МЯСО НА ДУШУ НАСЕЛЕНИЯ СТРАНЫ

Г. Исаева

hamida.isayeva@stat.gov.az

Государственный комитет по статистике Азербайджанской Республики
Центр научных исследований и статистических инноваций

В статье исследован результат статистического изучения потребления мяса на душу населения в стране по разным видам, и дан анализ с помощью таблиц, графиков и моделей. При статистическом анализе данных использовались современные пакеты программ SPSS и Excel. При этом описываются графики статистических трендовых моделей.

**QIDA SƏNAYESİ MÜƏSSİSƏLƏRİNİN İNNOVASIYA FƏALİYYƏTİNİN
ARAŞDIRILMASI**

K.Ə. Abdullayev

kenan.abdullayev22@gmail.com

P.M. Orucov

orucovprviz975@gmail.com

Y.Ə. Hübətov

y.humbetov@uteca.edu.az

Azərbaycan Texnologiya Universiteti

Milli iqtisadiyyatın formalaşmasında və onun dinamik inkişafının təmin edilməsində maliyyə-kredit sistemi əsaslı surətdə təkmilləşdirilməlidir. Hər şeydən əvvəl, daxili bazarı əsasən yerli istehsal hesabına ödəmək məqsədilə ölkədə yeni texnika və texnologiya əsasında dünya standartlarına uyğun gələn, yüksək keyfiyyətli xalq istehlakı mallarının istehsalı təmin edilməlidir. Problemin bu istiqamətdə həlli makroiqtisadi səviyyədə işsizlik probleminin həllinə də müsbət təsir göstərə bilər.

Müasir iqtisadiyyatın və cəmiyyətin ən vacib inkişaf problemlərindən biri ərzaq təhlükəsizliyi və əhalinin ərzaq məhsulları ilə təminatı problemidir [1]. Hal-hazırda bazarın yerli qida məhsulları ilə zənginləşdirilməsinin obyektiv zəruriliyi qida sənayesi müəssisələrinin səmərəli fəaliyyəti ilə əlaqədardır, belə ki, yekunda, qida məhsullarının istehsal həcmindən, keyfiyyətindən və qiymətindən təkəcə əhalinin həyat səviyyəsi deyil, həm də ümumilikdə iqtisadiyyatın inkişafı asılıdır. Buna uyğun olaraq yetişmiş bazar münasibətləri və daxili ərzaq bazarında böyüyən rəqabət qida sənayesi müəssisələrinin inkişafının təminatına yeni yanaşma işlənilməlidir. Son zamanlarda daxili ərzaq bazarında təkəcə ənənəvi ehtiyatlardan deyil, həm də ilk növbədə, texnoloji və təşkilatı innovasiyalardan istifadə olunmaqla yeni çeşiddə qida məhsulları görmək mümkündür. Qarşıya qoyulan məsələ nəzəri və praktiki xarakter daşıyan bir sıra yeni problemlərin həllini tələb edir.

Yerli qida sənayesi müəssisələrinin fəaliyyət göstərdiyi şəraitlər hər zaman rəqabətqabiliyyətiliyin inkişafına və artmasına səbəb olur. Maliyyənin qeyri-stabil olması, aşağı texniki səviyyə, texnoloji avadanlıqların köhnəlməsi, mülkiyyət hüquqlarında və müqavilələrin reallaşmasında qanunvericilik zəmanətinin olmaması, müəssisə menecmentinin nisbətən aşağı səviyyəsi, daxili bazardakı yüksək rəqabət, xərclərin inflyasiyası – qida sənayesi müəssisələrinin inkişafının ehtiyat sisteminin formalaşmasına yeni yanaşmalara yenidən baxılmasının tələb edir [2]. Baxmayaraq ki, innovasiyalı inkişaf yoluna keçid zəruriliyi şübhə doğurmur, bununla belə nəticələrin daha da yaxşı olmasına inanmaq lazımdır.

Azərbaycanın ikinci böyük şəhəri olan Gəncədə fəaliyyət göstərən qida sənayesi müəssisələrindən də belə problemlər yan keçməmişdir. Bir çox müəssisələr üçün ümumi problem sayılan yeni texnologiyaların və məhsulların işlənilməsi və tətbiqi maliyyə vəsaitlərinin çatışmazlığı hesab olunur ki, bu da iqtisadi böhranla daha da kəskinləşmişdir. Bu problemin aradan qaldırılması üçün innovasiyaları tətbiq edən müəssisələrə subsidiyaların verilməsi, vergilərin azadılması, gömrük-tarif sisteminin nizamlanması və digər dövlət səviyyəli tədbirlərin tətqdim olunması şərait yarada bilər.

Qida sənayesi müəssisələrinin innovasiya aktivliyinin aşağı səviyyədə olmasının digər vacib amili – yeni keyfiyyətli məhsul və texnologiyaların işlənilməsi və hazırlanmasında yaxından iştirak edən ixtisaslaşmış kadr və mütəxəssislərin olmamasıdır. İnnovasiya fəaliyyətinin vacib problemlərindən biri yeni məhsulun satışı və bazara çıxarılma çətinlikləridir. Bunun da həlli yolu xüsusi keyfiyyətli innovativ qida məhsulları mağazalarının yaradılmasıdır (məsələn, funksional məhsullar, ahıl insanlar üçün məhsullar, idmançılar üçün məhsullar və s.).

Tədqiqat zamanı qida sənayesi müəssisələrində innovasiya fəaliyyətini ləngidən problemlərin və çətinliklərin öyrənilməsi, eləcə də aradan qaldırılması yollarının araşdırılması nəticəsində belə qərara gəlmək olar ki, ölkəmizdə innovasiya fəaliyyətinin aktivləşdirilməsi üçün elə bir model yaradılmalıdır ki, o dövlət siyasətinə cavab versin və sahənin spesifikliyini nəzərə alsın.

ƏDƏBİYYAT

1. П.Е. Евнухов. Обеспечение продовольственной безопасности населения РФ. Пищевая промышленность. 2009. №7. с.6-13.
2. С.В. Пименов Механизмы управления инновациями на предприятиях по производству продуктов питания. Монография. СПб, 2010. 28,6 п.л.

ИССЛЕДОВАНИЕ ИННОВАЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЙ ПИЩЕВОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ

К.А. Абдуллаев

kenan.abdullayev22@gmail.com

П.М. Оруджев

orucovprviz975@gmail.com

Ю.А. Гумбатов

y.humbetov@uteca.edu.az

Азербайджанский технологический университет

Изученные в статье проблемы и трудности, тормозящие инновационную деятельность, и перечисленные способы их преодоления говорят, о том, что необходимо создать в стране такую модель активизации инновационной деятельности, которая отвечала бы государственной политике и учитывала специфику отрасли.

INVESTIGATION OF THE INNOVATION ACTIVITY OF FOOD INDUSTRY ENTERPRISES

K.A. Abdullayev

kenan.abdullayev22@gmail.com

P.M. Orucov

orucovprviz975@gmail.com

Y.A. Humbatov

y.humbetov@uteca.edu.az

Azerbaijan Tecnological University

The problems and difficulties that inhibit innovative activity, and the listed ways of overcoming them, which are studied in the article, indicate that it is necessary to create a model for the activation of innovative activity in the country, which would correspond to the state policy and take into account the specifics of the industry.

**MARKETİNG FƏALİYYƏTİNDƏN İSTİFADƏNİN QIDA SƏNAYESİNİN DAYANIQLI
İNKİŞAFINA TƏSİRİ**

F.Q. Əliyeva

fatimaaliyevhaa@gmail.com

F.A. İsgəndərov

ferman.isgenderov@bk.ru

Azərbaycan Texnologiya Universiteti

Qida məhsulları istehsalı Azərbaycan Dövlətinin daim xüsusi diqqət yetirdiyi əsas sahələrindən biri hesab edilir. Təsadüfi deyildir ki, Dövlətin iqtisadi siyasətində "Azərbaycan Respublikasının ərzaq təhlükəsizliyi" barədə ayrıca proqram qəbul edilmişdir (2.03.2001-ci il). Bu proqramın qəbulundan sonrakı dövrlərdə Qida müəssisələrinin inkişafı istiqamətində əsaslı islahatlar həyata keçirilmişdir və nəticədə qida məhsullarının inkişafında nəzərəçarpan inkişaf olmuşdur. Apardığımız müşahidələrdən belə nəticəyə gəlirik ki, qida məhsulları istehsal edən müəssisələrin həyata keçirdikləri fəaliyyətdə müəyyən problemlər mövcuddur və onları aradan qaldırmaqla yüksək iqtisadi nailiyyətlər əldə etmək olar.

Bildiyimiz kimi müasir iqtisadi inkişafın əsas yolu Marketing araşdırmalarından keçir. Bazar iqtisadiyyatının tələblərinə əsaslanan istənilən fəaliyyət sahəsində o cümlədən qida sənaye müəssisələrində ilk növbədə bazar konyukturasının öyrənilməsi diqqət yetiriləcək əsas istiqamətdir.

Beləliklə tələb və təklif arasında münasibətlər öyrənilir və onların sayəsində qiymət münasibətləri formalaşır. Bu marketingin ilkin fəaliyyəti hesab olunur. Marketing fəaliyyətindən istifadə nəticəsində istehlakçıların tələbatları öyrənilir və fəaliyyətin istiqaməti müəyyənləşdirilir. Beləliklə həm istehlakçı həm də məhsul seqmentini müəyyən etmək olur ki, bu da məhsullarının reallaşması prosesini sürətləndirilməsinə təsir edən amildir.

Marketing fəaliyyətindən istifadə etməklə qida məhsulları istehsal edən müəssisələr öz məhsullarının çeşidini istehlakçıların tələbatlarına daha tez uyğunlaşdırırlar, məhsulun istehsal vaxtını və yerini düzgün müəyyənləşdirə bilirlər.

Qida müəssisələrinin marketing fəaliyyətindən istifadəsi istehsalın iqtisadi səmərəliliyini yüksəltməyə səbəb olur. Çünki, istehsalçıların öz məhsullarını reallaşdırmağa inamları artır, istehsalın çevikliyinə, rəqabət qabiliyyətli məmulatlar buraxılışına nail olunur, tələbata uyğun yeni məhsulun vaxtında mənimsənilməsi və hazırlanaraq bazara daxil edilməsi prosesi baş verir ki, nəticədə yarana biləcək əlavə xərclərdən müəssisə azad olur.

Marketing tətbiq etməklə çoxsaylı istehlakçı qruplarını müəyyən əlamətləri üzrə seqmentlərə ayırmaq mümkün olur və beləliklə həm istehlakçıların tələbatlarının daha dolğun ödənilməsinə və müəssisənin idarə edilməsinin sadələşdirilməsinə şərait yaranır. Eyni zamanda müəssisənin rəqiblərini təhlil etməklə rəqiblər qiymətləndirilir, müəssisənin potensial imkanları, satışın istiqamətləri, məhsulun tanınması, qiymət strategiyası, məhsulun təkmilləşdirilməsinin zəruriliyi kimi məsələləri həll etmək mümkün olur və s.

Apardığımız araşdırmanın nəticəsi olaraq qeyd edirik ki, Respublikamızda qida sənayesinin dayanıqlı inkişafının təmin edilməsinin əsas yolu marketing fəaliyyətindən istifadədir.

**ВЛИЯНИЕ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ МАРКЕТИНГОВОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ НА
УСТОЙЧИВОЕ РАЗВИТИЕ ПИЩЕВОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ**

Ф.Г. Алиева

fatimaaliyevhaa@gmail.com

Ф.А. Искандаров

ferman.isgenderov@bk.ru

Азербайджанский Технологический Университет

В заключение проведенного нами исследования отметим, что основным способом обеспечения устойчивого развития пищевой промышленности в нашей республике является использование маркетинговой деятельности.

THE IMPACT OF THE USE OF MARKETING ACTIVITIES ON THE SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF THE FOOD INDUSTRY

F.Q. Aliyeva

fatimaaliyevhaa@gmail.com

F.A. Isgandarov

ferman.isgenderov@bk.ru

Azerbaijan Technological University

As a result of our research, we note that the main way to ensure the sustainable development of the food industry in our Republic is the use of marketing activities.

VİRTUAL REALLIQ – GƏLƏCƏK NƏSİL TURİZM

İ.V. Qurbanova

ilahequrbanova01@gmail.com

Y.Ə.Hümbətov

humbetov-1964@mail.ru

Azərbaycan Texnologiya Universiteti

VR (Virtual Reallıq) müşahidəçiyə bir mənzərəni 360° baxmağa imkan verən interaktiv şəkil və ya videolardır. Sabit bucaqdan çəkilən görüntülərdən fərqli olaraq, VR məkanın bütün tərəfini əks etdirir. VR formatlı multimediyə vasitələrinin çəkilişində omni-istiqaşmətli kameralar, qurğulardan istifadə olunur və xüsusi proqramlar vasitəsilə 3D görünüş verilir.

Hazırlanmış VR kontentlərinə VR başlıqlar vasitəsilə baxmaq daha təsirlidir, ancaq adi kompüter, telefondan da baxmaq olur. Bir çoxları VR ilə CGI (kompüter qrafikalı görüntülər) qarışdırır. Ancaq VR reallığa əsaslanır. Belə ki, kamera vasitəsilə çəkilən görüntülərə sonradan proqramlar vasitəsilə VR format verilir.

VR videolarının iki növü var: monoskopik və stereoskopik videolar. Monoskopik videolar mobil telefon və ya kompüterdən baxmaq üçün nəzərdə tutulub. Yaxınlaşdırmaq və yana sürütləməklə bütün görüntünü görmək mümkündür. Stereoskopik videolara yalnız VR başlıqla baxmaq mümkündür. Monoskopik videolarla müqayisədə hazırlanması daha çox vaxt aparır, daha çox büdcə tələb edir. VR şəkillər isə DSLR kameralarla çəkilir. VR videolarına nisbətən daha yüksək görüntü imkanı verir [2].

Ümumiyyətlə, VR dedikdə çoxları əyləncə üçün hazırlanan video oyunları, 3D sinema, əyləncə parklarını nəzərdə tutur. Ancaq günümüzdə VR texnologiyalarından istifadə artmaqdadır və bir çox sahədə istifadə olunur: avtomobil sənayesi, tibb (cərahiyyə, autizm, PTSP, Alzheimer, ağrıkəsici kimi), şopinq (moda həftələri), dizayn (interyer dizayn, geyim dizaynı), memarlıq, təhsil, əyləncə, idman (idman yarışları, fitnes), rəssamlıq, iclasların keçirilməsi, marketing (reklam), jurnalistika, turizm və rekreasiya, sosiallaşma, polislərin təlim keçməsində və s. [3]

Bəs VR hansı üstünlüklərinə görə adı çəkilən sahələrdə istifadə olunur? 1) İlk növbədə 360 dərəcəlik baxış imkanı verir. Adi halda insan başını tərpətmədən 200°- 220° görmə qabiliyyətinə malikdir. 2) Müasir VR texnologiyalarında insanın 5 hissi inkişaf etdirilmişdir. Bu da bodisuit, data əlcək, başlıq, audio sistemləri, VR kontrolleri vasitəsilə mümkündür. Bunlar, eyni zamanda, giriş qurğuları adlanır.

Çıxış qurğuları kimi görüntü, səs və ya hiss displeyləri daxildir. 3) Ən əsası isə, VR istifadəçiyə “orda olmaq” təəssüratı bağışlayır. Bu səbəbdən də, VR turizm üçün önəmli texnologiyadır [4].

VR texnologiyası turizmdə bir çox səbəbdən istifadə olunur. İlk növbədə, turizm destinasiyalarını virtual olaraq gəzmək imkanı verir. Pandemiyada, sərhədlərin bağlı olduğu bir dövərdə səyahət, macəra həvəskarları virtual turizmə böyük maraq göstərdilər. VR texnologiyası virtual səyyahları pessimizmdən xilas edərək, dünyanı sərhədsiz gəzmək imkanı tanıtdı. Bu səbəbdən də, VR başlıqlarının alanların sayı kəskin sürətdə artmaqdadır.

VR turizm üçün çox təsirli marketing üsuludur. Məsələn, turagentlər müştərilərə kompüter ekranı, broşürələr göstərmək əvəzinə, qısa virtual səyahət imkanı tanıdır. Müştərilə böyük təsir göstərərək satışların artmasına nail olurlar.

Virtual otel turları otellərin interyeri və xarici dizaynı DSLR kameralar vasitəsilə çəkilir və birləşdirərək otelin rəsmi saytında və ya sosial şəbəkələrində yerləşdirilir. Adətən, bu cür görüntülər monoskopik olur ki, istənilən cihazdan baxmaq mümkün olsun.

Ümumiyyətlə, turistlərin axın etdiyi məkanlar insan sıxlığından, ətraf-mühitin çirklənməsindən əziyyət çəkir. Virtual səyahətlərlə insan sayına nəzarət etmək olar. Bu, həm də səhayət etmək imkanı olmayan insanlara (qocalara, fiziki məhdudiyətli şəxslərə) yaradılmış şəraitdir.

VR uçuş təcrübəsi virtual səyahətə açılan yeni qoldur. Yapon şirkəti olan First Airlines dünyanın ilk VR aviaşirkətidir. 2018-ci ildən bəri birinci sinif və biznes siniflərini təqdim edir.

Adi təyyarədə olduğu kimi uçuşdan qabaq pilotun elanı eşidilir, təhlükəsizlik xəbərdarlığı edilir.

Səs effektləri və oturaclar vasitəsilə havaya qalxma və enmə simulyasiyası edilir. İki saatlıq uçuşda seçilən destinasiyaya uyğun dadlı təamlar təqdim olunur. VR bronlaşdırma. Artıq bronlaşdırmada da innovasiya tətbiq olunur. Bronlaşdırma üzrə qızıl dördlükdə olan Amadeus şirkəti virtual bronlaşdırma xidmətini təqdim edir [2].

VR ilə keçmişə səyahət. Düşünürəm ki, VR ən çox muzeylər üçün önəmli olan texnologiyadır. VR və AR ilə ziyarətçilər keçmişə səyahət edərək tarixi yerləri və hadisələri öz gözləri ilə görmək imkanı əldə edirlər. AR vasitəsilə ziyarətçilər muzeylərdə sərgilənən hər hansı bir eksponantın və ya əsərin müəllifi haqqında məlumat alma, ərsəyə gəlmə prosesini görmək şansı əldə edirlər. Eyni zamanda, dövrümüzə heç bir qalığı gəlib çatmayan, amma artıq nəslə kəsilməmiş və ya eradan əvvəl yaşamış heyvanları görmək mümkündür.

VR vasitəsilə isə virtual olaraq muzeyləri gəzə bilirlər. Artıq dünyanın ən məşhur muzeylərində VR muzey turları təşkil olunur. Məsələn, Londondakı Viktoriya və Albert Muzeyində Levis Karolun məşhur fantastik noveli olan “Alis Möcüzələr Diyarında”nın VR turu təşkil olunur.

Belə ki, tur başlayan andan ziyarətçi möcüzələr diyarını Alisin gözü ilə görə bilir. Yaxud da, Luvr muzeyində Leonardo Da Vinçinin şahəsəri olan “Mona Lisa” əsərini götürək. Luvr dünyada ən çox ziyarətçi qəbul edən muzeydir və “Mona Lisa” əsəri isə ən məşhur rəsm əsəri hesab olduğundan hər bir ziyarətçinin əsərə baxmağa cəmi 30 saniyə vaxtı olur.

Bu vaxt isə çox qısaadır və ziyarətçi kütləsinə görə yaşlılar, digər insanlar muzeyi ziyarət edə bilmir. Buna görə də Luvr muzeyi “Mona Lisa: Şübhə arxasından” VR sərgisi ilə ziyarətçiləri əsərlə daha yaxından tanış olmağa çağırır. VR sərgidə Mona Lisa əsər olaraq yox, canlı bir insan olaraq qarşınızda olacaq [1].

VR texnologiyasını ölkəmizdə qədim tarixə malik abidələrdə, Qız qalasında, Qobustanda, Tovuzda Neolit dövrünə aid Göytəpə yaşayış məskənində və yaxud Şəmkirdəki Əhəmənilər sarayında tətbiq etməklə ziyarətçilər üçün unudulmaz təcrübə yaşada bilərik. Bununla da ölkəmizdə də turizmin yeni dalğasını yarada bilərik.

ƏDƏBİYYAT

1. <https://hqsoftwarelab.com/blog/ar-vr-museums/>
2. <https://immersionvr.co.uk/about-360vr/vr-for-tourism/>
3. <https://virtualspeech.com/blog/vr-applications>
3. <https://www.softwaretestinghelp.com/what-is-virtual-reality/>

VIRTUAL REALITY – THE NEXT TOURISM GENERATION

I.V. Gurbanova

ilahequrbanova01@gmail.com

Y.A.Humbətov

humbetov-1964@mail.ru

Azərbaycan Texnologiya Universiteti

As a result, VR will set a new trend in the tourism industry which has already begun. This trend will make great changes in tourism both positively and negatively. By positively, we can use this technology in some ancient residences and historical monuments to show the story and history behind them.

ВИРТУАЛЬНАЯ РЕАЛЬНОСТЬ - СЛЕДУЮЩЕЕ ПОКОЛЕНИЕ ТУРИЗМА

И.В. Гурбанова

ilahequrbanova01@gmail.com

Ю.А. Гумбетов

humbetov-1964@mail.ru

Azərbaycan Texnologiya Universiteti

Виртуальная реальность в индустрии туризма задаст новый тренд, который уже начался. Эта тенденция внесет большие изменения в туризм, как положительные, так и отрицательные. К счастью, мы можем использовать эту технологию в некоторых старинных резиденциях и исторических памятниках, чтобы показать историю, стоящую за ними.

ŞUŞADA İŞGÜZAR TURİZMİN İNKİŞAF PERSPEKTİVLİKLƏRİ

V.X.Mustafazadə

mustafazadevefa7@gmail.com

Y.Ə.Hümbətov

y.hümbətov@uteca.edu.az

Azərbaycan Texnologiya Universiteti

Turizmin mahiyyəti onun sosial-iqtisadi əhəmiyyətindədir. Bir sahə kimi bunun iqtisadi mənası gəlir əldə etmək qabiliyyətidir. Turizmin regional xüsusiyyətləri onun yerləşməsi və planlaşdırılması baxımından hər bir regionun iqtisadi potensialında onun iqtisadi mövqeyinin intensivliyi deməkdir. Turizm sektoru işlə təmin edir, onun maddi ehtiyatlarını formalaşdırır, müvafiq vəsait təşkil edir.

Fəaliyyət nəticəsində gəlir əldə edir. Sosial əhəmiyyəti isə turizm bölgələrində iş yerlərinin açılmasında, sahibkarlığın və təsərrüfatların inkişafında, əhalinin tələbatına uyğun xidmət sahəsinin yaradılmasındadır. Turizm infrastrukturunu sahələri regionlarda şəhərlərin formalaşmasını və vahid ərazi inkişafını təmin edir. Turizmin sosial mahiyyəti sosial subyekt kimi öyrənmə və sosial proqnozlar üçün zəmin yaradır. [3]

Turizmin inkişafı rekreasiya cəmiyyətinin bir hissəsi kimi təsnif edilir və onun daxili strukturuna və təşkilinə görə strukturlaşdırılır. İqtisadi ədəbiyyatda turizmin təşkili əhalinin müxtəlif təbəqələri, işgüzar fəaliyyətinin məqsədi və müxtəlifliyi, eləcə də hər bir respublikanın potensialı üçün müxtəlif forma və məzmunu malikdir. Belə ki, Azərbaycan Respublikasında regional turizm, regional turizm və destinasiya turizmi onun amilləri ilə müəyyən edilir [2].

Azərbaycanda turizmin potensial göstəricisi onun əhalisinin sayı, turizm xidmətlərindən istifadə edə biləcək insanların sayı və turizm logistikasının təşkili üçün mövcud olan maliyyə resurslarının miqdarı ilə müəyyən edilə bilər. Təbii ki, potensial imkanlar həm bu imkanların turizmə cəlb edilməsi imkanları, həm də konkret proqramlar və iqtisadi təşkilati tədbirlərlə müəyyən edilir.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Cənab İlham Əliyev 2023 – cü il üçün “Türk dünyasının mədəniyyət paytaxtı” Şuşa şəhərinin elan etməsi ilə bağlı Sərəncam imzalayıb. Bu Sərəncama əsasən Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabininin qarşısında aşağıdakı vəzifələr durur [6]:

1. 2023 – cü il üçün Şuşa şəhərinin “Türk dünyasının mədəniyyət paytaxtı” elan edilməsi haqqında tədbirlər planının hazırlanması;
2. Bu Sərəncama əsasən digər məsələlərin həll edilməsi.

Bundan əlavə 15 iyun 2021 – ci ildə Şuşanın gələcəyi üçün iki qardaş türk dövlətin başçısı olan Cənab İlham Əliyev və Cənab Rəcəb Tayyib Ərdoğan arasında Şuşa Bəyannaməsi imzalandı. Bu Bəyannamə əsasında iki dövlət arasında münasibətər daha da gücləndi. Müttəfiqlik əlaqələri nəticəsində turizm, nəqliyyat, beynəlxalq münasibət, əməkdaşlıq, iqtisadiyyat və s. sahələrin sürətlə artmasına imkan yaradacaqdır. Bu səbəbdən də, Şuşa və Şuşanın ətrafındakı çiçəklənməkdə olan rayonlarımızda turizmin, iqtisadiyyatın inkişafına təsir edəcəkdir.

Şuşa şəhəri işğal olunmamışdan əvvəl 1989-1992 ci illərdə Şuşada Xarıbülbül Musiqi Festivalı keçirilirdi. Seyid Şuşiniskinin 100 illik yubileyinə əsasən 1989 – cu ildə “Xarıbülbül” beynəlxalq musiqi festivalı keçirilməyə başladı. Xarıbülbül Festivalı hər il may ayında keçirilirdi. Buraya müxtəlif ölkələrdən turistlər gəlib iştirak edirdilər. Şuşa şəhərinin işğalı I Qarabağ müharibəsinin başverməsi festivalın 29 il keçirilməməsinə səbəb oldu. Prezidentimiz Cənab İlham Əliyevin və müzəffər ordumuzun səyi nəticəsində Şuşa şəhərinin işğaldan azad edilməsindən (07.11.2020) 6 ay sonra 12 – 13 may 2021 - ci ildə Şuşa şəhərinin işğaldan azad edilməsindən sonra ilk dəfə “Xarıbülbül” Beynəlxalq Musiqi Festivalı keçirildi. Hər il Şuşa şəhərində bu festival keçiriləcək. V Xarıbülbül 12 – 14 may 2022 – ci il tarixində keçirildi.

Beləliklə, festivalın baş tutması, hər il minlərlə insanın Şuşaya gəlişi, Şuşanın gözəlliyini görmələri və bir neçə il sonra Şuşa şəhərinin abadlaşdırma işləri bitdikdən sonra, turizm iqtisadiyyatının yüksəlişi bu Festivala minlərlə deyil milyonlarla insanın axın edib Qarabağımızın tarixi ilə tanış olub, gözəlliyindən valeh olmalarına səbəb olacaqdır. İkincisi, Şuşa görkəmli şəxsiyyətlərin - yazıçıların, musiqiçilərin, alimlərin, memarların, generalların çıxdığı yerdir və yaxın gələcəkdə bu mədəniyyət və elm xadimlərinin muzey evləri yaradılacaq ki, bu da şəhərin mədəni həyatını zənginləşdirəcək.

Həmçinin, Şuşa şəhəri ilə ətraf kəndlər arasında rabitənin yaxşılaşdırılması və bu baxımdan Füzuli Beynəlxalq Hava Limanının insanların gediş-gəlişini və yüklərin daşınmasını xeyli asanlaşdıracağı proqnozlaşdırılır. Artıq bu gün ümumən Qarabağ bölgəsinin, xüsusən də Şuşa şəhərinin vazkəçilməzliyindən danışmaq olar. Şuşaya Azərbaycan həqiqətlərini dünyaya çatdıran təbliğat rüporu rolu verilir. Şuşa beynəlxalq aləmdə bütün Azərbaycan üçün azadlıq rəmzi kimi qəbul edilir, eyni zamanda, şəhər gözəllik, mədəni istirahət və turizm mərkəzinə çevrilir.

Azərbaycanın mədəniyyət paytaxtı elan edilən Şuşanın gözəlliyi tezliklə ilk “köhnə” sakinlərini, əcdadlarının müqəddəs torpağına ayaq basmağa səbirsizlənən əsl sahiblərini qəbul edəcək. Demək olar ki, hər gün xəbərler eşidirik ki, tarix və mədəniyyət abidələrinin bərpası planı hazırlanıb, yaxud Şuşa şəhərinə su verilib, bu və ya digər obyektin tikintisi başa çatdırılıb, köhnə evlər sökülüb, Şuşalılar üçün yeni evlər tikilir.

ƏDƏBİYYAT

1. A.N. Həsənov. Azərbaycanda regional turizmin inkişafı: problemlər və perspektivlər. Bakı 2012, 368 s
2. B.Ə.Bilalov, Turizm fəaliyyətinin tənzimlənməsi, Bakı 2009, 280 s
3. B.Ə. Bilalov, Turizmin Menecmenti, Bakı 2005, 372 s
4. R. Səfərov, T. Həsənov, Azərbaycanın turizm potensialı və turizm fəaliyyətinin dəyərləndirilməsi, Güz 2006. 257 s
5. S.H. Rəhimov. Turizm – ekskursiya işinin təşkili. Bakı 2004, 312 s
6. <https://president.az/az/articles/view/58115>
7. https://az.wikipedia.org/wiki/Xar%C4%B1b%C3%BC1b%C3%BC1_Musiqi_Festival%C4%B1

ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ ДЕЛОВОГО ТУРИЗМА В ШУСЕ

В. Х. Мустафазаде

mustafazadevefa7@gmail.com

Ю. А. Гумбатов

y.humbatov@uteca.edu.az

Азербайджанский Технологический Университет

В статье рассматриваются перспективы развития делового туризма в городе Шуша. Необходимо провести научные исследования, связанные с местным туризмом, чтобы эффективно оценить существующий туристический потенциал Нагорно-Карабахского региона Азербайджана, в основном города Шуша, и устранить имеющиеся недостатки в этой области. Индустрию туризма следует развивать на основе природных ресурсов города Шуша. Развитие научно-технического прогресса способствует быстрому развитию индустрии туризма. Развитие туризма актуально не только в городе Шуша, но и для того, чтобы занять особое место в будущей цивилизации Азербайджана.

DEVELOPMENT PROSPECTS OF BUSINESS TOURISM IN SHUSA

V. K. Mustafazadeh

mustafazadevefa7@gmail.com

Y. A. Humbatov

y.humbatov@uteca.edu.az

Azerbaijan Technological University

The article discusses the prospects for the development of business tourism in the city of Shusha. It is necessary to conduct scientific research related to local tourism in order to effectively assess the existing tourism potential of the Nagorno-Karabakh region of Azerbaijan, mainly the city of Shusha, and eliminate the existing shortcomings in this area. The tourism industry should develop on the basis of the natural resources of the city of Shusha. The development of scientific and technological progress contributes to the rapid development of the tourism industry. The development of tourism is relevant not only in the city of Shusha, but also in order to take a special place in the future civilization of Azerbaijan.

QARABAĞ İQTİSADI RAYONUNDA TURİZMİN İNKİŞAF PERSPEKTİVLƏRİNİN ARTIRILMASI YOLLARI

A.S. Əhmədova

a.ahmedova@ uteca.edu.az

F.C. Kərimov

fazil.kerimov@uteca.edu.az

Azərbaycan Texnologiya Universiteti

Azərbaycan Respublikasının iqtisadiyyatı üçün həddən artıq əhəmiyyətli olan ölkənin ağ ciyəri, mədəniyyət beşiyi adlandırılan Qarabağ torpaqlarının işğaldan azad olunması ilə bu ərazidə yerinə yetiriləcək bərpa və quruculuq işləri, buraya yeni imkanlar gətirəcəyi təxmin edilir. Qarabağın işğaldan azad olunması ilə ölkə iqtisadiyyatı üçün perspektivli, həm də çox yüksək fayda verəcəyi proqnozlaşdırılır. Qarabağ torpaqlarının bərpası üçün yaradılmış “Qarabağ Dirçəliş Fondu” , təsdiq edilmiş fərmalar və sərəncamlar, həmçinin icra edilən dövlət proqramları, həmin ərazilərə cəlb edilən xarici investisiyalar gələcək illərdə bölgənin cənnətə çevriləcəyinə işarə edir.

44 günlük müharibədə uğurla qələbə qazanaraq öz ərazi bütövlüyünü bərpa edən ölkəmiz inkişafın yeniliklərlə dolu mərhələsində irəliləyərək, Qarabağ torpaqlarının bərpası və yenidən qurulması üçün, öz evlərindən didərgin düşmüş məcburi köçkünlərin qaytarılması, bölgənin infrastrukturunun yenidən qurulmasının xeyli çətin və böyük vəsait tələb etməsinə baxmayaraq ölkə iqtisadiyyatı üçün yararlı qərarlar qəbul edilməklə icrası prosesi davam etdirilir.

Qarabağ torpaqlarının unikal rəmzi, eyni zamanda anım günündə şəhidlərin ruhuna ehtiram olunan xarı bülbül, eləcə də bu bölgənin zəngin bitki örtüyü ilə seçilməsi faktı botaniklər tərəfindən ərazinin biomüxtəlifliyini və bioloji ehtiyatlarını müşahidə etməyə sövq edir. Zəngin faydalı qazıntılara, sənaye rekreasiya imkanlarına görə fərqlənən Qarabağ gələcək dövrlərdə potensialının düzgün qiymətləndirilməsilə bölgəyə yüksək iqtisadi artım verəcəyi gözlənilir.

Qarabağ torpaqlarından mədəniyyət paytaxtı kimi tanınan Şuşa şəhəri, oksigenlə bol təbiəti və təbii sərvətləri ilə seçilən Kəlbəcər, Laçın dəhlizi ölkənin qeyri-neft sektorunun inkişafı və xarici-iqtisadi əlaqələrinin gücləndirilməsi üçün böyük əhəmiyyət daşımaqla bölgənin inkişafı və dünyaca tanınması ilə fərqlənəcəyi müəyyənləşdirilir.

İşğalda olan torpaqlarımızın ərazisində yerləşən 12 muzey, 6 rəsm qalereyası, 9 tarixi əhəmiyyətli saray erməni qəsbkarları tərəfindən qarət edilmiş, həmin ərazidə yerləşən 152 ibadət yeri, bunlardan 62 məscid, 4,6 mln. kitab və əlyazmalar, bölgədə olan 927 kitabxana yandırılaraq məhv edilmiş, xalqımıza həm mənəvi, həm də olaraq maddi 300 mlrd. \$ çox zərər vurulmuşdur. [1]

Qarabağda yerləşən tarixi və mədəniyyət abidələrinin bərpası, yaşayış infrastrukturalarının tikintisi, Kəlbəcərdə yerləşən İstisu bulaqlarının ətrafında yaradılacaq otellər, hostellər və mehmanxanalar gələcəkdə turistlərin ən çox axın edəcəyi məkanlara çevrilməsi üçün sistemli şəkildə aidiyyəti strukturların qurulması prosesi ilə icra edilməsi nəzərdə tutulur.

Respublika prezidentinin fərmanı ilə yaradılmış Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonları bölgənin təbii ehtiyatlarından və geniş turizm resurslarından planlı istifadə edərək ərazinin eyni ölçüdə inkişafının təmin edilməsi, bu istiqamətdə bütün işlərin qəbul edilmiş dövlət proqramı əsasında aparılması məqsədilə bölünmüşdür. [2]

Qarabağ əhalisinin öz torpaqlarında məskunlaşdırılması üçün yaradılan “Qarabağ Dirçəliş Fondu” ələlxüsus əlverişli fəaliyyətin davamlı yüksəldilməsinə və dəstəklənməsinə, əhali üçün təhlükəsizliyin təmininə, bütün sahələrin bərpası və abadlaşdırılması məqsədinə xidmət edir.

Planlaşdırılan və reallaşdırılan bərpa işlərinin ölkə iqtisadiyyatına təsirini müşayiət etmək üçün müvafiq bölmələrin yaradılması ehtiyacları nəzərə alınmalıdır.

ƏDƏBİYYAT

1. dtx.gov.az/az/kitabxana/ermenistan-azerbaycan-munaqisesi
2. “Azərbaycan Respublikasının 2022–2026-cı illərdə sosial-iqtisadi inkişaf Strategiyası”nın icrasını təmin etmək məqsədilə “Azərbaycan Respublikasının işğaldan azad edilmiş ərazilərinə Böyük Qayıdışa dair I Dövlət Proqramı”
3. Abadov Məsim Kazım. Azərbaycan Turizmi və onun inkişaf problemləri. Bakı, “Şərq-Qərb” Nəşriyyat Evi, 2014, 248 səh.
4. Qarabağ Dirçəliş Fondu” publik hüquqi şəxsin yaradılması barəsində Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2021-ci il 04 yanvar tarixli Fərmanı.

ПУТИ УВЕЛИЧЕНИЯ ПЕРСПЕКТИВ РАЗВИТИЯ ТУРИЗМА В КАРАБАХСКОМ ЭКОНОМИЧЕСКОМ РАЙОНЕ

А.С. Ахмедова

a.ahmedova@ uteca.edu.az

Ф.Д. Керимов

fazil.kerimov@uteca.edu.az

Азербайджанский Технологический Университет

В Тезисе утверждены указы, госпрограммы и т.д. Карабахского экономического района в постоккупационный период. обсуждаются этап прогресса и пути его повышения. При этом оценивается роль мер, которые необходимо предпринять для поэтапного улучшения широкого туристического потенциала этого региона и других территорий.

WAYS TO INCREASE THE DEVELOPMENT PROSPECTS OF TOURISM IN KARABAKH ECONOMIC REGION

A.S. Ahmadova

a.ahmedova@ uteca.edu.az

F.C. Karimov

fazil.kerimov@uteca.edu.az

Azerbaijan Technological University

In the thesis, are discussed the approved decrees, state programs etc. of the Karabakh economic region in the post-occupation period progress and ways to improve it. At the same time, the role of measures to be taken for the gradual situation of the wide tourism potential of that region and other areas is evaluated.

İŞĞALDAN AZAD OLUNMUŞ ƏRAZİLƏRDƏ SAĞLAMLIQ TURİZMİNİN İNKİŞAF PERSPEKTİVLƏRİ

V.F. Qapaqov

vugargapagov@gmail.com

X.E. Əhmədov

Azərbaycan Texnologiya Universiteti

Sanatoriya və kurort işi Azərbaycan Respublikasında ənənəvi olaraq dövlətin sosial-iqtisadi siyasətinin mühüm tərkib hissəsidir. Ölkənin bir çox regionlarında turizm infrastrukturunun yaradılması, əhalinin məşğulluğuna və xidmət sahələrinin inkişafını zəmin yaratmışdır[4,5].

Azərbaycanda sağlamlıq turizminin inkişafı üçün geniş potensiala malikdir. Ölkəmizdə Naftalan, Qalaaltı, İstisu və s. kimi müalicə əhəmiyyətli bölgələrində sağlamlıq turizminin inkişaf etdirilməsi bu gün prioritet istiqamətlərdən sayılır [1]. Sağlamlıq turizminin ölkə iqtisadiyyatında payının artırılması üçün bir sıra tədbirlərin həyata keçirilməsi zəruridir:

- Sağlamlıq turizmi ilə əlaqədar olaraq infrastrukturların yenilənməsi istiqamətində dövlət və özəl şirkətlər tərəfindən investisiya qoyulması;
- Sağlamlıq turizmi ilə əlaqəli olan təhsil müəssisələri ilə universitet – turizm işbirliyinin həyata keçirilməsi;
- Xaricdə yaşayan soydaşlarımızın ölkəmizdə müalicə almağa təşviq etmək üçün xüsusi sağlamlıq turizmi paketlərinin hazırlanmasıdır.

Ölkədə yaradılmış sanatoriya-kurort sistemi insanların istirahətinin, sağlamlaşdırılmasının və müalicəsinin təşkili baxımından olduqca vacib ümummilli sosial-iqtisadi funksiyaları da yerinə yetirir.

Statistik göstəricilərə əsasən müəyyən edilmişdir ki, sağlamlıq turizminə tələbat hər il artır. Sağlamlıq turizm məkanları müalicə ilə yanaşı, xüsusi qulluq və gözəllik yönümlü digər xidmətlər də təklif edir[2,3].

Ölkəmizin geniş turizm potensialına malik olan Qarabağ zonasının işğal altında olması turizmin inkişafına mənfi təsir göstərən əsas amillərdən biri idi. Xarici ölkələr münaqişəli ərazi olduğuna görə Azərbaycanda turizm sektoruna investisiya yatırmaqdan çəkinirdilər. Lakin artıq 2020-ci ilin 27 sentyabrından başlayaraq 44 günlük əks hücumun həyata keçirilməsi nəticəsində ölkəmizin zəngin turizm ehtiyatlarına malik Qarabağın işğaldan azad edilməsi ölkəmizə xarici turizm şirkətlərinin sərmayə qoymasına geniş imkanlar yaratmışdır.

Hesab edirik ki, Qarabağda infrastrukturların bərpası ilə paralel olaraq balneoloji ehtiyatlardan istifadə etməklə turizm məhsullarının yaradılması zəruridir. Odur ki, hazırda bölgədə ilk olaraq nəqliyyat və mülki infrastrukturların yaradılması və investisiyalar üçün əlverişli şərait yaradılması istiqamətində mühüm tədbirlər həyata keçirilir [3].

Regionun turizm potensialında ölkə Prezidenti tərəfindən Mədəniyyət mərkəzi olaraq müəyyən edilmiş Şuşa şəhərinin potensialı xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Artıq Şuşada bir neçə beynəlxalq səviyyəli tədbirlər keçirilmişdir. Gələcəkdə burada beynəlxalq turizm təşkilatlarını dəvət etməklə tədbirlərin təşkili, turizm festivallarının təşkili və milli turizm məhsulları təqdim edilə bilər[7].

Qarabağın turizm və rekreasiyanın imkanları genişdir. Təkcə Kəlbəcərdə yerləşən İstisu bölgəsinin böyük imkanları mövcuddur. Hesab edirik ki, İstisu bulağından sağlamlıq və kurort məqsəd üçün istifadə edilməklə ərazinin inkişafına nail ola bilərik. Həmçinin Kəlbəcərin Vəng, Zülfüqarlı kimi təbiət ərazilərində rekreasiya imkanları yüksəkdir. Kəlbəcər, Zəngilan, Xocavənd, Qubadlı və Laçın bölgələrində turizm və rekreasiya zonalarının ərazilərində müxtəlif layihələrin həyata keçirilməsi

mümkündür[5,6]. Qarabağ bölgəsi turistlərin qəbulu üçün də əlverişli coğrafi mövqeyə malikdir. Buraya qədim Xudafərin körpüsündən hərəkəti təmin etməklə İrandan, Naxçıvan vasitəsilə isə Türkiyədən turistlərin gəlməsi mümkündür. Azərbaycanın turizm potensialından səmərəli istifadə etmək üçün 2021-ci ilin oktyabrın 26-da istifadəyə verilmiş Füzuli Beynəlxalq Hava Limanı, bu ilin oktyabrında Zəngilan Beynəlxalq Hava Limanı və tikintisi həyata keçirilən Laçın hava limanları xüsusi əhəmiyyətə malikdir.

ƏDƏBİYYAT

1. Bilalov B.Ə., Gülləliyev Ç.G. “Turizmin əsasları”, Bakı-2015-ci il.
2. C.A.Məmmədov, S.H.Rəhimov, H.B.Soltanova, “Beynəlxalq turizm coğrafiyası” Bakı-2002.
3. Didar Sari Calli “Uluslararası seyahatlərin tarixi inkişafı” J.T.R IV-c., №-2, 2015.
4. Hübətov.Y.Ə, Kərimov .F.C, Qapaqov.V.F, Cavadzadə.X.N “Turizm sənayesinin təşkili”
Bakı, Avropa nəşriyyatı 2021 –ci il 333 səh.
5. Qapaqov V.F.“Azərbaycanın sanatoriya-kurort ehtiyatları”. Bakı-2022
6. Rəhimov V. “Rekreasiya zonaları və ekoturizm”. Bakı-2010.
7. V.S.Dərgahov “Rekreasiya-turizm ehtiyatları” Bakı-2008.

DEVELOPMENT PERSPECTIVES OF HEALTH TOURISM IN TERRITORIES LIBERATED FROM OCCUPATION

V.F. Gapagov

Kh.E. Ahmadov Khatai

Azerbaijan Technological University

Sanatorium and resort work is traditionally an important component of the state's socio-economic policy in the Republic of Azerbaijan. This area has been developed as a result of the state policy carried out in recent years and a resort complex has been created that meets mass demand. Karabakh, which is rich in balneological resources freed from occupation, has wide opportunities for tourism and recreation. Istisu region, located in Kalbajar alone, has great opportunities. We believe that we can achieve the development of health tourism in the area by using the Istisu spring for health and resort purposes.

ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ ОЗДОРОВИТЕЛЬНОГО ТУРИЗМА НА ТЕРРИТОРИЯХ, ОСВОБОЖДЕННЫХ ОТ ОККУПАЦИИ

В.Ф. Гапагов

Х.Э. Ахмедов

Азербайджанский технологический университет

Санаторно-курортная работа традиционно является важной составляющей государственной социально-экономической политики в Азербайджанской Республике. Это направление получило развитие в результате проводимой в последние годы государственной политики и создан курортный комплекс, отвечающий массовому спросу. Освобожденный от оккупации богатый бальнеологическими ресурсами Карабах имеет широкие возможности для туризма и отдыха. Истисуский район, расположенный только в Кельбаджаре, имеет большие возможности. Мы верим, что сможем добиться развития оздоровительного туризма в районе, используя источник Истису в лечебно-курортных целях.

AZƏRBAYCANDA TURİZM POTENSIALINDAN SƏMƏRƏLİ İSTİFADƏ OLUNMASI YOLLARI

C.S. Zeynalov

F.M. Musayev

S.N. Həsənova

hesenovasabina93@gmail.com

Azərbaycan Texnologiya Universiteti

Müasir dövrdə turizm iqtisadiyyatın dinamik inkişaf edən ən gəlirli sahələrindən birinə çevrilmişdir. Ölkəmizdə turizmin inkişafı məqsədilə yeni infrastrukturun yaradılması prosesinə xarici investisiyaların cəlb edilməsi respublikada turizm müəssisələrinin genişləndirilməsinə, yeni iş yerlərinin açılması hesabına işsizliyin azaldılmasına, insanların sağlamlığının yaxşılaşdırılmasına və rifahın yüksəldilməsinə imkan yaratmaqla insan kapitalının dayanıqlı inkişafında mühüm amillərdən biridir. [2, 3]

Turizmin inkişafında peşəkar kadr hazırlığı, onların bilik və bacarıqlarının yüksəldilməsi sayəsində kadr potensialının artırılması böyük əhəmiyyət kəsb edir. Turizm sənayesi ilə məşğul olan şəxslər otelçilik, maliyyə brokeri, turagent, turoperator, ictimai iaşə mütəxəssisi, tarixçi, arxeoloq, etnoqrafçı və müxtəlif xarici dil biliyi olan bələdçi kimi spesifik ixtisaslara sahib olmalıdır. Belə kadrların hazırlanması seçilməsi və istifadəsi azad bazar rəqabətinə əsaslanmalıdır. [1, 3]

Müstəqillik əldə edildikdən sonra ölkəmizdə dünya miqyaslı layihələrin həyata keçirilməsi, beynəlxalq sərgilərin və idman yarışlarının təşkili, xarici turizmin inkişafı respublikamızda geniş mehmanxana şəbəkəsinin yaranmasına təkan vermişdir. Həmin mehmanxanalarda turistlərin qəbulu və qeydiyyatının aparılması üçün müvafiq infrastruktur yaradılmışdır ki, bu da turistlərin məmnun qalmalarını təmin edir.

Turizmde kadrların əsas vəzifələrinə ixtisas tələblərinin tənzimlənməsi modeli kimi strateji idarəetmədə yeni metodlardan istifadə peşəkar təşkilatçılığın tətbiqi müasir innovasiya texnologiyaları, bronlaşdırma sistemləri, marketing tədqiqatlarının aparılması sahələrində əldə olunmuş mütərəqqi nailiyyətlər götürülür. Strateji idarəetmədə turizmde texnoloji innovasiyaların tətbiqi və istifadəsi vacibdir. Turizm müəssisələrində ixtisas tələbləri normativ sənəd olmaqla insan amilinin rolunun düzgün qiymətləndirilməsinə, xidmətin keyfiyyətinə və standartlarına, kadrların seçilməsi, yerləşdirilməsi və istifadəsinə, rəhbər heyətin və mütəxəssislərin attestasiya zamanı qəbul edilən qərarların əsaslandırılmasına işçilərin vəzifə öhdəliklərinin yerinə yetirilməsinə peşə hazırlığı və ixtisas artımınınin təşkili məsələlərinə yönəldilmişdir. [2, 3]

Turizm sənayesi təhlil edilərkən onun məqsədləri, resursları, sahə və ərazi üzrə yerləşməsi, fəaliyyət növünün xüsusiyyətləri əsas götürülür. Bu məsələlərin tənzimlənməsində makroiqtisadi göstəricilər sistemindən istifadə olunur. Turizm sənayesinin əsas makroiqtisadi göstəricilərindən biri bu sahədə çalışan işçilərin sayıdır. Ölkəmizdə turizm sektorunun inkişaf etmiş sahələrindən biri olan mehmanxana və mehmanxana tipli müəssisələrin rəqəm məlumatları göstərir ki, onlarda çalışan işçilərin artımı müsbət dinamikaya malikdir. Belə ki, 2015-ci il ilə müqayisədə 2020-ci ildə bu sahədə çalışanların sayı 28,3% artmışdır. İşçilərin çox qismi yəni 52,8%-i Bakının payına düşür. Sonrakı yerlərdə isə hər biri 20% xüsusi çəkiyə malik olan Quba-Xaçmaz və Şəki-Zaqatala iqtisadi rayonları qərarlaşmışdır.

Azərbaycanda səyahət agentlikləri və turoperatorların, onların işçilərinin sayında da müsbət meyillər baş vermişdir. Əgər 2015-ci ildə agentlikləri və turoperatorların sayı 243 olmuşdursa, pandemiya əvvəlki, yəni, 2019-cu ildə onların sayı 86% artırılaraq 452-yə çatdırılmış, işçilərin sayı isə 45,3% artmışdır. Həmin dövr ərzində onların əldə etdikləri gəlir 73,7% artaraq 63,4 milyon manat təşkil etmişdir.

2020-ci ildə ölkələri bürüyən pandemiya dünya iqtisadiyyatında, o cümlədən turizm sənayesində öz mənfi təsirini göstərərək böhran vəziyyəti yaratmaqla əsas iqtisadi göstəricilərin aşağı düşməsinə səbəb olmuşdur. Artıq iqtisadiyyatın bütün sahələri kimi turizmdə də canlanma müşahidə olunur. 2023-cü ilin may ayının 1-dən ölkəmizin quru sərhədlərinin açılacağı gözlənilir ki, bu da turizmin sürətlə inkişafına imkan verəcəkdir. [1]

ƏDƏBİYYAT

1. M.K. Abadov Azərbaycan turizmi və onun inkişaf problemləri. Bakı, 2014
2. Ə.Q. Əlirzayev, S.M. Aslanova. Turizmin inkişafının sosial-iqtisadi problemləri. Bakı, 2006
3. Z.İ. Qurbanov. Azərbaycanda turizmin inkişaf problemləri. Bakı, 2007

ПУТИ РАЦИОНАЛЬНОГО ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ТУРИСТИЧЕСКОГО ПОТЕНЦИАЛА АЗЕРБАЙДЖАНА

Д.С. Зейналов

Ф.М. Мусаев

С.Н. Гасанова

hesenovasabina93@gmail.com

Азербайджанский Технологический Университет

В работе рассматриваются вопросы о значении туризма в социально - экономическом развитии страны, раскрываются сущности основных обязанностей туристических кадров, анализируется современное состояние использования туристического потенциала республики, указываются пути их рационального использования.

WAYS OF RATIONAL USE OF THE TOURIST POTENTIAL OF AZERBAIJAN

J.S. Zeynalov

F.M. Musayev

S.N. Hasanova

hesenovasabina93@gmail.com

Azerbaijan Technological University

The paper discusses questions about the importance of tourism in the socio-economic development of the country, reveals the essence of the main duties of tourism personnel, analyzes the current state of the use of the tourism potential of the republic, indicates the ways of their rational use.

TURİZMİN GƏLƏCƏK PERSPEKTİVLƏRİ: AZƏRBAYCANDA İNKİŞAFIN POTENSİALI

G.B. Mehdizadə

mehdizade.gulgez@gmail.com

F.C. Kərimov

fazil.kerimov@uteca.edu.az

Azərbaycan Texnologiya Universiteti

Azərbaycan, təbii gözəlliyi, zəngin mədəniyyəti və tarixi abidələri ilə üzərində durulması və təbii ki, ekonomiyaya verdiyi mühüm dəstəklər sayəsində son illərdə turizm sahəsində inkişaf edən ölkələrdən biridir. Azərbaycan, təbii gözəllikləri, yaxşı mədəniyyəti, keyfiyyətli turizm infrastrukturuna sahib olması, tanınmış turizm tədbirlərini təşkil etməsi və turistlər üçün əlavə imkanlar yaratması ilə turizm sahəsindəki potensialını artırmaqda davam edir.

Son bir neçə ildir Azərbaycanda turizm sahəsi həyəcanlı inkişafa başlayıb. Ölkəmiz dünya əhalisinin daha çox marağına məruz olan bir ölkədir. Bu da turizm sahəsinin Azərbaycanda böyük potensiala malik olduğunu göstərir. Ölkəmizin tarixi, təbii və mədəni gözəllikləri dünya səviyyəsində məşhurdur. Azərbaycan turizmi son illərdə dəyişikliklərə məruz qalıb. Pandemiya şərtləri ilə yanaşı, ölkəmizdə aparılan reformlar turizm sahəsində yeni təkanlar yaratmışdır. Yeni hotellər, turizm obyektləri açılır, turizm infrastrukturunun keyfiyyəti və miqyası artırılır. Həmçinin, xarici təşkilatlarla əməkdaşlıq edilərək tanıtım və reklam strategiyası genişləndirilir.

Turizm, Azərbaycanın maliyyə sektorunda önəmli bir yer tutur. Turistlərin ölkəyə gəlişi səbəbindən turizm sahəsi ölkənin iqtisadiyyatına pozitiv yöndən təsir edir. Turizm sahəsi Azərbaycanın ərazisində fərqli bölgələrə yayılaraq, onların iqtisadi və sosial inkişafına da təsir göstərir.

Bundan başqa, pandemiya şərtlərində, Azərbaycan turizm sahəsində, xüsusilə daxili turizm sahəsində, fəaliyyət göstərən turizm şirkətləri və turizm agentlikləri, turistlərə daha təhlükəsiz və rahat bir səyahət təklif etmək üçün çox çalışırlar.

Ölkənin daxili turizm potensialı, təbii və tarixi turizm obyektləri, mədəniyyət və əyləncə mərkəzləri və bəzi turizm maraqlarına xidmət edən yeni turizm infrastrukturunu sayəsində daxili turizm inkişaf etməkdədir. Azərbaycanda turizm sahəsinin daha da inkişaf etməsi üçün daha çox inkişaf strategiyaları hazırlanmalıdır.

Turizm sahəsindəki investisiyaların artırılması, turizm infrastrukturunun vəziyyətinin yaxşılaşdırılması, turistlərə daha çox turizm maraqlarına xidmət edən obyektlər təqdim edilməsi, tanıtım və reklam kampaniyalarının genişləndirilməsi, daxili turizmin inkişaf etdirilməsi və s. kimi addımlar atılmalıdır.

Azərbaycan turizminin beynəlxalq səviyyəyə çıxarılması üçün daha da geniş bir planlama və tədbirlər sırası icra edilməlidir.

Aşağıdakı maddələr daha da ətraflı nəzərdə tutulmalıdır:

1. Təbii və tarixi turizm: Azərbaycanın təbii və tarixi abidələri dünya səviyyəsində mühüm turizm obyektləridir. Bunların sayı və keyfiyyəti artırılmalı, turistlər üçün daha rahat şərtlər yaradılmalıdır.

Bu mövzuda, təbii parklar, milli parklar və korpuslar kimi yeni təbii turizm obyektləri yaradılmalı, tarixi abidələr və muzeylər isə restorasiya edilməli və yenidən təmir edilməlidir.

2. Yüksək keyfiyyətli turizm infrastrukturunu: Yüksək keyfiyyətli turizm infrastrukturunu, məsələn, yaxşı avia və dəniz limanları, rahat hotellər və restoranlar turistlərin Azərbaycanda keçirdikləri vaxtdan daha çox zövq almaqlarına kömək edir.

Bu infrastrukturun inkişafı üçün daha çox investisiyaların cəlb edilməsi, idarəçilik tərəfindən yeni projelərin təqdim edilməsi, infrastrukturun müvafiq təmiri və

yenilənməsi, və ya həm yerli, həm də xarici investorlar üçün daha cazibəli şərtlərin yaradılması tələb olunur.

3. Reklam və tanıtım: Azərbaycan turizminin beynəlxalq səviyyəyə çıxarılması üçün reklam və tanıtım strategiyası vacibdir. Bu strategiya turistlərin Azərbaycanın mövcud olan xüsusiyyətlərini daha yaxşı anlamaq və ölkəyə gəlmək istəmələrini təmin etmək üçün mövcud mədəni və təbii abidələri, turizm tədbirləri və digər maraqlı tədbirləri reklam edəcək marketinq kompaniyalarını təşkil etməlidir və s.

Son olaraq, turizm sahəsinin inkişafı üçün xarici turistlərə qarşı qonaqpərvərlik və tərəfdaşlıq, daxili turistlərə qarşı isə xidmətin keyfiyyəti və qiymətin münasibəti əsas məsələlərdən biri kimi qalacaqdır. Turizm sektorunun inkişafı, ölkəmizin inkişafına dəstək olacağı kimi, Azərbaycanın tanınmışlığını da dünya səviyyəsində daha da artıracaqdır.

**FUTURE PERSPECTIVES OF TOURISM: DEVELOPMENT POTENTIAL IN
AZERBAIJAN**

G.B. Mehdizadeh

mehdizade.gulgez@gmail.com

F.C. Karimov

fazil.kerimov@uteca.edu.az

Azerbaijan Technological University

This thesis aims to increase the potential of the country in the tourism sector by eliminating the problems encountered in the development of tourism in Azerbaijan and exploring possible solutions. For this purpose, the current situation of the tourism sector of Azerbaijan will be analyzed, the main sources of development and the importance of the tourism industry will be discussed in detail.

**БУДУЩИЕ ПЕРСПЕКТИВЫ ТУРИЗМА: ПОТЕНЦИАЛ РАЗВИТИЯ В
АЗЕРБАЙДЖАНЕ**

Г.Б. Мехдизаде

mehdizade.gulgez@gmail.com

Ф.К. Каримов

fazil.kerimov@uteca.edu.az

Азербайджанский технологический университет

Этот тезис направлен на повышение потенциала страны в сфере туризма путем устранения проблем, возникающих при развитии туризма в Азербайджане, и изучения возможных решений. С этой целью будет проанализировано нынешнее состояние туристического сектора Азербайджана, подробно обсуждены основные источники развития и значение туристической отрасли.

ÖLKƏMİZDƏ MÜALİCƏ TURİZMİNİN İNKİŞAFININ YAXŞILAŞDIRILMASI

Ə.F. Paşayeva

minpasayeva@gmail.com

C.S. Zeynalov

Azərbaycan Texnologiya Universiteti

Günümüzdə sənayeləşmə və kəndləşmə nəticəsində meydana gələn problemlər insan və cəmiyyət sağlamlığı üzərində mənfi təsirlər yaradır. Cəmiyyət sağlam deilsə əmək qabiliyyəti və istehsal gücünün azalması hər zaman müşahidə edilir. Cəmiyyətdə sağlamlığı qorumaq, əmək məhsuldarlığını və istehsalı artırmaq məqsədi ilə təbii turizm mənbələrindən (təmiz hava, günəş, şəfali mineral sular, iqlim) istifadə edilir. Qısaca olaraq sağlamlıq turizmi insanların müalicə almaq, sağlamlığını qorumaq məqsədi ilə yaşadıkları ölkədən kənar bir ölkəyə səyahət etmələridir. Sağlamlıq turizminin sosial-iqtisadi mahiyyəti ölkənin iqtisadiyyatında və dinamik inkişafında roludur.[2]

İnsanların müalicə olunmaq məqsədi ilə həyata keçirdikləri səhəyətlər sağlamlıq turizmini formalaşdırır. Bu turizm növü əsasən fərdi turizm növüdür. Müalicəsağlamlıq turizmini həyata keçirən insanlar daha çox kurortlar, sanatoriya, müxtəlif sağlamlıq mərkəzlərinin mövcud olduğu ərazilərə üstünlük verir. Kurort və sanatoriyalar bir sağlamlıq obyektinə olaraq müxtəlif xəstəliklərin müalicəsi zamanı müxtəlif üsullardan istifadə edərək əsas vasitə rolunu oynayır. Dünya təcrübəsində 4 növ kurort qeyd olunur: balneoloji kurortlar, hansı ki, mineral sularla müalicəni əhatə edir; müalicəvi əhəmiyyətə malik olan palçıqla müalicəsi həyata keçirən palçıq kurortları; təbiət qoynunda, dənizin sahilində insanlara müalicə xidməti göstərən iqlim kurortları; keçid kurortları-bu kurortlar əsasən müalicə üsullarından kompleks şəkildə istifadə edərək sağlamlıq tədbirlərini həyata keçirir. Müalicə-sağlamlıq turizminin digər turizm növlərindən bir fərqi də vardır ki, bu turizm növünün 21-24 gün davam etmə müddəti vardır [1].

Ölkəmizdə çox sayda kurot müəssisələri mövcuddur. Kurotlar elə bir ərazidir ki müalicə olunmaq üçün hər bir şəraiti özündə yerləşdirir. Masazırda və Zığda yerləşən palçıq kurotları hər il yüzlərlə turist qəbul edir. Əlavə olaraq Naftalan nefti ölkəmizdən kənardada məşhur müalicə müəssisələrindən hesab edilir. Son illərdə ölkəmizdə turizmin inkişafı sürətlə artmaqdadır. Respublikamızda olan müalicə kurotları ölkəyə turist axınına göcləndirir. Azərbaycanda yerləşən sanatoriyalar xəstəxana yox müalicə ocaqlarıdır və bir çox müalicə sistemləri var palçıq müalicə sistemi, isti su , naftalandakı neft müalicə sistemi insan sağlamlığı üçün vacib olan müalicə sistemidir.

ƏDƏBİYYAT

1. Əliyev.Ə, Aslanova.E. “Beynəlxalq turizm hüququ”. Bakı- 2010.
2. Quliyev Ruslan. Azərbaycan Respublikasında sağlamlıq-müalicə turizminin inkişaf tendensiyaları, problemləri və xüsusiyyətləri. “Turizm və Qonaqpərvərlik Tədqiqatları”jurnalı, № 9, Bakı, 2015.

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ РАЗВИТИЯ МЕДИЦИНСКОГО ТУРИЗМА В НАШЕЙ СТРАНЕ

А. Ф. Пашаева

minpasayeva@gmail.com

Ч.С. Зейналов

Азербайджанский технологический университет

В последние годы развитие туризма в нашей стране стремительно растет. Курорты нашей страны привлекают поток туристов в страну. Санатории, расположенные в Азербайджане, являются лечебными центрами, а не больницами, и лечебных систем много.

IMPROVING THE DEVELOPMENT OF MEDICAL TOURISM IN OUR COUNTRY

A.F. Pashayeva

minpasayeva@gmail.com

C.S.Zeynalov

Azerbaijan Technological University

In recent years, the development of tourism in our country has been growing rapidly. The spas in our country attract the flow of tourists to the country. Sanatoriums located in Azerbaijan are treatment centers, not hospitals, and there are many treatment systems.

**AZƏRBAYCAN İQTİSADİYYATINDA TURİZMİN YERİ VƏ ONUN İNKİŞAFININ
ARTIRILMASI YOLLARI**

C.S. Zeynalov

c.zeynalov@uteca.edu.az

F.M.Musayev

f.musayev@uteca.edu.az

A.A.Həsənova

aygun.b1993@mail.ru

N.R. Hüseynzadə

huseynzade@mail.ru

Azərbaycan Texnologiya Universiteti

Turizm (fransız sözü- tour-dan götürülmüş,mənası gəzinti,səfər deməkdir) asudə vaxtda səyahət, fəal istirahət növlərindən biri olmaqla insanın sağlamlığının qorunmasında, iş qabiliyyətinin artırılmasında, görüş dairəsinin genişləndirilməsində mühüm rol oynamaqla ölkə iqtisadiyyatının daha dinamik inkişaf edən sahələrindən birinə çevrilməkdədir. Turizm dövlət büdcəsinin formalaşmasında, ticarət balansının sabitləşdirilməsində və ən əsası ağır bir sosial problem olan işsizliyin azaldılmasında mühüm rol oynamaqdadır. Bu sektor ölkə iqtisadiyyatının nəqliyyat və rabitə, tikinti, kənd təsərrüfatı, əhali üçün istehlak malları istehsalı və s. sahələrə səmərəli təsir göstərməklə sosial-iqtisadi inkişafın mühüm stimullaşdırıcı amili kimi çıxış edir.[1,3]

Turizmin inkişafına bir çox amillər təsir göstərir. Demografik, təbii-coğrafi, sosial-iqtisadi, tarixi, dini, siyasi-hüquqi və s. bu amil göstəricilərindəndir.Hazırda turizm sahəsində yüksək ixtisaslı işçilər azlıq təşkil etsə də, zaman keçdikcə turizmin yüksək sürətlə inkişafı ilə əlaqədar daha ixtisaslı, öz işlərini layiqincə bilən peşəkar kadrların hazırlanması həyata keçirilir.

Dünyada turizmin inkişafına elmi-texniki tərəqqi, sosial faktorlar (əhalinin yaşayış səviyyəsi, məzuniyyətin müddəti), iqtisadi və siyasi sabitlik kimi bir sıra amillər də ciddi təsir göstərir.Bu amillərin təsiri nəticəsində turizm sektorundakı inkişaf tendensiyası artan və ya azalan istiqamətdə hərəkət edir.

Dövlətlərarası əlaqələrin genişlənməsi turizmin inkişafına təkan verərək onun coğrafiyasını və miqyasını daha da artırmışdır. Valyutanın ölkədən çıxarılmasına olan məhdudiyyətlərin yumşaldılması, gömrük prosedurlarının sadələşdirilməsi də turizmin inkişafını stimullaşdırır [2,3].Bütün bunların nəticəsində turizm sektoru əhəmiyyətli dərəcədə özünün yüksəliş dövrünə keçid edir.

Azərbaycan Respublikasında yüksək turizm potensialına malik olmasına baxmayaraq, dünya turizm bazarında öz layiqli yerini hələ də tuta bilməmişdir. Lakin XXI əsrin əvvəllərindən bu sahədəki müsbət artım dinamikası dünyada baş verən pandemiya səbəbindən ciddi tənəzzülə uğramışdır.Turizm sahəsinin inkişafı səyahət edənlərin miqdarının çoxalmasıyla bağlı deyildir. Bu sahədə davamlı perspektiviyə müvəffəq ola bilmək məqsədi ilə bir sıra əsas istiqamət müəyyən edilmişdir.

Ölkəmizdə turizm sahəsinin inkişafı üçün müəyyən addımlar atılmaqdadır. Belə ki, Azərbaycanda turizm sənayesinin inkişafına dair qəbul olunmuş Dövlət Proqramlarında bir çox istiqamətlərdə məqsədyönlü layihələrin həyata keçirilməsi nəzərdə tutulmuşdur. Buraya turizm sənayesində dövlət tənzimlənmə mexanizminin təkmilləşdirilməsi, respublikanın turizm potensialından istifadənin genişləndirilməsi, turizm sənayesinə yerli və xarici sərmayələrin cəlb edilməsi, çeşidli turizm növlərinin inkişafı, yeni turizm marşrutlarının istifadəyə verilməsi, turizm sənayesi üçün yüksək ixtisaslı kadrların hazırlanması, ölkəmizin milli-mədəni keçmişi, milli adət-ənənələrinin dünya miqyasında təbliği aiddir ki, onların həyata keçirilməsi öz müsbət nəticələrini verməkdədir[1,3].

Respublikamızın ümumi daxili məhsul istehsalında turizm sənayesinin payı son dövrlərdə 7%-dən çox olmuşdur. İnkişaf etmiş xarici ölkələrdə dövlət büdcəsinin formalaşmasında turizmin xüsusi çəkisi əhəmiyyətli dərəcədədir.

ƏDƏBİYYAT

1. M.K. Abadov “Azərbaycanda turizm və onun inkişaf problemləri”. Bakı,2014
2. Ə.Q. Əlirzayev, S.M. Aslanova “Turizm inkişafının sosial-iqtisadi problemləri”.Bakı,2006
3. F.İ. Qurbanov “Azərbaycanda turizmin inkişaf problemləri”. Bakı,2007

МЕСТО ТУРИЗМА В ЭКОНОМИКЕ АЗЕРБАЙДЖАНА И ПУТИ УВЕЛИЧЕНИЯ ЕГО РАЗВИТИЯ

Д.С. Зейналов

c.zeynalov@uteca.edu.az

Ф.М. Мусаев

f.musayev@uteca.edu.az

А.А. Гасанова

aygun.b1993@mail.ru

Н.Р. Гусейнзаде

huseynzade@mail.ru

Азербайджанский Технологический Университет

В нашей республике имеется достаточно благоприятных потенциалов и возможностей для развития туризма, в результате эффективного и правильного использования которых можно превратить туризм в наиболее развитую отрасль.

THE PLACE OF TOURISM IN THE ECONOMY OF AZERBAIJAN AND THE WAY TO INCREASE ITS DEVELOPMENT

J.S.Zeynalov

c.zeynalov@uteca.edu.az

F.M.Musayev

f.musayev@uteca.edu.az

A.A.Hasanova

aygun.b1993@mail.ru

N.R. Husseinzadeh

huseynzade@mail.ru

Azerbaijan Technological University

In our republic, there are enough favorable potentials and opportunities for the development of tourism, as a result of the effective and proper use of which it is possible to turn tourism into the most developed industry.

DÜNYA SAĞLAMLIQ VƏ TİBBİ TURİZM BAZARINDA NAFTALAN NEFTİNİN REAL İMKANLARI

R.M. Mürşüdoğlu

rahimbursudov8@gmail.com

C.S. Zeynalov

Azərbaycan Texnologiya Universiteti

Aydındır ki, transplantasiya turizmi və ksenoturizm xəstələr, həkimlər, provayderlər, sığortaçılar və siyasətçilər üçün spa və sağlamlıq turizmi müxtəlif mülahizələri və riskləri ehtiva edir. Üstəlik, açıq-aşkar sosial, iqtisadi və siyasi maraqlara baxmayaraq sağlamlıq və müalicə turizminə, akademik mühitdə və ümumiyyətlə turizm ədəbiyyatında az diqqət yetirilmişdir. Buna görə də sağlamlıq və müalicə turizminin bir çox fərqli tərifinin olması təəccüblü deyil. Bunlardan bəziləri, əsasən kurortlara, spa mərkəzlərinə və ümumi sağlamlığa əsaslanan sağlamlıq turizminin əvvəllər araşdırılmış tarixinin təsiri altında olduğu görünür. Məsələn, Bennett və başqaları. (2004: 123) sağlamlıq turizminin liberal tərifinin “stressdən xilas etmə elementini ehtiva edən hər hansı həzz yönümlü turizm” olacağını qəbul edir, yəni bu, əyləncəli və rahatlaşdırıcı fəaliyyətdir. Pollock və Williams (2000: 165), Qanunlar (1996-cı ildə Henderson 2004: 112) və Schofield (2004: 137) bu tərifə adi və ən adi olanlar arasındakı ayrılığı əhatə etmək üçün genişləndirir. Qeyri-adi isə "Fiziki, əqli və sosial rifahın" yaxşılaşdırılmasına diqqət yetirən "asudə vaxt, istirahət və təhsil fəaliyyətləri"ndə (Pollock və Williams 2000: 165) sağlamlıq və müalicə turizminin birləşməsinə qarşı gündəlik iş və ev mühitidir (Schofield 2004: 137). Bu anlayışlar əsasən sosiologiyada kütləvi turizmin ənənəvi anlayışlarını təkrarlayır, burada turizm gündəlik və rutindən qaçmaq kimi fəaliyyət göstərən, iş və istirahətin fərqləndirildiyi ikili struktur kimi başa düşülür. Digərləri sağlamlıq turizminin çox müxtəlif müalicə və xidmətləri əhatə edən çox geniş bir kateqoriya olduğunu qəbul edirlər. Belə anlayışlarda müalicə turizmi sağlamlıq turizminin alt hissəsinə çevrilir. Məsələn, Henderson (2004: 113) sağlamlıq turizmini "əsas məqsədə çatmaqdan ötrü daha yaxşı sağlamlıq əldə etmək yolu müalicə olunmaq üçün səyahət" kimi baxır, bu da "spa və alternativ müalicələrin hedonistik indulgensiyaalarını" ehtiva edə bilər, tibbi turizmi isə "sağlamlıq müayinəsi, xəstəxanaya yerləşdirmə, və cərrahi əməliyyatlar" kimi işıqlandırır. Eynilə, Carrera və Bridges (2006) və Connell (2006) sağlamlıq turizmini ümumi sağlamlıq və rifahla müəyyən edir, tibbi turizm isə uzunmüddətli perspektivdə sağlamlığı yaxşılaşdırmaq və ya bərpa etmək üçün turizmi tibbi, cərrahi və ya diş müdaxiləsi ilə birləşdirir. Buna görə də sağlamlıq və müalicə turizmi turistin bədənində cərrahi və fiziki müdaxilənin səviyyəsi ilə fərqlənir. Bununla belə, sağlamlıq və müalicə turizminin praktikalarını və reallığını nəzərdən keçirərkən bu təriflərdə bir çox gərginlik yaranır.

Ölkəmizdə sağlamlıq və müalicə turizminin inkişafı üçün geniş imkanlar vardır. Azərbaycanın əlverişli coğrafi mövqeyi burada hər bir turizm növünün inkişaf etdirilməsi üçün imkanlar açır. Belə qiymətli turizm məhsullarından biri də dünyaca məşhur, dillər əzbəri olan naftalan neftidir. Naftalan nefti Azərbaycanın təbii sərvətlərindən biridir. Onun insan orqanizmindəki xəstəliklərin müalicəsində faydası çox böyükdür. Naftalan neftindən 70 –dən artıq xəstəliklərin müalicəsində, əsasən, sümük-oynaq, əsəb, sinir, ginekoloji, uroloji və dəri xəstəliklərinin müalicəsində istifadə edilir. Naftalan neftinin müalicəvi xüsusiyyətlərini əks etdirən standartlar 2020-ci ildə Elmi Tədqiqat Tibbi Bərpa İnstitutunun rəyi əsasında Nazirlər Kabineti tərəfindən təsdiq olunmuşdur. Səhiyyə Nazirliyinin Elmi Tədqiqat Bərpa İnstitutunda Naftalan neftindən müalicəvi məqsədlər üçün istifadəsi ilə bağlı metodiki göstərişlər mövcuddur. Naftalan neftinin tərkibinin beynəlxalq səviyyədə sertifikatlaşdırılmasına ehtiyac vardır. Lakin ölkədə sağlamlıq xidmətlərinin inkişafı, habelə beynəlxalq sağlamlıq turizmi bazarına

çıxmaq üçün sağlamlaşdırma xidmətləri ilə bağlı dövlət standartlarının olması da vacibdir. Naftalan nefti güclü iltihab əleyhinə, ağrıkəsici, allergiya əleyhinə təsirlərə malik olmaqla yanaşı digər effektiv təsirlərə də malikdir. Naftalanla müalicə sonsuzluğun aradan qaldırılmasında da effektiv təsir göstərir. Dərmandan fərqli olaraq naftalan neftinin insan orqanizminə heç bir mənfi təsiri yoxdur. Naftalanla müalicə insanlarda hormonal prosesləri normallaşdırır, ovulyasiya proseslərini və spermatogenezi gücləndirir. Uzun illər sonsuzluqdan əziyyət çəkənlərin naftalanla müalicədən sonra övlad sahibi olmaları Naftalan neftinin möcüzələrindən biridir. Xəstələrə ilk vaxtlar günorta, sonralar isə hər gün 10 dəqiqə olmaqla naftalan vannası təyin edilir. İlk günlərdə xəstələr baş ağrısı, yuxululuq hiss etsələr də sonralar bu əlamətlər keçib gedir. Naftalan neftinin tərkibi, necə əmələ gəlməsi barədə məlumatlar elmə məlum deyil. Amma bu möcüzəli təbii dərman vasitəsinin yalnız Azərbaycanda olması hamıya məlumdur.

Bu baxımdan da sağlamlıq və müalicə turizminin inkişaf etdirilməsi və dünya müstəvisinə çıxarılması üçün təklif edirik ki, sanatoriyalarda qiymətlərin tənzimlənməsinə güclü nəzarət edilsin, təkcə MDB məkanında deyil, dünyanın başqa ölkələrində də bu milli sərvətin tanınması üçün güclü reklam və PR işləri aparılsın.

ƏDƏBİYYAT

1. Bennett, M., B. King and L. Milner (2004) 'The health resort sector in Australia: A positioning study', *Journal of Vacation Marketing*, 10 (2): 122-37.
2. Bookman, M.Z. and K.R. Bookman (2007) *Medical Tourism in Developing Countries*. New York: Palgrave MacMillan.
3. Carrera, P.M. and J.F.P. Bridges (2006) 'Globalization and healthcare: understanding health and medical tourism', *Expert Review Pharmacoeconomics Outcomes Research*, 6 (4): 447-54
4. Connell, J. (2006) 'Medical tourism: Sea, sun, sand and ... surgery', *Tourism Management*, 27 (6): 1093-1100
5. Cook, P.S., G. Kendall, M. Michael and N. Brown (2005) 'Xenotourism and Xenotravel: Some notes on global regulation' in C. Bailey and K. Barnett (eds.) *Social Change in the 21st Century 2005 Conference Proceedings*, Centre for Social Change Research, Queensland University of Technology, Brisbane, Australia, December 2005, URL (consulted 1 April 2008): <http://eprints.qut.edu.au/archive/00003449/01/3449.pdf>.
6. Dərgahov V.S. *Rekreasiya-turizm ehtiyatları*. Bakı: "MBM", 2008, 214 s.
7. *Azərbaycanda Sağlamlıq Turizmi - Cari vəziyyət və inkişaf perspektivləri hesabatı*. Azərbaycan Respublikasının Dövlət Turizm Agentliyinin sifarişi və dəstəyi ilə hazırlanmışdır. Bakı 2021, 184 s.

THE REAL OPPORTUNITIES OF NAFTALAN OIL IN THE WORLD MARKET

R.M. Murşudov

rahibmursudov8@gmail.com

C.S. Zeynalov

Azərbaycan Texnological Universiteti

Sociological studies of tourism have largely categorized tourism as a leisure-related activity separated from the everyday, whereby the tourist gazes upon the 'other' in a foreign locale (Urry 2002). Health and medical tourism, however, challenge such understandings on several grounds. Firstly, tourism does not necessarily involve a retreat from everyday experiences. That is, if the tourist has health concerns and issues, these travel with them. As a consequence, tourism may involve an increased rather than decreased engagement with everyday reality. Secondly, this reveals tourism

is not necessarily a passive activity, but an embodied experience. For the health and medical tourist, their ‘tourist experience’ is partially or solely motivated by their health or perception of their health. In addition, the intervention upon their body may involve pain and recovery. As a result, tourism can be hard work, and is not necessarily restricted by time and place - the intervention remains and travels with the tourist. Indeed, the long term recovery and benefit from health and medical tourism may result at home. These considerations suggest that a definition of tourism and more specifically, health and medical tourism, might be impossible or undesirable. Before exploring these tensions in detail, it is worth initially exploring the development of health and medical tourism.

РЕАЛЬНЫЕ ВОЗМОЖНОСТИ НАФТАЛАНСКОЙ НЕФТИ НА МИРОВОМ РЫНКЕ

Р.М. Муршудов

rahibmursudov8@gmail.com

К.С. Зейналов

Азербайджанский технологический университет

Социологические исследования туризма в значительной степени классифицируют туризм как деятельность, связанную с отдыхом, отделенную от повседневной жизни, когда турист смотрит на «другого» в чужой местности (Urry 2002). Оздоровительный и медицинский туризм, однако, бросает вызов такому пониманию по нескольким причинам. Во-первых, туризм не обязательно предполагает отступление от повседневных переживаний. То есть, если у туриста есть проблемы со здоровьем, он путешествует с ним. Как следствие, туризм может включать в себя увеличение, а не уменьшение взаимодействия с повседневной реальностью. Во-вторых, это показывает, что туризм — это не обязательно пассивная деятельность, а воплощенный опыт. Для медицинского туриста их «туристический опыт» частично или исключительно мотивирован их здоровьем или восприятием своего здоровья. Кроме того, вмешательство в их тело может сопровождаться болью и выздоровлением. В результате туризм может быть тяжелой работой и не обязательно ограничен по времени и месту - вмешательство остается и путешествует с туристом. Действительно, долгосрочное выздоровление и польза от оздоровительно-медицинского туризма могут быть получены дома. Эти соображения предполагают, что определение туризма и, более конкретно, оздоровительного и медицинского туризма может быть невозможным или нежелательным. Прежде чем подробно исследовать эти противоречия, стоит сначала изучить развитие оздоровительного и медицинского туризма.

GƏNCƏ-QAZAX BÖLGƏSİNDƏ ŞƏRAB TURİZMİNİN İNKİŞAF PERSPEKTİVLƏRİ

M.M.Tağıyev

merdanaztu@mail.ru

Azərbaycan Texnologiya Universiteti

XX əsrin sonlarından başlayaraq turizm sektorunda inkişaf edən istiqamətlərdən biri də gastronomiya turizmidir. Hazırda dünyada gastronomiya turizminin bir hissəsi olan şərab turizmi, yəni enoturizm sürətlə populyarlıq qazanan yeni bir turizm növü kimi inkişaf edir. Turistlərin şərabçılıq bölgələrinə səfərlərində əsas məqsədlərdən biri şərabçılıq ənənələri ilə tanış olmaqdır ki, bu turizm növünün mədəni əhəmiyyətini səciyyələndirir. Şərab turlarında turistlər şərab zavodlarına baş çəkmək, şərabçılığın tarixi və şərabın istehsal prosesi haqqında mühazirələr dinləmək, şərab dequstasiyası və s. bu kimi tədbirlərdə iştirak edirlər.

Qeyd edək ki, şərabçılıq ənənələrinə əsasən muzeylərdə və ya fərdi şəkildə şərabçılığa həsr olunmuş ekspozisiyalarda, sərgilərdə daha çox rast gəlinir. Bunlar da imkan yaradır ki, hər bir ölkə, özünün üzüm sortları ilə yanaşı, bu sortlardan istehsal olunmuş keyfiyyətli şərab məhsulları ilə regiondan kənarada tanınsın. Bu da təbii ki, potensial turistlər üçün regionun cəlbediciliyini daha da artırır.

Qeyd etmək lazımdır ki, hazırda şərab bir çox ölkələrdə turizmin ən vacib gəlir gətirən sahələrindən birinə çevrilib. Hal-hazırda turistlərin şərabı yaxşı olduğuna görə üstünlük verdiyi ölkələr, şəhərlər və regionlar vardır. Turistlər şərabı romantik içki kimi qiymətləndirir və davamlı şəkildə bu romantizmin axtarışındadırlar. Buna görə də şərab istehsalı üzrə məşhur olan dövlətlərin rəhbərləri bunu dəyərləndirir, şərabın bu xüsusiyyətindən yararlanaraq turizm yerlərini tanımaq üçün investisiyalar yatırır, sahənin inkişafına ciddi dəstək verirlər. Bununla da şərab regionları həm təbii xüsusiyyətlərini qorumaq, həm də turizm mövsümünün davamlı olmasını təmin etmək üçün daha rəqabətqabiliyyətli regionlar kimi önə çıxırlar.

Dünyada 3600-dən çox şərab bölgəsi və bir milyondan çox şərab zavodu mövcuddur. Şərab turizminin lider dövlətləri arasında Fransa, İtaliya, İspaniya, Avstraliya, ABŞ, Argentina xüsusi fərqlənilir. Artıq Azərbaycan, Özbəkistan, İngiltərə, Çin və Kanada kimi dövlətlərdə də şərab marşrutlarının olması dövrümüzün tələbinə çevrilmişdir.

Avropa Şurası 2009-cu ildən "Iter Vitis - Les Chemins de la Vigne" üzüm və şərab marşrutunu 25-ci Avropa Mədəniyyət Marşrutu kimi tanımışdır. Mədəniyyət Marşrutu 19 ölkəni özündə birləşdirir və marşrutun bir hissəsi kimi turistlər Azərbaycan, Xorvatiya, Kipr, Fransa, Gürcüstan, Yunanistan, İsrail, İtaliya, Lüksemburq, Moldova, Monteneqro, Şimali Makedoniya, Portuqaliya, Rumıniya, Rusiya, Sloveniya, İspaniya, Tunis, Böyük Britaniyanı ziyarət edə bilirlər [3].

Gastronomiya turizmi və onun bir hissəsi kimi şərab turizmi, son illərdə getdikcə daha sürətlə inkişaf edən turizm seqmentinə çevrilmişdir. Ümumdünya Turizm Təşkilatının məlumatına görə, turistlər məzuniyyət zamanı büdcələrinin 25%-dən çoxunu yeməyə xərcləyirlər. Respondentlərin 88,2%-i gastronomiyanı ərazi mədəniyyətinin mühüm tərkib hissəsi hesab edir. Səyahət edənlərin 79%-i gastronomik hadisələrin təqvimini öyrəndikdən sonra öz marşrutlarını müəyyənləşdirirlər. Turistlərin 59%-i yerli kənd təsərrüfatı yarmarkalarını ziyarət etməkdə maraqlıdır. Qlobal gastronomik turizm bazarının həcmi 42 milyard ABŞ dolları həcmində qiymətləndirilir [4].

Şərabçılığın inkişafı ona olan marağı artırır - insanlar getdikcə daha çox üzüm sortlarını deyil, onun hansı şəraitdə yetişməsinə, necə qulluq edilməsini və şərab istehsalı prosesinin necə yerinə yetirildiyini öyrənməyə üstünlük verirlər. Bununla yanaşı şərab istehsalçıları turistlərə müxtəlif əyləncəli məsələ, payızda şərab turlarına qoşulmaq, məhsulu bağdan yığmaq və onu tapdalamaq şansını əldə edəcəklər kimi

tədbirlər təklif edirlər. Belə turlarda iştirak edən turistlər şərabı öz əlləri ilə düzəldən insanlarla və həmin regionla tanış olur, nəticədə yerində satışdan şərab şirkətləri gəlir əldə edirlər.

Ona görə də, son dövrlərdə turistlərin şərabı və şərabçılığa marağının artması, bizə üzümçülük və şərabçılığa dair çoxsaylı adət-ənənələrimizi və bu fəaliyyətlə bağlı aynələrimizi qoruyub saxlamağa sövq edir.

Azərbaycanın 25-ci Avropa Mədəniyyət Marşrutunda, yəni "İter Vitis - Les Chemins de la Vigne" üzüm və şərab marşrutunda yer alması heç də təsədüfi deyildir. Çünki üzümün vətənlərindən biri Azərbaycan hesab edildiyindən, burada üzümçülüğün özünəməxsus qədim ənənəsi və şərab istehsalı texnologiyası formalaşmışdır.

Qədim ənənələrə əsalanmaqla Azərbaycanda ilk sənaye şərabçılığının əsası Gəncə-Qazax bölgəsində qoyulmuşdur. XIX əsrin ikinci yarısından başlayaraq hal-hazırkı Gəncə şəhərində, Göygöl, Şəmkir, Samux, Ağstafa rayonunda keyfiyyətli şərablar və konyaklar istehsal olunaraq xarici ölkələrə ixrac edilmişdir. Bu bölgənin şərabları və konyakları xaricdə keçirilən sərgilərdə yer tutaraq xüsusi mükafatlara layiq görülmüşlər [2].

XX əsrin 70-ci illərindən başlayaraq sahənin inkişafına diqqət yenidən artırılmış, 1980-ci ildən sonra üzüm istehsalı 2 milyon tona çatmışdır. Buna görə də yeni dövrün tələbinə cavab verən üzüm emalı zavodları tikilib istifadəyə verilmiş, bu zavodlarda istehsal olunan Azərbaycan şərabları, xüsusilə şirin şərablar medallara layiq görülmüşdür. 1985-ci ildə SSRİ rəhbərliyinin həyata keçirdiyi səhv tədbirlər nəticəsində məhsuldar üzüm bağları məhv edildiyindən, müstəqilliyin ilk illərində torpaqlar əhaliyə paylandığından bu sahə tənəzüllə uğradı.

Lakin son illərdə dövlətimizin qayğısı ilə Azərbaycanda şərabçılığın yenidən inkişaf etdirilməsi istiqamətdə görülən tədbirlər, həyata keçirilən dövlət proqramları öz nəticəsini verir. Azərbaycanda da şərab ənənələrinin təbliği istiqamətində, yəni şərab turizmi sahəsində inkişaf müşahidə edilir. Müxtəlif turizm şirkətləri tərəfindən şərab zavodlarına turlar təşkil edilir, turistlər istehsal olunan şərablarla tanış olur, şərab dequstasiyalarında iştirak edirlər.

Artıq Tovuz, Şəmkir, Ağstafa, Gəncə, Şamaxı, İsmayıllı, Qəbələ, Kürdəmir, Cəlilabad və s. bu kimi rayonlarda yetişdirilən üzüm sortları və istehsal edilən şərablar nəinki ölkə daxilində, eləcə də xarici ölkələrdə populyarlıq qazanmışdır. Gəncədə 2012-2016-cı illəri əhatə edən dövrlərdə 4 dəfə beynəlxalq şərab festivalının təşkili və müxtəlif şərabların dequstasiyalarının keçirilməsi onu deməyə imkan verir ki, bölgənin potensial imkanlarından hələ də lazımınca istifadə olunmur [1].

Aparılan araşdırmalardan məlum olur ki, Gəncə-Qazax bölgəsi şərab turizminin inkişaf etdirilməsi üçün böyük potensiala malikdir. Kürqırağı "Tuqay" meşələrinin yabanı üzümlüklərinə səfərlərin təşkili, XIX əsr zavodlarının zirzəmilərinin yenidən restavrasiyası, "Gəncə" süfrə üzüm sortundan, texniki "Bayanşirə", "Sevabbas", hal-hazırda Rkasteli adlanan üzüm sortlarından ibarət bağların salınması, fəaliyyət göstərən şərab zavodlarının turizm şirkətləri ilə birgə fəaliyyəti şərab turizminin inkişafına böyük təkan verə bilər.

ƏDƏBİYYAT:

1. Fətəliyev H. K. Şərab turizmi. Bakı, "Elm", 2021, 280 səh.
2. İbrahimov N.A. Azərbaycan şərablarının texnologiyası. Bakı. Azərneşr, 1998, 320 səh.
3. Урядова .А. В. Специальные виды туризма: учеб. пособие. Ярослав. гос. ун-т им. П. Г. Демидова. Ярославль: ЯрГУ им. П. Г. Демидова, 2013, 128 с.
4. Леонид Гелибтерман. Винный туризм. <https://codedevino.ru/vinnyj-mir/vinnye-regiony/vinnyj-turizm/>

ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ ВИННОГО ТУРИЗМА В ГЯНДЖА-КАЗАХСКОМ РЕГИОНЕ

М.М.Тагиев

merdanaztu@mail.ru

Азербайджанский Технологический Университет

Исследования показали, что Гянджа-Казакский регион имеет большой потенциал для развития винного туризма. Организация посещения дикорастущих виноградников «Тугайского» леса, расположенного на побережьях Куры, реставрация подвалов заводов 19-го века, посадка садов, состоящих из столового сорта винограда «Гянджа», технических сортов винограда «Баянширей», «Севаббас», которое в настоящее время именуется как Ркацители, совместная деятельность действующих винодельческих предприятий с туристическими компаниями может дать большой толчок развитию винного туризма.

PROSPECTS FOR THE DEVELOPMENT OF WINE TOURISM IN THE GANJA-KAZAKH REGION

M.M. Tagiyev

merdanaztu@mail.ru

Azerbaijan Technological University

It is known from research that the Ganja-Kazakh region has great potential for the development of wine tourism. Organization of visits to the wild vineyards of the Kurgyrag "Tugai" forest, restoration of the cellars of factories of the 19th century, planting gardens consisting of the table grape variety "Ganja", technical grape varieties "Bayanshira", "Sevabbas", which are currently called Recastel, joint activities of existing wineries with tourism companies can give a big impetus to the development of wine tourism.

QIDA SƏNAYESİNDƏ SAHİBKARLIQ FƏALİYYƏTİNİN ROLU

E.A.Tağızadə

tagizade.elzamin@gmail.com

Y.Ə.Hümbətov

humbetov-1964@mail.ru

Azərbaycan Texnologiya Universiteti

Son illərdə Azərbaycanda yaranan müasir sosial-iqtisadi münasibətlərdə sahibkarlıq xüsusi yer tutur. Bazar iqtisadiyyatının formalaşmasında sahibkarlıq hərəkətverici qüvvə olmaqla yanaşı, o həm də mühüm sosial-iqtisadi funksiyaları yerinə yetirir. Bunlara əhalinin sosial müdafiəsi səviyyəsinin yüksəldilməsi, habelə iqtisadi artımın və elmi-texniki tərəqqinin stimullaşdırılması aiddir.

Sahibkarlıq insan fəaliyyətinin ən mühüm növlərindən biridir, hansı ki, insanın iqtisadiyyatdakı yerini formalaşdırmağa olan yaradıcılıq ehtiyaclarının reallaşmasını, eyni zamanda başqa sahələrdə olan ehtiyaclarını ödəmək üçün şəxsi gəlirini təmin edir.

Qidalanma xidmətləri istehlak bazarında lider mövqə tutur, hansı ki, bəşəriyyətin obyektiv ehtiyacları ilə şərtləndirilir. Ölkənin industrial cəmiyyətdən postindustrial cəmiyyətə keçidi baş verdikcə bu xidmət növünün rolu və əhəmiyyəti daim artacaq, eyni zamanda, təşkil-istehlak funksiyasının digər funksiyalardan üstün olmasına səbəb olacaqdır [1].

Tədqiqat işinin aktuallığı qidalanma müəssisələrində sahibkarlıq fəaliyyətinin kiçik və orta formalarının xüsusiyyətlərinin öyrənilməsi metodologiyasının işlənilib hazırlanması zərurətindən irəli gəlir. Bu da qidalanma müəssisələrinə kiçik və orta sahibkarlığa dəstək və inkişafı ilə bağlı dövlət proqramları nəzərə alınmaqla xidmətlər bazarında rəqabətqabiliyyətliliyini təmin edən ən səmərəli sahibkarlıq fəaliyyətinin formasını seçməyə imkan verəcək.

Bu sahədə olan problemlərin əhəmiyyəti və çoxşaxəli olması, həllinin mürəkkəbliyi, bu sahədə metodiki, metodoloji, elmi-tətbiqi tədqiqatların kifayət qədər olmaması tədqiqat işinin mövzusunun seçilməsinə səbəb olmuşdur [3].

Qidalanma sahəsində aparılan elmi tədqiqatlar əsasən onun inkişaf tendensiyalarının müəyyən edilməsinə və proqnozlaşdırılmasına yönəldilmişdir. Müxtəlif məktəb və elm sahələrini təmsil edən alimlərin töhfələrini, onların elmi-metodiki, metodiki və praktiki nəticələrini yüksək qiymətləndirərək qeyd etmək lazımdır ki, qidalanma xidmətinin mahiyyətinin öyrənilməsi, xüsusilə qiymətləndirilməsi, onların iqtisadi və sosial səmərəliliyinin təmin edilməsi problemini diqqət mərkəzində saxlayır. Müəssisənin rəqabətqabiliyyətliliyi onun keyfiyyətli əmtəə və xidmət təqdim etmək imkanı ilə müəyyənləşir. Hər bir qidalanma müəssisəsi müştəriləri yüksək keyfiyyətli xammaldan hazırlanmış məhsul ilə, təmizliklə, estetikliyi ilə, yüksək dərəcəli xidmət ilə, şəxsi təhlükəsizliyi ilə təmin etməlidir. Yüksək keyfiyyətli hazır məhsul və peşəkar kadr hazırlığı–rəqabətqabiliyyətli müəssisənin ən əhəmiyyətli müvəffəqiyyət amilləridir [2].

Qidalanma müəssisələrinin kiçik və orta sahibkarlıq fəaliyyəti formalarının inkişaf konsepsiyası bir sıra amillər nəzərə alınmaqla işlənilib hazırlanır və həyata keçirilir. Bütün amillər bir sıra xüsusiyyətlərə malikdir: onlar daimi inkişafdadır, bir-birindən asılıdır, biri-birini şərtləndirir və müəyyən dərəcədə bir-birini əvəz edir.

Fikrimizcə, bu gün kiçik sahibkarlığın mahiyyətinin və formalaşmasının qanunauyğunluqlarının öyrənilməsində yaranmış birtərəfli, sadələşdirilmiş yanaşmanı aradan qaldıraraq, onu mürəkkəb, müstəqil, çoxfunksiyalı iqtisadi sistem kimi başa düşmək lazımdır.

Beləliklə, bu sahədə tətbiq edilən innovativ idarəetmə metodu inkişaf prosesini optimallaşdırmağa və qidalanma sənayesinin inkişafı üçün effektiv sahibkarlıq qərarları qəbul etməyə kömək edəcək ki, bu da son nəticədə biznesin uğuruna gətirib çıxaracaq.

ƏDƏBİYYAT

1. Глебова И.С., Садырtdинов Р.Р. Государственное регулирование малого и среднего предпринимательства: Учебное пособие. Казань: государственный университет им. В.И. Ульянова-Ленина, 2008, 326 с.
2. Багиева Г.Л. Основы предпринимательства. Учебное пособие. Забайкал. гос. ун-т. Изд-во: Заб ГУ, Чита, 2017, 257 с.
3. Буров В. Ю. Основы предпринимательства. Учебное пособие. Забайкал. гос. ун-т. Изд-во: Заб ГУ, Чита, ЗабГУ, 2018, 284 с.

РОЛЬ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В ПИЩЕВОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ

Э.А.Тагизаде

tagizade.elzamin@gmail.com

Ю.А.Гумбатов

humbetov-1964@mail.ru

Азербайджанский Технологический Университет

В нынешнее время при изучении сущности и закономерностей формирования малого и среднего бизнеса необходимо понимать ее как сложную, самостоятельную, многофункциональную экономическую систему, исключающую односторонний, упрощенный подход. Таким образом, инновационный метод управления, применяемый в сфере предпринимательства, поможет оптимизировать процесс развития и принять эффективные решения для развития отрасли питания, что в конечном итоге приведет к успеху в бизнесе.

THE ROLE OF ENTREPRENEURSHIP IN THE FOOD INDUSTRY

E.A.Tagizade

tagizade.elzamin@gmail.com

Humbatov Y.A.

humbetov-1964@mail.ru

Azerbaijan Technological University

At the present time, when studying the essence and patterns of formation of small and medium-sized businesses, it is necessary to understand it as a complex, independent, multifunctional economic system that excludes a one-sided, simplified approach. Thus, the innovative management method applied in the field of entrepreneurship will help to optimize the development process and make effective decisions for the development of the food industry, which will ultimately lead to business success.

GƏLƏCƏK LANDŞAFT DİZAYNI MÜTƏXƏSSİSLƏRİN PEŞƏKAR, MƏDƏNİYYƏTİNİN FORMALAŞMA SƏVİYYƏLƏRİNİN DİAQNOSTİKASI

H.H. Yusifova

S.Ə. Hüseynova

A.X. Allahverdiyeva

ayisha.allahverdiyeva.94@mail.ru

Azərbaycan Dövlət Aqrar Universiteti

Gələcək landşaft dizaynı mütəxəssislərin peşəkar mədəniyyətinin formalaşması üçün pedaqoji şəraitin səmərəliliyinin eksperimental tədqiqi gələcək landşaft dizaynı mütəxəssislərin peşəkar mədəniyyətinin formalaşması səviyyələrinin diaqnostikasını işləyib hazırlamal, müəyyənedici və formalaşma mərhələlərinin gedişatını və nəticələrini təhlil etməkdir. Peşəkar əhəmiyyətli keyfiyyətlər, təfəkkürün çevikliyi və dəyişkənliyi, qərar qəbul etməkdə müstəqillik, “mən realam” və “mən idealam” fərqiində olması, peşəkar özünü təkmilləşdirməyə çalışmaqdır [1].

Eksperimental işlər bir neçə mərhələdə aparılmışdır. Birinci mərhələdə metodoloji əsaslar dəqiqləşdirilib, dissertasiyanın məqsədinə uyğun olaraq eksperimental tədqiqatın vəzifələri müəyyən edilir, üsulların seçilməsi həyata keçirilib. Gələcək landşaft dizaynı mütəxəssislərin peşəkar mədəniyyətinin formalaşma səviyyələrinin qiymətləndirilməsi, formalaşmaya təsirinin təhlili yerinə yetirilir. İkinci mərhələdə diaqnostika üzrə ifadəli eksperiment aparıldı. Gələcəyin peşəkar dizayn mütəxəssislərin mədəniyyətinin formalaşmasının ilkin səviyyəsi müəyyənleşdi. Üçüncü mərhələdə universitetin real tədris prosesi zamanı gələcək dizayn mütəxəssislərin peşəkar mədəniyyətinin formalaşdırılması üçün əsaslandırılmış pedaqoji şərtlərin iş qabiliyyəti və səmərəliliyi sınaqdan keçirilmiş, formativ eksperiment aparılmışdır. Dördüncü mərhələdə əldə edilmiş nəticələrin analitik emalı aparılıb, gələcək mütəxəssislərin peşəkar mədəniyyətinin formalaşması üçün pedaqoji şəraitin səmərəliliyi haqqında ümumiləşdirmələr və nəticələr çıxarılıb.

Gələcək landşaft dizaynı mütəxəssislərin peşə mədəniyyətinin mahiyyəti və strukturunun nəzəri tədqiqinə uyğun olaraq, peşəkar mədəniyyətin formalaşma səviyyəsini qiymətləndirmək üçün üç meyar müəyyən etdik: motivasiya-dəyər, şəxsi-yaradıcı və texnoloji.

Motivasiya-dəyər meyarı. Bunu ayırd edərək, biz gələcək mütəxəssislərin peşəkar mədəniyyətinin motivasiya-dəyər sferasından kənarında yarana biləcəyini əsas götürdük, yeni onun formalaşma səviyyəsi həm bu mədəniyyət haqqında məlumatlılıq dərəcəsinə, həm də onun effektivliyini müəyyən edəcəkdir. Təcrübənin göstərdiyi kimi, peşə mədəniyyəti, ilk növbədə, psixologiya elmində müxtəlif yollarla xarakterizə olunan oriyentasiya ilə əlaqələndirilir, lakin ümumi cəhətə ondan ibarətdir ki, o, insanın fəaliyyətinin, davranışının və hərəkətlərinin təbiətindən və effektivliyindən asılılığını əks etdirir, inkişaf səviyyəsi və ehtiyaclarının istiqamətləndirilməsi ilə bağlı mövqeyi qeyd olunur (maraqlar, dəyərlər, meyllər, motivlər). Artıq bir peşə seçərkən, insan tanınma və özünü qiymətləndirmə ehtiyacını ödəyə biləcəyi fəaliyyət növünü müəyyənleşdirir.

Buna görə də, bu meyarın əsas göstəriciləri olaraq biz peşəkar fəaliyyətin məqsədlərini başa düşmək, peşə seçimindən məmnunluq, peşə biliklərinin dəyərini dərk etmək, fərdin özünə hörməti və digər ümumbəşəri dəyərləri seçmişik.

Şəxsi-yaradıcı meyar. İlk növbədə, landşaft dizaynı mütəxəssisin peşə fəaliyyətinin xüsusiyyətlərini xarakterizə edir ki, bu da bu peşəyə yiyələnmək istəyənlərin müəyyən bədii və yaradıcı qabiliyyətlərə malik olmasını, mücərrəd və məkan təfəkkürünü inkişaf etdirməsini nəzərdə tutur. Bədii istedad, ideal seçimini, özünü qiymətləndirməni və şəxsiyyətin özünə qarşı tələbkarlığını müəyyənleşdirir, öyrənmənin aparıcı motividir, tələbələrin idrak fəaliyyətini stimullaşdırır.

Meyarların əsas göstəriciləri intellektual fəaliyyətin mövcudluğudur. Texnoloji meyar landşaft dizaynı mütəxəssisin peşə fəaliyyətinin əsas vəzifələrini təyin etmək və həll etmək bacarığını nəzərdə tutur: analitik-refleksiv, konstruktiv-proqnostik, təşkilati-fəaliyyət, qiymətləndirmə-məlumat və korreksiya-tənzimləmə. Onun öyrənilməsi üçün metod və üsullar, sorğu, iştirakçı müşahidəsi, məzmunun təhlili, ekspert qiymətləndirmələri metodu yerinə yetirilir.

Aparılan meyarların öyrənilməsi tələbələrin gələcəyin landşaft dizaynı mütəxəssislərin adaptiv, reproduktiv, evristik və yaradıcı peşə mədəniyyətinin formalaşma səviyyələrini müəyyən etməyə imkan verdi.

Adaptiv səviyyə tələbələrin peşə fəaliyyətinə qeyri-sabit münasibəti ilə xarakterizə olunur, peşəkar biliklərin dəyəri haqqında zəif məlumatlılıq, praktiki yönümlü problemlərin həllində texnoloji hazırlıq səviyyəsinin aşağı olması, bədii yaradıcılığın qurulmasıdır. Alqoritmə uyğun olaraq layihə fəaliyyəti, peşəkar və şəxsi keyfiyyətlərin təkmilləşdirilməsi ehtiyacı haqqında zəif məlumatlılıq, peşəkar əhəmiyyətli keyfiyyətlərin özünü qiymətləndirməsində çətinliklər və dizaynerin ideal peşəkar modelinin qurulmasıdır. Yaradıcı səviyyə peşəkar seçimdən yüksək dərəcədə məmnunluq, peşəkar biliklərin dəyərini dərk etmək və onu həyata keçirmək istəyi, analitik və əks etdirmə bacarıqlarının rolunun gücləndirilməsi, yaradıcı müstəqillik, problemlərin həllində orijinallıq, təxəyyül və intuisiyanın təzahürü, aktivlik, peşəkar əhəmiyyətli keyfiyyətlərin özünü inkişaf etdirməsi, dizayn məktəblərinin təcrübəsini öyrənmək istəyi üzərində işləməkdir.

Gələcək mütəxəssisin peşə mədəniyyətinin formalaşmasına müxtəlif amillər təsir göstərir: peşənin özünün xüsusiyyətləri, peşə təhsili alan şəxsin ümumi mədəniyyəti və motivasiyası, ali təhsil müəssisəsi tərəfindən göstərilən təhsil xidmətlərinin keyfiyyəti və s., burada tələbə seçilmiş peşə fəaliyyəti sahəsində nəzəri və praktiki bilik və bacarıqlar alır. Peşə və təhsil mədəniyyəti universitetdəki təhsil münasibətlərinin xarakterini və şəxsi, qrup və təşkilati fəaliyyətin nəticələrini əks etdirən, təhsil fəaliyyətinin bütün iştirakçılarının, tələbə və peşə qruplarının, habelə elmi, universitetdə yaradılmış mənəvi, tərbiyəvi və maddi dəyərlər nəzərə alır [2]. Təhsil layihəsi fəaliyyətinin məqsədi dizayner peşəsinə yiyələnmək və onun peşəkar mədəniyyətini formalaşdırmaqdır. Təlim zamanı əldə edilmiş humanitar elmlər, fundamental və xüsusi fənlər üzrə biliklər, yaradıcı bacarıqlar, metodlar və əməliyyat dizaynı texnikaları təhsil layihəsi fəaliyyətinin vasitəsi kimi çıxış edir.

Təhsil layihəsi fəaliyyətinin vəzifələri bədii-estetik zövqün və qrafik bacarıqların inkişafı, tələbə intellektinin, məkan təfəkkürünün və yaradıcı struktur təxəyyülünün inkişafı, yaradıcı dünyagörüşünün formalaşdırılması, kompozisiya qabiliyyətlərinin inkişafı, onun bir şəxsiyyət kimi formalaşmasıdır. İnkişaf etmiş peşəkar mədəniyyətə malikdir. Hamısını bir araya gətirmək hərtərəfli öyrənmə vəziyyəti yaradır.

Elmi-texniki məlumatlar tələbənin yaradıcı axtarışını stimullaşdırır, elmi abstraksiyalar konkret məna ilə doldurulur. Layihə əsaslı təlim prosesində tələbə sosial proseslərin maddi-məkan mühitinin təşkilinə kompleks yanaşmanı öyrənir. O, tipoloji, funksional, iqtisadi və vizual təhlil, qiymətləndirmə və sintez üsullarını, dizayn obyektinin inteqral sisteminin təşkili üsullarını mənimsəyir.

Ümumiyyətlə, müasir mərhələdə mütəxəssisin peşəkar mədəniyyətinin formalaşması cəmiyyətin, onun iqtisadi, sosial, təhsil müəssisələrinin müasirləşməsi ilə bağlıdır. Bu transformasiyalar Azərbaycanda bazar iqtisadiyyatının tətbiqi, hüquqi cəmiyyətin formalaşması, qonşu dövlətlərlə Avrasiya əməkdaşlığı prosesləri, ölkəmizin ali təhsil sisteminin dünya təhsil məkanına daxil olması və Boloniya prosesi ilə bağlıdır. Bu inteqrasiya prosesləri ilə əlaqədar olaraq peşəkar mədəniyyətin özü müasir qloballaşma prosesləri çərçivəsində Qərblə Şərqi birləşdirən Avrasiya məkanında mütəxəssislərin mədəniyyətlərarası qarşılıqlı fəaliyyətində ən mühüm amilə çevrilir.

ƏDƏBİYYAT

1. Гурье Л.И. Проблема совершенствования обучения в высшей технической школе [текст]: Сб. ст. / Л.И. Гурье // М-во обр. РФ, Казань.: Казанский гос. технол. Ун-т., 2001. – С. 15.
2. Третьякова, Т.А. Формирование профессиональной культуры будущих инженеров ландшафтного дизайна задачи, условия, принципы // Основные направления совершенствования качества подготовки специалистов 4-ой международ научн -метод конф / Г И Железовская, Т А Третьякова -Саратов СГУ.2007 -С 261-266

ДИАГНОСТИКА УРОВНЕЙ ПРОФЕССИОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНОЙ СФОРМИРОВАННОСТИ БУДУЩИХ СПЕЦИАЛИСТОВ ЛАНДШАФТНОГО ДИЗАЙНА

Х.Х. Юсифова

С.А. Гусейнова

А.Х. Аллахвердиева

ayisha.allahverdiyeva.94@mail.ru

Азербайджанский Государственный Аграрный Университет

Теоретические аспекты формирования профессиональной культуры современных специалистов по ландшафтному дизайну, подготовка будущих специалистов по ландшафтному дизайну, сущность и структура профессиональной культуры специалиста по ландшафтному дизайну, опыт формирования профессиональной культуры в зарубежных и отечественных проектах образования, развивать педагогические научные основы, создавать условия для формирования профессиональной культуры будущего.

Исследованы деятельностная модель профессионального обучения и дидактическая модель дизайнеров. С точки зрения новейшего системного подхода результаты процесса обучения должны быть ведущим методологическим инструментом исследования, системообразующим фактором построения экспертной модели. Этот результат тесно связан с качеством образования.

DIAGNOSTICS OF PROFESSIONAL AND CULTURAL FORMATION LEVELS OF FUTURE LANDSCAPE DESIGN SPECIALISTS

H.H. Yusifova

S.A. Huseynova

A.X. Allahverdiyeva

ayisha.allahverdiyeva.94@mail.ru

Azerbaijan State Agrarian University

Theoretical aspects of the formation of the professional culture of modern specialists in landscape design, the training of future specialists in landscape design, the essence and structure of the professional culture of a specialist in landscape design, the experience of forming a professional culture in foreign and domestic design education, develop pedagogical scientific foundations, create conditions for the formation of professional culture future.

The activity model of vocational training and the didactic model of designers are studied. From the point of view of the latest systemic approach, the results of the learning process should be the leading methodological research tool, the system-forming factor in building an expert model. This result is closely related to the quality of education.

XARİCİ VƏ DAXİLİ MƏKANLARIN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ NÖVLƏRİ

B.M. Xəlilov

A.K. Şirinova

S.S. Həşimova

Azərbaycan Dövlət Aqrar Universiteti

Solmazheshimova@mail.ru

Xaricdə istifadə olunan "Landşaft dizaynı" termini geniş şərhə malikdir və mənası baxımından binadakı və onun daxilindəki kiçik kompozisiyalardan tutmuş geniş açıq ərazilərə, o cümlədən şəhər küçələri, bulvarlar, bağlar, parklar və meydanlara qədər müxtəlif obyektlərin landşaft dizaynına uyğun gəlir.

Yeni texnoloji imkanların həyata keçirilməsinə diqqət yetirən inkişaf etmiş ölkələr ərazinin hər bir fraqmentinin ekoloji anlayışı əsasında biznes mərkəzlərinin landşaft təşkili üsullarını fəal şəkildə axtarırlar. Bu baxımdan, landşaft dizaynı ilə ekoloji davamlılıq arasındakı əlaqənin öyrənilməsi, həmçinin təbii ehtiyatlardan səmərəli istifadənin öyrənilməsi, təbiətin özünü ifadə etməsi üçün şəraitin yaradılması aktuallaşır.

Son onilliklər ərzində landşaft dizaynerləri ölçülərindən və onları ofis məkanlarına necə inteqrasiya etməsindən asılı olmayaraq, dizayn etdikləri yaşıl məkanların məzmununu getdikcə daha çox inkişaf etdirdilər. Bu müddət ərzində dizaynerlər layihənin əsas ideyasının korporativ strategiyanın təzyiqini ödəyəcəyinə inanan korporativ və fərdi müştərilər üçün ən mübahisəli layihə ideyalarını sınaqdan keçirdilər. Bu sahədə fəaliyyət göstərən landşaft dizaynerləri şəhər mühitində landşaftın formalaşması üçün nəzəri konsepsiyalar yaratmışlar. Belə rəssamlardan biri də Parisin yeni Défense rayonunun mərkəzi bulvarını tamamilə süni zəmində dizayn edən Den Kili idi. Bu tip məkanlar onun əsas ixtisasına çevrildi, nəzəri cəhətdən onun tərəfindən əsaslandırıldı.

Dan Kiley həm də geniş ərazilərdəki binaların ətrafdakı mənzərənin miqyası ilə əlaqəsini təhlil etmək bacarığı ilə tanınır. "Landşaft sadəcə bir bəzək deyil" dedi, "fəzanın, müstəvinin, xəttin və əlaqəli olduğu binanın təşkilinin ayrılmaz hissəsidir".

Q.Ekbo müasir Amerika landşaft memarlığı və ətraf mühitin planlaşdırılması ilə ayrılmaz şəkildə əlaqəli nəzəriyyəçidir. 20-ci əsrdə Kylie və Rose ilə birlikdə Ekbo praktiki müasir Amerika landşaft memarlığının və dizaynının inkişafını müəyyənləşdirdi.

Landşaft komponentlərinin müasir biznes mərkəzlərinin elementləri ilə uyğunluğu nöqtəyi-nəzərindən xarici təcrübəni ətraflı öyrənərək, yenidən binanın həcm və məkan sxeminə qayıdaq.

Müxtəlif daxili və xarici məkanlar arasında elmi tədqiqatlar nəticəsində onların təşkilinin ən uğurlu üsulları müəyyən edilmişdir.

Yaxınlıqda bağlar, parklar, meydanlar, boş ərazilərin və ya mövcud bağların olması ən çox "B", "C" sinifli biznes mərkəzləri üçün xarakterikdir [2].

Mərkəzlərin boşaldılmış sənaye ərazilərində yerləşdirilməsi təbii əsaslarla bağların salınmasını nəzərdə tutmağa imkan verir. Bu cür həllər təbii mühitdə ahəngdar şəkildə yazılmış obyektlər yaratmağa imkan verir. Beləliklə, Floridadakı bank binasında memarların vəzifəsi ofis binasını yenidən qurmaq və onu göllə kompozisiya baxımından birləşdirmək idi. Parkın perspektivini açan şüşə keçidlər binanın qırılmasını vurğulayan sakit, hətta relyef, fasadın rəngi ilə qazonun yaşıllığı arasındakı kontrast bu binanı təbiət və memarlığın uğurlu birləşməsinin yaxşı nümunəsinə çevrilmişdi.

Podiumlar, stilobatlar, qaraj damları. Matsushita İnvestisiya və İnşaat Şirkəti Kyotoda qarışıq istifadəli ticarət mərkəzinin bir hissəsinin dizaynı üçün dörd memar işə götürdü. D.Kylie onlardan biri idi, onun vəzifəsi bu dörd cild üçün "podium" hazırlamaq idi.

Baş plan ondan ibarət idi ki, binalar bağ sahəsini elə çərçivəyə salmalı idi ki, “binanın həcmi deyil, landşaftın məkanı qalib gəlsin”. Bu layihə yeni bir şey olmalı idi, iyirmi birinci əsr üçün landşaft və bağ modeli nizamlı vahid memarlıq məkanının bir forması kimi meydana çıxmalı olan park, meydanlar, təbiət və binaların zəngin birləşməsidir. Su Kyotonun planlaşdırma strukturunun vacib elementidir. Sudan müəlliflər dizaynda əsas komponent kimi istifadə etdilər: istirahət və əks olunmaq üçün sakit gölməçələr, görüş yeri kimi fəvvarə, nəqliyyatın səs-küyünü azaltmaq üçün uzun su pərdələri, kiçik bulaqlar, əkinlərin ortasında sərinlik yaradır.

Bina damları, açıq terraslar, bitişik binaların damları. Məşhur memar Rikardo Bofil 1973-cü ildə Barselonanın kənarında tərk edilmiş dement fabrikinə “tapıb”. Fabriki sənət əsərinə çevirmək üçün postmodern usta binanın müxtəlif yerlərində ofislər və mənzillər yerləşdirmək qərarına gəlib. Zirzəminin həm damını, həm də divarlarını yaşıllaşdırdı. “Yaşilliq yuxarıdan aşağı asılmalı və eyni zamanda aşağıdan divarlara dırmaşmalıdır.”

Atrium. Beynəlxalq bağ və qazon avadanlığı təchizatçısı olan Deer & Company of Moline, İllinoys, 1978-ci ildə inşa edilmiş Qərbi Atrium baş qərargahında nəhəng, lakin qüsursuz baxımlı atrium ilə məhsullarının keyfiyyətini nümayiş etdirir. Ətrafın abadlaşdırılması sadə və zərif, sağlam bitkilərdir, səliqəli işlənmiş torpaq örtükləri, parlaq yarpaqlar və budanmış böyük nümunələr ifadəli vizual effekt yaradır.

İş yeri. 200 nəfərlik heyət üçün Discovery Kanalının binasında açıq məkan sxemi qəbul edildi. İşçilərin işini asanlaşdırmaq üçün hər bir iş yerindən binanın mərkəzində yerləşən atriuma mənzərəsi var. Taqları ilə yuxarı mərtəbələrə qədər uzanan hündür ağaclar “şüşə arxasında boşluq” hissini itirir. Yəni, hətta “açıq yerlərin” yuxarı mərtəbələrində işçi atriumda xurma ağaclarını və sürünənləri görür ki, bu da özünü rahat hiss etməyə imkan verir. Bitkili qablar da iş yerlərinin düz yanında istifadə olunur.

Koridorlar, pilləkənlər, liftlər. Pilləkənlər, koridorlar, dəhlizlər hər hansı bir binanın ayrılmaz hissəsidir və onlara nöqtəyi-nəzərdən baxır, landşaft komponentinin tətbiqi zəruridir. Uğurlu bir pilləkən məkanı həllinin nümunəsi Sent-Luisdə yerləşən ofis binasında tikilmiş gölməçədir. Pilləkənlərin ikinci mərtəbəyə çıxdığı giriş zonasının məkanında bu zonanın mərkəzi olan həcmi əlli üç min iki yüz litr olan gölməçə tikilmişdir. Su vacib bir şey kimi qəbul edildi.

Su dizaynın ayrılmaz bir hissəsi kimi düşünüldü və üzən çiçək kompozisiyaları və Havay orkide onu tamamlayır.

Ətraf mühit obyektlərinin avadanlığı və doldurulması dizayn mühəndisliyində əsas vasitədir. Onlar birbaşa obyektin funksional rayonlaşdırılması ilə bağlıdır. Hər hansı bir mühit növü xarici məkanların və daxili məzmunun obrazlı, semantik, miqyaslı və tektonik xüsusiyyətlərinin məcmusudur.

Ekoloji avadanlıqların obyektlərinə müxtəlif təbiətli mebellər, avadanlıq və ətraf mühitin yaxşılaşdırılması elementləri daxildir.

Ofis mebeli ictimai mühitdə insanların ehtiyaclarına xidmət etmək və müxtəlif qurumların xidmətlərinin iş yerini və gündəlik proseslərini təşkil etmək üçün nəzərdə tutulmuşdur.

Texnoloji avadanlıq istehsalın ehtiyaclarına xidmət etmək üçün nəzərdə tutulmuşdur. Texnoloji xətlərin və proseslərin işləməsinə təmin etmək üçün memarlıq və konstruktiv həllə kompleks yanaşma, istehsal texnologiyası və əməyin mühafizəsi bilikləri tələb olunur.

Şəhər üçün avadanlıq seriya elementlərinə (çıraqlar, skamyalar və s.) və ətraf mühitə üslub və rəng verməklə əlaqəli fərdi elementlərə (abidələr, kiçik formalar) bölünür [1].

Vizual kommunikasiyalar daxili və xarici məkanların təşkil xarakterindən asılı olaraq obyektlərin əlaqəsinə və əlaqələndirilməsinə xidmət edir.

Mühəndislik təkmilləşdirilməsi elementləri utilitar funksiyaları yerinə yetirir, həmçinin ətraf mühitə fərdi xüsusiyyətlər təqdim edə bilər (məsələn, fəvvarələrin quraşdırılması və s.).

Texniki avadanlıq memarlıq mühitinin rahatlığını və obyektədən istifadənin rahatlığını təmin etmək üçün nəzərdə tutulmuşdur. Son illərdə əhəmiyyətli irəliləyişlər məhz mühəndis avadanlıqları baxımından baş vermişdir [3].

Xarici təcrübənin tətbiqi inandırıcı sübutlar verir ki, istənilən məkanda, biznes mərkəzlərinin həm interyerində, həm də eksteryerində landşaft komponentlərinin tətbiqi üçün ən cəsarətli üsullardan istifadə etmək mümkündür.

ƏDƏBİYYAT

1. А.Ə.Нəsəнова,Ü.М.Ағамиров,Е.А.Сәмədov. Şəhərin abadlaşdırılması və şəhər mühitində landşaft, Bakı, Mütərcim,2005
2. А.А.Гасанова. Сады и парки Азербайджана. Изд-во «Ишыг», Баку, 1996
3. Сычёва А.В. «Ландшафтная архитектура: Учебное пособие для вузов», Оникс, 2007

ВИДЫ БЛАГОУСТРОЙСТВА НАРУЖНЫХ И ВНУТРЕННИХ ПРОСТРАНСТВ

Б.М. Халилов

А.К. Ширинова

С.С. Хашимова

Азербайджанский Государственный Аграрный Университет

Solmazheshimova@mail.ru

Строительство высотных офисных центров и штаб-квартир огромных корпораций началось более полутора веков назад, что стало возможным благодаря ряду технологических достижений, а также появлению новых форм организации бизнеса. Вместе с тем возникла и проблема нормализации социально-экологического микроклимата внутри бизнес центра. Сегодня бизнес центры крупных многоэтажных зданий являются неотъемлемой частью современных крупных городов.

Создание бизнес центров – это целое направление в градостроительстве. Как градостроительный объект деловой центр выделяется значительным разнообразием и имеет прямое отношение к развитию высотного строительства.

Как городская единица в Азербайджане деловой центр начал развиваться под влиянием как экономических, так и технических достижений. В конце 20 века бизнес центры стали совмещать в себе не только внутреннюю деловую функцию, но и социальную и развлекательную. Современная картина развития городских центров Азербайджана набирает обороты для масштабных преобразований, соответствующих периоду нового политического устройства и экономических преобразований государства в начале третьего тысячелетия.

TYPES OF IMPROVING EXTERIOR AND INTERIOR SPACES

B.M. Khalilov

A.K. Shirinova

S.S. Hashimova

Azerbaijan State Agrarian University

Solmazheshimova@mail.ru

The construction of high-rise office centers and the headquarters of huge corporations began more than a century and a half ago, which became possible thanks to a number of technological advances, as well as the emergence of new forms of business organization. At the same time, the problem of normalizing the socio-

ecological microclimate inside the business center also arose. Today, business centers of large multi-storey buildings are an integral part of modern large cities.

The creation of business centers is a whole trend in urban planning. As a city-planning object, the business center stands out for its significant diversity and is directly related to the development of high-rise construction.

As an urban unit in Azerbaijan, the business center began to develop under the influence of both economic and technological advances. At the end of the 20th century, business centers began to combine not only an internal business function, but also a social and entertainment one. The modern picture of the development of the urban centers of Azerbaijan is gaining momentum for large-scale transformations corresponding to the period of a new political structure and economic transformations of the state at the beginning of the third millennium.

FORMALAŞDIRMA TEXNİKASININ METODİK TƏQDİMƏTİ

V.İ. Məmmədov

M.R. Mustafayev

S.İ. Kərimova

Azərbaycan Dövlət Aqrar Universiteti

kerimova.solmazi@internet.ru

Tədqiqat materialının məzmununu ehtiva edən tam mənzərəni əldə etmək üçün onların inkişaf dinamikasında müxtəlif formalaşdırma üsullarını öyrənmək və müqayisə etmək lazımdır. Dizaynda praktik tətbiqin mühüm aspekti müasir tədris prosesidir.

Dizaynın yaranma "tarixi" ilə bağlı mübahisələri bir kənara qoyaraq, yalnız onu qeyd edirik ki, "kompüterdən əvvəlki dövr" formalaşdırma metodu baxımından, o cümlədən təfsir üsul və üsullarının törəməsi kimi qurulmuşdur. Axtarış eskizləri müxtəlif texnika və materiallarda hazırlanmışdır [2].

Makətləşmə dizayn prosedurunda mühüm addım idi, çünki o, məhsulun seriyalı sənaye istehsalının nəzərdə tutulan nəticəsini mümkün qədər yaxınlaşdırdı. Demək olar ki, ənənəvi formalaşdırma üsulları instrumental və texnoloji idi. Belə bir kontekstin əhəmiyyəti (layihənin inkişafının bütün mərhələlərində) yenilik axtarışına diqqət, innovativ sənaye və texnoloji proseslərə inteqrasiya ilə müəyyən edilir [1].

Bu mərhələ dizayn mühəndisliyində formanın axtarışı və yaradılması metoduna uyğun yanaşmaların tətbiqini tələb edir. Dizaynda ənənəvi formalaşdırma üsullarını tam başa düşmək yalnız bununla əldə edilə bilər. Məhsulun istənilən görüntüsünü ötürmək üçün mövcud instrumental və texnoloji imkanların diqqətlə öyrənilməsi vacibdir. Qeyd etmək lazımdır ki, təsvirin tapılmasının mənbəyi təkcə təbii obyektlər deyil, həm də "ikinci təbiət" materialıdır. Bir növ "ikiqat əks" yol boyu forma axtarışını təşviq etdi. Hələ klassik metodların dərinliklərində formalaşdırmaqla, "yeni" bir forma əldə etmək üçün ilk təcrübələr meydana çıxdı.

Yeni texnologiyadan istifadə nəticəsində "təsadüfi" manipulyasiyaların materiallarla fiksasiyası nəticəsində əldə edilən forma yeni metodların öncülü oldu. Kompüter modelləşdirmə texnologiyaları inkişafının ilkin mərhələsində praktiki dizaynerlər arasında bir sıra problemlər yaratdı. Belə görünürdü ki, instrumental kompüter komponenti dizaynın bütün ənənəvi mərhələlərini əvəz edə bilər. Formalaşma problemlərinin həllində iki istiqamət formalaşdırmışdır. Ənənəvi dizayn üsulları (modernizm, funksionallıq) hətta kompüterdən əvvəlki dövrdə də öz inkişafında məhsulun formasının tapılması prosesində "təsadüf" elementlərindən istifadə texnologiyalarına yaxınlaşdı (M. Bellini). Bu kontekstdə kompüter modelləşdirməsi bir mərhələ, dizaynerin niyyətini həyata keçirmək üçün dəqiq alət kimi başa düşülür. Dəbə çevrilmiş kompüter texnologiyalarında şans elementi əsas elan edilir.

Tədqiqatda toplanmış yerli və xarici empirik material "köhnə" formalaşdırma üsullarından "yeni"yə keçidin çətinliklərini əks etdirir. Beləliklə, kompüter texnologiyasının meydana gəlməsini formalaşdırmanın "köhnə" üsullarına "qayıtılmayan nöqtə" kimi qiymətləndirmək olar. Bu kontekstdə bionik formanın başqa bir böhranı kimi anladığımız qeyri-maddiliyin "qəzasına" çevrilərək formanın şərhində istiqamət itməkdə olan forma təkcə texnoloji tendensiya deyil, həm də "yeni" reallıqdır. Demək olar ki, kompüter simulyasiyası reallıq illüziyasını yaradaraq reallığın özünü əvəz etmişdir. Virtual mühitdə və onun üçün nəzərdə tutulan əşyalar bütövlükdə dizayn fəaliyyətinə əhəmiyyətli təsir göstərir. "Rəqəmsal" yeniliyə doğru meyli qeyri-maddi formaların görünüşü ilə müşayiət olunur, yaradılması prosesində "təsadüfilik" alətindən istifadə olunur, bunun arxasında riyazi hesablama gizlənilir. Bu paradoksdur, "təsadüfi", öz xüsusi təzahüründə, dəqiq "qlobal" hesablama nəticəsində doğulur və əyri səthlərin sonsuz variasiyalarının yeni olduğu iddia edilir. Modernizmin "obyektivliyini" əvəz edən

"şans"ın faktiki formalaşdırılması rəqəmsal texnologiyalarla paradoksal şəkildə əsaslandırılır. "Obyektivlik" və "şans", bu və ya digər şəkildə hüququ əldə edin estetik sahəsində mövcudluğudur.

Dizaynda formalaşdırma prosesi təbii olaraq kompozisiya işlərini əhatə edir. Hər hansı bir sənət sahəsində sənət əsərinin yaradılması kompozisiya quruluşu olmadan, onun bütün hissələrini və komponentlərini bütövlük və harmoniyaya gətirmədən mümkün deyil. Bədii kompozisiya nəzəriyyəsi ilə tanışlıq effektiv dizayner yaradıcılığının ən vacib şərtidir. Kompozisiya vahid məna və harmoniya əldə etmək üçün onun bütün hissələrini birləşdirərək bütövün qurulmasıdır. "Hazırlanmış əsər həm də kompozisiya adlanır, məsələn, rəsm əsəri, musiqi parçası, vahid ideya ilə bir-birinə bağlı olan rəqəmlərdən balet tamaşası, metal ərintilərinin tərkibi, ətirilər və s.

Dizaynın mənimsənilməsi gələcək dizaynerlərin bədii kompozisiya və dizayn təfəkkürünün, forma və rəng qavrayışının vizual hissələrini idarə etmək bacarıqlarının inkişafına, bədii və obrazlılığın metodoloji prinsiplərini mənimsəməsinə kömək edir. Formalaşdırma məşqlərinin yerinə yetirilməsi dizayn prosesinin modeli sayıla bilər. Məhz praktikada dizayn obyektinin funksional xüsusiyyətlərini və formalaşdırma prosesində onun obrazlı həllini birləşdirərək dizayn yaradıcılığında tam şəkildə həyata keçirilir.

Vizual effektlər görüntü və ya forma qavrayışının müəyyən illüziyalarını yaratmağa yönəlmiş müxtəlif materiallarla işləmək üsullarıdır: sıçrama, cizma, kontur vuruşu, kənar kontrast və s. Hər bir bədii texnikanın spesifik ifadə imkanları və təəssüratı müəyyən edən vizual effektlərin öz arsenalı var, bəzən proqnozlaşdırıla bilən, bəzən gözlənilməz olur. Çox vaxt vizual effektlər materialları qarışdırmaqla əldə edilir. Məsələn, akvarel boyasına duz, sabun, mum, maskalayıcı maye, yapışqan və s. əlavə etmək üsulları məlumdur. Deməli, craquelure çatlamış təbəqənin təsiridir ("craquelure"-dən - çat). Onların sayəsində rəssam-dizayner yeni bir şeyi qocalda bilər, odun titrəməsinə, qarın parıltısına, suda əks olunmasına, günəş parıltısının oynamasına, quşların tüklərinin, ağac qabığının və s. Digər hallarda vizual effektlər dekorativ səsi, təsvirin ifadəsini gücləndirir, kontrastları kəskinləşdirir və ya zəiflədir, bütün bunlar obrazlı həldə mühüm rol oynayır.

Stilizasiya aparıcı bədii üsuldur, aşağıdakıları əhatə edir. Müəyyən bir üslubun formal xüsusiyyətlərinin və obrazlı sisteminin onun üçün yeni, qeyri-adi bədii kontekstdə qəsdən təqlid edilməsi, digərlərinin ifadəliliyini artırmaq üçün obyektlərin görünən xassələrini və keyfiyyətlərini sadələşdirməklə dəyişdirmək, deformasiya obyektin formasının, səthinin təbiətinin, rənginin və onun digər keyfiyyətlərinin qəsdən təhrif edilməsini və dəyişdirilməsini nəzərdə tutan stilizasiya vasitəsidir.

Mütənasiblik hissələrin və bütövlüyün kəmiyyət (ədədi) koordinasiya qanunauyğunluqlarını müəyyən etməyə və tətbiq etməyə yönəlmiş formanın (uzunluq, en, hündürlük) əsas parametrlərinin korrelyasiya üsuludur. Mütənasiblik onun ölçülərini istənilən sistemdə birləşdirərək, estetik bütövlüyə, həcm-məkan formasının harmoniyasına nail olmağa kömək edir. Məsələn, Qədim Misirdə tərəflərin nisbəti 3:4:5 olan "müqəddəs üçbucaq" əsasında qurulan mütənasiblik sistemindən geniş istifadə olunurdu. Bu üsul dizayn və memarlıq sahəsində ən böyük tətbiq dəyərində malikdir.

Formalaşdırma sənətkarın, memarın, dizaynerin fəaliyyətində mədəniyyətin ümumi dəyərlərinə və gələcək obyektin, onun funksiyasının, dizaynının və istifadə olunan materialın estetik ifadəliliyinin tələblərinə uyğun bir forma yaratmaq prosesidir. Formalaşdırmanın bədii və obrazlı tərəfləri dizaynın üslub istiqamətindən asılı olmayan müəyyən naxışlar sistemində əsaslanır. Onlar insanın vizual qavrayış xüsusiyyətlərinə əsaslanır [3].

Beləliklə, formalaşdırma kompozisiya qanunları nəzərə alınmaqla yaradılmış obyektin ideal modelini formalaşdırmağa imkan verir. Ətraf mühitin bütün obyektləri bir formaya malikdir. Rəssam-dizayner məhsulu dizayn edərkən həmişə forma ilə məşğul olur. Dizayn, dizayn fəaliyyətinin bir prosesi olaraq, vaxt aparan və spesifikdir. Tədqiqat prinsipini, mühəndislik hesablamasını və bədii intuisiyanı birləşdirir.

ƏDƏBİYYAT

- 1.Н.В.Калмыкова, И.А.Максимова. Макетирование из бумаги и картона. Москва. 2000, 78 стр
2. Paşayev B.S.Dizayn tarixi.Bakı.2015
- 3.Ү.Насијева. R.Нәсәнов. Dizaynın əsasları.dərslik. Bakı-2005, 152 səh.

МЕТОДИЧЕСКОЕ ПРЕДСТАВЛЕНИЕ ТЕХНИКИ ФОРМОВКИ

В.И. Мамедов

МИСТЕР. Мустафаев

С.И. Каримова

Азербайджанский Государственный Аграрный Университет

kerimova.solmazi@internet.ru

Структурированный подход к «форме» как к одному из важнейших аспектов теории и практики дизайна сегодня возможен только на основе глубокого анализа и диалектического раскрытия причинно-следственных связей, определяющих контекст и объясняющих механизм смены мировоззренческой парадигмы. Универсальность понятия «форма» применительно к дизайну представляется множеством значений противоречивого характера.

Идеи главенства функции при поиске формального решения раскрываются в своей двойственности через понятия «форма физическая» и «форма-процесс».

Анализ эмпирического материала исследования даёт основание утверждать, что искомая «новизна» достигается сравнительно небольшим арсеналом инструментальных средств, которые легко описываются с помощью терминов — «форма художественная — форма техническая», «тектоника — пластика».

METHODICAL PRESENTATION OF FORMING TECHNIQUE

V.I. Mammadov

M.R. Mustafayev

S.I. Karimova

Azerbaijan State Agrarian University

kerimova.solmazi@internet.ru

A structured approach to “form” as one of the most important aspects of the theory and practice of design is possible today only on the basis of a deep analysis and dialectical disclosure of cause-and-effect relationships that determine the context and explain the mechanism for changing the worldview paradigm. The universality of the concept of “form” in relation to design seems to be a set of meanings of a contradictory nature.

The ideas of the dominance of a function in the search for a formal solution are revealed in their duality through the concepts of “physical form” and “form-process”.

An analysis of the empirical material of the study gives grounds to assert that the desired “novelty” is achieved by a relatively small arsenal of tools that are easily described using the terms “artistic form - technical form”, “tectonics - plasticity”.

СТИЛИЗАЦИЯ ГРУЗИНСКОГО ТРАДИЦИОННОГО ЖЕНСКОГО ГОЛОВНОГО УБОРА В СОВРЕМЕННОМ КОСТЮМЕ

Н. Долидзе

nino.dolidze@atsu.edu.ge

Х. Дарсавелидзе

Кутаисский государственный университет им Ак. Церетели

khatunadarsavelidze@gmail.com

Головной убор всегда является эстетическим элементом женского костюма, выполняющим важную дизайнерскую роль при его конструировании. Женский головной убор содержит в себе множество формообразующих элементов, которые оказывают большое влияние на создание формы костюма и его дизайна в целом. Они являются не только результатом деятельности дизайнера, но и находятся под влиянием традиций художественного и прикладного творчества[1].

Головной убор имеет определенную связь с реальностью, стремление отразить природные формы, порой даже имитировать их, он является одним из самых важнейших свойств костюма любой эпохи и любого периода.

С древних времён головной убор служил показателем социального положения человека. Его форма определялась этнографической средой, традициями, хозяйственно-экономическими условиями и многими другими факторами. Форма головного убора грузинской женщины значительно менялась в разные исторические периоды. Существовали его разные виды: «кубасти», «мандили», «лечаки», «чихти», «копи» и другие [2,3].

В представленной научной статье рассмотрены виды головных уборов грузинского женского традиционного костюма: чихти-копи и элемент хевсурского головного убора – сатаура и их стилизация в современном костюме.

Одним из самых распространённых видов головного убора грузинской национальной одежды был чихти-копи, который состоял из чихти, копи, головной повязки, лечаки и накладных локонов [4] (рис.1).

Рисунок 1. Грузинки в традиционной одежде и головном уборе – чихти-копи

Одним из элементов чихти-копи была головная повязка, которая представляла собой поперечную полосу обшитой, но краям ткани, шириной с копи

и, в основном, изготавливалась из шелка или бархата. Копи был элементом дугообразной формы, а лечаки, который считался самой бросающейся в глаза частью головного убора, изготавливался из очень тонкой и прозрачной белой ткани.

Оригинальностью отличался головной убор хевсурских женщин, который включал в себя сатаура и мандили (рис.2). Сатаура состояла из двух частей: переднего дугообразного налобника и прикреплённой к нему двухслойной полосы ткани, с помощью которой сатаура держалась на голове. Налобник-сатаве тщательно украшался: вышивался цветными нитями, отделялся разными тканями, бисером и серебрянными украшениями. Сатаура по своей форме и украшениям была похожа на чихти и прикреплённую к ней повязку. При вышивании использовали характерный для хевсурской вышивки орнамент.

Рисунок 2. Сатаура – элемент хевсурского женского головного убора

Прогрессивное развитие современного искусства невозможно без глубокого изучения традиций. Это относится и к костюму. Изучение и анализ элементов национальной одежды даёт возможность дизайнеру осмысленно осуществить их трансформацию в современный костюм. Это, конечно, касается и грузинских традиционных головных уборов. Объектом стилизации мы избрали самые характерные и выделяющиеся красотой головные уборы – чихти-копи и хевсурская сатаура.

В случае чихти-копи, стилизация была проведена так, чтобы было возможно носить его с повседневной одеждой, в тоже время частично были сохранены детали традиционного грузинского орнамента. В современной версии в лобной части мы добавили стилизованную деталь мандили в виде кружевного декора (рис.3а).

а

б

в

**Рисунок 3. Стилизованные головные уборы в современном костюме.
а – чихти-копи, б,в – сатаура**

Для стилизации хевсурской сатаура – упростили её форму, сделали более объемной и частично сохранили самобытный хевсурский орнамент. Заднюю часть сатаура, для более надёжного крепления на голове, обработали эластичной лентой (рис.3б). Вторую современную версию сатаура мы обработали лентой с имитацией косички и оформили жемчужными бусинками (рис.3в).

Таким образом, на основании изучения и анализа головных уборов грузинского национального костюма – чихти-копи и хевсурской сатаура, мы осуществили их стилизацию как в повседневном, так и в выходном костюме, что придаёт им особенную привлекательность и способствует популяризации грузинской национальной одежды.

ЛИТЕРАТУРА

1. Дарсавелидзе Х. Долидзе Н. Датуашвили. Проектирование современной одежды на основе грузинского национального костюма. Вестник Киевского национального университета технологии и дизайна. Киев.2017
2. N. Dolidze , M. Datuashvili , I . Ugrekhelidze, I .Charkvian , K. Chirgadze , L. Lursmanashvili, G. Kvantidze. Illustrated referenc book of Georgian national clothes. Monograph. Kutaisi. 2017.
3. N. Dolidze, M. Datuashvili , I . Ugrekhelidze , I .Charkvian , K. Chirgadze , L. Lursmanashvili, G. Kvantidze. Georgian national clothes Constructive and technological planning. Monograph. Kutaisi. 2017.
4. I. Ugrekhelidze, H. Dolidze, Kh. Darsavelidze. Formation of the information base of Georgian national clothing. International Scientific Journal Theoretical end Applied Science USA, Philadelphia. 2019.

STYLIZATION OF THE GEORGIAN TRADITIONAL WOMEN'S HEADDRESS IN A MODERN COSTUME

N. Dolidze

nino.dolidze@atsu.edu.ge

Kh. Darsavelidze

khatunadarsavelidze @gmail.com

Akaki Tsereteli State University

The article considers the role of the Georgian national headdress in the matter of originality originality of the national costume. The types of Georgian national headdresses - chikhti-kopi and Khevsurian sataura and their stylization in a modern costume are shown. The study and analysis of the elements of national clothing enables the designer to meaningfully transform them into a modern costume. This, of course, also applies to Georgian traditional headdresses. In the case of chikhti-kopi, stylization was carried out so that it was possible to wear it with everyday clothes, while at the same time the details of the traditional Georgian ornament were partially preserved. To stylize the Khevsurian sataura, they simplified its shape, made it more voluminous and partially preserved the original Khevsurian ornament. Thus, based on the study and analysis of the headdresses of the Georgian national costume - chikhti-kopi and Khevsurian sataura, their stylization was carried out both in everyday and evening wear, which makes them especially attractive and contributes to the popularization of Georgian national clothes.

АКТУАЛЬНЫЕ ТЕНДЕНЦИИ УСТОЙЧИВОГО ПОТРЕБЛЕНИЯ

Е.Г. Страчкова

strachkova-eg@rguk.ru

Российский государственный университет им. А.Н. Косыгина

В конце 80-х годов 20 века в докладе «Наше общее будущее» Всемирной комиссии по окружающей среде было сформулировано достаточно точное определение понятия «устойчивое развитие»: «Устойчивое развитие - это развитие, отвечающее потребностям нынешнего поколения без ущерба для возможностей будущих поколений удовлетворять их собственные потребности» [2,4].

Систематизируя разные оценки о возможностях достижения устойчивого развития, их можно объединить в два основных направления [2,3,4]. Первое направление развития — это «тотальная очистка», которая характеризует устойчивое развитие, как развитие на основе использования безотходных технологий, замкнутых производственных циклов, чистой энергетики. Второе направление развития — это ограниченное (устойчивое) потребление, потому что жители Земли потребляют очень много ресурсов, что приводит к ухудшению состояния окружающей среды.

Оба направления развития видят основным источником всех проблем - слишком высокий уровень потребления ресурсов, особенно природных. Это обосновывает необходимость принятия мер для обеспечения устойчивого потребления, такие как: просвещение потребителей, адекватная информация о каждом продукте или услуге; развитие привычки потребления от приобретения продукта, его повторного использования, переработки или надлежащего удаления образующихся отходов.

Принципы устойчивого потребления закреплены в Руководстве ООН по защите прав потребителей, включающие положения, что ответственное потребление: должно удовлетворять базовые потребности; должно улучшать качество жизни; должны сводиться к минимуму: расходование природных ресурсов, использование вредных материалов, образование отходов и выбросы загрязняющих веществ [5].

Актуальными тенденциями устойчивого потребления являются [1,2,6]:

- Курс на сбережение природных ресурсов.

Необходимо осуществить переход от действий - «забрать, изготовить, выбросить» к регулированию отходов и их повторному использованию. Это означает использование меньшего количества ресурсов более эффективными методами, а также создание и запуск в промышленное производство продукции/услуг, подлежащих повторному использованию, ремонту и совершенствованию. Это означает также, эффективное использование ресурсов, в том числе органических, за счет внедрения новейшей техники, технологий, использование труда квалифицированных работников.

- Города как агропромышленные эко-парки.

Основой развития городов и поселений должен стать экологический и социально-ответственный бизнес, особенно в сфере сельхозпроизводства (в том числе экологических товаров), а также их продвижения. В ходе становления и развития «зеленой» экономики городов и поселений, должны создаваться новые рабочие места с контролем выбросов в окружающую среду, выпускающие безопасные, экологичные и перерабатываемые товары.

- Изменение идеологии потребления.

В мире существуют различные движения (например, Slow Food), которые создают уникальные продукты, товары и услуги, используя исторические и культурные знания, а также традиции людей, проживающих на данной территории. Особое значение при этом придается уменьшению отходов, эффективной логистике, сокращению упаковки. Встречаются также более радикальные идеи, например, эссенциализм, основанный на том, чтобы выбирать только нужное, отказываясь от всего лишнего.

- Устойчивая мода.

Главной проблемой модной индустрии является использование синтетических тканей с не возобновляемыми волокнами и полиэфиром, что делает их непригодными для вторичной переработки. Кроме этого, некоторые следуют сиюминутным трендам, что приводит к перепотреблению товаров.

Взаимное использование качества, эстетики и этики дало возможность сформировать пять основных направлений развития экологической моды: использование инновационных материалов, в том числе безотходных (например, одежда из кокоса, банановой кожуры, органического хлопка, переработанного полиэстера и вторсырья); систематизация, сбор и продажа винтажной одежды; современные технологии переработки с меньшим использованием воды и энергоресурсов; создание и продвижение «умной» одежды.

- Органическая косметика, парфюмерия и бытовая химия.

Косметическая индустрия в будущем должна отказаться от использования быстро омолаживающих процедур, увеличить использование натуральной и органической косметики и парфюмерии в перерабатываемой упаковке, при производстве и использовании которых не наносится вред окружающей среде, людям и животным. Наиболее известные на сегодняшний день направления натуральной косметики - clean beauty (чистая красота) и ваби-саби (японская философия, ассоциирующаяся со скромностью, не яркостью, однако внутренней силой, а также неподдельностью и подлинностью); создание и развитие бьюти-приложений для онлайн-макияжа, персонализирующих выбор косметических средств и сокращающих отходы от не подошедшей конкретному человеку косметики.

- «Зеленые» домохозяйства.

Помещения, особенно жилые, должны быть спроектированы и выполнены с использованием экологических материалов для строительства и отделки; в процессе эксплуатации должны использоваться современные и экологичные технологии переработки отходов; энергоэффективная и водосберегающая техника в технологии, с возможностью управления с помощью мобильных приложений.

- «Зеленый» (этичный) покупатель.

Классический «зеленый (этичный) покупатель» - это хорошо образованный человек в возрасте от 30 до 44 лет, с достаточно высокими доходами и знаниями в области «зеленой» экономики и приобретающий товары/услуги, при создании которых используются ресурсосберегающие технологии. Причем, женщины их покупают чаще, так как они на практике воочию сталкиваются с различной бытовой химией, не всегда являющейся полезной для здоровья.

- Устойчивый маркетинг (экологический маркетинг, «зеленый» маркетинг).

Это маркетинг по продвижению идей устойчивого развития в сферу потребления и стимулирования устойчивого поведения потребителей – удовлетворение текущих потребностей потребителей при сохранении возможностей для будущих поколений удовлетворять свои потребности.

Массовый потребитель все больше интересуется «зелеными» технологиями (особенно молодежь и более бережливые пенсионеры), а это — основа поддержки и развития ответственного бизнеса и возможность придерживаться политики устойчивости в долгосрочной перспективе.

Таким образом, в рамках устойчивого развития, потребители должны выбирать товары и услуги, которые удовлетворяют их потребности, но при этом сохраняют ресурсы, являясь экономическими обоснованными и социально ответственными.

ЛИТЕРАТУРА

- 1.Макаров И. Устойчивое развитие: как победить бедность и сохранить природные ресурсы. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://postnauka.ru/faq/72761> - Дата обращения 06.04.2023г.
2. Страчкова Е.Г. Устойчивое развитие: история термина и актуальные особенности // «Управленческие технологии и приоритеты социально-экономического развития регионов», сборник научных трудов по итогам проведения Круглого стола 30.09.2021г. / под ред. Радько С.Г. – М.: РГУ им. А.Н. Косыгина, 2021. – с.123-129.
3. Страчкова Е.Г. Проблемы реализации концепции устойчивого развития на региональном уровне // «Управленческие технологии и приоритеты социально-экономического развития регионов», сборник научных трудов по итогам проведения Круглого стола 30.09.2021г. / под ред. Радько С.Г. – М.: РГУ им. А.Н. Косыгина, 2021. – с.129-135.
4. Устойчивое развитие [Электронный ресурс] – Режим доступа: ✓ Устойчивое развитие | +1 — Проект об устойчивом развитии (plus-one.ru) - Дата обращения 08.04.2023г.
5. Цели в области устойчивого развития [Электронный ресурс] // Организация Объединенных Наций - Режим доступа: <https://www.un.org/sustainabledevelopment/ru/sustainable-development-goals/> - Дата обращения 08.04.2023г.
6. Praude V.,Bormane S, 2013. Sustainable marketing – prospects and challenges under present economy. Regional Formation and Development Studies,Vol.11(3):165-167.

CURRENT TRENDS IN SUSTAINABLE CONSUMPTION

E.G. Strachkova

strachkova-eg@rguk.ru

Russian state university of A.N. Kosygin

The features of the concept of «sustainable development» are considered. The main approaches for achieving sustainable development are analyzed. The author systematizes the current trends of sustainable consumption as one of the main approaches to achieving sustainable development. Including conservation of natural resources, sustainable fashion, organic cosmetics industry and household chemicals, «green» households and others.

ОСОБЕННОСТИ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ ИННОВАЦИОННОЙ АКТИВНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЙ ЛЕГКОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ В РОССИИ

П.Е. Пришляк
prishlyak-ea@rgukl.ru
Л.В. Нефедова
nefedova-lv@rguk.ru

Российский государственный университет им. А.Н. Косыгина

Лёгкая промышленность находится в составе комплекса отраслей и является одним из экономических секторов, в которых особенно необходима реализация ускорения инновационного развития для усиления конкурентных преимуществ. В отрасли занято более 292 тысяч человек, работает около 20 тысяч предприятий. В общем объеме рынка легкая промышленность занимает 1,04%. Рынок одежды России один из самых быстрорастущих – CAGR 9,9% (т.е. среднегодовой прирост) [2].

Такие показатели достигнуты в том числе и за счет повышения инновационной активности предприятий отрасли. Инновационная активность, по мнению российского академика Л.И. Абалкина, это динамическая, целенаправленная деятельность по созданию, освоению в производстве и продвижению на рынок продуктовых, процессных, организационных и управленческих нововведений с целью получения инновационно-активным предприятием коммерческой выгоды и конкурентных преимуществ [1].

Развитие легкой промышленности стимулирует инновационную деятельность во многих сферах: в автомобилестроении, медицине, сельском хозяйстве, космонавтике, авиастроении и др. Объем отгруженных товаров собственного производства легкой промышленности за январь-май 2022 г. составил 427,5 млрд. рублей или 120,2% от объема отгрузки в аналогичном периоде 2021 года. Текстильных изделий за этот период в 2022 году произведено на 217,7 млрд. руб. или на 17,2% больше, чем в 2021 году, одежды произведено на 153,3 млрд. руб. или на 27,4 % больше, кожи и изделий из кожи – на 56,4 млрд. руб. или на 13,6% больше.

Инновационная активность промышленных предприятий России имеет свои особенности, и многие исследователи их отмечают. К ним относятся следующие:

- 1) наибольшую инновационную активность проявляют крупные промышленные предприятия и торговые организации;
- 2) инновационную активность в большей степени проявляют те предприятия, которые расположены в регионах с более высокой инновационной активностью и качественной конкурентной средой;
- 3) абсолютная зависимость инновационной активности предприятий от отраслевой принадлежности;
- 4) преимущественная реализация технологических инноваций;
- 5) инновации осуществляют, как правило, промышленные предприятия, лидеры отрасли, а не специализированные инновационные организации [4].

Таблица 1.

Показатели инновационной активности предприятий легкой промышленности в Российской Федерации в 2017 – 2021 гг.

Показатели	2017	2018	2019	2020	2021
Уровень инновационной активности организаций, %					
- производство текстильных изделий	20,3	16,6	15,0	15,5	20,2
- производство одежды	15,2	12,0	10,0	14,4	16,7

Ümummilli Lider Heydər Əliyevin anadan olmasının 100 illiyinə həsr olunmuş “Dördüncü sənaye inqilabı və innovativ texnologiyalar” Beynəlxalq elmi-praktik konfransı

- производство кожи и изделий из кожи	14,6	13,6	14,2	11,3	20,0
Удельный вес организаций, осуществляющих технологические инновации, в общем числе обследованных организаций, %					
- производство текстильных изделий	22,6	19,5	20,1	22,8	26,2
- производство одежды	18,1	15,4	15,0	21,3	21,4
- производство кожи и изделий из кожи	16,3	15,8	17,6	15,8	22,7
Удельный вес инновационных товаров, работ, услуг в общем объеме отгруженных товаров, выполненных работ, услуг, %					
- производство текстильных изделий	4,3	3,3	3,5	2,3	4,8
- производство одежды	1,7	0,5	0,3	0,3	0,3
- производство кожи и изделий из кожи	0,6	0,3	2,1	1,6	0,6

* таблица составлена на основе данных сайта Федеральной службы государственной статистики Российской Федерации <https://rosstat.gov.ru>

Анализируя динамику уровня инновационной активности предприятий легкой промышленности, можно сделать вывод о его снижении за период 2017 – 2019 гг. и о повышении в период 2020 – 2021 гг. в производстве текстильных изделий, одежды, кожи и изделий из кожи. Удельный вес инновационно активных предприятий, т.е. осуществляющих основные виды инноваций, в производстве текстильных изделий за анализируемый период (см. табл.1) составил в среднем 22,2%, в производстве одежды – 19,6%, а в производстве кожи и изделий из кожи – 18,4%.

Среди основных инноваций, связанных с технологическими изменениями, обычно определяют:

- продуктовые, которые являются результатом разработки и внедрения технологически новых или улучшенных продуктов или услуг;
- процессные, предполагающие реализацию новых методов и элементов организации производства, управления;
- аллокационные, связанные с перераспределением ресурсов и работ предприятия, ответственности работников и др. [3].

В подотраслях легкой промышленности, условно объединенных в три основных блока (текстильная, швейная, кожевенно-обувная), преимущественно реализуются технологические инновации: изменения в технологических процессах, а также применение нового оборудования и машин. Подобные внедряемые инновации в итоге оказывают положительное влияние на инновационную активность, так как предприятия легкой промышленности имеют возможность уменьшить налоговые платежи. В то же время можно отметить незначительную ориентированность предприятий легкой промышленности на разработку и внедрение маркетинговых и организационных инноваций.

В настоящее время в России большое количество швейных предприятий, специализирующихся на производстве повседневной одежды, военного и туристического снаряжения, домашнего текстиля, детского трикотажа. Развитие IT-технологий и появление множества маркетплейсов способствует тому, что предприятия легкой промышленности имеют возможность предлагать свою продукцию большему количеству потребителей в разных уголках России и в других странах. Меры государственной поддержки помогают предприятиям легкой

промышленности модернизировать производства, создавать новые мощности по выпуску инновационной продукции, востребованной на внутреннем и международном рынках, а также участвовать в мероприятиях, направленных на продвижение продукции и улучшение ее имиджа.

Перспективными направлениями в инновационной деятельности предприятий легкой промышленности можно считать освоение продуктовых инноваций в сфере космонавтики, обороны, строительства, добывающей промышленности, особенно актуальными представляются продуктовые инновации в области здравоохранения. Также технологические инновации, в том числе связанные с био- и нанотехнологиями, информационными и мультимедийными технологиями. К последним можно отнести маркетинговые инновации, предполагающие использование новых подходов при продвижении продукции, при организации взаимодействий с клиентами, а также организационные инновации, связанные с интеграционными процессами.

ЛИТЕРАТУРА

1. Экономическая энциклопедия / Науч.-ред. совет изд-ва «Экономика», Ин-т экономики РАН; [Александрова Е. И. и др.]; Гл. ред. Л. И. Абалкин и др. - М.: Экономика, 1999. – 1054 с.
2. Официальный отраслевой сайт легкой промышленности Легпром (ruslegprom.ru) (Дата обращения 29.03.2023).
3. Боровских Н.В., Кипервар Е.А. Проблемы повышения инновационной активности предприятий легкой промышленности // Омский научный вестник. Серия «Общество. История. Современность». 2017. № 4. С. 48–53.
4. Безрукова Т. Л., Лещева О. Е. Основные проблемы и факторы «торможения» инновационной активности российского предпринимательства // Современная экономика: проблемы и решения. 2011. № 12 (24). С. 67–75.

